VILÁG PROLETÁRJAI, EGYESÜLJETEK!

KARL MARX

ÉS

FRIEDRICH ENGELS

MŰVEI

BUDAPEST 1979

KARL MARX
ÉS
FRIEDRICH ENGELS
MŰVEI

41. KÖTET
ENGELS FIATALKORI ÍRÁSAI

BUDAPEST 1979

Marx és Engels műveinek magyar kiadása
az MSZMP Központi Bizottságának
határozata alapján jelenik meg

ISBN 963 09 0355 5 (sorozat)
ISBN 963 09 1413 1

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója

Előszó a negyvenegyedik kötethez

Marx és Engels Műveinek negyvenegyedik kötete a fiatal Engelsnek azokat a műveit és leveleit tartalmazza, amelyek nem kerültek be e sorozat eddigi köteteibe, és amelyeknek legtöbbje 1838 és 1842 között keletkezett (csak két írás származik későbbről, 1844 elejéről). Ez a kötet tehát kiegészíti a Művek 1. és 27. kötetét.

Az e kötetbe foglalt írások visszatükrözik a fiatal Engels forradalmi demokratikus nézeteinek kialakulását, majd megmutatják az idealizmusról a materializmusra, a forradalmi demokratizmusról a kommunizmusra való áttérését.

Engels ifjúkori levelei – e kötet anyagának kb. egyharmada – fontos forrásművek élettörténete megismeréséhez, különösen azt az időszakot illetően, amelyben (1838 júliusától 1841 márciusáig) egy nagy kereskedőcég tanulójaként Brémában dolgozott. Ezekből a levelekből világosan kibontakozik a fiatal Engels jelleme, érdeklődési köre, irodalmi és művészeti ízlése. Engels igen érzékenyen reagál a kortársait izgató kérdésekre, bekapcsolódik a filozófiai, irodalmi és vallási vitákba, amelyekben a polgári forradalom küszöbén álló félfeudális Németország egymással küzdő társadalmi erői fogalmazzák meg álláspontjukat. A levelekből plasztikus képet kapunk Engels lelkivilágának gazdagságáról, az őt gyötrő hitbeli kételyekről, az általa megtett bonyolult belső fejlődésről.

A levelek nagy szépirodalmi tájékozottságról tanúskodnak. A fiatal Engels nemcsak a német klasszikusokat és a kortárs írókat olvassa – Goethét, Schillert, Wielandot, Tiecket, Gutzkow-t, Becket –, hanem, mint mondja, az egész világirodalmat; emellett filozófiai és történelmi műveket tanulmányoz és idegen nyelveket tanul. Húgának gyakran ír zenei élményeiről. Hangversenyekre, operaelőadásokra jár, sőt maga is próbál zenét szerezni. Nagy szeretettel ír Bachról, Händelről, Gluckról, Mozartról, Pergolesiről, Mendelssohnról és főként Beethovenről; a legnagyobb hatást Beethoven V. szimfóniájának előadása teszi rá (v. ö. 475. old.).

Az intellektuális foglalatosságok mellett a sport is kedves szórakozása az életvidám ifjúnak: sokat lovagol, vív és kitűnően úszik. Minden kínálkozó

alkalmat felhasznál arra, hogy utazásokat tegyen, észreveszi és élvezi a természet szépségeit.

A fiatal Engels verseket is írogat, s megtűzdeli velük leveleit; néhányukat közlik is újságok, folyóiratok. S bár ezek a költői szárnypróbálgatások epigonisztikus jellegűek, mély politikai és filozófiai tartalom is van bennük. Mint Wilhelm Graeberhez írt 1839 július 30-i leveléből kitűnik, Engels nemcsak írt verseket, hanem fordított is Shelley költeményeiből. Hogy mennyire lelkesedett Engels Shelley költészetéért, azt Levin Schückinghez intézett két levele is bizonyítja; mint ezekből megtudjuk, Engels megállapodott Schückinggel és Hermann Püttmann-nal, hogy lefordítják és kiadatják a nagy angol forradalmi költő összes verseit. Engels később is mindig nagy csodálója volt Shelleynek.

Engels levelei arról is tanúskodnak, milyen kiváló érzéke van az idegen nyelvek iránt. Engels már ebben az időben tud néhány nyelvet, s nem is nagyon túloz, amikor tréfásan azt írja húgának, hogy 25 idegen nyelven ért. Wilhelm Graebernek írt egyik levelében is kilenc nyelvet használ: görögöt, latint, olaszt, angolt, spanyolt, portugált, franciát, hollandot és németet (v. ö. 380–381. old.).

A Graeber fivérekhez írt levelekben nyomon követhetjük Engels politikai és filozófiai nézeteinek fejlődését. Már tizennyolc éves korában lázad a despotizmus és a reakció, a rendi kiváltságok ellen, a német és kiváltképp a porosz politikai és szellemi életben tapasztalható népbutítás és képmutatás minden jelensége ellen. Közli barátaival forradalmi gondolatait, tájékoztatja őket arról, hogy lelkesedéssel olvassa az ellenzéki irodalmat, amely leleplezi a németországi reakciós, abszolutista rendszert. Így ír a királyról, III. Frigyes Vilmosról: „Gyűlölöm őt, ahogy rajta kívül talán még csak két-három embert gyűlölök, halálosan gyűlölöm; és ha nem kellene annyira megvetnem őt, ezt a szarházit, akkor még jobban gyűlölném." (Lásd 434. old.)

A fiatal Engelsben egyre jobban megérlelődik az a gondolat, hogy a forradalmi megrázkódtatások átalakító hatással vannak a forradalmi életre. Érdeklődéssel és rokonszenvvel fordul a múlt forradalmárai felé, a politikai és szellemi rabság, a középkori előítéletek és hivatalos tekintélyek elleni küzdelem bátor harcosai felé: Husz, Luther, az 1830–1831-es lengyel felkelők felé. Ünneplő verset ír az 1830 júliusi francia forradalom évfordulójára, s ebben úgy tekinti a forradalmat, mint hatalmas erőt, amely elsöpör minden elavultat és felébreszti a néptömegek alkotó energiáit:

De lám, francia földről már ideért a vihar,
s mint a tengerek árja, morajlik a nép,

És a trón meginog, mint sajka viharban,
s megremeg a jogar is kezetekben.

(Lásd 402. old.) Engelsnek ebből a verséből, de más kijelentéseiből is kitetszik az a meggyőződése, hogy forradalmi úton kell eltávolítani a társadalmi és politikai fejlődés akadályait, mindenekelőtt az abszolút monarchiát és a rendi korlátokat, amelyek útját állják Németország felemelkedésének, nemzeti egyesülésének, demokratikus rendje megteremtésének. Nyugtalanítja Engelst a néptömegek szociális helyzete is; ez különösen ez idő tájt írt cikkében, a „Wuppertali levelek"-ben (lásd 1. köt., 411–431. old.) fejeződik ki világosan.

Engels forradalmi demokratikus nézeteinek kialakulására 1839-ben nagy hatással voltak Ludwig Börnének, az „Ifjú Németország" irodalmi áramlat elindítójának művei. Mint a Graeber fivérekhez írt levelekből látható, Engels már 1839 tavaszán rokonszenvezik az „Ifjú Németország" íróival. Márciusban kapcsolatba lép e csoport egyik legtekintélyesebb ideológusával, Karl Gutzkow-val, s kezd cikkeket írni a Gutzkow szerkesztette „Telegraph für Deutschland" számára. Az „Ifjú Németország" íróihoz Engelst mindenekelőtt az vonzza, hogy a szabadságért lelkesednek, alkotmányos kormányzat bevezetéséért, a rendi és nemzeti egyenlőtlenség megszüntetéséért küzdenek és szembeszállnak minden vallási kényszerrel. 1839 április 9-én Engels azt írja magáról Friedrich Graebernek, hogy testestül-lelkestül ifjúnémet (v.ö. 358. old.). De már akkor is felfigyel az „Ifjú Németország" íróinak gyenge oldalaira, amikor még lelkesedik műveikért. Nem tetszik neki ezen irányzat egyes képviselőinek világfájdalmas, panaszos hangja, pesszimizmusa; csak azokkal az írókkal rokonszenvez közülük, akik közelebb akarják vinni az irodalmat a társadalom életéhez és a politikai harc fegyverévé akarják tenni.

Azt is megmutatják a Graeber fivérekhez írt levelek, hogy miként szabadul meg Engels fokozatosan a gyermekkorában belénevelt hagyományos vallásos nézetektől és lép az ateizmus felé vezető útra. Kutatja az igazságot és sokat foglalkozik teológiával és filozófiával, a kereszténység történetével, bibliakritikával. Levélről levélre bontakozik ki előttünk a tudásra szomjas ifjú megfeszített szellemi munkája, amely végül arra a következtetésre juttatja, hogy a Biblia tele van megoldhatatlan ellentmondásokkal, és hogy a tudomány nem egyeztethető össze a vallással.

Engels ateizmusának megérlelésében nagy szerepet töltött be az ifjúhegeliánus David Strauss „Jézus élete" című, 1835–1836-ban megjelent műve, amely legendák és mítoszok gyűjteményének nyilvánítja az evangéliu-

mokat, s bebizonyítja a bibliai csodákba vetett hit és a keresztény ortodoxia megalapozatlanságát. 1839 októberében Engels azt írja Wilhelm Graebernek: „most lelkes straussiánus vagyok" (lásd 410. old.). Strauss könyve pedig arra ösztönzi őt, hogy elolvassa Hegel „A történelem filozófiája" című művét. Novemberben már azt írja Wilhelm Graebernek: „azon a ponton vagyok, hogy hegeliánussá legyek" (lásd 426. old.). A Graeber fivérekhez írt következő levelei, valamint cikkei mutatják, hogy nem a konzervatív hegeli rendszernek lett hívévé, hanem radikális következtetéseket igyekszik levonni a hegeli filozófiából.

A levelekben kifejtett politikai és filozófiai nézetekkel találkozunk Engelsnek azokban az irodalmi és publicisztikai műveiben is, amelyeket brémai korszakában írt és haladó német lapokban tett közzé.

Már első nyomtatásban megjelent írása, „A beduinok" című vers is (lásd 3–4., illetve 327–328. old.) Engels szabadságszeretetének megnyilvánulása; alapmotívuma a sivatag büszke fiainak szembeállítása a kimért és egyben a zsarnokság előtt szolgaian meghajló német arisztokrata-nyárspolgári világgal.

1839 novemberében megjelent „A német népkönyvek" című cikke azt mutatja, hogy Engels már ekkor élénken érdeklődik a népművészet és a népi hősök iránt, a néptömegek felvilágosítása iránt. Élesen elítéli a népmeséknek irodalmi átdolgozás címén folyó, reakciós szellemű meghamisítását; azt kívánja, hogy a népkönyv a szabadságért vívott küzdelmet, a haladást szolgálja és „semmi esetre se mozdítsa elő az alamusziságot, a hajlongást a nemesség előtt, a pietizmust" (lásd 12. old.).

„Retrográd kortünetek" című, 1840 februárjában megjelent cikkében Engels szemléletes képet ad az emberiség dialektikus fejlődéséről és meggyőzően cáfolja meg az úgynevezett történelmi jogi iskola, a romantikus történetírás és egyéb reakciós irányzatok képviselőit. Ezek tagadják a történelem haladó mozgását, idealizálják a középkort és megingathatatlannak nyilvánítják a fennálló félfeudális, abszolutista rendet. Ezzel szemben Engels azt írja, hogy a történelem spirális vonalat ír le, „amelynek csavarodásai nem túl pontosak. A történelem menete lassan indul meg egy láthatatlan pontból, álmos csavarodásokkal kúszik körülötte; de körei mind nagyobbak lesznek, lendülete mind gyorsabb és élénkebb; végül lángoló üstökösként száguld csillagtól csillagig, sokszor súrolva, sokszor keresztezve régi pályáit, és minden keringésével közelebb kerül a végtelenhez. – Ki láthatná előre a véget?" (Lásd 25. old.) Ahol a „maradiság-hősök", a „reakció-mandarinok" csak a réginek a megismétlődését látják, ott – írja Engels – valójában szakadatlanul folyik a történelem haladása. Engels ebben

egy fontos lépéssel túlmegy Hegelen. Hegel szerint a történelmi fejlődés az alkotmányos monarchiával eléri betetőzését, s a monarchikus porosz állam az abszolút szellem önkifejlésének csúcspontja; Engelsnél viszont határtalan a fejlődés, az emberiség fokozatos előrehaladása.

Engels elfogadja azt a hegeli gondolatot, hogy a világtörténelem a szabadság fogalmának megvalósulása, s megsemmisítő bírálatot mond arról a reakciós álláspontról, amely öröknek és megváltoztathatatlannak tartja a rendiség intézményét, a parasztság féljobbágyi függőségét. „Rekviem a német »Adelszeitung«-ért" című cikkében (1840 áprilisában) kigúnyolja a német nemesség e lapjának a nézeteit és ezt írja: „Az előszó felvilágosít bennünket arról, hogy a világtörténelem nem azért van, hogy a szabadság fogalmát megvalósítsa, mint Hegel fölöttébb tévesen gondolja, hanem egyes-egyedül azért, hogy bebizonyítsa: három rendnek kell lennie, közülük a nemeseknek harcolniok, a polgároknak gondolkodniok, a parasztoknak pedig szántaniok kell." (Lásd 44. old.)

„Ernst Moritz Arndt" című cikkében Engels elítéli a német nacionalizmusnak a francia forradalom demokratikus elvei elleni gyűlöletét, s forradalmi demokrata álláspontról felvázolja a németországi demokratikus átalakulás programját. Ez ilyen követeléseket tartalmaz: a feudális viszonyok maradványainak megszüntetése, a rendi-abszolutista rendszer felszámolása, a néptömegek helyzetének javítása, Németország gazdasági és politikai szétforgácsoltságának megszüntetése, egységes, demokratikus állammá való egyesülése. „Amíg hazánk szétforgácsoltsága fennáll – írja Engels –, addig politikailag semmik sem vagyunk, addig a közélet, a fejlett alkotmányosság, a sajtószabadság és mindaz, amit még akarunk, nem egyéb jámbor óhajnál, amely mindig csak félig-meddig teljesül." (Lásd 122. old.)

E cikkében Engels szembeszáll a „németkedéssel", a nemzeti gőggel és más népek lebecsülésével, rámutat arra is, hogy milyen terméketlen a kozmopolita szabadelvűség, amely nem lát nemzeti különbségeket és nem veszi figyelembe a német nép nemzeti szükségleteit és érdekeit. Igaz: Engels, amikor kiáll azért, hogy a szétforgácsolt Németország legyen „állampolgároknak nagy, egységes, egyenjogú nemzete!" (lásd 119. old.), egyben azt szeretné, ha az egységes német állam Elzászt, Lotaringiát, Belgiumot és Hollandiát is magában foglalná. De nem az ifjúkori túlzások a fontosak ebben az írásban, hanem a demokratikus internacionalizmus itt meghirdetett általános alapelvei, amelyek mind a németkedők kardcsörtető nacionalizmusával, mind a liberális burzsoázia kozmopolita nemzeti nihilizmusával szembenállnak. Engels egész cikkét a nemzetek egyenlőségének

eszméje hatja át, az a gondolat, hogy minden nép hozzájárul a maga obulusával a világ civilizációjához.

A „Karl Beck", „Platen", „Immermann: »Memorabilien«" és „Modern irodalmi élet" című cikkek azt tanúsítják, hogy a fiatal Engels kitűnő ismerője kora német irodalmának és mélyenszántó kritikus. „Modern irodalmi élet" című írásából (1840 tavasza) azt látjuk, hogy már kezd kiábrándulni az „Ifjú Németország" irányzatából és bírálja azért, mert hiányzik belőle az eszmei egység, és különféle csoportosulásai közt elvtelen irodalmi viszályok dúlnak. Végleg 1842-ben szakít Engels az ifjúnémetekkel. Ez év májusában a „Rheinische Zeitung"-ban megjelenik Walesrode előadásairól szóló recenziója, s ebben azt írja az „Ifjú Németország" íróiról: „az e kategóriába tartozó szerzők közül ... úgyszólván egy sem igazolta a keltett várakozásokat, és ernyedtségbe zuhant, ami szükségképpeni következménye volt a belső egységre való hasztalan törekvésnek. Az egységes egész megalkotására való képtelenség volt az a sziklazátony, amelyen hajótörést szenvedtek, mert maguk nem voltak *egész* emberek." (Lásd 245–246. old.)

1841 március végén Engels visszatér Barmenba, ősszel pedig Berlinbe megy, hogy katonaévét leszolgálja (1842 októberéig). Katonáskodása alatt szabad idejében a berlini egyetemen vendéghallgatóként filozófia-előadásokat látogat. Berlin ebben az időben különböző filozófiai irányzatok harcának színtere. A legradikálisabb ezen irányzatok közül az ifjúhegeliánusoké; ehhez tartoznak a Bauer fivérek (Bruno és Edgar), Arnold Ruge, Karl Friedrich Köppen és mások. Körüknek tagja volt a fiatal Marx is, ő azonban egyetemi tanulmányainak befejezése után, nem sokkal Engels megérkezése előtt elhagyta Berlint. Az ifjúhegeliánusok radikális politikai és filozófiai nézetei fölkeltik Engels figyelmét; csatlakozik ehhez a csoporthoz, és csakhamar tevékenyen részt vesz a fellobbanó eszmei harcban.

Engels életének berlini időszakát e kötet több cikke és levele tükrözi. Ebben az időszakban tovább radikalizálódnak Engels nézetei, pontosabbá és határozottabbá válik forradalmi demokrata álláspontja. Elolvassa Bruno Bauernak az őskereszténység történetével foglalkozó munkáit és Ludwig Feuerbach műveit, s ezek hatására végleg radikálisan ateista szemléletre tér át; világosabban látja a hegeli filozófia fogyatékosságait és azt, hogy szigorúan el kell határolódni e filozófia konzervatív tendenciáitól, amelyeket a jobboldali hegeliánusok annyira felmagasztaltak. Engels forradalmi demokratikus publicisztikája szenvedélyesen leplezi le a politikai és szellemi élet reakciós jelenségeit, köztük azokat a kísérleteket, amelyekkel a monarchista egyház kiszolgálójává, a haladó gondolat elleni támadás eszközévé akarták tenni a filozófiát.

1841 decemberében megjelenik Engels „Schelling Hegelről" című tanulmánya, 1842-ben pedig két brosúrája: „Schelling és a kinyilatkoztatás" és „Schelling, a Krisztusban való filozófus". Mindhárom élesen bírálja Schelling filozófiai és politikai nézeteit, azét a Schellingét, aki valamikor egy nézetet vallott Hegellel, de azután megváltoztatta álláspontját és szélsőségesen reakcióssá, vallási obskurantistává lett. Az első két műben Engels Hegel filozófiájának haladó oldalait védelmezi és a Schelling reakciós gondolatai elleni harcban nyíltan kiáll az ateizmus mellett. Emellett rámutat Hegel következetlenségére, arra a súlyos ellentmondásra, amely „nyugtalan dialektikája" és konzervatív politikai következtetései között fennáll. Engels Schellinggel, de Hegellel szemben is bebizonyítja, hogy a gondolkodástól független valóság elismerésének, ha logikusan gondolkozunk, „az anyag örökkévalóságához" kell vezetnie. Ezek a Schellinggel vitatkozó művek világosan mutatják, hogy milyen nagy hatást tettek Engelsre Feuerbach materialista nézetei. Engels még az ifjúhegeliánus idealizmus folytatásának és betetőzésének tekinti Feuerbach tanításait, de Schellingről szóló műveiben – Feuerbach hatására – már megteszi az első lépést afelé, hogy materialista szemmel nézze a tudat természetének, az ész, a szellem és a természet egymáshoz való viszonyának kérdését. Érdeméül tudja be Feuerbachnak a Hegel valláselméletéről mondott bírálatát is.

Engels két Schelling-tanulmányához csatlakozik „Schelling, a Krisztusban való filozófus" című pamfletja, amely egy hithű keresztyén szájába adva parodizálja Schellingnek azt a próbálkozását, hogy összeegyeztesse a tudományt a vallással és megvédje a porosz abszolutizmus ideológiai alapzatát.

A szintén szatirikus „Az arcátlanul fenyegetett, de csodálatos módon megszabadított Biblia" című „keresztyén hőskölteményt" Engels 1842 nyarán Edgar Bauerral együtt írta. Megírására az adott okot, hogy a porosz kormány 1842 március végén eltávolította Bruno Bauert bonni egyetemi magántanári állásából. A vers azt a harcot ábrázolja, amelyet a berlini ifjúhegeliánusok egy csoportja, a „szabadok" irányzata vív a porosz professzorális teológia ellen. Engels a fő csapást itt a jobboldali hegeliánusokra méri, de bár maga is a „szabadok" oldalán áll, e csoport sok tagjának a fogyatékosságait is gúnyolja.

A „hőskölteмény" szereplői között van Marx, akit Engels ekkor még nem ismer személyesen, de akiről mások elbeszéléseiből már tudja, milyen szenvedélyes és következetes forradalmár. Ilyennek is ábrázolja:

Hátrább ki száguld ott, mint vészes fergeteg?
*Trier*nek sötét fia, valódi szörnyeteg.
Nem jár, nem lép, sarkán szökellve tör előre,
Tombol bősz haraggal és mintha le a földre
Akarná rántani a mennynek boltozatját,
Szélesre tárja ki két izmos, hosszú karját.
Ökle összeszorul, úgy adja ki dühét,
Mintha ezer ördög fogná az üstökét.

(Lásd 284. old.) Érdekes az is, ahogy önmagát jellemzi Engels:

Balról a legszélén hosszú *Oswaldunk* látod,
Szürke kabátot hord és borsszínű nadrágot
Belül is csupa bors *Oswald*, a hegypárti,
Szőröstül-bőröstül mindig legszélen áll ki.
Egy hangszeren játszik: guillotine-t fog a marka...

(Lásd 283. old.) Engels tehát a „hegypártiakhoz", a nagy francia polgári forradalom legkövetkezetesebben forradalmi pártjának híveihez hasonlítja magát, s ezzel az akkori Németország forradalmi demokráciájának legszélsőbb balszárnyán jelöli ki a maga helyét.

Engels berlini időszakában forradalmi politikai nézetei leginkább azokból a műveiből tűnnek ki, amelyeket 1842-ben a „Rheinische Zeitung"-ba, ebbe a haladó ellenzéki napilapba írt. Ezekben a cikkekben – „Északnémet és délnémet liberalizmus", „Egy vendéghallgató naplója", „Rajnai ünnepélyek", „»Glossen und Randzeichnungen...«", „A porosz sajtótörvények bírálatához" – a fennálló rend gyökeres átalakításáért harcol, a szólás- és sajtószabadságért áll ki.

A forradalmi demokrata Engels egyre jobban meggyőződik arról, hogy a liberalizmus ideológiája sem Németország, sem Európa többi országa számára nem kielégítő. „Centralizáció és szabadság" című cikkében, amely 1842 szeptemberében, a „Rheinische Zeitung"-ban jelenik meg, megbírálja a francia júliusi monarchiának és a Guizot-kormányzatnak az európai és benne a német liberalizmus által való eszményítését. Engels úgy tekinti Guizot politikáját, mint a júliusi monarchia burzsoá konstitucionalizmusának reakciós elfajulását. Cikkében síkraszáll a bürokratikus centralizmus ellen, s az abszolutizmusnak a burzsoá állam által örökölt szüleményét látja benne.

Engels abban a törekvésében, hogy részt vegyen a Poroszországban és másutt uralkodó reakciós rendszer ellen folyó mindennapos politikai harc-

ban, mind távolabb kerül a „szabadoktól" és mind közelebb Marxhoz, aki 1842 októberétől vezető szerkesztője a „Rheinische Zeitung"-nak. Berlini tartózkodásának vége felé Engels, aki figyelemmel kíséri az európai szocialista és kommunista mozgalmak fejlődését, mindinkább arra a következtetésre jut, hogy csak a kommunista elméletekben kereshető a szociális kérdés helyes megoldásának kulcsa.

A kötetet lezáró két levélben, amelyet 1844 elején az angol owenista szocialisták lapjához, a „The New Moral World"-hoz intéz, az akkor Angliában élő Engels már a materializmus és a kommunizmus alapján áll.

FRIEDRICH ENGELS

Cikkei és versei

1838–1844

A beduinok[1]

A csengő szól és a selyem-
Függöny is mindjárt felszalad,
Minden fül csupa figyelem,
Lesi a zengő szavakat.

De ma nem Kotzebuen a sor,
Ki máskor úgy nevettetett,
S nem hallotok Schiller komoly
Drámáiból szép verseket.

Egy sivatagból jött csoport
Lép némán ím' elébetek:
A büszkeségük – elkopott,
A szabadságuk – odalett.

Pénzért ugrálnak – egykor így
Szökelltek, mint víg gyermekek,
Mind hallgatag, csak az egyik
Dalol bús panaszéneket.

Megcsodálják erejüket,
Megtapsolják fogásukat,
Mint máskor azt a fércművet,
Mit Kotzebue elébük ad.

Ti ott jártatok egykoron,
Hol déli nap heve sütött;
A marokkói homokon,
S szelíd datolyafák között!

A Biled ul Dzserid vidék
Kertjeit portyáztátok át,
A szívben zsákmány vágya ég,
Harcra készek a paripák!

A holdfényben ott ültetek
A források pálmáinál,
Mesékből tarka szőnyeget
Szőtt ott nektek egy üde száj.

Szűk sátorban álmodtatok
A szerelem karjaiban,
Míg friss fénnyel hajnalodott,
S a tevék bőgtek hangosan.

Pénzért ugrálnak – nem az ős,
Vad kedv hajtja már léptüket,
Fényük kihunyt, csak egyikük
Dalol bús panaszéneket.

Die Beduinen
A megírás ideje: 1838 szeptember első fele
A megjelenés helye: „Bremisches Konversationsblatt", 1838 szeptember 16-i (40.) sz.
Aláírás nélkül

Ellenségeinkhez[2]

Hát sose tűritek, hogy valaki
Célja felé törtessen nemesen,
Jóhiszeműen mondott szavai
Tovább is hassanak ki csendesen?
Persze, ha akarjátok, minden szóban
Az értelmet kitekerhetitek,
De láthattok bár, ó, rosszat a jóban,
A jót rosszá sosem tehetitek.

Azt hiszitek, hasznotok lesz belőle,
Lehúzni amit mások mondtak, tettek!
Ha nem támaszkodtok saját erőtökre,
Becsület nem jut részül sose nektek!
Ha törtettek, tennetek magatoknak
Kell, alkotni szellemmel, önerővel.
Ha csak nyomába szegődtök másoknak,
Leszólva őket, nem juttok előbbre!

S árthatnátok a Város Hírnökének*,
Álnokul csapdát állítva neki?
Saját útján haladni engedjétek,
Ha üzenetét szerteszét viszi!
Ha igazat mond, marad igazságnak,
Győzve az álnokok minden cselén,
Kitárja szívét az ős közmondásnak:
„Nemes törtetés maga is erény!"

An die Feinde
A megírás ideje: kb. 1839 február 24.
A megjelenés helye: „Der Bremer Stadtbote", 1839 február 24-i (4.) sz.
Aláírás: Theodor H.

* – a „Der Bremer Stadtboté"-nak – *Szerk.*

A Stadtbotéhoz[3]

Ó Hírnök, halld, s ne öntsön el a méreg,
Hogy vezettek az orrodnál sokáig,
Mert gúnyt vált ki, jegyezd meg, arra kérlek,
Ki bizony mindig meghibbantnak látszik.
Befellegzik örömed derűjének,
Hogy negyedévig megfuttattunk váltig,
Mit mondani serénykedél, te bajnok,
Azt kellett, ó kérődző, újra adnod.

Mindig belőled merítettem témám,
Valamennyit te magad preparáltad,
Beszédeid versekké alakítám,
Ezek téged, csak téged perszifláltak.
Szedd ki belőlük rímeim s versformám,
S eléd pontosan hű arcképet tárnak.
Most átkozd, ha haragod heve hajt,
Hű szolgádat,

Hildebrand Tivadart

An den Stadtboten
A megírás ideje: kb. 1839 április 27.
A megjelenés helye: „Bremisches Unterhaltungsblatt", 1839 április 27-i (34.) sz.
Aláírás: Theodor Hildebrand

[Nyílt levél dr. Runkelhoz][1]

Elberfeld, május 6-án. *Dr. Runkel úrnak, Elberfeldben.* Lapjában Ön heves támadást intézett ellenem és „Wuppertali leveleim" ellen, azt vetette szememre, hogy szándékosan ferdítek, nem ismerem a körülményeket, személyeskedem, sőt valótlanságokat állítok. Hogy Ön ifjúnémetnek[5] nevez engem, az közömbös lehet számomra, minthogy egyrészt nem fogadom el azokat a szemrehányásokat, amelyekkel Ön az ifjú irodalmat illeti, másrészt nincs szerencsém hozzá tartozni. Én eddig csak tiszteltem Önt mint írót és publicistát, a második cikkben kifejezését is adtam ennek, és szándékosan nem említettem meg a „Rheinisches Odeon" Öntől származó verseit, mert ezeket nem dicsérhettem volna.[6] Szándékos ferdítéssel mindenkit lehet vádolni, s ezt mindenkor meg is szokták tenni, ha egy elbeszélés nem vág egybe az olvasó előre kialakított véleményével. Miért nem bizonyított rám Ön egyetlenegyet sem? Ami a körülmények nem ismerését illeti, ezt a vádat vártam volna a legkevésbé, ha nem tudnám, hogy mennyire semmitmondó, jobb híján mindenütt használt frázissá vált ez a kifejezés. Én talán kétszer annyi időt is töltöttem Wuppertalban, mint Ön, Elberfeldben és Barmenban laktam, és igen jó alkalmam volt rá, hogy valamennyi rend életét pontosan megfigyeljem.

Zsenialitásra, amint Ön szememre veti, Runkel úr, nem tartok igényt, de valóban rendkívül ostobának kellene lennie annak, aki az ilyen körülmények között nem ismerkedik meg a viszonyokkal, főként ha törekszik is rá. A személyeskedésről – aki lelkész, tanító, az közéleti személy, éppúgy, mint aki író, s közéleti fellépésének ábrázolását talán csak nem nevezi Ön személyeskedésnek? Hol hoztam szóba magánügyeket, pláne olyanokat, amelyek megkövetelnék, hogy megnevezzem magamat, hol gúnyoltam ki ilyeneket? Ami pedig az állítólagos valótlanságokat illeti, bármilyen szívesen kitértem volna mindenfajta huzakodás vagy akár csak feltűnéskeltés elől is, most nehogy a „Telegraph"-on, vagy saját anonim becsületemen folt essék, kénytelen vagyok felszólítani Önt: legalább egyet bizonyítson rám a „valótlanságok tömegéből". Őszintén szólva, kettő valóban van benne. A Stier-féle átköltést nem szó szerint nyomtatták le, s Egen úr utazgatása sem olyan

nagy baj.[7] De szíveskedjék egy harmadik hibára rámutatni! Továbbá Ön azt állítja, hogy én egyetlen jó oldalát sem mutattam be ennek a vidéknek. Ez igaz; én egyenként mindenütt elismertem azt, ami derekas dolog (csupán Stier úr teológiai jelentőségét nem mutattam be, amit igazán sajnálok), de általában egyetlen teljesen jó oldalt sem tudtam felfedezni; ennek bemutatását is Öntől várom. Továbbá eszembe sem jutott azt mondani, hogy a vörös Wupper Barmennál ismét tisztává lesz. Hiszen ez badarság, vagy talán fölfelé folyik a Wupper? Végül arra kérem Önt, csak akkor ítélkezzék, ha már az egészet elolvasta, s Dantét a jövőben vagy szó szerint vagy egyáltalán ne idézze; ő ugyanis nem azt mondja: qui si entra nell' eterno dolore, hanem per me si va nell' eterno dolore* (Inferno, III. 2.).

A „Wuppertali levelek" szerzője

A megírás ideje: 1839 május 6.
A megjelenés helye: „Elberfelder Zeitung", 1839 május 9-i (127.) sz.
* *jelzéssel*

* – nem: „itt visz az út az örök fájdalomba", hanem: „én rajtam jutsz az örök fájdalomba" – *Szerk.*

[F. W. Krummacher prédikációja Józsuáról]

Krummacher Elberfeldben a minap egy prédikációjában Józsua 10., 12–13-ról, ahol Józsua megállítja a napot, azt az érdekes megállapítást tette, hogy ennél a passzusnál a jámbor keresztényeknek, a kiválasztottaknak nem szabad azt feltételezniök, hogy Józsua itt alkalmazkodott a nép nézeteihez, hanem hinniök kell, *hogy a föld áll, és a nap mozog körülötte.* Hogy nézetét megindokolja, arra hivatkozott, hogy az egész Biblia ezt mondja. A „bolond" nevet, amelyet a világ ezért rájuk, a kiválasztottakra akaszt, vágják csak nyugodtan zsebre az eddig kapott sok egyéb mellé.

E megbízható forrásból származó szomorú *andekdota* cáfolatát örömmel fogadnók.

A megírás ideje: 1839 május
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland",
1839 május, 84. sz.
* *jelzéssel*

Elberfeldből

Egy idő óta panaszokat hallunk, keserű panaszokat a szkepszis sivár hatalmáról; itt is, ott is szomorúan tekintettek a régi hit lerombolt épületére, aggódóan lesve, hogy mikor szakadoznak szét a jövő egét borító felhők. Hasonló bánatos érzéssel teszem le a „Lieder eines heimgegangenen Freundes"-t. Egy halottnak, egy igazi wuppertali kereszténynek a dalai ezek, s arra a boldog időre emlékeztetnek, amikor az ember még maga is gyermekien tudott hinni olyan tanításban, amelynek ellentmondásait most könnyű elszámlálnia, amikor szent hevület izzott benne a vallási szabadelvűség ellen – olyan hevület, amelyen ma mosolyog vagy pirul. – Már a kinyomatás helye is mutatja, hogy nem szabad a szokásos mércével mérni ezeket a verseket, hogy nem található itt elkápráztató gondolat, sem szabad szellem féktelen szárnyalása; méltánytalanság is volna mást várni, mint a pietizmus[8] termékeit. Az egyetlen helyes mércét, amely e költeményekre alkalmazható, a régebbi wuppertali irodalom adja meg, ezen pedig már eléggé kitöltöttem haragomat[9], úgyhogy most az egyszer más nézőpontból is megbírálhatom egyik termékét. És el kell ismernem, hogy e könyvben haladás mutatkozik. Ezek a költemények – amelyek, úgy látszik, egy világi, bár nem éppen műveletlen embertől származnak – gondolatilag a legkevésbé sem hasonlítanak Döring és Pol lelkészek verseihez, sőt néhol a romantika egy gyönge fuvallata is észrevehető, már amennyi ebből a kálvinista tanításba férkőzhetik. A formát illetően azonban vitathatatlanul a legjobbak azok között, amelyeket a Wuppertal eddig kitermelt. Gyakran nem is ügyetlenül használ új vagy ritkább rímeket; sőt egészen a disztichonig és a szabad ódáig felemelkedik a szerző, de ezek a formák már túl magasak voltak számára. Krummacher* hatása félreismerhetetlen; mindenütt az ő kifejezéseit és képeit használja a költő; de mikor így énekel:

Zarándok: Krisztusi nyáj szegény kis báránya,
Néma lényeden nem látja
Szemem az Ő ékességeit!

* Friedrich Wilhelm Krummacher – *Szerk.*

Bárány: Meghajlik a bárány, aztán ott van
Emelt fővel a paradicsomban.
Ó zarándok, hallgass, hisz' a mennybe
Ki meghajolt, a szűk ajtón megy be,
Hallgass hát, légy bárányka s imádkozz!

ez nem Krummacher utánzása, hanem már ő maga! Akadnak viszont e versekben egyes olyan részek is, amelyek az érzelmek igaz volta folytán valóban megindítók – ó, csak azt nem tudjuk soha feledni, hogy ez az érzelem nagyrészt beteges! És mégis, itt is kitetszik, milyen erősítően és vigasztalóan hat mindenütt, még legszomorúbb szélsőségeiben is, az olyan vallásosság, amely igazán a szív ügyévé lett.

Kedves olvasó, bocsásd meg, hogy olyan könyvet mutattam be neked, amely végtelenül kevéssé lehet érdekes számodra; te nem a Wuppertalban születtél, talán sohasem állottál hegyein és sohasem láttad lábadnál a két várost*; de neked is van hazád, s amikor kitöltötted haragodat fonákságaival szemben, talán ugyanazzal a szeretettel térsz vissza lényegtelen jelenségeire, mint én.

Aus Elberfeld
A megírás ideje: 1839 ősze
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1839 november, 178. sz.
Aláírás: S. Oswald

* Barment és Elberfeldet – *Szerk*

A német népkönyvek

Nem nagy dicséret-e egy könyvre, ha népkönyvnek, német népkönyvnek nevezik? De éppen ezért sokat is kell kívánnunk az ilyen könyvtől, éppen ezért minden ésszerű igényt ki kell elégítenie és értékének minden oldalról megtámadhatatlannak kell lennie. A népkönyvnek az a hivatása, hogy a földművelőt, ha nehéz napi munkájából este fáradtan hazatér, felvidítsa, felélénkítse, gyönyörködtesse, feledtesse el vele búját-baját, változtassa köves földjét illatozó rózsakertté; az a hivatása, hogy a kézművesnek műhelyét, a meggyötört inasnak nyomorúságos padlásszobáját a költészet világává, aranyos palotává varázsolja és tenyeres-talpas kedvesét csodaszép királykisasszony alakjában vezesse elébe; de hivatása az is, hogy a Bibliával együtt tisztábbá tegye erkölcsi érzékét, ébressze őt erejének, jogának, szabadságának tudatára, felköltse bátorságát, hazaszeretetét.

Ha tehát általában azok a követelmények, amelyeket, anélkül, hogy igazságtalanok volnánk, a népkönyvvel szemben támaszthatunk – a gazdag költői tartalom, a csípős tréfa, az erkölcsi tisztaság, és német népkönyvekben az erőteljes, becsületes *német* szellem –, olyan tulajdonságok, amelyek minden korban változatlanok, akkor ezenkívül azt is jogunk van megkívánni, hogy a népkönyv a maga korához szóljon, mert máskülönben nem népkönyv. Ha meg éppen a jelenkort vizsgáljuk, a szabadságért folyó küzdelmet, amely e kor összes jelenségeit előidézi, a kibontakozó alkotmányosságot, az ellenállást az arisztokrácia nyomásával szemben, a gondolat harcát a pietizmus[8] ellen, a vidámságét a komor aszkézis maradványai ellen, akkor nem látom be, miért volna jogosulatlan azt kívánni, hogy a népkönyv legyen ebben szolgálatára a tanulatlanabb embernek, mutassa be neki, ha természetesen nem is közvetlen levezetéssel, ezen irányzatok igazságát és ésszerűségét – de semmi esetre se mozdítsa elő az alamusziságot, a hajlongást a nemesség előtt, a pietizmust. Magától értetődik azonban, hogy régebbi idők olyan szokásainak, amelyeknek gyakorlása ma értelmetlenség vagy éppen jogtalanság volna, távol kell maradniok a népkönyvtől.

Ezen elvek alapján lehet és kell megítélnünk azokat a könyveket is, amelyek most valóban német népkönyvek, és amelyeket e néven szoktak

egybefoglalni. Ezek részben a középkori német vagy latin költészet termékei, részben a népi babonáé. Azelőtt a felsőbb rendek megvetették és kigúnyolták őket, de a romantikusok, mint ismeretes, kiásták, feldolgozták, sőt ünnepelték. A romantika azonban csak a költői tartalmat nézte, s hogy mennyire képtelen volt jelentőségüket mint népkönyvekét megérteni, az kitűnik *Görres* róluk szóló művéből. Görres még a legutóbbi időben is megmutatta, hogy ítéleteit általában mind *költi*. De az e könyvekre vonatkozó szokásos felfogás még mindig az ő könyvén alapszik, és *Marbach* is erre hivatkozik még, amikor saját kiadását bejelenti. E könyvek három új feldolgozása – Marbaché prózában, *Simrocké* prózában és költői formában[10] –, amelyek közül kettő megint a népnek van szánva, alkalmat ad arra, hogy népi értékük szempontjából még egyszer pontosan megvizsgáljuk e feldolgozások tárgyait.

E könyvek költői értékének megítélését mindaddig rá kell bíznunk az egyes emberekre, ameddig általában a középkor költészetét annyira különbözőképpen ítélik meg; azt azonban senki sem fogja tagadni, hogy valóban költőiek. Ha tehát népkönyveknek nem volnának is elismerhetők, költői tartalmuk csorbítatlan maradna, sőt Schiller szavai szerint:

Mi a dalban él fent halhatatlan,
Lent a létben elmerül,[11]

s némely költő talán újabb indítóokot találna benne arra, hogy ami a nép számára elfogadhatatlannak bizonyul, azt feldolgozásban mentse meg a költészet számára. – Azok között az elbeszélések között, amelyek német és amelyek latin eredetűek, van egy nagyon jellegzetes különbség: a németek – valódi népmondák – a férfit állítják cselekvőként az előtérbe; a latinok a *nőt* emelik ki, vagy egyszerűen mint szenvedőt („Genovefa"), vagy mint szerelmest, tehát szintén passzívan a szenvedély iránt. Csak két kivétel van: a „Haimonskinder" és a „Fortunat", mindkettő latin, de szintén népmonda, ellenben az „Octavianus", a „Melusina" stb. az udvari költészet termékei, és csak később, prózai feldolgozásban jutottak el a néphez. – A komikus történetek közül csak egy nem éppen német eredetű, a „Salomon und Morolf"; de az „Eulenspiegel", a „Schildbürger" stb. nem vitatható el tőlünk.

Ha e könyvek összességét vesszük szemügyre és az elején kifejtett alapelvek szerint ítéljük meg őket, akkor világos, hogy csak az egyik szempontból felelnek meg ezeknek az igényeknek; költészet és elmésség bőven van bennük, mégpedig a legtudatlanabb ember számára is általában egészen érthető formában, de a másik szempontból összességük egyáltalán nem

felel meg, néhányuk éppen az ellenkezőjét fejezi ki, mások pedig csak részben kielégítők. Azok a sajátos célok, amelyeket a jelenkor kívánhatna meg tőlük, természetesen teljesen hiányoznak belőlük mint a középkor termékeiből. Ennek az irodalmi ágnak a külsőleges tartalmassága és Tieck meg Görres szavalatai ellenére is sok mindent lehetne tehát elvárni tőle, de hogy ez a hiány pótolható-e valaha, az más kérdés, s nem merek válaszolni rá.

Hogy most már rátérjünk az egyes könyvekre, a legfontosabb közülük kétségtelenül a **„Geschichte vom gehörnten Siegfried".** – Ez a könyv igazán kedvemre való; olyan elbeszélés, amellyel szemben kevés a kívánnivaló, dús költészet, amelyben hol a legnagyobb naivitás, hol a legszebb humoros pátosz csendül meg; itt aztán van sziporkázó szellem – ki nem ismeri a két gyáva harcának remek epizódját? Itt aztán van jellem, hetyke, ifjonti friss lelkület, amelyről minden vándorló kézműveslegény példát vehet, ha már nem kell is sárkányokkal és óriásokkal megvívnia. És ha kijavítják a sajtóhibákat is, amelyekben különösen az előttem fekvő (kölni) kiadás[12] szerfölött gazdag, és jó helyre teszik az írásjeleket, akkor Schwab és Marbach átdolgozásai messze elmaradnak e mögött a valódi népi stílus mögött. De a nép hálásnak is bizonyult: e könyvek egyikével sem találkoztam olyan sokszor, mint ezzel.

„Herzog Heinrich der Löwe". – Ebből a könyvből, sajnos, nem tudtam régi példányt szerezni; az újabb, az Einbeckben nyomott kiadás[13], úgy látszik, egészen kiszorította a régit. Elöljáróban a Braunschweig-ház családfáját hozza, amely 1735-ig terjed, azután Henrik herceg életrajza következik a történelem szerint, és utána a népmonda. Van mellékelve hozzá még egy elbeszélés, amely Bouillon Gottfriedről ugyanazt mondja el, amit a népmonda Oroszlán Henrikről, Andronicus rabszolga története, amelyet egy Gerasimi nevű palesztinai apátnak tulajdonítanak, és a végét jelentékenyen megmásítják, s egy vers az újabb romantikus iskolából, a szerzője nem jut az eszembe, ez még egyszer elmeséli az Oroszlán-mondát. Így a monda, amelyen pedig a régi népkönyv alapszik, egészen eltűnik a függelékek mögött, amelyekkel a bölcs kiadó bőkezűsége ellátta. Maga a monda nagyon szép, de a többi senkit sem érdekelhet; mi közük a svábóknak a braunschweigi történelemhez? És mit keres a modern, bőbeszédű románc a népkönyv egyszerű stílusa után? – De még ez is hagyján; a zseniális feldolgozó, akiben én egy múlt század végi lelkészt vagy iskolamestert sejtek, ezt írja: „Így elérte útjának célját, szeme előtt terült el a Szentföld, azokat a rögöket taposta, amelyekhez a vallástörténet legjelentősebb emlékei fűződnek! A jámbor együgyűség, amely vágyakozva tekintett

ide, itt bensőséges áhítattá változott, teljes kielégülést nyert és az Úrban való szívbeli örömmé lett." – Állítsák vissza a mondát eredeti nyelvezetében, tegyenek mellé a könyv kitöltéséül más valódi népmondákat és így küldjék a nép közé, akkor ébren fogja tartani a költői érzéket; de ebben az alakjában nem érdemli meg, hogy a nép körében terjesszék.

„Herzog Ernst". – E könyv szerzője nem volt különösen nagy költő, mert minden költői mozzanatot készen kapott a keleti mesében. A könyv azonban jól van megírva és nagyon szórakoztató a nép számára; de ez aztán minden. A benne előforduló fantáziaszülemények valóságos voltában már senki sem fog hinni; ezért változtatás nélkül a nép kezében hagyható.

Most két olyan mondához érek, amelyeket a német nép teremtett meg és alakított ki, s amelyeknél mélyebbek semmilyen népköltészetben sem találhatók. A *Faust-mondára* és a *bolygó zsidó* mondájára gondolok. Kimeríthetetlenek ezek, minden kor a magáévá teheti őket anélkül, hogy lényegükön változtatna, és ha a Faust-monda feldolgozásai Goethe után az Iliades post Homerum* körébe tartoznak is, mégis egyre újabb oldalait tárják fel ennek – nem is szólva arról, hogy milyen fontos az Ahasvér-monda az újabb költészet számára. De hogyan tálalják a népkönyvek ezeket a mondákat! Nem a szabad képzelet termékeinek, nem, hanem a szolgai babona szülötteinek fogják fel; sőt a bolygó zsidóról szóló könyv még a tartalmában való vallásos hitet is megkívánja, s a Bibliával és sok ízetlen legendával igyekszik igazolni azt; a mondából csak a legkülsőségesebb elemeket tartalmazza, ellenben van benne egy nagyon hosszú és unalmas keresztényi intelem Ahasvérus zsidóról. A Faust-monda közönséges boszorkánytörténetté süllyedt, otromba varázs-anekdotákkal cifrázva, s még az a kevés költészet is csaknem teljesen eltűnt belőle, amely a népi komédiában megmaradt. De nemcsak hogy nem képes költői élvezetet nyújtani ez a két könyv, hanem jelenlegi alakjában csak a régi babonát erősítheti meg és újíthatja fel; mert mi mást várjunk ilyen ördöngösségektől? Úgy látszik, a mondának és tartalmának az ismerete teljesen el is tűnik a nép körében; Faustot közönséges boszorkánymesternek tartják, Ahasvért pedig Iskarióti Júdás után a legnagyobb gonosztevőnek. De nem lehetne-e megmenteni ezt a két mondát a német *nép* számára, eredeti tisztaságukban helyreállítani őket és olyan világosan fejezni ki lényegüket, hogy mély értelmük még a tanulatlanabbaknak se legyen teljesen érthetetlen? Marbach és Simrock még nem jutott el e mondák feldolgozásához; jó lenne, ha bölcs kritikával kezelnék őket!

* – a Homérosz utáni Iliászok · *Szerk.*

Előttünk fekszik a népkönyveknek egy másik sorozata is, ezek a tréfásak: **„Eulenspiegel", „Salomon und Morolf", „Der Pfaff vom Kalenberge", „Die sieben Schwaben", „Die Schildbürger".** Olyan sorozat ez, amilyent kevés nép tud felmutatni. Ez az elmésség, az alapötletnek és kidolgozásának ez a természetessége, ez a jóindulatú humor, amely mindenütt kíséri a csípős gúnyt, hogy túl erőssé ne váljék, ez a frappáns helyzetkomikum valóban a mi irodalmunk nagy részét megszégyenítheté. Melyik jelenkori szerzőben volna elég leleményesség olyan könyv megalkotására, mint a „Schildbürger"? Milyen szegényes Mundt humora, ha a „Sieben Schwaben"-nal hasonlítjuk össze! Persze, az ilyesminek a megteremtéséhez nyugalmasabb idő kellett, mint a miénk, amely zaklatott üzletemberhez hasonlóan, állandóan a fontos kérdéseket emlegeti, amelyekre felelnie kell, mielőtt másra gondolhatna. – Ami e könyvek formáját illeti, egyik-másik rosszul sikerült élc kihagyásán és az eltorzított stílus megtisztításán kívül kevés változtatnivaló volna rajtuk. Az „Eulenspiegel"-nek néhány, porosz cenzori pecséttel ellátott kiadása kevésbé teljes; mindjárt az elején hiányzik egy erős tréfa, amelyet Marbachnál igen jó fametszet ábrázol.

Éles ellentétei ezeknek a **Genovefáról, Griseldisről** és **Hirlandáról** szóló történetek, mindhárom latin* eredetű, mindegyiknek nő a főszereplője, mégpedig szenvedő nő; a középkornak a valláshoz való viszonyát jellemzik, nagyon költői módon – csakhogy Genovefa és Hirlanda nagyon is egy kaptafára készült. De az istenért, mit kezdjen manapság ezekkel a német nép? Griseldisként nagyon szépen el lehet ugyan képzelni a német népet, Walther őrgrófként pedig a fejedelmeket – de akkor a játéknak egészen másképpen is kellene végződnie, mint ahogyan a népkönyvben történik; mindkét oldalról tiltakoznának a hasonlat ellen, és itt-ott teljes joggal. Ha a „Griseldis" még népkönyvnek tekintendő, akkor úgy fest előttem, mint a magas német Szövetségi Közgyűléshez[14] intézett kérvény a nők egyenjogúsításáért. Itt-ott tudják azonban, milyen fogadtatásban részesültek négy évvel ezelőtt az efféle regényes kérvények,[15] s ezért nagyon csodálom, hogy Marbachot utólag nem sorolták az „Ifjú Németország"-hoz[5]. – A nép elég sokáig képviselte Griseldist és Genovefát, játssza most végre Siegfriedet és Reinaldot is; de hogy idáig eljuttassák, annak csak nem az a leghelyesebb útja, hogy feldicsérik ezeket a megaláztatásról szóló ósdi históriákat?

* A „Telegraph für Deutschland"-ban: romantikus – *Szerk.*

Első felével a **„Kaiser Octavianus"** című könyv is ehhez az osztályhoz tartozik, a második felével pedig a tulajdonképpeni szerelmi történetekhez csatlakozik. A **„Helena"** című történet csak az „Octavianus" utánzata, vagy talán mindkettő ugyanannak a mondának a két különböző felfogása. Az „Octavianus" második fele kitűnő népkönyv és csak a „Siegfried"-del mérhető össze; Florensnek és nevelőapjának, Clemensnek, valamint Claudiusnak kitűnő a jellemzése, s Tiecknek itt nagyon könnyű dolga volt[16]; de nem vonul-e végig az egészen az a gondolat, hogy a nemesi vér különb a polgári vérnél? És milyen gyakran találkozunk még magában a népben is ezzel a gondolattal! Ha ezt a gondolatot nem lehet száműzni az „Octavianus"-ból – és én ezt lehetetlennek tartom –, ha meggondolom, hogy előbb *ezt* kell eltávolítani ahhoz, hogy valahol alkotmányos élet keletkezzék – akkor bármilyen költői is a könyv, censeo Carthaginem esse delendam*.

A szenvedés és tűrés említett könnyes történeteivel három olyan történet áll szemben, amely a szerelmet dicsőíti. Ezek: a **„Magelone"**, a **„Melusina"** és a **„Tristan"**. Mint népkönyv a „Magelone" tetszik legjobban nekem; a „Melusina" ismét tele van képtelen szörnyűségekkel és meseszerű túlzásokkal, úgyhogy szinte donquijotiádát láthatnánk benne, és újra azt kell kérdeznem: mi köze ehhez a német népnek? Hát még a „Tristan und Isalde" története – költői értékét nem akarom érinteni, mert szeretem Gottfried von Strassburg remek feldolgozását, ha itt-ott akadnak is fogyatékosságok az elbeszélésben –, de nincs olyan könyv, amelyet kevésbé volna szabad a nép kezébe adni, mint éppen ezt. Igaz, hogy itt megint nagyon kézenfekvő egy modern kérdés, a nők emancipációja; ügyes költő a „Tristan" feldolgozásakor ma már nem is zárhatná ki művéből ezt a kérdést, és ezzel még nem kellene valami keresett és unalmas irányköltészetbe esnie. De a népkönyvben, ahol szó sincs erről a kérdésről, az egész elbeszélés csak a házasságtörés mentegetése, és hogy ez a nép kezébe kerüljön, az mégis nagyon meggondolandó. Egyébként a könyv csaknem teljesen kifogyott, nagyon ritkán bukkan fel belőle egy-egy példány.

A **„Haimonskinder"** és a **„Fortunat"**, amelyekben újra a *férfit* látjuk a cselekmény középpontjában, ismét két igazi népkönyv. Az egyikben a legvidámabb humor, amellyel Fortuna fia minden kalandon átverekszi magát – a másikban a hetyke dac, a féktelen ellenszegülő kedv, amely ifjúi erővel szembeszáll Nagy Károly abszolút, zsarnoki hatalmával, és nem riad vissza attól, hogy az elszenvedett sérelmeket önkezűleg torolja meg.

* – úgy vélem, hogy Karthágót le kell rombolni[17] – *Szerk.*

akár a fejedelem szeme láttára is. Ilyen ifjúi szellemnek kell a népkönyvekben uralkodnia, ez sok fogyatékosságot megbocsáttat; de hol található ez a „Griseldis"-ben és rokonaiban?

Utoljára következik a java, a zseniális százesztendős **„Kalender"**, a mindentudó **„Traumbuch"**, a sohasem hiányzó **„Glücksrad"** és az átkos babona hasonló badar szülöttei. Hogy Görres milyen nyomorúságos szofizmákkal mentegette ezt a vacakot, azt mindenki tudja, aki csak egyszer is belenézett könyvébe. Mindezeket a siralmas könyveket megtisztelte pecsétjével a porosz cenzúra. Persze, ezek nem forradalmiak, mint Börne levelei, nem is erkölcstelenek, mint a „Wally"-ról állítják. Látjuk, mennyire tévesek azok a vádak, amelyek szerint a porosz cenzúra rendkívül szigorú. Nyilván nem kell több szót vesztegetnem arra, hogy továbbra is a nép körében forogjon-e az efféle vacak.

A többi népkönyvről nincs mit mondanunk, a **„Pontus"**, a **„Fierabras"** stb. története réges-rég elkallódott, már nem érdemli meg tehát a népkönyv nevet. De azt hiszem, már ezzel a néhány utalással kimutattam, mennyire ki nem elégítőnek látszik ez az irodalom, ha a nép, nem pedig a költészet érdekeinek szemszögéből ítéljük meg. Amire szüksége van, az az, hogy a feldolgozások szigorú válogatás alapján történjenek, ne térjenek el szükségtelenül a régi kifejezésektől, és szép kiállításban kerüljenek a nép közé. Sem könnyű, sem ajánlatos nem lenne, hogy erőszakkal kiirtsák azokat, amelyek nem állják ki a kritikát; csak az igazi babonaságoktól szabad megtagadni a cenzúra pecsétjét. A többi magától is eltűnik; a „Griseldis" ritkán található, a „Tristan" szinte egyáltalán nem. Némely vidékeken egyetlen példányt sem lehet felkutatni belőlük, pl. Wuppertalban; másutt, pl. Kölnben, Brémában stb., majd minden szatócs kifüggeszt az ablakába példányokat a beutazó parasztok számára.

De a német nép és e könyvek legjava talán mégis megérdemelné az értelmes feldolgozást? Persze, nem akárki képes az ilyen feldolgozás elvégzésére; én csak két olyan embert ismerek, akinek elegendő kritikai érzéke és ízlése van a válogatáshoz, s a régies stílusban elegendő jártassága a kidolgozáshoz; ezek a *Grimm* fivérek, de van-e kedvük és idejük ehhez a munkához? A Marbach-féle feldolgozás egyáltalán nem való a népnek. Mit is remélhetünk tőle, ha mindjárt a „Griseldis"-szel kezdi? Nemcsak hogy minden kritika hiányzik belőle, hanem olyan kihagyásokra is vetemedett, amelyekre semmi szükség sem volt; ráadásul nagyon bágyadttá és színtelenné tette a stílust – hasonlítsuk csak össze a sebezhetetlen Siegfriedről szóló vagy bármely másik népkönyvet ezzel a feldolgozással. Nincs itt más, mint szétszakított mondatok, szórendi változtatások, és ezeket semmi sem

indokolja, csak Marbach úrnak az a vágya, hogy egyéb önállóság híján ebben mutatkozzék önállónak. Mi más is vitte rá arra, hogy megváltoztassa és a maga fölösleges írásjeleivel lássa el a népkönyv legszebb részeit? Aki nem ismeri a népkönyvet, annak egészen jók Marbach elbeszélései, de mihelyt összehasonlítjuk a kettőt, látjuk, hogy Marbachnak minden érdeme a sajtóhibák kijavítása. Fametszetei nagyon különböző értékűek. – A Simrock-féle feldolgozás még nem haladt eléggé előre ahhoz, hogy ítéletet alkothassunk róla, de Simrockban sokkal jobban bízom, mint vetélytársában. Fametszetei is általában jobbak, mint Marbachéi.

Az én szememben rendkívül költői varázsuk van ezeknek az ódon népkönyveknek, régies hangjukkal, sajtóhibáikkal és rossz fametszeteikkel; a mi mesterkélt, modern „állapotainkból, zűrzavarainkból és finom vonatkozásainkból" olyan világba visznek, amely sokkal közelebb áll a természethez. De erről itt nem lehet szót ejteni; Tiecknek persze ez a költői varázs volt a fő érve – de mit számít Tieck, Görres és a többi romantikus tekintélye, amikor az ész ellenük szól és amikor a *német népről* van szó?

Die deutschen Volksbücher
A megírás ideje: 1839 ősze
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1839 november, 186., 188., 189., 190. és 191. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

Karl Beck

Szultán vagyok, vad, viharverte szultán,
Hadam páncélos strófái a dalnak;
Homlokom redői – bánatterhes turbán
Hajlatai, titkot és bút takarnak[18]

Ezekkel a dagályos szavakkal lépett Beck úr, bebocsátást kérve, a német költők sorai elé; szemében hivatásának büszke tudata, szája körül modern, világfájdalmas vonás. Így nyújtotta ki kezét a babérért. Azóta két év telt el; vajon engesztelő babér fedi-e homlokának „titkot és bút takaró" redőit?

Első versgyűjteményében nagy merészség rejlett. „Páncélos dalok", „új Biblia", „ifjú Palesztina"[19] – a húszéves költő az iskolapadból mindjárt a hetedik mennyországba ugrott! Olyan tűz volt ez, amilyen rég nem lobogott már, olyan tűz, amelynek nagy a füstje, mert nagyon is zöld, friss fából rakták.

Az ifjú irodalom olyan gyorsan és ragyogóan fejlődött ki, hogy ellenfelei megértették: fölényes lekicsinylésével vagy elítélésével többet veszítenek, mint amennyit nyernek. Itt volt az ideje, hogy pontosabban szemügyre vegyék és valódi gyengéit megtámadják. Ezzel persze egyenrangúnak ismerték el az ifjú irodalmat. És gyenge oldalakat – hogy valóban, vagy csak látszólag gyengéket-e, az most nem tartozik ránk – csakhamar elég nagy számban találtak; de leghangosabban azt hajtogatták, hogy a hajdani „Ifjú Németország"[5] meg akarja dönteni a lírát. Igaz, Heine harcolt a svábok[20] ellen, Wienbarg keserű megjegyzéseket tett a köznapi líráról és ennek örökös egyformaságáról, Mundt minden lírát elvetett mint időszerűtlent és egy prózai messiást jövendölt az irodalomnak; ez már túl sok volt. Mi, németek, mindig büszkék voltunk dalainkra; ha a francia az önerejéből kivívott Chartával[21] dicsekedett és kigúnyolta cenzúránkat, mi büszkén mutattunk rá a filozófiára, Kanttól Hegelig, és a dalok füzérére a „Ludwigslied"-től[22] Nikolaus Lenauig. És most hagyjuk, hogy ezt a lírai kincsünket elsatnyulásra kárhoztassák? S íme, ekkor megjelenik az „ifjú irodalom" lírája: Franz Dingelstedt, Ernst von der Haide, Theodor Creizenach és Karl Beck.

Beck „Nächté"-je kevéssel Freiligrath „Gedichté"-je előtt jelent meg.

Ismeretes, milyen feltűnést keltett a két versgyűjtemény. Két olyan fiatal lírikus lépett elő, akikkel akkor a fiatalabbak közül senkit sem lehetett egy sorba állítani. Beck és Freiligrath egymáshoz való viszonyát az „Elegante Zeitung"-ban Kühne a „Charakteren"-ből ismert modorban tárgyalta[23]. Erre a kritikára én Wienbargnak G. Pfizerről mondott szavait alkalmaznám.[24]

A „Nächte" csupa zűrzavar. Minden tarka, rendetlen összevisszaságban. A képek – gyakran merészek – mint furcsa sziklaképződmények; egy jövendő élet csírái, de frázistengertől elöntve; itt-ott már kezd fakadni egy-egy virág, kialakulni egy szilárd sziget, képződni egy kristályréteg. De még mindenütt zűrzavar és rendetlenség. Nem Börnére, hanem magára Beckre illenek e szavak:

Mily vadul cikáznak át villámló képek
Vihartól terhes, zúgó fejemen![25]

Az a kép, amelyet Beck első kísérletében Börnéről ad, szörnyen torz és gaztalan; félreismerhetetlen benne Kühne hatása. Eltekintve attól, hogy *Börne sohasem beszélt volna ilyen frázisokban, nem ismerte azt az egész* kétségbeesett világfájdalmat sem, amelyet Beck neki tulajdonít. Ez volna a világos Börne, a szilárd, rendíthetetlen jellem, akinek a szeretete melegített, de nem égetett, a legkevésbé őt magát? Nem, ez nem Börne, ez csupán a modern költő bizonytalan eszményképe, Heine kacérságából és Mundt szóvirágaiból összerakva, olyan eszmény, amelynek megvalósulásától isten óvjon minket. Börne fején sohasem cikáztak át vadul villámló képek, fürtjei nem meredtek átkozódva az égnek; szívében sohasem honolt éjfél, hanem mindig hajnal, ege sohasem volt vérvörös, hanem mindig kék. Börne szerencsére nem volt olyan borzasztóan kétségbeesett, hogy a „tizennyolcadik éjszakát" *megírhatta* volna. Ha Beck nem fecsegne annyit az élet vörösségéről, amellyel Börnéje ír, azt hinném, hogy nem olvasta a „Franzosenfresser"-t[26]. Még ha Beck a „Franzosenfresser" legfájdalmasabb passzusát veszi is, az is fényes napvilág az ő affektált viharéji kétségbeeséséhez képest. Vagy talán Börne önmagában véve nem eléggé költői, még meg is kell fűszerezni ezzel az újdivatú világfájdalommal? Újdivatút mondok – mert hogy az igazi *modern* költészethez tartoznék az ilyesmi, azt nem tudom elhinni. Hiszen Börne nagysága éppen abban rejlik, hogy felülemelkedett napjaink siralmas szóvirágain és klikk-szavain.

Még mielőtt teljes véleményt lehetett volna alkotni a „Nächté"-ről, Beck már újabb költemények sorával állt elő.[27] A „Fahrender Poet" más oldalról

mutatta be őt. A vihar elült, a zűrzavar rendeződni kezdett. Nem vártunk olyan kiváló ábrázolásokat, amilyeneket az első és második ének nyújt; nem hittük volna, hogy Schiller és Goethe, akik pedáns esztétikánk karmai közé kerültek, olyan költői összehasonlításhoz adhatnak anyagot, amilyent a harmadik ének tartalmaz; hogy Beck költői elmélkedése oly nyugodtan és szinte filiszteri módon lebeg majd a Wartburg felett, ahogy itt valóban megtörtént.

A „Fahrender Poet"-tal Beck ténylegesen belépett az irodalomba. „*Halk dalok*" közzétételét jelentette be, a folyóiratok pedig arról adtak hírt, hogy egy szomorújátékon, a „Verlorene Seelen"-en* dolgozik.

Eltelt egy esztendő. Néhány versen kívül Beck semmit sem hallatott magáról. A „Halk dalok" elmaradtak és az „Elveszett lelkek"-ről sem lehetett semmi bizonyosat megtudni. Végül az „Elegante" közölte „Novellistische Skizzen"-jét. Az ilyen szerző prózai kísérlete mindenesetre figyelmet követelhetett. Én azonban kétlem, hogy ez a kísérlet kielégítette akár Beck múzsájának barátait is. Néhány képben rá lehetett ismerni a korábbi íróra; stílusa a gondos csiszolással kifejlődött ugyan, de ez aztán minden, ami jót e kis elbeszélésről el lehet mondani. Sem mély gondolat, sem költői lendület nem emelkedik a közönséges szórakoztató irodalom szférája fölé; az ötlet meglehetősen köznapi, sőt nem is szép; a kivitel szokványos.

Valamelyik barátom mondta egy hangversenyen, hogy megjelent Beck „Stille Lieder"-e[28]. Éppen egy Beethoven-szimfónia adagiója hangzott fel. Ilyenek lesznek, gondoltam, ezek a dalok is; de tévedtem, kevés volt bennük Beethovenből és sok a Bellini-féle lamentációból. Amikor kezembe vettem a kis füzetet, megijedtem. Már az első dal is végtelenül sekélyes, silányan modoros, csak a mesterkélt fordulatok adnak neki áleredetiséget!

A „Nächté"-re e dalokban csak a szertelen álmodozás emlékeztetett. Hogy a „Nächté"-ben sok volt az álmodozás, az még menthető; a „Fahrender Poet"-nak is elnéztük, de Beck úr most egyáltalán fel sem ébred. Már a 3. oldalon álmodik; a 4., 8., 9., 15., 16., 23., 31., 33., 34., 35., 40. stb. oldalon mindenütt álmok. Ehhez járul még egész sereg álomkép.. Nevetséges lenne, ha nem volna annyira szomorú. Az eredetiség reménye,. eltekintve néhány új versmértéktől, eltűnt; Heine-reminiszcenciáknak kelli kárpótolniok érte bennünket, meg valami határtalanul *gyermeteg naivitásnak*, amely csaknem az összes dalokon igen visszautasítóan végigvo nul Különösen az első rész, „Lieder der Liebe, Ihr Tagebuch" szenved eb ben Olyan lobogó lángtól, olyan nemes, erőteljes szellemtől, amilyen Beck lenn

* – „Elveszett lelkek"-en – *Szerk.*

akar, nem vártam volna ilyen ízetlen, visszataszító pépet. Csak két vagy három dal elviselhető benne. A „Sein Tagebuch" valamivel jobb; ebben itt-ott mégiscsak akad igazi dal, amely kárpótolhat minket a sok badarságért és locsogásért. E locsogások közül az „Eine Träne" című a legrosszabb. Tudjuk, mit művelt Beck már azelőtt is a könny-költészetben. Akkor „a fájdalom, e véres, nyers kalóz cirkált a könnyek csöndes tengerén"[29], habjaiban pedig „a bánat, e néma, hűs hal" ficánkolt – most meg még tetézi is:

Ó könny, nemhiába
Vagy te szép, nagy gyöngyszem,
Éltem boldogsága
Úszik az *öledben*(!).
Úszik benned annyi minden,
Hárfám hangja és szerelmem,
Ó könny, nemhiába
Vagy te szép, nagy gyöngyszem!

Milyen ostoba is ez! Még a „Traumbilder" a legjobb az egész füzetben, ebben néhány dal legalább kedves. Különösen a „Schlaf wohl!", amely az „Eleganté"-ban történt első közlésének időpontjából következtetve, nyilván a régebbiekhez tartozik e dalok között. A záró vers a jobbak közül való, csak egy kissé frázisos, s a végén megint ott a „könny, a világszellem erős pajzsa"[30].

A befejezést ballada-kísérletek alkotják. A „Zigeunerkönig", amelynek az eleje erősen Freiligrath ábrázolásmódjára emlékeztet, színtelen a cigányéletnek Lenaunál található eleven képeihez képest, és az a frázisáradat, amelynek arra kellene kényszerítenie bennünket, hogy frissnek és erőteljesnek találjuk a költeményt, csak még visszatetszőbbé teszi. Viszont a „Röslein" jól megírt pillanatkép. Az „Ungarisches Wachthaus" a „Zigeunerkönig" kategóriájába tartozik; e ciklus utolsó balladája arra példa, hogy lehetnek ugyan egy költeményben gördülékeny és jól csengő verssorok és szép szóvirágok, s mégsem kelt mélyebb benyomást. A régebbi Beck három találó képben szemléletesebben ábrázolta volna Janosíkot, a sötét rablót. Ennek végül még *álmodnia* is kell az utolsó előtti oldalon, és ezzel végződik a füzet, de nem a vers, amelynek folytatását a második kötetre ígéri a szerző. Mit jelentsen ez? A költemények is úgy fejeződjenek be, mint az újságcikkek: „Folytatása következik"?

Az „Elveszett lelkek"-et, miután mint drámát több színház igazgatósága előadhatatlannak nyilvánította, a szerző, úgy halljuk, megsemmisítette; egy másik szomorújátékon, a „Saul"-on, úgy látszik most dolgozik, legalábbis

az „Elegante" csak az első felvonását hozta, a „Theaterchronik" pedig nagy ismertetést adott róla. Ezt a felvonást ebben a lapban már megvitatták.[31] Az ott elmondottakat, sajnos, csak megerősíthetem. Beck, akit rendszertelen, tapogatódzó fantáziája képtelenné tesz plasztikus jellemábrázolásra, és aki minden szereplőjének *ugyanazokat a frázisokat* adja a szájába, aki Börnéről vallott felfogásában megmutatta, mennyire nem képes egy jellemet megérteni, és még kevésbé megalkotni, nem is juthatott volna szerencsétlenebb gondolatra, mint hogy szomorújátékot írjon. Becknek akaratlanul is egy éppen megjelent példaképtől kellett kölcsönöznie az expozíciót, Dávidját és Merobját az „Ihr Tagebuch" könnyfakasztó hangján kellett beszéltetnie, a Saul lelkében végbemenő hangulatváltozásokat egy vásári komédia otrombaságával kellett ábrázolnia. Csak amikor Moabot beszélni halljuk, akkor ismerjük fel, mintaképénél milyen jelentősége van Abnernek[32]; ez a Moab, ez a nyers, véres Moloch-imádó, aki közelebb áll az állathoz, mint az emberhez, ez volna Saul „rossz szelleme"? A természeti ember még nem vadállat, és Saul, aki szembeszáll a papokkal, azért még nem leli kedvét az emberáldozatokban. Emellett a párbeszéd mérhetetlenül unalmas, a nyelvezet erőtlen és csak néhány kép elviselhető, ezek azonban nem lehetnek a támaszai egy szomorújáték egész felvonásának, s azokra a reményekre emlékeztetnek, amelyeket Beck úr, úgy látszik, már nem tud beváltani.[33]

Karl Beck
A megírás ideje: 1839 novembere, december eleje
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1839 december, 202. és 203. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

Retrográd kortünetek

Nincs semmi új a nap alatt! Ez a mondás egyike azoknak a szerencsés áligazságoknak, amelyeknek a legragyogóbb pályafutás jutott osztályrészül, amelyek szájról szájra szállva tették meg diadalútjukat a föld körül és amelyeket még évszázadok múltán is olyan gyakran idéznek, mintha csak most jöttek volna világra. A valódi igazságok ritkán voltak ilyen szerencsések, nekik küzdeniök és tűrniök kellett, megkínozták és elevenen eltemették, s mindenki tetszése szerint gyúrta át őket. Nincs semmi új a nap alatt! Nem igaz, van itt elég új, de elnyomják, ha nem tartozik azok közé a simulékony áligazságok közé, amelyeket mindig egy lojális „vagyis stb." követ és amelyek felvillanó északi fényként csakhamar ismét eltűnnek az éjszakában; de ha egy új, valódi igazság emelkedik fel hajnalpírban a látóhatáron, akkor jól tudják az éjszaka gyermekei, hogy birodalmukat romlás fenyegeti, és fegyvert fognak. Hiszen az északi fény mindig derült eget, a hajnalpír legtöbbször felhőset talál, s le kell küzdenie vagy lángjaival át kell lelkesítenie ennek homályát. És most vonultassunk fel néhány ilyen *felleget*, amely elfedi a kor hajnalpírját.

Vagy ragadjuk meg másként témánkat! Ismeretesek azok a kísérletek, amelyek a történelem menetét egy vonalhoz hasonlítják. „A történelem formája", olvassuk egy elmés műben, amely a hegeli történetfilozófia ellen íródott, „nem felemelkedés és lehanyatlás, nem a koncentrikus kör vagy a spirális, hanem az epikai paralelizmus, amely egyszer konvergáló" (nyilván ez a helyes szó a „kongruáló" helyett), „másszor divergáló"[34]. Én azonban inkább kitartok egy szabad kézzel húzott spirális vonal mellett, amelynek csavarodásai nem túl pontosak. A történelem menete lassan indul meg egy láthatatlan pontból, álmos csavarodásokkal kúszik körülötte; de körei mind nagyobbak lesznek, lendülete mind gyorsabb és élénkebb; végül lángoló üstökösként száguld csillagtól csillagig, sokszor súrolva, sokszor keresztezve régi pályáit, és minden keringésével közelebb kerül a végtelenhez. – Ki láthatná előre a véget? És azokon a helyeken, ahol úgy látszik, megint a régi pályára tér rá, ott a kotnyeles rövidlátás örvendezve kiabál, hogy íme, volt neki egyszer egy gondolata! s most bebizonyult: nincs semmi új a nap alatt!

Ujjonganak kínai maradiság-hőseink, reakció-mandarinjaink, és hozzálátnak, hogy háromszáz esztendőt úgy kiiktassanak a világ krónikáiból, mint valami tiltott tájakra tett arcátlan kirándulást, mint valami lázálmot – és nem látják, hogy a történelem csupán a legegyenesebb úton rohan egy új, fényes eszmecsillagzat felé, amely napnyi nagyságával nemsokára el fogja vakítani gyenge szemüket.

A történelemnek ilyen pontján állunk most. Mindazok az eszmék, amelyek Nagy Károly óta színtérre léptek, mindazok az ízlések, amelyek öt évszázad óta kiszorították egymást, a jelenben még egyszer érvényesíteni akarják elévült jogaikat. A középkor feudalizmusa és XIV. Lajos abszolutizmusa, Róma hierarchiája és a múlt század pietizmusa[8] viaskodik azért a dicsőségért, hogy a szabad gondolatot kiüssék a nyeregből! Engedjék el nekem, hogy bővebben beszéljek ezekről, hiszen azonnal ezer kard – s mind élesebb az enyémnél – villog mindenki ellen, aki e jelszavak egyikét pajzsán viseli, és azt is tudjuk, hogy mindezek a régi eszmék szétmorzsolódnak egymáson és a haladó idő gyémántkemény lábán. De az egyházi és állami életben megmutatkozó e kolosszális reakcióknak a művészetben és irodalomban *kevésbé észrevehető* törekvések felelnek meg, *tudattalan* visszalépések az előző évszázadokba, s ha ezek nem is a kort, de a kor ízlését veszélyeztetik, és furcsa, hogy összegezésük még sehol sem történt meg.

Nem is kell nagyon messzire mennünk, hogy ezekkel a jelenségekkel találkozzunk. Menjetek csak be egy modernül bútorozott szalonba és látni fogjátok, milyen szellem szülöttei azok a formák, amelyekkel körülvesznek benneteket. Felidézik a legsötétebb abszolutizmus korából a rokokó összes torzszülötteit, hogy a fejlődés szellemét azokba a formákba kényszerítsék, amelyekben a „l'état c'est moi"* jól érezte magát. Szalonjainkat régence** stílusú székek, asztalok, szekrények és heverők díszítik és már csak az hiányoznék, hogy Heinére parókát, Bettinára*** pedig abroncsszoknyát húzzanak és így tökéletesen helyreállítsák a siècle-t°.

Az ilyen szoba persze arra való, hogy *von Sternberg* úrnak egy regényét olvassák benne, aki olyan furcsa előszeretettel viseltetik Maintenon asszony korszaka iránt. Sternberg szellemének megbocsátották ezt a szeszélyt, mélyebb okai után is fürkésztek, persze hiába; én azonban bátorkodom azt

* – „az állam én vagyok"[35] – *Szerk.*

** A „Telegraph"-ban: renaissance – *Szerk.*

*** Bettina von Arnim – *Szerk.*

° – századot[36] – *Szerk.*

állítani, hogy a Sternberg-regényeknek éppen ez a vonása, amely pillanatnyilag talán előmozdítja elterjedésüket, jelentékenyen ártani fog maradandóságuknak. Eltekintve attól, hogy egy költői mű szépségét éppen nem emeli az, hogy folyton a legszárazabb, legprózaibb időkre utal, amelyeknek nyakatekert, ég és föld között vergődő mivoltához, konvencionális bábjaihoz képest korunk és gyermekei még természetesek – túlságosan is megszoktuk azt, hogy gúnyos színben lássuk ezt a kort, semhogy más megvilágításban tartósan elfogadhatnók, s amikor minden Sternberg-regényben újra meg újra találkozunk ezzel a szeszéllyel, ez végül igen unalmassá válik. Ez a hajlam, legalábbis szerintem, nem tekinthető egyébnek, mint szeszélynek, és már ezért sincsenek semmiféle mélyebb okai, mégis úgy vélem, hogy a kiindulópontot a „jó társaság" életében találhatjuk meg. Von Sternberg úr kétségkívül erre van nevelve, s megtanulta, hogy élvezettel forgolódjék benne, igazi hazáját is talán ennek köreiben találta meg; nem csoda tehát, ha egy olyan korral kacérkodik, amelynek a társadalmi formái sokkal meghatározottabbak és lekerekítettebbek, bár merevebbek és ízléstelenebbek is voltak, mint a maié. De sokkal merészebben, mint Sternberg úrnál, lépett fel e siècle ízlése saját szülővárosában, Párizsban, ahol komolyan hozzálát, hogy elragadja a romantikusoktól az alighogy kivívott győzelmet. Megjelent Victor Hugo, megjelent Alexandre Dumas és velük utánzóik nyája; az Iphigéniek és Athaliek természetellenessége átadta helyét egy Lucrezia Borgia természetellenességének[37], a merevgörcsre forróláz következett; a francia klasszikusokról kimutatták, hogy az ókoriaktól plagizáltak – ekkor feltűnt Rachel kisasszony és minden feledésbe ment. Hugo és Dumas, Lucrezia Borgia és a plágiumok; Phaedra és Cid[38] kimért léptekkel és kicifrázott alexandrinusokkal sétálnak át a színen, Achille a nagy Lajosra* tett célzásaival pompázik, Ruy Blas és mademoiselle de Belle-Isle[39] pedig alighogy kimerészkedik a kulisszák mögül, máris német fordítógyárakba és német nemzeti színpadokra menekül. Boldog érzés lehet a legitimista számára, hogy Racine-darabokat nézve elfelejtheti a forradalmat, Napóleont és a hét nagy napot[40]; az ancien régime** dicsősége kiemelkedik a föld alól, a világ teleaggatja magát haute-lisse-falkárpittal, Lajos, az abszolút uralkodó brokátmellényben és allonge-parókával sétál Versailles nyesett sétányain, és a kegyencnő mindenható legyezője kormányozza a boldog udvart és a boldogtalan Franciaországot.

Itt a múlt reprodukálása megmarad Franciaországban, de úgy látszik,

* XIV. Lajos – *Szerk.*

** – (az 1789-es forradalom előtti) régi rend – *Szerk.*

hogy a múlt század francia irodalmának egyik sajátossága a jelenlegi német irodalomban is megismétlődik. A filozófiai dilettantizmusra gondolok, amely újabb íróknál ugyanúgy jelentkezik, mint az enciklopédistáknál. Ami az utóbbiaknál a materializmus volt, az kezd lenni az előbbieknél Hegel. *Mundt* volt az első, aki – hogy saját szavait használjam – bevezette az irodalomba a hegeli kategóriákat; *Kühne*, mint mindig, most sem mulasztotta el, hogy kövesse, és megírta „Quarantäne im Irrenhause" című művét, és jóllehet a „Charaktere" második kötete részleges elpártolást mutat Hegeltől, az első kötetben éppen elég olyan passzus van, ahol Hegelt modern nyelvre próbálja lefordítani. De sajnos e fordítások az olyanok közé tartoznak, amelyeket az eredeti nélkül nem lehet megérteni.

Az analógia tagadhatatlan; vajon a jelenlegi évszázadra is érvényes lesz-e az a következtetés, amelyet az egyszer már idézett szerző* a múlt század filozófiai dilettantizmusának sorsából levont, tudniillik az, hogy ezzel a rendszerrel a halál csírája kerül bele az irodalomba? Vajon az olyan rendszer, amely következetességben minden előbbit felülmúl, gyökereivel görcsösen átfonja-e majd azt a földet, amelyet a poézis géniusza szánt fel? Vagy csak abból a szeretetből fakadnak ezek a jelenségek, amellyel a filozófia az irodalom iránt viseltetik és amelynek gyümölcsei olyan ragyogóan mutatkoznak meg Hothónál, Rötschernél, Straussnál, Rosenkranznál és a „Hallische Jahrbücher"-ben?[41] Akkor persze más lenne az álláspontunk, és remélhetnők a tudománynak és az életnek, a filozófiának és Börne meg Hegel modern irányzatának olyan kölcsönhatását, amelyet már előbb szándékozott előkészíteni az úgynevezett „Ifjú Németország"[5] egy része. Ezeken kívül csak egyetlen kivezető út marad még nyitva, amely persze e kettő után némileg komikusnak tűnik fel: annak feltételezése, hogy Hegel semmiféle jelentősebb hatással nem lesz a szépirodalomra. Én azonban azt hiszem, csak kevesen tudják majd rászánni magukat, hogy ebben az irányban induljanak el.

De még az enciklopédistáknál és Maintenon asszonynál is messzebbre kell visszamennünk; Duller, Freiligrath és Beck arra vállalkozik, hogy a tizenhetedik század második sziléziai iskoláját[42] képviselje irodalmunkban. Kit ne emlékeztetne Duller „Ketten und Kronen"-ja, „Antichrist"-je, „Loyolá"-ja, „Kaiser und Papst"-ja ábrázolásmódjában a néhai Ziegler und Klip-hausen „Asiatische Banise"-jának eget ostromló pátoszára vagy Lohenstein „Grossherzog Arminius samt seiner durchlauchtigsten Thusnelda"

* Gutzkow (v. ö. 34. jegyzet) – *Szerk.*

című művére? Beck még ezeket a jóembereket is felülmúlta dagályosságában; költeményeinek egyes helyeiről úgy vélnők, hogy nem egyebek, mint a tizenhetedik század termékei, modern világfájdalom-tinktúrába mártva; Freiligrath pedig, aki helyenként szintén nem tudja megkülönböztetni a dagályosságot a költői nyelvezettől, teljessé teszi a Hoffmannswaldauhoz való visszatérést, amikor felújítja az alexandrinust és újra bevezeti az idegen szavakkal való kacérkodást. De remélhetőleg külföldi témáival együtt ezt is le fogja vetni,

Elszárad a pálma, a homok eloszlik,
A költő a hon kebelére omlik,
Más ő most s mégis ugyanaz![43]

és ha Freiligrath nem teszi meg ezt, száz év múlva valóban herbáriumnak vagy porzótartónak nézik majd költeményeit és a latin verselés szabályaihoz hasonlóan a természetrajz iskolai oktatásához használják fel. Egy Raupach jambusos krónikái csak efféle gyakorlati halhatatlanságra számíthatnak, de Freiligrath remélhetőleg nyújt majd nekünk olyan verseket, amelyek teljesen méltók a tizenkilencedik századhoz. – Nem takaros dolog-e, hogy reprodukciós irodalmunkban a romantikus iskola óta a tizenkettedik századtól már eljutottunk a tizenhetedikig? Akkor talán már Gottsched sem soká várat magára.

Bevallom, zavarban vagyok, hogyan soroljam egy nézőpont alá ezeket a részjelenségeket; bevallom, elvesztettem azokat a fonalakat, amelyekkel ezek a kor tovagördülő tömegéhez kötődnek. Talán még nem értek meg a biztos áttekintésre, s terjedelemben és számban még növekedni fognak. De akkor is figyelemreméltó, hogy mind az életben, mind a művészetben és irodalomban ez a *reakció* nyilvánul meg, hogy kormánylapok panaszai visszhangoznak olyan falakról, amelyek, úgy látszik, még a „l'état c'est moi"-t hallották, és hogy annak a kiabálásnak, amelyet a sötétség modern fiai ezen az oldalon hallatnak, amazon az oldalon az újabb német költészet egy részének nyomasztó sötétsége felel meg.

Retrograde Zeichen der Zeit
A megírás ideje: 1839 november–1840 január
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1840 február, 26., 27. és 28. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

Platen

A restauráció korának[44] azon poéta gyermekei közül, akiknek erejét az 1830-as esztendő elektromos ütései nem bénították meg és akiknek hírneve csak a mostani irodalmi korszakban alapozódott meg, hárman válnak ki jellegzetes hasonlóságukkal: Immermann, Chamisso és Platen. Mindhármukban megvan a szokatlan egyéniség, a jelentős jellem és a költői tehetségükkel legalábbis felérő értelmi erő. Chamissónál hol a fantázia és az érzés uralkodik, hol a számító értelem; főként tercináiban a felszín egészen hideg és ésszerű, de érezni alatta a nemes szív dobogását; Immermannban viaskodik egymással ez a két tulajdonság és olyan kettősséget alkot, amelyet maga is elismer és amelynek szélső csúcsait összehajlíthatja ugyan erős egyénisége, de egyesíteni nem képes; végül Platennál a költői erő feladta önállóságát és könnyen beletörődik az erősebb értelem uralmába. Ha Platen képzelete nem támaszkodhatott volna értelmére és nagyszerű jellemére, nem vált volna ilyen híressé. Ezért a költészetben az értelmi elemet, a formát képviselte, és ezért nem teljesült az a vágya, hogy pályáját egy nagy művel zárja le. Jól tudta, hogy egy ilyen nagy mű kell ahhoz, hogy hírnevét tartóssá tegye; de azt is érezte, hogy erejéből erre még nem futja, s a jövőben és előmunkálataiban reménykedett; eközben eltelt az idő, ő nem jutott túl az előmunkálatokon és végül meghalt.

Platen képzelete félénken követte értelme merész lépteit; és mikor egy zseniális művet kellett volna megalkotnia, amikor olyan bátor ugrásra kellett volna merészkednie, amelyet az értelem nem tehetett meg, akkor visszarettent. Innen eredt Platennak az a tévedése, hogy értelme termékeit költészetnek tartotta, anakreoni gázelekre[45] elég volt a költői alkotóereje; néha komédiáiban is meteorszerűen felvillant; de valljuk be: ami sajátos Platenban, annak legtöbbje az értelem terméke, s mint ilyent fogjuk mindig elismerni. Mesterkélt gázeleire, szónokias ódáira rá fognak unni; komédiáinak polémiáját nagyrészt jogosulatlannak fogják találni, de párbeszédei elmésségének, parabázisai[46] fenségének igaz tisztelettel fognak adózni, egyoldalúságának okát pedig jelleme nagyságában fogják megtalálni. Platen

irodalmi helyzete a közvéleményben meg fog változni; Goethétől távolabb, de Börnéhez közelebb fog kerülni.

Hogy érzületei is inkább Börnéhez vonzzák, arról a komédiákban található célzások egész tömegén kívül már az összkiadás több költeménye is tanúskodott, ezek közül csak a X. Károlyhoz címzett ódát említem, egy sor dalát, amelyekre a lengyel szabadságharc ihlette, nem vették föl ebbe a gyűjteménybe, pedig nagyon érdekesek Platen jellemzése szempontjából. Most az összkiadás függelékeként ezek is megjelentek egy másik kiadóvállalatnál. Úgy találom, hogy megerősítik Platenről vallott nézetemet. Bennük, még inkább és még feltűnőbben, mint egyebütt, a gondolatnak és a jellemnek kell pótolnia a költészetet. Ezért Platen ritkán érzi magát otthon a dal egyszerű formájában. Hosszú, elnyújtott sorokra van szüksége, amelyeknek mindegyikébe egy-egy gondolat ágyazódhatik be, vagy mesterkélt ódai metrumokra, amelyeknek komoly, kimért menete szinte megköveteli a szónokias tartalmat. A vers művészetével támadnak Platenban a gondolatok is, és ez a legerősebb bizonyítéka költeményei értelmi eredetének. Aki más igényeket támaszt Platennal szemben, azt ezek a lengyel dalok nem fogják kielégíteni; de aki ilyen várakozással veszi kezébe a kis füzetet, azt a költészet illatának hiányáért busásan kárpótolni fogja a legnemesebb jellem talajából sarjadt magasztos, nagy gondolatok bősége és mint az előszó találóan mondja, a „nagyszerű szenvedélyesség". Kár, hogy ezek a költemények nem néhány hónappal előbb jelentek meg, amikor a német nemzeti tudat fellázadt az orosz császári európai pentarchia ellen; ezek lettek volna a legjobb válasz rá. Talán a pentarchista is talált volna bennük néhány jeligét művéhez.[47]

Platen
A megírás ideje: 1839 december
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland",
1840 február, 31. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

[A könyvnyomtatás feltalálása][48]

Hát a költő mást sosem énekel meg,
Csak a büszke trónt, véráldozó hatalmat,
Ha körötte Fáma kürtjei zengnek,
S elnémul ott, hol az istenek laknak?
Nincs már bennetek szégyen? A dicsőség
Ragyogását csak azoknak osztjátok,
Kiket elítél a történelem,
S nem dicséret illet, de örök átok?
Ébredjetek! A félénkké lett ének
Sose látott erővel
Fenséges győzelemben szálljon égnek!
S ha azt várjátok, hogy méltónak tartson
A babérra a világ titeket,
Mondjatok oly hatalmas éneket,
Mely a világhoz méltóan harsogjon!

Hajdanta így soha nem tékozolták
A dicséret tömjénes illatát;
Áldozatul mindig az üdvös szellem,
Üdvös találmány oltárára hozták.
Saturnus jött s a hatalmas ekével
Feltörte az anyaföld kebelét,
S az ember látta, nőttek a vetések
A szikkadt talajokon szerteszét.
Egekbe szállt a hálát zengő ének,
S őt mondják az aranykor istenének.
Nem voltál te is isten, ki a szónak,
A gondolatnak adtál egykor testet,
Mely addig gátak nélkül tovaröppent,
A beszédet jelek közé rekeszted?

Nélküled mindig újra
Elnyelte volna magát az idő,
Holtan a feledés sírjába hullva.
Te jöttél, és a gondolat
Látta, a szűk kör mily gyorsan kitágult,
Mely övezé gyermekkora alatt.
Szárnya vitte a messze nagy világba,
Hol a jövő s a tettektől súlyos múlt
Eszmét cserél, száll egymással vitákba.
Te, vakság megvilágítója!
Egyedül te örülj a dicsőségnek,
Csak téged illet, szellemed fenségét,
Te halhatatlan, magasztaló ének!
S a természet, miként ha e találmány
Elég lett volna hatalmát mutatni,
Fösvény módjára nyugodott azóta,
Nem akart ily csodát még egyszer adni.

Végül nekiállt új jelet alkotni,
S a jeges Rajna megszületni látja
Gutenberget: „Hiába a vesződség!
Mit ér az, hogy leírva, életet
Kapott a gondolat,
Ha mégis elhal, ha továbbra is
A feledés homályában marad?
Beleférhetnek-e mind egy hordóba
A háborgó tenger hullámai?
Épp így egy könyvben ki nem tárulhatnak
A szellem összes adományai!
Mi kellene? Repülni? De hiszen
A természet egy mintára teremtett
Számtalan lényt, találmányom, ezt lesd el!
Hogy egy igazság százszor ismétlődve
Visszhangozzék hatalmas lendülettel,
Világosság szárnyán az égbe törve!"

Így szólt – és lőn a nyomdászat, s Európa
Csodálkozva, felajzva, csakhamar
Hangos morajlással ébredve lázad,
Miként ha szítja szélvihar,
Fellobban a piros tűz, melynek lángja
Szunnyadt a föld sötét mélyébe zárva.
Ó gonosz vár, melyet a tévedésnek
Emelt hitvány dühe a zsarnokoknak!
Kitört a vulkán, sziklák lángban égtek,
S a rémülettől falaid inogtak.
Ki az, a szörny, aki pirulás nélkül,
Tisztátlan torzszülötte a sátánnak,
A Kapitólon, mely már-már ledől,
A szennyes trónt felépíti magának,
S fenyeget, hogy mindent elnyel, megöl?

Még él, de roskad már hatalma vára,
S egyszer majd a tető is leszakad,
S helyén mindenütt csak romok hevernek.
Ekép ural magas hegycsúcsokat
Erős torony egy sziklafalra rakva;
Benne a háború vad fiai
Találtak ellenségtől biztos lakra,
Ott tobzódnak a rablott hatalommal,
Rikoltozva törnek csatára onnan;
Áll a torony magában,
Elhagyva, az erdőben, ki se látja,
Most is zordan, mint régen, bárha gyenge.
Néz minden oldal felé, fenyegetve.
De eljő majd a nap, mikor leomlik,
Leomlik és romoktól
Borítva nyög a föld; de addig persze
Marad azoknak madárijesztője,
Kik addig szidták és remegtek tőle.

Ez volt az első babér, mely az észnek
Övezte homlokát; merészen kél most
Az értelem, biztos tudást szomjazva,
S szárnyalva a világot átkarolja.

Friedrich Engels 1839-ben

Kopernikusz feltör a csillagokba,
Amelyek útját rejté sűrű fátyol,
Onnan néz a legtündöklőbbre,
Mely életet áraszt a földre,
Hogyan pihen a végtelenben, távol.
Galilei érzi, hogy talpa alatt
Forog a föld, s neki jutalmazásul
Itália börtönt, vakságot ad.
S mégis mozog, hajózik szakadatlan
Földünk gyorsan a térnek tengerében,
S vele hajóznak villámhoz hasonlón
A csillagok; ekkor közébük pattan
Friss szellemével Newton;
Figyel, az őserőnek
Törvényeit kifejtve,
Mely őket körpályájukra vetette.

Mit ér, hogy meghódítád az eget,
Megtaláltad a törvényt, mely örökre
Mozgat légkört és tengert? Mit, hogy felosztád
Sugarát a megfoghatatlan fénynek,
S a földbe ásod magad, felfedezni
Nyomát az arany s kristály rejtekének?
Tekintsd az embert, szellem! – Megtevé,
S hangos panaszban fakadt ki keserve:
„Ó értelem, vaksággal vagy te verve!
A láncok hogy csörögnek,
Melyeket a vad zsarnokság kovácsolt,
Versengve, minden pólusán a földnek,
S halálnak dobja koncul
Az embert, ha unja a szolgaságot!
Ne így tovább!" Hallák a despoták,
S a pallost s tüzet, két hű zsoldosuk,
Átkos kezükben készen tartották.

„Ti balgák! A lobogva égő máglyák,
Fenyegetnek bár szörnyű tűzhalállal,
S szembeszállnak értem az igazsággal,
Hozzá vezető világítótornyok,

És győzelméhez fényt sugárzó fáklyák!
Szerelmesen epedve
Szívem megittasultan őt imádja,
Lelkem őt nézi, őt követve lépek,
Nem riaszt vissza se pallos, se máglya,
S lábaim mégis inogva vinnének?
Hátrafelé tudnám-e
Fordítani a térdem? Ím', a Tajo
Hullámai vissza sohase térnek
Forrásukhoz, ha a tengerhez értek;
Hiába állják útját, vize sodrát
Nem tartóztatja fel a hegyek lánca,
Nem másíthatja sorsát,
Mely zúgva kergeti az óceánba."

Eljött a nap, a nagy nap,
Egy halandó, haragtól korbácsolva,
Minden nép közös szégyenét lerázta,
S fennen odakiálta
Az egész földnek: Az ember szabad!
Szűk határok nem verhették béklyóba
Szent szózatát; gyors szárnyaira vette
A visszhang, melyet Gutenberg talált fel,
S csodásan szertevitte,
Hogy percek alatt, mint a villám, gyorsan
Áthatolt tengereken, hegyek ormán,
S ott tombolt, zabolátlan, viharokban.
Nem harsoghatják túl e hangokat
A zsarnokok, zeng mindenütt a szózat,
S az ész felujjong: az ember szabad!

Szabad, szabad! Ó, édesen hangzó szó,
Melytől a szív gyorsabb ütemre dobban,
Lelkem megittasultan
S telve a te magasztos ihleteddel
Fellendít engem mennyei utakra,
Tüzes szárnyakon magával ragadva.
Hol vagytok, ti halandók,

Kik énekem halljátok? A magasból
Látom, a sors érc börtönkapuja
Felpattan s az időknek sűrű fátyla
Szétszakad – elém tárul a jövendő!
Tisztán láttam, a föld már nem marad
A nyomorult bolygó, melyen a dicsvágy
S a háború véres karja arat.

Ezek ketten örökre eltűnének,
Mint ahogy pestis s ragály, e pribékek,
A szorongatott zónából megfutnak,
Ha a sarkról jeges szél indul útnak.
Az emberek mind egyenlők, érezték,
Erős karral kivívták ezt a bátrak
És örömujjongással ünnepelték.
Nincs rabszolga, vége a zsarnokságnak;
Szeretet s béke terjed a világon,
Szeretetet s békét lehel a föld,
„Szeretet s béke", hangzik minden tájon
És ott fenn arany trónusán az Isten
Áldón nyújtja ki föléjük kezét,
Örömet küld le s jókedvet bőségben,
Hogy patakokban szerteszét
Ömöljék újra, éppen úgy, mint régen.

Nem látjátok a magas oszlopot,
Nem látjátok a magasztos emléket,
Ragyogása szemünk hogy káprázatja?
A piramis nem hirdet ily fenséget,
Bottól félő szolgák dolgoztak ott,
Hírt és nevet az elnyomásnak adva!
Magasra, nem lankadva
Száll mindörökre füstje a tömjénnek,
Mellyel a hála Gutenbergnek áldoz,
Kis jutalma ez nagy jótéteménynek!
Dicsőség annak, aki megbuktatta
A dölyfös kény hatalmát, és a lélek
S az ész gyors röptéhez az erőt adta!

Az igazságot vitte diadalra,
S örökre szól, mit keze alkotott!
Zengjék nevét végnélkül himnuszok!

Bréma

A megírás ideje: 1840 eleje
A megjelenés helye: Gutenbergs-Album, Braunschweig, 1840
Aláírás: Friedrich Engels

Joel Jacoby

A Görres-féle kötéltáncos-csoport remek vásárt csinált *Joel Jacoby*val. Bajazzo szerepét azelőtt Guido Görres úr alakította, az ő tréfái azonban nem voltak ínyére a publikumnak; az új tag viszont „Kampf und Sieg"-jével* nemrégiben ismét meglepő módon bizonyította e szerepre való rátermettségét. Az olyan sokoldalú férfiú, akinek egyaránt jól áll a vörös sipka és Dávid bíbora, a hivatalra éhes jogszigorló frakkja és a hitújonc vezeklőköntöse, aki örömmel vállalja a járkáló hirdetés feladatát, elöl a „Berliner politisches Wochenblatt"[49] egyik számát, hátul a regensburgi Manz kiadó könyvjegyzékét viselve, az ilyen férfiú könnyedén alkalmazkodik minden szerephez. Itt első ízben lép föl most, minden elfogódottság nélkül, s míg „üdvöt és békét, harcot és győzelmet adnak hírül nektek hangjai"[50], egyik szemével a Vörös Sas Rend, a másikkal meg a püspöksüveg felé sandít.

„Mivel üdítselek fel benneteket?" kérdi a közönséget. „Az 1832-es vagy az 1834-es, az 1836-os vagy az 1839-es évfolyamból kívántok valamit? Mit szavaljak el nektek, Marat-t vagy Jarckét, Dávidot vagy Görrest vagy Hegelt?" De ő nagyvonalú, és egyveleget ad nekünk az elméje pusztaságában felhajszolható összes reminiszcenciákból, s annyi bizonyos, hogy üdítő az, amit ad.

Az ember zavarban van, hogy merrefelől ragadja meg ezt a badarságot. Bizonyára szívesen elengedik nekem, hogy taglaljam a gondolkodásmódnak azt a perfídiáját, a fogalmaknak azt a zűrzavaros összevisszaságát, amely a szerzőnek ezt az írását is jellemzi; hiszen félbolonddal van dolgunk, akinek koponyájában féktelen orgiát csapnak saját, formátlan gondolatembriói és a mások által beléoltott fogalmak! Mit is tudhat költőnk pl. a maga múltjáról, ha „csendes embernek" nevezi magát! Ő, aki nyolc év óta egyfolytában ordít, dühöng, tombol a forradalomért, a forradalom ellen, Poroszországért, a pápáért. Ő a csendes ember? Ő, akinek a panasza [Klagen] egyúttal mindig bepanaszolás [Verklagen] volt, ő, a született rágalmazó, aki mindig

* Regensburg, 1840 – *Engels jegyzete.*

tömegestül gyanúsította az embereket, ő az ország csendes emberei közé tartozik?

Franz Karl Joel Jacoby nyelvi zűrzavarossága méltó gondolatainak zűrzavarosságához. Sohasem hittem volna a német nyelvről, hogy ilyen hajlékonyan tud alkalmazkodni a legzavarosabb elképzelésekhez. Egymás társaságában még soha elő nem fordult szavak vannak itt összedobálva; egymást taszító fogalmak vannak egy mindenható igével összekötve; a legtörvényesebb, legártalmatlanabb kifejezések hirtelen Joel forradalmi éveiből származó reminiszcenciák között, Menzel, Leo és Görres gyanakvó frázisai között, Hegel félreértett gondolatai között találják magukat, és a költő mindannyiuk fölött ott suhogtatja ostorát, úgyhogy az egész vad hajsza bukdácsolva, cigánykerekezve és dülöngélve száguld, s végül az egyedül üdvözítő egyház kebelében talál megnyugvásra.

Ennek a mesterműnek – amely ál-paralelizmusban van megírva, azzal a régi, „nagyszerű módszerrel, amely mindent kétszer mond el" (de néha háromszor vagy hatszor is) – a tulajdonképpeni tartalma egy zsidó és egy hitújonc lírai panaszaiból, majd egy katolikus panaszaiból áll, s ezekben a szerző kilép az egyoldalú lírai szubjektivitásból és igazán modern drámát bontakoztat ki, amelynek középpontjában a szerző erélyes személyisége tragikuskodik (legalábbis eléggé szomorú látványt nyújt), és amelynek vigasztalan bonyodalmai fölött felvirrad a katolikus egyház középkori hajnalfénye; a modern káoszból óriásként kel ki Joel, az új próféta, és megjósolja az összes forradalmi, liberális, hegelenc[51] és protestáns törekvések bukását, amelyek a gondolatnélküliség egy új korszakának adják át a teret. Mindenkire átkot mond, aki nem görnyed a pásztorbot alá; csupán a „porosz haza" részesül pia desideriában*; a karlista baszkok és a „belga csalogány"[52] viszont beérkeznek az ő uruk, Loyola örömére. Látjuk, a jakobinus korszak terrorizmusa[53] még élénken él Jacoby úr emlékezetében. Véres törvényt ül a jezsuitizmus és a monarchikus elv minden ellenségén, legfőképpen az új filozófusokon, akik értelemzavaró fogalmaik hüvelyében tőrt viselnek és tarka rongyaik alatt a közismert halotti leplet (legalábbis Jacoby úr igen jól ismeri ezt régebbről), amely alatt a papok és a fejedelmek együtt szenderültek örök álomra. Az új próféta azonban ismeri őket, „én mindig megértettelek benneteket", mondja ő maga. A Mestert** viszont ártatlannak nyilvánítja, ugyanis a Mester eszméinek némely hópihéje beszállingózott Jacoby úr forró fejébe, s ott persze vízzé vált. A keselyűk és baglyok most

* – jámbor óhajokban – *Szerk.*

** ti. Hegelt – *Szerk.*

következő kórusáról, valamint a pokolbeli ujjongásról a bírálat illedelmesen hallgat.

Joel Jacobyban azt az elborzasztó szélsőséget látjuk, amelybe a tudatlanság lovagjai végül mindnyájan belesodródnak. Ide vezet végül az útjuk a szabad gondolat összes ellenségeinek, mindazoknak, akik szembeszállnak a szellem abszolút hatalmával, akár vad, féktelen sans-culotte-okként, akár gondolatnélküli, gerinctelen szolgalelkekként teszik, akár középütt elválasztott hajat viselnek, mint a pietisták, akár tonzúrát, mint a papok. Eleven trófea Joel Jacoby, a gondolkodó szellem győzelmének a jele. Mindenki, aki a tizenkilencedik századért valaha sorompóba lépett, diadalmas pillantással tekinthet a kornak erre a szerencsétlenül járt költőjére, mert előbb-utóbb e század összes ellenfelei hasonlók lesznek hozzá.

Joel Jacoby
A megírás ideje: 1840 január–március
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland",
1840 április, 55. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

Rekviem a német „Adelszeitung"-ért[54]

Dies irae, dies illa
Saecla solvet in favilla.*

Az a nap, amelyen Luther elővette az Újtestamentum eredeti szövegét és ezzel a görögtűzzel porrá és hamuvá égette a középkor századait dicsőségükkel és szolgaságukkal, költészetükkel és gondolatnélküliségükkel együtt, az a nap és a rá következő három évszázad végül olyan kort hívott életre, „amely teljes egészében a nyilvánosság kora, olyan kort, amelyről Napóleon, akitől számos, főként a németek szemében elvetendő tulajdonsága ellenére sem lehet elvitatni ritka éleselméjűségét, ezt mondotta: »Le journalisme est une puissance«**". E szavakat csak azért idézem itt, hogy rámutassak arra, milyen kevéssé középkorias, azaz gondolatnélküli az „Adelszeitung" ismertetője, amelyből vettem. És ezt a nyilvánosságot megkoronázni és öntudattal ellátni volt hivatva a német „Adelszeitung". Világos ugyanis, hogy Gutenberg nem azért találta fel a könyvnyomtatást, hogy egy Börnének – hiszen ő demagóg volt –, vagy egy Hegelnek – hiszen ő elölről szervilis, akárcsak Heine, hátulról pedig forradalmár, mint Schubarth bebizonyította –, vagy bárki más polgári származásúnak segítsen zavaros gondolatait elterjeszteni a világban, hanem egyes-egyedül azért, hogy az „Adelszeitung" létrehozását lehetővé tegye. – *Béke vele, ő már nyugszik!* Csupán egy titkos, félénk pillantást vetett ebbe a gonosz, középkoriatlan világba, s tiszta szűzi vagy inkább nagyságos kisasszonyi szíve máris visszaborzadt a pusztulás szörnyűségétől, a demokrata canaille*** szennyétől, az udvarképtelenség borzalmas arroganciájától, e kor mindazon siralmas állapotaitól, vonatkozásaitól és zűrzavarától, amelyeket a bárói kastélyok kapuinál, ha jelentkeznének ott, korbáccsal fogadnának. Béke vele, ő már nyug-

* Ama nap a harag napja, e világot lángba dobja. – *Szerk.*

** „Az újságírás hatalom."[55] – *Szerk.*

*** – csőcselék – *Szerk.*

szik, nem látja többé a demokrácia ürességét, a fennálló rend megingatását, a kegyelmesek és méltóságosok könnyeit, ő már jobblétre szenderült.

Requiem aeternam dona ei, Domine!*

És mégis, sokat vesztettünk vele. Micsoda örömöt is keltett minden olyan szalonban, ahova csak tizenhat őssel rendelkező urak léphetnek be, micsoda ujjongást az igazhitű arisztokrácia minden félig elveszett előőrsében! Az agg nagyságos papa ott ült ősi karosszékében, kedvenc kutyáitól körülvéve, jobbjában az ősi pipával, baljában az ősi korbáccsal, és áhítatosan tanulmányozta a vízözön előtti családfát Mózes első könyvében, amikor kinyílt az ajtó és behozták az „Adelszeitung" ismertetőjét. A nagyságos úr, amikor megpillantja ezt a nagy betűkkel nyomtatott szót, *nemesség*, sietve megigazítja pápaszemét és elragadtatottan olvassa végig a lapot, látja, hogy családi hírek is helyet kapnak az újságban és máris örül nekrológjának — milyen jó lenne, ha maga olvashatná! —, ha majd egyszer megtér őseihez. — Ekkor beügetnek az ifjú uraságok a kastély udvarára; az öreg tüstént felhívatja őket, „körömpróbafalvi" [„Von der Neige"] Theoderich úr egy ostorsuhintással az istállóba irányítja a lovakat, Siegwart úr keresztülrohan több lakájon, a macska farkára tapos és a leglovagibban félretaszít egy kérelmező és elutasított öreg parasztot, Giselher úr botozás terhe alatt megparancsolja a szolgáknak a vadászat előkészületeinek kifogástalan végrehajtását, és aztán az ifjú bárók becsörtetnek a terembe. A kutyákat, amelyek csaholva ugranak elébük, korbáccsal az asztal alá kergetik, s körömpróbafalvi Siegwart urat, aki kegyes rúgással utasítja rendre a kedvenc ebet, az elragadtatott atya ezúttal nem részesíti ezért a szokásos dühös pillantásban. Theoderich úrnak, aki a Biblián és a családfán kívül még a lexikonból is olvasott valamennyit, és így a legjobban tudja kiejteni az idegen szavakat, fel kell olvasnia az ismertetőt, és az öreg az öröm könnyei közepette megfeledkezik örökváltságról és nemesi sérelmekről.

Milyen illedelmesen-szerényen-leereszkedően lovagolt be a modern világba fehér papírparipáján őnagysága, milyen merészen tekintett a világba két lovagja, minden ízükben bárók, minden csepp vérük hatvannégy egyenrangú nász gyümölcse, minden pillantásuk kihívás! Először von *Alvensleben* úr, aki lovagi harci ménjét francia regények és memoárok szikkadt pusztaságain táncoltatta meg, hogy most polgári csibészek ellen is párviadalra merészkedjék. Pajzsán ezt a jelmondatot viseli: „A szerzett jog sohasem válhatik jogtalansággá" és érces hangon kiáltja világgá: „a nemes-

* Örök nyugalmat adj neki, Urunk! – *Szerk.*

ség hajdan abban a kegyben részesült, hogy érdemeket szerezhetett, most pihen babérain, vagyis kertelés nélkül szólva, henyél, és a nemesség hathatósan védelmezte a fejedelmeket *és ezzel a népeket is*, s én majd gondoskodom róla, hogy ezek a nagy tettek ne merüljenek feledésbe, és kedveseim, az »Adelszeitung« – requiescat in pace* – a világ legszebb hölgye, és aki ezt tagadja, az –"

Itt lebukott lováról a nemes hős, és helyette Friedrich de la *Motte Fouqué* báró poroszkált be a porondra. Vén „világosbarna" Rocinantéja, amelyről az istállóban töltött hosszú idő alatt lehullottak a patkók, amely hippogriff** legjobb napjaiban sem volt soha kövér, és amely rég elfeledte azokat a romantikus szökelléseket, amelyeket egykor Észak daliái alatt tett, most hirtelen toporzékolni kezdett; von Fouqué úr megfeledkezett a „Berliner politisches Wochenblatt" évenkénti költői kommentárjáról, kifényesítette páncélját, elővezettette a vén vak paripát és a magányos hős nagyságával elindult a kor eszméinek keresztes hadjáratába; de nehogy a becsületes polgári rend azt gondolja, ellene irányul az agg dalia törött lándzsája, odavet neki egy előszót. Ez a leereszkedő jóság megérdemli, hogy beszéljünk róla.

Az előszó felvilágosít bennünket arról, hogy a világtörténelem nem azért van, hogy a szabadság fogalmát megvalósítsa, mint Hegel fölöttébb tévesen gondolja, hanem egyes-egyedül azért, hogy bebizonyítsa: három rendnek kell lennie, közülük a nemeseknek harcolniok, a polgároknak gondolkodniok, a parasztoknak pedig szántaniok kell. Ez azonban ne legyen kasztszerű elkülönülés, hanem a rendeknek kölcsönösen ki kell egészíteniök és fel kell frissíteniök egymást, nem csupán mésalliance-okkal***, hanem a rendi emelkedés útján is. Azt persze nehéz megérteni, hogy a nemesség „kristálytiszta tavának", amely a rablóvárak magasán fakadó tiszta forrásokból gyűlt össze, hogy ennek a tónak még frissítésre van szüksége. A nemes báró azonban hozzájárul ahhoz, hogy felfrissítsék a nemességet olyan emberek, akik nemcsak hogy polgárok, hanem „lovászok", *sőt talán szabólegények* is voltak. Hogy azonban a nemesség miképpen frissítse fel az egyéb rendeket, arról nem szól Fouqué úr. Feltehetőleg a nemesség soraiból lejebb került egyének által; vagy miután Fouqué úr kegyesen bevallja, hogy tulajdonképpen a nemesség bensőleg nem különb a canaille-nál, a polgári, sőt a paraszti rendbe való felemelkedés is éppoly megtiszteltetés lesz a nemesek számára, mint a nemeslevél a polgárok számára? Fouqué úr

* – nyugodjék békében – *Szerk.*
** – szárnyas ló – *Szerk.*
*** – rangon aluli házasságokkal – *Szerk.*

államában továbbá gondoskodás történik arról is, hogy ne hatalmasodjék el túlságosan a filozófia; Kant az örök békére vonatkozó gondolataival[56] ott máglyára kerülne, mert ha örök volna a béke, akkor a nemesek egyáltalán nem harcolhatnának, hanem legföljebb csak a mesterlegények.

Látjuk, hogy Fouqué úr, mivel alaposan tanulmányozta a történelmet és az államtudományt, kiérdemelte, hogy felemelkedjék a gondolkodó, azaz a polgári rendbe; pompásan ért hozzá, hogy nemcsak tiszteletre méltó közönséget, hanem főnemességet is felfedezzen a hunoknál és az avaroknál, a baskíroknál és a mohikánoknál, sőt még a vízözön előtti embereknél is. Ő tette egyébként azt a vadonatúj felfedezést is, hogy a középkorban, amikor a paraszt jobbágy volt, a paraszti rend szeretetet és jóságot adott a másik két rendnek és kapott is tőlük. Nyelvezete felülmúlhatatlan, csak úgy dobálózik a „gyökeresen mélyre hatoló dimenziókkal" és „a *magánvalóan* (Hegel – Saul a próféták között) legsötétebb jelenségekből is ki tudja vonni az aranyat".

Et lux perpetua luceat eis* –

erre valóban szükségük van.

Volt még sok szép gondolata a megboldogult „Adelszeitung"-nak, például a nemesség földbirtoklásáról szóló és még száz másik, amelyeket lehetetlenség volna méltatni, de legszebb gondolata mégis az volt, hogy első számában, a kihirdetések között, rögtön egy *mésalliance-ot* jelentett be. Hogy hasonló humanitással von Rothschild urat is a német nemesség közé számítja-e, azt nem mondta meg. Isten adjon vigasztalást a sajnálatraméltó szülőknek és emelje az égben grófi rangra a megboldogultat.

S csendes álmot adj nékik
Az ítéletnapig!

Mi azonban zengjünk neki rekviemet és tartsunk gyászbeszédet, amint ez derék polgárnak kötelessége.

Tuba mirum spargens sonum
Per sepulcra regionum
Coget omnes ante thronum.**

* És az örök világosság fényeskedjék nekik – *Szerk.*

** Harsonának szörnyű hangja
hull a millió sírhantra
Kit-kit a Trón elé hajtva. – *Szerk.*

Nem halljátok-e a harsonákat, amelyeknek hangja körüllengi a sírköveket és örömben megreszketteti a földet, hogy megnyílnak bele a sírhantok? Eljött az ítélet napja, az a nap, amelyre nem következik több éjszaka*; a szellem, az örök király, elfoglalta trónusát, és lába elé odagyűlnek a föld népei, hogy számot adjanak szándékaikról és törekvéseikről; új élet járja át a világot, és az ősi néptörzsek örvendezve lengetik meg lombos ágaikat a reggel fuvallatában és lerázzák elszáradt leveleiket, játékszerül a szélnek, s ez nagy máglyává söpri össze, amelyet az Úr maga lobbant lángra villámaival. Kimondatott az ítélet a föld nemzetségeire, olyan ítélet, amelyet a múlt gyermekei szívesen töröltetnének, mint valami örökösödési pert; az örök bíró áthatótekintete azonban kérlelhetetlenül fenyegeti őket; elveszik tőlük a tálentomot, amellyel nem jól sáfárkodtak, ők pedig kivettetnek a sötétségbe, ahol a szellem egyetlen sugara sem vidítja fel őket.

Requiem für die deutsche Adelszeitung
A megírás ideje: 1840 január–április
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland"
1840 április, 59. és 60. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

* A „Telegraph für Deutschland"-ban itt Nacht (éjszaka) helyett Macht (hatalom) áll. – *Szerk.*

Modern irodalmi élet[57]

I

Karl Gutzkow mint drámaíró

Az ember azt hitte volna, hogy Gutzkow-nak a „Jahrbuch der Literatur"-ban megjelent ismeretes cikke után[58] ellenfelei hasonlóképpen nemes bosszúra érzik majd indíttatva magukat; talán Kühnét kivéve, aki ezúttal is valóban túl felületes elintézésben részesült. De rosszul ismerjük irodalmunk egoizmusát, ha effélére számítunk. Igen jellemző volt, hogy irodalmi árfolyamlistáján a „Telegraph" az egyes írók önértékelését vette irányszámul. Így előrelátható volt, hogy erről az oldalról nem fogadják majd különösen szívélyesen Gutzkow legújabb írásait.

Mégis akadnak azonban kritikusaink között olyanok, akik azzal dicsekszenek, hogy elfogulatlanok Gutzkow-val szemben, és mások, akik bevallják, hogy határozottan vonzalmat éreznek irodalmi tevékenysége iránt. Ezek nagyon dicsérik „Richard Savage"-át[59], azt a „Savage"-ot, amelyet Gutzkow lázas sietséggel, tizenkét nap alatt írt meg – a „Saul"-t pedig, amelyen meglátszik, milyen nagy szeretettel dolgozta ki a költő, milyen gondosan csiszolgatta, a felemás elismerés néhány szavával intézik el. Holott éppen akkor, amikor a „Savage" az összes színpadokon sikert aratott és minden folyóirat tele volt kritikával, éppen akkor kellett volna azoknak, akik ezzel a drámával nem ismerkedhettek meg, a nyomtatásban számukra is hozzáférhető „Saul"-ban felfedezniök Gutzkow drámai tehetségét. De milyen kevés lap közölt akár csak felületes bírálatot is erről a tragédiáról! Az ember igazán nem tudja, mit is tartson irodalmi életünkről, ha ezt a mellőzést szembeállítja a Beck „Fahrender Poet"-je által keltett vitákkal – pedig ez a költészet valóban távolabb van a klasszikusságtól, mint Gutzkow „Saul"-ja!

De mielőtt áttérnénk e dráma ismertetésére, még a „*Skizzenbuch*"-ban megjelent két drámai tanulmánnyal[60] is foglalkoznunk kell. A „*Marino Falieri*" című befejezetlen tragédia első felvonásából kitűnik, mennyire ért Gutzkow ahhoz, hogy minden egyes felvonást magába véve is kidolgozzon

és kerekké tegyen, milyen ügyesen kezeli a dialógust és ruházza fel finomsággal, kecsességgel és szellemmel. Cselekménye azonban nem elegendő, tartalmát három szóban el lehet mondani, és ezért színpadról azokat is untatná, akik egyébként tudják értékelni a kidolgozás szépségeit. Javítani ezen persze nehezen lehetne, mert a cselekmény olyan, hogy csak más oldalú károsodás árán lehetne áthelyezni valamit a második felvonásból az elsőbe. De éppen itt mutatkozik meg a vérbeli drámaíró, s ha Gutzkow valóban az, s erről meg vagyok győződve, akkor az ígért és remélhetőleg hamarosan befejezett tragédia egészében minden bizonnyal kielégítően megoldja ezt a problémát.

A „*Hamlet in Wittenberg*" már a teljes mű körvonalait nyújtja. Gutzkow nagyon jól tette, hogy itt csak körvonalakat adott, mert a legsikerültebb rész, az a jelenet, amelyben Ophelia fellép, részletesebb kidolgozásban bántó volna. Az viszont érthetetlen számomra, miképpen hozhatta össze Gutzkow Hamletet – hogy ennek keblében kibontakoztassa a kételyt, e német elemet – Fausttal. Hiszen egyáltalán nincs szükség arra, hogy ezt az irányt kívülről vigye be Hamlet lelkébe, minthogy már rég benne van és vele született. Máskülönben Shakespeare bizonyára még külön is motiválta volna. Gutzkow itt Börnére hivatkozik, de éppen Börne utal Hamlet meghasonlottsága mellett jellemének egységességére.[61] És hogyan kerülnek Gutzkow-nál ezek az elemek Hamlet lelkületébe? Talán annak az átoknak a révén, amelyet Faust az ifjú dánra mond? Az efféle deus ex machina[62] megoldások minden drámai poézist lehetetlenné tennének. Vagy Faustnak és Mephistophelesnek Hamlet által kihallgatott beszélgetése révén? Először is akkor az átok elvesztené jelentőségét, másodszor az a szál, amely ebből a shakespeare-i Hamlet jelleméhez vezet, gyakran olyan vékony, hogy az ember a szeme elől téveszti, és harmadszor hogyan tudott Hamlet rögtön ezután olyan közömbösen más dolgokról beszélni? Más a helyzet Ophelia megjelenésével. Itt Gutzkow megértette Shakespeare-t, vagy ha nem, akkor kiegészítette. Kolumbusz tojása ez, s miután a kritikusok kétszáz év óta vitatkoztak rajta, itt olyan megoldást kapunk, amely éppoly eredeti, mint amilyen poétikus, és valószínűleg az egyetlen lehetséges megoldás. E jelenetnek a kidolgozása is mesteri. Akit a „Wally" egy bizonyos jelenete nem győzött volna meg arról, hogy Gutzkow-nak fantáziája is van, nemcsak hideg észember, az most tapasztalhatja ezt. Az a gyengéd költőiség, amely Ophelia légies alakját körüllengi, több, mint amennyit egy puszta vázlattól elvárhatnánk. – Teljesen rosszul sikerültek azok a versek, amelyekben Mephistopheles beszél. Ahhoz, hogy a goethei „Faust" nyelvét utánozza valaki, azt a harmóniát, amely a látszólagos knittelversekből[63] kicseng – ahhoz egy második Goethe

kell; mindenki másnak a keze alatt fahangúvá és nehézkessé válnak ezek a könnyed versek. A Gonosz felfogásán itt nem akarok vitázni Gutzkow-val.

Most rátérünk az általunk tárgyalt fő műre, a *„König Saul"*-ra. Szemére vetették Gutzkow-nak, hogy a „Telegraph"-ban sok harsonával és kürttel jelentette be a „Savage"-et, bár az egész skandalum két-három kis hír körül hullámzik; arra senki sem gondol, hogy mások fizetett zenészekkel készíttetik elő műveik fogadtatását; de mert Gutzkow-ról van szó, aki hol goromba igazságot mondott valakinek, hol talán egy kissé igazságtalan volt valakivel szemben, nagy bűnéül róják fel ezt. A *„König Saul"*-lal szemben ezek a szemrehányások nem helyénvalók; úgy került a világ elé, hogy sem a tárcarovat, sem szemelvények nem jelentették be a „Telegraph"-ban. Ugyanez a szerénység van meg magában a drámában is; itt nem kelnek ki mennydörgéssel és villámlással hatásos csattanók mint vulkanikus szigetek a híg dialógusok tengeréből, itt nem kántálnak pompázatos monológokat, hogy lelkesült vagy megindító retorikájuk elfedjen drámai baklövéseket; itt minden nyugodtan és szervesen bontakozik ki, s a cselekményt tudatos, költői erő biztos kézzel vezeti a befejezésig. S egy ilyen művet kritikánk *egyszer* fog-e elolvasni és azután olyan cikket ír róla, amelynek szellemes virágcikornyáin meglátszik, milyen silány homoktalajból sarjadtak? Éppen azt tartom olyan nagyra a „König Saul"-ban, hogy szépségei nem a felszínen hevernek, hogy keresni kell őket, sőt hogy egyszeri olvasás után esetleg megvetően sutba dobja az ember a könyvet. Feledtessük el egy művelt emberrel, hogy milyen híres Szophoklész és aztán mondjuk neki, hogy válasszon az „Antigoné" és a „Saul" között; meggyőződésem, hogy egyszeri olvasás után mindkét művet egyaránt rossznak fogja találni. Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a „Saul" felér a legnagyobb görög legnagyobb művével, csupán azt kívánom jelezni ezzel, hogy milyen ferdén ítélhet a könnyelmű felületesség. Épületes látvány volt, amint a szerző néhány esküdt ellensége most hirtelen azt hitte, hogy roppant győzelmet aratott, amint ujjongva mutatott rá a „Saul"-ra, mint Gutzkow egész üresség ének és költőietlenségének megtestesülésére, s amint nem tudván, mit kezdjen Samuellel, azt állította, hogy róla mindig csak így van szó: „Nem tudom él-e, vagy meghalt?" Mulatságos volt, hogy akaratlanul is milyen szépen kimutatták határtalan felületességüket. Gutzkow azonban nyugodt lehet; ez volt a sorsuk az őt megelőző prófétáknak is, és végül még az ő „Saul"-ja is a próféták közé kerül; hiszen Ludwig Uhland drámáit is semmibe vették, amíg Wienbarg fel nem nyitotta a szemüket.[64] S éppen az Uhland-drámák mutatnak öltözékük szerény egyszerűségével sok rokonvonást a *„Saul"*-lal.

Egy másik oka annak, hogy a felületesség miért bánt el olyan könnyen a „Saul"-lal, a történeti elbeszélés sajátos felfogásában rejlik. Történeti művekkel szemben, amelyek olyan közismertek, mint Sámuel első könyve, és amelyeket olyan sok és sokféle szemléletmód szerint lehet megítélni, mindenkinek megvan a maga sajátos álláspontja, s a költői feldolgozástól azt várja, hogy legalább bizonyos mértékben legyen elismerve vagy figyelembe véve ez a költői műben. Az egyik Saul pártján van, a másik Dávidén, a harmadik Sámuelén; ha mindenki égre-földre erősködik is, hogy tiszteletben tartja a költő nézetét, mégis megneheztel, ha az övére nincsenek tekintettel. Gutzkow azonban nagyon jól tette, hogy ebben letért a kitaposott útról, amelyen még a leghitványabb kordé is megtalálja a maga kerékvágását. Szeretném látni, ki vállalkozik rá, hogy tragédiában egy tisztán történeti Sault alkosson meg. Nem elégíthetnek ki azok az eddigi kísérletek, hogy tisztán történeti talajra vezessék vissza Saul történetét. Az ótestamentumi írások történeti bírálata még nem jutott túl a kiérdemesült racionalizmus keretein. Egy Straussnak még sok tennivalója volna itt, ha szigorú alapossággal szét akarná választani, hogy mi mítosz, mi történelem, s mi az, amit a papok csempésztek bele. Továbbá: nem bizonyította-e már be ezernyi félresikerült kísérlet, hogy milyen meddő talaj a dráma számára a Kelet mint olyan? És hol van hát a történelemben az a magasabb elv, amely győzedelmeskedik, amikor az önmagukat túlélt egyéniségek összeroppannak? Talán csak nem Dávid az? Hisz ő továbbra is enged a papok befolyásának, s legföljebb abban a történelmietlen fényben költői hős, amelyben a Biblia elénk állítja. Vagyis Gutzkow itt nemcsak azzal a joggal élt, amely minden költőt megillet, hanem el is hárította a költői ábrázolás akadályait. Milyen is volna külsőleg a tisztán történelmi, kora és nemzetisége minden jellemzőjével felruházott Saul? Képzeljük el, amint héber gondolatritmusokban beszél, amint összes képzetei Jehovára, összes képei a héber vallásgyakorlatra vonatkoznak, képzeljük el a történelmi Dávidot, aki zsoltárszólamokban szól — a történelmi Sámuelről nem is beszélve —, és aztán feleljünk: elviselhetők-e ilyen alakok a drámában? Itt el kellett távolítani a kor és a nemzetiség kategóriáit, itt számos nagyon szükséges változtatást kellett végezni a jellemeknek a bibliai történet és az eddigi kritika által megadott körvonalain; sőt itt világos fogalommá kellett formálódnia bennük sok olyasminek, amit a történelem szerint csupán sejtelemként, vagy legföljebb határozatlan képzetként ismertek. Ezért a költőnek teljes joga volt ahhoz, hogy szereplőinél például feltételezze az egyház fogalmát. — És ebben a legnagyobb tetszéssel kell adóznunk Gutzkow-nak, amikor azt vizsgáljuk, hogyan oldotta meg feladatát. Azok a szálak, amelyekből jellemeit

szőtte, mind megtalálhatók forrásában, ha nagyon összekuszáltan is; némely szálat ki kellett húznia és el kellett vetnie, de csak a legelfogultabb bírálat vádolhatja azzal, hogy – a filiszteus-jelenet kivételével – idegen szálakat szőtt bele.

A dráma középpontjában három jellem áll, s Gutzkow az ő sajátos ábrázolásukkal tette igazán tragikussá anyagát. Valódi költői történetfelfogás nyilvánul meg itt, és sohasem győzhetnek meg arról, hogy egy „hideg észember", „a vitatkozás embere" is képes egy kusza elbeszélésből éppen azt emelni ki, ami a legnagyobb tragikus hatást keltheti. Ez a három jellem Saul, Sámuel és Dávid. Saullal lezárul a héber történelem egyik szakasza, a bírák kora, a hősmonda kora; Saul az utolsó izraelita Nibelung, hősi nemzetségének ivadéka egy olyan korban, amelyet nem ért meg és amely nem érti meg őt. Saul epigon, kardjának eredetileg a mítoszok korának ködében kellene villognia, de neki szerencsétlenségére a kultúra behatolásának korát kell átélnie; olyan korszakot, amely idegen számára, amelyben rozsda lepi be kardját, s amelyet ezért vissza igyekszik szorítani. Különben nemes jellem, semmi emberi érzés nem idegen tőle, de nem ismeri a szerelmet, amikor ez az új kor köntösében feléje közeledik. Ezt az új kort és jeleit a papok művének tartja, holott a papok csupán előkészítői ennek, csak eszközök a történelem kezében, s hierarchikus vetésükből egy nem sejtett növény sarjad ki; Saul küzd az új kor ellen, de az legyőzi őt, egyik napról a másikra óriássá izmosodik, s mindazokkal együtt, akik ellenállnak neki, a nagy, a nemes Sault is összezúzza.

Sámuel a kultúrához való átmenet útján áll; mint mindig, itt is a papok, a műveltség kiváltságos birtokosai készítik elő a vad népeket a kulturáltságra, a műveltség azonban behatol a népbe, s a papoknak más fegyverekhez kell nyúlniok a néppel szemben, ha meg akarják tartani befolyásukat. Sámuel igazi pap, számára a hierarchia a legszentebb dolog; szilárdan hisz isteni küldetésében, meg van győződve, hogy a papi uralom megdöntése Jehova haragját zúdítja a népre. Rémülten látja, hogy a nép, amikor királyt kíván, már túl sokat tud; látja, hogy a morális hatalom, az imponáló papi köntös már nem elegendő a néppel szemben; az okosság fegyvereihez kell nyúlnia, és észrevétlenül jezsuitává lesz. De azokat a görbe utakat, amelyekre most lép, éppen az a király gyűlöli leginkább, aki sohasem szívelhette a papokat, s a harcban Saul csakhamar éppoly tisztán átlát a papok fortélyain, mint amennyire vak az idő jeleivel szemben. A harmadik elem, amely győztesen kerül ki ebből a harcból – annak az új történelmi korszaknak a képviselője, amelyben a zsidóság egy újabb fokára emelkedik tudatának – Dávid, aki emberiességben Saulhoz hasonlít, s az idők megértésében messze túl-

szárnyalja őt. Először Sámuel neveltjeként lép fel, aki alighogy kikerült az iskolából; de esze nem hajolt olyan mélyre a tekintély előtt, hogy rugalmasságát elvesztette volna, kiegyenesedik tehát és visszaadja Dávidnak önállóságát. Bár Sámuel személyisége még mindig tiszteletet kelt benne, értelme mindig átsegíti ezen, költői képzelete pedig felépíti benne az új Jeruzsálemet, akárhányszor sújtják is porba ezt Sámuel átkozódásai. Saul nem békülhet meg vele, mert céljaik ellentétesek, s amikor Saul egyszer azt mondja, hogy ő csak azt gyűlöli, amit a papi csalás vitt bele Dávid lelkébe, akkor itt ismét összetéveszti a papi uralomvágy hatásait az új idők jeleivel. Így Dávid a szemünk láttára fejlődik félszeg fiúból egy kor megtestesítőjévé és így eltűnnek az ábrázolásában rejlő látszólagos ellentmondások.

Hogy e három jellem kifejtését ne zavarjam, szándékosan nem érintettem egy olyan kérdést, amelyet mindazok a kritikusok felvetettek, akik nem voltak restek, hogy a „Saul"-t egyszer elolvassák: azt a kérdést, hogy Sámuel a boszorkányjelenetben és a végén élő emberként jelenik-e meg, vagy szelleme tartja az ott elhangzó beszédeket. Tegyük fel, hogy a „Saul"-ból nem könnyű vagy egyáltalán nem is lehet kielégítően választ adni erre a kérdésre; olyan nagy hiba ez? Nem hiszem – de tekintsétek annak, aminek akarjátok, s ha kedvetek tartja, folytassatok unalmas vitákat róla; hiszen ugyanígy jár Shakespeare is Hamlet megőrülésével, amelyet kétszáz év óta vitatnak az összes kritikusok és magyarázók, „igen hosszan és bőven és egyáltalában nagyon sokoldalúan" megvizsgálva minden oldaláról. Gutzkow azonban egyáltalán nem nehezítette így meg a problémát. Ő régóta tudja, hogy milyen nevetségesek fényes nappal a kísértetek, milyen mal à propos* a fekete lovag a „Jungfrau von Orleans"-ban[65], és hogy éppen a „Saul"-ban mennyire nem volna helyénvaló bármiféle kísértetjárás. Különösen a boszorkányjelenetben jól észrevehető, kit takar az álarc, még ha az öreg főpap nem jelent is volna meg hasonló módon már előbb, mielőtt Sámuel halála szóba került.

A darab többi szereplője közül a legjobban Abner van megrajzolva, aki szilárd meggyőződésből és lelkük teljes összhangja folytán odaadó híve Saulnak, s akiben a harcos és a papok ellensége egészen háttérbe szorította az embert. A legkevésbé sikerült viszont Jonathan és Michal. Jonathan az elejétől a végéig a barátságról áradozik, fennen hangoztatja Dávid iránti szeretetét, anélkül, hogy szavakon kívül egyébbel is bizonyítaná; teljesen feloldódik a Dávid iránti barátságban és minden férfiasságát és erejét el-

* – rosszkor, nem idejében (levő) – *Szerk.*

vesztette közben. Vajszerű lágyságát valójában nem is nevezhetjük jellemnek. Gutzkow itt zavarban volt, hogy mit kezdjen Jonathannal. Ebben a formában mindenesetre fölösleges. Michal egészen meghatározatlan és csak Dávid iránti szerelme jellemzi őt valamelyest. Hogy mennyire elhibázott ez a két figura, az leginkább abból a jelenetből látható, amelyben Dávidról beszélgetnek. Amit itt szeretetről és barátságról elmondanak, az híján van annak a szembeszökő erőnek, annak a gondolatgazdagságnak, amelyet megszoktunk Gutzkow-nál. Csupa frázis, nem is egészen igazak, nem is egészen hamisak, nincs bennük semmi jellegzetes, semmi hatásos. – Zeruja egy Judith; nem tudom, Gutzkow vagy Kühne mondta-e egyszer, hogy Judithnak, mint minden olyan nőnek, aki áttöri neme korlátait, tette után meg kell halnia, hogy visszataszítónak ne látszódjék, ezért hal meg Zeruja is. – A filiszteus fejedelmek ábrázolása önmagában véve kitűnő és bővelkedik pompás vonásokban, de hogy beleillik-e a darabba, az más kérdés, és erre később adunk választ.

Bizonyára szívesen felmentenek a dráma felépítésének folyamatos elemzése alól, egyes részeket azonban, főleg az expozíciót, itt is ki kell emelni. Ez kitűnő, s olyan vonások vannak benne, amelyeken kétségtelenül felismerhető Gutzkow nagy drámairói tehetsége. A nép tömege, Gutzkow gyors, csapongó természetének megfelelően, csupán rövid jelenetekben lép fel. A nagy tömegjelenetek bizonyos nehézséget okoznak; aki nem Shakespeare vagy Goethe, annál könnyen és észrevétlenül triviálissá és jelentéktelenné válnak. Ellenben gyakran nagy hatást tesz és teljesen megfelel céljának – a közvélemény vázolásának – néhány szó, amelyet egy-két harcos vagy a tömeg más képviselői váltanak egymással; amellett ehhez sokkal gyakrabban is lehet folyamodni anélkül, hogy feltűnő és fárasztó volna. Így van ez az első felvonás első és negyedik jelenetében. A második és a harmadik jelenet tartalmazza Saul monológját és beszélgetését Sámuellel, ezek a dráma legszebb és legköltőibb részei közé tartoznak. A dialógus antik módra visszafojtott szenvedélyessége az egész írás szellemét jellemzi. Miután ezek a jelenetek nagy körvonalakban felvázolják a cselekmény állását, az ötödik jelenet, Jonatháné és Dávidé, beavat a részletekbe. Ezt a jelenetet kissé rontja a gondolatok rendezetlensége; az ember többször szem elől téveszti a dialektikus fonalat – nem kétséges, hogy ez kezdettől fogva Jonathan rosszul sikerült megformálásának következménye. Mesteri viszont a felvonás zárójelenete. Valamelyest már megismertük a főszereplőket, és itt összetalálkoznak; Dávid és Saul azzal a komoly szándékkal, hogy kibékülnek egymással; itt kellett a költőnek kibontakoztatnia természetük

különbözőségét, megmutatnia összeegyeztethetetlenségüket, és a szándékolt kibékülés helyett előidéznie az elkerülhetetlen konfliktust. És ez a feladat, amely csupán a legelevenebb tudatossággal, a jellemek legélesebb elhatárolásával, az emberi lélek legalaposabb ismeretével oldható meg kielégítően, itt felülmúlhatatlanul van megoldva; Saul érzéseinek az egyik végletből a másikba való átmenetei lélektanilag annyira igazak, olyan finoman vannak motiválva, hogy ezt a jelenetet – a vővel való, rosszul sikerült kép ellenére – az egész drámában a legjobbnak kell tartanom.

A második felvonásban a filiszteus-jelenet feltűnő, vagy – Kühne kifejezésével élve – „új módon pikáns". Kétlem azonban, hogy gazdag szellemessége elegendő-e arra, hogy helyet kapjon a tragédiában. Hogy Gutzkow korának fogalmai fölé emelte Saulját, hogy olyan tudatot tulajdonított neki, amely nem volt meg benne, az igazolható; ez a jelenet azonban egy teljesen modern fogalmat visz be a darabba, és Dávid itt *német* talajon áll. Ez bántó, legalábbis a tragédiában. Hiszen előfordulhatnak benne komikus jelenetek, de másfajtáknak kell lenniök. A tragédiában a komikum nem a változatosság vagy az ellentét kedvéért van meg, ahogyan egyik felszínes kritika állítja, hanem inkább azért, hogy hívebben ábrázolja az életet, amely tréfa és komolyság keveréke. De kétlem, hogy Shakespeare megelégedett volna ilyen indokokkal. Az életben nem a komikum köntösében lép-e fel mindig a legmegrázóbb tragédia? Csak egy jellemre emlékeztetek itt, olyanra, amely regény formájában lép ugyan fel és így is kell fellépnie, mégis a legtragikusabb az általam ismertek közül: Don Quijotéra. Mi tragikusabb, mint az olyan férfi, aki tiszta emberszeretetből és korától meg nem értve, a legkomikusabb dőreségekbe esik bele? Még nála is tragikusabb Blasedow, a jövő Don Quijotéja, akinek tudata fejlettebb, mint előképéé. Mellesleg meg kell itt védenem Blasedow-t a „Rheinisches Jahrbuch" különben megalapozott kritikájával szemben[66], amely szemére veti Gutzkow-nak, hogy tragikus eszmét komikus formában tárgyal. Blasedow-t komikusan *kellett* tárgyalni, akárcsak Don Quijotét. Ha komolyan kezeli, akkor a világfájdalom prófétája lesz belőle, egészen közönséges, zilált próféta; ha eltávolítjuk a regény komikus hátterét, akkor olyan formátlan, ki nem elégítő művet kapunk, amilyenekkel a modern irodalom megkezdődött. Nem, a „Blasedow" az első biztos jele annak, hogy az ifjú irodalom már túljutott a vigasztalanságnak, a „Wally"-knak[15] és „a vérvörös élettel írott" „Nächté"-nek[19] persze szükségszerű periódusán. – A tragédia igazi komikuma Lear Bolondjában vagy a „Hamlet" sírásó-jelenetében mutatkozik meg.

A drámaírót fenyegető szirteken – a két utolsó felvonáson – itt sem jutott túl teljesen sértetlenül a szerző. A negyedik felvonás semmi egyebet nem tartalmaz, mint elhatározásokat; Saul elhatározza magát, Astharoth kétszer is elhatározza magát, Zeruja elhatározza magát, Dávid elhatározza magát. Azután a boszorkányjelenet, amely szintén csak csekély eredményeket hoz. Az ötödik felvonás semmi egyébből nem áll, mint csatából és elmélkedésből. Saul kissé túl sokat elmélkedik egy hőshöz, Dávid túl sokat egy költőhöz képest. Az ember gyakran nem is költő-*hőst* vél hallani benne, hanem költő-*gondolkodót*, Theodor Mundt-félét. Általában Gutzkow-nak szokása, hogy azzal teszi rejtettebbé a monológokat, hogy mások jelenlétében mondatja el őket. De az ilyen monológok csak ritkán vezethetnek elhatározásokhoz, és tisztán elmélkedő jellegűek, ezért a kelleténél jobban elütnek a tulajdonképpeni monológoktól.

Drámánk nyelvezete, amint ez Gutzkow-tól várható is volt, rendkívül eredeti. Itt viszontlátjuk a gutzkow-i prózának azokat a képeit, amelyek olyan jellemzők, hogy az ember észre sem veszi, hogyan kerül át az egyszerű, csupasz prózából a modern stílus virágos tájaira, és azokat a rövid, találó kifejezéseket, amelyek gyakran közel járnak a közmondásokhoz. Gutzkow nem lírikus, legföljebb a cselekmény lírai momentumaiban, ahol elragadja a lírai lelkesedés és prózát alkalmazhat. Ezért a Dávid szájába adott dalok vagy sikerületlenek, vagy semmitmondók. Amikor Dávid így szól a filiszteusokhoz:

Nem kell csak játszva verseket
Fonnom koszorúba nektek[67] –

Mit jelent ez? – Az ilyen dalok alapgondolata sokszor igazán szép, de a kidolgozás sohasem sikerül. Nyelvezetén különben is észrevehető, hogy Gutzkow-nak még nincs elég jártassága a verselésben, ami persze még mindig jobb, mint ha ósdi frázisokkal tenné a verset folyékonyabbá, de egyben hígabbá is.

Nem maradnak el teljesen a rosszul sikerült képek sem. Így pl. a 7. old.-on:

„A pap dühe,
Kitől előbb a koronát a nép
Kivívta és kinek sovány kezében
Bottá kellett hogy váljon ez."[68]

A *korona* itt már a királyság jelképe és nem lehet ugyanakkor a másik jelképnek, a botnak az elvont alapja. Ez annál is feltűnőbb, mert könnyen el

lehetett volna kerülni a hibát, és világosan mutatja, hogy a verselés még sok gondot okoz Gutzkow-nak.

A körülmények megakadályozták, hogy a „*Richard Savage*"-zsal megismerkedjem. Bevallom azonban, hogy az a mértéktelen tetszés, amelyet az első előadások keltettek, gyanússá tették előttem a darabot. Eszembe jutott itt, mi történt három évvel ezelőtt a „Griseldis"-szel[69]. Azóta meglehetősen sok rosszalló hangot lehetett hallani róla, az elsőt és – amennyire az ember a folyóiratokban közzétett kivonatokból a darab ismerete nélkül ítélhet – a legalaposabbat furcsa módon egy politikai lapban, a „Deutscher Kurier"-ben[70]. Mégis könnyen felmenthetem magam a bírálat alól, hiszen van-e még olyan lap, amely ne tárgyalta volna már? Várjuk meg tehát, amíg kinyomtatják.

A „*Werner*", Gutzkow legújabb munkája, ugyanilyen sikert aratott Hamburgban. Az előzményekből ítélve a darab nemcsak önmagában véve nagyon értékes, hanem az első valóban modern tragédia is. Sajátságos, hogy Kühne, aki annyit elmélkedett a modern tragédiákról, hogy az ember szinte azt gondolhatta, maga ír ilyent, most engedte, hogy Gutzkow megelőzze ebben. Vagy talán nem érezte magát hivatottnak rá, hogy drámával próbálkozzék?

Gutzkow pedig, aki az ifjú irodalomnak a színpadon utat tört, űzze el ezentúl is eredeti, élettel teli drámákkal a sekélyességet és a középszerűséget a bitorlott deszkákról. Kritikával, bármilyen megsemmisítő is, nem érhető el ez, mint láttuk. Akik ugyanazt az irányt követik, amelyet ő, azok minden erejükkel támogatni fogják, és így új remények ébrednek bennünk a német drámát és a német színjátszást illetően.

II

Modern polémia

Az ifjú irodalomnak van egy olyan fegyvere, amellyel legyőzhetetlenné lett és minden ifjú tehetséget zászlaja alá gyűjt. A modern stílusra gondolok, amely konkrét elevenségével, kifejezésének pontosságával, árnyalatainak gazdagságával olyan medret ad minden fiatal írónak, amelyben géniuszának folyama vagy patakja kényelmesen hömpölyöghet, anélkül, hogy sajátossága – ha van ilyen – túl sok idegen elemmel, heinei szénsavval vagy gutzkow-i égetett mésszel vegyülne. Öröm látni, hogyan kísérli meg minden fiatal

szerző, hogy átvegye a modern stílust és ennek büszkén a magasba emelkedő lelkesedés-rakétáit, amelyek tetőpontjukon színes költői tűzesővé bomlanak vagy sistergő szellemsziporkákká porlanak szét. Fontosak e tekintetben a „Rheinisches Jahrbuch"-ban megjelent kritikák, amelyeket e fejtegetések első cikkében már említettem*; ezek az első jelei annak a hatásnak, amelyet egy új irodalmi korszak keltett a német költészettől meglehetősen elidegenedett rajnai talajon. Megvan bennük az egész modern stílus a maga fény- és árnyoldalaival, eredeti, de találó megfogalmazásaival, azzal a költői fénnyel, amely beragyogja.

Ilyen körülmények között nemcsak azt mondhatjuk szerzőinkről: le style c'est l'homme**, hanem azt is: le style c'est la littérature***. A modern stílus ismertetőjele a kiegyenlítődés, de nem csupán a múlt stilisztikai vezéregyéniségei között, mint nemrég L. Wihl megjegyezte, hanem az alkotás és a bírálat, a költészet és a próza között is. Ezek az elemek Wienbargnál hatják át leginkább egymást; a „Dramatiker der Jetztzeit"-ben a költő egészen feloldódott a kritikusban. Ugyanezt mondhatnók a Kühne-féle „Charaktere" második kötetéről is, ha stílusa feszesebb volna. – A német stílus dialektikus kiegyenlítődési folyamaton ment át; prózánk naiv közvetlenségéből kivált az értelem nyelve, amely *Goethe* márványstílusában érte el tetőfokát, s a fantázia és érzelem nyelve, amelynek nagyszerűségét *Jean Paul* tárta fel előttünk. *Börné*vel megkezdődött a kiegyenlítődés, bár az értelmi elem még nála is túlsúlyban volt – különösen leveleiben –, *Heine* viszont a költői oldalt juttatta jogaihoz. A modern stílusban teljessé válik a kiegyenlítődés; a fantázia és az értelem nem öntudatlanul olvad össze benne, de nem is állnak élesen szemben egymással; a stílusban is úgy egyesülnek, mint az emberi lélekben, s minthogy egyesülésük tudatos, ezért tartós és igazi is. Nem fogadhatom tehát el Wihl álláspontját, aki még mindig véletlenszerűséget tulajdonít a modern stílusnak, hanem genetikus, történeti fejlődést kell látnom itt.

Ugyanez a kiegyenlítődés megy végbe az irodalomban is; itt alig akad olyasvalaki, aki ne egyesítené magában az alkotást a kritikával; még a lírikusok közül is Creizenach megírta a „Schwäbischer Apoll"-t, Beck pedig a magyar irodalomról írt[72], és az a vád, hogy az ifjú irodalom belevész a kritikába, sokkal inkább alapul a kritikusok tömegén, mint a kritikákén. Gutzkow, Laube, Mundt, Kühne irodalmi alkotásai – mennyiségben és

* V. ö. 54. old. – *Szerk.*

** – a stílus (maga) az ember[71] – *Szerk.*

*** – a stílus (maga) az irodalom – *Szerk.*

minőségben – nem haladják-e meg jelentősen kritikai írásaikat? A modern stílus tehát az irodalom tükörképe marad. Van azonban egy olyan oldala ennek a stílusnak, amely sibboletje* lényegének: ez pedig a polémia. A görögöknél a polémia poézissé formálódott, és Arisztophanész plasztikussá tette. A rómaiak a hexameter mindenre illő köntösét borították rá, és Horatius, a lírikus ugyancsak lírikusan, szatírává alakította. A középkorban, amikor a líra virágkorát élte, a provence-iaknál sirventes és canzone[73], a németeknél pedig dal [Lied] lett belőle. Amikor a tizenhetedik században a puszta értelem törte fel magát a költészet urává, a késő római kor epigrammáját vették elő, hogy a polemikus szellem foglalata legyen. A franciák klaszszikus-utánzó mániája hívta életre Boileau Horatiust követő szatíráit. A múlt század, amely mindenhez hozzákapcsolódott, amíg csak a német költészet teljesen önállóan ki nem fejlődött, az összes polemikus formákkal megpróbálkozott Németországban, amíg csak Lessing „Antiquarische Briefé"-je[74] a prózában rá nem talált arra a formára, amely a legszabadabb fejlődést engedi a polémiának. Voltaire taktikája, amely alkalmanként mér egy-egy csapást az ellenfélre, igazi francia dolog; éppígy Béranger csatározgatása, aki ugyanezzel a francia jelleggel mindent egy chansonba foglal. És a modern polémia?

Bocsáss meg, olvasó, valószínűleg már rég kitaláltad, mire irányul ez a diatribé**, de hát német vagyok és nem tudok megszabadulni német természetemtől, amely mindent Ádám-Évánál kezd. Most azonban annál egyenesebben kimondom: a modern irodalom viszályairól van szó, a pártok jogosultságáról, és főként arról a harcról, amelyen a többi is alapul, a *Gutzkow* és *Mundt*, vagy ahogy most állnak a dolgok, a Gutzkow és *Kühne* közötti harcról. Ez a harc immár két esztendeje folyik irodalmi fejlődésünk középpontjában, és elkerülhetetlenül részint kedvező, részint kedvezőtlen hatást tett rá. Kedvezőtlent azért, mert mindig megzavarja a kibontakozás nyugodt menetét az, ha az irodalom személyi rokonszenvek, ellenszenvek és idioszinkráziák küzdőterévé válik; kedvezőt azért, mert az irodalom, hogy Hegellel szóljunk, kilépett abból az egyoldalúságból, amelyben mint párt leledzett, és bebizonyította győzelmét, éppen széthullásával; továbbá azért, mert az „ifjabb nemzedék", sokak várakozása ellenére, nem foglalt állást ebben a harcban, és felhasználta az alkalmat, hogy minden idegen befolyás alól felszabadítsa magát és az önálló fejlődés útjára lépjen. Ha pedig né-

* – varázsszava, kulcsa – *Szerk.*

** – tudományos vitairat – *Szerk.*

hányan mégis állást foglaltak, akkor ezzel csak azt bizonyítják, hogy milyen kevéssé bíznak önmagukban és milyen kevéssé bízhatik az irodalom bennük.

Hogy Gutzkow kapta-e föl az első követ, vagy Mundt kapott-e először kardjához, azt bízvást figyelmen kívül hagyhatjuk; elég az hozzá, hogy kövek röpködtek és kardok csattogtak. Csak az a kérdés, mik a mélyebb okai az olyan háborúságnak, amelynek előbb-utóbb ki kellett törnie, mert senki, aki az egésznek a lefolyását pártatlanul szemlélte, nem hiszi, hogy itt bármelyik részről is szubjektív indíték, kaján irigység, könnyelmű harcvágy van jelen. Csupán Kühnénél volt Mundt iránti személyes barátsága indítóok és önmagában véve bizonnyal nemes indítóok arra, hogy elfogadja Gutzkow neki is szóló kihívását.

Gutzkow irodalmi tevékenysége és törekvése magán viseli egy markáns egyéniség bélyegét. Nagyszámú írásai közül csak igen kevés kelt teljesen kielégítő benyomást bennünk, s mégsem tagadhatjuk, hogy ezek az 1830 utáni német irodalom legkiválóbb alkotásai közé tartoznak. Mi az oka ennek? Én valami olyan kettősséget vélek felfedezni Gutzkow-ban, amely sokban rokon Immermann lelkületének meghasonlottságával, s ezt éppen Gutzkow tárta fel elsőként. Gutzkow, mint az összes német szerzők – természetesen a szépírók – elismerik, roppant éleselméjű; ítélete sohasem tétovázó, szeme a legbonyolultabb jelenségekben is a legcsodálatraméltóbb könnyedséggel tájékozódik. Ez az éleselméjűség azonban éppily magas hőfokú szenvedéllyel párosul nála, amely alkotásaiban lelkesültségben nyilvánul meg és abba a szinte azt mondanám: felajzott állapotba hozza képzeletét, amely nélkül ez nem lenne képes szellemi nemzésre. Művei, bár gyakran hosszasan kihordott kompozíciók, mégis a pillanat szülöttei, s noha egyfelől meglátszik rajtuk az a lelkesedés is, amellyel íródtak, másfelől ez a sietség sokszor megakadályozza részleteik nyugodt kidolgozását, s így csupán vázlatok maradnak, mint a „Wally". A későbbi regényekben már nagyobb nyugalom honol, főként a „Blasedow"-ban, amely különben is Gutzkow-nál eddig szokatlan plasztikussággal van kifaragva. Előző alakjai inkább jellemképek voltak, mint jellemek, *μετέωρα**, ég és föld között lebegve, mint Karl Grün mondja. Gutzkow mégsem tudja megakadályozni, hogy a lelkesedés pillanatokra át ne adja helyét az észnek; ebben a hangulatban íródtak műveinek azok a részei, amelyek a már említett kellemetlen benyomást keltik; ez az a hangulat, amelyet Kühne a maga bántó módján „öreges borzongásnak" nevezett.

* – a magasban lebegő dolgok; égitestek – *Szerk.*

Ennek a szenvedélyességnek tulajdonítható azonban az is, hogy Gutzkow oly könnyen lobban dühre, gyakran a legjelentéktelenebb dolgok miatt is, s hogy olyan fortyogó gyűlöletet, olyan viharos hevességet visz bele vitáiba, amelyet később bizonyára megbán; be kell ugyanis látnia, milyen botorul cselekedett a düh pillanataiban. S hogy be is látja ezt, azt bizonyítja a „Jahrbuch der Literatur" ismert cikke*, amelynek pártatlanságára büszke is egy kissé – tehát tudja, hogy polémiája nem mentes a pillanatnyi befolyásoktól. – Szellemének ehhez a két oldalához, amelyeknek egységét Gutzkow eddig, úgy látszik, még nem találta meg, még szilaj függetlenségi vágy is társul; a legkönnyebb béklyókat sem viselheti el, akár vasból, akár pókfonálból valók, s addig nem nyugszik, míg szét nem szakítja őket. Amikor akarata ellenére Heinével, Wienbarggal, Laubéval és Mundttal együtt az „Ifjú Németország"-hoz[5] sorolták, s ez az „Ifjú Németország" klikké kezdett korcsosulni, kellemetlen érzés fogta el őt, s ez csak akkor szűnt meg, amikor nyíltan szakított Laubéval és Mundttal. De amennyire ez a függetlenségi vágy megóvta őt az idegen befolyástól, annyira könnyen fokozódik is odáig, hogy minden mást elutasít, visszahúzódik önmagába, túlzottá válik önérzete, és ez aztán már az önzéssel határos. Távol áll tőlem, hogy azzal vádoljam Gutzkow-t: tudatosan korlátlan uralomra tör az irodalomban, időnként azonban olyan kifejezéseket használ, amelyek megkönnyítik ellenfeleinek, hogy önzéssel vádolják. Már szenvedélyessége is arra készteti, hogy egészen olyannak mutatkozzék, amilyen valójában, és ezért írásaiban azonnal felismerhető az egész ember. – Ha e szellemi sajátosságaihoz hozzáteszem, hogy életét már négy év óta folytonosan sebzi a cenzor ollója, szabad irodalmi fejlődését pedig a rendőrség akadályozza, akkor, remélem, főbb vonalaiban vázoltam Gutzkow irodalmi egyéniségét.

Gutzkow tehát teljesen eredeti természetnek mutatkozik, *Mundtban* viszont az összes szellemi erőknek azt a szeretetreméltó harmóniáját látjuk, amely első feltétele a humoristának, nyugodt észjárást, derék német szívet és hozzá a kellő fantáziát. Mundt igazi német jellem, de éppen ezért ritkán is tud felülemelkedni a megszokotton és meglehetősen gyakran jár közel a prózaisághoz. Szeretetreméltó, német módra alapos, tetőtől talpig becsületes, de nem olyan költő, aki művészi megformálásra törekszik. Mundtnak a „Madonna" előtt írott művei jelentéktelenek; a „Moderne Lebenswirren" bővelkedik jó humorban és szép részletekben, műalkotásnak azonban értéktelen, regénynek pedig unalmas; a „Madonná"-ban az új eszmékért való lelkesedése nála eddig ismeretlen lendülettel ragadta magával, de ez

* V. ö. 47. old. - *Szerk.*

a lendület sem eredményezett műalkotást, hanem csak egy halom jó gondolatot és pompás képet. És mégis: a „Madonna" Mundt legjobb műve, mert a német Zeusz csakhamar összeterelte felhőit az irodalom égboltján, és a lezúduló záporeső alaposan lehűtötte Mundt lelkesedését.[75] A szerény német Hamlet a maga veszélytelenségének bizonygatását ártatlan kis novellákkal támasztotta alá, amelyekben a kor eszméi rövidre nyírt szakállal és jól fésült hajjal jelentek meg és szupplikánus-köntösben[76] legalázatosabban kérelmezték kegyes megvalósításukat. A „Komödie der Neigungen" fogadtatása[77] sebet ejtett költői dicsőségén, amelyet új, befejezett költemények helyett „Spaziergänge und Weltfahrten"-nal* akart gyógyítani. S ha Mundt nem veti bele magát ismét korábbi lelkesedésével az alkotásba, ha útleírások és újságcikkek helyett nem költeményeket ad nekünk, akkor Mundtról, a *költőről* hamarosan szó sem lesz többé. Mundt másik visszaesése stílusában észlelhető. Előszeretete Varnhagen iránt, akiben Németország legjobb stilisztáját vélte felfedezni, arra késztette, hogy átvegye az ő diplomatikus fordulatait, mesterkélt kifejezéseit és elvont cikornyáit; eközben pedig Mundt egyáltalán nem vette észre, hogy ezzel mélységesen megsérti a modern stílus legfőbb elvét, a konkrét frisseséget és elevenséget.

A két küzdő fél e különbözőségeihez hozzájárult még teljesen ellentétes irányú szellemi fejlődésük is. Gutzkow kezdettől fogva Börnéért lelkesedett, a „modern Mózesért", s ez a lelkesedés még mindig bensőséges tiszteletként él benne; Mundt a hegeli rendszer óriási fájának biztonságos árnyékában üldögélt és egy ideig ugyanazt a gőgöt tanúsította, mint a legtöbb hegeliánus; irodalmi szereplésének első éveiben politikai nézetei nem haladták meg a filozófia padisahjának azokat az axiómáit, hogy szabadság és szükségszerűség azonosak és a délnémet liberalizmus törekvései egyoldalúak. Gutzkow elhagyta Berlint, mert ellenszenvesek voltak neki az ottani állapotok, és Stuttgartban megszerette Dél-Németországot, s ez az érzés azóta is él benne; Mundt jól érezte magát a berlini életben, szívesen üldögélt esztetizáló teázó-társaságokban és Berlin szellemi nyüzsgéséből merítette „Persönlichkeiten und Zustände" című művét[78], ezt az irodalmi üvegházi növényt, amely benne is, másokban is megfojtott minden szabad költői tevékenységet. Elszomorító látvány, hogy Mundt az 1838. évi „Freihafen" második füzetében, Münch egyik művének bírálatában[79] elragadtatással szól egy ilyen személyiség ábrázolásáról – olyan elragadtatással, amilyent még egyetlen költői mű sem tudott kelteni benne. A berlini állapotok –

* – „Séták és világkörüli utazások"-kal – *Szerk.*

mintha csak Berlinre találták volna ki ezt a szót – minden egyebet elfeledtettek vele, sőt még arra is rávitték, hogy nevetséges lebecsüléssel szóljon a természet szépségeiről, mint a „Madonná"-ban tette.

Így állt Gutzkow és Mundt szemben egymással, amikor útjaik hirtelen találkoztak a kor eszméiben. Bizonyára csakhamar ismét elváltak volna, talán a távolból még néhányszor üdvözletet intettek volna egymásnak és szívesen gondoltak volna vissza találkozásukra, ha az Ifjú Németország létrehozása és a legfenségesebb Bundestag „Roma locuta est"[80]-je egyezségre nem kényszeríti kettejüket.[81] Ez lényegesen megváltoztatta a dolog állását. Közös sorsuk arra kényszerítette Gutzkow-t és Mundtot, hogy egymás megítélésében olyan szempontokat érvényesítsenek, amelyeknek huzamosabb ideig való fenntartása mindkettőjük számára elviselhetetlenné kellett hogy váljék. Az Ifjú Németország vagy – ahogyan a felülről jött katasztrófa után ártatlanabb néven nevezte magát, hogy más hasonló törekvéseket se rekesszen ki – az Ifjú Irodalom közel volt hozzá, hogy klikké korcsosuljon, mégpedig szándéka ellenére. Úgy érezte, mindenünnen arra unszolják, hogy ejtse el az ellentmondó irányzatokat, leplezze el gyöngeségeit és túlságosan emelje ki az egyező vonásokat. A színlelésnek ez a mesterkélt, kényszeredett állapota nem tarthatott sokáig. Wienbarg, az Ifjú Németország legremekebb jelleme, visszavonult; Laube már elejétől fogva tiltakozott az állam által önkényesen levont következtetések ellen; Heine Párizsban túl elszigetelt volt ahhoz, hogy szellemének elektromos szikráival felvillanyozza a napi irodalmat; Gutzkow és Mundt elég őszinték voltak ahhoz, hogy – azt mondhatnám, kölcsönös megállapodás alapján – megszegjék a fegyvernyugvást.

Mundt keveset és nem jelentős dolgokban polemizált; egyszer azonban mégis hagyta, hogy a polémiának olyan módjára csábítsák rá, amely a legélesebben elítélendő. „Görres und die katholische Weltanschauung" („Freih[afen]" 1838, II.) című cikke végén kijelenti, hogy a német vallásosság tudni sem akar ugyan az Ifjú Németországról, de ez utóbbi is eléggé kimutatta, hogy bőven vannak benne vallási szempontból rothadt elemek. Világos, hogy ezzel Heinén kívül, akiről itt nem szólunk, Gutzkow-ra utalt. De annyi megbecsülést mégis kellett volna Mundtnak tanúsítania sorstársai iránt, hogy még ha jogos is ez a vád, ne a korlátoltságnak, a filiszterségnek és a pietizmusnak adjon velük szemben igazat! Mundt valóban elég hitványan viselkedik akkor, amikor farizeusi diadalmaskodással azt mondja: Hálát adok neked, Uram, hogy nem vagyok olyan, mint Heine, Laube és Gutzkow, s hogy bizonyos fokig nem vallok szégyent, ha nem is a Német Szövetség[14] előtt, de a német vallásosság előtt!

Gutzkow viszont valósággal kedvét lelte a polémiában. Minden regisztert

megszólaltatott, és a „Literarische Elfen"[82] allegro moderatóját* tárcajegyzetek allegro furiosója** követte. Ő előnyben volt Mundttal szemben, mert teljes élességgel pellengérezhette ki és szellemessége állandóan töltött ágyúinak tüze alá vehette ennek irodalmi hóbortjait. A „Telegraph"-ban szinte hetenként olvasható volt legalább egy Mundtra mért csapás; Gutzkow értett hozzá, hogy teljesen kihasználja azt az előnyt, amelyet egy folyóirat birtoklása nyújt az olyan ellenféllel szemben, aki egy negyedévenkénti lapra és saját műveire van utalva; különösen figyelemreméltó az, hogy Gutzkow fokozta polémiáját, csak lassanként hozakodott elő Mundt írói képességeit lekicsinylő véleményével, ez viszont rögtön a hadüzenet után, nem ügyelve erre a fokozatosságra, másodrendű személyként kezelte Gutzkow-t. – E harcban átvitték az irodalom területére a politikai lapoknak azokat a szokásos fogásait, hogy más folyóiratok hasonló színezetű cikkeit ajánlgatják, hogy elismerést és tiszteletreméltó pártatlanságot színlelve rejtett gonoszkodásokat csempésznek be stb.; hogy külső tudósítások cégére alatt saját cikkeik is akadtak-e, azt természetesen nem lehet eldönteni, minthogy rögtön kezdettől fogva mindegyik párthoz tömegével özönlöttek a szolgálatkész, névtelen segítőtársak, akik nagyon hízelgőnek éreznék, ha a vezénylő tábornokuk munkáinak tartanák műveiket. Marggraff a harc legfőbb vétkeseinek éppen ezeket a hírhordókat tekinti, akik buzgalmukkal akartak megvásárolni maguknak egy-egy dicsérő tárcajegyzetet.

1838 végén sorompóba lépett egy harmadik küzdő is, akinek fegyverzetét most szemügyre kell vennünk: *Kühne*. Mint Mundt régi személyes barátja és kétségtelenül az a Gustav, akihez a „Madonná"-ban egy ízben fordult Mundt, írói karakterében is sok rokonságot mutat Mundttal, bár másfelől valami franciás vonás is felismerhető benne. Mundttal különösen fejlődésük menetének közössége fűzte össze őt, Hegel és a berlini társadalmi élet; Kühne számára is ebből nőtt ki a vonzalom személyiségek és állapotok iránt és ezen irodalmi torzszülöttek tulajdonképpeni kiagyalója, Varnhagen von Ense iránt. Kühne is azok közé tartozik, akik az égig magasztalják Varnhagen stílusát, és nem veszik észre, hogy ami jó benne, az tulajdonképpen Goethe-utánzás.

Kühne írói alkatának legfőbb magva az esprit***, ez a mozgékony fantáziával párosult franciás, gyorsan kombináló ész. Még ennek az iránynak a szél-

* – (itt) mérsékelt élénkségét – *Szerk.*
** – (itt) szenvedélyes élénksége — *Szerk.*
*** – szellemesség, elmésség, ötletesség – *Szerk.*

sősége, a frázis is olyan kevéssé áll távol Kühnétől, hogy ellenkezőleg, alkalmazását ritka tökélyre vitte, s olyan kritikáit, mint a Mundt-féle „Spaziergänge" második kötetéről írott („Elegante Zeitung", 1838 május*), bizonyos élvezettel olvashatjuk. Persze, az is elég gyakran előfordul, hogy ez a frázisokkal való játszadozás kellemetlen benyomást kelt, s eszébe juttatja az embernek Mephistopheles találó, közhellyé vált szavait.[83] Folyóiratban talán elfogadja az ember az efféle frázisokkal átszőtt részeket; de ha olyan műben is, mint a „Charaktere", olyan passzus fordul elő, amely elég olvasmányos ugyan, de nélkülöz minden reális alapot – s ez bizony többször is megesik –, akkor ez már a válogatás túlságos könnyelműségét bizonyítja. Másfelől ez a franciás hajlékonyság egyik legjobb zsurnalisztánkká teszi Kühnét, s ha többet dolgozna az „Elegante Zeitung"-nál, bizonyára könnyen emelhetné ennek színvonalát az eddiginél jóval magasabbra. De érdekes módon Kühne egyáltalán nem tanúsít olyan fürgeséget, amely látszólag leginkább megfelelne Laubéra emlékeztető esprit-jének. – A legvilágosabban mint kritikus mutatja meg Kühne ezt a Rajnán túli természetét. Gutzkow addig nem nyugszik, amíg mélyére nem hatolt tárgyának, és csakis magából a dologból ítél, az esetleges kedvező vagy enyhítő mellékszempontok figyelembevétele nélkül, Kühne viszont tárgyát egy szellemes gondolat fényébe helyezi, s természetesen e gondolatot is többnyire a tárgy szemlélete keltette benne. Ha Gutzkow egyoldalú, akkor azért az, mert a személy méltányos tekintetbevétele nélkül, inkább a tárgy gyengéi, mint az erényei alapján ítélkezik, és kezdő költőktől, mint Beck, klasszikus alkotásokat követel meg; ha Kühne egyoldalú, akkor arra törekszik, hogy tárgyának minden oldalát egyetlen szempontból fogja fel, s ez nem is a legfőbb, a legnagyobb áttekintést nyújtó szempont, és Beck „Stille Lieder"-jének játékosságát azzal a Beckre persze ráillő frázissal mentegeti, hogy ő lírai dalnok.

Kühnénél továbbá két periódus különböztetendő meg; irodalmi pályájának kezdetét az jellemezte, hogy rabja volt a hegeli tanoknak és – úgy látom – odaadó híve Mundtnak vagy közös nézeteket vallott vele, s így önállósága nem mindig juthatott érvényre. A „Quarantäne" az első lépés az e befolyások alól való felszabadulás felé, de teljesen csak az 1836 óta tartó irodalmi zűrzavarok alatt bontakozott ki szemlélete. Kühne és Gutzkow költői törekvéseinek összehasonlításához két egyidejűleg írt művük kínálkozik alapul, a „Quarantäne im Irrenhause" és a „Seraphine". Mindkettőben szerzőjének egész személyisége visszatükröződik. Gutzkow Arthur és Edmund alakjában a maga jellemének intellektuális és érzelmi oldalát egyé-

* A „Mitternachtzeitung"-ban: március. – *Szerk.*

nítette; Kühne, a kezdő, elfogulatlanabbul és teljesen önmagát ábrázolta a „Quarantäne" főhősében, aki a kivezető utat keresi a hegeli rendszer útvesztőjéből. Gutzkow, mint mindig, a lélekrajz pontosságával, a lélektani motivációval jeleskedik; szinte az egész regény érzelmi síkon játszódik le. De az, hogy a mozgató rugók csupa tévedés folytán ilyen értelmes módon tevődnek össze, lehetetlenné teszi az egész zavartalan élvezetet, még az elszórt idillikus helyzetekét is, és amilyen mesteri a „Seraphine" az egyik oldalról, olyan rosszul sikerült a másikról. – Kühne viszont árasztja a szellemes elmefuttatásokat Hegelről, a német töprengésről és a mozarti muzsikáról, s ezekkel tölti meg könyve háromnegyed részét, s ezzel végül csak azt éri el, hogy untatja az olvasót és elrontja a regényt mint ilyent. A „Seraphine"-ban egyetlen tökéletes jellem sincs, s a legkevésbé az sikerült Gutzkow-nak, amire tulajdonképpen törekedett benne, nevezetesen annak bebizonyítása, hogy képes női jellemeket megrajzolni. Összes regényeinek nőalakjai vagy köznapiak, mint a „Blasedow" Celindéje, vagy híján vannak az igazi nőiességnek, mint Wally, vagy a belső harmónia hiánya rútítja el őket, mint éppen Seraphinét. Úgy látszik, hogy szinte maga is belátja ezt, amikor így beszélteti Michalt a „Saul"-ban:

Boncolhatod az asszonyi szívet,
Mint az agyat –
Feltárva mindazt, amiből ez áll,
De nem mutatja sem kés, sem maró gúny,
Hogy mi is benne az éltető szikra.[84]

A kifejező jellemábrázolásnak ugyanez a hiányossága nyilvánul meg a „Quarantäne"-ben is. Hőse nem teljes jellem, hanem a kor tudatának egyénített átmeneti korszaka, s ezért hiányzik is belőle minden egyéni vonás. Szinte az összes többi figura is túl határozatlan maradt, úgyhogy legtöbbjükről valójában azt sem mondhatjuk meg, hogy sikerült-e, vagy nem.

Gutzkow már régebben provokálta Kühnét, ő azonban csak közvetetten válaszolt neki, azzal, hogy mértéken felül magasztalta Mundt érdemeit és csak ritkán említette Gutzkow-éit. Végül ő is kiállt vele szemben, eleinte nyugodtan és inkább kritikusan, mint polemikusan, a vita emberének nevezte Gutzkow-t, de minden egyéb irodalmi jogosultságot elvitatott tőle; majd kevéssel ezután maga is támadásba lendült, olyan módon, amelyet nyilván senki sem várt volna tőle: „Gutzkows neueste Romane" című cikkével. Ebben igen szellemesen torzítja karikatúrává és mutatja ki írásaiban is Gutzkow említett kettősségét, de emellett olyan tömegű méltatlan kifejezést, alaptalan állítást és rosszul palástolt álkövetkeztetést halmozott fel,

hogy Gutzkow csak előnyben lehetett ezzel a polémiával szemben. Ő csupán azzal válaszolt, hogy röviden utalt az 1839-es „Jahrbuch der Literatur"-ra (miért nem jelent még meg az 1840-es?), amely közölte a legújabb irodalmi viszálykodásokról szóló cikkét.[53] Okos politika volt, hogy pártatlanságával nyerje meg a kedélyeket, és elismerésreméltó az az önmegtartóztatás, amelybe Gutzkow-nak e cikk megírása került; ha mégsem volt teljesen kielégítő, főként Kühnét illetően – akit túl könnyedén szólt le, noha tagadhatatlanul jelentős befolyása van a napi irodalomra és izmos, bár a „Klosternovellen"-ben még nem egészen kiforrott tehetsége a történelmi regényíráshoz –, akkor ezt szívesen elnézhetjük neki mindaddig, amíg ellenfelei is hasonlóképpen tettek, vagy még túl is szárnyalták őt.

De ez a „Jahrbuch der Literatur" újabb szakadás csíráját hordozta magában: *Heine* „Schwabenspiegel"-jét[85]. Hogy mi is történt itt, azt a résztvevők közül is csak néhányan tudják; én legszívesebben kihagyom az egész áldatlan históriát. Vagy nem lesz-e Heinének hamarosan ismét együtt annyi ív kézirata, amennyi egy cenzúramentes kötet kiadásához szükséges[86], s ez aztán a teljes „Schwabenspiegel"-t is tartalmazná? Akkor legalább láthatnók, minek a törlését látta jónak a szász cenzúra, s hogy valóban a cenzúrahatóság számláját terheli-e a csonkítás. Elég az hozzá, hogy újra fellángolt a háborúskodás, Kühne pedig oktalanul viselkedett, amikor közölte a „Savage"-ról szóló ostoba cikket és dr. Wihl nyilatkozatát[87] (amelynek közöltetésével persze túl sokat kívántak az „Eleganté"-tól, körülbelül annyit, mintha Beck a „Telegraph"-hoz küldte volna be közlésre Gutzkow elleni nyilatkozatát) kutyaparódiával kísérte, s a másik oldalról szintén ugatva utasították vissza ezt. Ez a kutyahistória az egész modern polémia legszégyenletesebb foltja; ha irodalmáraink úgy kezdik kezelni egymást, mint vadállatokat, és gyakorlatilag alkalmazzák a természettörténet alapelveit, akkor a német irodalom csakhamar állatsereglethez fog hasonlítani, az irodalom rég várt Messiása pedig Martin és van Amburgh kollégája lesz.

Hogy el ne szunnyadjon a már lanyhuló polémia, egy gonosz szellem viszályt szított Gutzkow és *Beck* között.[88] Beckről másutt már kifejtettem véleményemet*, de készséggel bevallom, nem elfogulatlanul. Az a visszaesés, amelyet Beck a „Saul"-ban és a „Stille Lieder"-ben mutat, bizalmatlanná és igazságtalanná tett a „Nächté"-vel és a „Fahrender Poet"-tal szemben. Nem kellett volna megírnom azt a cikket és még kevésbé annak a folyóiratnak adnom, amely közzétette. Ezért engedtessék meg úgy helyes-

* Lásd 20–24. és 29. old. – *Szerk.*

bítenem véleményemet, hogy Beck múltját, a „Nächté"-t és a „Fahrender Poet"-ot, elismerem ugyan, de az ellenkeznék kritikai lelkiismeretemmel, ha a „Stille Lieder"-t és a „Saul" első felvonását nem nevezném visszaesésnek. Beck első két művének hibái ifjú kora folytán szükségszerűek voltak, sőt az ember hajlott rá, hogy a zsúfolódó képekben, a féléretten odavetett gondolatokban az erő túláradását lássa, s mindenesetre olyan tehetség állt előttünk, amelytől a legjobbakat remélhettük. – E lángoló képek, e vad indulatú ifjúi erő helyett a „Stille Lieder" olyan ernyedtséget, olyan bágyadtságot mutatott, amilyent a legkevésbé sem várhattunk Becktől, s a „Saul" első felvonása éppilyen erőtlen volt. De talán ez az ellanyhulás csak természetes, pillanatnyi következménye a korábbi túlfeszítettségnek, talán a „Saul" következő felvonásai pótolják az első összes hiányosságait – hiszen Beck költő, és a bírálatnak a legélesebb és legjogosultabb kifogások ellenére is tisztelettel kell várnia jövendő alkotásait. Ennyi megbecsülést minden igazi költő megérdemel; és éppen én nem szeretnék Beck ellenségei közé számítani, hiszen – készséggel bevallom – az ő költeményeinek köszönhetem a legsokrétűbb és legtartósabb ösztönzést.

A Gutzkow és Beck közötti viszály bízvást elmaradhatott volna. Tagadhatatlan, hogy a „Saul" expozíciójának menetében Beck – persze akaratlanul – bizonyos fokig Gutzkow-t követte, de ezzel becsülete nem szenved csorbát, csak eredetisége. Gutzkow-nak inkább hízelgőnek kellett volna éreznie ezt, ahelyett, hogy felháborodik rajta. Becknek pedig, ahelyett, hogy jellemeinek senki által kétségbe nem vont eredetiségét emelte ki, fel kellett ugyan vennie az odadobott kesztyűt, amit meg is tett, de a felvonást is át kellett volna dolgoznia, amit remélhetőleg meg fog tenni.

Gutzkow most az összes lipcsei irodalmárokkal ellenségesen szembehelyezkedett és azóta erőteljesen bombázza őket tárcaszellemességeivel. Kész szervezett rablóbandának látja őket, amely minden lehető módon üldözi őt és az irodalmat; de valóban jobban tenné, ha más módon támadná őket, ha már nem akarja abbahagyni a háborúskodást. A lipcsei irodalmárok körében elkerülhetetlenek a személyi kapcsolatok és a közvéleményre való kihatásaik. És Gutzkow is feltehetné magának azt a kérdést, hogy ő mindig mentes volt-e ettől az időnként sajnos elkerülhetetlen bűntől? Vagy emlékeztessem bizonyos frankfurti ismeretségeire? Meglepő-e hát, hogy időnként megegyezik a „Nordlicht", az „Elegante" és az „Eisenbahn"[89] ítélete? A *klikk* elnevezés egyáltalán nem illik rá ezekre a kapcsolatokra.

Most így állnak a dolgok; Mundt visszavonult és nem törődik többé a viszálykodással; Kühnének is meglehetősen elege van az örökös hadakozásból; bizonyára Gutzkow is hamarosan belátja, hogy a közönség lassanként

szükségképpen megunja polemizálását. Idővel elkezdik regényekkel és drámákkal szólítani sorompóba egymást, észre fogják venni, hogy nem a kardcsörtető tárca a kritériuma egy folyóiratnak, hogy a nemzet műveltjei nem a legfürgébb tollú vitázónak, hanem a legjobb költőnek nyújtják oda a babért; hozzászoknak majd, hogy békében megférjenek egymással és talán – ismét megtanulják tisztelni egymást. Vegyék példának Heine magatartását, aki a viszály ellenére sem titkolja Gutzkow iránti tiszteletét. Ne szubjektív megfontolások vezessék őket egymás értékének megítélésében, hanem az ifjabbak viselkedése, hiszen előbb-utóbb az övék lesz az irodalom. Tanulják meg a „Hallische Jahrbücher"-től, hogy a polémiának csak a múlt gyermekei, a halál árnyékai ellen kell irányulnia. Vegyék fontolóra, hogy máskülönben olyan irodalmi erők mozdulhatnak meg Hamburg és Lipcse között, amelyek árnyékba borítják az ő polemizáló tűzijátékukat. A hegeli iskola a maga legifjabb, szabad hajtásaival és különösen az ún. ifjabb nemzedék olyan egyesülés felé halad, amely az irodalom további fejlődésére is igen jelentős befolyást fog tenni, Moritz Carrière és Karl Grün személyével már meg is történt ez az egyesülés.

Modernes Literaturleben
I. Karl Gutzkow als Dramatiker
II. Moderne Polemik
A megírás ideje: 1840 március–május
A megjelenés helye: „Mitternachtzeitung für gebildete Leser", 1840 március 26-i, 27-i, 30-i és 31-i; május 21-i, 22-i, 25-i, 26-i és 28-i (51., 52., 53., 54.; 83., 84., 85., 86. és 87.) sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

[Anastasius Grünről]

Amikor Anastasius Grün a kamarási címért folyamodik, önkéntelenül is azok a verssorok jutnak eszébe az embernek, amelyeket ő két évvel ezelőtt nyomatott ki az „Eleganté"-ban. A költemény címe „Apostasie" volt, és így végződött:

Ha az ég ad erőt, e zászlónál
Örökkön megtaláltok!
De az égre! ha túlnan láttok már,
Az kór, halál és átok!
Mint holtra rám gondoljatok; –
Ó, érez kínkeservet,
Ki elevenen járhatott
Önmaga sírköve mellett.

Ez szinte előérzetként hangzik.

A megírás ideje: 1840 április első fele
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland",
1840 április, 61. sz.
Aláírás: F. O.

Tájak

Hellasznak az a szerencse jutott osztályrészéül, hogy tájának jellege tudatossá vált lakosainak vallásában. Hellasz a panteizmus országa, minden tája a harmónia jegyét viseli vagy legalábbis viselte magán. És mégis minden fa, minden forrás, minden hegy túlságosan is az előtérbe nyomul – égboltja túl kék, napja túl ragyogó, tengere túl nagyszerű ahhoz, hogysem beérhetné olyan lakonikus átszellemesítéssel, mint egy shelley-i spirit of nature*, egy mindent átfogó Pan; minden egyes elem a maga szép kerek egészében is külön istenségre támaszt igényt, minden folyó megköveteli a maga nimfáit, minden liget a maga driádjait – és így keletkezett a hellének vallása. Más vidékek nem voltak ilyen szerencsések; egyik népnek sem szolgáltak hite alapjául, és meg kell várniok, hogy egy költői lélek felidézze a bennük szunnyadó vallásos géniuszt. Ha a Drachenfelsen vagy a bingeni Rochusbergen álltok és lenéztek a Rajna szőlőillatú völgyére, a látóhatárba olvadó távoli kék hegyekre, a nap bearanyozta zöld mezőkre és szőlőhegyekre, a folyóban visszaverődő kék égboltra – az ég itt fényével leszáll a földre és tükröződik benne; a szellem belemerül az anyagba, az Ige testté lesz és közöttünk lakozik – ez a megtestesült kereszténység. Teljes ellentétben van ezzel az északnémet pusztaság; itt nincs más, mint kiszáradt fűszálak és alázatos seprővirág, amely gyöngesége tudatában föl sem mer emelkedni a földről; itt-ott egy hajdan dacoló, de most villámsújtott fa; és az ég, minél derültebb, annál élesebben válik el önelégült fenségében a szegény, elátkozott földtől, darócban és hamuban fekszik előtte, annál forróbb dühvel néz le napszeme a sivár, terméketlen homokra – itt a zsidó világnézet van közvetítve.

A pusztát eleget szidták; az egész irodalom** átkot szórt rá és – mint Platen „Oedipus"-ában – csupán a szatíra aláfestéséül használta fel, de azt is elmulasztották, hogy szórványos bájait, rejtett költői vonatkozásait felkutassák. Tulajdonképpen valamilyen szép vidéken, hegycsúcsok és sziklák

---

* – természet szelleme – *Szerk.*

** A „Blasedow" harmadik kötetében az Öreg pártját fogja a pusztának. – *Engels jegyzete.*

erdős koronái között kell felnőnie az embernek ahhoz, hogy igazán érzékelje az északnémet Szahara ijesztő, vigasztalan voltát, de ahhoz is, hogy e vidék rejtett, a líbiai mirage-hoz* hasonlóan csak néha látható szépségeit kedve legyen kifürkészni. Németország tulajdonképpeni prózája csak az Elba jobb** partjának burgonyaföldjeiben rejlik. De a szászoknak, ennek a legtetterősebb német törzsnek a hazája pusztaságában is költői. Viharos éjszakán, amikor a felhők kísértetiesen lebegnek a hold körül, mikor a kutyák messziről ugatnak egymásnak, vágtassatok akkor habzó paripán a végtelen pusztaságba, ugrassatok akkor át odadobott gyeplővel a viharverte gránittömbökön és ősi sírhalmokon; messzi, a holdat visszatükrözve fel-felcsillan a mocsarak vize, lidércfények imbolyognak fölötte, félelmetesen üvölt a vihar a széles síkságon; a talaj bizonytalanná válik alattatok, és érzitek, hogy a német népmonda birodalmába érkeztetek. Csak amióta az északnémet pusztaságot ismerem, azóta értem igazán a Grimm-féle „Kinder- und Hausmärchen"-t. E meséknek majdnem mindegyikén meglátszik, hogy itt születtek, ahol az éj beálltával eltűnik minden, ami emberi, s a népképzelet szörnyű, alaktalan teremtményei suhannak át azon a földön, amelynek kietlensége már fényes nappal is félelmetes. Azokat az érzéseket jelenítik meg e mesék, amelyek a puszta elszigetelt lakóját elfogják, amikor ilyen vad éjszakán szülőföldjén lépked vagy magas toronyból a kietlen lapályra néz. Ilyenkor megelevenednek előtte azok a benyomásai, amelynek a puszta viharos éjjeleiről gyermekkorából megmaradtak és ilyen mesékké formálódnak. A Rajna mellett vagy Svábföldön nem leshetitek meg a népmese születésének titkát, de itt minden villámfényes éjszaka – *fényes* villámló éj, mondja Laube – a mennydörgés nyelvén beszél róla.

Puszta-dicsőítésem ökörnyálszála a széltől hajtva bizonyára még tovább is szövődnék, ha nem csavarodott volna rá egy szerencsétlen, hannoveri nemzeti színekkel befestett útjelzőre. Sokat gondolkoztam e színek értelmén. A porosz királyi színek nem mutatják ugyan azt, amit Thiersch pocsék Porosz-dalában bennük találni akar; prózaiságukkal azonban mindenesetre emlékeztetnek a rideg, szívtelen bürokráciára és mindarra, amit a Rajna-vidékiek még mindig nemigen tudnak megérteni a poroszságból; a fehér és a fekete éles kontrasztja hasonlatot nyújthat a király és az alattvalók viszonyához az abszolút monarchiában; és minthogy Newton szerint ezek tulajdonképpen nem is színek, azt jelezhetik, hogy az abszolút monarchiában az a lojális érzület, amely egyik színhez sem igazodik. A Hanza-

* – délibábhoz – *Szerk.*

** A „Telegraph für Deutschland"-ban: bal. – *Szerk.*

államok[90] vidám piros-fehér zászlaja odaillő volt, legalábbis régen, a francia esprit* ott csillog a trikolórban, amelynek színeit a flegmatikus Hollandia is átvette, valószínűleg, hogy önmagát kigúnyolja; a legszebb és legjelentőségteljesebb természetesen mindig a szerencsétlen német trikolór marad. De a hannoveri színek! Képzeljetek el egy piperkőcöt, akit fehér inexpressible-jében** egy óra hosszat árkon-bokron, útszélen és frissen szántott földeken át kergettek, képzeljétek el Lót sóbálványát – az egykori hannoveri „nunquam retrorsum"*** példájaként, sokaknak szóló figyelmeztetésül – képzeljétek el, hogy ezt a tisztes emlékművet a neveletlen beduin ifjúság sárral dobálja meg, és akkor megkapjátok a hannoveri címeroszlopot. Vagy talán a fehér az ártatlan állami alaptörvényt jelenti, a sárga pedig a szennyet, amellyel bizonyos megvásárolható tollak befröcskölték?

Ha a vidékek vallási jellegénél maradok, akkor a *hollandiai* tájak lényegileg kálvinisták. A teljes prózaiság, az átszellemülés lehetetlensége, amely ránehezedik egy-egy hollandiai kilátásra, a szürke ég, amely páratlanul illik hozzá, mindez ugyanazt a benyomást kelti bennünk, mint a dordrechti zsinat csalhatatlan határozatai.[92] A szélmalmok – csak ezek mozognak ebben a tájban – a predesztináció kiválasztottjaira emlékeztetnek, akik egyes-egyedül az isteni rendelés fuvallatára mozdulnak meg; minden egyéb a „szellemi halál" állapotában van. S a Rajna, mint a kereszténység áramló, eleven szelleme, ebben a száraz ortodoxiában elveszti megtermékenyítő erejét és teljesen el kell hogy zátonyosodjék. Így festenek a Rajnáról nézve a folyó hollandiai partjai; az ország más részei állítólag szebbek, ezeket nem ismerem. – Rotterdam, árnyas rakpartjaival, csatornáival és hajóival, oázis a Németország belsejéből jövő kisvárosiak számára; itt megértjük, hogyan szállhatott egy Freiligrath képzelete a távozó fregattokkal messzi, bujább partok felé. Azután megint az átkozott zeelandi szigetek, csupa sás és gát, szélmalom és harangjátékos templomtorony, amelyek között órák hosszat kanyarog a gőzhajó!

De aztán milyen boldog érzés, amikor kirepülünk a nyárspolgári gátak közül, a szorosan kötött kálvinista ortodoxiából a szabadon hullámzó szellem birodalmába! Helvoetsluys eltűnik, a Waal partjai jobbról is, balról is elsüllyednek az ujjongva felcsapó hullámokban, a víz iszapos sárgája zölddé válik, és most felejtsük el, ami mögötte van, s vidám szívvel előre, a sötétzöld, átlátszó árba!

---

* – szellem – *Szerk.*

** – kimondhatatlanjában; nadrágjában – *Szerk.*

*** – „Soha hátrafelé!"[91] – *Szerk.*

A fájdalmat felejtsd el,
Mely megsebzé szíved,
Élvezd egész lelkeddel
E nagy, szabad vizet.
Az ég mélyre hajolva
Az árral egyesül –
S te bánatod ápolva
Járnál itt egyedül?

Az ég lehajlik mélyen,
Övé e szép világ,
Mindent egy ölelésben
Oly boldogan fog át,
Mintha csókjáért esdne,
A hullám felszökik –
És te kétségbeesve
Végeznéd utad itt?

Nézd, a szeretet-isten
Művét átöleli,
S teremtett emberével
Magát adja neki!
Nem hordod-e kebledben
Te is az ég Urát?
Hát hagyd, hogy minden tettedben
Mutassa meg magát!

Aztán kapaszkodj meg az orrárboc kötelében és nézd a hullámokat, mint hasítja őket a hajó gerince, magasra csapva fel a fehér habot fejed fölé, aztán nézz ki a messzi zöld felületre, ahol örök nyugtalanságtól űzve fel-felütik fejüket a tajtékos hullámok, ahonnan ezer táncoló tükörből villannak vissza szemedbe a napsugarak, ahol a tenger zöldje a tükröződő ég kékjével és a nap aranyával egyetlen csodálatos színné vegyül, s akkor eltűnik minden kicsinyes gondod, a fény ellenségeinek és alattomos támadásaiknak minden emléke, s feloldódol a szabad, végtelen szellem büszke tudatában! Csak egyetlen olyan élményem van, amelyet ehhez hasonlíthatok; amikor először tárult fel előttem az utolsó filozófus* isteneszméje, a tizenkilencedik század-

* Hegel – *Szerk.*

nak ez a hatalmas gondolata, akkor ugyanez a szent borzongás fogott el, s úgy csapott meg, mint a friss tengeri levegő, amely a legtisztább égből árad alá; a spekuláció mélységei úgy terültek elém, mint a feneketlen tengerár, amelytől nem tud elfordulni a talajt kereső szem; Istenben élünk, cselekszünk és vagyunk! Ennek a tengeren ébredünk a tudatára; érezzük, hogy körülöttünk mindent és minket magunkat is átlelkesít az Isten; az egész természet annyira rokonunk, a hullámok olyan bizalmasan integetnek felénk, az ég olyan szeretően fogja körül a földet és a nap fényének olyan leírhatatlan a csillogása, hogy az ember szinte kézzel megfoghatónak hinné.

A nap északnyugaton száll alá; tőle balra világító csík emelkedik ki a tengerből, a kenti partok, a Temze déli partja. A tengeren már az alkony ködei ülnek, csak nyugaton ömlik szét az égbolton és a vízen az est bíbora; a keleti ég sötétkékben pompázik, s már fényesen ütközik ki rajta a Venus; délnyugaton a látóhatáron hosszan húzódik el Margate, ablakaiban visszatükröződik az alkonypír, mint varázsos fényű hosszú aranycsík. És most lengessétek meg sipkátokat és köszöntsétek vidám szívvel és teli pohárral a szabad Angliát. Jó éjszakát, ébredjünk vidáman Londonban!

Ti, akik a vasutak prózájára panaszkodtok, anélkül, hogy egyet is láttatok volna valaha, utazzatok egyszer azon, amely Londonból Liverpoolba visz. Ha van ország, amely arra rendeltetett, hogy vasúttal repüljünk át rajta, akkor Anglia az. Nincsenek vakító szépségei, kolosszális sziklatömegei, de szelíden hullámzó dombos táj, amelynek csodálatos bájt ad az angol nap sosem egészen éles fénye. Bámulunk az egyszerű díszletek sokféle csoportosulásán; néhány dombból, mezőből, fából, legelő tehénből a természet ezerféle kedves képet alkot. Sajátosan szépnek látszanak a fák, amelyek egyenként vagy csoportosan állnak mindenütt a mezőkön, s ez az egész vidéket egy kissé parkszerűvé teszi. Azután megint alagút következik, amely néhány percre sötétségbe borítja a vonatot és egy szurdokba torkollik, ahonnan hirtelen megint a mosolygó, napos mezőkre érünk. Egyszerre viadukton visz tovább az út, hosszú völgyet szelve keresztül; mélyen alattunk fekszenek a városok és falvak, erdők és mezők, közöttük a folyó kanyarog; jobbra és balra hegyek, amelyek elmosódnak a háttérben, és a gyönyörű völgy felett varázslatos a világítás, félig köd, félig napfény – de alig néztünk végig e csodálatos tájon, máris egy kopár szurdokba jutottunk, és van időnk, hogy képzeletünkben újra átéljük a bűvös képet. És így megy ez tovább, míg le nem száll az éj, és az álom le nem zárja látnivalókba belefáradt szemünket. Ó, gazdag költészet rejlik Britannia tájaiban! Sokszor azt

hisszük, hogy még a golden days of merry England* idején élünk és Shakespeare-t látjuk puskájával a bozótban elosonni, amint még idegen vadra les, vagy azon csodálkozunk, hogy valamelyik isteni vígjátéka nem játszódik le a valóságban ezen a zöld gyepen. Mert akármi is a színhelye, Itália, Franciaország vagy Navarra, alapjában véve mégis mindig a merry England az, amelyhez barokk ripőkjei, nagyokos iskolamesterei, szeretetreméltóan bizarr asszonyai tartoznak, mindenütt észrevehető az egészen, hogy csak az angol égbolt illik hozzá. Csak néhány vígjáték, például a „Szentiványéji álom", tudja a jellemekben is olyan tökéletesen visszaadni a délies éghajlatot, mint a „Romeo és Júlia".

És most térjünk vissza hazánkhoz! A festői és romantikus Vesztfália nagyon megharagudott fiára, Freiligrathra, aki a persze sokkal festőibb és romantikusabb Rajna kedvéért egészen megfeledkezett róla; vigasztaljuk meg néhány hízelgő szóval, hogy el ne veszítse türelmét, mielőtt a második füzet megjelenik.[93] Vesztfália Németország felől hegyláncokkal van körülvéve és csak Hollandia felé van nyitva, mintha kitaszították volna Németországból. Pedig gyermekei igazi szászok, hűséges, jó németek. Nos, azokban a hegyekben remek helyek vannak; délen a Ruhr és a Lenne evölgy, keleten a Weser völgye, északon a Mindentől Osnabrück felé húzódó hegylánc – mindenütt a leggazdagabb kilátások, csak az ország közepén terül el egy unalmas homokos síkság, amely mindig áttűnik a füves réteken és gabonaföldeken. És aztán a szép régi városok, mindenekelőtt Münster, gótikus templomaival, piactere árkádjaival, Annette Elisabeth von Droste-Hülshoff-fal és Levin Schückinggel. Az utóbbi, akit szerencsém volt ott megismerni, volt szíves felhívni figyelmemet e hölgy költeményeire,[94] s nem mulaszthatom el ezt az alkalmat, hogy jóvá ne tegyem egy részét annak a mulasztásnak, amelyet a német közönség e költeményekkel szemben elkövetett. Itt ismét bebizonyosodott, hogy a sokat dicsért német alaposság nagyon is felületesen jár el e költemények megítélésében; átlapozzák őket, megnézik, jók-e a rímek, gördülékeny-e a verselés, könnyen érthető-e a tartalom és gazdag-e megkapó, legalábbis káprázató képekben, s kész is az ítélet. De olyan költemények, mint ezek, amelyekben az érzés bensősége, a természeti képek finomsága és eredetisége, amilyen csak Shelleynél található meg, a merész, byroni fantázia egy persze kissé merev redőzetű formának, egy tájszólástól nem mentes nyelvezetnek az öltözékében lép fel, nyomtalanul tovatűnnek; kinek is volna kedve, hogy a szokottnál kissé lassabban olvassa el őket – és mert az ember mindig csak akkor vesz kezébe költemé-

* – a boldog Anglia arany napjai – *Szerk.*

nyeket, amikor a pihenés órája eljön, így szépségük még megrövidíthetné az alvást! Emellett a költőnő hivő katolikus, hogyan is érdeklődhetnék hát iránta egy protestáns! De amennyire nevetségessé teszi a pietizmus[8] a férfit, a mestert, Albert Knapp lelkipásztort, annyira jól áll a gyermeki hit von Droste kisasszonynak. Nehéz ügy a nők vallási szabadelvűsége. Ritkák a George Sand-ok, a Shelleyk; a kétely nagyon könnyen szétmarja az asszonyi lelket és olyan hatalommá emeli az értelmet, amilyennel egy asszonynál nem szabad bírnia. De ha igazak azok az eszmék, amelyekért mi, az új korszak gyermekei élünk és halunk, akkor az az idő sincs többé messze, amikor a női szív éppoly hevesen dobog majd a modern szellem gondolati virágaiért, mint most az atyák jámbor hitéért – és csak akkor lesz közel az új győzelme, amikor az ifjú nemzedék az anyatejjel szívja magába.

Landschaften
A megírás ideje: 1840 június vége–július
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland",
1840 július és augusztus, 122. és 123. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

[Brémai tudósítások]

Színház – Nyomdászünnepély

Bréma, július

Tudomásom szerint egyetlen neves folyóiratnak sincs állandó tudósítója Brémában, és ez a consensus gentium* könnyen arra a következtetésre bírhatja az embert, hogy nincs is miről írni innen, holott ez nem így van; hiszen van színházunk, amelyben nemrégiben gyors egymásutánban vendégszerepelt Agnese Schebest, Caroline Bauer, Tichatscheck és madame Schröder-Devrient, s amelynek repertoárja nem egy híresebb színházzal felvehetné a versenyt jelességben. Már Gutzkow „Richard Savage" és Blum „Schwärmerei nach der Mode" című darabját is előadták itt. E két darab közül az elsőről már túlságosan is sok szó esett; véleményem szerint a „Hallische Jahrbücher"-ben nemrég megjelent recenziója a sok ellenérzést leszámítva, nagyon sok igazságot tartalmaz, s főként abban tapint rá a darab alapvető hibájára, hogy az anya és gyermeke közötti viszony, amely nem önkéntes viszony, sohasem adhatja egy dráma bázisát. Gutzkow talán már eleve látta ezt a hibát, de igaza volt, hogy mégsem mondott le miatta a kidolgozásról; mert ha egyetlen darabbal be akart törni a színpad világába, akkor némi engedményt kellett tennie az elharapózott színházi szokásoknak, s ezt aztán később, amikor terve sikerült, persze visszavonhatta volna. Eredeti alapot kellett adnia darabjának, még ha ez nem bírta is el a költői bírálatot, még ha jelenetei melodrámaivá, hatásvadászóvá lettek is. Kifogásolhatják a „Richard Savage"-ot, el is utasíthatják, de azt is el kell ismerni, hogy Gutzkow bebizonyította vele drámai tehetségét. – Blum „Schwärmerei nach der Modé"-járól egyáltalán nem is szólnék, ha sok folyóirat nem harsonázta volna szét a darab „korszerűségét". De a világon semmi korszerűség nincs benne, sem a jellemekben, sem a cselekményben, sem a dialógusban. Igaz, Blum érdemet szerzett azzal, hogy volt bátorsága színpadra vinni a pietizmust[8]; de ilyen könnyen mégsem lehet elbánni a kereszténységnek ezzel a kificamodásával. Abba kellene már végre hagyni azt, hogy

* – népek egyetértése, általános megegyezés – *Szerk.*

csalást, kapzsiságot vagy rafinált érzékiséget keressünk a pietizmus mögött; az igazi pietizmus határozottan elfordul az olyan túlzásoktól és szélsőségektől, amilyenek Königsbergben megnyilvánultak, az olyan visszaélésektől, amilyeneket a drezdai Stephan elkövetett. Amikor Stephan itt volt szerencsétlen társaságával, hogy hajóra szálljon New Orleans felé, és még senkiben a legcsekélyebb erkölcsi gyanú sem volt, én magam tapasztaltam, milyen gyanakvással viseltettek vele szemben az itteni pietisták. Aki erről az irányzatról akar írni, az menjen el egyszer a „kvékerek"[95] közé, ahogyan itt nevezik őket, és majd meglátja, milyen szeretettel viseltetnek egymás iránt ezek az emberek, milyen gyorsan köt barátságot egymással két vadidegen ember, akik semmi mást nem tudnak egymásról, csak azt, hogy „hivők", milyen biztosan, következetesen és határozottan járják útjukat, milyen finom lélektani érzékkel tudják felfedezni minden kis hibájukat, és meg vagyok győződve róla, hogy nem ír több „Schwärmerei nach der Modé"-t. A pietizmusnak épp annyira igaza van e színdarab gáncsoskodásaival szemben, mint amennyire nincs igaza századunk szabad gondolataival szemben. – Ezért az itteni pietizmus is csak azzal vett tudomást a darabról, hogy megkérdezte, előfordulnak-e benne „káromló beszédek".

A Gutenberg-ünnepélyt itt is megtartották, a német kultúrának ebben az ultima Thulé*-jában, mégpedig örvendetesebb módon, mint a két másik Hanza-városban.[90] A nyomdászok már évek óta hetenként félretettek bérükből valamit, hogy méltóképpen üljék meg az ünnepet; már rég megalakult egy bizottság, de a megvalósítás itt is nehézségekbe ütközött az állam részéről. Kicsinyes, többnyire személyekhez kötődő ármánykodások folytak, mint ahogyan ez efféle kis államokban el sem képzelhető másként; egy ideig semmit sem lehetett hallani az egész dologról, és úgy látszott, hogy legföljebb valamiféle „kézművesünnep" kerekedik ki belőle. Csupán az ünnepély előestéjén vált általánosabbá az érdeklődés, megjelent a műsor, az ókori klasszikus művek kiváló fordítójaként és német költők kommentátoraként ismert Wilhelm Ernst Weber professzor az aulában tartott beszédével felhívta a figyelmet a másnapi ünnepélyre, és a kereskedők azt fontolgatták, nem kellene-e másnap fél szabadnapot adniok az irodai alkalmazottaknak. Eljött az ünnepi nap; a Weseren álló összes hajók felvonták zászlaikat, és a város alsó végén horgonyzó két hajó árbocainak csúcsát egy hosszú, számtalan zászlóval teliaggatott szalag roppant díszkapuvá kötötte össze. E hajók egyikén ott állt az egyetlen működőképes ágyú is, s ez egész nap dörgött. A bizottság az összes nyomdászokkal együtt ünnepi menetben a

* – a világ (térbeli) végén[96] – *Szerk.*

templomba vonult, majd onnan az újonnan épített „Gutenberg" gőzhajóhoz, a legszebb steamerhez*, amely valaha is a Weseren járt, törzse hófehér, arannyal van díszítve. Erre az első útjára ünnepi koszorú- és zászlódíszbe öltöztették; a menet tagjai felszálltak a hajóra, s ez zene és énekszó közepette haladt felfelé a Weseren, megállt a hídnál, itt karének következett, és egy nyomdász beszédet mondott. Mialatt az ünnepély összes résztvevői a fedélzeten a reggelit fogyasztották, amelyet a hajó tulajdonosa, Lange von Vegesack úr adott, a „Gutenberg" a díszkapun át, építőjének dicséretére váló gyorsasággal Lankenau, a város melletti kirándulóhely felé haladt, s a hídon és a rakparton álló ezrek „Hurrá!"-kiáltásai kísérték. Az ünnepi felvonulás és ez a weseri hajóút népünnepséggé tette az ünnepélyt, de még inkább az, hogy kezdetben korlátozott számban, később azonban szabadon osztogatták a jegyeket egy erre az estére lefoglalt és kivilágított közparkba, ahol az ünnepi lakoma után a bizottság is megjelent. Itt ért véget az ünnepély, zeneszó és tündöklő kivilágítás közepette, haut-sauternes-i, St. Julien-i bor és pezsgő mellett.

Irodalom

Bréma, július

Egyébként az itteni élet meglehetősen egyhangú és kisvárosias; az haute volée**, vagyis a patrícius és pénzmágnás családok birtokaikon töltik a nyarat; a középosztálybeli hölgyek e szép évszakban sem tudnak megválni teadélutánjaiktól, ahol kártya és pletykálkodás járja, a kereskedők pedig naponta felkeresik az olvasótermet, a tőzsdét és a társaskört, hogy a kávé- és dohányárakról meg a Vámszövetséggel[97] folytatott tárgyalások állásáról beszélgessenek; a színházat kevesen látogatják. – Az összhaza napi irodalmi élete iránt nincs itt érdeklődés; nagyjából az a vélemény, hogy Goethével és Schillerrel rákerültek a zárókövek a német irodalom kupolájára, s a romantikusokat legföljebb későbbi díszítményeként fogadják még el. Az olvasókörnek egyrészt a divat kedvéért tagjai, másrészt azért, hogy egy-egy folyóirat mellett kényelmesebben szieszt ázzanak; érdeklődésüket azonban csak a botrányok keltik fel, s mindaz, amit netán Brémáról írnak a lapok. Sok művelt embernél persze a szabad idő hiánya lehet az oka ennek a kö-

* – gőzöshöz – *Szerk.*

** – előkelő társaság – *Szerk.*

zönynek, mert arra kényszerülnek itt, kivált a kereskedők, hogy mindig üzletük járjon a fejükben, s esetleges maradék idejüket a többnyire igen nagyszámú rokoni kapcsolatok, látogatások stb. veszik igénybe. Létezik viszont itt egy elkülönült irodalom, amely egyrészt többnyire teológiai viszályokkal foglalkozó brosúrák formájában, másrészt a zsurnalisztikában eléggé kiterjedt. A „Bremer Zeitung"[98], ez az ügyesen és tapintatosan szerkesztett, tájékoztató jellegű lap, széles körben jó hírnek örvendett, a szomszéd állam politikai viszonyaiba való kényszerű belebonyolódása óta azonban szűkült ez a kör. Nyugat-európai cikkei szellemesek, ha nem is egyértelműen szabadelvűek. Melléklete, a „Bremisches Konversationsblatt", megkísérelte, hogy a német napi irodalomban Brémát képviselje, és elmés cikkeket közölt *Weber* professzor és az oldenburgi *dr. Stahr* tollából; a költeményeket Nicolaus *Delius*, egy tehetséges ifjú filológus szállította, aki idővel költőként is tiszteletreméltó rangot vívhat ki magának. Jelentékeny külső munkatársakat azonban a lap nehezen tudott megnyerni magának, s ezért cikkek hiányában meg kellett szűnnie. Egy másik folyóirat, a „Patriot"[99], amely arra törekedett, hogy a helyi érdekek tárgyalásának méltóbb orgánuma legyen és egyben esztétikai vonatkozásban is színvonalasabbat nyújtson a kis helyi lapoknál, a helyi és a szépirodalmi lap között ingadozó helyzete miatt szűnt meg. Hosszabb élettel dicsekedhetnek a botrányokkal, színészek civakodásaival, városi pletykákkal és hasonlókkal táplált kisebb helyi lapok. Az „Unterhaltungsblatt", főként munkatársainak nagy száma révén (szinte minden irodista azzal dicsekedhetik, hogy írt néhány sort az „Unterhaltungsblatt"-nak), ritka mindentudásra tett szert. Ha a színházban egy szeg kiáll a padból, ha a társaskörben nem szereztek be egy brosúrát, ha egy részeg szivarkészítő éjjel az utcán kurjongat, ha valahol nincs kellőképpen kitisztítva a lefolyó – az „Unterhaltungsblatt" veszi észre ezt leghamarább. Ha a polgárőrség egy tisztje azt hiszi, hogy hivatalánál fogva a gyalogjárón lovagolhat, akkor bizonyos lehet benne, hogy e lap következő számában elhangzik a kérdés: szabad-e a polgárőrség tisztjeinek a járdán lovagolniok? E kitűnő lapot Bréma gondviselésének nevezhetnők. De főmunkatársa Crischan Tripsteert, aki álnéven plattdeutsch* költeményeket szerez. Jobban járna a plattdeutsch nyelv azzal, ha, mint Wienbarg követeli, eltörölnék, mint azzal, hogy Crischan Tripsteert visszaél vele költeményeiben. A többi helyi lap túl ordenáré ahhoz, hogy akár csak a nevüket is megemlítsem szélesebb olvasóközönség előtt. Egészen különálló a „Bremer Kirchenbote"[100], ez a pietista-aszketikus lap, amelyet három lelkipásztor

* – újalnémet – *Szerk.*

szerkeszt, némelykor Krummacher*, ismert példázatköltő küld ide cikkeket. Ez a lap olyan fanatikus, hogy a cenzúrának gyakran közbe kell lépnie, de tekintettel arra a visszhangra, amelyre irányzata felsőbb helyen talál, ez bizonyára csak végszükségben történik meg. Szüntelenül polemizál Hegellel, „a modern panteizmus atyjával" és „tanítványával, a jéghideg Strausszsal", valamint a tíz mérföldnyi körzetben található összes racionalistákkal.[101] Legközelebb Bremerhavenről és Bréma társadalmi állapotairól írok egyet-mást.

[Korrespondenz-Nachrichten aus Bremen]
Theater – Buchdruckerfest
Literatur
A megírás ideje: 1840 július
A megjelenés helye: „Morgenblatt für gebildete Leser",
1840 július 30-i és 31-i (181. és 182.) sz.
Aláírás: F. O.

* Friedrich Adolf Krummacher – *Szerk.*

Egy este

To-morrow comes!*
Shelley

1

A kertben ülök – már a hullámoknak
Zsákmánya lett a ma kifáradt napja,
S melyeket eddig elnyomott hatalma,
Az alkony pírjai most felragyognak.
Kókadtan nézik egymást a virágok,
Búsak, mert eltűnt a nap vidám fénye,
De felrepülve a fák tetejére
Szerelmes dalt zengnek a csalogányok.
A folyón ott pihennek a hajók,
Melyek máskor az óceánon járnak,
Nyögése hallik a híd deszkájának,
Ha rálépnek a hazaballagók.
A hideg bor felpezseg a kehelyben,
S előttem nyitva Calderon drámái;
Mámor tüzét gyújtják korhely fejemben
A bor s a spanyol szép tragédiái.

2

Az alkony pírja nyugaton már sápad –
Várj, jön a hajnal, jön a szabadsággal,
Izzó trónján a nap magasra száll majd,
S szétfoszlik az éj sok sötét gondjával.
Új virágokkal lesz tele a kertünk,

* A holnap jő![102] – *Szerk.*

Ott is nyílnak majd, ahol nem vetettünk,
Az egész földet virágok borítják.
És hazát cserél mindegyik növény,
Pálma nyílik majd Észak peremén,
S fagyos rögökön virítanak rózsák.
Az erős tölgy levonul délvidékre,
Ágából furkó sújt a despotára,
S ki azt tevé, hogy visszatért a béke,
Annak koszorút küld a homlokára.
Az aloé az egész földön ott van –
Hasonlít a nép kemény szelleméhez,
Oly igénytelen, oly tüskés, oly érdes,
Míg egyszerre előtörve kipattan
Minden gáton át gyönyörű virága,
A szabadságnak rejtve izzó lángja;
Balzsamos illat árad fel az égbe,
Gyorsabb, mint álnok hízelgők tömjéne.
S már jelentőség nélkül, elfeledten
Állnak a bús ciprusok a ligetben.

3

A madarak majd zöld ágakon ülve
Dallal várják a reggeli derűt,
Tudják, ha a sötét felhők fejük
Leengedik mind mélyebbre a völgybe,
Akkor felkél a nap már nemsokára;
Odavalók ők a költők sorába,
Kiknek szavát szétviszik viharok,
Melyek, mint a szabad szó, szabadok.
A dalnokok nem állnak sort a vártán –
Romok már várai a nemeseknek –,
De tölgyekről, melyek sosem recsegnek,
Néznek a napba, gondtalanul, bátran,
Bár vakító régóta várt sugára,
De tiszta fényt vetít szét a világra.
E dalnokoknak vagyok egyike;
Börne tölgyén kúsztam fel a magasba,
Míg a völgyben pribékek serege
Némethon láncát fűzte szorosabbra.

E madarak rajába tartozom,
A szabadság egén velök úszom;
S ha köztük csak veréb leszek talán –
Inkább lennék én veréb e csapatban,
Mint kalitkába bezárt csalogány,
Fejedelmek kiszolgálója dalban.

4

A hajó, mely hullámokon tör át,
Többé nem árut visz kereskedőknek,
Hogy növelje gazdagok vagyonát,
Magot hoz, melyből örömsarjak nőnek;
Olyan, mint szilaj mén, ágaskodó,
Lovasa halált visz a hízelgőkre,
Bánat és gyász bátor elkergetője,
Eszme, a szabadságról álmodó.
A zászlaján már nincs királyi címer,
Amely előtt hajlong a hajó népe –
De felhő van, villámcsapástól tépve,
Amelyet majd, ha a viharnak vége,
Szivárványával átölel a béke.

5

Akkor majd láthatatlan hidat épít
A szeretet az emberek szívéig;
S pillérei alatt sodorja bár
Az éveket s érzéseket az ár,
De áll a híd, szilárd az alapzatja,
A szabadság zászlója lobog rajta,
És jár az ember; szeme bárhova
Tekint, lába bármerre veszi útját,
Vendéget váró, kedves házakat lát,
S üdíti szíves gazda jó bora;
Fejét bárhol hajthatja nyugalomra',
Otthon van, érzi, nincs semmire gondja.
De új híd, tisztább hit ível az égbe,
S büszkén mennek föl rajta emberek,
Hogy minden szellem ősképe szemébe
Alázattal föltekinthessenek.

Öléből jöttek a világra ki,
Az ő ölébe térnek vissza újra,
Érzik, hogy a szellemlánc tagjai,
Mely az anyagot örökre átfogja.

6

Új borral töltjük akkor serlegünket,
S megrészegít a szabadság bora;
De nem zsibbasztja el érzékeinket,
Új érzéket teremt majd mámora.
Mámort, melytől ott hangzanak füledben
A szférákból jövő melódiák,
Véred éterré tisztulva eredben
A végtelenségeken ömlik át,
Szemed, miként deli leventék járnak,
Úgy járja terét az űr fenségének,
És csillagokat hódít meg magának;
Köztük, mint távoli lidérces fények
Suhannak el a fájó múltból képek.

7

És akkor majd új Calderon[103] is támad,
Gyöngyhalásza költészet tengerének,
Dala úgy lángol, mintha cédrusfáknak
Máglyáján áldozati tüzek égnek;
Mámort varázsol ránk aranyhárfája,
A zsarnokoknak zengve pusztulását:
Az emberiség felfigyel szavára
S béke árasztja el minden országát.
Elénekli, hogy az ember miképpen
Győzte le bősz zsarnokok hadát
A *mantiblei hídon*, mily vitézen
Tört be az ellenség lándzsáin át
A szent szabadság fenséges honába;
Orvosa lett *saját becsületének*,
Melynek, mint *állhatatos hercegének*,
Láncban kellett várnia megváltásra.
Az égből, mint *a lég leánya* jött
A szabadság vidáman le a földre,

Csodás varázsdalokat énekelve,
Az élet szép *álom* lett mindenütt,
Újra ragyog az öröm serlege,
Erjedés habja nem szennyezi be;
A nap előz felhőket, gondokat majd,
S hoz *áprilisi és májusi hajnalt.*

8

De mikor lesz az új nap születése,
Mikor lesz, hogy rommá roskad a múlt?
A régi nap, láttuk, lealkonyult,
Meddig vesz még körül az éj sötétje?
A hold elbújt a felhők fátyolába,
Köd települt le mindenre a völgyben,
A tárgyak belevesznek a homályba,
Mi, virrasztók, vakon járunk a ködben.
Csak türelem! Mely elzárta a holdat,
Fut a felhő, a kelő nap hajszolja,
S a völgy ködét a reggeli fuvallat
Kísértetek táncává varázsolja.
Keleten már feljött a hajnalcsillag,
Piros sugarak törnek a homályba,
Nézd, a virágok kelyhei kinyílnak,
És felrepül sok ezer víg madárka.
Az ég fele sárga tűzben ragyog,
Rózsaszín ékkövek a havasok,
Arany felhők mint nemes lófejek,
Jelzik a közelgő napszekeret;
Nézz legsűrűbb özönére a fénynek,
És ünnepeld ifjú urát az égnek!

Ein Abend
A megírás ideje: 1840 július
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1840 augusztus, 125. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

[Brémai tudósítások]

Utazás Bremerhavenba[104]

Bréma, július

A „Roland"-nak reggel hat órakor kellett elindulnia. A kerékszekrényhez támaszkodva álltam és ismerősöket kerestem a gőzös fedélzetére tolongó embertömegben. Ma ugyanis vasárnapi sétahajózást rendeztek Bremerhavenba, mégpedig leszállított áron, így hát mindenki kihasználta az alkalmat, hogy egy kissé közelebbről megismerkedjék a tengerrel és lásson néhány nagy hajót. Különösnek találtam, hogy a nyereségvágy, amely egyébként mindig a pénzarisztokrácia felé húz, ezúttal a demokráciának is tett némi engedményt. Az árcsökkentés lehetővé tette a részvételt a vagyontalanoknak, s emellett megszüntették a különbséget az első- és a másodosztályú kajütök közt, s ez nagyon sokat jelent Brémában, ahol a „magasabb rendek" semmitől sem irtóznak jobban, mint a vegyes társaságtól. Így aztán a gőzös alaposan meg is telt. A társaság magvát tősgyökeres brémai polgárok alkották, akik soha életükben ki nem mozdultak a szabad Hanza-város[90] területéről, és most meg akarták mutatni családjuknak a kikötőt; tömegével voltak az áruellenőrök, a kivándorlók, a kézművessegédek is; imitt-amott álldogált egy-egy tőzsdei úr, aki a jó társasághoz tartozván, elkülönült a tömegtől, és mindenütt ott lehetett látni a kereskedőváros sakktáblájának gyalogjait, akiket mindig előretolnak, az irodai alkalmazottakat, akik megint segédekre, első tanulókra és tanoncokra oszlanak. A segéd már fontos személynek tartja magát, csak egy lépés választja el az önállóságtól; cégének ő a totumfaktuma*, töviről hegyire ismeri cége körülményeit, tisztában van a piaci helyzettel, és a tőzsdén tolonganak körülötte az alkuszok. Az első tanuló sem tartja magát sokkal kevesebbre; bár nincs olyan viszonyban a főnökkel, mint a segéd, de már egészen kifogástalanul el tud boldogulni egy alkusszal, és főleg egy áruellenőrrel vagy hajóssal, és a főnök meg a segéd távollétében annak a tudatát fitogtatja, hogy ő most a céget képviseli, és az

* – mindenese – *Szerk.*

egész vállalat hitele az ő viselkedésétől függ. A tanonc viszont szerencsétlen egy teremtmény; ő a kereskedőcéget legföljebb az árukat csomagoló munkással vagy azzal a levélhordóval szemben képviseli, akinek a körzetébe az iroda tartozik. Nemcsak hogy neki kell az összes kereskedelmi leveleket és váltókat lemásolnia, a számlákat kézbesítenie és kifizetnie, hanem egyáltalán és mindenben a kifutófiú szerepét kell játszania, a leveleket postára adnia, a csomagokat átkötnie, a ládákat megcímeznie és a leveleket elhoznia a postáról. Minden délben látható, hogy a posta zsúfolva van ezekkel a tanoncokkal, akik a hamburgi postára várnak. És ami a legrosszabb, a tanoncnak türelmesen el kell viselnie, hogy minden tévedést, amely az irodában előfordul, őrá hárítsanak; hiszen munkaköréhez az is hozzátartozik, hogy az egész iroda bűnbakja legyen. Ez a három osztály a társaságban is szigorúan elkülönül egymástól; a tanoncok, akik többnyire még nem egészen nőttek ki a gyermekcipőből, szeretnek hangosan hahotázni és nagy hűhót csapni semmiért; az első tanulók buzgón tárgyalják egy cukorkereskedő legutóbbi nagy bevásárlását és mindegyiküknek megvan a maga feltevése róla; a segédek nyomdafestéket nem tűrő viccekkel mulattatják egymást és jellemző dolgokat tudnak mondani a jelenlevő hölgyekről.

Bréma, július

A gőzös elindult. Bár a brémaiak mindennap láthatnak efféle színjátékot, a brémai kíváncsiság mégis roppant embertömeget mozgósított, amely a part minden kiszögelléséről bámulta indulásunkat. — Az időjárás nem volt éppen kedvező; bár ugyanaz a hajdani, vasszínű égbolt, amelyről Homérosz beszél, de a felénk eső oldalát, amelyet az örök istenek nem tisztíttatnak meg naponta, alaposan belepte a rozsda. Szivaromat több ízben is sziszegve kioltotta egy-egy esőcsepp. A dandyk, akik addig a karjukra vetve hordták mackintoshukat*, most kénytelenek voltak fölvenni, a hölgyek pedig kinyitották esernyőjüket. — A Weser felől nézve nagyon csinos látvány a Brémából való kifutás: balról az újváros, hosszú, fákkal beültetett gátjával, jobbról a parttöltés rézsűi, amelyek itt a Weserig nyúlnak és amelyeket egy roppant szélmalom koronáz meg. De aztán már a brémai pusztaság következik, jobbra-balra füzes, mocsaras rétek, burgonyaültetvények és nagy kiterjedésű vöröskáposzta-földek. A vöröskáposzta a brémaiak kedvenc eledele.

* — vízhatlan köpenyüket – *Szerk.*

A kerékszekrényen, a sűrű eső és az élénk szél ellenére, egy magas biztosítási ügynök-segéd állt, és plattdeutsch* nyelven társalgott a kávéját nyugalmasan iszogató kapitánnyal. Majd sietve lement egy másodrendű kereskedőkből álló társasághoz, hogy beszámoljon nekik a kapitány fontos kijelentéseiről. A segédek és az első tanulók csakúgy tülekedtek e tekintélyes személyiség körül, de ő nem fordult feléjük, mert ma csak bevezetett cégekkel állt szóba. Most sietve nyargalt le a kerékszekrényről, ezzel a hírrel: „Negyedórán belül Vegesackban vagyunk." „Vegesack!" ismételte örvendezve az egész hallgatóság; Vegesack ugyanis a brémai pusztaság oázisa. Vegesackban hatvan láb magas hegyek vannak, s a brémaiak szeretnek „vegesacki Svájcról" beszélni. Vegesack fekvése csakugyan egészen kedves, vagy ahogyan itt mondják, „helyes" vagy „édes", miközben a legutóbbi, előnyösen eladott sárga havannacukor-tételre gondolnak. Maga a helység kellemes látványt nyújt a Weser felől; mielőtt odaérünk, sok hajótestet látunk a Weseren, ezek részint már kiszolgáltak, részint újonnan épültek itt. A Lesum itt ömlik a Weserbe és dombjaival szintén egészen „helyes" partokat alkot, sőt ezek, amint erről a Vegesackhoz közeli Grohn falu iskolamestere becsületszóval biztosított, romantikusak is. Mindjárt Vegesack mögött a homoktenger valóban megpróbál jelentős hullámokat vetni és meglehetősen meredeken ereszkedik alá a Weserig. Itt vannak a brémai arisztokraták villái, s ezeknek kertjei egy kis szakaszon valóban nagyon megszépítik a Weser partját. Aztán persze ismét az iménti unalom következik. – Lementem a fedélzet alá és a kajüt egy kis oldalszobájában egy csapat „első tanulóra" bukkantam, akik mindent elkövettek, hogy kellőképpen mulattassák egy szabó három csinos lányát; az ajtó előtt egy csomó tanonc tülekedett, feszült figyelemmel hallgatva az első tanulók fecsegését; mögöttük állt a hölgyek garde d'honneur-je**, a család régi barátja, akit bosszús dörmögésre késztetett a fiatalság helytelenkedése. Engem untatott a beszélgetés, és ezért ismét felmentem és a kerékszekrényre álltam. Nincs szebb, mint így egy tömeg ember fölött állni, figyelni tülekedésüket és hallgatni lentről felhallatszó szavaik összefüggéstelen zűrzavarát. Ott fenn frissebb a szél friss fuvallata, s az eső, amelyet persze szintén frissebben kap az ember, legalábbis kellemesebb, mint azok a cseppek, amelyeket egy filiszter csurgat esernyőjével a galléromba.

* – újalnémet – *Szerk.*

** – kísérője; tisztességének őrzője – *Szerk.*

Bréma, július

Végül, különböző érdektelen hannoveri és oldenburgi falvak után, ismét örvendetes változatosság következik, Bracke szabadkikötő, amelynek házai és fái hatásos háttérül szolgálnak a Weseren álló hajóknak. Idáig már nagyobb tengerjáró hajók is feljönnek, és innen lefelé a Wesernek, ahol nem szakítják meg szigetek, már tekintélyes a szélessége. – Rövid ott-tartózkodás után a gőzös folytatta útját, és másfél óra múlva, csaknem határás út után célhoz értünk. Amikor Bremerhaven erődje feltűnt előttünk, egy könyvkereskedő ismerősöm Schillert idézte, a biztosítási ügynök a „Shipping and Mercantile Gazette"-et[105], egy kereskedő pedig a behozatali lista legutóbbi számát. A gőzös egy pompás ívvel bekanyarodott a Geestbe, abba a kis folyóba, amely Bremerhavennál a Weserbe ömlik. De az utasok a kapitány figyelmeztetései ellenére a hajó elejére tódultak, az apály miatt épp akkor volt a legalacsonyabb a vízállás, és a „Roland", a brémai függetlenség képviselője, egy lökéssel zátonyra futott. Az utasok szétszóródtak, a gép hátrafelé járt, és a „Roland" szerencsésen lesiklott a homokzátonyról.

Bremerhaven fiatal település. Bréma 1827-ben megvásárolt Hannovertól egy keskeny földsávot és roppant költséggel kikötőt építtetett rajta. Lassanként egész brémai kolónia települt át oda, és a helység lakosainak száma még egyre gyarapszik. Ezért itt minden brémai: a házak építési módjától a lakosok plattdeutsch nyelvjárásáig, és az a régi vágású brémai, aki talán bosszankodott a rendkívüli adón, amelynek hozamán a kis földdarabot megvásárolták, most mégsem titkolhatja el örömét, amikor azt látja, hogy itt minden olyan szép, olyan célszerű, olyan brémai. – A gőzhajók kikötőhelyéről igen jó a kilátás az egész településre. Szép, széles rakpart, amelynek közepén kiemelkedik a rosszul sikerült antik stílusú roppant kikötőépület; a kikötő teljes hosszában, összes hajóival; baloldalt és a kikötőn túl a kis erőd, amelyben hannoveri katonák állomásoznak, s amelynek téglafalai nagyon is világosan mutatják, hogy csak pro forma* van itt. Ezért aztán egészen következetes az is, hogy senkit sem engednek be az erőd belsejébe, holott minden porosz erőd megtekintésére könnyen szerezhető engedély. – Esőben mentünk végig a rakparton. Helyenként egy-egy mellékutcán át bepillanthattunk a település belsejébe; minden derékszögű, az utcák nyílegyenesek, sok ház még épülőfélben. A helység csak felépítésének e modernségével különbözik Brémától. Minthogy rossz volt az idő, és az istentisztelet még nem ért véget, az utcákon ugyancsak csend honolt, mint Brémában.

* – látszatra, a forma kedvéért – *Szerk.*

Bréma, július

Felmentem egy nagy fregattra, amelynek fedélzete tele volt kivándorlókkal, a „jolle"* felhúzását nézték. Itt jollének neveznek minden olyan csónakot, amelynek van gerince és ezért tengeri használatra alkalmas. Az emberek még vidámak voltak; lábuk még nem az utolsó hazai rögöket taposta. De láttam, mennyire megrendíti őket, amikor valóban örökre elhagyják a német földet, amikor a hajó, összes utasaival a fedélzetén, a kikötőből lassan a rév felé tart és onnan kihajózik a nyílt tengerre. Szinte csupa hűséges német arc, hamisság nélkül, erős karok, és csak néhány pillanatig kell közöttük időzni, csak látni kell egymás iránti szívélyességüket, hogy felismerjük: valóban nem a leghitványabbak azok, akik elhagyják hazájukat, hogy a dollárok és az őserdők országában telepedjenek le. Mintha csak a németek számára találták volna ki ezt a mondást: „A földön lakozzál és táplálkozz tisztességesen"[106], és mégsem így van ez; aki tisztességesen akar táplálkozni, az, legalábbis igen gyakran, Amerikába megy. És korántsem mindig a táplálék hiánya, még kevésbé a kapzsiság űzi ki ezeket az embereket a távolba; a német parasztnak a jobbágyság és függetlenség közötti ingatag helyzete, a jobbágyi függőség és az úriszékek önkénye az, ami megkeseríti a földműves szája ízét és nyugtalanná teszi álmát, míg csak rá nem szánja magát arra, hogy elhagyja hazáját. – Ezzel a hajóval szászok mentek el. Lementünk a lépcsőn, hogy megtekintsük a hajó belsejét. A kajüt rendkívül elegáns volt és kényelmes berendezésű; kis, négyszögletű szoba, minden elegáns benne, akárcsak egy arisztokrata szalonban, arannyal díszített mahagóni. A kajüt előtt kis, helyes szobácskákban volt az utasok hálóhelye; mellettük egy nyitott ajtón át az éléskamra sonkaillata csapott meg. Ismét fel kellett mennünk a fedélzetre, hogy egy másik lépcsőn lejussunk a fedélközbe. „Ott lenn azonban a borzadály honol"[107] – idézték összes kísérőim, amikor ismét felmentünk. Ott lenn a csőcselék feküdt, amelynek nincs elég pénze arra, hogy kilencven tallért költsön kajütben való átkelésre, a nép, amely előtt nem emelnek kalapot, amelynek a szokásait hol közönségesnek, hol bárdolatlannak nevezik, a plebsz, amelynek semmije sincs, de amely a legjava annak, amit egy király a magáénak mondhat birodalmában, s amely nevezetesen Amerikában egyedül tartja fenn a német elvet. A városokban lakó németek azok, akik beoltották az amerikaiakba nemzetiségünk iránti sajnálatos megvetésüket. A német kereskedő becsület dolgának tartja, hogy sutba dobja németségét és teljesen jenkimajmolóvá váljék. Ez a korcs fajzat boldog, ha

* – hajócsónak – *Szerk.*

már nem veszik észre rajta, hogy német, még földijeivel is angolul beszél, s ha ismét Németországba kerül, ott játssza még csak igazán a jenkit. Bréma utcáin gyakran hallani angol szót, de nagyon tévednénk, ha britnek vagy jenkinek tartanánk mindenkit, aki angolul beszél; ezek, ha Németországba jönnek, mindig németül beszélnek, hogy nehéz nyelvünket megtanulják; amazok mindig Amerikát megjárt németek. Csak a német paraszt – s talán még a tengerparti városokban élő kézműves – az, aki vas szilárdsággal ragaszkodik népi szokásaihoz és nyelvéhez, aki az őserdők, az Alleghany-hegység és a nagy folyók által a jenkiktől elválasztva, az Egyesült Államok kellős közepén egy új, szabad Németországot épít; Kentuckyban, Ohióban és Pennsylvania nyugati részén csak a városok angolok, de vidéken mindenki németül beszél. És a német új erényekkel is gyarapodott új hazájában, anélkül, hogy a régieket elvesztette volna. A német testületi szellem itt a politikai szabad szövetkezés kiteljesedett szellemévé fejlődött, naponta sürgeti a kormányt, hogy a német countykban* vezesse be a törvénykezés nyelveként a német nyelvet, egymás után alapítja a német lapokat, s ezek mind annak a józan, kiegyensúlyozott törekvésnek a hívei, amely a szabadság meglevő elemeinek kibontakoztatására irányul, s ami a legvilágosabb jele e testületi szellem erejének: létrehozta a „Native Americans" pártját[108], amely az összes államokban elterjedt, s amely meg akarja akadályozni a bevándorlást és megnehezíteni a bevándoroltak számára az állampolgárság megszerzését.

„Ott lenn azonban a borzadály honol." Az egész fedélközt ágyak sora veszi körül, több egymás mellett és kettő-kettő egymás fölött. A levegő fojtó itt, ahol férfiak, asszonyok és gyerekek egymáshoz préselve feküsznek, mint az útburkolat kövei, betegek egészségesek mellett, egymás hegyén-hátán. Az ember pillanatonként belebotlik egy halom ruhába, szerszámba stb.; itt kisgyerekek kiabálnak, ott egy fej emelkedik fel az ágyról. Szomorú látvány; és mi lesz majd itt, ha egy tartós vihar mindent összevissza dobál, és a hullámok átcsapnak a fedélzeten, úgyhogy az egyetlen nyílás, amelyen még némi friss levegő bejöhet, nem lehet nyitva! És még a brémai hajókon a legemberségesebb a helyzet. Hogy milyen a sorsa azok legtöbbjének, akik Le Havre-on át utaznak, az közismert. Ezután még egy másik, egy amerikai hajót is meglátogattunk; éppen főztek, s amikor egy ott álló német asszony látta a hitvány ételeket és a még hitványabb elkészítést, keserű könnyek közt azt mondta: ha ezt tudja, inkább otthon maradt volna.

* – kerületekben – *Szerk.*

Bréma, július

Visszamentünk a vendéglőbe. Színházunk primadonnája ült az egyik sarokban férjével, a társulat ultimo uomójával* és több más színésszel; a társaság többi része igen jelentéktelen volt, és ezért az asztalon heverő néhány sajtótermékért nyúltam, közülük a brémai kereskedelemről szóló évi beszámoló volt a legérdekesebb. Fölvettem tehát, és a következőket olvastam benne: „A kávé nyáron és ősszel keresett volt, tél felé azonban lanyhább *állapotok* következtek be. A cukor állandó kelendőségnek örvendett, de a tulajdonképpeni *eszme* hozzá csak a nagyobb szállítmányokkal jött meg." Mit szóljon egy szegény irodalmár, ha azt látja, hogy nemcsak a modern szépirodalomnak, hanem a filozófiának a kifejezésmódja is betör az ügynökök stílusába! Állapotok és eszmék egy kereskedelmi beszámolóban – ki hitte volna! Lapoztam egyet és erre a megjelölésre bukkantam: „Szuperfinom középminőségű közönséges valódi Domingó-kávé." Megkérdeztem az egyik legnagyobb brémai hajótulajdonos jelenlevő segédjét, hogy mit jelent ez a „szuperfinom" megjelölés. Ezt válaszolta: „Nézze meg ezt a mintát, amelyet éppen most vettem egy nekünk érkezett szállítmányból; erre körülbelül illeni fog ez az elnevezés." És azt láttam, hogy a szuperfinom középminőségű közönséges valódi Domingó-kávé Haiti szigetéről származó halvány szürkés-zöldes színű kávé, amelynek egy fontja tizenöt lat jó, tíz lat fekete babkávét, és hét lat port, kavicsot meg egyéb szemetet tartalmaz. Ezután még Hermész néhány más misztériumába is beavattattam magam, s ezzel mintegy eltöltöttem az időmet délig, akkor egy nagyon közepes ebédet fogyasztottunk el, majd a csengő ismét a gőzösre szólított. Az eső végre elállt, és alig hagyta el a hajó a Geestet, felszakadoztak a felhők, és a nap sugarai fényesen és melengetően sütöttek még mindig nedves ruhánkra. Általános meglepetésre azonban a hajó nem felfelé haladt a folyón, hanem lefelé a kikötő mentén, ahol éppen horgonyt vetett egy büszke háromárbocos. Alig jutottunk el az áramlat közepéig, amikor nagyobbak lettek a hullámok és a hajó észrevehetően inogni kezdett. Van-e, aki valaha is volt már tengeren, s szíve nem dobog hevesebben, mikor érzi a tenger közelségének ezt a jelét? Az ember egy pillanatra azt hiszi, hogy hajója ismét kifut a szabad morajló tengerre, a hullámok mélytiszta zöldjébe, bele a csodálatos fénybe, amely közös szülötte a napnak, az ég kékjének és a tengernek; önkéntelenül is egyensúlyozva követni kezdi a hajó mozgását. A hölgyek azonban más véleményen voltak, rémülten pillantottak egymásra és elsá-

* – utolsó emberével (a „prima donna" ellentéte) – *Szerk.*

padtak, míg a gőzös „in a gallant style"*, ahogy az angolok mondják, félkört ír le az újonnan érkezett hajó körül és felvette annak kapitányát. A biztosítási ügynök-segéd éppen azt magyarázta néhány úrnak, akik hiába keresték a hajó nevét az orrán, hogy zászlójának száma szerint ez a „Maria", kapitánya Ruyter, és a Lloyd-jegyzék szerint ezen és ezen a napon indult el Trinidad de Cubából, mikor a kapitány felkapaszkodott a gőzös lépcsőjén. Biztosítási ügynökünk elébe ment, pártfogói ábrázattal kezet rázott vele és útja, rakománya iránt érdeklődött, és egyáltalán hosszadalmas plattdeutsch diskurzust folytatott vele, miközben én azokat a bókokat hallgattam, amelyeket a könyvkereskedő pazarolt a félig naiv, félig kacér szabólányokra.

A nap teljes dicsfényben áldozott le. Izzó golyóként függött a felhőcsíkok hálójában, amelynek szálai már lángolni látszottak, s így az ember minden pillanatban azt várhatta: most, most égeti át a hálót az izzó tűzgolyó és zuhan sisteregve a folyóba. De csendesen nyugodott le egy facsoport mögött, amely Mózes lángoló csipkebokrához[109] hasonlított. Valóban, itt is, mint ott, hangos szóval szólt az Úr! De egy brémai ellenzéki úriember rekedtes károgással azon fáradozott, hogy túlkiabálja; a bölcs férfiú azt igyekezett bebizonyítani szomszédjának, hogy mennyivel bölcsebb dolog lett volna, ha Bremerhaven kiépítése helyett nagyobb hajók számára is kimélyítik a Weser medrét. Sajnos, itt az ellenzékiség nagyon gyakran inkább a patríciusok hatalmának irigyléséből fakad, mint annak a tudatából, hogy az arisztokrácia szembehelyezkedik az ésszerű állammal; és ráadásul annyira korlátolt ez az ellenzék, hogy vele éppoly nehéz a brémai ügyekről beszélgetni, mint a szenátus merev híveivel. – Mindkét párt egyre inkább arról győzi meg az embert, hogy az olyan kis államok, mint Bréma, túlélték önmagukat és még egy erős államszövetségben is csak egy kifelé nyomott, befelé pedig közönyös-elaggott életet folytathatnak. – Most már egészen közel voltunk Brémához. Az Ansgarius-templom magas tornya, amelyhez „egyházi zűrzavaraink"[110] fűződtek, kiemelkedett a lápból és a pusztából, és csakhamar elértük a magas áruraktárakat, amelyek a Weser jobb partját szegélyezik.

[Korrespondenz-Nachrichten aus Bremen]
Eine Fahrt nach Bremerhaven
A megírás ideje: 1840 július
A megjelenés helye: „Morgenblatt für gebildete Leser",
1841 augusztus 17–21-i (196., 197., 198., 199. és 200.) sz.
Aláírás nélkül

* – kecsesen, elegánsan – *Szerk.*

[F. W. Krummacher két hitszónoklata]

Előttünk van az a két prédikáció[111], amely a különben oly jámbor brémaiakat arra indította, hogy az elberfeldi fanatikust, F. W. Krummachert eltiltsák a St. Ansgarius-templomban való további hospitálásától*. Ha az embernek többnyire az a benyomása a szokásos prédikációkról, amelyek Istent csupán a *mindenség atyjának* vagy *legfőbb lénynek* nevezik, hogy nagyon vizenyősek, akkor Krummacher e beszédeinek a szövege lúg, pác, sőt választóvíz. Érdeklődéssel olvassuk ezeket a beszédeket, már csak a miatt az eredetiség miatt is, amellyel – mint itt is – a szószék magaslatáról kezelik a gyülekezetet; azt bizonyítják ezek, hogy Krummacher elmés, szellemmel és képzelettel megáldott zelóta**. Hogy ez a harcias nyelvezet a kereszténységbe vetett valódi sziklaszilárd hitből fakad-e, az kétségbe vonható. Úgy véljük, Krummacher nem képmutató, csupán ízlése miatt rekedt meg ebben a prédikálási módban, és már csak azért is ragaszkodik hozzá, mert az evangéliumi szeretetsusogók és hölgyprédikátorok szokásos hangneme valóban nagyon ízetlen. De annyi bizonyos, hogy Krummacher nagyon félreismeri a szószék jelentőségét, ha inkvizítori székké emeli azt. Mit vihet haza magával a gyülekezet az ilyen prédikációból? Semmi mást, mint azt a *papi fennhéjázást*, amely olyan visszatetsző a pietizmusban[8]. Aki csak *hitet* követel gyülekezetétől, csak szinonimákkal írja körül ezt a rideg parancsot és napi polémiára használja prédikációjának többi részét, az igen sok önhittséget, fennhéjázást és ortodox konokságot fog terjeszteni, de igen kevés kereszténységet. Úgy látszik, Krummacher módszeresen végzi azt a feladatot, hogy a keresztényi egyszerűséget fennhéjázássá emancipálja. Állandóan ismétlődik nála az a fordulat, hogy elmésség, szellem, fantázia, költői tehetség, művészet, tudomány – mindez semmi Isten előtt.

Ezt mondja: „Az égben nem az az ünnepnap, amikor költő születik, hanem amikor egy tévelygő magára ébred."

---

* – (itt) vendégként való prédikálástól – *Szerk.*

** – vakbuzgó ember – *Szerk.*

Ecseteli azt, hogy mekkora *jelentőségűvé* lehet gyülekezetének legszegényebb tagja is, úgyhogy feltétlenül nagyobbnak és bölcsebbnek kell hogy higgye magát, mint Kant, Hegel, Strauss stb., akiket Krummacher állandóan kiátkoz prédikációiban. Vajon nem háttérbe szorított nagyravágyásból, kitüntetésre sóvárgásból alakult-e ki Krummacher legsajátabb lénye is? Sokan vannak olyanok, akik a legmagasabbra törtek, de szorgalommal, tehetséggel és derekassággal nem érhették ezt el, és így azt remélik, hogy valami példátlan *hitbeli bűvészmutatvánnyal* nyerik el az örök koronát. Legalábbis nagyon hajlamos volna az ember arra, hogy így és ne másként magyarázza Krummacher állandó polemizálását mindazzal szemben, *ami hírnévnek örvend a világban.* — Nagyon fájdalmas, hogy az említett hitszónoklatokban kevés a feloldó elem, a megindultság, az érzés, az igazi fájdalom. Ilyen merev, vakbuzgó lénynek szokatlan lehet a szeretet hangneme. Mégis akadnak olyan részek, amelyek kibékítenek bennünket e férfiú furcsa lényével. Kevés prédikációban találhatók olyan szép passzusok, mint a következő:

„Igen, barátaim, a világnak még nincs vége ott, ahol a távoli tengerparton a vihar tombol, vagy odafenn, ahol a bánatos hold jár és ahonnan a hallgatag csillagok fájdalmasan tekintenek le a földre. Van ezen túl egy másik, távolabbi, fényesebb régió. Ó, jobb ott lenni, mint itt. Ott nem kell már sírokra rózsát vinni; ott nem fenyegeti többé elválás a szerelmet; ott nem vegyül üröm az öröm poharába. Van ilyen világ, bizonyosan van, hiszen Jézus urunk *láthatóan* (?) átszárnyalt oda."

[Zwei Predigten von F. W. Krummacher]
A megírás ideje: 1840 szeptember eleje
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1840 szeptember, 149. sz.
* *jelzéssel*

Immermann halálakor

A tábor legszebb sátra volt tanyánk,
Spanyol bor mellett német nóta zengett;
Már tűnt az éj, szürkés fény hullt reánk,
S a virrasztás kifárasztá szemünket;
Már beszökött az első napsugár
Sátorunkba a sok üres palackra:
Otthon a mindennapi munka vár,
Rajta, kapjunk fel a szilaj lovakra!

Hazavágtattunk. Ó, mily nyugtató
Átmulatott éjre az üde hajnal!
Fülünkben dal cseng még s citeraszó,
S még nem vesződünk a sok gonddal, bajjal;
Már nincs homály, szent fény ragyogja át
A folyót, mezők harmatát, a fákat;
A derült égnek kék boltozatát
Vígan nézzük s a napsütötte tájat.

Itthon vagyunk. Repültek a lovak;
Már szürke köznap küszöbén a lábam;
Hadd merüljek le, add a lapokat,
A nemzetélet üde forrásában! –
Mit a britek, orosz, török nekem!
Hol az, ami itt történt, Némethonban?
Jaj, ott – halálhír, jól lát-e szemem?
Te is kidőltél, Immermannom, holtan?

Hős szív, nemes haraggal hevülő,
Most lett hát örök hallgatás a részed,
Hogy láttuk: tüskéid közt rózsa nő,
S alázattal borultunk mind elébed?

Mikor, mint Schiller, láttad, hogy a nép
Ott csüng immár költője bűvös ajkán,
Ki neki adta szerető szívét,
S új alkotások hangzottak fel lantján?

Múzsák kertjében remete valál,
Hangos társak nem zajongtak körötted,
Magányban a Rajna partjainál
Népednek sok színes mesédet szőtted.
Nem zavartak fecsegő emberek
Virágokkal, bokrokkal dús kertedben,
Hamar elfeledték a nevedet,
S már szinte monda lettél életedben.

Mert a tömeg, mely azt se fogja fel,
Mi lelkesíti a költőt dalokra,
Mit törődik a komoly férfivel,
Ki nem lép a kitaposott utakra?
De te, ki ím' most szenvedtél halált,
Csak magaddal akartál harcba szállni,
Melyben felnőttél, az átkos viszályt
Saját kebledben akartad lezárni.

Virrasztóként a hosszú éjszakát,
Mely lefojtotta német költők lelkét,
Magaddal vívott harcban élted át,
Míg friss fénnyel az új nap nem terjedt szét.
S hogy elvonult már kis házad felől
Vad viharja a júliusi égnek[40]
Az „Epigonok"-kal léptél elő,
Gyászdalával az eltűnt nemzedéknek,

Láttad, az új nemzedék a tied,
Melynek ifjú tüzekkel lángol keble,
Hangos szóval kiáltja a neved,
Költőjének a babért követelve.
Láttad, házadhoz hogy közeledünk,
S alázattal odaülünk elébed,
Lelkes szemedbe néz mindegyikünk,
S lesi költő-ajkadról az igéket.

S most, hogy, mely felejtett már, a nép
Újra tisztelve hódol szellemednek,
Hogy a babért fejedre rátevék,
Immermannom, most kell tőlünk elmenned?
Isten veled! Kevés költői lény
Jár német földön, ki hozzád fölérhet!
De én munkámhoz láttam s esküvém,
Erős leszek, szilárd, és mint te, német.

Bei Immermanns Tod
A megírás ideje: 1840 szeptember
A megjelenés helye: „Morgenblatt für gebildete Leser", 1840 október 10-i (243.) sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

[Brémai tudósítások]

Racionalizmus és pietizmus

Bréma, szeptember

Végre ismét egy olyan téma, amely túlnő a teadélutánok pletykálkodásain, amely felbolygatja szabadállamunk egész közönségét, úgyhogy mindenki állást foglal mellette vagy ellene, s amelyen a komolyabbak is elgondolkozhatnak. A kor egének viharai Brémát is elérték, itt, az északnémet betűrágó vallásosság fővárosában is fellángolt a harc a kereszténység szabadabb vagy korlátozottabb értelmezése körül, visszhangra találtak Brémában azok a hangok, amelyek újabban Hamburgban, Kasselban és Magdeburgban csendültek fel. – A dolog lefolyása röviden a következő: *F. W. Krummacher* lelkipásztor, a wuppertali kálvinisták pápája, a predesztináció tanának Szent Mihálya, meglátogatta itt szüleit és két ízben ő prédikált atyja* helyett a St. Ansgarius-templomban**. Első prédikációjában kedvenc színjátékával, a végítélettel foglalkozott, a másodikban a galáciabeliekhez írott levél egy átkozódó passzusával[111]; mindkettő azzal a lángoló ékesszólással, azzal a költői, bár nem mindig választékos képgazdagsággal van megírva, amelyről ez a nagy tehetségű egyházi szónok ismeretes, de mindkettő, főként az utóbbi, csak úgy szikrázik a másképpen gondolkodókra szórt átkozódásoktól, mint ahogy nem is várható más az ilyen rideg misztikustól. A szószék nála az inkvizíciós törvényszék elnöki székévé lett, s örök átokkal sújtotta onnét az inkvizítor által ismert és nem ismert összes teológiai irányzatokat; az ördögnek adott át mindenkit, aki nem ismeri el abszolút kereszténységként ezt a szélsőséges miszticizmust. És amellett Krummacher ért hozzá, hogy sajátságos, naivnak látszó szofisztikájával mindig Pál apostol mögé húzódjék. „Hiszen nem én vagyok az, aki itt átkozódik, ó nem! Gyermekeim, vegyétek észre, Pál apostol az, aki itt átkot mond!" – A legrosszabb a dologban az, hogy az apostol görögül írt, és a tudósok még nem tudtak megegyezni abban, hogy mi a határozott jelentése némely kifejezéseinek. E kétséges szavak közé tartozik az e passzusban alkalmazott

* Friedrich Adolf Krummacher – *Szerk.*

** V. ö. 95–96. old. és 135–138. old. – *Szerk.*

átok is, amelyet Krummacher itt habozás nélkül a legsúlyosabb jelentésben, az örök kárhozatba kívánásként értelmezett. Paniel lelkipásztor, aki a racionalizmus[112] fő képviselője ezen a szószéken, szerencsétlenségére szelídebb jelentést tulajdonított e szónak és egyáltalán ellensége a Krummacher-féle szemléletmódnak; ezért ellenprédikációkat tartott.[113] Bárhogyan vélekedünk is az ő nézeteiről, viselkedése ellen semmiképpen sem emelhetünk alapos kifogást. Krummacher nem tagadhatja, hogy prédikációinak megfogalmazásakor nemcsak a gyülekezet racionalista többségére gondolt, hanem elsősorban is Panielre; nem tagadhatja, hogy helytelen dolog, hogy *vendég*-prédikátorként a gyülekezetet állandó lelkipásztora ellen kívánta hangolni; el kell ismernie, hogy aki bottal köszön, annak doronggal felelnek. Mi egyebet akarhatott itt Voltaire és Rousseau szidalmazásával, akiktől Brémában a legmegátalkodottabb racionalista is úgy fél, mint az ördögtől, mi egyebet akarhatott a spekulatív teológia elátkozásával, amelyről – két-három embert kivéve – egész hallgatósága éppoly kevéssé tud ítéletet alkotni, mint ő, mi egyebet akarhatott, ha nem azt, hogy elleplezze prédikációinak nagyon egyértelmű, sőt személyi irányát? – Paniel viszont a Paulus-féle racionalizmus szellemében tartotta ellenprédikációit, amelyekben dicséretesen alapfelépítésük és szónoki pátoszuk ellenére megvannak ezen irányzat összes hibái. Itt minden határozatlan és frázisszerű; az imitt-amott alkalmazott költői lendület egy fonógép sustorgásához hasonlít, a textus kifejtése valamely homeopátiai* főzethez; Krummacher három mondatában több az eredetiség, mint ellenfele három prédikációjában együttesen. – Brémától egy órányira él egy pietista falusi lelkész, aki annyira felülmúlja parasztjait, hogy kezdi már nagy teológusnak és nyelvtudósnak tartani magát. Kiadott Paniel ellen egy értekezést[114], amelyben egy múlt századbeli filologizáló teológus teljes apparátusát felvonultatta. Egy névtelenül megjelent írás[115] igen fájdalmas módon szabadította meg tudományos hályogjától a derék falusi lelkészt. A névtelen szerző, akiben városunknak előző tudósításomban többször is említett egyik érdemes tudósát** vélik felfedezni, éppoly szellemesen, mint tudományosan mutatta ki mindazokat a fonákságokat, amelyeket a bölcs „falusi hangja istennek" rég elavult kézikönyvekből fáradságosan összeszedett. Krummacher Paniel ellenprédikációira „Theologische Replik"-kel válaszolt, ebben leplezetlenül támadta Paniel egész személyiségét, mégpedig olyan módon, amely hatástalanítja azt a szemrehányást, hogy ellenfele szidalmazta őt. Amilyen ügyesen ragadja meg ez a replika a racio-

* – hasonszenv-gyógyászati – *Szerk.*

** Wilhelm Ernst Weber. Lásd 78., 80. old. – *Szerk.*

nalizmusnak és főként az ellenfélnek a gyenge oldalait, olyan ügyetlenül viselkedik Krummacher, amikor a Paniel-féle exegézist* próbálja megdönteni. A legjobb, amit pietista részről ebben a vitában írtak, a szomszéd prédikátor, Schlichthorst brosúrája volt[116], amely higgadt, szenvedélymentes hangnemben alapjára, a kanti filozófiára vezette vissza a racionalizmust és éppen Paniel lelkész racionalizmusát s ezt a kérdést tette fel neki: Miért nem vagytok elég becsületesek annak bevallására, hogy hiteteknek nem a Biblia az alapja, hanem ennek a kanti filozófia értelmében vett exegézise, úgy, ahogy Paulus bevezette? – Paniel egy újabb írása ezekben a napokban fogja elhagyni a nyomdát.[117] Bármilyen lesz is, Paniel már felkavarta a régi kovászt[118], és rákényszerítette a brémaiakat, akik mindenben hittek, csak magukban nem, hogy saját eszükkel gondolkodjanak, a pietizmus pedig, amely eddig isten rendelésének tartotta, hogy ellenfelei olyan sok pártra bomlanak szét, most végre érezze meg, hogy ha a sötétség elleni harc a feladat, akkor mindnyájan összetartunk.

Hajózási terv – Színház – Hadgyakorlat

Bréma, szeptember

Itt most egy olyan tervvel foglalkoznak, amelynek megvalósítása rendkívül fontos következményekkel járna, mégpedig nem csupán Brémára nézve. Egy köztiszteletben álló itteni fiatal kereskedő nemrégiben visszatért Londonból, ahol behatóan tájékozódott az „Archimedes" nevű gőzhajó berendezése felől; mint ismeretes, e hajót újonnan feltalált módon, archimedesi csavarral hozzák mozgásba. Ez a kereskedő részt vett azon a próbaúton, amelyet egész Nagy-Britannia és Írország körül tett ez a hajó, amely gyorsaságban jelentősen megelőzi a szokásos módon épített gőzhajókat, és most azzal a gondolattal foglalkozik, hogy az új találmányt azon a tervezett gőzhajón is alkalmazzák, amely a New York és Bréma közötti gyors és állandó közlekedést lesz hivatva fenntartani. Az üres hajót, az úgynevezett cascót** legjobb hajóépítő-mesterünk fogja elkészíteni a saját számlájára, a gép stb. költségeit pedig részvények útján teremtik elő. Mindenki átérzi e vállalkozás fontosságát; némelyik vitorláshajónk hihetetlenül rövid idő, 25 nap alatt teszi meg az utat Baltimore-ból idáig, de ez a gyorsaság mindig a széltől függ, amely háromszorosára is növelheti az utazás idejét, az olyan

* – bibliamagyarázatot – *Szerk.*
** – hajótestet – *Szerk.*

gőzhajónak pedig, amely kedvező szél esetére vitorlázásra is be van rendezve, kétségtelenül csak 11–18 napra volna szüksége, hogy az Egyesült Államok valamelyik kikötőjéből Brémába érjen. Ha aztán már megkezdődött a gőzös-teherforgalom Németország és az amerikai kontinens között, akkor az új berendezés kétségtelenül gyorsan kifejlődik majd és igen nagy hatást tesz a két ország közötti összeköttetésre. Már nincs messze az idő, amikor Németország bármely részéből két hét alatt el lehet jutni New Yorkba, onnan két hét alatt meg lehet tekinteni az Egyesült Államok látnivalóit és két hét alatt ismét haza lehet érni. Néhány vasútvonal, néhány gőzhajó, és kész a dolog; mióta Kant a tér és az idő kategóriáit függetlenítette a gondolkodó szellem vélekedésétől, azóta az emberiség erőteljesen törekszik arra, hogy anyagilag is felszabadítsa magát e korlátok alól.

Nemrég színházi életünkben eddig nem tapasztalt élénkség mutatkozott. Színházunk általában teljesen kívül áll a társadalmi életen, a bérlők kifizetik díjukat, s aztán hébe-hóba, ha éppen nincs jobb dolguk, el is mennek a színházba. De most eljött Seydelmann, és a színészeket meg a közönséget Brémában eddig szokatlan buzgalom fogta el. Bár sok a panasz arról, hogy az opera túlsúlya miatt hanyatlik a prózai színjátszás, bár még Schiller és Goethe is üres házakra talál, miközben egy Donizetti vagy Mercadante kornyikálásához mindenki tülekedik – amíg a prózai színjátszás ekkora diadalt tud aratni legkiválóbb képviselője személyében, addig még ki lehet gyógyítani színházunkat ernyedtségéből. Láttuk Seydelmannt néhány Kotzebue- és Raupach-darabon kívül Shylock, Mephistopheles és Fülöp (Don Carlos) szerepében is. Fölösleges szócséplés volna, ha bővebben akarnék szólni e szerepekben nyújtott ismeretes alakításairól.

Azok a hadgyakorlatok, amelyeket az oldenburgi–Hanza-szövetségi[90] dandár most hajtott végre az oldenburgi terület határán, a heilbronni tábor kicsinyített képét nyújtják. Csapataink állítólag olyan bátran viselkedtek egy helység fiktív bevételekor, hogy az erős tüzérségi tűz következtében az összes ablaktáblák betörtek. A brémaiak örülnek, hogy újabb kirándulóhelyük van, és csapatostul rándulnak ki, hogy megnézzék a mókát, amikor fiaik és fivéreik őrségbe vonulnak és bor meg énekszó mellett töltik ott életük legvidámabb éjszakáit.

[Korrespondenz-Nachrichten aus Bremen]
Rationalismus und Pietismus
Schiffahrtsprojekt – Theater – Manöver
A megírás ideje: 1840 szeptember
A megjelenés helye: „Morgenblatt für gebildete Leser", 1840 október 17-i (249.) és október 19-i (250.) sz.
Aláírás: F. O.

Szent Ilona

Töredék

Te büszke szirt, tenger magány között,
Kemény kriptája roppant sziklaszívnek,
Mely itt vert véréből nőtt múlt időt,
S itt ért Prométheuszként gyötretve véget;
Állsz, szirt, fed éjszín papi köntösöd,
Magányos gyertyaszál vagy, csonkig égett:
Isten, mikor világát rakta össze,
Ellobbantott, hogy művét fény fürössze.

Úzték hozzád a Héroszt, mért csodálnánk!
Őt, aki az új évszázad születtén
Fényt villámokkal szórt, hogy látva látnánk,
Dobhártyákat mennydörgéssel repesztvén,
Míg a Mindenségen s az űrön átráng
Az újszülött sírása, csendesedvén;
Akkor a kor, keserű tréfaságul,
Gyertyacsonk-társához vetette társul.

Sankt Helena. Fragment
A megírás ideje: 1840 november
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1840 november, 191. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

Siegfried szülőföldjén

Távol, Niderland földjén, királyfi nőtt megint,
Zsigmond király volt apja, az anyja Szigelind.
Magas, soktornyú várban, *Szánten* volt a neve,
A Rajna alvidékén a hős fiú növe.

Nibelung-ének, I. 20.[119]

A Rajnát nem csupán Köln fölött kellene látogatni, és főképpen a német ifjúságnak nem az utazó John Bull példáját kellene követnie, aki Rotterdamtól Kölnig a gőzhajó kajütjében unatkozik, s csak ekkor megy föl a fedélzetre, mert számára itt kezdődik a rajnai panoráma, Kölntől Mainzig, vagyis itt kezdi „Guide for Travellers on the Rhine"-ja*. A német ifjúságnak egy kevéssé látogatott helyet kellene zarándokhelyéül választania. Csontos Siegfried szülőföldjére, *Xantenra* gondolok.

A város, amely római eredetű, akárcsak Köln, a középkorban kicsiny és külsőre jelentéktelen maradt, míg Köln nagyra nőtt és egy választófejedelmi rangú érsekség névadója lett. Xanten katedrálisa azonban csodálatos tökélyében messzire kitekint a holland homoksíkság prózájába, Köln roppant dómja pedig torzó maradt; Xantennak azonban Siegfriedje van, Kölnnek pedig csak Szent Hannója, és mi a Hanno-dal a Nibelung-énekhez képest![120]

A Rajnától jöttem ide. Szűk, omladozó kapukon át léptem be a városba; piszkos, szűk utcák vezettek a barátságos piactérig, s innen egy kapuhoz jutottam, amelyet az egykori kolostorudvart a templommal együtt körülvevő falba vágtak. A kapu fölött jobbról és balról, a két tornyocska alatt, két féldombormű állt, mindkettő félreismerhetetlenül Siegfriedet ábrázolta; könnyű megkülönböztetni őt a város védőszentjétől, Szent Viktortól, akinek képmása minden házkapu fölött látható. Ott áll a hős, szorosan testéhez simuló pikkelyes páncélban, kezében dárda, a jobb oldali képen a sárkány torkába döfi dárdáját, a bal oldalin földre tiporja Alberichet, az „erős törpét". Feltűnt nekem, hogy Wilhelm Grimm „Deutsche Heldensagé"-

* – „Rajnai utazók kalauza" – *Szerk.*

jában nincsenek megemlítve ezek a műalkotások, holott egyébként minden össze van gyűjtve benne, ami erre a tárgyra vonatkozik. Nem emlékszem arra sem, hogy másutt olvastam volna róluk, pedig a monda középkori helyi vonatkozásának legfontosabb bizonyítékai közé tartoznak.

Átmentem a visszhangzó, gótikus kapuboltozat alatt és ott álltam a templom előtt. A görög építészet világos, derűs öntudat, a mór szomorúság, a gótikus szent elragadtatás; a görög architektúra fényesen ragyogó nappal, a mór csillagoktól beragyogott alkonyat, a gótikus hajnalpír. Itt, ez előtt a templom előtt, annyira éreztem a gótikus építészeti stílus erejét, mint még soha. Nem modern házak között, mint a kölni dóm, vagy pláne körülépítve, fecskefészekként hozzátapadó házakkal, mint az északnémet városok templomai, nyújtja a gótikus székesegyház a leglenyűgözőbb benyomást; hanem csakis erdő borította hegyek között, mint az altenbergi templom a bergi vidéken, vagy legalábbis elkülönülve minden idegenszerűtől, moderntől, kolostorfalak és régi épületek között, mint a xanteni dóm. Csak itt érzi mélyen át az ember, mit vihet véghez egy évszázad, ha minden erejével egyetlenegyre, egy nagy alkotásra törekszik. És ha a kölni dóm olyan szabadon, és roppant arányaival a tekintet számára minden oldaláról annyira átfoghatóan állna, mint a xanteni templom, akkor a tizenkilencedik századnak valóban meg kellene halnia szégyenében, hogy egész szuperbölcsességével nem képes befejezni ezt az épületet. Mert mi már nem ismerjük a vallás sugallta tettet, és ezért csodálkozunk egy Mrs. Fry-on, aki a középkorban a legmegszokottabb jelenségek közé tartozott volna.

Beléptem a templomba; éppen nagymise volt. Az orgona hangjai leáradtak a kórusról, mint szíveket meghódító harcosok ujjongó serege, és átjárták a visszhangzó templomhajót, s aztán elültek a templom távolabbi részeiben. És te, a tizenkilencedik század gyermeke, te is hagyd, hogy meghódítsák szívedet – erősebbeket és vadabbakat is megszelídítettek már e hangok, mint te! Előzték ligeteikből az ősi német isteneket, átvezették egy nagy kor hőseit a viharzó tengeren, a pusztaságon, legyőzhetetlen gyermekeiket pedig elvezették Jeruzsálemig; tettekre szomjas, forróvérű évszázadok árnyai ők! De akkor, amikor a harsonák az átlényegülés csodáját hirdetik, amikor a pap magasra emeli a csillogó szentségtartót, és a gyülekezet tudata megmámorosodik az áhítat borától, akkor rohanj ki innen, mentsd meg magad, mentsd ki gondolataidat a templomon áthullámzó érzelmeknek ebből a tengeréből, és imádkozz odakinn ahhoz az istenhez, akinek házát nem emberkezek építették, akinek lehellete átjárja a világot, és aki azt kívánja, hogy a szellemben és az igazságban imádjuk.

Megrendülten távoztam, és kérésemre útbaigazítottak egy fogadó, a

városka egyetlen fogadója felé. Mihelyt beléptem az ivóba, észrevettem, hogy Hollandia szomszédságában vagyok. A falakon festmények és rézkarcok sajátságosan vegyes kiállítása: az ablakokon üvegbe metszett tájképek, a tükör előtt aranyhalak, pávatollak és trópusi növények lepréselt levelei – mindez nagyon világosan mutatta a vendéglős büszkeségét arra, hogy olyan holmik birtokosa, amilyenek másnak nincsenek. Ez a ritkasággyűjtő szenvedély, amely mindenféle ízlés nélkül veszi körül magát a művészet és a természet termékeivel, akár szépek, akár rútak, s amely az efféle haszontalanságokkal telizsúfolt szobában érzi magát legjobban, ez a hollandus eredendő bűne. De micsoda borzadály fogott el akkor, amikor a derék férfiú bevitt úgynevezett képgyűjteményébe. Kis szoba volt ez, falait körös-körül, sűrűn borították a csekély értékű festmények, ámbár a vendéglős állítása szerint az egyik arcképről, amely persze sokkal jobb volt a többinél, Schadow kijelentette, hogy Hans Holbeintől származik. Jan van Calcar (Kalkar egy szomszédos városka) néhány oltárképe élénk színezésű volt és érdekelhette volna a műértőt. De ráadásul, hogy ki is díszítették ezt a szobát! Pálmalevelek, korallágak és más effélék meredeztek minden sarokból, mindenütt kitömött gyíkok, a kályhán néhány színes tengeri kagylóból összeállított figura, amilyeneket főleg Hollandiában gyakran látni; az egyik sarokban a kölni Wallraf mellszobra állt, alatta egy múmiaszerűen összeaszalódott macskatetem függött, amely egyik mellső lábával éppen az arcába nyúl egy festmény keresztre feszített Krisztusának. Ha valamelyik olvasóm elvetődne egyszer Xantennak ebbe az egyetlen szállodájába, kérdezősködjék a készséges fogadóstól szép antik gemmája felől; van egy csodálatosan szép, opálba metszett Dianája, többet ér, mint egész képgyűjteménye.

Xantenban nem szabad elmulasztani Houben* jegyző úr régiséggyűjteményének megtekintését. Itt együtt van majdnem minden, amit a Castra vetera[121] földjén kiástak és felleltek. A gyűjtemény érdekes, bár nincs különösebb művészi értéke, hiszen ez nem is várható az olyan katonai tábortól, amilyen Castra vetera volt. Az a néhány szép gemma, amelyet itt találtak, egészen szétszóródott a városban; az egyetlen nagyobb szobrászati emlék egy körülbelül három láb hosszú szfinx, amely az említett vendéglős birtokában van; közönséges homokkőből készült, rossz állapotban van, egyébként soha nem is lehetett szép.

Kimentem a városon kívülre és felkapaszkodtam egy homokhegyre, messze földön az egyetlen természetes magaslatra. Ez az a hegy, amelyen a monda szerint Siegfried vára állott. Egy fenyőerdő szélén letelepedtem és

* A „Telegraph für Deutschland"-ban: Huber – *Szerk.*

lenéztem a városra. Mindenünnen gátakkal körülvéve, egy katlanban terült el, amelyből csupán a templom emelkedett ki méltóságteljesen. Jobbra a Rajna, amely széles, csillámló karjaival egy zöld szigetet ölel át, balra, a kék messzeségben a klevei hegyek.

Mi az, ami a Siegfried-mondában olyan erősen megragad bennünket? Nem az önmagában vett történet, nem az a gyalázatos árulás, amelynek az ifjú hős áldozatául esik, hanem a Siegfried személyének tulajdonított mély jelentőség. Siegfried a német ifjúság képviselője. Mi mindannyian, akiknek keblében az élet korlátozásaitól még meg nem fékezett szív dobog, tudjuk, hogy mit jelent ez. Mindannyian ugyanazt a tettvágyat érezzük magunkban, ugyanazt a dacot azzal a hagyománnyal szemben, amely Siegfriedet elűzte atyja várából; egész lelkünkből utáljuk az örökös fontolgatást, a bátor cselekvéstől való filiszteri félelmet, ki akarunk jutni a szabad világba, áttörni az óvatoskodás korlátait és küzdeni az élet koronájáért, a tettért. Óriásokról és sárkányokról is gondoskodtak a filiszterek, nevezetesen az egyház és állam területén. De az a korszak már nincs többé; iskoláknak nevezett börtönökbe dugnak bennünket, ahol ahelyett, hogy magunk odaütnénk, nagy csúfságunkra görögül végig kell minden módban és időben ragoznunk az „ütni" igét, és ha elbocsátanak az iskolai fegyelemből, akkor a század istennőjének, a rendőrségnek a karjai közé jutunk. Rendőrség, amikor gondolkodunk, rendőrség, amikor beszélgetünk, rendőrség, amikor gyalogolunk, lovagolunk, utazunk; útlevelek, tartózkodási engedélyek és vámbárcák – az óriásokat és sárkányokat kaszabolja az ördög! A tettnek csak a látszatát hagyták meg nekünk, a vívótőrt a kard helyett; de mit ér minden tőrvívó-művészetünk, ha nem gyakorolhatjuk karddal is? És ha egyszer áttörjük a korlátokat, ha keresztülgázolunk a nyárspolgáriságon és a közömbösségen, ha a tettvágy teret vív ki magának – látjátok ott, a Rajna túlsó partján Wesel tornyát? Annak a városnak a fellegvára, amelyet a német szabadság egyik várának neveznek, a német ifjúság sírjává lett, és éppen a legnagyobb német ifjúnak a bölcsőjével fekszik szemben! Kit zártak oda? Diákokat, akik nem akarták, hogy hiábavaló legyen vívni tudásuk, vulgo* duellánsokat** és demagógokat.[122] Most, IV. Frigyes Vilmos amnesztiája után[123] azt mondhatjuk, hogy ez az amnesztia nemcsak a kegyelem, hanem az igazságosság aktusa is volt. Elfogadva az összes premisszákat, és nevezetesen azt, hogy az államnak fel kellett lépnie az efféle szövetségek ellen, mégis mindazok, akik az állam javát nem a vak engedelmességben, a szigorú alárendeltségben látják, egyet fognak

* – közönségesen, közszóval; tudniillik – *Szerk.*

** – párbajozókat – *Szerk.*

érteni velem abban, hogy a résztvevőkkel való bánásmód megkövetelte becsületük és méltóságuk helyreállítását. A restauráció idején[44] és a júliusi napok[40] után a demagóg-szövetségek éppoly érthetők voltak, mint amilyen képtelenségek manapság. Hiszen ki nyomott el akkoriban minden szabad moccanást, ki helyezte „ideiglenes" gyámság alá az ifjúi szív dobogását? És hogyan bántak azokkal a szerencsétlenekkel? Tagadható-e, hogy ez a jogeset éppen arra való, hogy a legélesebb megvilágításba helyezze az írott és titkos joggyakorlat összes hátulütőit és hibáit, hogy bizonyítsa azt az ellentmondást, amely szerint az állam elleni vétség vádja ügyében nem független esküdtek, hanem fizetett *államszolgák* feladata az ítélkezés, tagadható-e, hogy az egész ítélkezés válogatás nélkül, kereskedői szóhasználattal „ömlesztve" történt?

De hadd menjek le a Rajnához, hogy kihallgassam, mit mesélnek Siegfried szülőföldjének alkonypírban csillogó hullámai wormsi sírjáról és az elsüllyesztett kincsről. Talán egy jóságos délibábtündér elém varázsolja Siegfried várát, vagy megmutatja tükrében, milyen hőstettek várnak Siegfried fiaira a tizenkilencedik században.

Siegfrieds Heimat
A megírás ideje: 1840 november
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland",
1840 december, 197. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

Ernst Moritz Arndt[124]

Mint a mondabeli hűséges Eckart, úgy áll az öreg Arndt a Rajnánál és óvja a német ifjúságot[125], amely most már évek óta pillantgat át a francia Vénusz-hegy és az ormáról integető csábos, tüzes lányok, az eszmék felé. Ám a szilaj ifjak nem törődnek az öreg daliával, átrohannak – és nem mind maradnak ernyedten fekve, mint Heine, az új Tannhäuser.[126]

Ez Arndt viszonya a mai német ifjúsághoz. Bármilyen nagyra becsülik is mindnyájan, nem elégszenek meg a német élet általa hirdetett eszményével; szabadabb mozgást, telibb, duzzadóbb életerőt, izzó, viharos érverést kívánnak azokba a világtörténeti erekbe, amelyeken Németország szíve vére áramlik. És ezért rokonszenveznek Franciaországgal, de persze nem a meghódolás rokonszenvével, amelyről a franciák mesélnek, hanem azzal a magasabb rendű és szabadabb rokonszenvvel fordulnak feléje, amelynek természetét Börne olyan szépen fejtette ki a „Franzosenfresser"-ben a németkedő egyoldalúsággal szemben.

Arndt érezte, hogy a jelen elidegenült tőle, hogy nem őt tiszteli gondolatai miatt, hanem gondolatait az ő erős, férfias egyénisége miatt. És ezért kötelességének vélte, hogy mint olyan férfiú, akit tehetség és érzület, valamint hosszú évek korfejlődése vitt előre, szelleme kialakulásáról, gondolkodásmódjáról és koráról emléket hagyományozzon népére, mint ezt meg is tette „Erinnerungen aus dem äussern Leben" című, sokat vitatott könyvében.

Mindenesetre Arndt könyve, egyelőre elvonatkoztatva tendenciájától, esztétikailag is a legérdekesebb jelenségek egyike. Már régen nem találkoztunk irodalmunkban ezzel a tömör, velős nyelvezettel, és ez joggal hatott maradandóan az ifjú nemzedék számos tagjára. Inkább feszességet, mint ernyedtséget! Hiszen vannak olyan írók, akik abban látják a modern stílus lényegét, hogy a beszéd kidomborodó izmait, feszülő inait puha hús pólyázza szépen körül, még ha az is a veszély, hogy nőiesnek látszik. Nem, akkor már kedvesebb nekem Arndt stílusának férfias csontalkata, mint bizonyos „modern" stiliszták puhány modora! Annál is inkább, mert Arndt lehetőleg elkerülte 1813-as társainak különcködéseit és csupán a felső-

fok abszolút használatában (mint a déli latin nyelvekben) jár közel az affektáltsághoz. A nyelveknek azt a borzalmas elegyítését, amely most újra divatba jött, Arndtnál keresnünk sem szabad; ellenkezőleg, ő megmutatja, milyen kevés idegen ágat kell ráoltanunk nyelvünk törzsére ahhoz, hogy hiányt ne szenvedjünk. Valóban, gondolataink szekere a legtöbb úton jobban fut német paripákkal, mint franciákkal vagy görögökkel, és a purista irányzat túlzásain való gúnyolódással koránt sincs elintézve a dolog.

Lássuk közelebbről a könyvet. Legnagyobb részét az ifjúkor valóban költői kézzel megrajzolt idillje foglalja el. Igazán hálát adhat az istennek, aki úgy töltötte első éveit, mint Arndt! Nem nagyváros porában, ahol az egyén örömeit elnyomják az összesség érdekei, nem kisdedóvó intézményekben és emberbaráti börtönökben, ahol eltompul a sarjadó erő, nem: erdő és mező szabad ege alatt formálta ki a természet azt az acélos férfiút, akit Észak daliájaként bámul az elpuhult nemzedék. Az a nagy szemléltető erő, amellyel Arndt életének ezt a szakaszát ábrázolja, szinte arra a véleményre bírja az embert, hogy minden idillikus *költészet* fölösleges mindaddig, amíg szerzőink még olyan idilleket *élnek meg*, mint Arndt. Századunk számára a legmeglepőbbnek az ifjú Arndt önnevelése tűnhetik fel, amely a germán szűziességet spártai keménységgel egyesíti. De a mi kályhánál gubbasztó ifjúságunknak nem lehet eléggé ajánlani ezt a keménységet, amely olyan naivan, a Jahn-féle hetvenkedéstől annyira mentesen mondogatja magában hoc tibi proderit olim*-ját. Valóban jó támasza a hazának az az ifjúság, amely mint a veszett kutya, irtózik a hideg víztől, amely a legcsekélyebb hidegben is három-négy réteg ruházatot ölt, amely dicsőségének tartja, ha testi gyöngeség miatt felmentik a katonai szolgálat alól! Hogy pedig a szűziességről szóljunk – ez már véteknek számít olyan korban, amikor minden városban legelőször is azt szokás kérdezni: hol az a kapu, „ahol az utolsó házak állnak"[128]. Én igazán nem vagyok elvont moralista, gyűlölök minden embertelen aszketizmust, sohasem fogok hadakozni a vétkes szerelem ellen; de fájlalom, hogy az erkölcsi komolyság eltűnőben van, és az érzékiség tör a legmagasabb rangra. A test gyakorlati emancipációjának mindig pirulnia kell az olyan ember előtt, amilyen Arndt.

Arndt az 1800. esztendőben lép a számára kijelölt útra. Napóleon seregei elárasztják Európát és a francia császár hatalmának növekedésével együtt növekszik Arndt gyűlölete őellene; a greifswaldi professzor Németország nevében tiltakozik az elnyomatás ellen, és menekülnie kell. Végre fölkel a német nemzet, és Arndt visszatér. Szerettük volna, ha a könyvnek ez a része

* – hasznodra válik ez egykor[127] – *Szerk.*

részletesebb; a nemzeti felkelésről és tetteiről Arndt szerényen hallgat. Ahelyett, hogy sejteti velünk: ő sem volt tétlen, részletesebben ábrázolnia kellett volna, hogy milyen szerepe volt az események alakulásában, szubjektív szemszögből kellett volna elmondania e napok történetét. A későbbi eseményeket még ennél is rövidebben tárgyalja. Szembetűnő itt egyrészt az, hogy Arndt vallási tekintetben mind határozottabban hajlik az ortodoxiára, másrészt az, hogy milyen titokzatos, szinte alázatos és a pálcát megcsókoló módon beszél felfüggesztéséről. De aki megütközött ezen, azt Arndtnak a lapokban nemrég közzétett nyilatkozatai, amelyekben visszahelyezését az *igazságosság* aktusának, nem pedig könyöradománynak tekinti, meggyőződhetik arról, hogy szilárdsága és határozottsága még a régi.

De különös fontosságot ad Arndt könyvének az is, hogy egyidejűleg egy egész tömeg emlékirat jelent meg a felszabadító háborúról. Így újra eleven közelségünkbe kerül az a dicső kor, amelyben a német nemzet, évszázadok óta először, ismét felkelt s teljes erejével és nagyságával szembeszállt a külső elnyomással. És nekünk, németeknek, nem lehet ezekre a harcokra elég gyakran emlékeznünk azért, hogy ébren tartsuk álmos nemzeti öntudatunkat; természetesen nem annak a pártnak a szellemében, amely úgy véli, hogy már mindent megtett, s amely az 1813-as babérokon pihenve, tetszelegve nézegeti magát a történelem tükrében, hanem inkább az ellenkező szellemben. Mert a harc legfőbb eredménye nem az idegen uralom lerázása volt – ennek a felfokozott, csak Napóleon Atlasz-vállain nyugvó természetellenességnek előbb-utóbb magától is össze kellett omlania –, nem a kivívott „szabadság", hanem maga a tett és ennek egy olyan mozzanata, amelyet a kortársak közül csak igen kevesen fogtak fel. Az, hogy ráeszméltünk a nemzetünk számára szent dolgok elvesztésére, hogy a fejedelmek legkegyesebb engedélyének kivárása nélkül fegyvert fogtunk, sőt *kényszerítettük* a hatalom birtokosait, hogy élünkre álljanak*, vagyis hogy egy pillanatra az államhatalom forrásaként, szuverén népként léptünk fel, ez volt a legfőbb nyeresége azoknak az éveknek, és ezért kellett a háború után a kormányoknak veszélyeseknek tekinteniök azokat a férfiakat, akik a legtisztábban érezték ezt és a leghatározottabban cselekedtek eszerint. – De milyen hamar elszunnyadt újra ez a mozgatóerő! A széttagoltság átka a részek számára kötötte le azt a lendületet, amelyre az egésznek akkora szüksége volt, provinciális érdekek tömegére forgácsolta szét az általános német érdeket, és lehetetlenné tette, hogy Németország elérje az állami lét olyan alapját,

* E pontra vonatkozólag v. ö. Karl Bade: „Napoleon im Jahre 1813". Altona 1840. – *Engels jegyzete.*

amilyent Spanyolország az 1812-es alkotmányban megteremtett magának.[129] Ellenkezőleg, elnyomatástól lealázott szívünknek már túl sok is volt az általános ígéretek langyos tavaszi esője, amely „magasabb régiókból" meglepetésszerűen hullott ránk, s mi, esztelenek, nem gondoltunk arra, hogy vannak olyan ígéretek, amelyeknek megszegését a nemzet szemszögéből soha, az egyén szemszögéből azonban nagyon könnyen meg lehet bocsátani. (?) Aztán jöttek a kongresszusok[130] és időt adtak a németeknek, hogy kialudják szabadságmámorukat, s felébredvén ismét beleilleszkedjenek a legfelségesebb úr és a legalázatosabb alattvaló közti régi viszonyba. Akiből pedig még nem veszett ki a régi küzdeni vágyás, aki még nem tudott leszokni arról, hogy hasson a nemzetre, azt a kor összes hatalmai a németkedés zsákutcájába kergették. Csak néhány kiváló szellem verekedte át magát az útvesztőn és lelte meg az igazi szabadsághoz vezető ösvényt.

A németkedők ki akarták egészíteni a felszabadító háború tényeit és az idegenek szellemi hegemóniájától is meg akarták szabadítani az anyagilag függetlenné vált Németországot. De épp ezért ez tagadás volt, s a pozitívumot, amellyel büszkélkedett, tisztázatlanság vette körül, amelyből soha nem is bontakozott ki teljesen; ami belőle az ész napvilágára került, az többnyire meglehetősen értelmetlen volt. Filozófiailag egész világnézetük talajtalan volt, mert szerintük az egész világ a németekért teremtődött, a németek pedig már rég elérkeztek a legmagasabb fejlődési fokra. A németkedés hegeli értelemben való tagadás, elvonatkoztatás volt. Absztrakt németeket hozott létre azáltal, hogy elvetett mindent, ami nem hatvannégy ősig visszamenően volt tiszta német és nem népi gyökérből sarjadt. Még látszólagos pozitívuma is negatív volt, mert csak egy évezrednek és fejlődésének tagadásával lehetett a németkedés eszményeihez vezetni Németországot, így hát a német középkorba vagy éppen a teutoburgi erdő ősnémetségének tisztaságába akarta visszaszorítani a nemzetet. Ennek az irányzatnak Jahn volt a legszélsőségesebb képviselője. Ez az egyoldalúság aztán Izrael módjára kiválasztott néppé tette a németeket és nem ismerte el azt a számtalan világtörténelmi csírát, amely német földön kívül sarjadt. Elsősorban és leginkább a franciák ellen fordult a képromboló düh, a franciák ellen, akiknek invázióját visszaszorították és akiknek a külsőségekben való hegemóniáját az indokolta, hogy az összes népek közül mindenesetre ők sajátítják el legkönnyebben az európai műveltség *formáját*, a civilizációt. A forradalom nagy, örök eredményeit mint „welsch[131] limlomot" vagy éppen „welsch csalást és ámítást" undorral elutasították; e roppant népi tettnek az 1813-as népfelkeléssel való rokonságára senki sem gondolt; amit Napóleon hozott: a zsidók emancipációját, az esküdtbíróságokat, az egészséges magánjogot a pandekta-szellem[132]

helyett, elvetették, csupán szerzőjük miatt. A franciagyűlölet kötelességgé vált; a németietlenség átka sújtott minden olyan szemléletet, amely magasabb nézőpontra tudott emelkedni. Így a patriotizmus is lényegében negatív volt és nem adott támogatást a hazának a kor harcában, hanem azon fáradozott, hogy rég németté vált idegen szavak helyébe ősnémet, dagályos kifejezéseket találjon ki. Ha ez az irányzat konkrétan német lett volna, ha olyannak fogadta volna el a kétezer éves történelme által kiformált németet, amilyen volt, ha rendeltetésének legigazibb mozzanatát, azt, hogy az európai történelem mérlegének nyelve legyünk, hogy őrködjünk szomszédnépeink fejlődésén, ha ezt nem tévesztette volna szeme elől, akkor összes hibáit elkerülhette volna. – Másfelől azonban azt sem hallgathatjuk el, hogy a németkedés népszellemünk szükségszerű fejlődési foka volt, és az utána következővel együtt azt az ellentétet alkotta, amelynek vállán a modern világnézet nyugszik.

Ez a németkedéssel szembenálló ellentét a délnémet rendek kozmopolita liberalizmusa volt, amely a nemzeti különbségek tagadására és egy nagy, szabad, szövetkezett emberiség kialakítására törekedett. Ez megfelelt annak a vallási racionalizmusnak,[112] amellyel közös forrásból, a múlt század filantrópiájából eredt; a németkedés viszont következetesen arra a teológiai ortodoxiára vezetett, amelyhez idővel szinte minden híve (Arndt, Steffens, Menzel) elérkezett. A kozmopolita szabadelvűség egyoldalúságait gyakran feltárták ellenfelei – persze maguk is egyoldalú álláspontról –, úgyhogy nem kell hosszasabban foglalkoznom ezzel az irányzattal. A júliusi forradalom eleinte látszólag kedvezett neki, de ezt az eseményt az összes pártok kiaknázták. A németkedésnek vagy inkább nemzőerejének tényleges megsemmisítése a júliusi forradalomtól datálódik és benne foglaltatott. De éppúgy a világpolgárság bukása is; a nagy hét[40] messzebbmenő jelentősége ugyanis éppen a francia nemzetnek nagyhatalmi pozíciójába való helyreállítása volt, s ez aztán arra kényszerítette a többi nemzetet, hogy maguk is szilárdan összefogjanak egymással.

Két férfi már ez előtt a legutóbbi világrengés előtt is munkálkodott csendben a német szellemnek azon a kibontakozásán, amelyet előszeretettel neveztek modernnek, két olyan férfi, akik életükben úgyszólván tudomást sem vettek egymásról, és akikről csak haláluk után fedezték fel, hogy kölcsönösen kiegészítették egymást: *Börne* és *Hegel*. Börnét gyakran és nagyon igazságtalanul kozmopolitának bélyegezték, pedig németebb volt, mint ellenségei. A „Hallische Jahrbücher" nemrég von Florencourt úrhoz kapcsolta a „politikai gyakorlat" megtárgyalását[133]; ő azonban igazán nem

ennek a képviselője. Florencourt azon a ponton áll, ahol a németkedés és a kozmopolitizmus végletei érintkeznek, amint ez a Burschenschaftban[134] történt, s a nemzeti szellem későbbi fejlődése csupán felületesen érintette őt. A politikai gyakorlat embere Börne, s az ő történelmi rangját az adja meg, hogy teljesen be is töltötte ezt a hivatását. Lerántotta a németkedésről a kérkedően csillogó gúnyát, és kíméletlenül fölfedte a szemérmét a kozmopolitizmusnak is, amelynek csak erőtlen jámborabb óhajai voltak. Cid szavaival fordult a németekhez: Lengua sin manos, cuemo osas fablar?* Senki sem ábrázolta úgy a tett nagyszerűségét, mint Börne. Benne minden csupa élet, csupa erő. Csak az *ő* írásaira mondhatjuk, hogy a szabadságért véghezvitt *tettek*. Ne beszéljenek nekem itt „értelmi meghatározásokról", „végső kategóriákról"! Az a mód, ahogyan Börne az európai nemzetek helyzetét és rendeltetését felfogta, nem spekulatív. De először Börne fejtette ki a maga valóságában Németország és Franciaország viszonyát, és ezzel nagyobb szolgálatot tett az eszmének, mint a hegeliánusok, akik ezalatt betéve megtanulták Hegel „Enzyklopädie"-jét és azt hitték, ezzel eleget is tettek az évszázadnak. Éppen ez a fejtegetése bizonyítja azt is, hogy milyen magasan áll Börne a kozmopolitizmus lapálya fölött. Az ésszerű egyoldalúságra éppoly szüksége volt Börnének, mint Hegelnek a túl sok rendszerezésre; de ahelyett, hogy ezt megértenők, nem jutunk túl a „Pariser Briefe"** nyers és gyakran téves axiómáin.

Börne mellett és vele szemben Hegel, a gondolat embere, már kész rendszerét állította oda a nemzet elé. A tekintély nem fordított fáradságot arra, hogy átrágja magát e rendszer kusza formáin és Hegel vaskeménységű stílusán; hogyan is tudhatta volna hát, hogy ez a filozófia az elmélet nyugalmas kikötőjéből kimerészkedik majd az események viharzó tengerére, hogy már rántja is a kardját, hogy egyenest a fennállónak a gyakorlata ellen vonuljon? Hisz maga Hegel olyan megbízható, ortodox férfiú volt, s polémiája éppen az államhatalom által elutasított irányzatok, a racionalizmus és a kozmopolita liberalizmus ellen irányult! A kormányon levő urak azonban nem látták meg, hogy csak azért folyt a harc ezek ellen az irányzatok ellen, hogy helye legyen a magasabbrendűnek, hogy az új tannak előbb gyökeret kell vernie a nemzet tudatában, mielőtt élő konzekvenciáit szabadon kibontakoztathatja. Amikor Börne Hegelt támadta, akkor a maga álláspontjáról teljesen igaza volt, amikor azonban a tekintély támogatta Hegelt, amikor tanát úgyszólván porosz államfilozófiává emelte, akkor feltárta a maga

* Kéz nélküli nyelv, hogy merészelsz szólni?[135] – *Szerk.*

** Helyesen: „Briefe aus Paris" – *Szerk.*

gyengéjét, s ezt most láthatólag bánja is. Vagy Altenstein, aki persze még egy liberálisabb időszakból származott és ezért magasabb álláspontot képviselt, olyan szabadon cselekedhetett-e itt, hogy minden az ő számlájára írandó? Akárhogy van is, amikor Hegel halála után az élet friss lehellete megérintette doktrínáját, a „porosz államfilozófiának" olyan hajtásai sarjadtak, amilyenekről egyetlen párt sem álmodhatott. Strauss a teológia, Gans és Ruge a politika területén korszakalkotó fog maradni. A spekuláció homályos ködfoltjai csak most oszlanak szét azokká a világló eszmecsillagzatokká, amelyeknek az évszázad mozgalmát kell bevilágítaniok. Szemére vethetjük ugyan Rugénak, hogy esztétikai bírálata száraz és megreked a doktrína sémarendszerében, mégis érdeme marad, hogy a hegeli rendszer politikai oldalát a korszellemmel való egyezésében ábrázolta és visszahelyezte a nemzet tiszteletébe. Gans csak közvetve tette ezt, azzal, hogy a jelenkorig továbbvitte a történelemfilozófiát; Ruge nyíltan kimondotta a hegelianizmus szabadelvűségét, Köppen pedig csatlakozott hozzá; semmiféle ellenségességtől vissza nem riadva járták mindketten útjukat, még az iskola kettészakadásának veszélyét is kockáztatva, s ezért adassék meg minden tisztelet bátorságuknak! Az eszmében való lelkes, rendíthetetlen bizakodás, amely az újhegelianizmus sajátja, az egyetlen mentsvár, amelybe a szabad gondolkodásúak bizton visszavonulhatnak, ha a fentről támogatott reakció megfosztja őket valamely pillanatnyi előnytől.

Ezek a német politikai szellem fejlődésének legújabb mozzanatai, és korunknak az a feladata, hogy befejezze Hegel és Börne egymás által való áthatását. Az ifjúhegelianizmusban már jócskán van Börnéből, és a „Hallische Jahrbücher" számos cikkét Börne nemigen vonakodnék aláírni. De részben még nem eléggé tudatos a gondolat és tett egyesítése, részben még nem hatolt be eléggé a nemzetbe. Bizonyos oldalról Börnét még mindig Hegel szöges ellentétének tekintik, de éppúgy, ahogy Hegel gyakorlati jelentősége a jelen számára (nem a filozófiai jelentősége az örökkévalóság számára) nem ítélhető meg pusztán rendszerének elmélete alapján, ugyanúgy Börnét illetően sem elegendő soha nem tagadott egyoldalúságainak és különcködéseinek sekélyes elvetése.

Azt hiszem, ezzel kellőképpen jellemeztem a németkedésnek a jelenhez való viszonyát, így áttérhetek annak a részletesebb tárgyalására, hogy miként fejti ki könyvében Arndt ennek egyes oldalait. Az a mély szakadék, amely Arndtot a mostani nemzedéktől elválasztja, abban nyilvánul meg a legvilágosabban, hogy neki éppen az közömbös az állami életben, amiért mi életünket és vérünket áldozzuk. Arndt meggyőződéses monarchistának

vallja magát; rendben van. De hogy alkotmányos vagy abszolutisztikus monarchista-e, arról egyáltalán nem beszél. A különbség ez: Arndt és összes elvbarátai abban látják az állam javát, ha a fejedelem és a nép őszinte szeretettel viseltetnek egymás iránt és egyetértenek a közjóra való törekvésben. Nekünk viszont szilárd meggyőződésünk, hogy előbb *jogilag* kell rendezni a kormányozók és kormányozottak viszonyát, s csak azután válhatik szívélyessé és maradhat ilyen ez a viszony. Előbb jog, azután méltányosság! Melyik fejedelem volna olyan rossz, hogy ne szeretné népét – itt Németországról beszélek – és akit ne szeretne népe már csak azért is, mert a fejedelme? De melyik fejedelem dicsekedhetik azzal, hogy 1815 óta lényegesen előbbre vitte népét? Nem a saját művünk-e mindaz, amink van, nem a miénk-e, ellenőrzés és felügyelet ellenére is? Szépeket lehet mondani a fejedelem és nép szeretetéről, s amióta a „Heil Dir im Siegerkranz"* nagy költője elzengte: „A szabad ember szeretete védelmezi a meredek magaslatokat, amelyeken a fejedelmek állnak", azóta végtelenül sok badarságot össze is fecsegtek erről. Azt a kormányzási módot, amely most az egyik oldalról fenyeget bennünket, korszerű reakciónak lehet nevezni: úriszékek egy főnemesség kialakítására, céhek egy „tisztes" polgári rend újjáélesztésére, ápolgatása mindazoknak az úgynevezett történelmi csíráknak, amelyek valójában levágott öreg ágak. – De nemcsak ezt a pontot illetően tűrte el a németkedés, hogy a nyílt reakció elsinkófálja gondolatainak szabadságát, az alkotmányra vonatkozó elképzeléseit is a „Berliner politisches Wochenblatt"[49] urai sugallották. Szomorú látvány volt, hogy még a derék, nyugodt Arndtot is elvakította az „organikus állam" szofisztikus csillogása. A történelmi fejlődésről, az adott mozzanatok felhasználásáról, az organikusságról és más effélékről szóló frázisoknak a maguk idejében bizonyára megvolt a varázsuk, amelyet mi el sem tudunk képzelni, mert tudjuk, hogy többségükben csupán szép szavak, amelyek nem veszik komolyan tulajdon jelentésüket. Lássuk szemtől szembe ezeket a kísérleteket! Mit értetek organikus államon? Olyan államot, amelynek intézményei a nemzettel és a nemzetből fejlődtek ki az évszázadok folyamán, nem pedig az elméletből konstruálták meg őket. Nagyon szép; most nézzük, hogyan alkalmazzák ezt Németországra! Ez az organikusság állítólag abban áll, hogy az állam polgárai nemesekre, polgárokra és parasztokra különülnek el, mindazzal egyetemben, ami ezzel jár. In nuce** mindez benne rejlik az „organikusság" szóban. Nem nyomorúságos, szégyenletes szofisztika ez? A nemzet önfejlő-

* – „Üdv Neked, diadalkoszorús!"[136] – *Szerk.*

** Dióhéjban, röviden – *Szerk.*

dése – nem pontosan úgy fest-e ez, mint a szabadság? Két kézzel kaptok utána és megkapjátok – a középkor és az ancien régime* egész elnyomatását. Szerencsére ez a bűvészmutatvány nem Arndt számláját terheli. Nem a rendi megoszlás hívei, hanem mi, ennek az ellenzői akarunk organikus államéletet. Egyelőre egyáltalán nem az „elméletből való konstrukcióról" van szó, hanem arról, amivel el akarnak vakítani minket, a nemzet önfejlődéséről. Csakis mi akarjuk ezt komolyan és becsületesen; de azok az urak nem tudják, hogy minden organizmus anorganikussá válik, mihelyt meghal; galvanikus huzaljaikkal mozgásba hozzák a múlt halott tetemeit, és azt akarják elhitetni velünk, hogy ez nem mechanizmus, hanem élet. A nemzet önfejlődését akarják előmozdítani, s az abszolutizmus koloncát kovácsolják lábára, hogy gyorsabban haladjon. Nem akarnak tudni arról, hogy amit ők elméletnek, ideológiának, vagy isten tudja minek neveznek, rég átment a nép húsába-vérébe és részben már valósággá vált; hogy ily módon nem mi, hanem *ők* tévelyegnek az elmélet utópiáiban. Mert ami egy fél évszázaddal ezelőtt csakugyan még elmélet volt, az a forradalom óta önálló mozzanatként fej ki az állam organizmusában. És ami a fődolog: nem fölötte áll-e az emberiség fejlődése a nemzetének?

És a rendi viszonyok? A polgárok és a parasztok közötti válaszfal már egyáltalá n nincs meg, még a történelmi iskola[137] sem veszi komolyan; ezt a válaszfalat c sak pro forma húzzák közéjük, hogy elfogadhatóbbá tegyék számunkra a nemesség elkülönülését. Minden a nemesség körül forog, a nemességgel a rendiség is megbukik. A nemesség rendjével [Stand] azonban még rosszabbul áll a dolog, mint fennmaradásával [Bestand]. Hiszen modern fogalmak szerint az örökölhető majorátusi[138] rendiség a lehető legnagyobb képtelenség. A középkorban persze megvolt! Hiszen akkor a birodalmi városokban is (mint pl. Brémában még ma is) öröklődők voltak a céhek és kiváltságaik, akkor még volt tisztavérű pék és önöntő. Persze mi a nemesi büszkeség ahhoz az öntudathoz képest: az én őseim huszadízig len serfőzők voltak! Hentesvér, vagy Brémában használatos költőibb szóval mészárosvér, nálunk még a nemességben csörgedezik, mert ennek Fouqué úr által megállapított harcias hivatása a folytonos ölés és mészárlás. Nevetséges arrogancia, hogy a nemesség rendnek tartja magát, mert egyetlen állam törvényei szerint sem illeti meg őt kizárólagosan valamely hivatás, a harcosi vagy a nagybirtokosi sem. Minden a nemességről szóló írás előtt ott állhatna mottóként Guillaume de Poitiers trubadúr verse: „egy sem miségről szóljon ez a dal"[139]. És mert a nemesség érzi saját belső semmisé gét,

* - régi rendszer – *Szerk.*

az igen szellemes von Sternberg bárótól az igen szellemtelen C. L. F. W. G. von Alvenslebenig egyetlen nemes sem titkolhatja el, hogy fájlalja ezt. Egyáltalán nem helyénvaló az a türelmesség, amely meg akarja hagyni a nemességnek azt az örömet, hogy valami különlegesnek tartsa magát, ha különben nem tart igényt kiváltságokra. Mert amíg a nemesség valami rendkívülit képvisel még, addig előjogokat is akar és szükségképpen lesznek is előjogai. Mi ragaszkodunk követelésünkhöz: ne legyenek rendek, hanem állampolgároknak nagy, egységes, egyenjogú nemzete!

Arndtnak egy másik követelése az ő állama számára: a majorátusok, egyáltalában az olyan agrártörvényhozás, amely rögzített viszonyok alapján konzerválja a földbirtokot. Általános fontosságától eltekintve ez a pont szintén figyelmet érdemel már csak azért is, mert az említett korszerű reakció ebben a vonatkozásban is azzal fenyeget, hogy 1789 előtti állapotukba helyezi vissza a dolgokat. Hiszen csak nemrégiben is sokakat emeltek nemesi rangra azzal a feltétellel, hogy a család jólétét biztosító majorátust alapítanak! – Arndt határozottan ellenzi a földbirtok korlátlan szabadságát és oszthatóságát; úgy látja, hogy ennek elkerülhetetlen következménye a földnek olyan parcellákra való felosztása, amelyeknek egyike sem tudja eltartani tulajdonosát. Azt azonban nem látja, hogy éppen a földtulajdon teljes szabaddá tételében van meg az eszköz arra, hogy nagyjából-egészéből ismét kiegyenlítődjék mindaz, ami esetenként és hellyel-közzel valóban kizökkentheti a kerékvágásból. A legtöbb német állam bonyolult törvényhozása és Arndt éppily bonyolult javaslatai sohasem akadályozzák meg, hanem legföljebb súlyosbítják az agrárviszonyok kényelmetlen vonásait, de visszás állapotok jelentkezésekor egyben akadályozzák is a kellő rendhez való önkéntes visszatérést, az állam rendkívüli beavatkozását teszik szükségessé, és száz kicsinyes, de soha meg nem kerülhető magánszemponttal gátolják e törvényhozás haladását. Ezzel szemben a föld szabadsága semmiféle szélsőséget nem idézhet elő – sem a nagy földbirtoknak arisztokráciává válását, sem a szántóföldeknek túl kicsiny, használhatatlan darabkákra való szétforgácsolódását. Ha a mérleg egyik serpenyője túl mélyre süllyed, akkor a másiknak a tartalma rögtön koncentrálódik, hogy kiegyenlítse. S ha a földbirtok egyik kézből a másikba száll is – én inkább a háborgó óceánt választom nagyszerű szabadságával, mint a keskeny tavat nyugodt felszínével, amelynek apró hullámait lépten-nyomon egy-egy földnyelv, fagyökér, kő töri meg. A majorátusok alapításának engedélyezése nem csupán az állam beleegyezése egy arisztokrácia létrehozásába, nem, a földbirtoknak ez a béklyóba verése, mint minden elidegeníthetetlen örökösödés, egyenesen a

forradalom talaját készíti elő. Nem nyílt kihívása-e a népnek az, ha a föld legjobb része egyes családokhoz van kovácsolva, a többi állampolgár számára pedig hozzáférhetetlenné van téve? A majorátus intézménye nem a tulajdonnak olyan szemléletén nyugszik-e, amely már rég nem felel meg tudásunknak? Mintha egy nemzedéknek joga volna rá, hogy korlátlanul rendelkezzék minden jövendő nemzedék tulajdonával, amelyet pillanatnyilag ő élvez és kezel; mintha nem pusztítaná el a tulajdon szabadságát az ezzel való olyan bánásmód, amely az összes utódokat megfosztja ettől a szabadságtól! Mintha valóban örök érvényű lehetne az embernek ilyen röghöz kötése! Egyébként azt a figyelmet, amelyet Arndt a földtulajdonnak szentel, e tárgy nagyon is megérdemli, sőt fontossága a kor színvonalán álló részletesebb kifejtést is igen szükségessé tenne. Az eddigi elméletek mindegyike a német tudósok öröklött betegségében szenved, akik abban látják önállóságukat, hogy mindegyiküknek megvan a maga külön rendszere.

A németkedés retrográd oldalai megérdemelték már a pontosabb vizsgálatot, részint a miatt a tiszteletreméltó férfiú miatt, aki meggyőződéseként hirdette ezt, részint a miatt a támogatás miatt, amelyben újabban Poroszországban részesült; a leghatározottabban el kell azonban utasítanunk a németkedésnek egy másik irányzatát, azért, mert mostanában azzal fenyeget, hogy ismét úrrá lesz rajtunk – a franciagyűlöletet. Nem akarok perlekedni Arndttal és a többi 1813-assal, de szívből utálom azt a szolgalelkű fecsegést, amelyet manapság az elvtelenség produkál az összes újságokban a franciák ellen. Jókora alázatosság kell ahhoz, hogy a júliusi szerződés[140] meggyőzzön valakit arról, hogy a keleti kérdés életbevágó Németország számára és Mehmed Ali népi létünket fenyegeti. Ebből a szemszögből persze Franciaország az egyiptomiak támogatásával ugyanazt a bűnt követte el a német nemzetiség ellen, mint amelyben e század elején vétkes volt. Elszomorító, hogy már egy fél éve nem vehet kezébe újságot az ember anélkül, hogy ezzel az újjáéledt franciafaló gyűlölettel ne találkoznék. És mi célból? Hogy az oroszok megkapják azt a területi gyarapodást, az angolok pedig azt a kereskedelmi hatalmat, amely elég rá, hogy egészen sarokba szorítsanak és agyonnyomjanak bennünket, németeket! Anglia stabilitás-elve és Oroszország rendszere, ezek az európai haladás örök ellenségei, nem pedig Franciaország és mozgalma. De mert két német fejedelem jónak látta, hogy csatlakozzék e szerződéshez, egyszeriben német üggyé vált a dolog, Franciaország a régi istentagadó, „welsch" ősellenséggé, a kétségtelenül megsértett Franciaország egészen természetes fegyverkezése pedig gaztett a német nemzettel szemben. Néhány francia újságírónak a Rajna-határt követelő ostoba lármázását terjengős válaszokra érdemesítik – de sajnos ezeket a

franciák egyáltalán nem olvassák –, és Becker „Sie sollen ihn nicht haben"* kezdetű dalából par force** népdalt csinálnak. Nem irigylem Beckertől dala sikerét, költői tartalmát sem vizsgálom, sőt örülök, hogy a Rajna bal partjáról ennyire német érzületet tapasztalok, azt azonban nevetségesnek találom, akárcsak az e hasábokon erről már megjelent és a minap kezembe került cikkek, hogy nemzeti himnusszá akarják emelni ezt a szerény költeményt. „Sie sollen ihn nicht haben!" Tehát ismét tagadóan? Elégedettek lehettek-e egy tagadó népdallal? Csak a külföld elleni polémiában lelhet-e támaszt a német népiség? A Marseillaise szövege minden lelkesültsége ellenére sem sokat ér, mégis mennyivel nemesebb lenne az, hogy a nemzetiségen túl az emberiséghez nyúlik át. És – miután Burgundiát és Lotaringiát elszakították tőlünk, miután eltűrtük, hogy Flandria francia, Hollandia és Belgium független legyen, miután Franciaország Elzász bekebelezésével már a Rajnáig nyomult előre és a Rajna egykor német bal partjának csak egy viszonylag kis része a miénk még – most nem szégyelljük magunkat, hogy hetvenkedjünk és ezt írjuk: legalább az utolsó darab ne legyen a tiétek. Ó, jaj a németeknek! S ha a franciáké volna a Rajna is, akkor a legnevetségesebb büszkeséggel azt kiáltanánk: Ne legyen az övék a szabad német Weser, és így tovább, egészen az Elbáig és az Oderáig, mindaddig, amíg Németországot fel nem osztanák a franciák és oroszok között, és mi már csak ezt énekelhetnénk: Ne legyen az övék a német elmélet szabad folyama, amíg nyugodtan hömpölygve a végtelenség tengerébe ömlik, amíg csak egyetlen gyakorlatiatlan gondolat-halacska is mozgatja uszonyait az alján! Ahelyett, hogy hamut szórva fejünkre bűnbánatot tartanánk azokért a bűnökért, amelyek miatt mindezeket a szép országrészeket elvesztettük, a szétházásért és az eszme elárulásáért, a provinciál-patriotizmusért, amely helyi előnyök kedvéért veszni hagyja az egészet, és nemzeti tudatunk hiányáért. A franciáknak kétségtelenül rögeszméjük, hogy a Rajna az ő tulajdonuk, de erre az arcátlan követelésre Arndt szava az egyetlen olyan válasz, amely méltó a német néphez: „Ki Elzászból és Lotaringiából!"

Én ugyanis valóban azon a véleményen vagyok – talán ellentétben sok olyan emberrel, akinek az álláspontját különben osztom –, hogy a Rajna német ajkú bal partjának visszahódítása a nemzet becsületbeli ügye, az elpártolt Hollandia és Belgium germanizálása pedig politikai szükségszerűség számunkra. Engedjük-e, hogy ezekben az országokban teljesen elnyomják a német nemzetiséget, mialatt keleten a szlávság erőben egyre növekszik?

* – „Ne legyen az övék"[141] – *Szerk.*

** – erőnek erejével – *Szerk.*

Legszebb tartományaink németségének árán vásároljuk-e meg Franciaország barátságát; tekintsünk-e egy alig százesztendős birtoklást, amely még csak nem is volt képes magához asszimilálni azt, amit meghódított, tekintsük-e az 1815-ös szerződéseket[142] a világszellem megfellebbezhetetlen ítéletének?

De másrészt nem érdemeljük meg az elzásziakat mindaddig, amíg nem adhatjuk nekik azt, amivel most rendelkeznek: szabad közéletet egy nagy államban. Nem kétséges, hogy egyszer még harcra kerül a sor köztünk és Franciaország között, s akkor elválik majd, melyikünk méltó a Rajna bal partjára. Addig nyugodtan rábízhatjuk ezt a kérdést népiségünk és a világszellem fejlődésére, addig munkálkodjunk az európai nemzetek tiszta, kölcsönös megértésén és törekedjünk belső egységre, amely legfőbb szükségletünk és alapja jövőbeli szabadságunknak. Amíg hazánk szétforgácsoltsága fennáll, addig politikailag semmik sem vagyunk, addig a közélet, a fejlett alkotmányosság, a sajtószabadság és mindaz, amit még akarunk, nem egyéb jámbor óhajnál, amely mindig csak félig-meddig teljesül; erre törekedjetek tehát, ne pedig a franciák kiirtására!

De a németkedő tagadás még mindig nem hajtotta egészen végre feladatát: még bőven van hazaküldeni való az Alpokon, a Rajnán és a Visztulán túlra. Hagyjuk meg az oroszoknak a pentarchiát[47]; az olaszoknak pápistaságukat és mindazt, ami hozzá tapad, Bellinijüket, Donizettijüket, sőt Rossinit is, ha vele akarnak hencegni Mozart és Beethoven ellenében; a franciáknak rólunk alkotott arrogáns véleményüket, vaudeville-jaikat és operáikat, Scribe-jüket és Adamjukat. Kergessük vissza mindezeket az eszeveszett külföldi szokásokat és divatokat, meg az összes fölösleges idegen szavakat oda, ahonnan jöttek; ne legyünk többé idegenek bolondja, és fogjunk össze egységes, oszthatatlan, erős – és ha Isten úgy akarja –, *szabad* német néppé.

Ernst Moritz Arndt
A megírás ideje: 1840 december
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1841 január, 2., 3., 4. és 5. sz.
Aláírás: F. Oswald

Éjjeli utazás

Éjjel a kocsin egyedül utaztam
Egy német honban, melyet jól ismertek,
Ahol a hatalomtól letiportan
Sok férfiszív nemes haragra gerjedt;

Haragra, mert megdőlt ott a szabadság,
Melyet vérükkel vittek győzelemre,
Most a bukottat cenkek kikacagják,
Szidalmat s gúnyt szór rá a gyávák nyelve.

Sűrű köd fedte a mezőt, a rétet,
Csak ritkán támadt fel a szél, megfújta
Az álmukból felriadt jegenyéket,
Azután gyorsan elaludtak újra.

De fényes a lég; mint Damoklész kardja
Függ a város felett a hold sarlója,
Oda visz utam – királyok haragja
Messzire vág s lesújt a lázadóra!

A kocsi mellett a környék kutyái
Ugatnak rám; talán azért csaholnak,
Mert, mint a város megvett írócskái,
Bennem szabad szellemet szimatolnak?

Mit bánom én! párnás a kocsi mélye,
Szabad jövőről álmodom merészet,
Hisz' jól tudjuk, hajnal közeledtére
Legjobban fojtogatnak a lidércek!

És meg is jött a hajnal, ím' előtte
Már ott a csillag, mely készíti útját,
Kondulnak a harangok ébresztőre,
Már nem vihart, a béke hangját zúgják!

A halott múlt roncsait szétmorzsolta
Erős gyökerekkel a Szellem fája,
És aranyló virágait szétszórja
Ágairól szerte a nagy világba!

Elaludtam; és reggel felébredve
Boldog, napfény sütötte földet láttam,
Stüve városa* ragyogott, nevetve,
A szabadságé, hajnal sugarában.

Nachtfahrt
A megírás ideje: 1840 vége
A megjelenés helye: „Deutscher Kurier",
1841 január 3-i (1.) sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

* Osnabrück – *Szerk.*

A császári bevonulás[143]

Párizs üres, tódul a nép sötéten
A Szajna-partra; fönn Franciaország
Napja ragyog, de mintha gyászszegélyben,
S a büszke mosolyt könny cseppjei mossák.

A derűs nép oly csendes és komor ma,
Új babérhajhászóért már nem ágál;
S ott jön, örök babér közt, Európa
Ostora, a hon istene, a császár!

Előtte és mögötte veteránok,
Ősz csataroncsok, így vonul a hulla;
Ágyúk dörögnek, lobognak a zászlók,
S fogadja Párizs, lábához borulva,

A gazdag, elmés, dús város utószor
Áldoz bálványának szent áhítattal;
S vezekelne bár mégúgy, ez utókor
Szíve a régi! bosszútűz-hitet vall.

Halál zenéje, hadak muzsikája
Zúg, s beleszédül sok szelíd szegény.
Így vonult be, míg fénylett glóriája
Austerlitz és Marengo idején.

Sápadtan, némán, büszkén, óriásként,
Akárha dúlt tömegbe lovagolva,
Így vonul, dicsőülten, mint talán még
Soha, a nép közt a császári hulla.

Hol a gárda? Hol Dąbrowski, a szlávok
Legyőzhetetlen tábornoka? Merre
A lovas Murat? Poniatowski? Mások.
Hol lelne a hívek hívére, Neyre?

Megritkult a hősök szálerdeje.
Waterloo viharán elhullt a gárda.
A végsők itt vonulnak most vele,
Méltón; csak Montholon senyved bezárva.

A gyásznép itt a hon színe-virága.
Egyesül ó és új Franciaország,
S a köztársaság elitje sem állja
Könny nélkül, hol egy hon siratja sorsát.

S kik ők ott: diadalmas homlokúak,
Mégis kínok prédái, leplezetlen?
Gyászjelüknél is arcuk árka búsabb,
De léptük büszke: ó, a lengyelek; csend!

Oszlopok, ívek és kövek a császárt
Köszöntik, emlékművek, érc-alakban
Eszmék – akárha elmélébe látnánk! –
Ünneplik fenségét, mely ronthatatlan.

Háza széthullt, halott a koronája,
Az álmodott világbirodalom
Oda. Mint Nagy Sándor, fiat se hagyva:
Alszik, babér hull rá oltalmazón.

Némul a Te Deum, pihen a Császár.
A hit oszlopain áhítat árnya.
Ki e templomban: mauzóleumán jár!
Egy halott isten tért meg itt magányra.

Der Kaiserzug
A megírás ideje: 1840 december
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1841 február, 23. sz.
Aláírás: Friedrich O.

Immermann: „Memorabilien"

Első kötet. Hamburg, Hoffmann és Campe, 1840.

Immermann halálhíre kemény csapást mért ránk, Rajna-vidékiekre, e férfiúnak nemcsak költői, hanem személyes jelentősége miatt is, jóllehet az utóbbi, még inkább, mint az előbbi, csak most kezdett igazán kifejlődni. Immermann sajátos kapcsolatban állt a Rajna mellett és Vesztfáliában újabban keletkezett fiatalabb irodalmi erőkkel; irodalmi tekintetben ugyanis Vesztfália és az Alsó-Rajna összetartoznak, ha politikailag bármilyen élesen elkülönültek is eddig egymástól, mint ahogy a „Rheinisches Jahrbuch" is közös centruma a két tartomány íróinak. Minél inkább távol tartotta magát eddig a Rajna az irodalomtól, annál inkább igyekeztek most rajnai költők hazájuk képviselőiként fellépni és így nem egységes terv szerint ugyan, de mégis *egy* célért dolgoztak. Ritkaság, hogy az ilyen törekvés középpontjában nem áll egy erőteljes egyéniség, akinek az ifjabbak alárendelik magukat, anélkül, hogy önállóságukból valamit is engednének, és úgy látszott, hogy a rajnai költők számára Immermann lesz ez a középpont. A Rajna-vidékiekkel szemben táplált számos előítélete ellenére ő lassanként mégis meghonosodott köztük, nyíltan megbékélt azzal az irodalmi jelennel, amelyhez az összes fiatalok tartoztak, új, frissebb szellem hatotta át, és művei egyre nagyobb elismerésben részesültek. Így egyre nőtt azoknak az ifjú költőknek a köre is, akik körülötte gyülekeztek és akik a szomszéd területekről átjöttek hozzá, pl. Freiligrath, amikor még Barmenban számlákat írt és folyószámlákat könyvelt, milyen sokszor csukta le a naplót és a főkönyvet, hogy egy vagy több napot Immermann és a düsseldorfi festők társaságában töltsön! Így történt, hogy Immermann fontos helyet foglalt el azokban az ábrándokban, amelyeket egy rajna-vesztfáliai költőiskoláról szövögettek itt-ott; mielőtt Freiligrath hírnevet szerzett, ő volt a közvetítő átmenet a vidéki és a közös német irodalom között. Akinek szeme van ilyen vonatkozásokhoz és kapcsolatokhoz, annak ez a viszony már rég nem volt titok többé; egy évvel ezelőtt többek között Reinhold Köstlin az „Európá"-ban utalt arra, hogyan fejlődik fel Immermann ahhoz a pozícióhoz, amelyet Goethe töltött

be idősebb éveiben.[144] Halála széttépte mindezeket az ábrándokat és reménységeket.

Néhány héttel Immermann halála után megjelent a „Memorabilien". Vajon legerőteljesebb férfikorában lévén, elég érett volt-e már arra, hogy megírja visszaemlékezéseit? Sorsa igennel, könyve nemmel felel erre a kérdésre. De nem is úgy kell tekintenünk a „Memorabilien"-t, mint egy aggastyán leszámolását az élettel, nem úgy, hogy pályáját ezzel befejezettnek nyilvánítja: Immermann csupán tevékenységének egy előző, kizárólag romantikus korszakával számolt le, és így persze ezt a könyvet más szellem hatja át, mint azon korszakban írt műveit. Amellett a benne leírt események az utóbbi évtized hatalmas fordulata folytán olyan messzire távolodtak el, hogy még neki, kortársuknak is történetileg letűntnek látszottak. Mégis azt hiszem, állíthatom, hogy tíz év múlva Immermann magasabb nézőpontból és szabadabban fogta volna fel a jelent és viszonyát műve sarkkövéhez, a felszabadító háborúhoz. De akármint van is, úgy kell szemlélnünk a „Memorabilien"-t, amilyen valójában.

Az egykori romantikus az „Epigonen"-ban már a goethei plasztikusság és nyugalom magasabb álláspontjára törekedett, a „Münchhausen" már egészen a modern költői irányzat alapjaira épült, hátrahagyott műve azonban még világosabban mutatja, mennyire méltányolni tudta Immermann a legújabb irodalmi fejleményeket. A stílus és ezzel együtt a szemléleti forma is teljesen modern; csupán a jobban átgondolt tartalom, a szigorúbb tagoltság, a jellemek élesen megrajzolt sajátossága és a szerző modernség-ellenes érzülete – ha ez meglehetősen leplezett is – emeli ki ezt a könyvet az olyan ábrázolások, jellemrajzok, emlékiratok, ismertetések, helyzetek, állapotok stb. tömegéből, amelyek most fülledtté teszik egészséges költői levegőért epedő irodalmunkat. Emellett Immermann igazán elég tapintatos és csak ritkán visz az elmélkedés ítélőszéke elé olyan témákat, amelyek más bíróságot kívánhatnának, mint a tiszta értelemét.

Az előttünk levő első kötet anyagát a „huszonöt évvel ezelőtti ifjúság" és ennek uralkodó tendenciái alkotják. Egy „Figyelmeztetés" vezeti be, amely a leghívebben tükrözi az egész mű jellegét. Egyfelől modern stílus, modern jelszavak, sőt modern elvek, másfelől a szerző olyan sajátosságai, amelyek már rég elveszítették jelentőségüket a szélesebb körök számára. Immermann modern németeknek ír, olyanoknak, akiktől – mint meglehetősen kertelés nélkül megmondja – egyaránt távol áll mind a németkedés, mind a kozmopolitizmus véglete; a nemzetet egészen modern szellemben értelmezi és olyan premisszákat állít fel, amelyek következetesen arra vezetnének, hogy a nép, rendeltetése szerint, önmaga uralkodjék; határozottan elítéli azokat a

hibákat, amelyekben a németek szenvednek: „az önbizalom hiányát, a szolgálás és a megalázkodás dühödt szenvedélyét".[145] Emellett mégis különösen vonzódik a poroszsághoz, s ezt csak igen gyenge érvekkel tudja alátámasztani, a németországi alkotmányos törekvéseket pedig olyan jeges közömbösséggel említi meg, amely nagyon is világosan mutatja meg, hogy Immermann még korántsem jutott el a modern szellemi élet egységének megértéséig. Tisztán látható, hogy egyáltalán nincs ínyére a modernség fogalma, mivel ennek több tényezőjét kifogásolja, és hogy mégsem képes elvetni ezt a fogalmat.

„Gyermekkori emlékekkel" kezdődik a tulajdonképpeni memoár. Immermann, ígéretéhez híven, csak azokat a mozzanatokat mondja el, amikor „a történelem átvonult rajta"[146]. Amint a fiú tudata gyarapodik, úgy nőnek a világesemények, emelkedik az az irdatlan épület, amelynek összeomlását szemtanúként végig kell majd néznie; a történelem hullámai, amelyek eleinte csak távolról morajlanak, a jénai csatában átszakítják Észak-Németország gátját, betörnek az önelégült Poroszországba, a nagy király mondását – „Après moi le déluge"* – most sajátlag az ő állama számára is beigazolva, és elsőnek mindjárt Immermann szülővárosát, Magdeburgot öntik el. Ez a könyv legjobb része; Immermann-nak erősebb oldala az elbeszélés, mint az elmélkedés, és remekül sikerült neki a világeseményeknek az egyes ember lelkében való tükröződését megragadnia. Aztán meg éppen ez az a pont, amelytől kezdve nyíltan a haladás mellé áll, persze csak ideiglenesen. Számára, mint az összes 1813-as önkéntesek számára, az 1806 előtti Poroszország ezen állam ancien régime-je**, de egyúttal – amit ma kevésbé ismernek el – az 1806 utáni Poroszország a teljes újjászületést, a dolgok új rendjét képviseli. Poroszország újjászületésével azonban furcsán állunk. A Nagy Frigyes nevéhez fűződő első újjászületést a múlt évi jubileum alkalmából annyira felmagasztalták, hogy nem értjük, miként tehetett egy húszévi interregnum már egy másodikat is szükségessé.[148] És aztán vannak még olyanok, akik azt állítják, hogy a kétszeres tűzkeresztség ellenére régi énje újabban megint erőteljes életjeleket adott magáról. A szóban forgó fejezetben azonban Immermann megkímél bennünket a status quo*** magasztalásától, s így csak a továbbiak folyamán derül ki világosabban, hol válik el Immermann útja az új kor útjától.

---

* – „Utánam az özönvíz"[147] – *Szerk.*

** – régi rendje – *Szerk.*

*** – a fennálló helyzet – *Szerk.*

„Az ifjúságot, amíg be nem lép a közéletbe, a család, az iskola, az irodalom neveli. Az általunk vizsgált nemzedék számára negyedik nevelési eszközként még az önkényuralom járult ezekhez. A család ápolja és óvja őt, az iskola elszigeteli, az irodalom ismét távlatokat nyit neki; számunkra az önkényuralom szabta meg a jellemképződés kezdeteit."[149] E séma szerint szerkesztette meg Immermann a könyv elmélkedő részét, és aligha tagadhatjuk meg tőle elismerésünket, mert megvan az a nagy előnye, hogy a tudat fejlődésmenetét szakaszainak időrendjében ragadja meg. — A családról szóló fejezet egészen kitűnő addig, ameddig a *régi* családnál időzik, és csak sajnálhatjuk, hogy Immermann nem törekedett jobban arra, hogy egységes egésszé kapcsolja össze a fény- és árnyoldalakat. Minden itt tett megjegyzése a legnagyobb mértékben találó. Az *újabb* családról vallott felfogása viszont ismét azt mutatja, hogy még mindig nem szabadult meg az utóbbi évtized jelenségeivel szemben érzett régi elfogultságától és rosszkedvétől. Igaz, hogy a „régimódi kényelmesség", a házi tűzhellyel való elégedettség mindinkább helyt ad bizonyos kedvetlenségnek, a családi élet örömeivel való be nem érésnek; de a családapaság filisztersége, a hálósipkát övező dicsfény is mindinkább eltűnik, s a kedvetlenség okai, amelyeket Immermann szinte mind helyesen, csak talán túl élesen domborít ki, éppen egy még viaskodó, le nem zárt korszak tünetei. Az idegen uralom előtti időszak le volt zárva és mint ilyen, a nyugalom bélyegét viselte — de a tétlenségét is, és magában hordozta a romlás csíráját. Szerzőnk egészen röviden ezt mondhatta volna: az újabb család azért nem mentesülhet bizonyos kellemetlen érzéstől, mert új igényeket támasztanak vele szemben, s ezeket még nem tudja összeegyeztetni saját jogaival. A társadalom — ezt Immermann is elismeri — megváltozott, egy egészen új mozzanat csatlakozott hozzá: a közélet. Irodalom, politika, tudomány — mindez most egyre mélyebben behatol a családba, s ennek most azzal kell vesződnie, hogy elhelyezze mindezeket az idegen vendégeket. Erről van szó! A család még nagyon is régi stílusú ahhoz, hogy megértésre jusson a benyomulókkal és jó viszonyba kerüljön velük, s ezzel kétségtelenül újjászületik a család; e fájdalmas folyamaton mindenképp át kell esnie, és nekem úgy tűnik, hogy a régi családnak bizony szüksége is volna rá. Egyébként Immermann a modern családot éppen Németország legmozgékonyabb, modern befolyások iránt leginkább fogékony részében, a Rajna-vidéken tanulmányozta, s itt mutatkoztak meg aztán a legvilágosabban az átmenet folyamatának kellemetlenségei. Németország belsejének vidéki városaiban a régi család még tovább él és virul az egyedül üdvözítő hálósipka árnyékában, a társadalom még az 1799-es alapon áll, és a közéletet, irodalmat, tudományt teljes nyugalommal és megfontolt-

sággal elutasítják, anélkül, hogy bárki is hagyná kizökkenteni magát megszokott kerékvágásából. – A régi családról elmondottakhoz a szerző még „pedagógiai anekdotákat" is ad bizonyítékként, majd a „nagybácsival", a régi idők egy jellemképével fejezi be könyve elbeszélő részét. Lezárult az a nevelés, amelyet a felnövekvő nemzedék a családtól kap, az ifjúság az iskola és az irodalom karjába veti magát. Itt kezdődnek a könyv kevésbé sikerült részei. Ami az iskolát illeti, Immermann olyan időben került érintkezésbe vele, amikor az egész tudomány lelke, a filozófia, s ennek alapja, amit az ifjúságnak nyújtottak, az ókor ismerete, szélsebes átalakulásban volt, és Immermann nem részesült abban az előnyben, hogy ezt az átalakulást egészen annak céljáig mint tanuló végigkísérhesse. Mikorra ez befejeződött, ő már rég kinőtt az iskolapadból. Egyelőre nem is mond sokkal többet, mint azt, hogy akkoriban szűk körű volt a tanítás, s a kor leghatékonyabb mozgatóival pótlólag, külön szakaszokban foglalkozik. Fichtével kapcsolatban filozófiába bocsátkozik, és ez a mi szakmabeli urainknak eléggé furcsa lehet. Szellemes okfejtésekre csábíttatja magát olyan tárgyról, amelynek áttekintéséhez nem elegendő a szellemes és költői szem. Hogy fognak borzadni szigorú hegeliánusaink, ha elolvassák, amint három oldalon írja le a filozófia történetét. És be kell vallanunk, hogy nehezen is lehetne nagyobb dilettantizmussal filozófiáról beszélni, mint ahogy itt történik. Mindjárt az első mondat – hogy a filozófia mindig két pont között ingadozik: vagy a dologban, vagy az Énben keresi a bizonyosat – nyilván a kanti „magánvaló dologra" következtetett fichtei Én kedvéért íródott, és végső esetben Schellingre is alkalmazható, Hegelre azonban semmiképpen sem. – Szókratészt a gondolkodás megtestesülésének nevezi és éppen ezért megtagadja tőle a rendszeralkotás képességét; nála – mondja – a tiszta doktrína az empíriába való ártatlan belebocsátkozással egyesült, és minthogy ez a párosulás túlment a fogalmon, Szókratész csak személyiségként, nem pedig tanításként nyilvánulhatott meg. Nem olyan mondatok-e ezek, amelyek a legnagyobb zavarba kell hogy ejtsék a Hegel befolyása alatt felnövekedett nemzedéket? Nem szűnik-e meg minden filozófia ott, ahol a gondolkodás és az empíria összhangja „túlmegy a fogalmon"? Milyen logika állja meg a helyét ott, ahol „a gondolkodás megtestesüléséhez" a rendszernélküliséget fűzik szükségszerű attributumként?

De miért követnők Immermannt olyan területre, amelyet maga is csak futólag akart érinteni? Elég annyi, hogy miként előbbi évszázadok filozófiai tételeivel nem tud megbirkózni, úgy Fichte filozófiáját sem képes összeegyeztetni a maga egyéniségével. Kitűnően jellemzi viszont Fichtét mint a német nemzethez forduló szónokot és a bősz tornászegyletes Jahnt. Ezek a

jellemrajzok hosszú fejtegetéseknél jobban világítják meg az akkori ifjúságra ható erőket és eszméket. Ahol az irodalom a téma, ott is sokkal szívesebben olvassuk „a huszonöt évvel ezelőtti ifjúságnak" a nagy költőhöz való viszonyáról szóló leírást, mint azt a gyengén megalapozott érvelést, hogy a német irodalom – minden testvérénél inkább – modern, nem-romantikus eredetű. Mindig erőszakoltnak fog feltűnni, ha Corneille-t romantikus középkori gyökeréből származtatják, és ha Shakespeare-ből többet akarnak a középkornak tulajdonítani, mint azt, hogy abból vette nyersanyagát. Talán az egykori romantikus nem egészen tiszta lelkiismerete szólal meg itt, amely vissza akarja utasítani a folyamatos kriptoromanticizmus* vádját?

Az önkényuralomról, mármint a napóleoni önkényuralomról szóló fejezet sem fog tetszést kelteni. A heinei Napóleon-imádat idegen a népi tudattól, de azért az senkinek nem lesz ínyére, hogy Immermann, aki itt a történetíró pártatlanságára tart igényt, sértődött poroszként beszél. Bizonyára érezte, hogy itt túl kell lépnie a német-nemzeti, különösen pedig a porosz álláspontonon; ezért lehetőleg óvatosan fogalmaz, felfogását, amennyire lehet, a modern felfogáshoz igazítja, és csak apróságokhoz, mellékes dolgokhoz mer hozzányúlni. Lassanként azonban felbátorodik, bevallja, hogy semmiképp sem tudja belátni, miként számíthatják Napóleont a nagy emberek közé, felállítja az önkényuralom egy tökéletes rendszerét és kimutatja, hogy Napóleon meglehetősen kontár és balkezes volt ebben a mesterségben. De nem ez a helyes útja a nagy emberek megértésének.

Így Immermann – eltekintve egyes olyan gondolatoktól, amelyek előtte vannak meggyőződésének – a fődologban kétségtelenül távol áll a modern gondolkodástól. Mégsem lehet besorolni azon pártok egyikébe sem, amelyekre Németország szellemi status quóját fel szokták osztani. Azt az irányzatot, amelyhez úgy látszik, a legközelebb áll, a németkedést, határozottan elutasítja. Az ismert immermanni dualizmus az érzületben egyfelől mint poroszosság, másfelől mint romantika nyilvánult meg. Az előbbi azonban lassanként, különösen ami őt mint hivatalnokot illeti, a legjózanabb, leggépiesebb prózába, az utóbbi pedig mértéktelen fellengzősségbe fulladt. Ameddig Immermann megmaradt ezen a ponton, addig nem tudott igazi elismerést kivívni magának, és egyre inkább be kellett látnia, hogy ezek az irányzatok nemcsak szöges ellentétei voltak egymásnak, hanem a nemzet szívét is mindinkább hidegen hagyták.

Végül rászánta magát, hogy egy további lépést tesz a költészet felé, és megírta az „Epigonen"-t. És alig hagyta el műve a kiadót, szerzőjének al-

* – titkolt romanticizmus – *Szerk.*

kalma nyílt meggyőződnie arról, hogy csupán eddigi irányzata miatt nem fogadta általánosabb elismeréssel tehetségét a nemzet és a fiatalabb irodalom. Az „Epigonen" majdnem mindenütt méltatásra talált és szerzője jelleméről szóló olyan vitaírásokra adott indítékot, amilyenekhez Immermann eddig nem szokott hozzá. A fiatal irodalom – ha ugyan szabad még ezt az elnevezést alkalmazni olyan dolog töredékeire, amely sohasem volt egész – elsőként ismerte fel Immermann jelentőségét és vezette be igazán a nemzetnél. Immermannt lelkileg lehangolta, hogy a poroszosságnak és a romantikus költészetnek egyre nagyobb különválása, valamint írásainak viszonylag csekély népszerűsége műveire akaratlanul is mindinkább a merev elszigetelődés bélyegét nyomta rá. Most, amikor egy lépést tett előre, az elismeréssel más, szabadabb, derűsebb szellem is úrrá lett rajta. A régi, ifjúi lelkesedés feléledt benne, és a „Münchhausen"-ban kísérletet tett arra, hogy megbéküljen a jellem gyakorlati-értelmi oldalával. Maradék romantikus szimpátiáit a „Ghismondá"-val és a „Tristan"-nal csillapította le; de mennyire különböznek ezek régebbi romantikus költeményeitől, főleg mennyivel plasztikusabbak, mint a „Merlin"!

Egyáltalában a romantika csak forma volt Immermann számára; a romantikus iskola álmodozásától megóvta őt a poroszos józanság, ez azonban bizonyos mértékig ki is rekesztette a korfejlődésből. Ismeretes, hogy vallás dolgában Immermann meglehetősen szabadgondolkodó volt, politikailag azonban nagyon is buzgó híve a kormányzatnak. A fiatalabb irodalomhoz való viszonya folytán mindenesetre közelebb került az évszázad politikai törekvéseihez és más oldalukról ismerte meg őket; de miként a „Memorabilien" mutatja, a poroszosság még makacsul élt benne. Mindamellett éppen ebben a könyvben számos olyan megnyilatkozás található, amelyek annyira ellentétesek Immermann alapfelfogásával és annyira modern alapra épülnek, hogy lehetetlen fel nem ismerni bennük a modern eszmék jelentékeny befolyását. A „Memorabilien" világosan mutatja szerzőjének azt a törekvését, hogy lépést tartson korával, és ki tudja, hogy a történelem árja lassanként nem mosta volna-e alá azt a konzervatív-porosz gátat, amely mögé Immermann elsáncolta magát.

És még egy megjegyzés! Immermann azt mondja, hogy annak a korszaknak, amelyet a „Memorabilien"-ben ábrázol, kiváltképpen ifjúi jellege volt; ifjúi indítékok léptek működésbe és ifjúi hangulatok szólaltak meg. Nem ugyanígy van-e ez a mi korunkban is? Az irodalomban kihalt a régi nemzedék, az ifjúság ragadta magához a szót. Jövőnk jobban, mint bármikor, a felnövekvő nemzedéktől függ, mert ennek kell olyan ellentétek felől döntenie,

amelyek mind magasabbra tornyosulnak. Bár az öregek szörnyen panaszkodnak az ifjúságra, és igaz is, hogy az nagyon szófogadatlan; de csak engedjétek, hogy saját útját járja, majd el fog igazodni, akik pedig eltévednek, azok maguk az okai ennek. Mert az új filozófiában megvan a próbakövünk az ifjúság számára; ezen kell átdolgoznia magát anélkül, hogy elveszítené ifjúi lelkesedését. Aki fél a sűrű erdőtől, amelyben az eszme palotája áll, aki nem vágja keresztül magát rajta karddal és nem ébreszti fel csókjával az alvó királyleányt, az nem érdemli meg őt és birodalmát, az odébbállhat, lehet belőle falusi pap, kereskedő, ülnök, vagy amit akar, megházasodhatik, gyerekeket nemzhet teljes istenfélelemben és tisztességben, de az évszázad nem ismeri el fiának. Azért nem kell óhegeliánusokká lennetek, nem kell magán- és magáértvalóval, totalitással és „Ez"-séggel dobálóznotok, de a gondolati munkától nem szabad visszariadnotok; mert csak az a lelkesültség valódi, amely mint a sas, nem retten vissza a spekuláció sötét fellegeitől, az absztrakció magas régióinak ritka, kifinomult levegőjétől, hogy az igazság napja felé repüljön. És ebben az értelemben a mai ifjúság is kijárta Hegel iskoláját, és a rendszer száraz burkából számos csíra tört fel pompásan az ifjúi kebelben. Ez azonban egyúttal a jelen iránt is a legnagyobb bizalmat ébreszti, az iránt, hogy sorsa nem az öregség tenni gyáva aggályoskodásától, nem a megszokotthoz tapadó nyárspolgáriságától, hanem az ifjúság nemes, féktelen tüzétől függ. Küzdjünk ezért a szabadságért, míg ifjak vagyunk és feszül bennünk az izzó erő; ki tudja, megtehetjük-e még, ha ránk borul az öregség!

Immermanns „Memorabilien"
A megírás ideje: 1841 eleje
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1841 április, 53., 54. és 55. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

[Brémai tudósítások]

Egyházi viszály*

Bréma, január

Az óévvel nagyjából egyházi viszályunk aktái is lezárhatók. Legalábbis a még várható vitairatok már nem számíthatnak olyan érdeklődésre a közönségnél, amilyent az eddigiek élveztek; már nem fog előfordulni, hogy több kiadás fogy el egy hét alatt. Márpedig az efféle viszályokban a fődolog a nép ilyen részvétele; tisztán tudományos érdeklődésre nem tarthat igényt olyan kérdés, amelynek csupán a tudomány által már rég túlhaladott irányzatok talaján van létjogosultsága. – Paniel lelkész a terjedelmével mentegette Krummacher „Theologische Replik"-jére válaszoló vitairatának[117] késedelmes megjelenését. Tíz ívvel megy neki ellenfelének. Az előszóban kijelenti, hogy az esetleges további támadásokra a pietizmus[8] történetével fog válaszolni, s ebben bebizonyítja majd, hogy ennek az irányzatnak a forrása a pogányságban van. Ennek persze valamilyen Arethusza-forrásnak[150] kellett lennie, amely sokáig a föld alatt csörgedezett, mielőtt keresztény talajon napvilágra bukkant. Egyebekben a retorzió jogával és megtámadójával szemben, mert – eltekintve azoktól a vádaktól, amelyekkel a pietizmust rendszerint illetik – szinte minden ellenséges szót gondosan viszonoz. Így végül az egész harc szőrszálhasogatássá csökken; félig-igaz állítások röpködnek labdaként ide-oda, és végső soron csupán egy fogalmi meghatározásról van szó, ezt azonban már a viszály előtt el kellett volna végezni. De a racionalizmus[112] mindig is ilyen helyzetbe fog kerülni az ortodoxiával szemben. Ez ingadozó pozíciójának a következménye, annak, hogy hol a keresztény szellem új fejleményének, hol e szellem eredeti formájának akar feltűnni, és mindkét esetben az ortodoxia bibliai jelszavait veszi át, de megváltoztatott jelentéssel. Nem becsületes önmagával és a Bibliával szemben; az ő szájában a „kinyilatkoztatás", „megváltás", „sugallat" fogalmaknak igen határozatlan és fonák az értelmük. – Panielben ritka magaslatot ért el a racionalizmus értelemszerű szárazsága. Elrettentő, inkább wolfi, mint kanti logikával az a

* V. ö. 95–96. és 100–102. old. – *Szerk.*

legfőbb becsvágya, hogy élesen kidomborítsa művének egész tagoltságát. Fejtegetései nem eleven húst alkotnak, amellyel beburkolja a logikai csontvázat, hanem lanyha szentimentalizmussal átitatott rongyok, amelyeket az egyház állványzatának kiszögelléseire aggat száradni. Nagyon kedveli Paniel azokat a vizenyős kitérőket is, amelyekből a legortodoxabb szólamok ellenére is lépten-nyomon előtűnik a racionalista; csakhogy nem tudja ezeket összeolvasztani értelme szárazságával, s gyakran arra kényszerül, hogy egy-egy „először", „másodszor" és „harmadszor" közbeiktatásával megszakítsa a legszebb frázis-áradatot. De semmi sem visszatetszőbb, mint ennek az amúgy is ízléstelen lagymatagságnak a rendszeres jelentkezése. Az egész könyvben a legérdekesebbek a Krummacher írásaiból vett idézetek, amelyekből teljes élességében kitűnik ennek az embernek az otromba gondolkodásmódja. – Az a határozottság, amellyel a racionalizmus itt fellépett, az ellenpárt lelkipásztorait közös nyilatkozatra késztette, ezt brosúrába foglalták és huszonkét lelkész írta alá.[151] Ez magában foglalja az ortodoxia alapelveinek összefüggő ismertetését, félig burkolt hivatkozással a folyamatban levő viszály tényeire. A hét racionalista prédikátor tervezett nyilatkozattétele nem történt meg. Nagyon tévedne azonban az, aki a prédikátorok számaránya szerint becsülné meg a két párt híveinek arányát a közönség soraiban.

Bréma, január

A pietista prédikátorok nagy többségét a terület lelkészei alkotják, akik részint pártjuk időleges túlsúlya, részint némi enyhe nepotizmus révén jutottak állásukba. A közönség soraiban viszont a racionalisták számszerűen legalábbis egyensúlyban vannak a pietistákkal, és csupán egy erélyes képviselőre volna szükségük ahhoz, hogy helyzetük tudatára ébredjenek. E tekintetben Paniel felbecsülhetetlen értékű hívei számára: bátor, határozott és sok tekintetben elég művelt is, s csupán a szónoki és írói tehetség hiányzik belőle ahhoz, hogy jelentőset alkosson. Azóta több, jórészt névtelen írásocska jelent meg, de semmi befolyásuk nem volt a közönség hangulatára; néhány nappal ezelőtt megjelent az egyíves „Unpietistische Reime", amely azonban nemigen válik becsületére szerzőjének és csupán furcsasága miatt megemlítendő. A brémai pietisták fő hangadója, F. L. Mallet, a tehetséges prédikátor kilátásba helyezett egy írást „Dr. Paniel und die Bibel" címmel*; de ez szintén aligha számíthat az ellenpárt figyelmére,

* – „Dr. Paniel és a Biblia"[116] – *Szerk.*

s így befejezettnek tekinthetjük a harcot és általános szempontból összefoglalhatjuk a lezárt tényeket. – Be kell vallanunk, hogy a pietizmus ezúttal ügyesebben viselkedett, mint ellenfele. Egyébként némi előnye is volt a racionalizmussal szemben: a kétezeréves tekintély, meg az, hogy az újabb ortodox és félortodox teológusok révén tudományos, bár egyoldalú kiképződést ért el, míg a racionalizmus épp fejlődése teljében két tűz közé került, egyszerre támadta őt Tholuck és Hegel. A racionalizmus sohasem tisztázta a Bibliával kapcsolatos álláspontját; az a szerencsétlen felemásság, amely kezdetben határozottan kinyilatkoztatás-hivőnek látszott, további következtetéseiben azonban annyira korlátozta a Biblia isteni voltát, hogy szinte semmi sem maradt belőle, ez az ingadozás mindig hátrányba helyezi a racionalizmust, mihelyt tantételek bibliai alátámasztásáról van szó. Mi haszna az ész dicsőítésének az ész autonómiájának proklamálása nélkül? Hiszen ha mindkét fél elismeri a Bibliát közös alapnak, akkor mindig a pietizmusnak van igaza. De amellett ezúttal a tehetség is a pietizmus oldalán volt. Az olyan ember, mint Krummacher, a részletekben elkövethet néhány ízléstelenséget, de sohasem keringhet egész oldalakon át olyan semmitmondó szólamok körül, mint Paniel. A legjobb, amit racionalista részről írtak, a „Die Verfluchungen" volt, amelyről *W. E. Weber* elismerte, hogy ő a szerzője. G. Schwab azt mondta egyszer Straussról: azzal tűnik ki a pozitív filozófia[152] ellenfeleinek nagy csapatából, hogy megvan benne a fogékonyság a bármely alakban megnyilvánuló szép iránt. Ugyanezzel a jellemzéssel szeretném kiemelni Webert a racionalista vulgusból*. Látókörét a görög és a német klasszikusok ritkaságszámba menő ismeretével tágította ki, s ha nem mindig fogadhatjuk is el megállapításait, főként a dogmatikusakat, szabad érzületének és nemes, erőteljes dikciójának mégis mindig elismeréssel kell adóznunk. Egy nemrég megjelent válaszirat híján van mindezeknek a tulajdonságoknak. Az épp most érkezett „Paulus in Bremen"[153] című írás némi szellemességgel van megírva, s Bréma politikai és társadalmi körülményeit célba vevő pikáns oldalvágásokat tartalmaz, de ugyanúgy nem zár le semmit, mint a már említettek. – Bréma szempontjából különösen nagy fontosságú volt ez a viszály. A pártok azelőtt gondolatok nélkül álltak szemben egymással és kicsinyes kötözködéseknél nem jutottak messzebbre. A pietizmus a maga céljait követte, a racionalizmus pedig nem törődött vele és éppen ezért ferde elképzeléseket alkotott róla. A lelkészi testületben, vagyis a város összes református és egyesült[154] prédikátorainak törvényes gyülekezetében eddig csak két, mégpedig nagyon szerény

* – népségből, csőcselékből – *Szerk.*

tag képviselte a racionalizmust; Paniel mindjárt megérkezése után határozottabban lépett fel, és már hallottunk civódásokról a lelkészi karban. Most, mióta Krummacher felszította a viszályt, már mindegyik párt tudja, hányadán áll. A pietizmus régóta tudja, hogy tekintélyi elve nem egyeztethető össze a racionalizmus alapjával, az ésszel, és ebben az irányzatban már kialakulásakor joggal látott az ó-ortodox kereszténységtől való elszakadást. Most már a racionalista is belátja, hogy meggyőződése nem egy másfajta exegézisben* különbözik a pietizmustól, hanem szöges ellentétben áll vele. Csak most, amikor a pártok kölcsönösen kiismerték egymást, most jöhet létre egy magasabb álláspontón való megegyezés, s nézhetünk, tekintettel erre, nyugodtan a jövő elé.

Az irodalomhoz való viszony – Zene

Bréma, január

Úgy látszik, mintha a Hanza-városokat[90] most erőnek erejével magával ragadná az irodalom árja. Beurmann „Skizzen"-jének megjelenése óta szaporodnak az ismertetések erről a mindenképp érdekes témáról. Beurmann a „Deutschland und die Deutschen"-ben jelentős teret szentelt a három szabad tengerparti városnak. A „Der Freihafen" közölte Soltwedel „Hanseatische Briefe"-jét. Hamburgnak már hosszabb idő óta vannak bizonyos kapcsolatai a német irodalommal; Lübeck egy kissé túlságosan távol esik és anyagi tekintetben is rég túl van virágkorán; de A. Soltwedel most ott is folyóiratot akar alapítani. Bréma gyanakvó szemmel nézi az irodalmat, mert nem egészen tiszta a lelkiismerete iránta, és mert általában az irodalom sem bánik kesztyűs kézzel vele. És mégis tagadhatatlan, hogy fekvése és politikai viszonyai folytán Bréma minden más városnál alkalmasabb arra, hogy Északnyugat-Németország művelődésének központjává legyen. Ha sikerülne két-három ügyes tollforgatót ide vonzani, akkor olyan folyóiratot lehetne alapítani itt, amelynek igen nagy befolyása lenne Észak-Németország kulturális fejlődésére. A brémai könyvkereskedőkben van elég vállalkozó szellem, s már többjüktől is hallottam, hogy szívesen odaadnák a szükséges összeget és vállalnák az első évfolyamok valószínű deficitjét.

Brémának a zene az erősebb oldala. Németország kevés városában muzsikálnak olyan sokat és olyan jól, mint itt. Viszonylag igen sok dal-

* – bibliamagyarázatban – *Szerk.*

egylet alakult meg és a gyakori koncerteket mindig sokan látogatják. Emellett a zenei ízlés szinte teljesen romlatlan: a német klasszikusok, Händel, Mozart, Beethoven, az újabbak közül Mendelssohn-Bartholdy és a legjobb dalszerzők határozott túlsúlyban vannak. Az új-francia és új-olasz iskolának úgyszólván csak a fiatal irodisták között van közönsége. Csak azt kívánhatnók még, hogy Sebastian Bach, Gluck és Haydn ne kerüljön annyira háttérbe. Amellett az újabb jelenségeket sem utasítják semmiképpen el, sőt ellenkezőleg, nyilván kevés olyan hely lehet, ahol készségesebben mutatnák be fiatal német komponisták műveit, mint itt. És mindig vannak itt olyan nevek, amelyek előnyösen ismertek a zenei világban. Stegmayer, a tehetséges dalszerző, éveken át vezényelte színházunk zenekarát; helyébe Kossmaly lépett, aki részint kompozícióival szerzett magának számos hívet, részint cikkeivel, amelyeket többnyire Schumann „Neue Zeitschrift für Musik"-jában[155] közöltet. Riem, aki az énekakadémiát vezeti és a legtöbb koncertet vezényli, szintén elismert zeneszerző. Szeretetreméltó aggastyán, szívében ifjonti, magával ragadó lelkesedéssel; nála jobban senki sem ért ahhoz, hogy élénk előadásra buzdítsa az énekeseket és zenészeket.

A plattdeutsch*

Bréma, január

Ami legelőször feltűnik itt az idegennek, az a plattdeutsch nyelv használata, még a legtekintélyesebb családokban is. Amikor a brémai szívélyes és bizalmas lesz valaki iránt, akkor plattdeutschul beszél hozzá, sőt annyira ragaszkodik ehhez a tájszóláshoz, hogy az óceánon túlra is magával viszi. A havannai lonján** ugyanannyian beszélik a brémai plattdeutschot, mint a spanyolt. Ismerek olyan embereket, akik New Yorkban és Veracruzban az ott nagyszámban élő brémaiaktól tökéletesen megtanulták szülővárosuk nyelvjárását. De még nincs is háromszáz éve annak, hogy a hochdeutschot*** hivatalos nyelvvé nyilvánították; a város alaptörvényei, a *Tafel* és a *neue Eintracht*[156] alnémet nyelven vannak megfogalmazva, és az első hangok, amelyeket a kisded itt megtanul kimondani, plattdeutschok. A gyermekek négy-öt éves koruk előtt ritkán kezdenek hochdeutschul beszélni. A környék-

* – újalnémet – *Szerk.*
** – tőzsdén – *Szerk.*
*** – felnémetet – *Szerk.*

beli parasztok soha nem is tanulják meg, és ezzel igen gyakran arra kényszerítik a bíróságokat, hogy plattdeutschul tárgyaljanak és hochdeutschul jegyzőkönyvezzenek. Egyébként itt még mindig teljesen tisztán beszélik az alsó-szász nyelvjárást és ez teljesen mentes maradt a hochdeutsch alakokkal való keveredéstől, amely a hesseni és a rajnai dialektust eltorzítja. Az északhannoveri dialektusban valamivel több archaizmus van, mint a brémaiban, de sok benne a különféle helyi színezet; a vesztfáliai beleveszett a szörnyen sok diftongusba*, a Wesertől nyugatra pedig megkezdődik a frízbe való átmenet. A brémai tájszólást bízvást a régi alsó-szász irodalmi nyelv legtisztább továbbfejlődésének tekinthetjük; sőt a népnyelvnek még annyi tudata is van, hogy hochdeutsch szavakat folyton átalakít az alsó-szász hangtörvényeknek megfelelően és így fogadja be; e képességgel már csak kevés alsó-szász népi tájszólás dicsekedhetik. A „Reineke Vos"[157] nyelve szinte csak teljesebb, most már kontrahálódott alakjaival különbözik a jelenlegi nyelvjárástól, a szótövek viszont, kevés kivétellel, még mindig élnek. A nyelvészeknek ezért teljesen igazuk volt abban, hogy a „Bremisches Wörterbuch"-ot** lexikális szempontból a jelenlegi alsó-szász népi nyelvjárás átlagsummájának tekintették, és igen hasznos munka lenne, ha elkészítenék a Weser és az Elba közötti tájszólásokat is figyelembe vevő brémai nyelvjárási nyelvtant. Több itteni tudós érdeklődik a plattdeutsch iránt, s nagyon kívánatos volna, ha valamelyikük vállalkoznék erre a munkára.

[Korrespondenz-Nachrichten aus Bremen]
Kirchlicher Streit
Verhältnis zur Literatur – Musik
Plattdeutsch
A megírás ideje: 1841 január
A megjelenés helye: „Morgenblatt für gebildete Leser", 1841 január 15-i, 16-i, 18-i és 19-i (13., 14., 15. és 16.) sz.
Aláírás nélkül

* – kettős magánhangzóba – *Szerk.*
** – „Brémai szótár"-t – *Szerk.*

Lombardiai barangolások[158]

I. Át az Alpokon

Istennek hála, hogy Bázelt már magunk mögött hagytuk! Micsoda száraz város, csupa szalonkabát meg háromszögletű kalap, filiszter és patrícius és metodista[159] – nincs benne egyéb friss és erős, mint a téglavörös dómot körülvevő fák és a színek Holbein Passiójában, amely az itteni könyvtárban látható más festmények között; az ilyen fészek, amelyben megvan a középkor minden csúfsága, szépségei nélkül, nem tetszhetik az ifjú léleknek, amelynek képzeletét teljesen a Svájci Alpok és Itália foglalkoztatja. Vagy talán csak azért olyan lehangoló az átmenet Németországból Svájcba, a szelíd, szőlővenyigés badeni őrgrófságból Bázelba, hogy később azután annál mélyebb benyomást keltsenek bennünk az Alpok? Az a táj sem a legszebb, amelyen éppen most haladunk át. Jobbra a Jura-hegység utolsó nyúlványai, zöldek és frissek ugyan, de jellegtelenek, balra a keskeny Rajna, amely úgy látszik szintén irtózik Bázeltől, olyan lassan ereszkedik a völgyön lefelé és túl a Rajnán még egy darabka Németország. Lassanként eltávolodunk a zöld folyamtól, az út felfelé halad, és felkapaszkodunk a Jura legszélső gerincére, amely az Aare és a Rajna között nyomul előre. Itt egy csapásra megváltozik a táj. Napfényes, derűs völgy van előttünk, nem is egy, hanem három, négy völgy. Az Aare, a Reuss, a Limmat messzire beláthatóan kanyarognak a dombok között és egyesülnek, falvak és városkák lepik be partjaikat, és a távolban az elülső dombvonulatok mögött egyik hegylánc a másik után emelkedik, mint egy óriási amfiteátrum padsorai; a legtávolabbi ormokat körüllengő ködfátyolon át imitt-amott felcsillan a hó, és a csúcsok tömege fölött felmagaslik a Pilátus, mintha törvényt ülne, mint egykor a judeai helytartó, akiről nevét kapta – íme, az Alpok!

Erősen lejt az út, s csak most, az Alpok közeledtével veszi észre az ember, hogy Svájcban van. Svájci viselet és svájci építési mód jelenik meg a svájci természettel. A beszéd szebben, átszellemültebben cseng, mint a bázeli dialektus, amelyet a városi patríciusi élet komótossága anyagiassá, nehézkessé tett, az arcok itt szabadabbak, nyíltabbak, élénkebbek, a háromszögletű

kalapot kiszorítja a kerek kalap, a hosszú, lecsüngő szárnyú kabátot a rövid bársonyzeke. – Csakhamar magunk mögött hagyjuk Brugg városkát, és az utat követve keresztezzük a sebes, zöld folyókat; szemünk végigsiklik a sok bájos, gyorsan változó tájon, és máris elhagyjuk az Aare és a Reuss vidékét a Habsburggal, amelynek romjai erdős hegycsúcsról tekintenek le ránk, és a Limmat völgyébe érünk, ezen megyünk egészen Zürichig.

Zürichben egy napot kellett töltenem, és útban a német ifjúság ígéretföldje felé már egy nap is jelentős időnek számít. Mit is várhattam Zürichtől? Megéri-e vajon az időveszteséget? Bevallom, a szeptemberi história óta, a pfäffikoni Sion-őrzők győzelme óta[160] Zürichet csak második Bázelként tudtam elképzelni és borzadva gondoltam a már elveszettnek hitt napra; ártatlanságomban a tóra nem is gondoltam, már csak azért sem, mert a záporesők, amelyek tartós napsütés után Bázel és Zürich között végül is elkaptak, másnapra is nedves időt ígértek. Amikor azonban ébredéskor kék reggeli eget láttam a napsütötte hegyek fölött, gyorsan felugrottam és kisiettem. Csak úgy vaktában nekivágva, kertekkel körülvett teraszfélére értem, amelyet öreg fák nőttek be. Egy fatábla feliratából megtudtam, hogy a park nyilvános, így tehát frissen igyekeztem felfelé. És akkor megláttam magam előtt a reggeli fényben csillogó, hajnali ködtől gőzölgő, sűrű erdőkkel borított hegyektől körülölelt tavat, s az első pillanatban még elfogott valami naiv csodálkozás, hogy ilyen meglepően szép a táj. Egy barátságos zürichi, akit megszólítottam, elmondta nekem, hogy ott fenn, az Ütlihegyen, olyan szép a kilátás, hogy a zürichiek kis Riginek nevezték el hegyüket, és nem is egészen alaptalanul. Még egyszer szemügyre vettem a hegyormot, ez volt a legmagasabb csúcsa a tó délnyugati oldalán végigvonuló Albis-hegyláncnak, és egyáltalán magasabb az összes itt látható hegyeknél. Megkértem, mutassa meg az utat, és habozás nélkül nekiindultam. Másfél órás menetelés után felértem. Előttem a tó teljes hosszában, zöld és kék között váltakozó színeinek játékával, a várossal és a dombos partjain elszórt tömérdek házzal, amott, az Albis másik oldalán, zöld rétekkel borított völgy, amelyre a hegyekről lehúzódtak a világosabb tölgy- és a sötétebb fenyőerdők, dombhullámokat vető zöld tenger, a házak rajta megannyi hajó, és a déli látóhatáron a gleccserek csillámló lánca, a Jungfrautól a Septimerig és a Julierig, fentről pedig, a kék égboltról a májusi nap szórta sugarai dicsfényét a vasárnapi díszbe öltözött világra, hogy versenyt szikrázott egymással tó, mező, hegy, és kiapadhatatlan volt a gyönyörűség.

A szemlélődésbe belefáradva, beléptem a csúcson álló faházba és innivalót kértem. Meghozták, és vele a vendégkönyvet is. Tudjuk, mit lehet az efféle könyvekben találni: minden nyárspolgár megörökítő intézményeknek

tekinti őket, amelyekben obskurus nevét és valami fölöttébb sekélyes gondolatát az utókorra hagyományozhatja, és minél korlátoltabb valaki, annál hosszabb széljegyzetek kíséretében írja be nevét. Kereskedők bizonyítani akarják, hogy szívükben a kávé, halzsír vagy gyapot mellett jut még egy kicsinyke hely a szép természetnek is, amely mindezt, még az aranyat is teremtette, nők túláradó érzelmeiket, diákok vidámságukat és tréfakedvüket öntik ki benne, bölcs iskolamesterek pedig dagályos érettségi bizonyítványt állítanak ki a természetnek. „Fenséges Útli, a Rigi vetélytársa!" – így kezdte cicerói megszólítását a nem szabad művészetek egy doktora. Bosszúsan továbblapoztam és a németek, franciák és angolok közül egyet sem olvastam el. Ekkor rábukkantam olasz nyelven egy Petrarca-szonettre, amely fordításban körülbelül így szól:

Fölvitt a gondolat oda, hol az van.
Kit keresek a földön s nem lelek;
Megláttam ott a harmadik eget
S benn őt, nem oly büszkén, de még szebb alakban.

Kezemnél fogva így szólt: „Itt e lakban,
– Ha vágyam nem csal – lészen majd helyed,
Velem, kiért a lelked szenvedett,
S ki, est se volt, már meglelém nyugalmam!

Ember nem érti boldogságomat!
Csak téged várlak még és földi ékem'
Mit úgy szerettél, s amely lenn maradt!"

Miért hallgatott? Miért vonta el kezét?
Ahogy csengett e szűzi szent beszéd,
Kevésbe múlt, hogy nem maradtam égben![161]

Aki e verssorokat ide beírta, azt Joachim Triboninak hívták, Genovából jött, és e bejegyzése révén azonnal barátom lett. Mert minél üresebb és értelmetlenebb volt a többi bejegyzés, annál élesebben emelkedett ki hátterükből ez a szonett, annál jobban megragadott. Aki itt, ahol a természet kibontja minden pompáját, ahol a benne szunnyadó eszme, ha nem is ébredezni, de gyönyörű álmot álmodni látszik, aki itt nem tud mást érezni, mást mondani, csak annyit: de szép is vagy, természet! – annak nincs joga hozzá, hogy a közönséges, sekélyes, zavaros tömeg fölött állónak képzelje magát. A mélyebb lélekben viszont felbukkannak ilyenkor az egyéni fájdalmak és

szenvedések, de csak azért, hogy beleolvadjanak a természet fenségébe és szelíd megbékélésben oldódjanak fel. S ezt a megbékélést aligha lehetne szebben kifejezni, mint ahogy ez a szonett teszi. De volt még egy oka annak, hogy így megbarátkoztam a genovaival: *valaki* már előttem is felhozta erre a magaslatra szerelmi bánatát; nem egyedül álltam hát itt olyan szívvel, amely egy hónappal ezelőtt még mérhetetlenül boldog, most pedig megtört és elhagyatott volt. S melyik fájdalomnak van több joga rá, hogy a szép természet előtt kitáruljon, mint minden egyéni szenvedés közül a legnemesebbnek, a legmagasabbnak: a szerelmi bánatnak?

Még egyszer végigtekintettem a zöldellő völgyeken, s aztán lementem a hegyről, hogy közelebbről szemügyre vegyem a várost. Amfiteátrumszerűen helyezkedik el a tó szűk lefolyása körül és innen is vonzó látványt nyújt a környező falvakkal és nyaralókkal. Az utcák is csinos, új épületekkel tűnnek ki. Hogy azonban mindez még nem olyan régóta van így, arról egy öreg utazóval folytatott esti beszélgetésből értesültem, aki nem győzött eleget csodálkozni azon, hogy hat év alatt mennyire megszépült a vén Zürich, és hogy az előző kormány milyen ragyogóan helyreállította középületek tekintetében a köztársaság külső méltóságát. Manapság, amikor egy bizonyos párt nem tud elég sarat fröcskölni e kormány tetemére, bizonyára említésreméltó, hogy működése idején ez a kormányzat nemcsak arról a mindeddig egyedülálló bátorságról tett tanúságot, hogy meghívott egy *Strauss*t, hanem más kormányzati kötelességeinek is becsülettel eleget tett.

Másnap reggel tovább mentem dél felé. Az út eleinte a tó mellett visz, ennek egész hosszában, Rapperswilig és Schmerikonig, pompás út, kertek, nyaralók között és festői fekvésű, venyigével befont falvakon át; a tó másik oldalán az Albis hosszan elnyúló, sötétzöld gerince, buja növényzetű előhegyeivel és dél felé, ahol széthúzódnak a hegyek, a Glarusi Alpok vakító csipkézete. A tó közepén sziget emelkedik: Ufenau, Ulrich von Hutten sírja. Így harcolni a szabad gondolatért és így pihenni ki a harcot és a fáradalmakat – boldog az, akinek megadatik ez! körülzúgják a tó zöld hullámai, mint a távoli fegyvercsörgés és csatazaj, úgy csapódnak a hős sírjához, fölötte pedig jégpáncélos, örökifjú óriások állnak őrt, az Alpok! És aztán egy Georg Herwegh, aki a német ifjúság képviselőjeként elzarándokol e sírhoz és leteszi rá dalait, az ifjú nemzedéket lelkesítő érzelmek legszebb kifejezését – ó, ez felér szobrokkal és emlékművekkel!

Uznachban, amerre az út kanyarodott, miután elhagyta a tavat, éppen búcsú volt, s a postakocsi teteje, amelyen eddig egyedül utaztam, megtelt búcsúsokkal; fokozatosan erőt vettek rajtuk az átmulatott éjszaka fáradalmai, és elszunnyadtak, átengedve engem gondolataimnak. Csodaszép

völgybe érkeztünk most; zöld rétekkel borított és erdőkkel koronázott, szelíden ívelő dombok vettek körül; itt láttam először közelről a lombos és tűlevelű fákból álló svájci erdők sajátosan árnyalt zöldjét, és le sem tudom írni, milyen mély benyomást tett ez rám. Ez a világos és sötét árnyalatokat egyenlő erősen kiemelő színvegyület még egyhangú tájaknak is nagy vonzóerőt ad, és ha itt a hegy és völgy elhelyezkedése nem volt is éppen eredeti, mégis meglepett az olyan vidék, amelynek úgyszólván minden szépségét színei adták; de ezek aztán annál szebbek is voltak. A természet fenségét és komorságát még sokáig láttam az Alpok gerincének magasságáig; ezzel a szelídséggel és bájjal azonban csak az itáliai oldalon találkoztam megint.

De nemsokára ismét nagyobb hegyek lábához értem, amelyeknek csúcsai, bár a hóhatáron alul vannak, még most, májusban is fehérlettek. Hol szűkebb, hol tágasabb völgyeken át követtük a Zürichi-tavat a Wallenstädti-tóval összekötő csatorna vonalát. Csakhamar elém tárult a tó is. Itt már egészen más jellegű a táj, mint a Zürichi-tónál; a medence szinte megközelíthetetlenül fekszik a közvetlenül a vízből fölmeredő sziklák között, amelyek csak a be- és kijáratnál hagynak egy-egy keskeny rést. Egy ócska gőzhajó vette fel a postakocsi utasait és az összezáruló hegyek mögött hamarosan eltűnt előlünk Weesen, az a városka, ahol beszálltunk. Minden emberi tevékenységre utaló nyom elmaradt mögöttünk, a gőzös magányosan úszott be a szép vadonba, egyre mélyebben a természet e csendes birodalmába; a ragyogó napsütésben villogtak a hullámok zöldes tarajai, a havas hegycsúcsok és a vízesések, amelyek imitt-amott lezúdultak, a sziklák szürkésfehér gránitjai közül néhol zöld erdei szurdok vagy egy kis rét nevetett felénk, és a tóból felszálló finom ködpára a távolban, a hegyek alkotta háttérben ibolyaszínű, lágy árnyékká foszlott. Egyike volt ez azoknak a tájaknak, amelyek szinte kihívják az emberi szellemet a természet szellemének olyan megszemélyesítésére, amilyennel a népmondában találkozunk – a hó koronázta, töredezett sziklák ezüstfürtös aggastyánok redőktől barázdált arcának körvonalaivá lesznek, és a tiszta habokból csábos vízitündérek zölden hullámzó haja bukkan fel. Lassan egy kissé távolodni kezdtek egymástól a nyomasztó sziklafalak, és bokrokkal sűrűn benőtt földnyelvek nyúltak be a tóba, egy fehér sáv csillant át a kék derengésen – a tó végén épült Wallenstädt házai voltak; partra szálltunk és vidáman vándoroltunk tovább Chur felé, fejünk fölött az a hegylánc, amelynek legmagasabb csúcsait a hét választófejedelemről nevezték el.[162] Ezek a szigorú uraságok olyan ünnepélyesen ültek itt kővé vált hermelinpalástjukban, az alkonyi naptól megaranyozott hókoronáikkal, mintha csak a frankfurti Römerben[163] császárválasztásra gyűltek volna össze, nem zavarva őket az egész Szent Római Birodalom lábaiknál

nyüzsgő népének kiáltozása és unszolása, amely birodalomnak az alkotmánya az idők folyamán éppúgy kővé vált, mint itt ez a hét képviselője. Az efféle népszáj-adta elnevezések egyébként azt bizonyítják, hogy mennyire ízig-vérig németek a svájciak, bár ezt semmiképpen sem akarják elismerni. Talán később még részletesebben visszatérek erre a témára, ezért most nem folytatom tovább.

Egyre messzebbre jutottunk most a sziklák között, egyre ritkábbakká váltak azok a helyek, amelyeken az emberi kéz szelídebb külsőt adott a nyers természetnek; Sargans vára fecskefészekként tapadt egy függőleges szirtre, míg végre Ragatznál legalább a fák találtak annyi termőföldet a kövek között, hogy sűrű erdővel boríthatták be. A hegyoldalon itt is van egy várkastély, de csak romokban, mint ahogyan a folyóvölgyek között átvezető hágók is meglehetősen bővelkednek az ököljog efféle nyomaiban. Ragaztnál szélesre tárul a völgy, a hegyek tiszteletteljesen visszavonulnak az ifjú folyó roppant géniusza előtt, amely erőteljesen utat tört magának a Gotthard és a Splügen gránitóriásai között és most ifjonti büszkeséggel és bátran zúg nagyszerű küldetése felé; a *Rajnát* köszönthetjük most ismét. Széles ágyában ünnepélyesen görgeti a kavicsot meg a homokot, de a messzire szétszórt kövek megmutatják, milyen vadul csapkod, amikor megelégeli a puha kényelmet és a rombolás vágyától hajtva fellázad. Innét a Rajna völgye az út Churig és onnan fel a Splügen-hágóhoz.

Churban már megkezdődik a nyelveknek az a keveredése, amely az Alpok egész főgerincére jellemző; a postaállomás udvarán összevissza kiabáltak németül, rétoromànul és lombardiai olaszsággal. A rétoromànról, a graubündeni hegylakók nyelvéről sok szó esett már a nyelvtudósok között, de még mindig titokzatos homály lebeg fölötte. Némelyek önállóságát tekintve a fő latin nyelvekkel egyenrangúnak tartották, mások francia elemeket szerettek volna találni benne, de nem fontolták meg, hogy miként kerültek volna ezek oda. Ha egyszer némi figyelemre méltatják majd ezt az idiómát, akkor alighanem a környező dialektusokkal való összevetés lesz a legkézenfekvőbb. Eddig azonban elmulasztották ezt. Amennyire gyors átutazásom közben a nyelvet ismerőktől sikerült megtudnom, ennek az idiómának a szóképzése igen közeli rokonságot mutat a szomszédos lombard dialektuséval és csak nyelvjárási különbségek vannak köztük. Amit francia befolyásnak tartottak, az az Alpoktól délre mindenütt megtalálható.

Másnap reggel továbbindultam Churból, felfelé a Rajna mentén, egy vad szikláktól körülvett széles völgyben. Néhány óra múlva várromokkal koronázott függőleges meredély bontakozott ki a finom reggeli ködből és keresztben elzárta az utat. Mintha be lett volna falazva előttünk a völgy,

csak egy szűk szakadékon át juthattunk tovább. Karcsú fehér torony emelkedett előttünk; Thusis tornya volt, vagy ahogyan a lombardok mondják, Tosanáé, a leányok városáé. Csodálatos fekvésű város ez egy szűk katlanban, amelynek falait függőleges sziklák alkotják. Közülük a legmegközelíthetetlenebben állnak Hohenrhätien várának romjai. Nincs nagyobb elszigeteltség, mint amilyenre ezt a falut ítélte a természet, de az emberek itt is erősebbek voltak, mint a természet, mintegy dacolva vele Thusison keresztül vezették az országutat, és naponta járnak át erre angolok, kereskedők, turisták. – Thusis után emelkedni kezdett az Alpok vonulata, amelyen estig át kellett jutnunk. Otthagytam a kocsit, és egy icce veltelinivel megerősítve magamat – amelyből itt kapható a legjobb –, elindultam az úton. Hozzáfogható út nincs több a világon. Egymásra torlódó sziklákba vágva, a Rajna által vájt szakadékokon keresztül kanyarog fölfelé. Roppant gránitfalak merednek függőlegesen az ösvény két oldalán, amelyet sok helyütt még délben sem ér a nap, és mélyen lenn, hasadozott kövek között tombol és mennydörög tova a vad hegyi folyó, fenyőtörzseket tépve ki, sziklatömböket görgetve, mint egy dühödt titán, akinek mellkasára két hegyet hajított egy isten. Mintha csak ide menekültek volna az utolsó dacos hegyek, amelyek nem akartak meghódolni az emberek mindeneket legyőző uralmának, és felsorakoztak volna szabadságuk védelmében; ijesztően és mereven néznek le a vándorra, és mintha hallanók is hangjukat: Jöjj csak ide, te ember, ha mersz, hágj fel fejünkre és vesd el gabonádat homlokunk barázdáiba; de odafenn szédítően elfog majd törpeséged érzése, kicsúszik alólad a talaj, és összetörve zuhansz szirtről szirtre! Vágj csak utakat közénk; szövetségesünk, a Rajna évről évre eljő majd dühtől tajtékozva, és halomra dönti művedet!

A természeti erőnek az emberi szellemmel való szembehelyezkedése sehol sem ilyen hatalmas, szinte azt mondhatnók, olyan öntudatos, mint itt. Az út borzongató magányossága és az a veszély, amely ezzel az alpesi átkeléssel hajdan együtt járt, adta az útnak a Via mala* nevet is. Most már persze más a helyzet. A szellem itt is legyőzte a természetet és megbéklyózó kötélként húzódik sziklától szikláig a biztonságos, kényelmes és úgyszólván elpusztíthatatlan út, amely minden évszakban járható. És mégis: a fenyegető sziklák láttán borzongató félelemérzés fog el bennünket; úgy rémlik, bosszút forralnak és szabadulásukon törik fejüket.

Ámde lassacskán tágul a szurdok, ritkulnak a zúgó vízesések, a Rajna medre, amely gyakran csupán hüvelykekkel mérhető szorosokon hatolt

* – gonosz út – *Szerk.*

keresztül, kiszélesedik, a meredek sziklafalak itt már ferdébbek és hátrább húzódnak, egy zöld völgy tárul fel, s a Splügen ezen első teraszának közepén ott van Andeer, a graubündeniek és a veltliniek kis fürdőhelye. A növényzet itt már sokkal szegényesebb, s ez annál is szembeötlőbb, mert Thusistól idáig nem láttunk lombot meg füvet, csak a meredek szirteken megkapaszkodó fenyőket. És mégis jólesett a szemnek a sok komoly, szürkésbarna gránitfal után ismét a zöld rétű völgy, a bokrokkal benőtt lanka látványa. Rögtön Andeer után meredek kaptató kezdődött, ezernyi kanyarodóval kígyózott föl rá az út. Kiszálltam a kocsiból és sziklagörgetegeken, bokrokon és egymásba fonódó indákon keresztül kapaszkodtam fel odáig, ahol az út a hegy másik oldala felé fordul. Mélyen alattam terült el a Rajnától átszelt zöld völgy, ismét felhatolt hozzám a folyó dübörgő moraja. Még egy búcsúpillantást vetettem a mélységre és tovább mentem. Az út égbetörő, ferde sziklák között meghúzódó katlanba vezetett, ismét a lehető legelhagyatottabb magányba. A kőmellvédre támaszkodva lenéztem a sötét lombú fák között medencét kivájt Rajnára. A nyugodt, zöld vízfelület, amely fölé ágak hajlottak, és mindenütt titkos, rejtett kis zugokat teremtettek lombjaikkal, a mohos sziklafalak, az itt-ott beszűrődő napsugarak – mindennek volt valami sajátságos varázsa. Szinte érteni véltem az elcsendesedett folyó mormolását, mintha azoknak a szépséges hattyúleányoknak a csevegése lett volna, akik messziről szállnak át a hegyeken és valami magányos, titkos helyen levetik hattyúbőrüket, hogy a zöld ágak alatt megfürödjenek a jéghideg hullámokban. Úgy vegyült ebbe a vízesések dörgése, mint a folyó szellemének haragos hangja, amely korholja a vigyázatlanokat, mert megfeledkeztek arról, hogy követniök kell azt, aki elrabolja hattyúbőrüket, és lám, amott máris közeledik egy postakocsi, tele leányokat fürkészőkkel, s különben sem való fehérszemélyeknek, még ha romantikus hattyúleányok is, hogy nyílt országút mentén fürödjenek. De a szép sellők csak nevetnek az aggodalmaskodó öregen, hiszen tudják, hogy senki nem látja őket, csak az, akinek feltárult a természet álomélete, ő pedig nem árt nekik.

Mind hűvösebb lett a hegyek között; némi kapaszkodás után déltájban megpillantottam az első havat, és hirtelen, miután a tűző napon kimelegedtem a gyors mászásban és járásban, észrevehetően hideg levegő csapott meg. Ez a hágó második teraszának hőmérséklete volt, ott, ahol Splügen falu van, az utolsó olyan helység, amelyben még németül beszélnek, magas hegyek között, amelyeknek zöld oldalaiból sötétbarna havasi pásztorkunyhók emelkedtek ki. Az egyik házban – amely már egészen olasz módra volt berendezve, a felső emeletekig mindenütt kőpadló és vastag kőfalak – ebédeltünk, majd folytattuk az utat egy csaknem függőleges sziklafalon

fölfelé. Egy erdei szakadékban, az utolsó fák között, amelyeket az Alpoknak ezen az oldalán láttam, egy lavina húzódott, egy széles hófolyam, amely a meredek sziklafalakról gördült le. Nem sok idő telt bele, s megjelentek a kopár szakadékok, mélyükön szilárd, boltozatos hótakaró alatt dübörögnek a hegyi folyók, és a csupasz sziklákat csak néhol fedi moha. A hó egyre vastagodott, egyre kiterjedtebbé vált. Egészen fenn ebbe volt vágva az út, két oldalán három, sőt négy embernyi magasságban tornyosult a hó. Sarkammal lépcsőfokokat vájtam a hófalba és felkapaszkodtam. Széles, hótól fehérlő völgyet láttam magam előtt, közepén egy szürke háztető magasodott: az osztrák vámőrség az első épület az Alpok itáliai oldalán. Ameddig a háznál átvizsgálták holminkat – Barinas-dohányomat szerencsésen megmentettem a határőrök szeme elől –, időt szakítottam arra, hogy egy kissé körültekintsek. Mindenfelől kopár, szürke sziklahegyek, hófödte csúcsokkal, egy völgy, amelyet annyira beborított a hó, hogy egy fűszálat sem lehetett látni benne, nemhogy bokrot vagy fát – egyszóval félelmetes, elhagyatott pusztaság, fölötte olasz és német földről érkező szélrohamok keresztezik egymást és folyton szürke felhőket terelnek össze – a Szaharánál szörnyűbb és a lüneburgi pusztaságnál egyhangúbb sivatag, olyan vidék, ahol évente kilenc hónapig havazik és három hónapig esik az eső – ezt láttam meg először Itáliából. Innen azonban gyorsan vitt lefelé az út, a hó eltűnt, és ahol tegnap még alig olvadt el a fehér téli takaró, ma már kisarjadt a sárga és a kék sáfrány, kizöldült a fű, újból megjelentek a bokrok, aztán a fák, közöttük fehér vízesések zuhogtak alá, és mélyen lenn, egy ibolyaszín árnyakkal teli völgyben ott tajtékzott a Liro, amelynek hófehér ragyogása fel-felvillant a sötétlő gesztenyefa-sorok között, a levegő egyre melegebb lett, bár a nap már lenyugodott a hegyek mögött, s ott voltunk Campo Dolcinóban, ha még nem is az igazi Olaszországban, de igazi olaszok között. A falucska lakói csoportokba gyűltek kocsink körül és raccsoló, orrhangú lombardiai tájszólásukban fecsegtek lovakról, fogatról és utasokról; csupa markáns vonású, valódi welsch* arc, amelyet még kiemelt a dús, fekete haj és szakáll. És gyorsan mentünk is tovább, a Liro mentén lefelé, rétek és erdők között, rengeteg óriási gránittömb között, amelyek ki tudja, mikor sodródtak ide az Alpok csúcsairól, s merev fekete éleikkel és szegleteikkel meglehetősen furcsán festenek itt a világoszöld rétségen. Egy sor csodaszép, a sziklákhoz támaszkodó falu tűnik fel szemünk előtt karcsú hófehér templomtornyával, különösen S. Maria di Galivaggio; végül kitárul a völgy, és egyik beszögellésében felmagasodik Chiavennának vagy német nevén Clävennek,

* – latin (olasz vagy francia) – *Szerk.*

a Veltlin egyik főbb városának tornya. Chiavenna már igazi olasz város, magas házai vannak és szűk utcái, amelyeken mindenütt hallani a lombard indulatkitöréseket: fiocul d'ona putana, porco della Madonna* stb. Mialatt olaszos vacsoránk és a veltelini bor lefoglalt bennünket, a nap lehanyatlott a Räti Alpok mögött; egy osztrák kocsi – rajta olasz condottiere** s egy kísérő carabiniere*** – felvett bennünket és folytattuk az utat a Comói-tóhoz. A telihold tisztán világított a sötétkék égen, itt-ott ragyogni kezdett egy-egy csillag, fellángolt az alkonypír, megaranyozva a hegyek csúcsait; csodálatos déli éjszaka szállt le. Így utaztam keresztül a zöld szőlővenyigés tájon, ahol a tőkék lugasokra és az eperfák koronájába fonták indáikat, Itália meleg lehelete szelíden és egyre szelídebben áradt felém, édes borzongással töltött el egy eddig nem ismert, rég megálmodott természet varázsa, s lélekben látva azokat a szépségeket, amelyeket szemem fog majd látni, boldogan elszunnyadtam.

Lombardische Streifzüge
I. Über die Alpen!
A megírás ideje: 1841 május
A megjelenés helye: „Athenäum",
1841 december 4-i és 11-i (48. és 49.) sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

* – kurafi, Madonna disznaja – *Szerk.*
** – zsoldosvezér, (itt) kocsis – *Szerk.*
*** – csendőr – *Szerk.*

Schelling Hegelről[164]

Ha most itt Berlinben megkérdeznek valakit, akinek csak némi sejtelme is van a szellemnek a világ feletti hatalmáról, hogy hol az a harctér, amelyen küzdelem folyik a németországi politikai és vallási közvéleményen, tehát magán Németországon való uralomért, akkor azt fogja válaszolni, hogy ez a harctér az egyetemen van, mégpedig a 6. tanteremben, ahol Schelling tartja előadásait a kinyilatkoztatás filozófiájáról. Mert pillanatnyilag az egyes ellenáramlatok, amelyek elvitatják ezt az uralmat a hegeli filozófiától, mind elhomályosultak, elmosódtak és háttérbe léptek Schelling *egyedüli* oppozíciója előtt; azok a támadók, akik kívül állnak a filozófián, Stahl, Hengstenberg, Neander, mind átengedik a teret egy olyan harcosnak, akitől azt várják, hogy saját területén fogja leküzdeni a legyőzetlent. Ez a harc valóban eléggé sajátságos. Két ifjúkori jóbarát, akik szobatársak voltak a tübingeni intézetben, negyven év után ellenfelekként kerülnek újra össze egymással; az egyik tíz éve halott, de tanítványaiban elevenebb, mint valaha is volt; a másik, mint emezek mondják, három évtizede szellemileg halott, most pedig egészen váratlanul az élet teljes erejét és érvényességét igényli magának. Aki eléggé „pártatlan" ahhoz, hogy mindkettőtől egyaránt távolállónak tudja magát, vagyis hogy ne legyen hegeliánus – mert Schelling hívének az után a néhány szó után, amelyet mondott, mostanáig bizonyára senki sem vallhatja magát –, akiben tehát megvan a „pártatlanság" e sokat magasztalt előnye, az Hegel holttá nyilvánításában, amely Schelling berlini fellépésével kimondatott, az istenek bosszúját fogja látni Schelling holttá nyilvánításáért, amelyet annak idején Hegel hirdetett ki.

Számottevő, tarkán vegyes hallgatóság jelent meg, hogy e harc tanúja legyen. Élükön az egyetemi előkelőségek, a tudomány korifeusai, olyan férfiak, akik mind egy-egy sajátos irányzatot teremtettek, nekik tartották fenn a katedrához legközelebb levő helyeket, mögöttük pedig összevissza zsúfoltan, ahogy a véletlen hozta egymás mellé őket, minden társadalmi állás, nemzet és vallásfelekezet képviselői. A féktelen ifjak között itt-ott egy-egy ősz szakállú törzstiszt ül, és mellette teljesen fesztelenül talán egy önkéntes, aki más társaságban azt sem tudná, hogyan viselkedjék alázatosságá-

ban a magas rangú felettessel szemben. Öreg doktorok és lelkészek, akiknek nemsokára jubilálhat a diplomájuk, úgy érzik, hogy újra ott kísért fejükben a rég elfelejtett diák, és előadásra járnak, zsidók és mohamedánok látni akarják, mi is hát a helyzet a keresztény kinyilatkoztatással; német, francia, angol, magyar, lengyel, orosz, új-görög és török beszédet hallani összevissza – ekkor felhangzik a csendet kérő jelzés és Schelling a katedrára lép.

Közepes termetű ember, haja fehér, szeme élénk, világoskék, kifejezése inkább derűre hajló, mint imponáló, és némi pocakkal párosulva inkább kedélyes családapára, mint lángeszű gondolkodóra vall, kemény, de erős orgánum, sváb-bajor tájszólás, amelyben mindig az „eppes"* tér vissza az „etwas"* helyett: ez Schelling külső megjelenése.

Átsiklom első előadásai[165] tartalmán, hogy azonnal Hegelről tett kijelentéseire térjek rá, és csak azt tartom fenn, hogy a megértetésükhöz szükséges dolgokat utólag csatoljam. Úgy közlöm e részeket, ahogy az előadáson magam lejegyeztem.

„Az identitás filozófiája, ahogy én felállítottam, az egész filozófiának csak az egyik oldala volt, mégpedig a negatív. Ennek a negatívumnak vagy a pozitívum kifejtésével kellett kiegészülnie, vagy pedig, bekebelezve a korábbi filozófiák pozitív tartalmát, önmagát pozitívként kellett tételeznie és így abszolút filozófiává felemelnie. Az ember sorsa fölött is egy értelem lebeg, amely őt az egyoldalúságban való kitartásra készteti, míg csak ki nem merítette ennek minden lehetőségét. Így volt ez Hegellel, aki a negatív filozófiát az abszolút filozófiaként állította fel. – Hegel úr nevét most először említem. Mint ahogy szabadon szóltam Kantról és Fichtéről, akik tanítóim voltak, ugyanúgy fogok tenni Hegellel is, bár ez nem szolgál éppen örömömre. De azon nyíltság kedvéért, amelyet megígértem Önöknek, Uraim, meg fogom tenni. Ne legyen olyan látszat, mintha bármit is restellenem kellene, mintha volnának olyan pontok, amelyekről nem nyilatkozhatom szabadon. Visszaemlékszem arra az időre, amikor Hegel beszélgetőtársam, életem részese volt, és azt kell mondanom, hogy míg általában felületesen és laposan fogták fel az identitás-filozófiát, ő volt az, aki ennek alapgondolatát átmentette a későbbi időkbe és mindvégig folyvást elismerte, miként ezt mindenekelőtt »Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie« című előadásai tanúsították számomra. Ő, aki a nagy anyagot már kimunkálva találta, főleg a módszerre szorítkozott, míg mi, többiek, főleg az anyagi résszel foglalkoztunk. Én magam, akit az elért negatív

* – valami – *Szerk.*

eredmények nem elégítettek ki, szívesen fogadtam volna minden kielégítő lezárást, idegen kézből is.

Egyébként itt arról van szó, hogy Hegel helye a filozófia történetében, az a hely, amely a nagy gondolkodók között kijelölendő neki, éppen az-e, hogy az identitás-filozófiát abszolúttá, végsővé próbálta felemelni, ami persze csak jelentős változtatásokkal történhetett meg; és ezt a saját, mindenki előtt nyitva álló írásaimból szándékozom bebizonyítani. Ha valaki azt mondaná, hogy ebben éppen Hegel hibáztatása rejlik, akkor azt felelem, hogy Hegel azt tette, ami hozzá legközelebb állott. Az identitás-filozófiának önmagával kellett megküzdenie, önmagán kellett túlmennie mindaddig, amíg a pozitívnak az a tudománya, amely a létezésre is kiterjed, még nem volt meg. Ezért kellett Hegelnek e törekvésében az identitás-filozófiát túlvinnie saját korlátján, a lét potenciáján, a tiszta lenni-képességen és a létezést annak alárendeltjévé tennie.

»Hegel, aki Schellinggel együtt felemelkedett az abszolútum elismeréséig, elfordult tőle, mert nem az intellektuális szemléletben előfeltételezettként, hanem tudományos úton felfedezettként akarta felfogni.« E szavak adják meg azt a textust, amelyről most Önöknek beszélni fogok. – A jelzett passzusnak az a vélemény az alapja, hogy az identitás-filozófiának az abszolútum nem csupán a lényeg szerint, hanem az egzisztencia szerint is eredménye; minthogy ugyanis az identitás-filozófiának a kiindulópontja az alany és tárgy indifferenciája, ennek egzisztenciáját is az intellektuális szemlélet által bizonyítottként fogadják el. Ilyen módon Hegel egészen gyanútlanul azt tételezi fel, hogy én ennek az indifferenciának az *egzisztenciáját*, a *létét*, az intellektuális szemlélet által akartam bizonyítani, és hibáztam a bizonyítás hiányos volta miatt. Hogy én ezt nem akartam, bizonyítja az a részemről sokszor elmondott figyelmeztetés, hogy az identitás-filozófia nem az egzisztencia valamilyen rendszere, ami pedig az intellektuális szemléletet illeti, ez a meghatározás elő sem fordul az identitás-filozófiának abban a kifejtésében, amelyet én a korábbi időből származó egyetlen és kizárólagosan tudományos kifejtésnek ismerek el. Ez a kifejtés ott található, ahol senki sem keresi, tudniillik a »Zeitschrift für spekulative Physik«-ben[166], a második kötet második füzetében. Másutt persze előfordul az intellektuális szemlélet és egyik darabja a fichtei hagyatéknak. Fichte, akivel én nem akartam egyenesen szakítani, általa jut el az ő közvetlen tudatához, az Énhez; én azért kapcsolódtam ehhez, hogy ezen az úton az indifferenciához jussak el. Minthogy tehát az Ént az intellektuális szemléletben már nem szubjektívan nézzük, a gondolkodás szférájába lép és így már nem közvetlenül bizonyosan létező. Eszerint az intellektuális szemlélet még az Én

egzisztenciáját sem bizonyítaná, és ha Fichte erre a célra használja, akkor mégsem hivatkozhatom erre a szemléletre, hogy belőle mutassam ki az abszolútum egzisztenciáját. Így Hegel nem hibáztathatott engem egy olyan bizonyítás hiányossága miatt, amelyet én sosem akartam adni, hanem csak amiatt, hogy nem mondtam meg eléggé nyomatékosan: nekem az egzisztenciával egyáltalán semmi dolgom nincs. Mert ha Hegel a végtelen potencia létének bizonyítékát kívánja, akkor túllép az értelmen; ha a végtelen potenciának léte volna, akkor a filozófia nem volna mentes a léttől; és itt kell aztán felvetni azt a kérdést, hogy elgondolható-e az egzisztencia elsősége. Hegel nemet mond erre, mert logikáját a léttel kezdi és azután rögtön egy létezési rendszerre tér rá. Mi azonban igent mondunk rá, mert mi a lét tiszta potenciájával mint csupán a gondolkodásban létezővel kezdjük. Hegel, aki oly sokat beszél az immanenciáról, mégis csupán abban immanens, ami a gondolkodásnak *nem* immanens, mert a lét ez a nem-immanens. A tiszta gondolkodásba való visszahúzódás főképpen azt jelenti, hogy a gondolaton kívül minden léttől visszahúzódunk. Hegel azon állításának, hogy az abszolútum egzisztenciája a logikában bizonyítást kapott, még az a hátránya is megvan, hogy ilyen módon kétszer kapjuk a végtelent, egyszer a logika végén és azután még egyszer az egész folyamat végén. Egyáltalán nem lehet megérteni, miért került az »Enzyklopädie«-ben a logika előre, ahelyett, hogy az egész ciklust életadóan áthatná."

Eddig Schelling. Nagyrészt és amennyire lehetett, saját szavait idéztem, és bátran állíthatom, hogy nem tagadhatná meg e kivonat aláírását. Kiegészítésül hozzáfűzöm az előző előadásokból azt, hogy ő két oldalról nézi a dolgokat: a quidet elválasztja a quodtól*, a lényeget és fogalmat az egzisztenciától; az előbbit a tiszta észtudományba vagy negatív filozófiába utalja, az utóbbit egy empirikus elemekkel bíró, újonnan megalapítandó tudományba, a pozitív filozófiába. Az utóbbiról mostanáig még semmi sem hangzott el, az előbbi már jelentkezett negyven évvel ezelőtt, hiányos, maga Schelling által elvetett fogalmazásban, és most fogja ő valódi, adekvát kifejezésében kifejteni. Alapja az ész, a megismerés tiszta potenciája, amelynek a közvetlen tartalma a lét tiszta potenciája, a végtelen létlehetőség. A szükséges harmadik ehhez mármost a lét *feletti* potencia, a magát többé külsővé-idegenné tenni nem tudó potencia, s ez az abszolútum, a szellem, az, ami mentesítve van a létbe való átmenet szükségszerűségétől és örök szabadságban marad a léttel szemben. Ama potenciák „orfikus"** egységét is

* V. ö. 168. old. – *Szerk.*

** – titkos, rejtelmes – *Szerk.*

nevezhetjük az abszolútumnak, mint azt, amin kívül semmi sincs. Ha a potenciák ellentétbe kerülnek egymással, akkor ez a kizárólagos voltuk a végesség.

Ez a néhány mondat, úgy gondolom, elég az előbbiek megértéséhez és megadja az újschellingianizmus körvonalait is, amennyire ezek itt és eddig megadhatók. Számomra még csak az van hátra, hogy levonjam belőlük a Schelling által bizonyára készakarva elhallgatott következtetéseket, és síkraszálljak a nagy halottért.

Ha a hegeli rendszerre kimondott schellingi halálos ítéletet kivetkőztetjük kuriális nyelvezetéből, a következő derül ki: Hegelnek tulajdonképpen nem is volt saját rendszere, hanem az én gondolataim hulladékaiból tengette életét szánalmasan; miközben én a partie brillante-tal*, a pozitív filozófiával foglalkoztam, ő pedig a partie honteuse-ben**, a negatívban kéjelgett, és minthogy nekem nem volt időm rá, átvette annak teljessé tételét és kidolgozását, végtelenül boldognak érezve magát azért, hogy ezt még rábíztam. Hibáztatni akarjátok őt ezért? „Azt tette, ami hozzá legközelebb állott." Mégis „helye van a nagy gondolkodók között", mert „ő volt az egyetlen, aki elfogadta az identitás-filozófia alapgondolatát, míg a többiek mind laposan és felületesen fogták fel". De mégis rosszul ütött ki nála a dolog, mert a fele filozófiát egésszé akarta tenni.

Emlegetnek egy ismert mondást, amely állítólag Hegel szájából ered, de a fenti nyilatkozatokból ítélve kétségkívül Schellingtől származik: „Tanítványaim közül csak egy értett meg engem, de sajnos az is félreértett."

De komolyra fordítva a szót, lehet-e ilyen becsmérléseket írni Hegel sírkövére anélkül, hogy mi, akik többet köszönhetünk neki, mint amennyivel ő tartozott Schellingnek, a halott becsületéért kihívásra ne merészkedjünk, bármennyire félelmetes is az ellenfél? Márpedig ezek becsmérlések, mondhat Schelling, amit akar, lehet a forma látszólag bármennyire tudományos is. Ó, ha kívánnák tőlem, tudnám én Schelling urat és bárki mást „tisztán tudományos módon" olyan csapnivalónak ábrázolni, hogy bizonyára belátná a „tudományos módszer" előnyeit; de miért tenném? Egyébként is frivol dolog volna, ha én, fiatalember létemre, egy aggastyánt akarnék ócsárolni, mégpedig Schellinget, aki, bármilyen határozottan elpártolt is a szabadságtól, mégis mindig megmarad az abszolútum felfedezőjének és akit, míg Hegel elődjeként lép fel, mindnyájan csak a legnagyobb tisztelettel említhetünk. De az a Schelling, aki Hegel utódja, csak némi kegyeletet

* – ragyogó résszel – *Szerk.*

** – szégyenletes részben – *Szerk.*

igényelhet, és tőlem a legkevésbé sem kívánhatja, hogy nyugodt és hűvös legyek; mert én sorompóba léptem egy halottért, s a harcolóhoz mégiscsak illik valami szenvedélyesség; aki hidegvérrel ránt kardot, az ritkán lelkesedik nagyon azért az ügyért, amelyért küzd.

Meg kell mondanom, hogy Schelling itteni fellépése és különösen ezek a Hegel elleni kirohanásai alig hagynak már kétséget afelől, amit eddig nem akartunk elhinni, hogy tudniillik a Riedel ismeretes legutóbbi brosúrájának előszavában megrajzolt portré hasonlít hozzá. Ha ez a mód, ahogyan a filozófiának e századbeli egész fejlődését, Hegelt, Gansot, Feuerbachot, Strausst, Rugét és a „Deutsche Jahrbücher"-t, előbb magától függővé teszi, azután pedig nemcsak hogy tagadja, hanem egy szóvirággal, amelynek csak az a rendeltetése, hogy őt jobban előtérbe állítsa, úgy ábrázolja, mint valami luxust – amelyet a szellem önmagával űz, mint valami furcsa félreértést, mint haszontalan tévelygések gyűjteményét –, ha ez nem szárnyalja túl mindazt, amit abban a röpiratban Schellingnek szemére vetettek, akkor sejtelmem sincs arról, hogy mi az illem a kölcsönös érintkezésben. Persze nehéz volna Schellingnek olyan középutat találnia, amely sem őt, sem Hegelt nem kompromittálná, és megbocsátható volna az egoizmus, amely a barát feláldozására bírja őt, hogy magát mentse. De mégiscsak egy kissé sok, hogy Schelling azt várja el évszázadunktól, hogy negyven fáradsággal és munkával teli évet, a gondolkodásnak, a legbecsesebb érdekek és legszentebb hagyományok feláldozásának negyven évét, elpocsékolt időként, elhibázott irányként megtagadja, pusztán azért, hogy ne lássék úgy, mintha *ő* fölöslegesen élt volna ebben a negyven évben; gúnynál is többnek hangzik, ha azáltal juttat helyet Hegelnek a nagy gondolkodók között, hogy érdemileg kirekeszti őt körükből, a maga teremtményeként, szolgájaként beszél róla; végül pedig mégiscsak némi szellemi fösvénységnek, kicsinyességnek tűnik fel – hogy is nevezik azt az ismert halványsárga szenvedélyt? –, hogy Schelling mindazt, amit Hegelben elismer, visszaigényli, mint a maga tulajdonát, sőt mint húsából való húsát. Mégiscsak furcsa volna, hogy ha a régi schellingi igazság csak a rossz hegeli formában tudta volna fenntartani magát, akkor szükségképpen magára Schellingre hullana vissza az a szemrehányás, amellyel tegnapelőtt megtámadott ellenfelét illette, az, hogy homályosan fejezi ki magát, amit persze ő az általános vélemény szerint most is tesz, a világosság ígérete ellenére. Aki folyton ontja az olyan körmondatokat, mint Schelling, aki olyan kifejezéseket használ, mint quidditatív és quodditatív*, orfikus egység stb. és még ezekkel is csak olyan kevéssé

* – a lényeg fogalmára vonatkozó és az egzisztencia fogalmára vonatkozó – *Szerk.*

képes kifejezni magát, hogy minden pillanatban latin és görög mondatoknak és szavaknak kell kisegíteniök, annak aztán csakugyan nincs joga, hogy Hegel stílusát szidja.

Egyébként Schelling leginkább az egzisztenciával kapcsolatos szerencsétlen félreértés miatt sajnálatraméltó. A jó, naiv Hegel, aki hitt a filozófiai eredmények létezésében, az észnek abban a jogában, hogy a létezésbe lépjen, uralkodjék a léten! De csakugyan különös volna, hogy ő, aki mégiscsak kellőképpen tanulmányozta Schellinget és sokáig személyes érintkezésben volt vele, s mind a többiek, akik behatolni igyekeztek az identitás-filozófiába, ne vettek volna észre semmit a fő tréfából, hogy tudniillik mindezek csak üres szavak, amelyek csak Schelling fejében léteznek és egyáltalán nem tartanak igényt arra, hogy valamilyen befolyásuk legyen a külvilágra. Valahol mégiscsak meg kellene lennie ennek írásban, és valaki bizonyára megtalálta volna. De az ember valóban abba a kísértésbe esik, hogy kételkedjék: eleve Schelling nézetei voltak-e ezek, vagy csak későbbi toldások?

És az identitás-filozófia új megfogalmazása? Kant megszabadította az ésszerű gondolkodást a tértől és az időtől, Schelling elveszi tőlünk még a létezést is. Mi marad hát meg nekünk? Nem itt a helye annak, hogy vele szemben kimutassuk: az egzisztencia csakugyan beletartozik a gondolkodásba, a lét a szellem immanens tulajdonsága, és nem lehet csak úgy rohammal legázolni minden modern filozófia alapelvét, a „cogito, ergo sum"*-ot; de engedtessék meg nekem az a kérdés, hogy egy olyan potencia, amelynek magának nincs léte, teremthet-e valamilyen létet, hogy egy olyan potencia, amely már nem tudja külsővé-idegenné tenni magát, potencia-e még, és hogy a potenciák trichotomiája** furcsa módon nem felel-e meg az idea, természet és szellem azon szentháromságának, amely Hegel „Enzyklopädie"-jéből kibontakozik?

És mi adódik majd mindebből a kinyilatkoztatás filozófiája számára? Ez utóbbi természetesen a pozitív filozófiába, az empirikus oldalra tartozik. Schelling nem tud majd másképpen segíteni magán, mint azzal, hogy elfogadja egy kinyilatkoztatás tényét, amelyet talán valamilyen módon megindokol, de nem ésszerűen, mert hisz ez elől elzárta az ajtót. Hegel mégiscsak egy kissé megnehezítette magának a dolgot – vagy vannak más kisegítő eszközök Schelling tarsolyában? Ilyenképpen ez a filozófia teljesen jogosan nevezhető az empirikusnak, teológiája a pozitívnak, jogtudománya pedig

* – „gondolkodom, tehát vagyok"-ot[167] – *Szerk.*

** – hármas osztódása – *Szerk.*

bizonyára a történeti lesz. Ez persze nemigen különbözik egy vereségtől, mert mindezt már tudtuk, mielőtt Schelling Berlinbe jött.

A *mi* dolgunk az lesz, hogy kövessük gondolatmenetét és megóvjuk a szidalmaktól a nagy mester sírját. Nem félünk a harctól. Semmi sem lehet kívánatosabb számunkra, mint az, hogy egy ideig ecclesia pressa* legyünk. Itt elválnak egymástól a lelkek. Amelyik igaz, az kiállja a tűzpróbát, amelyik hamis, azt szívesen nélkülözzük sorainkban. Ellenfeleinknek el kell ismerniök, hogy az ifjúság még sohasem özönlött olyan nagy számban zászlaink alá, a gondolat, amely uralkodik rajtunk, még sohasem bontakozott ki olyan gazdagon, bátorság, érzület, tehetség még sohasem volt annyira a mi oldalunkon, mint most. Ezért bátran szembe fogunk szállni az új ellenséggel; a végén csak akad valaki köztünk, aki bebizonyítja, hogy a lelkesültség kardja éppen olyan jó, mint a lángész kardja.

Schelling pedig meglátja majd, hogy összehoz-e iskolát. Most sokan csak azért csatlakoznak hozzá, mert Hegel ellen vannak, mint ő, és hálásan fogadnak mindenkit, aki Hegelt támadja, még ha Leo vagy Schubarth is az. De ezeknek, azt hiszem, túl jó Schelling. Hogy szerez-e híveket rajtuk kívül, az majd elválik. Én még nem hiszem, bár néhány hallgatója előmenetelt tanúsít és már eljutott az *indifferenciáig*.

Schelling über Hegel
A megírás ideje: 1841 november második fele
A megjelenés helye: „Telegraph für Deutschland", 1841 december, 207. és 208. sz.
Aláírás: Friedrich Oswald

* – elnyomott egyház – *Szerk.*

Schelling

und die

Offenbarung.

Kritik

des neueſten Reaktionsverſuchs

gegen die

freie Philoſophie.

Leipzig,
Robert Binder.
1842.

A „Schelling és a kinyilatkoztatás" című brosúra címoldala

Schelling és a kinyilatkoztatás

A szabad filozófia elleni legújabb reakciós kísérlet kritikája

Egy évtizeden át viharfelhő lebegett Dél-Németország hegyei fölött, s mind fenyegetőbbé és sötétebbé sűrűsödött az északnémet filozófia számára. Schelling újra színre lépett Münchenben; hallottuk, hogy új rendszere befejezéséhez közeledik és szembe fog szállni a hegeli iskola túlsúlyával. Ő maga határozottan ez ellen az irányzat ellen emelt szót, és a hegeli iskola többi ellenfelének, amikor minden érvüknek meg kellett hátrálnia e tanítás győzelmes erejével szemben, még mindig megmaradt tartalékául az, hogy rámutathatnak Schellingre, mint arra a férfiúra, aki végső soron meg fogja semmisíteni.

Hegel tanítványainak tehát nagy várakozással kellett fogadniok Schellinget, amikor egy fél évvel ezelőtt Berlinbe jött és azt ígérte, hogy a nyilvánosság ítélete elé bocsátja immár kész rendszerét. Így remélhető volt, hogy végre nem kell már fárasztó, üres szóbeszédeket hallani róla, a nagy ismeretlenről, és látható lesz majd, hogyan is áll a dolog. Egyébként is, tekintve azt a harci kedvet, amely mindig is jellemző volt a hegeli iskolára, azt az önbizalmat, amely megvolt benne, csak üdvözölhette azt az alkalmat, hogy megmérkőzhetik egy híres ellenféllel, hiszen Schellinget már régen kihívta vitára Gans, Michelet és az „Athenäum"[168], fiatalabb tanítványait pedig a „Deutsche Jahrbücher".

Így közeledett hát a viharfelhő, s elsújtotta villámait és mennydörgését, ezek Schelling katedrájáról egész Berlint izgalomba kezdték hozni. Most elült már a mennydörgés, a villám nem cikázik többé. Vajon elérte-e célját, lángba borult-e a hegeli rendszernek, a gondolat e büszke palotájának a váza, sietnek-e a hegeliánusok, hogy mentsék, ami menthető? Eddig még senki sem látta ezt.

Pedig Schellingtől sok mindent vártak. Nem rogytak-e térdre a „pozitívak"[152] és siránkoztak az Úr országában pusztító nagy szárazságon, s könyörögtek a távoli láthatáron lebegő esőfelhőért? Nem éppen úgy történt-e, mint egykor Izráelben, ahol Illés elhívatott arra, hogy előzze a hajdani

Baál-papokat?[169] Mikor pedig eljött ő, a nagy ördögűző, hogy elnémult egyszerre a hangos, szemérmetlen vádaskodás, az egész vad tombolás és ordítozás, nehogy az új kinyilatkoztatásnak egyetlen szava is elvesszen! Mily szerényen visszahúzódtak az „Evangelische" és az „Allgemeine Berliner Kirchenzeitung", a „Literarischer Anzeiger" és a Fichte-féle folyóirat[170] derék hősei, hogy helyet adjanak a Szent Györgynek, aki legyőzi majd a hegelkedés irtóztató sárkányát, amely az istentelenség lángját és a sötétség füstjét okádja! Nem volt-e olyan csend az országban, mintha a Szentlélek készülne leszállani, mintha maga Isten akarna a felhőkből szólani?

És mikor a filozófiai Messiás felment fából készült, nagyon rosszul párnázott trónjára az auditorium maximumban*, mikor a hit tetteit és a kinyilatkoztatás csodáit ígérte, milyen ujjongó biztatás hangzott felé a pozitívak táborából! Mennyire őt zengte csak minden ajak, őt, akibe a „keresztények" reményüket helyezték! Nem azt mondták-e, hogy a bátor dalia, mint Roland, egymaga lép rá majd az ellenséges területre, tűzi ki zászlaját az ellenséges ország szívében, röpíti levegőbe az elvetemültség legbelső várát, az eszme soha le nem győzött erősségét, úgyhogy az ellenség támasz és központ nélkül, saját országában sem talál többé segítségre, biztos menedékre? Nem hirdették-e már meg a hegelianizmus 1842 húsvétjára várt bukását, az összes ateisták és kereszténytelenek halálát?

Minden másképpen történt. A hegeli filozófia továbbra is él a katedrán, az irodalomban, az ifjúságban; tudja, hogy az eddig ellene intézett összes támadások mit sem árthattak neki, és nyugodtan halad tovább saját belső fejlődésének útján. A nemzetre gyakorolt hatása, mint ezt már ellenfeleinek fokozódó dühe és tevékenysége is mutatja, gyorsan növekedik, Schelling pedig csaknem összes hallgatóit kielégítetlenül hagyta.

Ezek olyan tények, amelyekkel szemben még az újschellingiánus bölcsesség csekély számú híve sem tehet majd helytálló ellenvetést. Mikor az emberek észrevették, hogy nagyon is beigazolódtak a Schellinget illető előítéletek, eleinte némileg zavarban voltak, hogy a tudomány atyamestere iránti kegyeletet miként egyeztessék össze igényeinek azzal a nyílt, határozott visszautasításával, amivel Hegelnek tartoztak. De csakhamar ő maga tette meg nekünk azt a szívességet, hogy megszabadított ettől a dilemmától, amikor Hegelről olyan módon beszélt, amely mentesített minden kímélettől állítólagos utódjával és legyőzőjével szemben. Ezért tőlem sem vehetik zokon, ha demokratikus elvet követek megítélésemben és személyre való tekintet nélkül, csupán az ügyre és történetére szorítkozom.

* – nagy előadóteremben – *Szerk.*

Mikor Hegel 1831-ben, haldokolva, rendszerét örökségül hagyta tanítványaira, ezek száma viszonylag csekély volt még. A rendszer csak abban a szigorú és merev, de szolid formában volt meg, amelyet azóta oly sokszor kifogásoltak, de amely csupán szükségszerűség volt. Maga Hegel, büszkén bízva az eszme erejében, keveset tett tanításának népszerűsítéséért. Nyilvánosságra hozott írásai mind szigorúan tudományos, szinte tüskés stílusban íródtak és akárcsak a „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik"[171], amelybe tanítványai ugyanilyen módon írtak, csak tudósok kisszámú és ráadásul elfogult közönségére számíthattak. A nyelvezetnek nem kellett szégyenkeznie a gondolattal vívott harcban szerzett sebhelyei miatt; az első feladat minden képzetszerűnek, fantasztikusnak, érzelminek a határozott elutasítása és a tiszta gondolatnak a maga önteremtésében való megragadása volt. Csak amikor már megvolt ez a biztos hadműveleti bázis, akkor lehetett nyugodtan szembenézni a kirekesztett elemek későbbi reakciójával és leszállni a nem-filozófiai tudatba is, védett háttal. Hegel előadásainak hatása mindig csak egy kis körre korlátozódott, és bármennyire jelentős volt is, csupán a későbbi években teremhetett gyümölcsöt.

De mikor Hegel meghalt, filozófiája csak akkor kezdett igazán élni. Összes műveinek, különösen pedig előadásainak kiadása mérhetetlen hatást keltett. Új kapuk nyíltak fel ahhoz a rejtett, csodálatos kincshez, amely ott szunnyadt a hegy hallgatag ölében és amelynek szépsége eddig csak kevesek előtt csillant fel. Csekély volt azoknak a száma, akiknek megvolt a bátorságuk, hogy a maguk kockázatára bemerészkedjenek a járatok labirintusába; most itt volt az egyenes, kényelmes út, amelyen el lehetett jutni a mesés kincshez. Ugyanakkor Hegel tanítványainak ajkán emberibb, szemlélhetőbb formát öltött a tanítás, magának a filozófiának a részéről mind gyengébb és jelentéktelenebb lett az ellenállás, s lassanként már csak a teológiai és jogászi rutin hallatott panaszt a miatt a szemtelenség miatt, hogy illetéktelen személy beavatkozik az ő szaktudományukba. Az ifjúság annál mohóbban fogadta be a kínálkozó újat, mert közben magában az iskolában is haladás történt, s ez a tudomány és a gyakorlat életkérdésein való igen fontos vitákra buzdította.

Azokat a korlátokat, amelyek közé maga Hegel szorította be tanítása következményeinek hatalmas, ifjúi erővel feltörő árját, részben kora, részben személyisége szabta meg. Alapvonalaiban a rendszer már 1810 előtt készen volt, Hegel világnézete 1820-szal lezárult. Politikai felfogása, államtana, amelyet Angliát szem előtt tartva fejtett ki, félreismerhetetlenül a restauráció korának[44] bélyegét viseli magán, mint ahogy a júliusi forradalmat sem látta világosan a maga világtörténeti szükségszerűségében. Így maga is

áldozatául esett saját kijelentésének, amely szerint minden filozófia csak a maga korának gondolati tartalma. Másfelől személyes véleményei tisztázódtak ugyan a rendszer révén, de nem anélkül, hogy befolyásolták volna ennek következtetéseit. Így vallás- és jogfilozófiája feltétlenül egészen másképpen festett volna, ha jobban elvonatkoztat azoktól a pozitív elemektől, amelyek őbenne korának műveltségénél fogva megvoltak és helyettük a tiszta gondolatból fejti ki őket. Erre lehet visszavezetni Hegel minden következetlenségét, minden ellentmondását. Ebből a szemszögből kell nézni mindazt, ami a vallásfilozófiában túl ortodoxnak, az államjogban túl általtörténetinek látszik. Az alapelvek mindig függetlenek és szabadelvűek, a következtetések – ezt senki sem tagadja – itt-ott visszafogottak, sőt nemliberálisok. Erre aztán fellépett tanítványainak egy része; ragaszkodott az alapelvekhez és elvetette a következtetéseket, ha nem voltak igazolhatók. Kialakult a baloldal, Ruge a „Hallische Jahrbücher"-ben orgánumot teremtett számára, és máról holnapra kijelentették, hogy otthagyják a pozitívum uralmát. De még nem mertek nyíltan kimondani minden következményt. Azt hitték, hogy még Strauss után is a kereszténységen belül állanak, sőt hivalkodtak is kereszténységükkel a zsidókkal szemben; olyan kérdésekben, mint az isten személyisége vagy az egyéni halhatatlanság, maguk sem láttak még annyira tisztán, hogy fenntartás nélküli ítéletet mondhassanak; sőt amikor az elmaradhatatlan következmények közeledtét látták, afelől is kétségeik voltak, hogy az új tannak nem kellene-e az iskola ezoterikus tulajdonában, a nemzet számára pedig titokban maradnia. Akkor Leo fellépett „Hegelingen"-jével[51] és ezzel a legnagyobb szolgálatot tette ellenfeleinek; mint ahogy egyáltalán minden, ami ezen irányzat megbuktatására volt szánva, az előnyére ütött ki és a legvilágosabban megmutatta neki, hogy a világszellemmel vállvetve halad. Leónak köszönhető, hogy a hegelencek tisztába jöttek önmagukkal, újra felébredt bennük az a büszke kedv, amely a végső következményeiig követi s nyíltan és világosan kimondja az igazságot, bármivel jár is ez. Mulatságos dolog ma olvasni a Leóval szemben akkor megjelent védekezéseket: hogy vergődnek a szegény hegelencek, hogy tiltakoznak és tesznek kikötéseket Leo következtetései ellen. Most egyiküknek sem jut eszébe, hogy tagadja Leo vádpontjait; annyira megnőtt a szemtelenségük három év alatt. Feuerbach „Wesen des Christentums"-a, Strauss „Dogmatik"-ja[172] és a „Deutsche Jahrbücher" mutatja, milyen gyümölcsöket hozott Leo vádaskodása; sőt a „Posaune"[173] már Hegelnél kimutatja a szóban forgó következményeket. Ez a könyv már csak azért is annyira fontos Hegel álláspontját illetően, mert megmutatja, hogy milyen gyakran győzött Hegelben e független, merész gondolkodó az ezer

befolyásnak alávetett professzoron. Rehabilitációja ez ama férfiú személyiségének, akitől elvárták, hogy ne csak abban haladja meg korát, amiben lángeszű, hanem abban is, amiben nem az. Itt a bizonyíték rá, hogy ezt is megtette.

Így hát a „hegelenc-banda" nem rejti többé véka alá, hogy a kereszténységet már nem tudja és nem is akarja a maga korlátjának tekinteni. Az ész könyörtelen kritikájának hatására megdőlt minden alapelve a kereszténységnek, sőt annak is, amit eddig egyáltalában vallásnak neveztek; az abszolút eszme arra támaszt igényt, hogy egy új korszak alapítója legyen. Az a nagy átalakulás, amelynek az előző évszázad francia filozófusai csak előfutárai voltak, véghezvitte beteljesülését a gondolat birodalmában, a maga önteremtését. A protestantizmus filozófiája, amely Descartes-nál kezdődött, lezárult; új kor virradt fel, és mindenkinek, aki nyomon kísérte a szellem önfejlődését, legszentebb kötelessége, hogy az óriási eredményt átvigye a nemzet tudatába és Németország életelvévé emelje.

A hegeli filozófiának e belső fejlődése alatt külső helyzete sem maradt változatlan. Meghalt Altenstein miniszter, akinek közvetítése révén Poroszországban bölcső készült az új tanításnak; az ezt követő változásokkal nemcsak megszűnt e tanításnak minden pártolása, hanem arra is törekedtek, hogy lassanként kiszorítsák az államból. Ez azoknak az elveknek a következménye volt, amelyeket mind az állam, mind a filozófia részéről erősebben kiemeltek; ahogy a filozófia nem restellte kimondani a szükségszerűt, úgy az is egészen természetes volt, hogy az állam határozottabban érvényesítette a maga következményeit. Poroszország keresztény-monarchikus állam, és világtörténeti helyzete feljogosítja, hogy alapelveit gyakorlatilag érvényesnek ismerjék fel. Akár egyetértenek velük, akár nem, elég az, hogy megvannak, és Poroszország van olyan erős, hogy szükség esetén kiálljon értük. Amellett a hegeli filozófiának nincs is oka, hogy panaszkodjék emiatt. Előbbi helyzete téves megvilágításba állította és egy sereg látszathívet vonzott hozzá, akikre a harc idején nem lehetett számítani. Álbarátai, az önzők, a felületesek, a felemások, a szolgalelkek most szerencsére visszavonultak, és most tudja, hányadán áll és kire számíthat. Az is csak kedvére való lehet, ha az ellentétek erősen kiviláglanak, minthogy végső győzelme úgyis bizonyos. Így hát egészen természetes volt, hogy az eddig uralkodó tendenciák ellensúlyozására az ellenkező irányzat képviselőit hívták elő; újra megindult a harc amazok ellen, és mikor a történelmi-pozitív frakció újra némi bátorságra kapott, Schellinget hívták meg Berlinbe, hogy döntésre vigye a viszályt és saját filozófiai területén közösítse ki a hegeli tanítást.

Berlini fellépésének mindenutt feszült érdeklődést kellett keltenie. Az újabb filozófia történetében jelentékeny szerepet játszott, de minden tőle származó kezdeményezés ellenére sosem nyújtott kész rendszert és mindig csak halasztotta a tudománnyal való elszámolását, míg most végre megígérte, hogy megadja ezt az egész élettevékenységéről szóló nagy beszámolót. Valóban magára is vállalta, hogy megvalósítja a hit és tudás, a filozófia és kinyilatkoztatás összebékítését és mindazt, amit még kifejtett első előadásában.[165] Egy másik, fontos mozzanat, amely fokozott érdeklődést keltett iránta, az ahhoz való viszonya volt, akinek legyőzésére idejött. Már az egyetemen barátok és szobatársak voltak, azután Jénában olyan meghitten élt a két férfi egymás mellett, hogy a mai napig is eldöntetlen, milyen befolyásuk volt egymásra. Csak annyi bizonyos, hogy Hegel volt az, aki Schellinget annak a tudatára ébresztette, hogy tudtán kívül is mennyire túljutott már Fichtén.* Elválásuk után azonban hamarosan eltávolodni kezdett egymástól addig párhuzamosan haladó fejlődésük. Hegel, akinek mélyen belső, nyugtalan dialektikája csak most kezdett igazán kibontakozni, mikor Schelling befolyása visszaszorult, 1806-ban a „Phänomenologie des Geistes"-ben óriási lépéssel túlment a természetfilozófiai álláspontón és kinyilvánította ettől való függetlenségét. Schelling mindinkább kételkedett abban, hogy az eddigi úton eljut a kívánt nagy eredményekhez, és már akkor megpróbálta, hogy közvetlenül kerítse hatalmába az abszolútumot egy magasabbrendű kinyilatkoztatás tapasztalatszerű előfeltételezésével. Míg Hegel gondolatteremtő ereje egyre energikusabban, élénkebben, tevékenyebben mutatkozott meg, Schelling, mint ezt már az ilyen feltételezés is bizonyítja, renyhe bágyadtságba süllyedt, s ez hamarosan elszunnyadó irodalmi tevékenységében is megnyilvánult. Beszélhet most önelégülten hosszú, titkon végzett filozófiai munkájáról, íróasztala rejtett kincseiről, a gondolattal vívott harmincéves háborújáról, senki emberfia nem hiszi el neki. Aki szelleme minden erőfeszítését egyetlen pontra fordítja, aki még igénybe veheti azt az ifjúi erőt, amely legyőzött egy *Fichtét*, aki a tudomány hőse, elsőrangú lángész akar lenni – és mindenkinek el kell ismernie, hogy csak ilyen ember dönthetné le Hegelt –, annak harminc évre, sőt többre volna szüksége, hogy néhány jelentéktelen eredményt világra hozzon? Ha

* Ha Schellingben csakugyan megvan az az „egyenesség és nyíltság", amellyel buszkélkedik, ha csakugyan oszinten gondolja Hegelre vonatkozó állításait és megvan erre az oka, akkor bizonyítsa be ezt azzal, hogy kiadatja Hegellel való levélváltását, amely úgy mondják birtokában van, vagy amelynek kozzététele csak tőle fugg. De itt a sebezhető pont. Ha tehá azt akarja, hogy higgyunk szavahihetőségében, akkor álljon elő ezzel a bizonyítékkal, amel minden emiatt támadt viszálykodást megoldana. – *Engels jegyzete.*

Schelling nem olyan kényelmesen vette volna a filozofálást, nem feküdnének-e akkor gondolkodása összes fejlődési szakaszai írásművekben a világ előtt? E tekintetben amúgy is mindig kevés önuralmat tanúsított, s minden újat, amit csak talált, azonnal, különösebb bírálat nélkül a világ elé vitt. Ha még mindig a tudomány királyának érezte magát, hogyan tudott népének elismerése nélkül élni, hogyan elégíthette ki őt egy trónfosztott fejedelem, egy X. Károly nyomorúságos egzisztenciája, az identitás-filozófia rég megkopott és kifakult bíbora? Nem kellett-e mindent arra feltennie, hogy visszahelyezze magát elvesztett jogaiba, visszahódítsa trónját, amelyet egy „később érkezett"[174] elrabolt tőle? Ehelyett otthagyta a tiszta gondolat útját, mitológiai és teozófiai ábrándozásokba merült, és óhatatlanul úgy látszik, hogy a porosz király* rendelkezésére tartogatta rendszerét, mert az ő hívására a soha be nem fejezett mű azonnal készen lett. Így jött el aztán ide, bőröndjében a hit és tudás kibékítésével, beszéltetett magáról, és végül katedrára lépett. És mi volt az az új dolog, amelyet hozott, a sosem hallott, amivel csodát akart művelni? A kinyilatkoztatás filozófiája, amelyet „1831 óta egészen egyazon módon" adott elő Münchenben, és a mitológia filozófiája, amely „még régebbi időből kelt". Egészen öreg dolgok, amelyek tíz évig teljesen terméketlenül hangzottak el Münchenben, amelyek csak egy Ringseist, egy Stahlt foghattak meg. Ezt nevezi tehát Schelling a maga „rendszerének"! Itt rejlenek a világmegváltó erők, az istentelenség elleni varázsigék, abban a magban, amely Münchenben nem tudott kicsírázni! Hát miért nem nyomatta ki Schelling ezeket a tíz éve kész előadásait? Tekintve egész önbizalmát és a sikerben való bizakodását, mégis valami egyébnek is kell rejlenie emögött, valami titkos kételynek csak vissza kellett őt tartania ettől a lépéstől.

Azzal, hogy a berlini közönség elé lépett, persze valamivel közelebb ment a nyilvánossághoz, mint eddig Münchenben. Ami ott könnyen maradhatott ezoterikus titkos tan, mert senki sem törődött vele, annak itt könyörtelenül napvilágra kell jutnia. Senkit sem bocsátanak be a mennyországba, amíg át nem ment a kritika tisztítótüzén. Ha ma itt valami feltűnőt mondanak az egyetemen, akkor az holnap benne van minden német újságban. Ezért mindazoknak az okoknak, amelyek előadásai kinyomatásától visszatartották Schellinget, a Berlinbe való átköltözéstől is vissza kellett volna tartaniok. Sőt még inkább, mert a kinyomtatott szó nem enged meg félreértést, az egyszer hevenyészve kimondott, sietve lejegyzett és esetleg csak félig hallott szó viszont csakugyan óhatatlanul ki van téve téves értelmezéseknek.

* IV. Frigyes Vilmos – *Szerk.*

De persze nem volt más választása; el kellett jönnie Berlinbe, különben ténylegesen elismeri, hogy képtelen legyőzni a hegelianizmust. Most már el is késett a kinyomatással, mert valami újat, kinyomatlant kellett Berlinbe hoznia, és itteni fellépése azt mutatja, hogy nincsenek egyéb dolgai „íróasztalában".

Így hát bizakodva és hallgatóinak előre is a leghallatlanabb dolgokat ígérve lépett a katedrára, és csaknem négyszáz, minden rendű és nemzetiségű ember előtt megkezdte előadásait. Ezekből most a saját jegyzeteim alapján, amelyeket összehasonlítottam mások lehetőleg pontosan írt füzeteivel, azt fogom közölni, ami megítélésem igazolására szükséges.

Eddig minden filozófia azt a feladatot tűzte maga elé, hogy a világot mint ésszerűt megértse. Ami ésszerű, az persze szükségszerű is, ami szükségszerű, annak valóságosnak kell lennie, vagy pedig azzá kell válnia. Ez az újabb filozófia nagy gyakorlati eredményeihez vezető híd. Ha mármost Schelling nem ismeri el ezeket az eredményeket, akkor az lett volna következetes dolog, hogy a világ ésszerűségét is tagadja. Ezt azonban nem merte egyenesen kimondani, hanem inkább a filozófia ésszerűségét tagadja. Így hát a lehető leggörbébb úton jut át az ész és az ésszerűtlenség között, az ésszerűt a priori* felfoghatónak, az értelmetlent a posteriori** felfoghatónak mondja, és az előbbit a „tiszta észtudományba vagy negatív filozófiába", az utóbbit a most megalapítandó „pozitív filozófiába" utalja.

Itt van az első, nagy szakadék Schelling és minden más filozófus között; itt az első kísérlet arra, hogy tekintélybe vetett hitet, érzelmi misztikát, gnosztikus képzelgést csempésszen a gondolkodás szabad tudományába. A filozófia egysége, minden világnézet teljessége a legkevésbé sem kielégítő dualizmussá szakad szét; az az ellentmondás, amely a kereszténység világtörténeti jelentőségét alkotja, a filozófiának alapelvévé magasztosul. Mindjárt az elején tiltakoznunk kell tehát ez ellen a kettészakítás ellen. Hogy ezenkívül mennyire semmis dolog ez, az kiderül majd, amikor követjük azt a gondolatmenetet, amellyel Schelling igazolni igyekszik azt, hogy képtelen a világegyetemet ésszerűnek és egésznek felfogni. Abból a skolasztikus tételből indul ki, hogy a dolgokban meg kell különböztetni a quidet és a quodot, a *mi*-t [Was] és a *hogy*-ot [Dass]. Szerinte arra, hogy *mik* a dolgok, az ész tanít, azt, *hogy* léteznek, a tapasztalat bizonyítja. Ha ezt a megkülönböztetést azzal az állítással akarja megszüntetni valaki, hogy a gondolkodás és a lét azonosak, akkor visszaél ezzel a tétellel. A logikus

* – eleve, a tapasztalattól függetlenül – *Szerk.*

** – utólag, tapasztalati alapon – *Szerk.*

gondolkodási folyamatnak csupán a világ elgondolása az eredménye, nem pedig a reális világ. Az ész egyenesen képtelen arra, hogy valaminek a létezését bebizonyítsa, és e tekintetben a tapasztalat tanúságát kell elegendőnek elfogadnia. A filozófiának azonban – mint mondja– olyan dolgokkal is foglalkoznia kell, amelyek túlmennek minden tapasztalaton, pl. Istennel; kérdés tehát, hogy képes-e az ész bizonyítékokat szolgáltatni ezek létezésére. Hogy erre a kérdésre válaszolhasson, Schelling hosszú vitába bocsátkozik, amely itt teljesen felesleges, mert a fentebbi premisszák nem engednek meg más választ, mint a határozott *nem*-et. Ez hát Schelling fejtegetésének az eredménye is. Így aztán ebből Schelling szerint szükségképpen az következik, hogy az észnek a tiszta gondolkozásban nem a valóban létező dolgokkal, hanem a dolgokkal mint lehetőségekkel kell foglalkoznia, a lényegükkel, nem pedig a létükkel; úgyhogy a tiszta gondolkodás tárgya Isten lényege, nem pedig a létezése. A valóságos isten részére tehát más, a tiszta értelemétől különböző szférát kell keresni, meg kell hogy kapják a létezés előfeltételét olyan dolgok, amelyeknek csak később, a posteriori kell lehetségesnek vagy ésszerűnek és következményeikben tapasztalatszerűnek, vagyis valóságosnak bizonyulniok.

Itt már teljes élességében ki van mondva a Hegellel való ellentét. Hegel azzal az eszmébe vetett naiv hittel, amelyen Schelling annyira felülemelkedik, azt állítja, hogy ami ésszerű, az valóságos is; Schelling viszont azt mondja, hogy ami ésszerű, az lehetséges, s ezzel bebiztosítja magát, mert ez a tétel, tekintve a lehetőség ismert sokrétűségét, megdönthetetlen. Egyúttal azonban már ezzel is kimutatja, mint később ki fog derülni, hogy milyen homályosság jellemzi minden tisztán logikai kategóriát illetően. Már most megmutathatnám ugyan a következtetések fenti csatarendjén tátongó rést, amelyen a függőség, e gonosz ellenség belopózott a szabad gondolatok sorai közé, de későbbi alkalomra tartom fenn ezt, hogy ismétlésekbe ne essem, s azonnal áttérek a tiszta észtudomány tartalmára, amint ezt Schelling, minden hegeliánus nagy épülésére, hallgatói előtt megkonstruálta. Ez pedig a következő:

Az ész a megismerés végtelen potenciája. Potencia ugyanaz, mint képesség (Kant megismerőképessége). Mint ilyen, minden tartalmat nélkülözőnek látszik, mindazonáltal van tartalma, mégpedig a maga részéről való hozzájárulás, aktus* nélkül, mert különben megszűnnék potencia lenni, minthogy potencia és aktus szembenállnak egymással. Ez a szükségképpen közvetlen, veleszületett tartalom tehát – minthogy minden megismerésnek

* – cselekvés – *Szerk.*

egy lét felel meg – a megismerés végtelen potenciájának megfelelően csak a lét végtelen potenciája lehet. A létnek ez a potenciája, ez a végtelen lenni-képesség az a szubsztancia, amelyből le kell vezetnünk fogalmainkat. Az ezzel való foglalkozás a tiszta, önmagában immanens gondolkodás. Ez a tiszta lenni-képesség mármost nem csupán készenállás a létezésre, hanem magának a létnek fogalma, a természeténél fogva örökké a fogalomba átmenő [in den Begriff Übergehende], vagy a létbe átmenőben levő [im Begriff, ins Sein überzugehen, Seiende], a léttől vissza nem tartható és ezért a gondolkodásból a létbe átmenő. Ez a gondolkodás mozgékony természete, amelynél fogva nem maradhat meg a puszta gondolkodásnál, hanem örökké át kell mennie a létbe. De ez nem a valóságos létbe való átmenet, hanem csupán logikai. Így a tiszta potencia helyett egy logikailag levő jelenik meg. Minthogy azonban a végtelen potencia úgy viselkedik, mint annak az előzménye, ami magában a gondolkozásban a létbe való átmenet által keletkezik, és a végtelen potenciának csak minden valóságos lét felel meg, ezért az észnek megvan az a potenciája, mint vele összenőtt tartalma, hogy apriorisztikus álláspontot foglaljon el a léttel szemben, és így anélkül, hogy a tapasztalatot segítségül venné, minden valóságos lét tartalmához eljusson. Ami a valóságban előfordul, azt az ész logikailag szükséges lehetőségként ismerte meg. Nem tudja, létezik-e a világ, csak annyit tud, hogy ha létezik, ilyennek meg ilyennek kell lennie.

Az, hogy az ész potencia, arra kényszerít tehát minket, hogy tartalmát is potenciálisnak nyilvánítsuk. Isten tehát nem lehet az ész közvetlen tartalma, mert ő valóságos, nem pedig pusztán potenciális, lehetséges valami. A lét potenciájában fedezzük fel először a lehetőséget a létbe való átmenésre. Ez a lét elveszi a potenciától önmaga feletti uralmát. Előzőleg képessége volt a létre, átmehetett bele meg nem is; most a lét foglya lett, hatalmába került. Ez szellemtől megfosztott lét, fogalom nélküli, mert a szellem annyi, mint a lét feletti hatalom. A természetben nem található meg többé ez a fogalom nélküli lét, már mindent lefoglalt a forma, de könnyen belátható, hogy ennek egy vak, korláttalan lét volt az előzménye; ez szolgál anyagként alapjául. Mármost a potencia ez a szabad, végtelen mozzanat, amely átmehet a létbe meg nem is, úgyhogy benne a két kontradiktórius* ellentét, a lét és a nem-lét nem zárja ki egymást. Ez az át-nem-menni-is-képesség, ameddig az első a potenciában marad, egyenlő azzal. Csak ha a közvetlenül lenni-képes valóban átmegy, zárja ki ez a másikat. A kettőnek a potenciában való indifferenciája most megszűnik, mert az első lehetőség kirekeszti a másodikat.

* – ellentmondásos – *Szerk.*

A lenni-képességet csak az elsőnek a kizárása adja meg ennek a másodiknak. Mint ahogy a végtelen potenciában az átmenni-képesség és az át-nem-menni-képesség nem zárja ki egymást, ugyanúgy nem zárják ki a lét és nem-lét között szabadon lebegőt sem. Így három potenciánk van. Az elsőben közvetlen viszony fűződik a léthez, a másodikban közvetett, csak az elsőnek a kizárása által lenni képes viszony. Van tehát: 1. a lét felé hajló, 2. a nem-lét felé hajló, 3. a lét és nem-lét között szabadon lebegő. Az átmenést megelőzően a harmadik nem különböztethető meg a közvetlen potenciától, és így csak akkor válik létté, ha az első kettő kizárta; csak akkor valósulhat meg, ha a két első átment a létbe. Ezzel minden lehetőség lezárult és a potenciák e totalitásában kimerült az ész belső organizmusa. Az első lehetőség csupán az, amely előtt csak maga a végtelen potencia létezhet. Van valami, ami, ha a lehetőség terét elhagyta, csak egy, de ameddig erre el nem határozta magát, addig instar omnium*, a közvetlenül küszöbönálló, egyszersmind az ellenálló, amely ellenállást tanúsít a másikkal, az őt követni rendelttel szemben. Azáltal, hogy távozik helyéről, hatalmát másnak adja át, ezt potenciává emelve. Ennek a másnak, potenciává emeltnek alá fogja rendelni saját magát mint viszonylag nem-létezőt. Először megjelenik az átmeneti értelemben lenni-képes, amely ezért a legvéletlenebb, a legmegalapozatlanabb is, amely alapját csak a következőben, nem pedig a megelőzőben találhatja meg. Csupán azáltal, hogy alárendeli magát ennek a következőnek, hogy vele szemben viszonylag nem-létező lesz, ezáltal válik maga is megalapozottá, valamivé, mert egyedül csak az elveszett volna. Ez az első a prima materiája** minden létnek, azáltal jut ő maga is meghatározott léthez, hogy egy magasabbat tételez maga fölé. A második lenni-képes csak az elsőnek a nyugvásából való fenti kizárása által tételeződik és emelkedik potenciájába; a magánvalóan még nem lenni-képes most a tagadás révén lenni-képessé válik. Eredeti nem-közvetlenül-lenni-képességéből most mint higgadt, nyugodt akarat van tételezve, és így szükségképpen arra fog törekedni, hogy ami által ő tagadtatott, azt maga is tagadja és visszavezesse magát nyugvó létébe. Ez csak azáltal történhetik meg, hogy az elsőt a maga abszolút külsővé-idegenné válásából visszajuttatják lenni-képességébe. Így magasabb lenni-képességet kapunk, a maga képességébe visszajuttatott létet, amely mint magasabb, olyan lét, amely ura önmagának. Minthogy a közvetlen lenni-képesség után nem merült ki a végtelen potencia, a másodiknak, amely benne rejlik, a közvetlen csak-nem-lenni-képességnek kell

* – mindennel felérő – *Szerk.*

** – ősanyaga – *Szerk.*

lennie. De a közvetlen lenni-képesség már túl van a képességen; ezért a második potenciának a közvetlen nem-nem-lenni-képességnek kell lennie, az egészen tiszta létnek, mert csak a létező nem a lenni-képes. A tiszta lét persze, bármennyire ellentmondónak látszik ez, lehet ugyan potencia, mert ő nem a valóságos lét, nem ment át – mint emez – a potentia ad actum*, hanem actus purus**. Természetesen nem közvetlen potencia, *de ebből nem következik, hogy egyáltalán nem lehet potencia.* Tagadtatnia kell, hogy megvalósuljon; így nem mindenben és teljességgel potencia, de tagadás által potenciává lehet. Ameddig a közvetlenül lenni-képes csupán potencia maradt, ő maga a tiszta létben volt, amint a potencia fölé emelkedik, kiszorítja a tiszta létet a maga létéből, hogy maga váljék létté. A tisztán-létező actus purusként tagadtatva így potenciává lesz. Így nincs akaratszabadsága, hanem kell hatnia, tagadását újra tagadnia. Ilyen módon persze átmehetne ab actu ad potentiam*** és így önmagán kívül megvalósulhatna. Az első, a korlátlan lét, a nem-akart volt, a hülé°, amellyel a demiurgosznak°° meg kell küzdenie. Ez tételezve van, hogy a második potencia által azonnal tagadtassék. A korlátlan lét helyébe egy korlátokba fogottnak kell lépnie, fokozatosan vissza kell vezetődnie a lenni-képességbe, és akkor egy önmagát birtokoló és a legmagasabb fokon öntudatos képesség lesz. Így tehát az első és második lehetőség között tömegével vannak levezetett lehetőségek és közbenső potenciák. Ezek már a konkrét világ. Ha mármost a magán kívül tételezett potencia egészen visszajutott a képességbe, a magát bíró potenciába, akkor a második is le fog lépni a színtérről, mert csak azért van ott, hogy az elsőt tagadja és az első tagadásának az aktusában feloldja önmagát mint potenciát. Minél inkább legyűri a vele szembenállót, annál inkább megsemmisíti önmagát. *Mármost itt nem lehet megállni.* Ha a létben a befejezettnek kell lennie, akkor a második potencia által teljesen legyűrt lét helyébe egy harmadiknak kell tételeződnie, amelynek a második potencia teljesen átadja a hatalmát. Ez nem lehet sem tiszta lenni-képesség, sem tiszta létlevés, hanem csak az, ami a létben lenni-képesség és a lenni-képességben lét, a potencia és lét ellentmondása identitásként tételezve, a kettő között szabadon lebegő, a *szellem*, a lét kimeríthetetlen forrása, amely teljesen szabad, és amely a létben nem szűnik meg potencia maradni. Ez nem hathat

* – a potenciából a cselekvésbe – *Szerk.*
** – tiszta cselekvés – *Szerk.*
*** – a cselekvésből a potenciába – *Szerk.*
° – anyag – *Szerk.*
°° – világteremtő szellemnek – *Szerk.*

közvetlenül, hanem csak a második által valósítható meg. Minthogy pedig a második a közvetítő az első és a harmadik között, így a harmadikat a másodiktól legyűrt első tételezi. Ez a harmadik, amely a létben legyőzetlen maradt, szellemként tételezve a lenni-képes és beteljesítő, úgyhogy a létbe való belépésével megvan a teljesített lét. Az önmagát birtokló képességben, a szellemben van a természet befejezése. Ez utóbbi képesség egy új, tudatosan okozott mozgásnak is átadhatja magát, s így a természet fölött egy új, intellektuális világot alakíthat magának. A tudománynak ezt a lehetőséget is ki kell merítenie, és ezzel természet- és szellemfilozófiává lesz.

E folyamat által kirekesztődött minden, ami a gondolkodásban nem immanens, ami átment a létbe, és a potencia marad meg, amelynek többé nincs szüksége arra, hogy átmenjen a létbe, amely a létet többé nem magán kívül bírja, amelynek lenni-képessége a léte; az a lény, amely már nincs alávetve a létnek, hanem amelynek léte az igazságában van, az úgynevezett legfelsőbb lény. Így teljesült a gondolkodás legfőbb törvénye, potencia és aktus egy lényben van együtt, a gondolkodás most önmagánál van, és ezáltal *szabad gondolkodás*, nincs már alávetve feltartóztathatatlan, szükségszerű mozgásnak. Itt el van érve a kezdetben akart valami, az önmagát bíró fogalom (mert fogalom és potencia azonosak), amelynek, minthogy egyedüli a maga nemében, külön neve van, és minthogy ez a kezdettől fogva akart, ezért eszmének nevezik. Mert aki a gondolkodásban nem akar az eredményre tekinteni, akinek a filozófiája nincs tudatában céljának, *az ahhoz a festőhöz hasonlít, aki csak festeget vaktában, akármi lesz is belőle.*

Ennyiben közölte eddig velünk negatív filozófiája tartalmát Schelling, és ezek a körvonalak teljesen elegendők is gondolkodásmódja fantasztikus, logikátlan jellegének megismerésére. Nem képes már arra, hogy akár csak egy rövid ideig is a tiszta gondolkodásban mozogjon; minden pillanatban a legmesébeillőbb, legbizarrabb fantomok keresztezik az útját, úgyhogy ijedten felágaskodnak a gondolkodásának szekerébe fogott lovak, maga pedig otthagyja célját, hogy ezeket a ködképeket kergesse. Az első pillantásra látható, hogy a három potencia, ha puszta gondolati tartalmukra vezetjük vissza őket, nem más, mint a tagadás által való hegeli fejlődésmenet három mozzanata, de szétszaggatva, elválasztottságukban rögzítve és „a céljának tudatában levő filozófia" által e célnak megfelelően kikészítve. Szomorú színjáték, ahogyan Schelling a gondolatot lerántja fenséges, tiszta éteréből az érzéki képzet területére, ahogyan leüti fejéről a valódi aranykoronát és az utcagyerekek nevetségére papírkoronával, a szokatlan, romantikus légkör ködétől és párájától megittasultan dülöngélteti őt. Ezek az úgynevezett potenciák már nem is gondolatok, hanem ködös, fantasztikus alakok, amelye-

ken az őket titokzatosan burkoló felhőfátyolon át már eléggé világosan átvillannak a három isteni hiposztázis* körvonalai. Igen, már van bizonyos öntudatuk, az egyik a lét felé „hajlik", a másik a nem-lét felé, a harmadik „szabadon lebeg" a kettő között. „Teret adnak egymásnak", különböző „helyeik" vannak, „kiszorítják" egymást, „ellenállnak" egymásnak, harcolnak egymás ellen, „tagadni igyekeznek egymást", „hatnak" és „törekednek" stb. A gondolatnak ez a furcsa érzékiesítése megint a hegeli logika félreértéséből keletkezett. Azt az erőteljes dialektikát, azt a belső hajtóerőt, amely – mintha tökéletlenségük és egyoldalúságuk rossz lelkiismerete volna – egyre újabb fejlődés és újjászületés felé űzi az egyes gondolati meghatározásokat, míg végül mint abszolút eszme, maradandó, makulátlan pompában utolsó alkalommal támadnak fel a tagadás sírjából, ezt Schelling nem tudta másképpen felfogni, mint az egyes kategóriák öntudataként, holott az általánosnak, a gondolkodásnak, az eszmének az öntudata ez. A pátosz nyelvét abszolút tudományossá akarja emelni, anélkül, hogy előbb a tiszta gondolatot az egyetlen hozzá illő nyelven megmutatta volna nekünk. Másfelől ugyanennyire képtelen arra is, hogy a lét gondolatát teljes elvontságában megragadja, s ezt már azzal megmutatja, hogy a „lét" és a „létező" meghatározásokat folyton egyértelműekként használja. A lét az ő számára csak mint anyag, mint hülé, mint vad káosz gondolható el. Emellett most már több ilyen anyagunk van: „korlátlan lét", „korlátokba fogott lét", „tiszta lét", „logikai lét", „valóságos lét", „nyugvó lét" és később még kapunk ehhez „időtlen létet" és „ellentétes létet" is. Mulatságos látvány, ahogyan ezek a különböző létek összeütköznek és kiszorítják egymást, ahogyan a potencia csak aközött választhat, hogy belevész-e ebbe a vad tömegbe, vagy pedig üres ábrándkép marad. Ne mondja nekem senki, hogy ez csak a képes kifejezésmód miatt van így; ellenkezőleg, az egész folyamat alapja ez a gnosztikus-keleti álomszerű gondolkodás, amely vagy személyiségként vagy anyagként fog fel minden gondolati meghatározást. Ha elvesszük ezt a szemléletmódot, az egész összeomlik. Már az alapkategóriák is, potencia és aktus, zavaros időből származnak, és Hegelnek teljesen igaza volt, mikor kidobta a logikából ezeket a homályos meghatározásokat. A tetejébe Schelling még növeli a zűrzavart, és ezt az ellentétet váltakozva, tetszése szerint használja a következő hegeli meghatározásokra: magánvaló lét és magáértvaló lét, idealitás és realitás, erő és megnyilvánulás, lehetőség és valóság, s mindezek mellett a potencia még egy külön, érzéki-érzékfeletti lényeg. A fő jelentés azonban, amelyet Schelling tulajdonít neki, az, hogy „lehetőség", s így itt

* – megszemélyesített tulajdonság *Szerk.*

egy lehetőségre alapított filozófia áll előttünk. Ebben a vonatkozásban Schelling jogosan nevezi észtudományát „semmit sem kizárónak", mert végül is minden lehetséges. De a dolog azon múlik, hogy a gondolat igazolódjék azáltal, hogy van benső ereje a maga megvalósítására. Köszönik szépen a németek az olyan filozófiát, amely göröngyös úton a lehetőség végtelenül unalmas Szaharáján át vonszolja őket anélkül, hogy valami reálisat adna nekik enni és inni, és anélkül, hogy más célhoz vezetné őket, mint oda, ahol az ő kijelentése szerint az ész számára vége a tudománynak.

De vállaljuk azt a fáradságot, hogy továbbmegyünk a semmin át vezető úton. Schelling azt mondja: A lényeg a fogalomra, a lét a megismerésre tartozik. Az ész a megismerés végtelen potenciája, tartalma a lét végtelen potenciája, mint fentebb kifejtettük. Most azonban egyszerre nekifog, hogy a lét végtelen potenciáját a megismerés végtelen potenciájával valóságosan megismerje. Képes erre? Nem. A megismerés aktus, aktusnak aktus felel meg. „A megismerésnek lét felel meg", tehát a fenti aktuális megismerésnek az aktuális, valóságos lét. Így tehát az észnek akarata ellenére mégis meg kellene ismernie a valóságos létet és minden arra irányuló fáradság ellenére, hogy a lehetőség nyílt tengerén maradjunk, rögtön a valóság gyűlölt partjára sodródnánk.

De hiszen, veti közbe valaki, a lét potenciáját csak átmenete után ismerjük meg, amely átmenet persze logikai. Hiszen maga Schelling mondja, hogy a logikai lét és a lét potenciája, fogalom és potencia azonosak. Ha tehát a *megismerés* potenciája valóban az aktusba megy át, akkor a *lét* potenciája nem elégedhetik meg színlelt látszat-átmenettel. Ha a lét potenciája nem valóságosan megy át, akkor marad a potencia, akkor nem ismerhető meg az ész által, tehát nem „az ész szükségszerű tartalma", hanem éppen az abszolút ésszerűtlenség.

Vagy nem megismerésnek, hanem netán megértésnek akarja nevezni Schelling azt a tevékenységet, amelyet az ész a maga tartalmára fordít? Akkor az észnek a megértés végtelen potenciájának kellene lennie, mert a saját tudományában egyáltalán nem jutna megismeréshez.

Egyfelől Schelling kizárja az észből a létezést, másfelől a megismeréssel visszaadja neki. A megismerés az ő számára a fogalom és létezés, a logika és empíria egysége. Tehát csupa ellentmondás, bárhova fordulunk. Hogyan eshetik meg ez?

A megismerés végtelen *potenciája*-e az ész? A látás potenciája-e a szem? A szem, a becsukott is, folytonosan lát; mikor azt hiszi, semmit sem lát, akkor is látja még a sötétséget. Csak a beteg szem, a gyógyíthatatlanul vak szem a látás potenciája anélkül, hogy aktus volna, csak a kifejletlen vagy

pillanatnyilag zavart ész pusztán *potenciája* a megismerésnek. De hát mégis oly tetszetősnek látszik az észnek potenciaként való felfogása. Valóban, az ész az, s nem csupán lehetősége a megismerésnek, hanem abszolút ereje, szükségszerűsége. De ennek meg kell nyilvánulnia, megismerést kell végeznie. A potencia elválasztása az aktustól, az erő elválasztása a megnyilvánulástól, csak a végességre tartozik, a végtelenben a potencia önmaga aktusa, az erő a saját megnyilvánulása. Mert a végtelen nem tűr meg magában ellentmondást. Ha mármost az ész végtelen potencia, akkor e végtelenségnél fogva végtelen aktus is. Különben magát a potenciát is végesként fognánk fel. Ez már az elfogulatlan tudatban is ott rejlik. Az olyan észt, amely a megismerés potenciájánál megáll, esztelenségnek nevezik. Csak az az ész számít észnek, amely megismerése által valóban igazolja magát, csak az a szem igazi szemnek, amely lát is. Itt tehát a potencia és aktus ellentéte rögtön mint feloldható, végeredményben semmis ellentét mutatkozik meg, s ez a megoldás a hegeli dialektika diadala Schelling korlátoltsága felett, amely nem jutott túl ezen az ellentéten; mert még ott is, ahol az eszmében potenciának és aktusnak egybe kellene esnie, csak állítja ezt, de nem mutatja meg a két meghatározás egymásba folyását.

De ha Schelling azt mondja: az ész megértés [Begreifen], minthogy pedig a fogalom [Begriff] potencia, a megismerés potenciája, amely csak akkor lesz valóságos megismeréssé, ha valami reálisat talál, amit meg kell ismerni; a tiszta észtudományban viszont, ahol az ész a lét potenciájával foglalkozik, a megismerés potenciáján belül megáll és pusztán megért, akkor senki sem fogja tagadni – ha eltekintünk is a potenciáról és aktusról szóló fenti fejtegetéstől –, hogy a megismerés potenciájának az a célja, hogy valóban átmenjen a megismerésbe, és amíg ezt meg nem teszi, addig semmi. Így kitűnik, hogy a tiszta észtudomány tartalmilag üres, kongó, haszon nélküli, és az ész, ha teljesíti célját és valóban megismer, ésszerűtlenséggé lesz. Ha Schelling elismeri, hogy az ész lényege az ésszerűtlenség, akkor persze nincs több mondanivalóm.

Így Schelling mindjárt eleve annyira kátyúba került a potenciáival, átmeneteivel és megfelelőivel, hogy csak egy a magáétól eltérő gondolati út elismerése révén jutott ki a logikai lét és reális lét összekuszálásából, amelyet távol akar magától tartani. De menjünk tovább.

Ilyen módon ragadja meg tehát szerinte az ész minden valóságos lét tartalmát, és foglal vele szemben aprioriszti kus állást; nem azt tudja bebizonyítani, hogy létezik valami, hanem azt, hogy ha létezik, akkor ilyennek meg ilyennek kell lennie, ellentétben azzal a hegeli állítással, hogy a gondolattal együtt a reális egzisztencia is adva van. Ezek a tételek megint

teljesen zűrzavarosak. Sem Hegelnek, sem senki másnak nem jutott az eszébe, hogy empirikus premisszák nélkül akarja bizonyítani valamely dolog létezését; ő csak a létezőnek a szükségszerűségét bizonyítja. Schelling az észt itt éppen olyan elvontan fogja fel, mint előbb a potenciát és az aktust, és ezzel abba a következtetésbe sodródik, hogy az észnek a világot megelőző, minden más egzisztenciától elkülönült egzisztenciát tulajdonítson. Az újabb filozófia következtetése, amelyet korábbi filozófiájában Schelling legalább a premisszákban megtartott és amelyet csak Feuerbach tett egész élességében tudatossá, az, hogy az ész egyáltalán csak mint szellem, ez pedig csak a természetben és természettel együtt létezhetik, nem pedig valahogyan elválasztva tőle, az Isten tudja hol, külön életet él. Ezt Schelling is elismeri, mikor az egyéni halhatatlanság céljaként nem a szellemnek a természettől való megszabadulását jelöli meg, hanem csupán a kettő helyes egyensúlyát, mikor továbbá azt mondja Krisztusról, hogy nem *szállott szét a mindenségben*, hanem emberként Isten jobbjára emeltetett. (Tehát eszerint a másik két isteni személy nyilván mégis szétszállt a mindenségben?) Ha azonban az ész létezik, akkor saját létezése bizonyíték a természet létezésére. Így megvan a szükségessége annak, hogy a lét potenciája azonnal átmenjen a lét aktusába. Vagy – hogy egy egészen mindennapi, Feuerbach és Hegel nélkül is érthető tételhez kapcsolódjunk –: ameddig minden egzisztenciától elvonatkoztatunk, addig egyáltalán nem lehet szó észről. Ha azonban valami létezőkhöz kapcsolódunk, akkor ebből bizonnyal tovább mehetünk más dolgokhoz, amelyeknek, ha az összes következtetések helyesek voltak, szintén létezniök kell. Ha elfogadjuk a premisszák létezését, akkor magától értetődik a következmény létezése. Nos, minden filozófiának alapja az ész létezése; ezt a létezést tevékenysége bizonyítja (cogito, ergo sum*); ha tehát belőle mint létezőből indulunk ki, akkor ebből önmagától következik minden következményének a létezése. Hogy az ész létezése előfeltétel, azt még egyetlen filozófus sem tagadta; de ha Schelling nem akarja elismerni ezt az előfeltételt, akkor maradjon ki egészen a filozófiából. Így Hegel persze bizonyítani tudta a természet létezését, ti. azt, hogy szükségszerűen következik az ész létezéséből. Schelling azonban, aki a gondolkodás egy absztrakt és semmitmondó immanenciájába akar behatolni, elfelejti, hogy minden műveletének az ész létezése a magától értetődő alapja, és azt a nevetséges követelést állítja fel, hogy a valóságos észnek nem-valóságos, pusztán logikai eredményei legyenek, a valóságos almafa csak logikai, potenciális almát

* – gondolkodom, tehát vagyok[167] – *Szerk.*

teremjen. Az ilyen almafát terméketlennek szokták nevezni; Schelling azt mondaná: egy almafa végtelen potenciája.

Ha tehát Hegel kategóriáit nemcsak azoknak a mintáknak nevezik, amelyek szerint e világ dolgai teremtődtek, hanem azoknak a teremtő erőknek is, amelyek megalkották őket, akkor ez nem jelent mást, mint hogy e kategóriák a világ gondolati tartalmát fejezik ki és azt, hogy szükségszerűen következik az ész meglétéből. Schelling viszont valóban olyasminek tartja az észt, ami a világorganizmuson kívül is létezhetnék, és ezzel annak igazi országát a kongó, üres absztrakcióba helyezi, „a világ teremtése előtti eónba*, amely azonban szerencsére sosem létezett, és amelyben az ész még sokkal kevésbé forgolódott vagy érezte boldognak magát. De itt kitűnik, hogyan találkoznak a végletek: Schelling nem képes felfogni a konkrét gondolatot és a legszédítőbb absztrakcióba hajtja, ez pedig rögtön érzéki képnek tűnik fel számára, s így éppen az absztrakciónak és az elképzelésnek ez az összevisszasága a jellemzője Schelling skolasztikus-misztikus gondolkodásmódjának.

Erre megint új bizonyítékokat kapunk, ha a „negatív filozófia" tartalmi kifejtéséhez fordulunk. Az alap a lét potenciája. A legvilágosabban kitűnik a hegeli dialektika karikírozása. A potencia átmehet, de mellőzheti is ezt, ahogy tetszik neki. Így az ész retortájában kiválasztódik a semleges potenciából a két kémiai alkotórész: a lét és a nem-lét. Ha egyáltalán lehetséges volna visszavezetni a józan észre a potencia-vircsaftot, akkor itt volna a helye annak, hogy egy dialektikus mozzanat mutatkozzék és Schelling, úgy látszik, megsejti, hogy a potencia lényege az átmenet szükségszerűsége és hogy a potencia csak a valóság aktusából van absztrahálva. De nem, mind mélyebben belebonyolódik az egyoldalú absztrakcióba. Egyszer próbaképpen átmeneszti a potenciát és ekkor arra a nagy gondolatra bukkan, hogy ez után az átmenet után a potencia eljátszotta azt az esélyt, hogy egyúttal *ne* menjen át. Ugyanekkor felfedez a potenciában egy harmadik vonást, azt a lehetőséget, hogy a kettő közül egyiket se tegye, és szabadon lebegjen a kettő között. Ez a három lehetőség vagy potencia szerinte minden értelmes tartalmat, minden lehetséges létet magában foglal.

A lenni-tudás lehetősége valóságos létté lesz. Ezzel tagadtatik a második lehetőség, az egyben nem-lenni-tudás. Törekszik-e majd az utóbbi arra, hogy helyreállítsa magát? Hogyan teheti ezt, hiszen nem csupán hegeli értelemben való tagadás lett úrrá rajta, hanem teljesen megsemmisült, puszta semmivé redukálódott, olyan gyökeres nem-létté, amilyen csak elő-

* – örökkévalóságba – *Szerk.*

fordulhat egy lehetőség-filozófiában. Honnan volna még ereje ennek az eltiport, elnyelt, felfalt lehetőségnek arra, hogy restituálódjék? Hiszen nemcsak a *második lehetőség* tagadtatik, hanem még az őspotencia is, a szubjektum, amelynek ez a második lehetőség csupán predikátuma, és így nem ennek, hanem annak, az őspotenciának kellene restituálódásra törekednie. De ez egyáltalán nem lehet a szándéka – hogy a schellingi szemléletmódnál maradjunk –, mert előre tudnia kellett, hogy aktussá válván, tagadni fogja önmagát mint potenciát. Ilyen helyreállítódás egyáltalában csak ott történhetik meg, ahol *személyek*, nem kategóriák tagadják egymást. Csak határtalan félreértés, csak iszonyú tönkrejavítási düh torzíthatta el ilyen gondolat nélküli módon a hegeli dialektika elvét, amely itt nyilván alapul szolgál. Hogy mennyire nem dialektikus az egész folyamat, az ebben is megmutatkozik: Ha a potenciában levő mindkét oldalnak egyenlő ereje van, akkor külső lökés nélkül a potencia nyilván egyáltalán nem határozza el magát az átmenetre, hanem változatlan marad. Akkor persze az egész folyamat nem menne végbe és Schelling tanácstalan volna afelől, hogy honnan vegye a világ, a szellem és a keresztény szentháromság prototípusait. Így nem látjuk be, hogy szükségszerű az egész, és homályos marad, hogy miért mond le szép potenciális békéjéről a potencia, miért veti magát alá a létnek stb., s az egész folyamat eleve önkényességen alapszik. Ha a „szükségszerű" gondolkodásban ez történik, akkor mi jön még a „szabad" gondolkodásban! De éppen ez az, ennek az átmenetnek önkényesnek kell maradnia, mert különben Schelling elismerné a világ szükségszerűségét, és ez nem illik bele a pozitivizmusába. Ez azonban megint bizonyíték arra, hogy a potencia csak mint aktus potencia, aktus nélkül ellenben üres, kongó képtelenség, amellyel maga Schelling sem elégedhetik meg. Mert az üres potenciában nem kap tartalmat; ez csak akkor lép elő, ha a potencia aktussá lesz, és így akarata ellenére el kell ismernie: nem igaz, hogy a potencia és az aktus között ellentét van.

Térjünk vissza még egyszer a második potenciára, amely körül Schelling olyan bámulatosan nagy hűhót csap. Fentebb láttuk, miként tagadtatott, redukálódott semmivé. Most Schelling tovább mondja: Minthogy az első a lenni-képes, azért a második ennek az ellentéte, minden, csak a lenni-képes nem, tehát az egészen tiszta létező, az actus purus! Ennek azonban már az őspotenciában is benne kellett lennie, de hogyan kerül bele? Hogyan lesz az „a léttől elfordult, a nem-lét felé hajló" stb. egyszerre az egészen tiszta létté, miben különbözik a „tiszta lét" a „korlátlan léttől", miért nincs más lehetőség a nem-lenni-képes számára, mint az, hogy a létező legyen? Erre nem kapunk választ. Ehelyett biztosítanak bennünket

afelől, hogy ez a második potencia visszavezeti az elsőt, a korlátlanná lettet a lenni-képességbe, ezáltal restituálja és egyúttal megsemmisíti magát. Hát ezt értse meg valaki! Továbbá: ez a redukciós folyamat, a maga fokozataival, a természet fokozataiban van rögzítve. Hogy ebből a természetnek kell kijönnie, azt senki sem látja át. Miért a hülé pl. a korlátlan lét? Mert Schelling eleve erre a hülére gondolt, ennek irányában dolgozott, különben ennek a létnek minden más is lehetne az érzéki vagy szellemi tartalma. Az sem látható be, hogy a természet fokozatait potenciáknak kell felfogni. Eszerint a legholtabbnak, a szervetlennek kellene a leginkább létezőnek lennie, a szervesnek az inkább lenni-képesnek; ezt azonban csak misztikus képnek tekinthetjük, amelyben minden gondolati tartalom kihalt.

Mármost ahelyett, hogy a harmadik potenciát, a szellemet – mert látható, hogy Schelling megint már messziről ennek irányában dolgozik – úgy fogná fel, mint a második által legyűrt elsőnek a legmagasabb mennyiségi fokozatát, amelyben egyszersmind minőségi változás is történik, Schelling megint tanácstalan afelől, hogy honnan vegye ezt. „A tudomány egy harmadikat keres." „Mármost itt nem lehet megállani." „A második potencia által legyűrt lét helyébe egy harmadikat kell tételezni." Ezek azok a varázsszólamok, amelyekkel megidézi a *szellemet*. Most oktatást kapunk arról, hogy milyen ez a generatio primitiva* által idekerült szellem. Ha a természetre gondolunk, akkor persze nyilvánvaló, hogy az adott premisszák után a szellemet mint az önmagát birtokló lenni-képességet (nem puszta képességet) kell felfognunk, ami persze máris elég baj; ha pedig elvonatkoztatunk ettől a csak jövőbeli és talán soha el nem jövő természettől, ha a tiszta potenciáknál maradunk, akkor minden erőnket megfeszítve sem tudjuk belátni, hogy a második által a lenni-képességbe visszahozott első más valami is lehetne, mint az őspotencia. Schelling megsejtette ugyan Hegelnél a tagadáson és ellentéten átment közvetítés mélységét, de utánozni nem tudja. Nála két egymás iránt közömbös dolog szerepel, ezek egyike kiszorítja a másikat, majd a második visszahódítja helyét és visszaűzi az elsőt eredeti helyére. Hogy ebből valami más álljon elő, mint a kezdeti állapot, az lehetetlen. Ezenfelül, ha az első eléggé erős ahhoz, hogy a másodikat kiszorítsa, akkor honnan kerül a másodikhoz egyszerre olyan erő, hogy sikertelen védekezés után támadásba lendül és elűzi az elsőt? A szellem szerencsétlen definíciójáról nem is akarok szólni; megcáfolja önmagát és azt az egész folyamatot, amelynek eredménye.

* – ősnemzés – *Szerk.*

Így hát szerencsésen átrágtuk volna magunkat ezen az úgynevezett fejlődési folyamaton, s mindjárt áttérhetnénk más dolgokra, ha Schelling most, miután a szellem az utolsó volt, amely mindent lezárt, nem helyezne kilátásba egy másik, intellektuális világot, amelynek zárókövéül az eszmét nevezi meg nekünk. Az persze megfoghatatlan, hogy Schelling most, a konkrét természet és az élő szellem *után* miképpen kaphatja meg még az absztrakt eszmét (ebben a viszonyban ez bizonnyal csak absztrakt lehet), és ezt meg kellett volna indokolnia, hiszen elveti a Hegel-féle eszmének az ehhez való viszonyát. Ehhez azonban ama vágya által jut el, hogy az abszolútum mindenképpen a filozófia végén kapjon helyet, és azáltal, hogy nem értette meg, miképpen érte is el ezt valóban Hegel. Az abszolútum azonban az önmagát tudó szellem – és nyilván ez lesz a Schelling-féle eszme is: de ennek Schelling szerint a negatív filozófia végén kell posztulátumnak lennie. Ez azonban megint ellentmondás. A történelem nem tartozhatik bele a negatív filozófiába, minthogy ennek semmi dolga sincs a valósággal; másfelől viszont ez szellemfilozófia, ennek koronája pedig a világtörténet filozófiája; azonkívül szerinte a negatív tudomány „kimeríti egy tudatosan végbemenő folyamatnak (amely pedig csak a történelem lehet) ezt az utolsó lehetőségét". Hogyan áll ez mármost? Annyi bizonyos, hogy ha Schellingnek volna történetfilozófiája, akkor az önmagát tudó szellem nem posztulátumként, hanem eredményként jelennék meg neki. Az önmagát tudó szellem azonban még korántsem a személyes isten fogalma, mint ahogyan Schelling az eszméről állítja.

Miután Schelling végzett ezzel, azt állította, hogy éppen ennek az imént bemutatott tudománynak összefüggésében való feltárása volt a törekvése negyven évvel ezelőtt. Az identitás-filozófia csak ez a negatív filozófia akart lenni. Fichtén való lassú, fokozatos felülemelkedése szándékos volt, legalábbis részben: el akart kerülni „minden éles átmenetet, meg akarta őrizni a filozófiai fejlődés folyamatosságát, sőt abban a reményben ringatta magát, hogy később még talán magát Fichtét is a saját oldalára állítja majd". Az kellene, hogy ne ismerjük Hegel fentebbi kijelentését és Schelling csekély önismeretét. A szubjektumról, amely az identitás-filozófiában minden pozitív tartalmat felvett magába, most kijelenti, hogy potencia. A természet fokozatai szerinte már ebben a filozófiában relatíve létezők a mindenkor magasabb fokozatokkal szemben, megint a magasabbak lenniképesek és a náluk magasabbakkal szemben megint relatíve létezők; úgyhogy ami ott szubjektum és objektum, azt itt lenni-képesnek és létezőnek nevezik, míg végül az eredmény a már nem relatíve létező, az abszolút „szuperlétező", a gondolkodásnak és létnek, a potenciának és aktusnak, a

szubjektumnak és objektumnak az identitása, nem pedig puszta indifferenciája. De ebben a filozófiában, mondja, minden „a tiszta észtudomány előfeltételezésében" hangzott el, és a legsúlyosabb félreértés volt az, hogy az egészet nem pusztán logikai, hanem valóságos folyamatnak is tekintették, hogy úgy vélték: az identitás-filozófia egy magánvalóan igaz alapelvből minden belőle következőnek az igazságára következtet. Csak e filozófia céljánál áll meg a magát külsővé-idegenné tenni már nem képes, a lét, a maga teljes ragyogásában, s látja maga alatt a természetet és szellemet, mint trónusát, amelyre felemeltetett; ámde ez minden fennköltsége ellenére is puszta gondolati képződmény és csak teljes megfordításával változtatható át valóságos folyamattá.

Egyelőre ne firtassuk, hogy az identitás-filozófiának ez az ábrázolása nincs-e Schelling mostani nézeteihez hozzáigazítva, hogy negyven évvel ezelőtt olyan kevéssé törődött-e gondolatainak realitásával, mint most, és hogy nem lett volna-e jobb, ha előkelő hallgatás helyett két szóval eloszlatja a „legsúlyosabb félreértést", amit könnyen megtehetett volna; térjünk mindjárt át annak a férfiúnak a megítélésére, aki Schellinget „kiszorította helyéről", anélkül, hogy ez utóbbi mindeddig „az őt tagadót viszonttagadhatta volna".

Míg csaknem mindenki tévesen és laposan fogta fel az identitás-filozófiát, mondja Schelling, Hegel megmentette ennek alapgondolatát és mindvégig elismerte, amint ezt „Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie"-ja tanúsítja. Hegel abban tévedett, hogy az identitás-filozófiát az abszolút filozófiának tartotta, és nem ismerte fel, hogy vannak olyan dolgok, amelyek túlmennek rajta. E filozófia határa a lenni-képesség volt; Hegel túlment ezen és körébe vonta a létet. Alaphibája az volt, hogy ezt a filozófiát egzisztenciális rendszerré akarta tenni. Azt hitte, hogy az identitás-filozófiának az abszolútum nem csupán a lényeg szerint, hanem az egzisztencia szerint is tárgya. Mikor bevonja a létezést, kiesik a tiszta ész kifejtéséből. Így hát következetes, mikor tudományát a tiszta léttel kezdi és ezzel tagadja az egzisztencia elsőségét. Így történt, hogy csak a nem-immanensben volt immanens, mert a lét a nem-immanens a gondolkodásban. Aztán pedig azt állítja, hogy a logikában kimutatta az abszolútumot. Így hát kétszer kapta meg az abszolútumot, a logika végén – ahol pontosan úgy van meghatározva, mint az identitás-filozófia végén – és az egész folyamat végén. Itt tehát kitűnik, hogy a logikának nem kellene a kifejtés első részeként előrebocsáttatnia, hanem éppen át kellene hatnia az egész folyamatot. Hegelnél a logika szubjektív tudományként határozódik meg, amelyben a gondolkodás magában és magával egyedül van, előtte és kívüle

minden valóságnak. És mégis a *valóságos*, reális eszmét kapja meg végpontjaként. Az identitás-filozófia az első lépésével benne van a természetben, Hegel viszont kidobja a természetet a logikából és ezzel illogikussá nyilvánítja. A hegeli logika elvont fogalmai nem is illenek a filozófia elejére, csak akkor léphetnek be oda, amikor a tudat az egész természetet magába fogadta, hiszen ezek csak a természetből való elvonatkoztatások. Így Hegelnél nem lehet szó objektív logikáról, mert a logika éppen ott ér véget, ahol a természet, az objektum elkezdődik. Így a logikában az eszme keletkezőben van, de csak a filozófus gondolkodásában, mert objektív élete csak ott kezdődik el, ahol tudatra ébredt. De mint valóban létező már a végén van a logikának – tehát mégsem lehet vele továbbfolytatni. Mert az eszme, mint abszolút szubjektum-objektum, mint ideális-reális valami, magában befejezett és többé nem képes semmilyen előrehaladásra; hogyan mehet hát még át a másikba, a természetbe? Már itt kitűnik, hogy a tiszta észtudományban nem lehet szó valóban létező természetről. Ami a valóságos egzisztenciát illeti, ennek éppen a pozitív filozófiára kell maradnia.

Ennek a kifejtésnek a ferdesége főként azon a naiv hiten alapszik, hogy Hegel nem jutott túl a schellingi álláspontón, és még félre is értette ezt. Láttuk, hogy Schelling minden erőfeszítése ellenére sem tud kikerülni az egzisztenciából, tulajdonképpen nem kellene tehát semmiféle igazolás arra, hogy Hegel nem támasztotta ezt az igényt az absztrakt eszmeiségre. Ha Schelling is megmaradhatna a tiszta potenciában, akkor a saját egzisztenciája bizonyíthatná be neki, hogy a potencia átment, hogy tehát a pusztán logikai lét összes következményei most a reálisba kerülnek és így az „abszolútum" létezik. Mit akar hát még a pozitív filozófiával? Ha a logikai világból a logikai abszolútum következik, akkor a létező világból is következik a létező abszolútum. De az, hogy Schelling nem tudja beérni ezzel, hanem most még egy pozitív hitfilozófiát is elfogad, az azt mutatja, hogy mennyire ellentmond minden észnek az abszolútum empirikus, világon kívüli egzisztenciája és mennyire érzi ezt Schelling maga is. Minthogy mármost Schelling a maga alacsony álláspontjára akarja lerántani a hegeli eszmét, amely végtelen magasságban áll az identitás-filozófia abszolútuma felett – mert ez az eszme az, aminek az abszolútumot csak állítják –, ezért nem képes felfogni az eszme viszonyát a természethez és a szellemhez. Schelling az eszmét megint világon kívüli lényként, személyes istenként képzeli el, ami Hegelnek eszébe sem jutott. Az eszme realitása Hegelnél nem más, mint természet és szellem. Ezért Hegelnél nincs is kétszer az abszolútum. A logika végén az eszme ideális-reális, de éppen ezért egyúttal természet is. Ha pusztán eszmeként van említve, akkor csak eszmeileg, csak logikailag

létező. Az ideális-reális, magában beteljesített abszolútum éppen a természet és szellem egysége az eszmében. Schelling azonban az abszolútumot még mindig abszolút szubjektumnak fogja fel, mert ha az objektivitás tartalma tölti is el, mégis szubjektum marad még, anélkül, hogy objektummá válnék, vagyis számára az abszolútum csak a személyes isten képzetében reális. Hagyja hát ki ezt a játékból és ragaszkodjék a tiszta gondolati meghatározáshoz, amelyben nincs szó személyről. Akkor az abszolútum nem reális a természeten és szellemen kívül. Hiszen ha az volna, akkor ez a kettő felesleges lenne. Ha tehát a logikában az eszmének mint a természetben és szellemben reálisnak az ideális meghatározottságairól volt szó, most magáról erről a realitásról van szó, e meghatározottságoknak az egzisztenciában való kimutatásáról, s ez az utolsó próbája és egyúttal legmagasabb foka a filozófiának. Így hát a logikától való továbbhaladás valóban nemcsak lehetséges, hanem szükségszerű is, és éppen ez a továbbhaladás tér vissza az öntudatos, végtelen szellemben az eszméhez. Így kitűnik, mennyire semmisek a schellingi állítások: hogy Hegel logikátlannak nyilvánítja a természetet (egyébként Schelling egykor az egész világot ennek mondta), hogy a logikája, a gondolkodás szükségszerű, öntevékeny kifejlése „szubjektív tudomány, és az objektív logika egyáltalán nem lehetséges, minthogy ez természetfilozófia, az pedig ki van dobva a logikából". Mintha a tudomány objektivitása abban állana, hogy a *külső* objektumot ilyenként szemléli! Ha Schelling szubjektívnak mondja a logikát, akkor semmi ok nincs arra, hogy ne nyilvánítsa szubjektívnak a természetfilozófiát is, mert ugyanaz a szubjektum gondolkodik itt, amely ott is, s a dolog nem a vizsgált tartalomtól függ. De Hegel objektív logikája nem végez kifejtést, hanem *rábízza* a gondolatokra, hogy kifejtsék *önmagukat*, és a gondolkodó szubjektum mint puszta szemlélő tisztára esetleges.

Ezután Schelling, áttérve a szellem filozófiájára, azokhoz a kijelentésekhez kapcsolódik, amelyekben Hegel filozófiája harcban áll az ő személyes vonzalmaival és előítéleteivel. A hegeli rendszer vallásfilozófiai oldala alkalmat ad neki arra, hogy a premisszák és a következtetés között olyan ellentmondásokat mutasson ki, amelyeket az ifjúhegeli iskola már régen feltárt és elismert. Így egészen helyesen mondja: Ez a filozófia keresztény akar lenni, amire pedig semmi sem kényszeríti; ha megállna az észtudomány első pozícióján, akkor megvolna az igazsága saját magában. – Észrevételeit aztán annak a hegeli kijelentésnek az elismerésével fejezi be, hogy az abszolútum kiküzdésének a művészet, a vallás és a filozófia a végső formái. De – és ez számára e kijelentés dialektikus pontja – minthogy a művészet és a vallás túlment a tiszta észtudományon, ennek a filozófiának is ezt kell

tennie és egy másodiknak, az eddigitől különbözőnek kell lennie. Hol mondja azonban Hegel ezt? A „Phänomenologie" végén, ahol az egész logika *mint második filozófia* van előtte. A fenomenológia azonban – itt a schellingi felfogásnak éppen az ellentéte tűnik ki – nem tiszta észtudomány volt, hanem még csak a hozzá vezető út, a tapasztalatinak, az érzéki tudatnak a felemelése a tiszta észtudomány álláspontjára. Nem a logikai, hanem a fenomenológiai tudat látja maga előtt ezt a hármat mint végső lehetőséget arra, hogy megbizonyosodjék az abszolút létfelettinek az egzisztenciájáról. A logikus, szabad tudat egészen más dolgokat lát; ezekkel azonban egyelőre még nem kell törődnünk, ebben a tudatban már magában *megvan* az abszolútum.

Így megtörtént a nehéz lépés, nyíltan kimondatott a tiszta észtől való elszakadás. A skolasztikusok óta Schelling az első, aki erre a lépésre merészkedik, mert Jacobi és a hozzá hasonlók nem számítanak, minthogy koruknak csak egyes oldalait képviselték, sohasem az egészét. Ötszáz év óta először lép elő a tudomány egy hőse és nyilvánítja a tudományt a hit szolgálójának. Ő megtette – a következmények reá hárulnak. Mi csak örülhetünk annak, hogy azt a férfit, aki mindenkinél inkább hordozója volt korának, akiben évszázada öntudatra ébredt, ezt a férfit Schelling is az észtudomány legfőbb képviselőjének nyilvánítja. Aki hisz az ész mindenhatóságában, az vegye szívére egy ellenfélnek ezt a tanúságtételét.

Schelling a következőképpen vázolja a pozitív filozófiát: teljesen független a negatívtól, és nem kezdődhetik ennek a végével mint létezővel, hanem előbb magát a létezést kell bebizonyítania. A negatív filozófia vége a pozitívban nem princípium, hanem feladat; a pozitív filozófia kezdete önmaga révén abszolút. A kettő egysége sosem volt meg és sem az egyik alávetésével, sem a kettő összevegyítésével nem volt elérhető. Ki lehet mutatni, hogy a kettő mindig is ellentétben állott egymással. (Következik itt e kimutatás kísérlete, Szókratésztől Kantig, amelyben az empirizmus és apriorizmus megint élesen el van választva. Ezt mellőznünk kell, minthogy teljesen eredménytelen.) A pozitív filozófia azonban nem tiszta empirizmus, legkevésbé pedig olyan, amely belső misztikus-teozófikus tapasztalatra támaszkodik, hanem alapelve abban van, ami sem a puszta gondolkodásban nincs meg, sem a tapasztalásban nem fordul elő, vagyis az abszolút transzcendensben, ami minden tapasztaláson és minden gondolkodáson túlmegy és mindkettőt megelőzi. Ezért a kezdetnek nem kell hogy relatív elsősége legyen, *mint a tiszta gondolkodásban, ahol a potencia előtt ott van az átmenet*, hanem abszolút elsősége, úgyhogy nem a fogalomtól a léthez, hanem a léttől a fogalomhoz történik a haladás. Ez az átmenet nem szükségszerű, mint az

első, hanem következménye egy szabad, a létet legyűrő tettnek, amelyet az empíria a posteriori igazol. Mert a negatív filozófiának, amely logikai következtetésen nyugszik, közömbös lehet, hogy van-e világ és hogy egyezik-e az ő konstrukciójával, a pozitív filozófia viszont *szabad* gondolkodás által megy előre, és így igazolásának a tapasztalásban kell meglennie, amellyel együtt kell haladnia. Ha a negatív filozófia tiszta apriorizmus, akkor a pozitív aprioristikus empirizmus. Minthogy benne egy szabad, vagyis akaró gondolkodást előfeltételezünk, azért bizonyítékai is csak az akaróknak és az „okosoknak" szólnak; nemcsak megérteni kell őket, hanem *akarni* is kell erejük átérzését. Ha a tapasztalat tárgyai között netán a kinyilatkoztatás is ott van, akkor az éppen úgy hozzátartozik a filozófiához, mint a természethez és az emberiséghez, s ezért nincs is számára semmiféle más autoritása, mint minden egyéb számára; ahogyan például a csillagászat számára a bolygók mozgásai kétségkívül autoritások, s a számításoknak meg kell egyezniök velük. Ha azt mondják, a megelőző kinyilatkoztatás nélkül a filozófia nem jutott volna erre az eredményre, akkor ebben van ugyan valami igazság, de most a filozófia magában is képes rá; ahogyan vannak olyan emberek, akik kis állócsillagokat, miután távcsővel egyszer felismerték őket, később szabad szemmel is fel tudnak fedezni, s így többé nem függnek a távcsőtől. A filozófiának magába kell fogadnia a kereszténységet, amely éppen annyira realitás, mint a természet és a szellem, de ezt nem csupán egy kinyilatkoztatás, hanem a pusztán logikai filozófia belső szükségszerűsége is kényszeríti arra, hogy túlmenjen önmagán. A negatív filozófia mindent a puszta megismerhetőségig visz és azután átad a többi tudománynak, csak az egyetlen végsőt nem tudja odáig vinni, pedig hát ez a megismerésre legméltóbb; ezt tehát megint fel kell vennie egy új filozófiába, amelynek az a feladata, hogy létezőnek bizonyítsa éppen ezt a végsőt. Így a negatív filozófia csak a pozitívra való vonatkozásban lesz filozófiává. Ha a negatív csak egymaga volna, akkor nem volna reális eredménye, és az ész értéktelen volna; a pozitívban diadalmaskodik; ebben újra felegyenesedik a negatívban meggörnyedt ész.

E schellingi tételek megvilágításához nyilván nem kell semmit mondanom, maguk magyarázzák meg önmagukat. De ha összehasonlítjuk őket azokkal az ígéretekkel, amelyeket Schelling az elején tett, milyen nagy különbség mutatkozik akkor! A filozófia – mondta – forradalmasodik, olyan tanítás fejlődik ki, amely véget vet az utóbbi évek negációjának, a hit és a tudás kibékülése van készülőben – és végül mi lesz mindebből? Olyan tanítás, amelynek az alapja nem önmagában, nem is valami másban, bebizonyítottban van. Itt egy minden logikai szükségszerűségtől megszabadított,

vagyis önkényes, semmis gondolkodásra támaszkodik, ott pedig arra, aminek a realitása éppen kérdésessé van téve, aminek az állításai éppen vita tárgyai, a kinyilatkoztatásra. Naiv követelés, hogy a kételyből való kigyógyulás végett éppen a kételyt vesse el az ember! „Igen, ha nem hisztek, nem lehet rajtatok segíteni!" Mit is akart Schelling itt Berlinben? Pozitív kincse helyett Strauss „Leben Jesu"-jának, vagy Feuerbach „Wesen des Christentums"-ának stb. a cáfolatát kellett volna magával hoznia, akkor még csinálhatott volna boltot, így azonban a hegeliánusok inkább megmaradnak az ismert „zsákutcában", mint hogy „kényre-kedvre megadják magukat" neki; a pozitív teológusok pedig szintén inkább kiindulni fognak a kinyilatkoztatásból – akárcsak eddig –, mint hogy belevigyenek valamit abba. Ehhez azután jól illik az az Újév óta naponta megismételt vallomás is, hogy ő nem a kereszténység bizonyítását akarja adni, nem is spekulatív dogmatikát, hanem csupán egy adalékot a kereszténység magyarázatához. A negatív filozófiának az a szükségszerűsége, hogy túlmenjen önmagán, mint láttuk, szintén nem sok vizet zavar. Ha az „a potentia ad actum" átmenet előfeltételezése szükségképpen elvezet a csupán ettől az előfeltételezéstől függő logikai istenhez, akkor a tapasztalat által bizonyított valóságos átmenet is elvezet a valóságos istenhez, s a pozitív tudomány felesleges.

A pozitív filozófiához való átmenetet Isten létezésének ontológiai bizonyítékából veszi Schelling. Isten nem létezhetik véletlenül, tehát *„ha létezik"*, szükségképpen létezik. Ez a zárókövetkeztetés résébe közbeszúrt mondat egészen helyes. Így Isten csak a magánvalóan és maga *előtt* létező lehet (nem maga*ért* létező; – Schelling annyira haragszik Hegelre, hogy még kifejezéseit is nyelvsértőkként kifogásolandóknak és kijavítandóknak véli), vagyis saját maga előtt, istensége előtt létezik. Így hát Isten az egyenesen minden gondolkodás előtt vakon-létező. De mert kétséges, hogy létezik-e, ezért a vakon-létezőből kell kiindulnunk és megnéznünk, hogy ebből eljuthatunk-e talán Isten fogalmához. Ha tehát a negatív filozófiában a minden létet megelőző gondolkodás az alapelv, akkor a pozitívban a minden gondolkodást megelőző lét. Ez a vak lét a szükségképpeni lét; Isten azonban nem ez, hanem a szükségképpen „szükségképpen-létező"; a szükségképpeni lét egyedül a legmagasabb lény lenni-képessége. Ez a vakon-létező mármost az, aminek nincs szüksége semmiféle megokolásra, mert minden gondolkodást megelőz. Így a pozitív filozófia a teljesen fogalom nélkülivel kezdődik, s ezt teszi aztán a posteriori, mint Istent, felfoghatóvá és az ész immanens tartalmává. Ez az ész csak itt szabad és mentes a szükségképpeni gondolkodástól.

Ez a „vakon-létező" a hülé, a régebbi filozófia örökös anyaga. Az legalább

új dolog, hogy ez istenné fejlődik. Eddig mindig az istennel szembeszegezett, dualisztikus elv volt. De nézzük tovább a pozitív filozófia tartalmát.

Ez a vakon-létező, amely „időtlen létnek" is nevezhető, az egzisztencia purus actusa és a lényeg és lét azonossága (amit Istenről szólva aseitas-nak* neveznek). Ez azonban, úgy látszik, nem szolgálhat alapjául egy folyamatnak, mert hiányzik belőle minden mozgatóerő, és ez csak a potenciában van meg. De miért volna az actus purus megfosztva attól a lehetőségtől, hogy később potenciává is váljék? Nem helytálló az a következtetés, hogy a létezésben-levő post actum** nem a lenni-képes. Az időtlen lét számára adódhatik később olyan lehetőség – semmi sem áll szemben ezzel –, hogy egy második létet teremtsen magából. Ezzel a vak lét potenciává lesz, mert kap valamit, ami akarni tud, és így úrrá lesz a saját vak léte felett. Ha elengedi ezt a második létet, akkor az első vak lét csak potenciálisan actus purus és így önmagát birtokló lét (de mindez csak hipotézis, amelyet az eredménynek kell igazolnia), és csak az attól való különbözés révén lesz tudatában önmagának mint természeténél fogva szükségesnek; a vak lét esetlegesnek látszik, mert nem előre látott, és így ellentétének legyűrése révén kell szükségszerűnek bizonyulnia. Ez a vele szembe lépő lét végső oka és ezzel a világ végső oka. Az a törvény, hogy minden világossá váljék és semmi se maradjon rejtve, minden lét legfőbb törvénye, bár nem olyan törvény, amely Isten felett áll, hanem olyan, amely őt először helyezi szabadságba, tehát már maga is isteni. Ez a nagy világtörvény, ez a világdialektika nem akarja, hogy valami eldöntetlen legyen. Csak ő tudja megoldani a nagy titkokat. Igen, Isten olyan igazságos, hogy amaz ellentétes elvet is végig és mindaddig elismeri, amíg minden ellentmondás kimerül. Minden nem önkéntes, időtlen lét szabadság nélküli; az igazi Isten az élő, aki tud másvalamivé válni, mint az időtlen. Máskülönben vagy Spinozával együtt el kell fogadnunk, hogy minden az isteni természetből szükségszerűen, Isten közreműködése nélkül ered (rossz panteizmus), vagy hogy a teremtés fogalma felfoghatatlan az ész számára (üres teizmus, amely nem győrheti le a panteizmust). Így az időtlen lét az ellenkezőnek a potenciájává lesz és minthogy a potencialitás elviselhetetlen a számára, szükségképpen oda akar majd hatni, hogy az actus purusba visszahelyezze magát. Így az első létnek újra tagadnia kell a másodikat és vissza kell vezetnie a potenciába. Így nemcsak az első potenciának lesz urává, hanem annak a másodiknak is, hogy időtlenségét létezővé változtassa és ezzel eltávolítsa magától, s így egész egzisztenciájáról lemond-

* – önmagától és önmagából való létnek – *Szerk.*

** – a cselekvés után – *Szerk.*

jon. Ebben rejlik eddig a léttől elfedett lényege is; a tiszta lét, amely az ellenállás folytán egy potenciát fogadott magába, most önálló mint lény. Így az első lehetőség urának az a lehetőség is megadatott, hogy magát önmagaként mutassa, magát mint a szükségképpeni léttől mentest, mint *szellemet* tételezze; mert szellem az, aminek szabadságában áll hatnia vagy nem hatnia, ami a létben önmagával bíró, és akkor is létező marad, ha nem nyilvánítja ki magát. Ez azonban nem a közvetlenül *lenni-képes*, nem is a *lenni kénytelen*, hanem a *lenni-képes–lenni-kénytelen*. Ez a három mozzanat az időtlen létnek mint tulajdonképpen *létezendő* jelenik meg, úgyhogy e három mozzanaton kívül semmi más nincs, és minden jövőbeli ki van zárva.

A pozitív filozófiában, mint látjuk, nagyon „szabad" a gondolatmenet. Schelling itt nem titkolja, hogy puszta hipotéziseket alkot, amelyeket az eredménynek, vagyis a kinyilatkoztatással való megegyezésnek kell majd helyesekként igazolnia. E szabad, akaratos gondolkozásnak az egyik következménye az, hogy az „időtlen létnek" éppen olyan viselkedést tulajdonít, mintha máris az volna, aminek majd ki kell fejlődnie belőle, vagyis Isten. Hiszen az elgondolatlan lét még egyáltalán nem képes látni, akarni, elengedni, visszavezetni. Semmi egyéb, mint az anyagtól való puszta absztrakció, amely éppen ilyen távol van minden személyestől, öntudatostól. Semmiféle fejlődés által nem lehet öntudatot vinni ebbe a merev kategóriába, hacsak úgy nem, hogy anyagnak fogják fel, s ez a természeten át szellemmé fejlődik, miként a negatív filozófiában a „korlátlan lét", amely ettől csak az időtlenség semmitmondó meghatározása által különbözik. Ez az időtlenség csak a materializmushoz, vagy legfeljebb a panteizmushoz vezethet, de sohasem a monoteizmushoz. Itt is beigazolódik Cuvier mondása: „Schelling metaforákat tesz a bizonyító érvek helyére és fogalmak kifejtése helyett szükség szerint változtat át képeket és allegóriákat.[175] Azonkívül a filozófiában, legalábbis eddig, nem léteztek olyan fejtegetések, amelyek minden haladást azzal vetnek el: nincs ok arra, hogy ez ne történjék meg, nincs logikai következetesség abban, hogy miért ne volna az lehetséges stb. Ilyen módon a kínai és az otaheiti* vallás is kifejthető az „időtlen létből" és ez is igazolódik azzal, hogy tény, éppúgy mint a kereszténység. Ami pedig azt az újonnan felfedezett világtörvényt illeti, hogy minden világossá válik, tagadhatatlan, hogy legalábbis *itt* nagyon kevés dolog válik világossá és nagyon sok marad rejtve. Itt csak azt látjuk, hogy a gondolkodás világossága a fantáziálás sötét szakadékába süllyed. Ha azonban ez a törvény azt jelenti, hogy az ész előtt mindennek igazolnia kell

* – tahiti – *Szerk.*

létezését, akkor ez megint Hegel egyik alapgondolata, mégpedig olyan, amelyet maga Schelling nem használ fel. Nyilván még jó ideig kell majd hasztalanul fáradozni, amíg a maga „lehet"-jével, „kell"-jével, „legyen"-jével odáig lehet vinni a fentebbi fejtegetések végét, hogy minden világossá válik. Mindenekelőtt azt kérdezzük, hogy milyen viszonyban áll ez a három pozitív potencia a három negatívval. Csak az válik világossá, hogy mindenesetre bár létezendő, de nem lenni-képes–lenni-kénytelen lehetőségek.

Schelling azt állítja, hogy csakis ez a „legbehatóbb" dialektika képes arra, hogy Spinoza actu* szükségszerűen egzisztálójától eljusson a natura sua** szükségképpen-létezőhöz. Mert csak ezt akarhatta, minthogy nem az isteninek a létezését, hanem a létezőnek az istenségét akarja bizonyítani (ugyanezt teszi az ifjúhegeli filozófia is), nevezetesen az actu örökké, magától létezőnek az istenségét. De azt ki bizonyítja be nekünk, hogy valami öröktől fogva létezik? Az actu magától létező csak az anyag örökkévalóságára vezethet, ha logikusan következtetünk. Logikátlan következtetések pedig nem érvényesek, még ha a kinyilatkoztatás „igent" mond is rájuk. „Ha egy *gyenge* dialektikával azt mondanók: Isten csak azért fogadta el a szembenálló lét potenciáját, hogy egzisztenciájának vak igenlését tagadás által közvetítetté változtassa, akkor az a kérdés merül fel, hogy *miért* teszi ezt? Nem maga miatt, hiszen ő ismeri hatalmát; csak mások számára teheti a tőle különböző létet akarás tárgyává. Ebben a magától-el-levésben rejlik csak Isten lényege, üdve; gondolatai mind csak rajta kívül vannak, a teremtésben. Ily módon persze a felfüggesztés és helyreállítás folyamata ez, de közbül van az egész világ."

Milyen nevetségesen fest itt az a fennhéjázás, amellyel a karikírozott, legbehatóbb dialektika a maga „gyenge" ősalakjára lenéz! Még annyira sem értette meg ezt, hogy helyesen tudja ábrázolni. Schelling szerint maga Hegel is ezen az elképzelésszerű módon gondolkodik; Schelling ilyenféle dedukciót végeztet vele: Itt van Isten. Ő megteremti a világot. A világ tagadja őt. Miért, talán mert a világ gonosz? Isten ments, csak azért, mert megvan. Minden teret magának foglal le, és Isten, aki nem tudja, hová menjen, rákényszerül, hogy megint tagadja. Ekkor persze meg kellene semmisítenie. De arról a mélységről, amellyel a tagadás a csak magánvalóan létezőből szükségképpen folyik, mint legbenső lényegének kibontakozása, mint a tudat felébresztője, amíg legmagasabb tevékenységében magát önmagából újra tagadnia kell és a kifejtettet, magánál-maradót, szabadot

* – cselekvés által – *Szerk.*

** – természeténél fogva – *Szerk.*

termékként létrehozza, erről Schellingnek sejtelme sem lehet, mert az ő istene szabad, vagyis önkényesen cselekvő.

Isten vagy az időtlen lét tételezte hát a világot, vagyis az ellentétes létet. A világ csak az isteni akaratban áll fenn és tőle függ. Hogy a maga helyreállítása végett egy csapásra megsemmisítse, azt Isten igazságossága nem engedi, mert az ellentétes létnek most már bizonyos értelemben van joga, Istentől független akarata. Ezért lassanként és a menet lépcsőfokait meghatározó elv szerint a két utolsó potencián át visszavezettetik. Ha tehát az első potencia az egész mozgás és az ellentétes lét indítóoka volt, akkor a második az ex actu* tételezett, a magát az elsőnek a *legyűrésében* megvalósító, amely hatva az ellentétes létre, ezt a harmadik potenciának vetette alá, úgyhogy az ellentétes lét mint konkrét dolog lépett a három potencia közé. Ezek mármost: causa materialis, ex qua, causa efficiens, per quam, causa finalis, in quam (secundum quam) omnia fiunt.**

Ha tehát az időtlen lét az istenség feltétele, akkor a teremtéssel megvan Isten mint olyan, mint a lét ura, akinek hatalmában áll, hogy minden lehetőséget mint valóságot tételezzen vagy ne tételezzen. Ő kívül marad az egész folyamaton és mint causa causarum*** túlmegy az okok ama triászán. Hogy mármost a világot ne saját lénye emanációjának tüntesse fel, az Istenen állt, hogy kipróbálja a potenciák minden lehetséges pozícióját egymáshoz, vagy a jövőbeli világot *látomásszerűen elvonultassa maga előtt.* Mert pusztán a mindenhatóság és a mindentudás nem hozza létre ezt, hanem a teremtmények a Teremtő látomásaiként léteznek. Ezért ama őspotenciát, az ellentétes lét első indítékát mindig különösen magasztalták; ő az indiai *Maja* (rokon a német „*Macht*", potencia szóval), aki kifeszíti a puszta jelenségek pókhálóját, hogy a Teremtőt valódi teremtésre indítsa, mint a praenestei Fortuna primigenia.[176]

Egyetlen szót sem teszek hozzá, nehogy letöröljem e látomás misztikus hímporát.

Hogy Isten valóban teremt-e, az a priori nem bizonyítható be, ez abból az Istennél megengedhető egyetlen szükségletből fakad, hogy ismertté váljék, ami éppen a legnemesebb természeteknek leginkább a sajátsága. A teremtés istene nem az egyenesen egyszeri, hanem a sokaságában egyszeri, és minthogy ez a sokaság (ama potenciák) magában zárt sokaság, a

---

* – cselekvésből – *Szerk.*

** – materiális ok, amelyből, ható ok, amely által, végső ok, amely szerint (amelynél fogva) jön minden létre. – *Szerk.*

*** – az okok oka – *Szerk.*

teremtő a *Minden-egy*, és ez monoteizmus. Minthogy mindent megelőz, hozzá fogható nem létezhetik, mert a potencia nélküli létnek egyáltalán nincs *képessége* (!). Isten, akiről pusztán mellékesen mondják, hogy ő az egyetlenegy, csak a teisták istene; a monoteizmus megköveteli az egyetlenséget, amely nélkül Isten nem isten, a teizmus viszont megáll a végtelen szubsztanciánál. A továbbjutás innen ahhoz, aki a dolgokhoz való vonatkozásban istenként van, a panteizmus; ebben a dolgok Isten meghatározásai. Csak a monoteizmus tartalmazza Istent mint valóságos, élő istent, ahol a szubsztanciának a potenciában való egysége eltűnt és helyébe egy szubsztancián felüli egység lépett, úgyhogy Isten a legyőzhetetlen egy a három ellen. Jóllehet többen vannak, még sincs több *isten*, hanem csak egy Isten van, nincs az *istenségben* több. Így a monoteizmus és a panteizmus haladás a teizmussal szemben, amely az abszolútum végső kifejezése a negatív filozófiában. A monoteizmusban van az átmenet a kereszténységbe, mert a minden-egységnek van meghatározott kifejeződése a szentháromságban.

Vesződhetünk ennek a szentháromságnak a megértésével, amennyit akarunk, mindig ott marad a három az eggyel szemben, az egy a hárommal szemben. Ha Isten háromnak az egysége, akkor csak negyedikként lehet ez, vagy pedig három isten marad. Ha csupán az istenség az egységük, akkor az emberiség éppúgy az összes emberek egysége, és akkor azt kapjuk, hogy miként Isten egy, éppúgy az ember is csak egy. A sokat azonban éppúgy nem lehet eltávolítani, mint a hármat, és három személyből soha többé nem válik egy. A szentháromság régi ellentmondása egész nyíltan itt van előttünk, és elcsodálkozunk, hogy Schelling azt meri állítani: meg van oldva. Hogy a háromság csupán az egység igazi kifejezése, az megint Hegeltől van véve, de mint rendesen, tisztára tartalmatlansággá van laposítva. Hegelnél a háromság egy lépcsőzetes egymásutánja marad Isten fejlődési mozzanatainak, ha már ilyet akarunk nála statuálni. Itt azonban a három mozzanatnak *személyiségekként* kellene egymás mellett állnia, és eredeti módon hat az az állítás, hogy *egy* személynek az az igazi személyisége, hogy *három* személy.

Eddig azonban csak egy személyünk van, az Atya. Mert ha egy előbb létező egy hozzá tartozót eltávolít magától, úgyhogy ez szükségképpen megvalósítja önmagát, akkor ezt joggal nemzésnek nevezzük. Ha mármost ebben a megvalósítási folyamatban valóban le van gyűrve az ellentétes lét (B), akkor a második potencia is ura ennek, mint az első, és így a Fiú istensége egyenlő az Atyáéval. Ugyanígy a harmadik potencia, amely a léttől mentes lényként csak a B legyőzése után léphet megint a létbe; akkor

azonban magasztossága és személyisége egyenlő az ezekével, s mint lélek jelenik meg. Így a végén három személyiség van, de nem három isten, mert a létük egy, tehát a felette való magasztosság is csak egy (mintha a két spártai király, mivel uralmuk egy volt, csak egy király lett volna!). A potenciákban, míg feszültségben vannak, a folyamatnak csak a természeti oldalát látjuk (úgy látszik, a „feszültség" a negatív filozófia folyamata) mint a világ keletkezését; csak a személyekkel tárul fel a világa az *istenineḱ* és az isteni jelentése annak a folyamatnak, hogy a lét, amely eredetileg lehetőségként az Atyánál van, a Fiúnak adatik, és ez mint legyűrtet visszaadja az Atyának. A Fiún kívül a Léleknek is megadatik az Atyától és a Fiútól, és a Léleknek a kettővel közös léte van. Az egész természeten átvonul a potenciák feszültsége, és minden dolog bizonyos viszonyban áll vele. Minden keletkező egy negyedik a potenciák között, az ember azonban, akiben a feszültség teljesen feloldódik, már a *személyiségekkel* mint olyanokkal áll viszonyban, mert benne fejeződik ki a megvalósulásnak az az utolsó mozzanata, amelyben a potenciák valóságos személyiségekké lesznek. Ez a folyamat tehát a dolgok számára teremtési, a személyiségek számára teogóniai* folyamat.

Így hát Schelling az időtlen lét szakadékából a napvilágra varázsolta nekünk nemcsak a személyes, hanem a hármasan egy istent, az Atyát, Fiút és Szentléleket is, amely utóbbit persze csak fáradságosan lehetett elhelyezni, azután az önkényesen teremtett, önkénytől függő, tehát üres és semmis világot, és így megkapta a kereszténység bázisát. Nem lehet célom, hogy egyenként kimutassam azokat a következetlenségeket, önkényességeket, hetyke állításokat, hiányokat, ugrásokat, feltételezéseket, összekeveréseket, amelyeket Schelling itt elkövet; ha már a szükségszerű gondolkodásban is olyan sok volt a baj ezzel, akkor a szabad gondolkodásban számítani lehetett a skolasztika és misztika még nagyobb összekeverésére – mert ez az újschellingianizmus lényege. Sem az olvasó nem kívánhat tőlem ilyen emberfeletti türelmet, sem én nem kívánhatok tőle ilyen érdeklődést a dolog iránt. Ezenfelül ami nyilvánvaló, azt nem is kell feltárni. Célom csak az, hogy általánosságában kövessem a gondolatmenetet, kimutassam, hogy Hegel és Schelling között éppen a fordítottja áll fenn annak, amit Schelling állít. Most, a kereszténység területén, még inkább a tényeket beszéltethetjük. Először is Schelling kijelenti: nem képes megérteni a világot, minthogy nem képes megérteni a gonoszt. Az ember, mondja, meg is maradhatott istenben meg nem is; hogy nem maradt meg, az szabad

* – az isten(ek) keletkezésével kapcsolatos – *Szerk.*

akarat volt a részéről. Ezzel Isten helyébe állította magát és ott, ahol minden elrendezettnek látszott, újra kockára tett mindent. A világ, Istentől elválasztva, a kívüllét prédája lett, a mozzanat mint olyan elvesztette helyzetét. Az Atya „mintegy" kiszorult helyéről (később a „mintegy" kimarad).

De még mindig nincs meg a keresztény szentháromság, még nincs kimondva a Fiúnak a saját, az Atyától független akarata. Most azonban, a teremtés végén, valami új lép fel, az emberben önmagát birtokló B. Az ő választásától függ, hogy eggyé lesz-e Istennel, vagy nem. *Nem* akar eggyé lenni és ezzel visszaszorítja a magasabb potenciát a potencialitásba, amely csak most, az ember akarata által az Atyától elválasztva, éppúgy az *ember fia*, mint Isten fia (ez az újtestamentumi kifejezés jelentése) és isteni–istenen-kívüli léte van. Most a potencialitás követheti a létet az istenen-kívüliségbe és visszavezetheti Istenhez. Az Atya most elfordult a világtól és már nem kedve szerint hat benne, hanem kedvetlenül (ez Isten haragjának igazi jelentése). Így az Atya nem is semmisítette meg a gonosz világot, hanem tekintettel a Fiúra, megtartotta, mint írva vagyon. Benne, vagyis tekintettel reá, készült minden dolog. Így itt kétféle időnk van, az Atya eónja, amelyben a lét (a világ) még potenciaként az Atyában rejlett és a Fiú még nem volt önálló, s a Fiú eónja, a világ ideje, amelynek története a Fiú története. Ennek az időnek megint két szakasza van; az elsőben az ember teljesen az ellentétes lét, a B, a kozmikus potenciák hatalmában van. Itt a Fiú a tagadás, a legmélyebb szenvedés, a passzivitás állapotában van, a létből (vagyis a világból) egyelőre még kizárva, nem-szabadon, az emberi tudaton kívül. A lét meghódítására a potencia csak természetes módon hathat. Ez az Ószövetség kora, amikor a Fiú nem akarata szerint, hanem természete szerint törekszik a lét uralmára. E kornak ilyen értelmezése eddig hiányzott a tudományban, még senkiben sem volt meg. Leghatározottabban az Ótestamentumban van jelezve, nevezetesen Ézsaiás 53. fejezetében, hol a Messiás *jelenlegi* szenvedéséről van szó. Csak a második potencia megerősödésével, a lét fölött kiküzdött uralommal kezdődik a második kor, amelyben ez a potencia szabadon és akarata szerint cselekszik. Ez Krisztusban való megjelenésének, a kinyilatkoztatásnak a kora. Ez a kereszténység kulcsa, ezzel az Ariadné-fonallal lehet „eligazodni az én gondolataim labirintusában". – Az ember fellázadása folytán a B-nek a teremtésben való legyűrése által létrejött személyiségek megint puszta lehetőségekké lesznek, visszaszorulnak a potencialitásba és kizáratnak a tudatból, istenen-kívüliként tételeztetnek. Itt van mármost az oka egy új folyamatnak, amely az ember tudatában megy végbe és amelyből az istenség ki van zárva, mert feszültségükben a potenciák istenen-kívüliek. Ez a

folyamat, amelyben a tudat alárendelődik a potenciák uralmának, a pogánységban mint mitológiai fejlődés ment végbe. A kinyilatkoztatás mélyebb történelmi előfeltétele a mitológia. A mitológia filozófiájában most ki kell mutatnunk az egyes potenciákat a mitológiai tudatban és a róluk való tudatot a görög misztériumokban.

Kérdés, hogy kereszténvi-e az, amit Schelling állít: hogy az embernek befolyása van Isten önkifejlésére – mert csak így nevezhetjük ezt. Hiszen a keresztény Isten örök-től fogva kész, s nyugalma a Fiúnak időleges földi élete által sem szenved változást. Egyáltalában a Schelling szerint való teremtés csúfos módon végződik. Alighogy felépült „a középpotenciák, a relatíve létezők és lenni-képesek" kártyavára, a három potencia azon a ponton áll, hogy személyiségekké lesz – s ekkor az ostoba ember könnyelmű csínyt követ el, és az egész művi építmény összeomlik, a potenciák potenciák maradnak, mint eddig. Ugyanolyan ez, mint a mesében, ahol egy kincset, amelyet ragyogó szellemalakok vesznek körül, elővarázsolnak a mélységből; a sóvárgott kincs már ott lebeg a szakadék peremén – ekkor egy meggondolatlan szó hangzik el, az alakok szétfoszlanak, a kincs alásüllyed, és a mélység örökre magába zárja. A schellingi isten egy kissé okosabban is csinálhatta volna a dolgát, akkor megkíméli magát sok fáradságtól, minket pedig a kinyilatkoztatás filozófiájától. De a schellingi misztika színe-java a Fiú szenvedő állapotában fejlődik itt ki. Az isteni istenen-kívüliségnek, tudatos öntudatlanságnak, tevékeny tétlenségnek, akarás nélküli akaratnak ez a homályos, titokzatos viszonya, az egymást feszítő ellentmondásoknak ez a torlódása persze következtetések felbecsülhetetlen kincsesbányája Schelling számára, mert mindent le lehet vezetni belőle. Még homályosabb ennek a potenciának a viszonya az ember tudatához. Itt minden potencia kozmikusként, természetiként hat, de hogyan? Mik a kozmikus potenciák? Schelling egyetlen tanítványa sem képes ésszerű választ adni erre, ő maga sem. Ez megint egyike azoknak a zavaros, misztikus gondolati meghatározásoknak, amelyekhez menekülnie kell, hogy „szabad, akaró gondolkodással" a kinyilatkoztatáshoz eljusson. „A mitológiai képzetek csak úgy magyarázhatók, mint a kozmikus potenciák hatalmába került tudat szükségszerű termékei." A kozmikus potenciák pedig a feszültségükben levő isteni potenciák, az isteni mint nem-isteni. Ezzel magyarázatot kapna hát a mitológiának a természetre való vonatkozása is, s ezáltal teljesen új tényeket lehetne nyerni, és kitölteni az emberiség történelem előtti korszakát, nevezetesen az „istenképzetek alkotásában átélt óriási lelki izgalmak által".

Megkímélhetjük magunkat a „mitológia filozófiájának" tárgyalásától, mert ez nem tartozik bele közvetlenül a kinyilatkoztatás filozófiájába, és

azonkívül Schelling a következő félévben bővebben elő fogja adni. Egyébként az előadásoknak ez a része volt messze a legjobb és olyasmit is tartalmazott, amit ha megszabadítjuk a misztikus, eltorzító szemléletmódtól, az sem vethet el, aki szabad, tisztán emberi álláspontról tekinti a tudatnak ezeket a fázisait. Csak az a kérdés, hogy mennyire Schelling sajátja éppen ez, nem pedig Stuhrtól származik-e egyáltalán. A schellingi ábrázolás fonáksága főleg abban van, hogy ő a mitológiai folyamatot nem úgy fogja fel, mint a tudatnak a világtörténeti szükségszerűségen belüli szabad önkifejlését, hanem mindig emberfeletti princípiumokat és erőket működtet, mégpedig a legzavarosabb módon, úgyhogy ezek a potenciák egyszersmind a „tudat szubsztanciái", sőt még valamivel többek is. Persze ilyen eszközökhöz kell folyamodni, ha valaki abszolúte emberfeletti befolyásokat statuál. Így hát szívesen elismerem Schellingnek a kereszténység vonatkozásában elért mitológiai főeredményeit, de más formában, mert én e két jelenséget nem úgy fogom fel, mint a tudatba kívülről belevittet, természetfelettit, hanem úgy, mint a tudat legbensőbb termékeit, mint tisztán emberit és természeteset.

Most végre elérkezünk a mitológia által előkészített kinyilatkoztatáshoz. Ez pedig az egész kereszténység. Ezért filozófiájának nem kell dogmatikával stb. törődnie; nem is akar valamilyen tanítást felállítani, hanem csak a kereszténység történeti tényét akarja megmagyarázni. De látni fogjuk, mint kerül ki belőle lassanként az egész dogmatika. Látni fogjuk, mint szemléli Schelling a „kereszténységet csak tényként, éppúgy, mint a pogányságot is". A pogányság tényeit nem fogadta el igazakként, úgy, ahogy adva voltak, pl. Dionüszoszt nem fogadta el valódi istennek, a kereszténység tényei viszont abszolútak számára; ha Krisztus a messiásnak nyilvánítja magát, ha Pál ezt vagy azt állítja, akkor Schelling feltétlenül hisz neki. A mitológiai tényeket *magyarázta* Schelling, legalábbis a maga módján, a kereszténység tényeit állítja. És mindemellett azzal hízeleg magának, hogy „őszinteségével és nyíltságával elnyerte az ifjúság szeretetét, és nemcsak szeretetét, hanem lelkesedését is".

Hogy mármost a kinyilatkoztatást megmagyarázza, kapcsolódik Pálnak a filippibeliekhez írt levele egy passzusához, II. fej., 6–8., amelyet itt idézek:

„Krisztus, mikor Istennek formájában (ἐν μορφῇ θεοῦ) vala, nem tekintette zsákmánynak (ἁρπαγμα) azt, hogy ő az Istennel egyenlő, hanem önmagát megüresíté (ἐκένωσε), szolgai formát vévén föl, emberekhez hasonlóvá lévén. És mikor olyan állapotban találtatott, mint ember, megalázta magát, engedelmes lévén haláláig, mégpedig a keresztfának haláláig."

Anélkül, hogy belebocsátkoznám azokba a hosszadalmas exegetikai* vizsgálódásokba, amelyekkel Schelling kísérte filozófiai magyarázatát, itt csak a Pál által elmondott tényt fogom Schelling módján elmondani. Szenvedő állapotában Krisztus a mitológiai folyamat révén fokozatosan úrrá lett a tudat felett. Függetlenül az Atyától, saját világa volt, és azt tehetett ezzel, amit akart. A világ istene volt, de nem az abszolút Isten. Megmaradhatott ebben az istenen-kívüli – isteni helyzetben. Ezt Pál így mondja: Istennek formájában, ἐν μορφῇ θεοῦ lenni. De nem akarta ezt. Emberré lett, lemondott erről a magasztosságról, hogy átadja az Atyának és így egyesítse a világot Istennel. Ha nem tette volna ezt, a világ számára többé nincs lehetőség Istennel egyesülni. Ez Krisztus engedelmességének igazi jelentése. Ebben az értelemben magyarázandó a megkísértés története is. A sátán, a vak kozmikus princípium, odáig jutott, hogy felajánlja birodalmát Krisztusnak, ha hajlandó imádni őt, vagyis maga is kozmikus potencia, ἐν μορφῇ θεοῦ akar maradni. Krisztus azonban elutasítja ezt a lehetőséget és aláveti létét az Atyának azzal, hogy teremtetté teszi és emberré válik.

„Isten óvjon attól, hogy kereszténynek dedukáljak olyan filozófiai tanokat, amelyekről a kereszténység semmit sem tud" – így fejezte be Schelling ezt a dedukciót. Fényűzés volna e tanok kereszténységéről vitatkozni, hiszen ha bebizonyosulna is ez, Schelling még semmit sem nyerne vele. Véleményem szerint azonban ellenkeznek a kereszténység egész alapszemléletével. Nem nagy művészet egyes bibliai passzusokból a leghihetetlenebb dolgokat bebizonyítani, de hiszen nem is ezen fordul meg a dolog. A kereszténység csaknem kétezer éves és elég ideje volt rá, hogy tisztába jöjjön magával. Tartalma az egyházban kinyilváníttatott és lehetetlenség, hogy még ezen kívül is lappang benne jelentőséggel bíró rejtett pozitív tartalom, vagy éppenséggel csak most értették meg igazi értelmét. Ez most már amúgy is későn jönne. De ettől eltekintve is elegendő épületes dolog van a fenti magyarázatban. Szabad tette volt-e Krisztusnak az, hogy alávetette magát az Atyának? Lehetetlen, ez természeti szükségszerűség volt. Hiszen nem statuálhatjuk a gonosz lehetőségét Krisztusban anélkül, hogy istenségét meg ne semmisítsük. Aki gonoszságra képes, sosem válhatik istenné. Egyáltalán, hogyan *válhatik* valaki istenné? De most tegyük fel azt az esetet, hogy Krisztus megtartja magának a világot. Olyan képtelen, furcsa állapotot el sem tudunk képzelni, amilyen ebből eredt volna. Itt van Krisztus az ő szép világával fölségesen és örömökben élve, a hellenizmus virágjai égen és földön, és ott van magányosan és gyermektelenül a régi

* – bibliamagyarázó – *Szerk.*

isten, aki a világ elleni sikertelen csínytevés miatt búsul. A Schelling-féle istennek az a fő hibája, hogy több a szerencséje, mint az esze. Még jól ment minden, de egészen másképp is megeshetett volna. Egyáltalán a schellingi istentan tetőtől talpig antropopatikus*. Ha az ördög a világ birodalmát azelőtt ajánlja fel Krisztusnak, hogy ő emberré lett, akkor legalább kilátása lett volna rá, hogy megnyeri, és ki tudja, mi történt volna; amikor azonban Krisztus emberré lett, ezzel már megkezdte a maga alávetését Istennek és a szegény ördög számára minden remény odalett. Ezenkívül – nem vívta-e ki Krisztus már a mitológiai folyamatban a világ feletti uralmat, mit ajánlhatott hát még fel neki az ördög?

Ezzel megadtuk a legfontosabbat abból, amit Schelling a keresztség magyarázatául mondott. A többi részben bizonyító passzus és ezek exegézise, részben a következmények részleteibe menő fejtegetés. Közlöm a fontosabbakat belőlük.

Abból az előbb ismertetett tanból, hogy miképp követik egymást a potenciák a világ feletti uralomban, megérthető, hogy az uralkodó potencia mindenkor hírnöke a következőnek. Így jövendöli meg az Ótestamentumban az Atya a Fiút, az Újtestamentumban a Fiú a Szentléleket. A próféták könyveiben ez megfordul, és a harmadik potencia jövendöl a másodikról. Itt tehát a potenciáknak az időben való eltolódása mutatkozik, nevezetesen a „Malach Jehova", az „Úr angyala" kifejezésen, aki nem közvetlenül a második személy ugyan, de mégis a második potencia, az oka a második potencia B-ben való megjelenésének. Különböző korokban más és más, úgyhogy megjelenésének módján felismerhető az egyes könyvek kora, s így a potenciáknak ebből az eltolódásából „bámulatraméltó" eredmények érhetők el, amelyek mindent felülmúlnak, amit a kritika eddig tett. Ez a meghatározó „az Ótestamentum kulcsa, s ebből mutatandó ki az ótestamentumi elképzelések realitása relatív igazságukban".

Az Ótestamentum alapja és előfeltétele közös a pogányságéval. Ebből ered számos mózesi szokás pogány jellege. Így a körülmetélés nyilván csak a szelídebb forma a kiherélés helyébe, amely a legrégibb pogányságban olyan nagy szerepet játszik és a legrégibb istennek, Uránosznak a következő fokozat által való legyőzetését ábrázolja mimikusan–szimbolikusan. Így az étkezési tilalmak, a gyülekezeti sátor berendezése, amely egyiptomi szentélyekre emlékeztet, mint ahogy a frigyszekrény a főníciaiak és egyiptomiak szent ládájára.

* – emberi érzelmeket visszatükröző – *Szerk.*

Már Krisztus megjelenése maga sem véletlen, hanem eleve elrendelt. A római kor a mitológia felbomlása volt, mert anélkül, hogy maga egyetlen új mozzanatot is nyújtott volna, magába fogadta a világ minden vallási elképzelését, a legrégibb keleti vallásokig, s ezzel tudtul adta, hogy képtelen valami újnak a létrehozására. Egyúttal e magukat túlélt formák üresség éből az az érzés sarjadt ki, hogy valami újnak kell jönnie. A világ néma volt és várt azokra a dolgokra, amelyeknek jönniök kell. Ebből a külsőséges római világbirodalomból, a nemzetiségeknek ebből a megsemmisüléséből jött létre az isten bensőséges birodalma. Mikoron beteljesedett az idő, Isten elküldte fiát.

Krisztus a *μορφῇ θεοῦ*-tól az istenen-kívüli léttől mint istenitől elidegenítve magát, emberré lett, s így a legvilágosabban és legragyogóbban bizonyította benne továbbra is megmaradó isteniségét. Az, hogy Krisztus értünk szegény lett, nem az isteniségétől való elidegenülésére, ennek a non ususá-ra*, hanem a *μορφῇ θεοῦ*-nak, az isteni formának a levetésére vonatkozik. Az isteni lényeg megmarad benne. Csak ő közvetíthetett, mert ő Istentől és az emberi tudatban való volt. A pogányságban és zsidóságban való tevékenykedésében nem semmisült meg az emberséget gátló és ezt szinte megsemmisítő princípium; a visszatérő áldozatok a betegségnek csak a tüneteit, nem az alapját küszöbölték ki. Az Atya haragvó akaratát csak egy másik akarat szüntethette meg, amely erősebb volt nála, a halálnál, minden más akaratnál. Ennek az akaratnak nem a fizikai, hanem csak az erkölcsi legyűrése volt helyénvaló, mégpedig az ember helyett a közvetítőnek a legnagyobb önkéntes alázata útján. Az ember legnagyobb önkéntes alázata sosem volt egészen önkéntes, a közvetítőé viszont szabad volt, akarata és bűne nélkül szabad Istennel szemben. Ezért van a pogányságon át vezető folyamat, hogy a közvetítő a tudat képviselőjeként léphessen fel. Az erre való elhatározás az isteni érzület legnagyobb csodája volt.

Az emberré válás fizikai oldalát persze nem lehet a legkisebb részletekig tisztázni. Ennek az anyagi lehetősége magában Krisztusban rejlik. Anyaginak lenni annyit jelent, mint anyagul szolgálni egy magasabb potenciának, neki alávetettnek lenni. Azzal, hogy Krisztus így aláveti magát Istennek, anyagivá lett vele szemben. De csak teremtménnyé léve van joga rá, hogy istenen kívül legyen. Ezért emberré kell válnia. Ami kezdetben Istennél vala, ami isteni formában a tudat felett uralkodott a pogányságban, az Betlehemben emberként asszonytól született. A megbékélés mindig csak szubjektív volt, ezért ehhez már szubjektív tények is elegendők voltak. Itt

* – fel nem használására – *Szerk.*

azonban az Atya haragvó akaratát kellett legyőzni, és ezt csak objektív tény érhette el, az emberré válás.

Ennél lép közbe mármost a harmadik potencia mint közvetítő személyiség. Krisztus a Szentlélektől, vagyis az ő révén fogantatik, de nem annak fia. A demiurgoszi funkció a harmadik potenciára megy át; ennek első megnyilvánulása Jézus, az anyagi ember. A második potencia az anyaga, a harmadik a formálója. Az előttünk levő folyamat rendkívüli, anyagian megfoghatatlan, de egy magasabb felfogás számára persze megérthető. Az emberré válás anyagát Krisztus önmagából vette. Ez az első alaköltés, amelynek mineműsége itt nem tartozik tovább ránk, az anya organikus folyamatába foglaltatott be. Ha tovább kérdeznénk, ez szőrszálhasogatásnál is több volna.

Ha Isten valahol akaratával működik, ez csoda. A természetben minden akarat nélkül való. Így Krisztus is. Demiurgoszi funkciója natura sua van, akarata nélkül, ezt tehát emberként nem vetheti le; ez a funkció itt akaratának irányítójává lesz. Hogy a Fiú a maga akaratával a természetben van, az az Atya akaratától függ, és így a Fiú az Atya erejéből teszi a csodákat. Aki ezek után az előadások után olvassa az Újtestamentumot, sok olyasmit talál majd, amit eddig nem látott benne.

Krisztus halála már az emberré válás előtt el volt rendelve, Krisztus és az Atya által jóvá volt hagyva. Nem véletlen volt tehát, hanem áldozat, amelyet az isteni érzület kívánt meg. Az volt a feladat, hogy a gonosz princípiumtól minden hatalom elvétessék, hogy potenciájában legyűressék. Ezt csak a közvetítő potencia tehette, de nem úgy, hogy mint pusztán természeti fordult szembe vele. Minthogy azonban maga Isten akarta e princípium legyűrését, a második potencia alá kellett hogy vesse magát neki. Mert Isten szemében a második potencia, természeti lévén, nem ér többet, mint az Istent tagadó, mégha nem is saját vétkéből, hanem az ember vétkéből lett természetivé. Ez az utóbbi körülmény bizonyos jogot is ad neki ahhoz, hogy így istenen kívül legyen. Isten olyan igazságos, hogy nem semmisíti meg egyoldalúan az ellentétes princípiumot, sőt olyan emberséges, hogy jobban szereti ezt az alapjában pusztán véletlenszerű mozzanatot, amely megadta neki az istenként való lét lehetőségét, mint a szükségszerű mozzanatot, az önmagából való potenciát. Éppúgy istene az ellentétes princípiumnak, mint a második potenciának. Ez az ő természete, amely még akaratán is felül áll. Az összes princípiumok ezen minden-egysége az ő isteni felsége, s ez nem engedi meg, hogy az a princípium egyoldalúan letöressék. Ha meg kell szüntetni, akkor a második potencia dolga, hogy elöljárjon ebben és magát istenen kívüli létében teljesen alávesse Istennek. Itt az emberré válás még nem lehetett elég. Krisztus mindjárt a bűnbeesés után követte az em-

bert az Istentől való elidegenülésbe, s Isten és a világ közé állott. Az ellentétes princípium oldalára lépve, szembehelyezkedett az Atyával, feszültségbe került vele, ama lét bűntársává tette magát, és mint vétlenül vétkesnek, mint az Istentől elidegenült létért kezeskedőnek, el kellett szenvednie a büntetést. Ezért az ellentéttessel való azonosulásáért vezekelt, a világ magára vett bűneivel együtt a halálban. Ez az oka halálának. Persze a többi ember is meghal, de ő egészen más halállal halt meg, mint ők. Ez a halál csoda, amelyet nem is mernénk elhinni, ha nem volna annyira bizonyos. Az ő halálánál az egész emberiség jelen volt képviselőiben: zsidók és pogányok voltak ott. A pogányok princípiumának a pogányok halálával kellett halnia, keresthalállal; ebben egyébként semmi különöset nem kell keresni. A keresztre való *felfeszítés* a feloldása volt annak a hosszú *feszültségnek*, amelyben Krisztus a pogányságban leledzett, miként írva vagyon, a halál által kivétetett az ítéletből és a félelemből (vagyis a feszültségből). Ez az a nagy titok, amely a zsidók (a moralisták) számára még ma is bosszúság, a pogányok (a pusztán racionálisok) számára pedig balgaság.

Krisztus feltámadását mindig is a személyi halhatatlanság biztosítékának tekintették. Erről a tanításról, eltekintve Krisztus feltámadásától, a következőt kell megjegyezni. Ebben az életben a természet uralkodik a lélek felett, és ez egyszersmind előfeltételez egy második életet, amelyben ezt kiegyenlíti a lélek uralma a természet felett és egy harmadikat, utolsót, amelyben a két mozzanat kiegyenlíti egymást és harmóniában van egymással. A filozófiának eddig nem volt megnyugtató célja a halhatatlanság számára, itt, a kereszténységben megadatott ez.

Krisztus feltámadása maga is bizonyítéka emberré válása visszavonhatatlanságának. Ebben Isten ismét elfogadja az emberi létet. Nem az ember egyes tette volt visszatetsző Istennek, hanem az egész állapot, amelyben leledzett, így az egyes ember is, még mielőtt bűnbe esett. Ezért semmiféle emberi akarat, semmiféle cselekedet sem lehetett igazán jó, amíg az Atya ki nem engeszteltetett. Krisztus feltámadása révén Isten elismerte ezt az állapotot, a világnak visszaadatott az öröm. Így a jóváhagyás csak a feltámadással fejeződött be, mivel Krisztus *nem szállt szét a mindenségbe*, hanem mint ember Isten jobbjára ül. A feltámadás a belső történetnek kivillanása a külsőbe. Aki ezt elveszi, annak csak a külsőlegesség marad meg, isteni tartalom nélkül, a nélkül a transzcendencia nélkül, amely a történetet valójában történetté teszi, ennek számára puszta emlékanyag lesz, s viszonyul hozzá, mint a nagy tömeg a napi eseményekhez, amelyeknek belső rugói ismeretlenek előtte. Azonkívül még pokolra is kerül, vagyis „a meghalás mozzanata örökkévalósággá nyúlik ki számára".

Végül eljön a Szentlélek és mindent lezár. Csak akkor jöhet el, amikor az Atya már teljesen megengesztelődött, s eljövetele annak a jele, hogy ez megtörtént.

Ide Schelling belecsúsztatta ítéletét a Strauss utáni legújabb kritikáról. Ez, mondja, sosem tudta őt valamifajta polémiára csábítani, s ezt azzal bizonyítja, hogy ezeket az előadásokat 1831 óta mindig egyazon módon, hozzátoldások nélkül tartotta meg. A mitológia filozófiáját még régebbről keltezi. Azután ezeknek az embereknek a „közönséges, rendkívül filiszteri értelmérről", „féligkész tételek iskolásfiúk módjára való tárgyalásáról", „filozófiájuk impotenciájáról" stb. beszélt. A pietizmus és a tisztán szubjektív kereszténység ellen viszont semmi mondanivalója nincs, csak annyi, hogy nem ez az egyetlen és a legmagasabb rendű.

Kivonatoljam még a satanológiát is? Az ördög nem személyes és nem is személytelen, ő potencia; a gonosz angyalok potenciák, de olyanok, amelyeknek nem kellene lenniök, az ember bűnbeesése folytán azonban tételeződtek; a jó angyalok is potenciák, de olyanok, amelyeknek kellene lenniök, és az ember bűnbeesése folytán nincsenek. Ez egyelőre elég.

Az egyház és története a három apostolból, Péterből, Jakabból (mellette utódjából, Pálból) és Jánosból bontakozik ki. Neander ugyanezen a nézeten van. A katolikus egyház Péter egyháza, a konzervatív, zsidósan formális; a protestáns egyház Pál egyháza, a harmadik, még csak várható és nyilván Schelling által előkészített egyház János egyháza, amely egyesíti magában Péter egyszerűségét és Pál dialektikus élességét. Péter az Atyát képviseli, Pál a Fiút, János a Szentléleket. „Akiket az Úr szeret, azoknak adja a beteljesítés munkáját. Ha nekem kellene templomot építenem, én Szent Jánosnak építeném. Egyszer azonban mind a három apostolnak közös templom fog épülni, és ez lesz az igazi keresztény Pantheon."

Ez Schelling előadásainak fő tartalma, amennyire három füzet összehasonlításából megismerhető volt.[177] Tudom, hogy a legnagyobb tisztességgel és őszinteséggel végeztem munkámat. Hiszen megkaptuk itt az egész dogmatikát, a szentháromságot, a semmiből való teremtést, a bűnbeesést, az eredendő bűnt és a jóra való képtelenséget, a Krisztus halála általi megengesztelődést, a feltámadást, a szentlélek kitöltetését, a szentek egyességét, a halálból való feltámadást és az örök életet. Schelling így maga szünteti meg újra a tény és dogma szétválasztását, amelyet statuált. De ha pontosabban megnézzük a dolgot, akkor a régi-e még ez a kereszténység? Aki előítélet nélkül nyúl hozzá, annak azt kell mondania: igen is, nem is. A filozófia és kereszténység összeegyeztethetetlensége odáig jutott, hogy maga Schelling még nagyobb ellentmondásba keveredett, mint Hegel. Az utóbbinak

mégis volt filozófiája, bár csak látszólagos kereszténység fakadt belőle; amit azonban Schelling ad, az nem is kereszténység és nem is filozófia, s abban, hogy mindkettőnek feltünteti, abban áll „egyenessége és nyíltsága", az az érdeme, hogy „akik kenyeret kívántak tőle, azoknak valódi kenyeret adott, nem pedig követ, azt mondva hozzá, hogy *ez kenyér*". Hogy Schelling egyáltalában nem ismeri önmagát, azt újra bebizonyította az a beszéd, amelyből e szavak származnak. Az ilyen doktrína csak újólag tudatára ébreszti az embert annak, hogy milyen gyenge lábon áll a mai kereszténység.

Ha még egyszer áttekintjük az egészet, akkor a már említetteken kívül még a következő eredményeket nyerjük az újschellingi gondolkodásmód meghatározásához. A szabadság és önkény összekeverése szépségesen virágzik itt. Istent mindig emberi-önkényes módon cselekvőnek fogja fel. Ameddig Istent egyedülállónak fogják fel, addig persze szükségszerű is ez, de filozófiailag nem az. Csak *az* a szabadság igazi, amely a szükségszerűséget is magában foglalja, sőt csak az, amely a szükségszerűségnek az igazsága, az ésszerűsége. Ezért Hegel istene sem most, sem máskor nem lehet egyes személy, mert minden önkényesség ki van rekesztve belőle. Ezért Schelling kénytelen a „szabad" gondolkodást alkalmazni, mikor Istenről beszél, mert a logikai következetességű szükségszerű gondolkodás minden isteni személyt kizár. A hegeli dialektika, a gondolatnak ez a hatalmas, sohasem nyugvó hajtóereje, nem egyéb, mint az emberiség tudata a tiszta gondolkodásban, az általánosnak a tudata, Hegel istentudata. Ahol, mint Hegelnél is, minden önmagától megy végbe, ott felesleges egy isteni személyiség.

Továbbá most még új ellentmondás is mutatkozik a filozófia kettéhasadásában. Ha a negatív filozófia semmiféle vonatkozásban nem áll az egzisztenciával, akkor „nincs olyan következtetés", hogy miért ne tartalmazhatna olyan dolgokat is, amelyek a valóságos világban nem fordulnak elő. Schelling elismeri ezt, mikor azt mondja erről a filozófiáról, hogy nem törődik a világgal, és ha az utóbbi megegyezik e filozófia konstrukcióival, akkor ez véletlen. De ilyen módon a negatív filozófia egészen üres, kongó, a legönkényesebb lehetőségben kószál és tárt kapukat nyit a fantáziának. Másrészt viszont ha csak azt tartalmazza, ami valóban megvan a természetben és a szellemben, akkor magában foglalja a valóságot és a pozitív filozófia felesleges. Ez a másik oldalról is megmutatkozik. Schellingnél csupán a természet és a szellem az ésszerű. Isten nem ésszerű. Így itt is kitűnik, hogy a végtelen csak akkor létezhetik ésszerű módon valóságosan, ha mint végesség, mint természet és szellem jelenik meg, s a végtelennek túlvilági, e világon kívüli létezése az absztrakciók birodalmába utalandó. Ama külön pozitív filozófia, mint láttuk, csak a hittől függ és csak a hit számára

létezik. Ha mármost egy zsidó vagy egy mohamedán elfogadja Schellingnek a negatív tudományban levő premisszáit, akkor szükségképpen zsidó vagy mohamedán pozitív filozófiát is fog alkotni magának. Sőt már a katolicizmus számára, az anglikán egyház számára is különböző lesz. Mind egyenlően jogosult, mert „nem a dogmáról van szó, hanem a tényről". És a kedvelt „szabad" gondolkodással mindent abszolútumként lehet megkonstruálni. Nevezetesen a mohamedánizmusban sokkal jobban meg vannak konstruálva a tények, mint a kereszténységben.

Így hát végeztünk Schelling filozófiájával, és csak sajnálhatjuk, hogy olyan ember, mint ő, ennyire a hit és a szabadságnélküliség csapdájába esett. Mikor még fiatal volt, más ember volt. Forrongó elméjéből akkor ragyogó pallaszi alakok tolultak elő, s közülük egyik-másik még a későbbi harcokban is előretört; akkor szabadon és merészen kihajózott a gondolat nyílt tengerére, hogy felfedezze Atlantiszt, az abszolútumot, amelynek képét mint ábrándként fénylő délibábot oly sokszor látta kiemelkedni a távoli tengerpartról; akkor az ifjúság minden tüze a lelkesedés lángjával tört ki belőle, Istentől ittas prófétaként jövendölt egy új korról; elragadtatva a szellemtől, amely hatalmába kerítette, sokszor maga sem ismerte szavai jelentőségét. Szélesre tárta a filozofálás ajtószárnyait, hogy a természet friss szellője járja át az absztrakt gondolkodás termeit, hogy a tavasz meleg sugara tűzzön a kategóriák rügyeire, és minden szunnyadó erőt életre keltsen. De a tűz elhamvadt, a merészség eltűnt, az erjedő must, mielőtt tiszta borrá forrott volna ki, savanyú ecetté lett. A bátor, a hullámokat vidáman szelő hajó visszafordult és a hit sekélyes kikötőjébe futott be, gerince annyira belefúródott a homokba, hogy még most is benne van. Ott vesztegel most, és az öreg, rozzant roncsban senki sem ismeri fel a régi hajót, amely duzzadó vitorlákkal és lobogó zászlókkal futott ki. A vitorlák régen szétfoszlottak, az árbocok összeroppantak, a széthasadt palánkokon betolulnak a hullámok és a dagály napról napra több homokot hord a gerinc köré.

Forduljunk el az időnek ettől a martalékától. Vannak szebb dolgok, amelyeket szemlélhetünk. Nem akarhatják ezt a roncsot mutogatni nekünk és azt mondani, hogy csak ez a hajó állja a tengert, holott egy másik kikötőben büszke fregattok egész flottája vár, készen kifutni a nyílt tengerre. A mi üdvünk, a mi jövőnk másutt van. Hegel az a férfi, aki a tudat új korszakát nyitotta meg azzal, hogy beteljesítette a régit. Sajátságos, hogy éppen most két oldalról támadják őt, elődje, Schelling és legfiatalabb utóda, Feuerbach részéről. Ha ez az utóbbi azt veti Hegel szemére, hogy még mélyen benne van a régiben, akkor meg kellene gondolnia, hogy a

réginek a tudata már éppen az új, hogy a régi éppen azzal kerül át a történelembe, hogy teljesen tudatossá válik. Így Hegel valójában az új mint régi, a régi mint új. És így Feuerbach kereszténységkritikája a Hegeltől alapította spekulatív valláselmélet szükséges kiegészítése. Ez a valláselmélet Straussban elérte csúcsát, a dogma a saját története révén *objektíve* feloldódik a filozófiai gondolatokban. Ugyanakkor Feuerbach a vallási meghatározásokat *szubjektív* emberi viszonyokra redukálja, és ezzel nem megsemmisíti Strauss eredményeit, hanem éppen kipróbálja őket; mint ahogy azután mindketten ugyanarra az eredményre is jutnak, hogy a teológia titka az antropológia.

Új hajnal virradt fel, világtörténelmi hajnal, mint akkor, amikor a Kelet pirkadatából kibontakozott a világos, szabad, hellén tudat. Felkelt az a nap, amelyet minden bérctetőről áldozati tűz köszöntött, amelynek érkezését minden őrhelyről harsogó kürtszó hirdette, amelynek fényét várva várta a szorongó emberiség. Hosszú szunnyadásból ébredtünk fel, eltűnt a keblünket szorító lidércnyomás, megdörzsöljük a szemünket és csodálkozva nézünk szét. Minden megváltozott. Mennyire rokon, milyen otthonos most nekünk a világ, amely oly idegen volt számunkra, a természet, amelynek rejtett hatalmai kísértetekként rémítettek bennünket! A világ, amely börtönnek látszott nekünk, most valódi alakjában mutatkozik meg, fenséges királyi palotaként, amelybe mindnyájan ki- és bejárunk, szegények és gazdagok, magas- és alacsonyrendűek. A természet kitárul előttünk és így kiált hozzánk: Ne fussatok hát előlem, hiszen nem vagyok elvetemült, nem pártoltam el az igazságtól, jertek és lássátok, a ti legbenső, legsajátabb lényegetek az, ami engem is élettel teljessé és ifjúian széppé tesz! Az ég leszállott a földre, kincsei szerteszét hevernek, mint a kövek az úton, csak fel kell emelnie, aki megkívánja őket. Minden szétszakítottság, minden félelem, minden megosztottság eltűnt. A világ újra egész, önálló és szabad; feltörte komor kolostorának kapuit, ledobta a vezeklőköntöst és lakóhelyéül a szabad, tiszta étert választotta. Nem kell többé igazolnia magát az értelmetlenség előtt, amely nem tudta felfogni; pompája és felsége, bősége, ereje, élete az igazolása. Nyilván igaza volt annak, aki tizennyolc évszázaddal ezelőtt megsejtette, hogy a világ, a kozmosz valamikor ki fogja szorítani őt, és azt rendelte tanítványainak, hogy tagadják meg a világot.

És a természet legkedvesebb gyermeke, az ember, aki az ifjúkor hosszú harcai után, a hosszú elidegenülés után szabad emberként ér vissza az anyához, oltalmazva őt a harcban legyőzött ellenségek minden fantomjával szemben, legyűrte az önmagától való elszakadást, saját lelke kettéhasadását is. Hihetetlenül hosszú küzdés és erőfeszítés után felkelt fölötte az öntudat

fényes napja. Szabadon és erősen, magabiztosan és büszkén áll helyén, mert megharcolta a harcok harcát, legyőzte önmagát és fejére tette a szabadság koronáját. Minden nyilvánvalóvá vált számára és semmi sem volt elég erős ahhoz, hogy elzárkózzék előle. Most nyílik csak meg előtte az igazi élet. Ahová azelőtt homályos sejtelemmel törekedett, azt most teljes, szabad akarattal eléri. Ami úgy látszott, hogy rajta kívül, a ködös távolban van, azt most saját húsaként és véreként magában találja meg. Nem törődik azzal, hogy drágán vásárolta meg, szíve vérének javával vette meg, mert a korona megérte a vért; megszerzésének hosszú ideje nem veszett kárba, mert általa csak annál drágább lett számára a fennkölt, felséges menyasszony, akit szobájába vezet; a kincs, a szentség, amelyre hosszú keresés után talált rá, megért néhány tévutat. És ez a korona, ez a menyasszony, ez a szentség, *az emberiség öntudata*, az új Grál[178], amelynek trónja körül ujjongva gyűlnek össze a népek, és amely minden hódolóját királlyá teszi, úgyhogy e világ minden fenségének és hatalmának, minden országának és erejének, minden szépségének és bőségének lábuk előtt kell hevernie és dicsőítésükre kell szentelnie magát. Az a mi hivatásunk, hogy ennek a Grálnak a lovagjai legyünk, érte kardot kössünk övünkre és boldogan kockáztassuk életünket a végső, szent háborúban, amelyet a szabadság ezeréves birodalma követ majd. És abban van az eszme hatalma, hogy aki csak felismerte, az soha nem szűnhetik meg magasztosságáról szólani és mindenhatóságát hirdetni, hogy vidáman és jókedvvel minden egyebet félretesz, ha ő azt kívánja, hogy életét és vérét, mindenét feláldozza az ő, csak az ő megvalósulásáért. Aki egyszer látta őt, akinek csendes hálókamrájában egyszer teljes fényében megjelent, az nem képes elszakadni tőle, annak követnie kell őt, bárhová vezeti, akár a halálba is. Mert ismeri erejét, tudja, hogy erősebb mindennél, ami az égen és a földön van, hogy győz minden vele szembeszálló ellenségen. És ez a hit az eszme mindenhatóságában, az örök igazság győzelmében, ez a szilárd bizodalom abban, hogy az eszme soha többé meg nem inoghat és meg nem hátrálhat, még ha az egész világ kel is fel ellene, ez az igazi vallása minden valódi filozófusnak, ez a bázisa az igazi pozitív filozófiának, a világtörténelem filozófiájának. Ez a legmagasabbrendű kinyilatkoztatás, az ember kinyilatkoztatása az ember számára, amelyben a kritika minden negációja pozitív. A népeknek és hősöknek ez a viharos forrongása, amely felett örök békében ott lebeg az eszme, és végül leszáll a nyüzsgő sokaság közepébe és annak legbensőbb, legélőbb, öntudatos lelkévé válik, ez a forrása minden üdvnek és minden megváltásnak, ez az a birodalom, amelyben mindnyájunknak a magunk helyén hatnunk és cselekednünk kell. Az eszme, az emberiség öntudata az a csodálatos főnix,

amely abból rak máglyát magának, ami a legdrágább a világon, és megifjodva emelkedik a magasba a lángokból, amelyek egy régi kort semmisítenek meg.

Vigyük hát e főnixnek a máglyára azt, ami nekünk a legdrágább és legszeretettebb volt, mindent, ami szent és nagy volt nekünk, mielőtt szabaddá lettünk! Semmiféle szerelmet, semmiféle hasznot, semmiféle gazdagságot ne tartsunk túl nagynak ahhoz, hogy boldogan feláldozzuk az eszmének – mindent ezerszeresen fog ő meghálálni! Harcoljunk és vérezzünk, nézzünk rettenthetetlenül az ellenség dühös szemébe és tartsunk ki mindvégig! Látjátok, hogy lobognak felénk zászlaink a hegycsúcsokról? Látjátok, hogy villog társaink kardja, hogy leng sisakforgójuk? Jönnek, jönnek, minden völgyből, minden hegyről, dallal és kürtszóval özönlenek felénk; a nagy döntésnek, a népek csatájának napja közeledik, s a győzelem a miénk lesz!

Schelling und die Offenbarung
Kritik des neuesten Reaktionsversuchs gegen die freie Philosophie
A megírás ideje: 1841 vége – 1842 eleje
A megjelenés helye: röpiratként, Lipcsében, 1842 márciusában
Aláírás nélkül

Schelling, a Krisztusban való filozófus avagy a világi bölcsesség átszellemülése isteni bölcsességgé

Hivő keresztények számára,
akik nem ismerik a filozófiai nyelvhasználatot

„Nagyobb öröm lesz a mennyben egy megtérő bűnösön, hogynem kilencvenkilenc igaz emberen, akinek nincs szüksége megtérésre." (Luk. 15, 7.) Az Úrnak ez az igéje juthat bizonnyal az ember eszébe, amikor Schellingről esik szó; mert szemmel láthatólag az isteni kegyelem csodái történtek meg vele, dicsértessék érte az Úr neve. Mert Ő megkönyörült rajta, mint ahogy egykoron megkönyörült Pálon; aki pedig, mielőtt megtért, szintúgy odament és pusztította a gyülekezeteket és fenyegetést és öldöklést lihegett az Úrnak tanítványai ellen. Mikor azonban Damaszkusz felé ment, hirtelen fényesség sugározta körül, és ő orcájára borult; az Úr pedig szólott hozzá és magához emelte, úgyhogy azon órában hivővé lett, megkeresztelkedett és hirdette az Úr nevét minden népeknek, és választott edényévé lett az Úrnak. Ekképpen nyújtá ki kezét az Üdvözítő kegyelme Schelling felett is, és midőn eljött az idő, nagy fényesség ragyogott fel előtte. Mert emberi értelemmel ki jósolhatta volna meg valaha, hogy az az ember, aki e század elején akkori barátjával, a hírhedt *Hegellel* lerakta annak a gyalázatos világi bölcseletnek az alapját, amely most már nem a sötétben lappang, hanem nyilaival fényes nappal hoz romlást – hogy ez az ember valamikor még vállára veszi keresztjét és Krisztust követi? De így történék. Aki az emberi szíveket úgy irányítja, mint a patakok folyását, őt is kegyelemben kiválasztotta, és csak a kellő órát várta, hogy magához emelje. És most megtette ezt, megvilágosította őt és hitetlenség és istentelenség ellen küzdő bajnokai közé állította. Efelől nincs többé kétség: ő maga kiáltja oda a katedráról a hivőknek: Jertek és lássatok, és magasztaljátok a kegyet, amelyben az Úr engem részesített! Igen, Izráel őrzője nem alszik és nem szunnyad, az öreg Isten él még, minden gúnyolódók ellenére, és jeleket ad és csodákat teszen mindazokért, akik

Schelling,

der Philoſoph in Chriſto,

oder

die Verklärung

der Weltweisheit zur Gottesweisheit.

Für gläubige Chriſten

denen der philoſophiſche Sprachgebrauch unbekannt iſt.

Berlin, 1842.

Verlag von A. Eyſſenhardt.

A „Schelling, a Krisztusban való filozófus" című brosúra borítólapja

ím' látni akarnak. Amazok, az istentelenek, lármáznak és azt mondják szívükben: nincs Isten, ámde Ő, aki a mennyekben lakozik, nevet rajtuk, és az Úr megcsúfolja őket. Diadalmaskodott felettük, mióta a világ áll, és diadalmaskodni fog mindörökké. Erős karral kormányzott és mindenütt eszközöket támasztott magának neve dicsőítésére. És most ismét ragyogóan diadalmaskodott a filozófusokon, akik mindenkor utálattal töltötték el, azáltal, hogy a legjobbat és legtudósabbat, tanításuk tulajdonképpeni megalapítóját, kiemelte közülük és saját szolgájává tette. Mert az, hogy Schelling régebben maga is siralmasan mélyen belesüllyedt volt ebbe az úgynevezett panteizmusba, a világnak és önmagának emez istenítésébe, az korábbi könyveiből napnál világosabban kitűnik. Csak még nem látott tisztán mindent a maga összefüggésében, és nemigen tudta, hová fog ez az út vezetni. Köszönje meg az Úrnak, hogy letérítette erről az útról és arra a keskeny útra vezérelte, amely az égbe visz, és ezzel a legvilágosabban bebizonyította rajta hatalmát a hit minden ellenségével szemben. Most nem mondhatják többé: Hol a ti Istenetek? Mit tesz ő? Merre kóborol? Miért nem tesz többé csodákat? Íme, itt van, saját seregükbe sújt le karja, mint a villám, és tűzzé változtatja a vizet, fehérré a feketét, igazakká a gonoszokat. Ki tagadhatja itt még, hogy Isten ujja ez?

De ez nem minden. Schelling elhivatásával Isten még egy másik diadalt is szerzett nekünk az istentelenek és gyalázkodók felett. Azért éppen Schellinget választotta ki, mert ez, járatos lévén a világi bölcsességben, a legalkalmasabb volt arra, hogy megcáfolja a büszke, dölyfös filozófusokat, és ezáltal mérhetetlen kegyelmében és szeretetében utat nyitott ezeknek, hogy ismét Hozzá térjenek. Lehet-e többet kérni Tőle? Azoknak, akik káromolják, akik léte ellen lázadoznak, akik legveszettebb, legdühöngőbb, legmegrögzöttebb ellenségei, azoknak, nemhogy eltörölné a földről és a pokol legmélyebb fenekére taszítaná le őket, hanem mindig újra odanyújtja a mentő kezet, hogy felvonja őket a romlás szakadékából, amelyben leledzenek, a világosságra; igen, az Úr kegyelme oly messzire terjed, mint az egek, napkelettől napnyugatig, és az Ő irgalmasságának nincs határa. Ki állhatna ellent ily türelemnek és szeretetnek? De amazok szíve annyira megátalkodott és bűnben megkeményedett, hogy még most is ellökik a kezet, amely meg akarja menteni őket; annyira elvakultak e világ gyönyöreitől és saját dölyfösségük ördögétől! Silány kutakat ásnak és megvetik az élet forrását, amely Krisztus vérében csörgedez. Bedugják fülüket az üdvösség előtt, amely felülről jön, örömüket lelik abban, ami nem tetsző az Úr előtt. Bűneikkel Szodoma módjára kérkednek, nemhogy eltitkolnák; jaj lelköknek! mert

magok szereztek magoknak gonoszt! (Ézs. 3,10.*) De az Úr mégsem hagyott fel azzal, hogy magához hívja őket, és így ne legyen nekik mentségük. Schelling által megmutatta nekik, mily gyenge és hívságos az emberi ész. Ha most nem térnek meg, akkor ez kizárólag az ő hibájuk, és nem mondhatják, hogy nem ismerték az Evangéliumot.

Minthogy pedig az Úr ily nagy dolgot cselekedett és az egész kereszténység számára ily vigasztaló jelét adta annak, hogy közel van hozzá és nem akarja magára hagyni őt e világ bajában és harcaiban, minden hivőnek szívén kell viselnie azt, hogy keresztény társainak tudomására hozza eme örömhírt. És minthogy Schelling itt előadások formájában fejtette ki hitvallását Krisztusról, ezek egyfelől csak kevesek előtt váltak ismeretessé, másfelől oly nehéz filozófiai műnyelven vannak megfogalmazva, hogy csak azok számára érthetők, akik hosszabb ideig foglalkoztak a világi bölcselettel; harmadszor azonban sok minden a filozófusoknak, más pedig a hivőknek van szánva, úgyhogy az egyszerű kereszténynek nehezére esnék eligazodnia bennük. Ezért e sorok írója nem tartotta egészen feleslegesnek, hogy mindazok számára, akiknek sem idejük, sem kedvük nincs rá, hogy a világi bölcselet terméketlen tanulmányozásába bocsátkozzanak, mindazonáltal talán tudni szeretnék, miféle is az a hírneves Schelling, azok számára rövid, egyszerű mondatokban kifejtse ezt, és így ne álljon tétlenül az Úr szőlejében. Az Úr adja hozzá áldását, hogy ez országának hasznára és javára váljék.

Előzetesen még meg kell azonban jegyeznünk, hogy Schelling, az igaz kereszténység körül szerzett minden érdeme ellenére sem tudott egészen megszabadulni régi, fonák bölcseletétől. Akad még néhány olyan nézete, amely azt a hitet kelti, hogy mégsem tudja egészen elfojtani eszének dölyfét, és még némileg restelli a világ előtt, hogy maradéktalan örömmel és hálával elismerje teljes megtérését. Nem akarjuk túlságosan felróni neki ezt; aki oly fenségesen érvényre juttatta nála a kegyelmet, az ezt a foltot is lemossa majd róla; aki megkezdte a művet, az be is fogja fejezni. De az igazság bátor bajnoka, akiről szólottunk, gondoljon erre a testében levő tüskére, ha megszállja és megkísérti őt a dölyfösség ördöge. Tegye félre minden büszkeségét egykori filozófiájára, amely mégis csak istentelen magzatokat szült, és csak arra legyen büszke, aki szabad, mérhetetlen kegyelmével kimentette őt ebből a romlásból.

Az első dolog, amit Schelling itt a katedrán végbevitt, az volt, hogy egye-

* Az eredetiben: 9 – *Szerk.*

nesen és nyílt homlokkal nekitámadt a filozófiának és kirántotta lába alól talaját, az észt. A legcsattanósabb, saját fegyvertárukból vett érvekkel bebizonyította a filozófusoknak, hogy a természetes ész nem képes bebizonyítani akár egyetlen fűszálnak a meglétét sem, hogy bizonyításai, érvei és következtetései a kutyának sem kellenek, és hogy semmiképpen sem juthat fel az istenihez, mert otrombaságában mindig lenn marad a földön. Ezt már régen tudjuk ugyan, de ily szépen és világosan még nem mondták meg a megátalkodott filozófusoknak. Ezt ő az úgynevezett negatív filozófiának egy igen hosszú rendszerében tette meg, ahol is a napnál világosabban a szemük elé tárta, hogy eszünk csak azt ismerheti meg, ami lehetséges, de semmit sem abból, ami valóságos, a legkevésbé pedig Istent és a kereszténység titkait. Ez a fáradozása, amelyet ilyen terméketlen tárgyra, a világi bölcselet légváraira fordított, fölöttébb elismerésre méltó Isten országának szolgálatában. Ameddig ugyanis ezek a filozófusok még értelmükre hivatkozhattak, addig mit sem lehetett kezdeni velük. Most azonban, miután saját álláspontjukból kiindulva is rájuk bizonyították, hogy eszük teljességgel alkalmatlan a valóság megismerésére és csak üres, sivár agyrémeket hoz világra, amelyeknek egyáltalán nincs létjogosultságuk, akkor már megátalkodott és bűnökben megőszült fő kell ahhoz, hogy kitartson valaki a pogány tanok mellett, és bizonyára lehetséges, hogy az isteni kegyelem segítségével egyikmásik megtér gonosz magatartásából. Nagyon igaz és egyre ismételendő, hogy az ember elhomályosult esze teljességgel tökéletlen, és hiányzik belőle az a magasztosság, amellyel Isten előtt bírnia kellene, mert a hitetleneknek az a fő bástyájuk, hogy eszük mást mond nekik, nem pedig Isten igéjét. Gaztett azonban a Legfőbb Lénnyel szemben, hogy Őt, minden bűnnek ellenségét, a bűntől beszennyezett és elvakított ész által akarják megismerni, sőt ezt a világ minden élvezetének, a sátán minden kísértésének engedő észt magának Istennek fölébe helyezik; a világi bölcsek pedig ezt teszik, mikor ezzel az elvetemült eszükkel Isten igéjét bírálják, elvetik azt, ami nem tetszik nekik, sőt bűnös kezükkel nemcsak a Biblia szentségéhez, hanem magának Istennek a létéhez is hozzányúlnak, és tagadják, hogy helyébe magukat tegyék Istenné. Ezek a természetes következményei annak, ha az ész Isten trónusára emeltetik, mint valamikor ama szajha a francia forradalom véres napjaiban, és kritizálni merészelik a világ mindenható Urának parancsait. Ez az a pont, ahol gyógyítani kell, nem a felszínt, hanem a baj gyökereit. Varrnak-e új foltot régi ruhára?* Hogy fér össze Krisztus Béliállal? Nem

* V. ö. 434. old. – *Szerk.*

lehetséges, istenkáromlás az, ha az Úr megváltó halálát, feltámadását és mennybemenetelét a természetes ésszel akarjuk megérteni. Ezért *Schellinggel* együtt buzgón lássunk neki a munkának, és vessük ki az észt a kereszténységből a pogányságba, mert oda való, ott lázadhat Isten ellen és isteninek tarthatja a világot, élvezeteivel és vágyaival, amelyekről mi lemondtunk, erénnyé és istentiszteletté szépíthet minden bűnt és vétket, a tobzódás és fajtalanság minden irtózatát, és mintaképül állíthatja az emberiség elé egy Cato öngyilkosságát, egy Laisz és Aspasia paráznaságát, egy Brutus rokongyilkosságát, egy Marcus Aurelius sztoicizmusát és dühödt kereszténygyűlöletét. Akkor legalább nyíltan szembekerül a kereszténységgel, és mindenki tudja, hányadán áll vele a dolog. De a sátán egyik fő csele az volt, hogy az észt becsempészte a kereszténységbe, ahol aztán takaros fattyakat szült, aminők íme: pelagainizmus, szocinianizmus[179], racionalizmus[112] és spekulatív teológia. „Hanem a világ bolondjait választotta ki magának az Isten, hogy megszégyenítse a bölcseket" (Korinth. I. 1,27.); ezért „érzéki ember nem foghatja meg az Isten lelkének dolgait, mert bolondságok néki; meg sem értheti, mivelhogy lelkiképpen ítéltetnek meg" (Korinth. I. 2,14.).

Így hát valóban keresztényi törekvés az, amikor *Schelling* a tiszta észtudományban, amely maga a negatív filozófia, az észt, ahelyett, hogy valamilyen felmagasztalódást engedélyezne neki, igen mélyre alacsonyítja és megalázza, hogy gyengeségének és bűnösségének tudatára ébredjen és töredelmesen a Kegyelem felé forduljon, mert csak ez szentelheti meg, világosíthatja meg és szülheti újjá, hogy Isten megismerésére alkalmas legyen. Az észt sanyargatni nehezebb és ezért több, mint a testet sanyargatni. Hiszen a test alá van vetve a lelkiismeretnek, amely már a pogányoknak is megadatott vágyaik megfékezésére és bűneik belső bírájául; de az ész túlteszi magát rajta, sőt egészen jól megfér vele, és csak a kereszténynek adatott meg, hogy a hit gyengéd igájába hajtsa az észt. Az Írás azonban ezt követeli tőlünk, és itt nincs helyük ellenvetéseknek vagy kifogásoknak: vagy rendeld eszedet fogolyként a hit alá, vagy menj át a baloldaliakhoz, a kosokhoz (mert ezen önistenítők leggonoszabbjai, mintegy gúnyból, így nevezik magukat: a *bal* oldal), ott vagy a magad helyén!

Imigyen tehát *Schelling* szabaddá tette magának a teret. A pogányságnak mindazon maradványai, amelyek a mi korunkban ismét elővétetnek és új igazságnak számíttatnak, a parázna, kéjsóvár ész torzszüleményei, ki vannak rekesztve, és Schelling hallgatói most magukba fogadhatják az Evangélium tejét. Ez a helyes út. A pogányok világi élvezeteikben és vágyaikban rajtakaphatók voltak; filozófusaink azonban, legalábbis ma, még úgy tesznek,

mintha még el akarnák ismerni a kereszténvi erkölcsöt. Ha tehát a pogányoktól az apostolok töredelmes, bűnbánó, lesújtott és megtört szívet követeltek, e kor dölyfös világi bölcselőitől töredelmes, alázatos, lesújtott észt kell követelni ahhoz, hogy képesek legyenek az Evangélium kegyelmének élvezésére. Ilyenképpen *Schelling* is csak most ítélhette meg helyesen egykori társát az istentelenségben, a hírhedt *Hegelt*. Mert ezen *Hegel* annyira dölyfösködött az ésszel, hogy egyenesen Istennek nyilvánította, midőn látta, hogy más igazi, az ember felett álló Istenhez nem tud eljutni vele. Ezért *Schelling* nyíltan ki is jelentette, hogy többé tudni sem kíván erről az emberről és tanításáról, s nem is törődött vele többé.

Miután tehát az ész megalázkodott és készséget mutatott az üdvösség elfogadására, most ismét fel lehet magasztalni és az igazság szelleme által meg lehet világosítani. Ez a pozitív filozófiában[152] történik meg, ahol is szabad, vagyis megvilágosított gondolkozás révén, az isteni kinyilatkoztatás segítségével, az ész odabocsáttatik a kereszténység kegyelmi adományaihoz. Most, midőn feltárult előtte a felsőbb világ megértése, egyszerre átlátja Isten országa történetének egész csodálatos összefüggését, és ami azelőtt felfoghatatlan volt számára, most oly világos és felfogható, mintha másként nem is lehetne. Mert csak az Úr megvilágosította szemek igazi szemek és látók; ahol azonban a sötétség uralkodik és e világ élvezetei és vágyai tobzódnak, ott senki sem láthat semmit. A kegyelemnek ezt a hatását *Schelling* azzal mondja ki, hogy kijelenti: ez a filozófia csak a készségesek és okosok számára való, és igazolását a kinyilatkoztatásban találja meg. Aki tehát nem hisz ebben, annak számára nincs is meg a filozófia. Más szavakkal: ez a dolog tulajdonképpen nem igazi filozófia, hanem ez a név csak a világi bölcselők kedvéért választatott, amiképpen írva vagyon: „Legyetek azért okosak, mint a kígyók, és szelídek, mint a galambok" (Máté 10, 16.); egyébként azonban ez igazi és valóságos kereszténység, miként az hamarosan ki fog derülni. *Schelling* visszaidézte a régi jó időket, amelyben az ész fogolyként alárendeli magát a hitnek, és a világi bölcselet, minthogy a teológia szolgálólányaként aláveti magát az isteni bölcsességnek, isteni bölcsességgé nyilváníttatik. „Mert aki magát felmagasztalja, megaláztatik; és aki magát megalázza, felmagasztaltatik" (Máté 23, 12.).

A megvilágosult gondolkodás emez útján az a drága férfiú, akiről beszélünk, rögtön eljut aztán az egész kereszténység igazi alaptanításához, nevezetesen Isten szentháromságához. Istenfélő olvasótól nem lehet azt kívánni, hogy ezen utat vele tegye meg, mert hiszen ő tudja és hiszi, hogy ezen út csakis az igazsághoz vezethet; ezt csak a hitetleneknek mondottuk, hogy megmutassuk nekik, miképpen juthatnak el az igazsághoz és mennyire meg

kell tisztulnia és meg kell szentelődnie eszüknek, hogy felismerjék és felfogják a megváltást Jézus Krisztusban. Azért ezeket a dolgokat, amelyeknek a hivők számára az üdv felismerése szempontjából nincs semmi értékük, mellőzzük. *Schelling* mármost az Írás nyomán leírja, miképpen teremtette Isten semmiből a világot, és az ember, a kígyó képét öltött sátántól elcsábíttatván, miképpen veszítette el első életformáját és esett prédájául a sötétség fejedelmének. Ezáltal az egész világot elszakította Istentől és a sátán hatalmába adta. Mindazok az erők, amelyeket annak előtte az isteni egység összetartott, most szétestek és vad ellenségeskedésbe kerültek egymással, úgyhogy a sátán ugyancsak kéjjel garázdálkodhatik a világban. Nem szabad megengednünk azonban, hogy hittudósaink filozofikus kifejezésmódja elvakítson bennünket. Istentelen korunk világi bölcselői már nem értik a Szentírás egyszerű, magától Istentől sugallt beszédét; az ő módjukon kell megtanítani nekik, míg újra érettek nem lesznek a Biblia megértésére, amiképpen írva vagyon: „Hálákat adok néked, Atyám, mennynek és földnek Ura, hogy elrejtetted ezeket a bölcsek és az értelmesek elől, és a kisdedeknek megjelentetted (Máté 11, 25.). Ezért mondja *Schelling* az „angyalokra, akik nem tartották meg fejedelemségöket, hanem elhagyták az ő lakóhelyöket" (Júdás 6.), és az ördögre és istentelen seregeire: kozmikus potenciák, ami azt jelenti, hogy e világ fejedelmei. Most természetesen Isten már nem lelheti örömét a világban. Törvénye szerint ellöki magától, és ahol hat benne, azt haragjában és teljes szabad akarata nélkül teszi. De az örök Könyörületes nem tud tőle elválni, az Ige, amely által minden lett és amely nélkül semmi sem lett, ami lett (János 1, 3.), Isten egyszülött fia az ő mérhetetlen szeretetével és kegyelmével a szegény, eltaszított világgal marad. Szenvedő állapota a bűnbeeséssel kezdődik, nem pedig csak emberré válásával Heródes alatt, mert a bűnbeeséssel egészen kiszoríttatott az emberiségből, amelyben még jobban benne élt, mint az Atya. Igen, mikor odaállt a haragvó Isten és a bukott világ közé, amelyet az meg akart semmisíteni, a világ oldalára állott, akkor ezzel elvált az Atyától, és így bizonyos mértékben bűnrészessé vált, és addig nem támaszthatott igényt az isteni fenségre, amíg az Atya meg nem engeszteltetett. A kiengesztelődés e nagy művét, az e világ fejedelmeivel való harcot pedig ebben a nem isteni és nem is emberi formában kezdte meg, az Atyától való ezen elválásban, amelyben szenvedése és fájdalma áll. Hogy ez az értelmezés a Szentíráson alapszik, azt Ézsaiás próféta 53. fejezete mutatja a legvilágosabban, ahol jelenlegi, nem pedig jövőbeli szenvedésről van szó. E nagy küzdelem tehát a zsidóságban és a pogányságban kezdődik meg. Hogy miképpen veti alá magának az Úr a zsidóságot, mutatja azt Izráel népének története az Ótestamentumban, s azokat a nagy-

szerű vezérléseket, amelyek által az Úr irányította népét, a keresztények jól ismerik. De a pogányságban? Hát nem egyenesen az ördög volt-e a pogányok istene? Megpróbálunk erre a kérdésre oly világosan válaszolni, amennyire csak lehetséges anélkül, hogy eltérnénk a Szentírás kijelentéseitől.

Bizonyára mindenki hallotta már, hogy a pogányoknál is, a Szibillák könyveiben[180] és másutt, voltak Krisztusra vonatkozó jóslatok. Tehát már itt kitűnik, hogy a pogányok nem voltak annyira Istentől elhagyottak, mint általában vélik, hiszen ezek a jóslatok isteni eredetűek. De ez még nem minden. Miért kellett az Úrnak az Ő irgalmában megengednie, hogy annyira teljesen tévútra térjenek és az ördög karmaiba kerüljenek? Hiszen hullat esőt jókra és rosszakra, ragyogtatja a napot igazakra és gonoszokra! Valóban, ha a pogányok annyira teljesen Isten oltalma és vezérlése nélkül lettek volna a gonosz ellenség hatalmában, bűneik nem volnának-e akkor nagyobbak és hallatlanabbak, mint amilyenek valóban voltak? Vajon a szégyenletes gyönyörök és természetellenes vágyak, a testi és egyéb bűnök, gyilkosság, házasságtörés, szajhálkodás, tolvajlás, fondorkodás, paráznaság nem kiáltottak-e volna oly hangosan az égbe, hogy Istennek habozás nélkül el kellett volna pusztítania őket? Sőt nem maguk ütötték-e volna agyon és falták-e volna fel egymást a pogányok? Már ebből következik, hogy Istennek is meg kellett könyörülnie a pogányokon és felülről némi világosságot adnia nekik; ez pedig abból áll, hogy lassacskán és anélkül, hogy észrevették volna, a bálványimádás minden szakaszán át az igazi Krisztus imádásáig vezettettek el, anélkül azonban, hogy tudták volna, miszerint az ő istenük és a kereszténységé ugyanaz, és hogy aki a pogányságban rejtett volt, az most a kereszténységben kinyilatkoztatásra került. Azok, akik nem ismerték fel ezt, mikor az Evangéliumot hirdették nekik, nem imádták többé a rejtett Krisztust, minthogy a kinyilatkoztatottat üldözték, hanem istenük most Krisztus ellensége, az ördög volt. Nagy érdeme az *Schellingnek*, hogy ő az első, aki vállalkozik rá, hogy felkutassa Istennek a pogányok közötti vezérlését és így újabb dicsőséget szerez annak a szeretetnek, amelyet Krisztus a bűnös emberek iránt tanúsít.

Minekutána mármost a zsidók tudatosan, a pogányok pedig tudtuk nélkül és téves formában elvezettettek az igaz Isten megismeréséhez, amikor a görögség büszke palotái romba dőltek és a római császár vaskeze nehezült az egész világra, akkor beteljesedett az idő, és Isten elküldte az ő Fiát azért, hogy mindazok, akik benne hisznek, el ne vesszenek, hanem örök életet nyerjenek. Ez a következőképpen történt. Amikor Krisztus alávetette magának a pogányságot, istene volt ennek, de nem az igazi Isten, ezzé az

Atya nélkül nem lehetett. Így elhódította a világot az ördögtől, és azt tehette vele, amit akar; megtarthatta volna önmagának és egyedül uralkodhatott volna rajta ebben az *isteni formában*; de ezt önkéntes engedelmességből nem tette meg, hanem átadta Atyjának, azáltal, hogy levetette isteni formáját és emberré lett. „Aki mikor Istennek formájában vala, nem tekintette zsákmánynak azt, hogy ő az Istennel egyenlő, hanem önmagát megüresíté, szolgai formát vévén föl, emberekhez hasonlóvá lévén; és mikor olyan állapotban találtatott, mint ember, megalázta magát, engedelmes lévén haláláig, mégpedig a keresztfának haláláig" (Filipp. 2, 6–8.). Még egy egész sereg olyan hely van a Szentírásban, amely ezt a magyarázatot nyilvánítja helyesnek és bizonyítja; ekképpen mindent egészen egyszerűen és szó szerint is lehet venni, anélkül, hogy sok kibúvóra és tudományosságra volna szükség.

Éppen az a nagyság Krisztus engedelmességében, hogy az Üdvözítő az egész világot birtokolhatta és magát az Atyától elszakíthatta volna, és hogy nem akarta ezt, hanem az ördögtől elragadott világot Atyja lábai elé helyezte, és halált szenvedett engesztelésül sokakért.

Itt azt is látjuk, mit jelent Krisztus megkísértésének története. Ha Jézusnak nem lett volna szabad választása abban, hogy alávesse-e magát az Atyának, vagy sem, akkor az ördög meg sem kísérthette volna őt, mert hiszen tudnia kellett, hogy úgyis hiábavaló lesz. Tehát *Schelling* fentebbi magyarázata biztosan helyes.

Hallottuk tehát, hogy Krisztus igazi isten, és magyarázónk most áttér az ő második természetére, az emberire. Meg is van benne az a szilárd hit, hogy Krisztus igazán és valóságban ember volt, nem pedig, mint sok eretnek véli, csupán Isten megjelenése vagy szelleme, amely egy már létező emberre szállott alá.

Amikor Krisztus a világot képviselte Istennel szemben, kezességet vállalt érte, ezzel kilépett Istenből és szembekerült vele. Ameddig tehát a világ nem békélt meg Istennel, Krisztus nem volt isten, hanem közbülső állapotban volt, a pogányság legyőzése által isteni alakká lett, de nem volt maga az igazi isteni állapot. Hogy megint ebbe helyezze magát, ahhoz az kellett, hogy Krisztus átadja Atyjának a világot, amelyet elhódított az ördögtől, le kellett vetnie az isteni formát és alázatosan alávetnie magát az Atyának, hogy magára vegye a büntetést a világ bűnéért. Ezt az alázatot tanúsította azzal, hogy emberré vált, asszonytól születvén, és engedelmes volt haláláig, mégpedig a keresztfán szenvedett haláláig. Minden megtisztulás és áldozat nem engesztelhette meg Istent, és csak előjátéka volt annak az egy nagy áldozatnak, amely által nemcsak a gonoszság semmisült meg, hanem Isten

haragja is megengeszteltetett. Ezt csak a legnagyobb, legönkéntesebb, legalázatosabb alárendelés engesztelhette meg és ezt csak a Fiú tehette meg, nem pedig az ember, akit a lelkiismeret félelme és kínja, Isten fenyegető haragja kényszerített a maga alárendelésére. Most Krisztus az embereket is képviselhette Isten előtt, mert az imádat által, amelyben tudtuk nélkül részesítették, urukká, védelmezőjükké lett. Hogy valóban viselje az ember helyett a neki járó büntetést, emberré vált; az az elhatározása, hogy emberré váljék, az isteni érzület csodája. Ilyenképpen az, aki kezdetben Istennél volt, sőt maga Isten volt, a bűnbeesés után pedig „isteni formában" volt, most emberként megszületett Betlehemben, mégpedig a Szentlélek által Máriától, férfi közreműködése nélkül.

Ki merte volna remélni, hogy az 1842. esztendőben egy filozófus, sőt az új istentagadó iskola megalapítója, ily örvendetesen meg fog fordulni, s ily örömmel fog hitet tenni a kereszténység fő tanai mellett? Az, amihez mindig először fűződött kétely, amit a félkeresztények kezdettől fogva elutasítottak és ami mégis a sarkköve a keresztény hitnek, Krisztus megszületése Máriától, férfi közreműködése nélkül, az, hogy *Schelling* ezt is meggyőződéseként mondta ki, a kor egyik legörvendetesebb jele, és az istenáldotta férfiú, akinek megvolt rá a bátorsága, minden hivő köszönetére igényt tarthat. De ki nem ismeri fel itt ebben a csodálatos, fenséges rendelésben az Úr kezét? Ki nem látja, hogy itt Ő jelet ad egyházának, hogy nem hagyta el és éjjel-nappal gondol rá?

Éppen ilyen valóban keresztényi és épületes módon beszél *Schelling* az Úr haláláról. Szerinte ez a világ kezdetétől elhatároztatott az Őrzők tanácsában, és olyan áldozat, amelyet az isteni érzület megkövetelt. Isten a sátánnal szemben is igazságos, s annyira jogot szolgáltatott neki, hogy saját fiát a halálnak adta oda, hogy mindazok, akik benne hisznek, el ne vesszenek, hanem az örök élet legyen a részük, úgyhogy az ördögnek a legcsekélyebb oka se legyen azt mondani, hogy az Úr nagyobb hatalma igazságtalanul döntötte meg őt. Magának az Úrnak fensége és magasztossága az, ami a leghalványabb látszatát sem tűri az ilyen foltnak. Ezért Krisztusnak emberré kellett lennie és magára vennie az Istentől elhagyott emberiség bűnét és a keresztfán halált szenvednie, hogy egynek a halála által sokan élők legyenek. Ezért kellett az Úrnak kegyelmében és könyörületében odaadnia magát értünk, kezességet vállalnia az Atyánál a bűnösökért és megfizetnie a mi adósságunkat, hogy ismét oda járulhassunk a kegyelem trónusához. És bár a többi ember is egytől egyig halálra jut, de egy sem halt meg úgy, mint az Úr, nem szenvedett olyan megváltó halált, mint Jézus Krisztus. És így a hitnek ez a koronája is, a bűnöktől való megtisztulás

Krisztus vérében, ismét csodálatosan kimentetett az ősi sárkánynak karmaiból, amely most a világi bölcselet és az átkos korszellem alakjában jár körül, s az Úr újra beváltotta felséges ígéretét, hogy a pokol kapui nem vesznek diadalmat az Ő egyházán. Továbbá nagyon szépen mondja *Schelling* Krisztusról: Ez a halál olyan nagy csoda, hogy nem is merészelnők elhinni, ha nem volna felőle oly biztos tudásunk. Halálánál az egész emberiség képviselve volt; voltak ott zsidók és pogányok, s ők az egész emberi nem mindkét oldala voltak. A pogányok princípiumának, amellyé a sátánnal a pogányságban vívott küzdelme által Krisztus vált, a pogányok halálával, a keresthalállal kellett halnia. A keresztre való felfeszítés csak feloldása annak a hosszú feszültségnek, amelyben Ő a pogányok között leledzett, vagyis feloldódott az Úrnak az istenin kívüli helyzete, és a halál által ismét Egy lett Istennel, amiképpen írva vagyon: „A fogságból és ítéletből ragadtatott el, és kortársainál ki gondolt arra, hogy kivágatott az élők földéből, hogy népem bűnéért lőn rajta vereség?" (Ézs. 53, 8.).

Az Úr feltámadásáról pedig azt mondja *Schelling*, ez a bizonyíték arra, hogy Krisztus nem színleg vette fel ember voltát, hanem komolyan és örökre emberré vált, és hogy Isten az emberi formát és az emberi lényeget ismét kegyelemben felvette, mégpedig nem csupán a Krisztusban való emberi mivoltot, hanem egy általában minden emberi mivoltot, amelynek csak képviselője volt Krisztus. Mert az egyes bűn nem annyira visszatetsző Istennek, hogy emiatt el kellett volna hagynia az emberiséget, hanem a legrosszabb az egész emberi nemnek az egész, bűnös, a gonosznak eladott állapota, s ezért Istennek már akkor visszatetsző az ember, amikor ez még nem esett bűnbe, úgyhogy már szinte bűn volt Isten előtt embernek lenni. Ezért amíg Jézus meg nem halt, nem akadhatott a világon egyetlen jó, Istennek tetsző akarat, egyetlen jó, Isten szemében igazságos cselekedet sem, és ezért most is csak a hívők vihetnek végbe jótetteket és akarhatják a jót. De az Úr feltámadása révén az emberi állapot ismét megigazul Isten előtt és bűntől megtisztultnak ismertetett el Isten által, és így a megigazulás csak a feltámadás révén teljesedett be. Így emeltetett fel Krisztus az égbe és ül az Atyaisten jobbján, mint igazi ember és igazi isten, az emberiséget képviselve az Atya előtt.

A feltámadás bizonyíték továbbá saját lelkünk halhatatlanságára és a test feltámadására. Ezt is elismeri *Schelling* és hozzáteszi, hogy ha ebben az életben a test uralkodik a szellemen, kell következnie egy másodiknak, amelyben a lélek legyőzte a testet, és végül szükséges a két oldal kiegyenlítődése. Ez teljesen egybevág az Írás tanításával, mert az utolsó állapot a feltámadás, és az utolsó ítélet után, a test átszellemülése után nem más,

mint amit *Schelling* a lélek és test közötti egyensúlynak nevez. A nemtöredelmesek és elkárhozottak állapotát illetőleg, akik hitetlenségben, keményszívűségben és bűnökben költöztek el, szintén elmondja sejtelmét *Schelling*. A második, örök halált, örökös meghalásnak tartja anélkül, hogy ezzel valaha el lehetne jutni a valódi halálhoz. Az erről való töprengést bizonyára mellőzhetjük, és az Úrra bízhatjuk, miképpen akarja megfenyíteni és gyötörni azokat, akik megvetik és káromolják őt.

Végül pedig a drága *Schelling* a következő remek bizonyítását adja a mi Urunk és Üdvözítőnk, Jézus Krisztus feltámadásának: Ez a feltámadás a belső történetnek kivillanása a külsőbe. Aki az ilyen tényeket elveszi, annak számára Isten országának története csak külsőleges, véletlen események sorozata marad, minden isteni tartalom nélkül, a transzcendencia nélkül (amely meghaladja az értelmet), holott ez a tulajdonképpeni történelem. Nélküle a történelem csak külsőleges emlékanyag, nem pedig az események igazi, teljes ismerete. – Ez szép és keresztényi beszéd, amit viszont a világi bölcsek fecsegnek Isten szerepéről a nembeli tudat történetében és kifejlődésében, az hívságos szemét és istenkáromlás. Mert ha az ifjúság ezen dölyfös csábítóinak az istene ott van az összes emberi bűnök és gonosztettek történetében, hol marad akkor Isten e bűnökön kívül? Ezek a gúnyolódók nem akarják belátni, hogy az egész világtörténet mindenféle igazságtalanság, gonoszság, gyilkosság, házasságtörés, szajhaság, tolvajlás, istenkáromlás, bűn, harag és düh és iszákosság egymásra halmozása, ezek elkerülhetetlenül a pokolba taszítanák magukat és velük az egész világot, ha nem látnók mindenütt Isten mentő kezét, amely gátat vet a rossznak és leküzdi azt; és a bűnöknek ez a gyalázatos színpada az ő mennyországuk, egész halhatatlanságuk, mint ezt maguk nyíltan meg is mondták. Ámde ezek a takaros következményei annak, hogy minden isteni hatást kidobnak a történelemből. Isten úgy áll bosszút rajtuk, hogy elzárja előlük valódi lényét, és olyan istent készíttet velük a maguk számára, amely még egy fából és szalmából való siket bálványnál is kevesebb, amely ködös ábrándkép – az úgynevezett világszellemet vagy a történelem szellemét. Hogy mi a következménye a történelem ilyen szemléletének, amelynek fő felbujtója a minden jó keresztény előtt rossz hírű *Hegel*, azt láttuk; helyezzük hát szembe vele a történelemnek azt a képét, amelyet Istennek olyan embere vázol fel, mint *Schelling*.

Azon tizenkét férfiú között, mondja *Schelling*, akik mindig az Úr körül voltak és akiket Ő apostoloknak rendelt, kiváltképpen hárman voltak, akiket mindenkor a többieknél inkább részesített kegyelmében, Péter, Jakab és János. Hármukban adva vannak az egész keresztény egyház példaképei, ha

a Krisztus nevéért korábban megölt Jakab helyett utódjául elfogadjuk a körülbelül ugyanezen időben megtért Pált. Péter, Pál és János az uralkodók a keresztény egyház három különböző korszakán, amiképpen az Ótestamentumban Mózes, Éliás és Keresztelő Szent János volt három korszak három képviselője. Mózes volt a törvényhozó, aki által az Úr lerakta az alapot; Éliás a tüzes szellem, aki ismét életre és tevékenységre ösztönözte a renyhe, elpártolt népet; Keresztelő Szent János a beteljesítő, aki az Ótestamentumot átvezeti az újba. Így az újtestamentumi egyház számára is Péter volt a Mózes, az alapot rakó, aki által az akkori idők zsidó lényege képviseletet nyert a keresztény egyházban; Pál a mozgató, tüzes Illés, aki nem engedte, hogy a hívők ellanyhuljanak és elszundítsanak, s aki a pogányság lényegét, a műveltséget, a tudományt és a világi bölcseletet – amennyire az a hit alá befogható volt – képviselte; János pedig ismét a beteljesítő, a jövőre rámutató lesz, mert akiket az Úr szeret, azoknak adja a beteljesítés munkáját. Így hát János írta meg, már életében rámutatva a jövőre, a kinyilatkoztatást. Péter apostol egyháza tehát a katolikus egyház, amelynek szertartásos istentisztelete, valamint a jócselekedetekről való tanítása a zsidó törvénynek felel meg; s tagadhatatlan, hogy az Úr szava: „Te Péter vagy, és ezen a kősziklán építem fel az én anyaszentegyházamat, és a pokol kapui sem vesznek rajta diadalmat"[181] – az ő általa alapított egyházra vonatkozik. Mint ahogy ő háromszor megtagadta az Urat, az is bebizonyítható, hogy a római egyház háromszor megtagadta az Urat. Először akkor, mikor maga törekedett a világi uralomra, azután mikor fel tudta használni saját céljaira a világi hatalmat, és végül mikor odaadta magát a világi hatalomnak céljai eszközéül. Pál apostol második egyháza mármost a protestáns egyház, amelyben a tanultság és minden istenes bölcsesség, tehát a pogányságból átjött keresztények lényege uralkodik, és amelyben a katolikus egyház szilárdsága, maradandósága helyett megjelenik a sok szektára széteső evangélikus egyház mozgalmas, pártokat alakító élete. Ki tudja, hogy e pogány kereszténységnek Isten országára való vágya és törekvése végül is nem előrevivőbb-e, mint a zsidó kereszténységé!

De e két párt egyike sem az igazi, végső egyháza az Úrnak, ez majd csak az lesz, amely Péter alapkövétől Pálon át elhatol Jánoshoz és így előkészíti a végidőket. Ez a végső egyház a szeretet egyháza, amiként János a szeretet hírnöke volt, az egyház beteljesedése, amelynek idejében meglesz a végként megjósolt nagy hitehagyás és azután az utolsó ítélet. Minden apostolnak sok templomot építettek, de Szent Jánosnak viszonylag igen keveset. Ha nekem kellene templomot építenem, neki ajánlanám; egyszer azonban

mind a három apostolnak egy templom fog épülni és az lesz a végső, az igazi keresztény Pantheon.

Ezek azok a szavak, amelyekkel az első igazán keresztény filozófus befejezte előadásait, és így végigkövettük őt. E sorok írója úgy véli, elegendőképpen megmutatta, milyen kiválasztott eszközt adott az Úr ebben az érdemes emberben egyházának. Ez a férfiú, aki el fogja úzni a mai világ pogányait, akik is sokféle alakban garázdálkodnak itt, mint világfiak, mint Ifjú Németország[5], mint filozófusok és még sok egyéb elnevezéssel. Valóban, amikor beléptünk abba a terembe, amelyben *Schelling* tartotta előadásait, és hallottuk, hogyan csúfolódtak és gúnyolódtak ezek az emberek a világi bölcselők e kiválasztottján, akkor Pál apostolra kellett gondolnunk, mikor Athénban prédikált. Ugyanolyan ez, mintha megismétlődnék a történet, amelyet az Apostolok cselekedeteiben, 17, 16. s köv. mond el, ahol is ekképpen hangzik a szó:

„Athénban pedig, mikor azokat várá Pál, lelke háborog vala őbenne, látván, hogy a város bálványokkal van tele. Vetekedik vala azért a zsinagógában a zsidókkal és az istenfélő emberekkel, és a piacon mindennap azokkal, akiket előtalált. Némelyik pedig az epikureus és sztoikus filozófusok közül összeakadtak ővele. És némelyek mondának: Mit akarhat ez a csacsogó mondani? Mások meg: Idegen istenségek hirdetőjének látszik. Mivelhogy a Jézust és a feltámadást hirdeti vala nékik."

Bizonyára *Schelling* is háborogtatott itt Berlinben, látván, hogy a város bálványokkal van tele. Mert hol űznek több bálványimádást földi dolgokkal, a Mammonnal és e világ becsületével, a saját drága Énjükkel, és hol teszik jobban félre az igazi Istent, mint éppen itt? Hol fejlődött magasabb fokra a világi élet a maga bujaságával, fényűzésével és üres, hiú pompájával, csillogó vétkeivel és kendőzött bűneivel, mint éppen itt? Tudósaitok, sekélyes és kereszténytelen íróitok nem azzal akartak-e hízelegni nektek, hogy oly gyakran hasonlították városotokat Athénhoz? Ó, mily keserű igazságot mondottak néktek! Igen, Athén az, tele pogány, kevély műveltséggel és civilizációval, amely elvakítja szemeteket az Evangélium egyszerű igazsága elől, Athén, tele ragyogással és látszattal és földi pompával, tele jóléttel és kényelmes megszokással, amely puha nyoszolyákon nyújtózkodik és ásítozik, és amelynek a kereszt igéje túlságosan unalmas és a vezeklés túlságosan megerőltető, Athén, tele buja, vad mámorral és érzéki kábulattal, amelyben túlkiabálják és túlharsogják a lelkiismeret hangos szavát, csillogó lepellel eltakarják a belső nyugtalanságot és kínt! Igen, Athén, tele dölyfös világi bölcselőkkel, akik a léten és a semmin és más üres dolgokon törik a fejüket, és már rég túltették magukat Istenen és a világon, akik az alázatról

és lelki szegénységről szóló igét mint balgaságot és régmúlt időkből való furcsaságot kinevetik; Athén, tele alaposan képzett tudósokkal, akik betéve ismerik az ázalékállat összes fajtáit és a római jog minden fejezetét, s emiatt megfeledkeznek az örök üdvösségről, amely a lelkek boldogsága! Így aztán bizonnyal háboroghat is egy *Schelling*, miként egykor Pál, midőn egy ilyen városba lépett. És mikor idejött, akkor úgy beszéltek a világi bölcselők, mint egykoron a néhai epikureusok és sztoikusok Athénban: Mit akarhat ez a csacsogó mondani? Már akkor rosszat mondtak felőle, amikor még ki sem nyitotta a száját, gyalázták őt, mikor még be sem lépett városukba. De lássuk, mit mond tovább a Szentírás: „És megragadván őt, az Areopágoszra vivék, ezt mondván: Vajon megérthetjük-e, mi az az új tudomány, melyet te hirdetsz? Mert valami idegen dolgokat beszélsz a mi füleinknek: meg akarjuk azért érteni, mik lehetnek ezek. Az athéniak pedig mindnyájan, és az ott lakó jövevények semmi másban nem valának foglalatosak, mint valami újságnak beszélésében és hallgatásában."[182]

Nos hát, nem szakasztott berliniek ezek? Nem csupán azzal foglalatosak ők is, hogy valami újat halljanak vagy lássanak? Menjetek el egyszer kávéházaikba és cukrászdáikba, és nézzétek, hogy sietnek az új athéniak az újságokért, míg a Biblia otthon fekszik porosan, és senki sem nyitja fel; hallgassátok, mikor találkoznak, hogy másként üdvözlik-e egymást, mint így: Mi újság? Semmi újság? Mindig valami újat, valami még soha nem voltat akarnak, máskülönben halálra unják magukat minden műveltségük, pompájuk és élvezeteik ellenére. Kit tartanak szeretetreméltónak, érdekesnek és figyelmet érdemlőnek? Azt-e, akit a Szentlélek legjobban megvilágosított? Nem, hanem azt, aki mindig a legtöbb újságot tudja elmondani. Mivel törődnek legtöbbet? Azzal-e, hogy egy bűnös megtért, amin pedig Isten angyalai örvendeznek? Nem, hanem azzal, hogy milyen botrányos történetek játszódtak le az éjjel, hogy mit jelent Berlinből a „Leipziger Allgemeine Zeitung"[183]! Mindenekelőtt azonban a politikusok és kávéházi szószátyárok viperafajzata a legrosszabb és a leginkább újdonságéhes. Ezek a képmutatók hangoskodva beleártják magukat a kormányzásba, ahelyett, hogy meghagynák a királynak ami a királyé, s egy pillanatig sem törődnek halhatatlan lelkük üdvével; a kormány szeméből ki akarják szedni a szálkát, a maguk hitetlen, Krisztus szeretetére vak szemében pedig nem akarják meglátni a gerendát. Ezek kiváltképpen olyanok, mint egykoron az athéniak voltak, akik szintén egész nap a piacon ténferegtek és újdonságokat szaglásztak, a régi igazságot pedig érintetlenül hagyták szekrényükben. Mi egyebet akartak ezek *Schelling*től, mint valami újat hallani, és amikor ő csak

a régi Evangéliumot hozta, az orrukat fintorgatták! Milyen kevesen is voltak köztük olyanok, akik nem folyton új dolgokért törték magukat, hanem csak a régi igazságot, a Jézus Krisztus által való megváltás Igéjét kívánták *Schellingtől*!

És így itt *Schellinggel* ugyanaz a história esett meg, ami ott Pállal. Kritikus ábrázattal hallgatták prédikációját, itt-ott előkelően mosolyogtak, csóválták a fejüket, sokatmondóan néztek egymásra, és azután részvéttel *Schellingre*, mikor pedig a halottak feltámadásáról hallottak, némelyek gúnyolódtak (Apostolok Csel., 17, 32.). Csak kevesen álltak mellé. Mert miként Athénban volt, most is úgy van: a legfőbb bosszúságuk tárgya a halottak feltámadása. A legtöbben becsületesen bevallják, hogy hallani sem akarnak semmiféle halhatatlanságról, a kisebbség elismeri a léleknek valami nagyon bizonytalan, ingadozó, ködös halhatatlanságát, de a test szerinte örökre elporlad, s abban mind egyetértenek, hogy a test valóságos, határozott és leplezetlen feltámadását kigúnyolják és lehetetlenségnek tartják, mintha nem volna megírva: Istennek semmi sem lehetetlen.

De még egy másik megjegyzést is kell tennünk, ha visszatérünk Krisztus egyházának arra a hivő olvasó számára kifejtett történetére, amely három apostolban, Péterben, Pálban és Jánosban példaképszerűen van ábrázolva előttünk. Ebből az következik, hogy nagyon igazságtalan és bűnös dolog magának Istennek a rendelésével szemben az, ha mi, miként jó néhányan még manapság is teszik, becsméreljük és lebecsüljük a katolikus egyházat a miénkkel szemben. Mert az éppen annyira eleve elrendeltetett az itteni elhatározásban, mint a protestáns egyház, sőt sok mindent tanulhatunk is tőle. A katolikus egyházban megvan a régi apostoli egyházi fegyelem, amely nálunk teljesen elveszett. Tudjuk az Írásból, hogy az apostolok és a gyülekezetek kivetették a Szentlélek közösségéből a hitetleneket, a tévtanok hirdetőit és a bűnösöket, akik megbotránkoztatták a gyülekezetet. Nem mondja-e Pál (Kor. I. 5, 3–5:) „Mert én távol lévén ugyan testben, de jelen lévén lélekben, már elvégeztem, mintha jelen volnék, hogy azt, aki ekként ezt cselekedte, ti és az én lelkem a mi Urunk Jézus Krisztusnak nevében egybegyűlvén a mi Urunk Jézus Krisztus hatalmával, átadjuk az ilyent a sátánnak a testnek veszedelmére, hogy a lélek megtartassék az Úr Jézusnak ama napján." És nem így szólott-e Krisztus Péterhez: „És néked adom a mennyek országának kulcsait, és amit megkötsz a földön, a mennyekben is kötve lészen; és amit megoldasz a földön, a mennyekben is oldva lészen." (Máté 16, 19.). Nem szólott-e összes tanítványaihoz a feltámadás után: „Akiknek bűneit megbocsátjátok, megbocsáttatnak azoknak; akikéit megtartjátok, megtartatnak" (János 20, 23.). A Szentírás ilyen

szakaszai erős egyházi fegyelemre irányulnak, amely az apostoli egyházban virágzott és a katolikusoknál még fennáll, s ha az apostoli egyház a mi példaképünk és a Szentírás a mi vezérfonalunk, akkor nekünk is arra kell törekednünk, hogy újból juttassuk érvényre ezt a régi berendezkedést, s tekintve azt a dühöt, amellyel a gonosz ellenség manapság az Úr egyházát üldözi és támadja, bizonnyal gondoskodnunk kell arról, hogy ne csak belsőleg legyünk felfegyverezve hittel és reménnyel, hanem külsőleg is, a közösség lelki megerősítésével és a hamis próféták kivetésével. A farkas nem jöhet a nyáj közé anélkül, hogy ki ne űzessék. Továbbá a katolikus papok nőtlensége sem vethető el egészen. Írva vagyon, Máté 19, 10–12.: „Mondának néki tanítványai: Ha így van a férfi dolga az asszonnyal, nem jó megházasodni. Ő pedig mondá nékik: Nem mindenki veszi be ezt a beszédet; hanem akinek adatott. Mert vannak heréltek, akik anyjuk méhéből születtek így; és vannak heréltek, akiket az emberek heréltek ki; és vannak heréltek, akik maguk herélték ki magukat a mennyeknek országáért. Aki beveheti, vegye be." Azután a Kor. I. 7. elejétől végig a nőtlen állapot előnyeiről szól, szemben a nős állapottal, és ebből csak néhány szakaszt akarok idézni: 1–2. vers: „Jó a férfiúnak asszonyt nem illetni. De a paráznaság miatt minden férfiúnak tulajdon felesége legyen, és minden asszonynak tulajdon férje." 8. vers: „Mondom pedig a nem házasoknak és az özvegyasszonyoknak, hogy jó nékik, ha úgy maradhatnak, mint én is." 27. vers: „Megszabadultál a feleségedtől? Ne keress feleséget." 32–33. vers: „Aki házasság nélkül van, arra visel gondot, ami az Úré, mi módon kedveskedhessék az Úrnak; aki pedig feleséget vett, a világiakra visel gondot, mi módon kedveskedhessék a feleségének." 38. s a köv. versek: „Azért aki férjhez adja [leányát], az is jól cselekszi, de aki nem adja férjhez, még jobban cselekszi. Az asszonyt törvény köti, míg férje él, de ha férje meghal, szabadon férjhez mehet akihez akar, csakhogy az Úrban. De boldogabb, ha úgy marad, az én véleményem szerint; pedig hiszem, hogy bennem is Istennek lelke van." – Ezek a nyilatkozatok végre is eléggé világosak, és nehéz megérteni, hogy ilyen előírások ellenére hogyan juthatott a nőtlen állapot olyan rossz hírbe a protestánsoknál. Így látjuk tehát, hogy a katolikus egyház bizonyos tekintetben közelebb áll a Szentíráshoz, mint mi, és nekünk nincs okunk rá, hogy megvessük. Ellenkezőleg, azok a testvéreink a katolikus egyházban, akik hívők és istenfélők, közelebb állnak hozzánk, mint az elszakadt és kereszténytelen protestánsok, s itt az ideje, hogy elkezdjük János egyházának előkészítését azzal, hogy egyesülünk a katolikusokkal a közös ellenségek ellen, akik az egész kereszténységet fenyegetik. Nincs már itt az ideje annak, hogy az egyes hitvallások különbségein vitatkozzunk, ezt az Úrra

kell bíznunk, minthogy mi, emberek háromszáz év alatt sem tudtuk tisztázni azt; őrködnünk kell és imádkoznunk és fegyverben állanunk minden időben, körülövezvén derekunkat igazlelkűséggel és felöltözvén az igazságnak mellvasába és felsaruzván lábainkat a békesség evangéliumának készségével; mindezekhez fölvevén a hitnek pajzsát, amellyel ama gonosznak minden tüzes nyilát megolthatjuk, és föl kell vennünk az üdvösség sisakját és a Léleknek kardját, amely az Isten beszéde (Efez. 6, 14–17.). Mert rosszak az idők és az ellenség „mint ordító oroszlán, szerte jár, keresvén, kit elnyeljen". (Pét. I. 5,8.) És ha szabad a szerzőnek kimondania alázatos véleményét ott, ahol sok istenáldotta és megvilágosult férfiú beszélhetne, akkor ő úgy véli, hogy János egyháza és vele a vég napjai a küszöbön állnak. Ki az, aki az Úrra figyelve nézte az utolsó évek eseményeit, és nem vette észre, hogy nagy dolgok vannak készülőben, és Isten keze tevékenykedik a királyok és országok ügyeiben! A szörnyűséges francia forradalom óta egészen új, ördögi szellem költözött az emberiség nagy részébe, és az istentelenség oly arcátlanul és kevélykedően emeli fel pimasz fejét, hogy azt kell gondolnunk, most beteljesülnek az Írás jövendölései. Lássuk azonban, mit mond az Írás az utolsó idők istentelenségéről. Az Úr Jézus mondja, Máté 24, 11–14.: „És sok hamis próféta támad, akik sokakat elhitetnek. És mivelhogy a gonoszság megsokasodik, a szeretet sokakban meghidegül. De aki mindvégig állhatatos marad, az üdvözül. És az Isten országának ez az evangéliuma hirdettetik majd az egész világon bizonyságul minden népnek; és akkor jő el a vég." És 24. vers: „Mert hamis Krisztusok és hamis próféták támadnak és nagy jeleket és csodákat tesznek, annyira, hogy elhitessék, ha lehet, a választottakat is." És Pál ezt mondja, Thessz. 2. 2, 3. s köv.: „Megjelenik a bűn embere, a veszedelemnek fia, aki ellene veti és fölébe emeli *magát mindannak, ami Istennek vagy istentiszteletre méltónak mondatik*; [...] akinek eljövetele a sátán ereje által van, a hazugságnak minden hatalmával, jeleivel és csodáival, és a gonoszságnak minden csalárdságával azok között, akik elvesznek, mivelhogy nem fogadták be az igazságnak szeretetét az ő üdvösségükre. *És ezért bocsátja reájok Isten a tévelygés erejét, hogy higgyenek a hazugságnak.* Hogy kárhoztattassanak mindazok, akik nem hittek az igazságnak, hanem gyönyörködtek az igazságtalanságban." És Tim. I. 4, 1.: „A Lélek pedig nyilván mondja, hogy az utolsó időben némelyek elszakadnak a hittől, hitető lelkekre és gonosz lelkek tanításaira figyelmezvén."

Nem olyan-e ez, mintha az Úr és Pál szakasztottan a mi korunkat látták volna szemük előtt? Mind nagyobb lesz az Isten országától való általános elszakadás, napról napra arcátlanabb az istentelenség és káromlás, mint

Péter mondja, Pét. II. 3, 3.: „Tudván először azt, hogy az utolsó időben csúfolkodók támadnak, akik saját kívánságaik szerint járnak." Most Isten összes ellenségei összefognak és minden lehetséges fegyverrel rátámadnak a hivőkre; a közömbösek, akik e világ örömének hódolnak és akiknek unalmas volt a kereszt igéje, a lelkiismerettől hajtva, most társulnak az ateista világi bölcselőkkel, és ezeknek tanaival akarják elaltatni a belsejüket rágó férget; azok a másik oldalon állók nyíltan tagadnak mindent, ami szemmel nem látható, Istent és minden halálon túli életet, és ilyenképpen magától értetődik, hogy számukra ez a világ a legmagasabbrendű, ez a világ, a maga testi gyönyöreivel, evéssel, ivással és paráznasággal. Ezek a leggonoszabb pogányok, akik megkeményítették és nyakassá tették magukat az Evangéliummal szemben, és akikről azt mondja az Úr, hogy a végítéletkor a szodomaiak és gomorrhaiak országának elviselhetőbb lesz a sorsa, mint nekik. Ez már nem közömbösség és ridegség az Úrral szemben, nem, ez nyílt, kimondott ellenségesség, és az összes szekták és pártok helyett most már csak kettő van: a keresztényeké és a keresztényelleneseké. Akinek azonban szeme van a látásra, az lásson és ne vakuljon el; mert most nincs itt az ideje az alvásnak és kifogások tevésének; amikor az idők jelei oly világosan szólnak, akkor figyelmezni kell rájuk és kutatni a jövendölés szavait, amely nem hiába adatott nekünk. Látjuk magunk között a hamis prófétákat, és adaték nékik nagy dolgoknak és káromlásoknak szóló szájuk, és megnyitják szájukat Isten ellen való káromlásra, hogy szidalmazzák az Ő nevét és az Ő sátorát, és azokat, akik a mennyben laknak. Az is adaték nekik, hogy a szentek ellen hadakozzanak és (szinte úgy tűnik) őket legyőzzék (Jel. 13, 5–7.). Minden szégyenérzet és félelem és tisztelet eltűnt belőlük, és egy Voltaire förtelmes csúfolódásai gyerekjátékok e csábítók szörnyű komolyságához és megfontolt istenkáromlásához képest. Bejárják Németországot és mindenhová be akarnak osonni, a piacokon hirdetik sátáni tanaikat és egyik városból a másikba viszik az ördög zászlaját, magukhoz csalogatva a szegény ifjúságot, hogy a pokol és a halál legmélyebb torkába taszítsák. A kísértés hallatlanul elharapózott és hogy az Úr tűri ezt, az nem lehet különös szándék nélkül való. Vajon ránk is vonatkozik-e: „Képmutatók, az ég ábrázatát meg tudjátok ítélni, az idők jeleit pedig nem tudjátok?" Máté 16, 3. Nem, ki kell nyitnunk szemünket és szétnéznünk magunk körül; jelentős idő ez, s az a dolgunk, hogy vigyázzunk és imádkozzunk, nehogy kísértésbe essünk, és az Úr, aki úgy jő majd el, mint éji tolvaj, alva találjon bennünket. Nagy bánat és kísértés vár ránk, de az Úr nem fog elhagyni bennünket, hiszen megmondotta: Jel. 3, 5.: „Aki győz, az fehér ruhákba öltözik, és nem törlöm ki annak nevét az élet könyvéből, és vallást teszek annak nevéről

az én Atyám előtt és az ő angyalai előtt." És 11. vers: „Ímé, eljövök hamar: tartsd meg ami nálad van, hogy senki el ne vegye a te koronádat!" Amen.

Schelling, der Philosoph in Christo,
oder die Verklärung der Weltweisheit zur Gottesweisheit.
Für glaubige Christen,
denen der philosophische Sprachgebrauch unbekannt ist.
A megírás ideje: 1842 eleje
A megjelenés helye: röpiratként, Berlinben, 1842 május elején
Aláírás nélkül

Északnémet és délnémet liberalizmus[184]

Berlin, márciusban. Még nem is olyan régen hazánk déli területe számított az ország egyetlen olyan részének, amely határozott politikai felfogásra képes; úgy látszott, hogy csupán Baden, Württemberg és Rajna-Bajorország az a három oltár, amelyen az egyedül méltó, független patriotizmus tüze fellángolhat. Úgy látszott, hogy Észak valami tunya közönybe, ha nem is szolgai, de ernyedt és tartós tompaságba süllyedt vissza, mintha így akarná kiheverni a felszabadító háborúk persze nagyszerű és szokatlan erőfeszítését, amelyekben a Dél nem vett részt. Úgy látszott, hogy megelégedett ezzel a tettel és most már némi nyugalmat kíván, úgyhogy a Dél már kezdte lenézni őt, szidalmazni érdektelenségét, gúnyolni türelmét. A hannoveri eseményeket[185] a Dél szintén alaposan kiaknázta arra, hogy igazolja fölényét Északkal szemben. Míg az utóbbi látszólag csendesebben, tétlenebbül viselkedett, az előbbi diadalmaskodott, büszkén hivatkozott fejlődő parlamenti életére, a kamaráiban elhangzott beszédeire, ellenzékére, amelynek támogatnia kell Északot, míg az ő léte Észak támogatása nélkül is biztosítva van. – Mindez megváltozott. A Dél mozgalma elszunnyadt, a kerék fogai, amelyek azelőtt olyan pontosan illeszkedtek egymásba és tartották körforgásban, lassanként elkoptak és már nem illenek olyan jól egymásba; egyik száj a másik után némul el, és a fiatalabb nemzedéknek nincs kedve elődei útját járni. Ezzel szemben az Észak, noha külső körülményei korántsem olyan kedvezők, mint a Délé, noha a szószék – ahol egyáltalán megvolt – soha nem tudott olyan jelentőségre emelkedni, mint a délnémeteké, mégis évek óta annyi jeles politikai érzületet, jellemszilárd, eleven erélyt, tehetséget és publicisztikai tevékenységet mutatott fel, amennyit a Dél a legszebb virágkorában sem tudott összegyűjteni. Emellett az északnémet liberalizmusnak vitathatatlanul magasabb fokú a képzettsége és sokoldalúsága, szilárdabb a történelmi és nemzeti bázisa, mint amilyent a Dél szabadelvűsége valaha is kivívhatott magának. Az előbbinek az álláspontja messzire meghaladja az utóbbiét. Mi az oka ennek? A két jelenség története adja meg a legvilágosabb választ erre a kérdésre.

Amikor 1830-cal egész Európában ébredezni kezdett a politikai szellem,

előtérbe lépni az államérdek, ennek az évnek a tényeiből és kezdeményezéseiből, a németkedés újjáéledő ábrándjaival való összeütközésük során fejlődött ki az új produktum, a délnémet liberalizmus. Mint a közvetlen gyakorlat szülötte, hű maradt ehhez és hozzá kapcsolódott elméletében. De az a gyakorlat, amelyből az elméletet konstruálta magának, tudvalevően nagyon sokrétű, francia, német, angol, spanyol stb. gyakorlat volt. Ezért történt, hogy az elmélete, a tulajdonképpeni tartalma ennek az irányzatnak szintén nagyon az általánosságba, bizonytalanságba, ködösségbe torkollt, hogy nem volt sem német, sem francia, sem nemzeti, sem egyértelműen kozmopolita, hanem csupán elvontság és felemásság. Volt egy általános cél, a törvényes szabadság, de kivívására rendszerint két egymással homlokegyenest ellenkező eszköz; így alkotmányos garanciákat kívántak Németország számára, s ennek elérésére ma azt javasolták, hogy legyenek a fejedelmek függetlenebbek a Bundestagtól[14], másnap pedig azt, hogy még inkább függjenek tőle, a Szövetségi Közgyűlés mellett azonban legyen egy népi kamara – két olyan eszköz, amelyek közül az egyik az adott körülmények között éppolyan alkalmatlan volt, mint a másik. Ma a nagy célok elérése végett Németország szilárdabb egységét kívánták, másnap pedig a kis fejedelmek nagyobb függetlenségét Poroszországgal és Ausztriával szemben. Így a célban mindig egységes lévén, az eszközökben pedig soha, a jóval erőteljesebb párt csakhamar alulmaradt a kormánnyal szemben, s későn jött rá oktalanságára. Azután meg ereje egy pillanatnyi fellángoláshoz, egy csupán külsőleges esemény, a júliusi forradalom[40] hatásához kapcsolódott, s mihelyt ez lanyhult, szükségképpen ő is elszunnyadt.

Ezalatt Észak-Németországban minden sokkal csendesebb volt és látszólag tétlenebb. Csak egyetlen ember árasztotta akkor eleven lángokban életerejének minden izzását, de ő többet ért, mint az összes délnémetek együttvéve: *Börne*. Benne, aki jellemének minden energiájával meghaladta amazok felemásságát, ez az egyoldalúság teljesen átverekedte és így legyűrte önmagát. Benne a gyakorlatból tört elő az elmélet, s a gyakorlat legszebb virágának bizonyult. Így Börne határozottan az északnémet liberalizmus álláspontjára helyezkedett, s ennek előfutára és prófétája lett.

Ez az irányzat, amely most már vitathatatlanul uralkodó Németországban, bázisa révén már teljesebb tartalomra, tartósabb létezésre tett szert. Kezdettől fogva nem egyetlen tényhez kapcsolta létét, hanem az egész világtörténelemhez és főként a német történelemhez; tápláló forrása nem Párizsban volt, hanem Németország szívében fakadt; ez a forrás az újabb német filozófia volt. Ezért van az, hogy az északnémet liberálist követeléseinek olyan eltökélt következetessége, határozottsága, az eszköznek és a célnak

olyan szilárd viszonya jellemzi, amelyre a délnémet mindeddig hiába törekedett. Ezért van az, hogy felfogása a nemzeti törekvések szükségszerű termékeként és ennélfogva maga is nemzetiként jelenik meg, hogy Németországot belülről és kívülről egyaránt az őt megillető helyen kívánja látni, és sohasem kerülhet abba a komikus dilemmába, hogy előbb liberálisnak és azután németnek kell-e lenni, vagy előbb németnek és azután liberálisnak. Ezért egyaránt biztonságban érzi magát mind ennek, mind annak a pártnak az egyoldalúságaitól és mentes mindazoktól a szőrszálhasogatásoktól és szofista okoskodásoktól, amelyekbe ezeket saját belső ellentmondásaik belekergetik. Ezért tud olyan határozott, olyan eleven, olyan sikeres harcot indítani mindenfajta reakció ellen, amilyenre a délnémet liberalizmus sohasem lesz képes, és ezért fog végül bizonyosan győzni.

De a délnémet liberalizmust sem szabad elvesztett előőrsnek, rosszul sikerült kísérletnek felfognunk; általa olyan eredményeket értünk el, amelyek valóban nem megvetendők. Mindenekelőtt a délnémet liberalizmus alapította meg a német ellenzéket, s ezzel lehetővé tette a politikai érzület kialakulását Németországban és megindította a parlamenti életet; nem engedte elszunnyadni vagy elrothadni a német alkotmányokban benne rejlő csírát, és a júliusi forradalomból megszerezte a Németország számára elérhető hasznot. A gyakorlatból indult el az elmélet felé és ezzel nem ért célt; kezdjünk hát most fordítva ehhez és igyekezzünk az elméletből jutni el a gyakorlathoz – fogadok, amibe csak akarjátok, hogy így végül továbbjutunk.

Nord- und süddeutscher Liberalismus
A megírás ideje: 1842 március
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung",
1842 április 12-i (102.) sz.
* ** *jelzéssel*

Egy vendéghallgató naplója

I

Olyan városban, mint Berlin, az idegen valóságos bűntettet követne el önmaga és a jó ízlés ellen, ha nem tekintené meg az összes látnivalókat. És mégis nagyon is gyakran megesik, hogy az idegenek figyelmen kívül hagyják azt, ami a legjelentősebb Berlinben, ami a porosz fővárost annyira megkülönbözteti minden mástól, s ez az egyetem. Nem az opernplatzi impozáns homlokzatra gondolok itt, nem is az anatómiai és az ásványtani múzeumra, hanem az ennyi meg ennyi előadóteremre, szellemes és pedáns professzoraikkal, ifjú és öreg, vidám és komoly hallgatóikkal, gólyáikkal és ősdiákjaikkal, az előadótermekre, amelyekben olyan szavak hangzottak el és hangzanak még el naponta, hogy terjedésük nem ér véget Poroszország határán, sőt a német nyelvterületen sem. Dicsősége a berlini egyetemnek, hogy minden más egyetemnél jobban benne van a kor eszmei mozgalmában és ezáltal a szellemi harcok küzdőterévé vált. Hány más egyetem – Bonn, Jéna, Giessen, Greifswald, sőt Lipcse, Breslau és Heidelberg is – távol maradt ezektől a harcoktól és abba a tudós apátiába süllyedt, amely mindig is átka volt a német tudománynak! Berlin viszont az összes irányzatok képviselőit egyetemi tanárai között látja, és ezzel lehetővé teszi az élénk polémiát, amely könnyű, világos, áttekintést ad a hallgatónak a jelenkor irányzatairól. E körülmények arra ösztönöztek, hogy éljek a hospitálás* most általánossá vált jogával és így egyik reggel, éppen a nyári szemeszter elején, bementem az egyetemre. Sok professzor már megkezdte előadásait, többségük éppen ma. Számomra az ígérkezett a legérdekesebbnek, hogy megkezdődtek *Marheineke* előadásai a hegeli filozófiának a teológiába való bevezetéséről. Az itteni hegeliánusok első előadásai ebben a félévben egyébként is egészen különös érdeklődést keltettek, mert soknál már eleve számítani lehetett a schellingi kinyilatkoztatás-filozófiával** való közvetlen polemizálásra, a töb-

* – előadásokon vendéghallgatóként (vagy vendég-előadóként) való részvétel — *Szerk.*
** V. ö. 161–207. old. – *Szerk.*

bitől viszont azt várták, hogy nem fognak tartózkodni Hegel megbántott szellemének rehabilitálásától. Marheineke előadása nagyon is nyilvánvalóan Schelling ellen irányult, semhogy ne keltett volna különös érdeklődést. Az előadóterem már jóval megérkezése előtt megtelt, fiatalok és öregek, diákok, tisztek és ki tudná még kik ültek és álltak szorosan összezsúfolva. Végre belép Marheineke: a beszéd és a zúgás rögtön elnémul, a kalapok mintegy vezényszóra lerepülnek. Zömök, erőteljes termet, komoly, határozott gondolkodói arc, a magas homlokot a gondolkodás vesződséges munkájában megőszült fürtök övezik; előadásmódja nemesen tartózkodó, semmi sincs benne az afféle tudósból, aki beletemetkezik abba a füzetbe, amelyből felolvas, semmi színpadiasan mesterkélt gesztikulálás; tartása fiatalosan egyenes, tekintete szilárdan hallgatóságán nyugszik; előadása nyugodt, méltóságteljes, lassú, de mindig gördülékeny, cicomátlan, de kimeríthetetlenül gazdag mély gondolatokban, egyik a másik után tolul fel, és még élesebben talál, mint az előző. Marheinekét biztonsága, rendíthetetlen szilárdsága és méltóságteljessége teszi imponálóvá a katedrán, de egyszersmind szabad szelleme is, amely egész lényéből sugárzik. Ma azonban egészen sajátos hangulatban lépett a katedrára, még sokkal imponálóbban hatott hallgatóira, mint máskor. Egy teljes féléven át türelemmel viselte el Schelling méltatlan kijelentéseit a halott Hegelről és filozófiájáról, nyugodtan hallgatta végig Schelling előadásait – s ez valóban nem kicsiség olyan férfiú részéről, mint Marheineke –, de most eljött az a pillanat, amikor viszonozhatta a támadást, amikor büszke gondolatokat vonultathatott föl büszke szavak ellenében. Általános megjegyzésekkel kezdte, mesteri vonásokkal ábrázolva a filozófia mai viszonyát a teológiához, elismerően említette Schleiermachert, tanítványairól azt mondotta, hogy Schleiermacher gondolkodásra serkentő gondolkodása vezette el őket a filozófiához, akik pedig más utat választottak, azoknak maguknak kellett bűnhődniök érte. Fokozatosan tért át a hegeli filozófiára és csakhamar könnyen felismerhető lett, hogy Schellingről beszél. „Hegel – mondotta Marheineke – mindenekelőtt azt akarta, hogy a filozófiában az ember emelkedjék felül *a saját hiúságán* és ne képzeljen olyasmit, hogy valami különöset gondolt ki, amivel most már meg is elégedhetik, s főképpen nem olyan ember volt, *aki nagy ígéretekkel és elkápráztató szavakkal* lép fel, hanem nyugodtan a filozófiai *tettre* bízta, hogy helyette szóljon. Hegel sohasem volt a filozófia miles gloriosusa*, aki az egekig magasztalja önmagát. – Most persze senki sem tartja túlságosan tudatlannak és korlátoltnak magát ahhoz, hogy becsmérlően szóljon róla és filozófiájáról, s ha

* – hetvenkedő katonája[156] – *Szerk.*

valakinek tarsolyában volna e filozófia alapos cáfolata, az kétségtelenül megalapozná vele szerencséjét; hiszen hogy mennyire behízelegheti magát az ember ilyesmivel, azt azokon látjuk, akik csak ígérik, hogy megcáfolják őt, *de azután nem tartják be ezt.*"

Ez utóbbi szavaknál a hallgatóság helyeslése, amely már eddig is mutatkozott egyes jelekben, viharos tetszésnyilvánításban tört ki, ez – teológiai előadásokon nem lévén szokásban – nagyon meglepte az előadót, és friss természetessége érdekes összehasonlításra adott alkalmat a Marheineke által támadott előadások végén elhangzó, előkészítéssel fáradságosan megszervezett erőtlen „éljen!"-ekkel. Ő egy kézmozdulattal lecsendesítette az ünneplést és folytatta:

„Ez a kívánt cáfolat azonban még nincs meg és mindaddig nem is lesz meg, amíg nyugodt, tudományos vizsgálat helyett *ingerültséget, rosszkedvet, irigységet*, egyáltalán szenvedélyt vetnek latba; amíg a *gnosztikát* és *fantasztikumot* elegendőnek tartják ahhoz, hogy letaszítsák trónjáról a filozófiai gondolatot. E cáfolat első feltétele természetesen az, hogy helyesen értsük az ellenfelet, és ebben persze Hegel némelyik ellensége az óriással hadakozó törpéhez hasonlít és ahhoz a még ismertebb lovaghoz, aki szélmalmok ellen vagdalkozott."

Ez Marheineke első előadásának fő tartalmából az, ami a szélesebb közönséget érdekelheti. Marheineke ismét megmutatta, milyen bátran és fáradhatatlanul áll ki a küzdőtérre mindig, amikor a tudomány szabadságát kell megvédelmezni. Jelleme és éleselméjűsége folytán sokkal inkább ő Hegel utóda, mint Gabler, akinek ezt a címet szokták adni. Marheinekének is örökrésze az a nagy, szabad látásmód, amellyel Hegel a gondolkodás egész területét áttekintette és az élet jelenségeit felfogta. Ki meri kárhoztatni azért, hogy sokéves meggyőződését, fáradságos szerzeményét nem kívánja feláldozni az olyan haladásnak, amely csupán öt évvel ezelőtt született meg? Marheineke már elég hosszú ideig haladt együtt a korral ahhoz, hogy joga legyen tudományos összegezésre. Kiváló tulajdonsága az, hogy a filozófia legszélsőségesebb végleteivel is közös talajon állónak tekinti magát, és ügyüket a magáévá teszi, mint ahogyan ezt napról napra tette Leo „Hegelingen"-je óta[51] Bruno Bauer elmozdításáig[187].

Marheineke egyébként ezeket az előadásait befejezésük után ki fogja nyomatni.

II

A tágas előadóteremben elszórtan néhány diák üldögélt és várta az előadót. Az ajtón levő hirdetményből kitűnt, hogy von *Henning* professzor ebben az időpontban nyilvános előadást tart *a porosz pénzügyi rendszerről.* A Bülow-Cummerow által napirendre tűzött kérdés, valamint az előadónak, Hegel egyik régebbi tanítványának a neve vonzott oda, és csodálkoztam, hogy nem mutatkozik nagyobb érdeklődés. Henning belépett a terembe, „legjobb éveiben" járó karcsú férfi, ritkás szőke hajjal, és gyorsan, gördülékenyen, talán kissé túl részletesen elkezdte fejtegetni a témát.

„Poroszország – mondotta – abban különbözik az összes többi államtól, hogy pénzügyi rendszere teljesen az újabb nemzetgazdasági tudomány alapjára épült, hogy mindeddig egyedül neki volt bátorsága rá, hogy a gyakorlatban megvalósítsa Adam Smithnek és követőinek elméleti eredményeit. Anglia például, ahonnan pedig az újabb elméletek kiindultak, még mindig nyakig van a régi monopólium- és prohibitív* rendszerben, Franciaország szinte még inkább, és sem abban az országban Huskisson, sem ebben Duchâtel nem tudott ésszerűbb nézeteivel felülkerekedni a magánérdekeken – Ausztriáról és Oroszországról nem is beszélve; Poroszország viszont határozottan állást foglalt a szabad kereskedelem és az iparszabadság elve mellett, és minden monopóliumot és prohibitív vámot eltörölt. Így rendszerünknek ez az oldala magasan olyan államok fölé emel bennünket, amelyek más vonatkozásban, a politikai szabadság fejlődése terén messzire megelőztek. De ha kormányunk pénzügyi tekintetben ily rendkívülit alkotott is, másfelől el kell ismernünk, hogy a körülmények is egészen különösen kedvezőek voltak az ilyen reform bevezetéséhez. Az 1806-os csapás[147] megtisztította a terepet, amelyen aztán felépülhetett az új épület; nem kötötte meg a kormány kezét képviseleti alkotmány, amelyben a külön érdekek érvényesültek volna. Sajnos, még mindig akadtak azonban olyan öregurak, akik korlátoltságukban és bosszúságukban az újat ócsárolják, és azt vetik a szemére, hogy történelmietlenül, az elvont elméletből, gyakorlatlanul, erőszakkal van konstruálva; mintha 1806 óta megszűnt volna a történelem, és szemrehányás volna a gyakorlatnak az, hogy összhangban van az elmélettel, a tudománnyal; mintha a mozdulatlanság, a körbenjárás volna a történelem lényege, nem pedig a haladás, mintha egyáltalán léteznék olyan gyakorlat, amely mentes mindenfajta elmélettől!"

* – tiltó, védővámos – *Szerk.*

Engedtessék meg, hogy közelebbről szemügyre vegyem ezeket az utolsó pontokat, amelyekkel a németországi és kivált a porosz közvélemény bizonyára egyetértését nyilvánítja majd; nagyon is itt az ideje, hogy határozottan szembeszálljunk azzal, amit egy bizonyos párt a „történeti, szerves, természetszerű fejlődésről", a „természetadta államról" stb. fecseg folyton, és leleplezzük a nép előtt ezeket a csillogó formulákat. Ha vannak is olyan államok, amelyeknek csakugyan tekintettel kell lenniök a múltra és lassabb haladásra kényszerülnek, Poroszországra egyáltalán nem áll ez. *Poroszország nem haladhat elég gyorsan*, nem fejlődhetik elég gyorsan. A mi múltunk a Jéna előtti Poroszország romjai alá van temetve, a napóleoni invázió áradata elsodorta. Mi ver béklyóba bennünket? Már nem kell lábunkon hurcolnunk azokat a középkori koloncokat, amelyek némely államokat akadályoznak a haladásban; nem tapad már a talpunkra elmúlt évszázadok szennye. Hogyan lehet hát úgy beszélni itt történelmi fejlődésről, hogy ne az ancien régime-hez* való visszatérést értsük rajta? – olyan visszavonulást, amelynél szégyenletesebb még soha nem történt, amely a leggyávábban megtagadná a porosz történelem legdicsőbb éveit, s amely – tudatosan vagy nem tudatosan – a haza elárulása volna, mert ismét olyan katasztrófát tenne szükségessé, amilyen az 1806-os volt. Nem, a napnál is világosabb, hogy *Poroszország boldogulása egyedül az elméletben, a tudományban, a szellemi fejlődésben rejlik*. Vagy hogy egy másik oldalról ragadjuk meg a kérdést, Poroszország nem „természetadta", hanem politika, célszerű tevékenység, *szellem* révén létrejött állam. Mostanában francia részről államunk legnagyobb gyengeségének akarták feltüntetni ezt; holott ellenkezőleg, ez a körülmény, ha helyesen aknázzuk ki, a legfőbb erősségünk. Amennyire az öntudatos szellem fölötte áll a tudat nélküli természetnek, annyira emelkedhetik Poroszország is, ha akarja, a „természetadta" államok fölé. Mivel Poroszországban olyan nagy a különbség a tartományok között, az alkotmánynak, hogy egyikkel szemben se legyen igazságtalan, *tisztán a gondolatból* kell kinőnie; akkor magától végbemegy a különböző tartományok fokozatos összeolvadása, azáltal, hogy a külön sajátosságok mind a szabad államtudat magasabb egységében oldódnak fel, másként azonban néhány évszázad sem lenne elegendő arra, hogy megteremtse Poroszország belső törvényhozói és nemzeti egységét, s az első megrendítő csapás szükségképpen olyan következményekkel járna államunk belső összetartására, amelyekért senki emberfia nem vállalhat felelősséget. A többi állam számára határozott nemzeti jellegük kijelöli azt az utat, amelyen menniök kell;

* – régi rendszerhez – *Szerk.*

bennünket nem köt ez a kényszer; mi azt csinálhatunk magunkból, amit akarunk; Poroszországnak semmire nem kell tekintettel lennie, teljesen az ész sugallatát követheti, úgy tanulhat szomszédai tapasztalataiból, mint egyetlen más állam sem, elérheti – s ebben senki sem utánozhatja –, hogy a kor színvonalán álló mintaállam legyen Európa számára, hogy évszázadának tökéletes államtudatát testesítse meg intézményeiben.

Ez a mi hivatásunk, erre teremtődött Poroszország. Kótyavetyéljék el ezt a jövőt egy önmagát túlélt irányzat néhány üres frázisáért? Ne hallgassunk a történelem szavára, amely azt jelöli ki hivatásunkul, hogy minden elmélet virágát ültessük át az életbe? Poroszország alapját, ismétlem, nem elmúlt évszázadok romjai alkotják, hanem az az örökké ifjú szellem, amely a tudományban ébred öntudatra és az államban teremti meg magának szabadságát. És ha elpártolnánk a szellemtől és szabadságától, akkor önmagunkat tagadnók meg, akkor legszentebb javunkat árulnók el, akkor saját életerőnket pusztítanánk el és nem lennénk méltók arra, hogy továbbra is az európai államok sorában legyünk. Akkor a történelem kimondaná ránk szörnyű halálos ítéletét: „Megmérettél, és könnyűnek találtattál!"[188]

Tagebuch eines Hospitanten
A megírás ideje: 1842 május 2. és 24. között
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung"
1842 május 10-i és 24-i (130. és 134.) sz.
Aláírás: F. O.

Rajnai ünnepélyek

I[189]

Berlin, május 6. Vannak az esztendőnek bizonyos időszakai, amikor a távolban kószáló Rajna-vidékit egészen különös vágyakozás fogja el szép szülőföldje iránt. Ez a vágyakozás főként tavasszal jelentkezik, pünkösd táján, a rajnai zeneünnepély idején, és egészen sajátságos érzés. Most – ezt sajnos nagyon is jól tudja az ember –, most zöldül ki a Rajna mente; a folyó áttetsző hullámait tavaszi fuvallat borzolja, a természet felölti ünnepi ruháját, és otthon most készülődnek a dalos-utazásra, holnap vonulnak fel, és te nem vagy ott!

Ó, milyen szép a rajnai zeneünnepély! Zsúfolásig teli, lombokkal díszített gőzhajókon, lobogó zászlókkal, kürtök-rivalgása és énekszó közepette, vasúti és postakocsik hosszú során, kalapot lengetve és kendőt lobogtatva érkeznek mindenünnen a vendégek, vidám férfiak, fiatalok és öregek, és szép asszonyok, még szebb hanggal, csupa mosolygósan vasárnapi arcú vasárnapi ember. Ez aztán a vidámság! Feledve minden gond, minden ügyes-bajos dolog; az érkezők sűrű tömegében nincs egyetlen komoly ábrázat sem. Régi ismeretségek elevenednek fel, újak kötődnek, a fiatalság szüntelenül nevetgél, tréfálkozik, fecseg, és még az öregekre is, akiket kedves leányaik erővel beszéltek rá, hogy köszvényük, podagrájuk, hűlésük és hipochondriájuk ellenére vegyenek részt az ünnepségen, átragad az általános vidámság, és ha már egyszer eljöttek, vidámnak kell lenniök. Mindenki készülődik a pünkösdi ünnepélyre, és nem is lehetne méltóbban ünnepelni a Szentlélek kitöltésének napját, mint azzal, hogy az ember átadja magát az öröm és az életélvezet isteni szellemének, amelynek éppen a műélvezet a legbensőbb magva. És minden művészetek közül éppen a zene a legalkalmasabbb arra, hogy középpontjává legyen az ilyen kedélyes tartománygyűlésnek, amelyen az egész környékbeli intelligencia az életkedv és az ifjúi vidámság kölcsönös felfrissítése jegyében találkozik. Az ókorban a komikus előadás, a tragikus költők versengése vonzotta a népet a panathenaiákra[190] és Bakkhosz-ünnepekre, a mi éghajlati és társadalmi

viszonyaink között ellenben csakis a zene felelhet meg ennek. Mert ahogy nekünk a csupán nyomtatásban létező, nem a fülnek szóló muzsika nem nyújthat élvezetet, úgy a régieknek is holt és idegen maradt a tragédia mindaddig, amíg a színész élő ajkán fel nem hangzott a thümelén és az orkhésztrán. Ma minden városnak megvan a maga színháza, ahol minden este játszanak, a helléneknél viszont csak nagy ünnepeken népesült be a színpad; ma a nyomtatás minden új drámát elterjeszt egész Németországban, régente azonban csak kevesen olvashatták az írott tragédiát. Ezért a dráma már nem lehet nagy összejövetelek középpontjává, egy másik művészetnek kell kisegítenie, s ez csak a zene lehet; hiszen csak ez teszi lehetővé nagy tömeg közreműködését, sőt ezzel jelentősen nyer is kifejezőereje; csupán benne esik egybe az élvezet az élő előadással, s csak az ő hatóköre felel meg terjedelmében az antik drámáénak. S a német bizonnyal ünnepelheti és ápolhatja is a zenét, amelyben ő a király a népek között, mert ahogyan csak neki sikerült rejtett mélységéből napvilágra hozni és hangokban megszólaltatni a legfenségesebbet, az emberi lélek legbensőbb titkát, úgy az is csak neki adatott meg, hogy teljesen átérezze a zene hatalmát és tökéletesen megértse a hangszerek és az ének nyelvét.

De nem a zene a fődolog itt. Hát mi? Nos, a zeneünnepély. Mint ahogyan a középpont nem alkot kört kerület nélkül, úgy a zene sem jelent itt semmit a nélkül a vidám kedélyes élet nélkül, amely kerülete ennek a zenei középpontnak. A Rajna-vidéki ember velejéig hevülékeny természetű; vére olyan könnyedén áramlik ereiben, mint a frissen kiforrott rajnai bor, és szeme mindig vidáman és bizakodva tekint a világba. A németek között a Rajna-vidéki az a szerencsefia, aki mindig szebbnek látja a világot és derűsebbnek az életet, mint a többiek; nevetgélve és fecsegve ül a szőlőlugasban, és a bor mellett már minden gondjáról-bajáról rég megfeledkezett, amikor a többi még órákig tanácskozik azon, hogy odamenjen-e és ugyanezt tegye, s eközben elvesztegeti a legszebb időt. Annyi bizonyos, hogy egyetlen Rajna-vidéki sem mulasztotta el soha az alkalmat az élet élvezésére, máskülönben a legnagyobb bolondnak tartották volna. Ez a könnyed természet a Rajna-vidékit még sokáig fiatalon tartja, amikor a tulajdonképpeni északnémet már évek óta a megállapodottság és a próza nyárspolgáriasságába süllyedt. A Rajna-vidéki egész életében kedvét leli a vidám, féktelen csínyekben, ifjonti tréfákban, vagy ahogyan a bölcs, megállapodott emberek mondják, az eszeveszett bolondságokban és őrültségekben; mindig is Bonn és Heidelberg voltak a legvidámabb és legélénkebb egyetemek. S még az az öreg filiszter is, aki belesavanyodott a hétköznapok gondjába-bajába, sivárságába, kora reggel elpüföli ugyan csemetéit pajkos

csínyeikért, de esténként iszogatás közben kedélyesen mesélgeti azokat a hajdani mókákat, amelyeket ő követett el ifjúkorában.

Ismerve tehát a Rajna-vidékieknek ezt az örökvidám kedélyét, nyílt, természetes gondtalanságát, igazán nincs semmi meglepő abban, hogy a zeneünnepélyen szinte mindenki többet akar, mint hogy csupán hallgató legyen és hallassa hangját. Olyan vidámság uralkodik itt, olyan mozgalmas, fesztelen élet, olyan üdesége az élvezetnek, amilyent másutt nemigen találhatunk. Csupa derűs, nyájas arc, csupa barátság és szívélyesség az általános jókedv minden részese iránt; mintha csak órák volnának, úgy repül el poharazással, dalolással és tréfálkozással az ünnep három napja. És a negyedik nap reggelén, amikor minden örömet kiélveztek és válni kell, már mindenki előre örül a jövő esztendő reményében, megállapodnak felőle, aztán még mindig derűsen és újjáéledve, mindenki folytatja útját és mindennapi munkáját.

Rheinische Feste
A megírás ideje: 1842 május
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung",
1842 május 14-i (134.) sz.
* ** *jelzéssel*

„Glossen und Randzeichnungen zu Texten aus unserer Zeit"

Ludwig Walesrode Königsbergben tartott négy nyilvános előadása. Königsberg, H. L. Voigt, 1842

A poroszországi Königsberg már évek óta olyan jelentőségre tett szert, amelyet egész Németország szempontjából örvendetesnek kell tartanunk. Bár a szövetségi szerződés formálisan kirekesztette Németországból[14], az ottani német elem összeszedte erejét és igényt tart arra, hogy németnek ismerjék el, Németország képviselőjének tekintsék a szláv Kelet barbárságával szemben. És valóban, a keletporoszok nem is képviselhették volna jobban Németország műveltségét és nemzeti voltát a szlávsággal szemben, mint ahogyan tették. A szellemi élet, a politikai gondolat olyan élénk tevékenységet, olyan emelkedett és szabad felfogást eredményezett ott, mint egyetlen más városban sem. Szelleme sokoldalúságával és mozgékonyságával *Rosenkranz* örvendetes módon képviseli ott a német filozófiát s ha nincs is meg benne a kíméletlen következtetés bátorsága, tudásán és tehetségén kívül még finom tapintata és elfogulatlan felfogása is igen magasra helyezi őt. Jachmann és mások szabadelvűen tárgyalják a napi kérdéseket, és a fenti füzettel éppen most kaptunk újabb bizonyítékokat arra, hogy milyen magas az ottani közönség műveltségének színvonala.

A tehetséges szerző nagy hallgatóság előtt megtartott négy humorisztikus előadását egyesítette itt; ezeknek anyagát a közvetlen, eleven jelenből merítette. Valóban az életképfestés olyan képességéről, az ábrázolás olyan könnyedségéről, eleganciájáról és kifejezőerejéről, olyan sziporkázó szellemességről tanúskodnak ezek, hogy vitathatatlanná válik szerzőjük kiváló humorista tehetsége. Biztos szeme van ahhoz, hogy a napi eseményeknek rögtön az előnyös, könnyen kezelhető oldalát tárja fel, és olyan finoman tudja elhelyezni nagyszámú utalását és célzását, hogy az érintett is mulatni kénytelen rajtuk; emellett egyik a másikat követi, és végül tulajdonképpen senki sem neheztelhet a gúnyolódóra, mert mindannyiuknak kijutott valami.

Az első előadás: „Die Masken des Lebens"* Münchennel, Berlinnel, a német Michellel[191], a nemesi arisztokrácia léhaságával, a ziláltsággal és német celebritások egy társaságával ismertet meg, ebből idézem a következő részt:

„Nem messze tőlünk az asztalnál egy fiatalember ül, aki súlyos ezüst kupából issza a bort. Valamikor egyetlen dalával húsz francia üveget tett harcképtelenné, melyek a zöld, szabad Rajna szabad hableányaira voltak szegezve, négylábú jambusaival pedig feltartóztathatatlanul megfutamította és Thionville-ig vetette vissza a francia elővéd több lovasezredét, amelyek már Andernachig nyomultak előre. Merész tettéért egy ezüst kupa lett a jutalma, meg egy melléknévi igenévi szerkezet, amely még merészebb volt, mint dala, olyan csodálatosan gigantikus, hogy Németország összes gimnáziumi tanárai belesápadtak, a felsősök pedig felugrottak az iskolapadokból és ujjongva kiáltották: Most hát nyári vakációnk van!"[192]

Rögtön utána ez következik:

„Itt egy cenzor-álarccal találkozunk. Végünk lenne, ha egy cenzúrázatlan tintafoltot fedezne föl az ujjunkon! A cenzor olyannak látszik, mint a többi ember, de a hivatala emberfölötti. Ő ítélkezik a szellem és a gondolatok fölött, és ő tartja kezében azt a mérleget, amely csak az örök igazságszolgáltatást illetné meg. Az irodalomban azért alkalmazták, hogy végrehajtsa a fáraó törvényét, amely szerint minden *hímnemű* irodalmi kisdedet meg kell ölni, vagy legalábbis abelardizálni[193]. Az ókori Róma cenzúrája szigorú erkölcsbíróságból állt, amely a köztársaság polgárai fölött ítélkezett; akkor szűnt meg, amikor – mint Cicero mondotta – másra már nem volt képes, mint hogy pirulásra késztesse az embert. A mi cenzúránk csupán *akkor* szűnhetik meg, amikor majd az egész nemzet *egy* emberként tud pirulni miatta!"[194]

A második előadás, „Unser goldenes Zeitalter"**, ugyanilyen könnyed módon a pénzarisztokráciával foglalkozik; a harmadik, „Literarisches Don-Quijote-Tournier"*** pedig lándzsát szegezve ront neki a kor különféle fonákságainak, először is a német politikai stílusnak.

„A német nyelv – mondja előadásában Walesrode – szabadnak és republikánusnak született; megmássza a költészet és a gondolkodás legmagasabb alpesi csúcsait és gleccsereit, hogy a sassal a napig szárnyaljon.

---

* – „Az élet álarcai" – *Szerk.*

** – „Aranykorunk" – *Szerk.*

*** – „Irodalmi Don Quijote-viadal" – *Szerk.*

De ugyanakkor a zsarnokság testőrségéül is odaadja magát, mint a svájciak. Amit a hannoveri király* a legrosszabb németséggel mondott népének, azt a legjobb angolsággal nem tudta volna kifejezni. Egyszóval a mi nyelvünk olyan, mint a Morison-pilulák[195]: mindenre jó és használható; csupán egyvalami hiányzik belőle, amire pedig nagy szüksége van — a politikai stílus! Persze, a legnagyobb veszély idején, amikor a kölni dóm tükröződik a Rajnában, ami csak igen aggasztó körülmények között szokott előfordulni, akkor nyelvünk — felsőbb engedéllyel — némi politikai lendületre tesz szert; akkor aztán minden krumpliföldet »Gaunak«** nevez, és a derék kisvárosi polgárok »férfiúkká« lépnek elő, és minden varrólány egyszeriben, egyik napról a másikra német »hajadonná« változik. De ez csak a védekező politikai stílus, amelyet rendszerint a népfelkeléssel együtt mozgósítanak; a támadásig még nem jutott el nyelvünk. Ha a német élni akar legelemibb politikai jogával, amely pecsétes írás szerint olyan törvényesen megilleti, mint felesége a házassági szerződés szerint, akkor annyi kuriális cikornyával, nagyrabecsülési kitérővel, tiszteletnyilvánítással, soha el nem múló szeretetét és hűségét bizonygató formulával bonyolítja kívánságát, hogy az ember inkább tarthatná egy szabósegéd körülményes szerelmes levelének, mintsem jogos követelésnek. A németnek ugyanis nincs elég bátorsága ahhoz, hogy — joga legyen, és ezért ezerszer bocsánatot kér, ha bátorkodnék azt hinni, vélni, sejteni vagy akár csak gyanítani is, hogy egy magas rangú fickóval szemben még valami politikai követelést támaszthat. Például a sajtószabadság érdekében benyújtott kérelmek legtöbbje nem emlékeztet-e teljesen a tetőtől talpig színházi jelmezbe öltözött Posa márkira, aki e szavakkal borul Fülöp király lábához: »Sire! Adja meg nekünk a gondolat szabadságát!«[196] És csodálkozhatunk-e még, ha az efféle könyörgéseket szintén Fülöp király szavaival — »Furcsa rajongó!« — elutasítják és ad acta teszik? Az a néhány német, akinek volt bátorsága ahhoz, hogy hazája ügyvédeként férfiakhoz illően, világos és tömör nyelven fejtse ki annak politikai jogait, csak politikai stílusunk e gyávaságának tulajdoníthatja azt, hogy áldozatul esett az állami inkvizíciónak. Hiszen ahol szabály a gyávaság, ott bűntett a bátorság! Igen könnyen előfordulhat, hogy napjaink politikai íróját pusztán stílusvétségek miatt, azért, mert szavait és gondolatait meztelen igazságukban lépteti fel és nem öltözteti a ceremóniamester által előírt jelmezekbe, alulról felfelé enyhén kerékbe törik, mégpedig a jog szerint. De amilyen eunuchosan gyáva a német stílus, amikor politikai jogokat kell

* Ernő Ágost — *Szerk.*

** — kerületnek, tartománynak — *Szerk.*

érvényesítenie, olyan otrombán hízelegve tömjénezi körül a legnagyobb hatalmasságokat. Ha egy fejedelem azt mondja valahol: »Jogot és igazságot akarok gyakorolni!«, máris újságfrázisok egész rajai vetik magukat vadméhekként a cseppnyi mézre, és mámorosan körüldöngik ezt a sivár politikai pusztaságban lelt pompás zsákmányt. De lehet-e valami sértőbb egy fejedelemre nézve, mint az, ha az összes újságok rendkívüli, hallatlan fejedelmi erényként dicsőítik már azt a kimondott szándékát is, hogy legelső uralkodói kötelességét gyakorolja, amely nélkül nevét egy Néróval és egy Buszirisszel emlegetnék együtt. És mindez a hivatalos lapokban, a cenzorok szeme láttára, a Bundestag oltalma alatt történik! Nem kellene az efféle ügyetlen tömjénezőre a büntetőjog 92. §-át[197] alkalmazni teljes szigorával?"[198]

A negyedik előadás címe „Variationen über beliebte Zeit- und Nationalmelodien"*, ebben található az „Ein Ordenskapitel"**, amely a következőképpen kezdődik:

„A fejedelmek a népek pásztorai, mint már Homérosz mondotta, és ezért természetesen a népek a fejedelmek juhai. És a pásztorok nagyon szeretik juhaikat és színes selyempórázon vezetgetik őket, hogy el ne vesszenek, a juhok pedig örülnek a csinos, a szivárvány összes színeiben játszó szalagnak, és nem veszik észre – éppen azért, mert juhok –, hogy ez az ékesség egyúttal béklyójuk is" stb.[199]

Walesrode e négy előadással bebizonyította humorista képességét. De ez még nem elég. Az efféle dolgoknak, ha csupán előadásokként teljesítik céljukat, joguk van rá, hogy lazák, szétforgácsoltak, összefüggéstelenek legyenek; az igazi humorista azonban, még inkább, mint Walesrode tette, hangsúlyozna háttérként egy pozitív, nagy világszemléletet, amelyben végül minden gúny és minden tagadás a legteljesebb megelégedésben oldódik föl. E tekintetben Walesrode kötelezettséget vállalt magára a fenti művecske kiadásával: a lehető leghamarább igazolnia kell azokat a várakozásokat, amelyeket itt keltett, és be kell bizonyítania, hogy éppúgy képes összpontosítani figyelmét, egységes egésszé feldolgozni nézeteit, mint ahogyan itt szétszórta őket. És ez annál is inkább szükséges, mert mint Börnéből való kiindulása, mint felfogásmódja és stílusa tanúsítja, közeli rokonságban áll a néhai Ifjú Németország[5] szerzőivel; az e kategóriába tartozó szerzők közül azonban úgyszólván egy sem igazolta a keltett várakozásokat, és ernyedtségbe zuhant, ami szükségképpeni következménye volt a belső egységre való

* – „Változatok kedvelt korunkbeli és nemzeti dallamokra" – *Szerk.*

** – „Egy rend káptalanja" – *Szerk.*

hasztalan törekvésnek. Az egységes egész megalkotására való képtelenség volt, az a sziklazátony, amelyen hajótörést szenvedtek, mert maguk nem voltak *egész* emberek. De Walesrode itt-ott emelkedettebb, kidolgozottabb álláspontot érzékeltet, s így jogossá teszi azt a kívánalmat, hogy egyes ítéleteit egyensúlyba hozza egymással és a kor filozófiai színvonalával.

Egyébként gratulálunk neki a közönséghez, amely értékelni tudta az ilyen előadásokat, és a cenzorhoz, aki nem fosztotta meg tőlük a nyilvánosságot. Reméljük, hogy a cenzúrának ilyenfajta kezelése, amilyent ez a könyv tanúsít, le fogja küzdeni az e téren, legalábbis Poroszországban mutatkozó minden egyéb, ingadozó elvet, és általános érvényre fog jutni, hogy a cenzúrát mindenütt olyanok fogják gyakorolni, mint Königsbergben, ahol – mint szerzőnk mondja – olyan férfiak a cenzorok, „akik fájdalmas önfeláldozással vállalták el minden hivatalok e leggyűlöletesebbjét, hogy ne engedjék olyanok kezébe jutni, akik örömmel vállalkoznának rá".[200]

A megírás ideje: 1842 április vége–május eleje
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung",
1842 május 25-i (145.) sz.
Aláírás: F. O.

[Polémia Leóval]

A Hasenheidéről[201], májusban. Amire a „Literarische Zeitung"[202] megvilágosult ítélete szerint a hegeli filozófia nem volt képes, nevezetesen, hogy felépítse a természettudományoknak a maga alapelvein nyugvó rendszerét, azt most saját álláspontjáról és pompás sikerrel teszi helyette az „Evangelische Kirchenzeitung". Ennek legutóbbi számaiban egy *H. L.* (Leo) aláírású cikk Leupoldt erlangeni professzor egyik írása kapcsán kifejti a programját *az orvostudomány totális forradalmának*, amelynek következményei ma még beláthatatlanok[203]. Mint mindig, Leo ezúttal is a hegelencekkel[51] kezdi, bár nem nevezi meg őket, arról a panteisztikus, pogány irányzatról beszél, amely az újabb természetkutatásban uralkodóvá lett, a „filozófiai természet-tapogatásról és szubtilis rendszerrajongásról", ostorozza azt az anatomisztikus szemléletet, amely az egyes beteget kezeli, nem mindjárt egész nemzedékeket és népeket, s végül arra az eredményre jut: „hogy a betegség a bűn bére, hogy összetartozó nemzedékek testi vonatkozásban együttesen felelnek bűneikért, sőt lelki vonatkozásban is, hacsak az Isten kegyelméből ajándékul kapott hit ketté nem töri a büntetés láncolatát. Mint ahogyan az egyes egyén testi vonatkozásban megtérésével nem mentesül az elkövetett bűn büntetésétől, pl. ha bűnös kicsapongások következtében elvesztette az orrát, megtérésével nem kapja vissza azt, úgy vásnak bele tisztán természeti vonatkozásban még ma is az unokák fogai abba az egresbe, amelyet a nagyapák ettek[204], és ahol szilárd hit nem lép közbe, ott még a lelki büntetéssorozat sem szűnik meg. Milyen gyakran előfordul, hogy olyan férfiú, aki bujaságban és bűnben élt, de emellett látszólag szerencsés véget ért, idegroncsoló betegség csíráját hagyta fiára, unokájára, s ez tovább tombolt bennük mindaddig, amíg a dédunoka, akiben még a kegyelem egyetlen szava sem talált termékeny talajra, altesti gyötrelmeinek legnyomasztóbb állapotában kétségbeesésében borotvát ragadott, és a maga torkán hajtotta végre azt a büntetést, amelyet szenvedéseinek szerzője, dédapja érdemelt volna meg." Ezek nélkül a nézetek nélkül a világtörténelem a legkiáltóbb igazságtalanságnak látszanék. – Aztán így folytatja Leo: „A hivővé vált, orr nélküli bűnös csak az isteni igazságszolgáltatás jelének tekinti megcson-

kulását, s ami a hitetlennek büntetés volt, az a hivő számára hitének új fundamentuma lesz." A népekkel ugyanígy van ez. „Testi-lelki betegségek és levertségek bizonyos szempontból még ma is, éppúgy, mint a próféta idejében, Isten büntetései."

Ezek azok a filozófiai ... akarom mondani vallási princípiumok, amelyekre Leo – aki egy Ringseisnek volna méltó cimborája – új orvosi gyakorlatát alapozza. Mit használ az egyes embernek, sőt az egyes testrésznek az a sok kisszerű gyógyítgatása? Mindjárt egész családokat, egész népeket kell gyógyítani! Ha lázas a nagyapa, szedjen kinint az egész család, fiak, leányok, unokák, asszonyostul-gyerekestül! Ha tüdőgyulladása van a királynak, akkor menesszen minden tartomány néhány küldöttet, akiken eret vágnak, ha ugyan elővigyázatból nem mindjárt az összes, ennyi meg ennyi millió embertől vesznek fejenként egy-egy uncia vért! És micsoda következtetések adódhatnak ebből az egészségügyi rendészet számára! Nem kaphat házassági engedélyt az, aki nem visz igazolást az orvostól, hogy mind ő maga egészséges, mind elődei egészen az ükapáig jó alkatúak voltak, és igazolást a lelkésztől, hogy mind ő, mind elődei, egészen az ükapáig, mindig keresztényi, istenfélő és erényes életmódra törekedtek, nehogy, miként Leo mondja, „az atyák vétkei harmad- és negyedíziglen büntettessenek a gyermekekben!" Ezért az orvos helyzete is „szörnyűségesen felelősségteljes és iszonytató a következményeiben, mert éppúgy lehet az egyes ember számára Isten küldötte, aki a lehetőség bizonyos határáig mentesíti őt a közös bűnért való bűnhődéstől, mint *az ördög szolgája*, aki erejével arra törekszik, hogy szembeszegüljön Isten büntetésével és hatálytalanítsa azt". Ismét következtetések az állam számára! A medikusok kötelező filozófiai tanfolyamát el kell törölni és helyette teológiait kell beiktatni; az orvostudományból vizsgázónak bizonyítványt kell hoznia hitéről, és a zsidó orvosok praxisát – ha ugyan teljesen el nem törlik – mindenesetre hitsorsosaikra kell korlátozni. Leo így folytatja: „A beteg, akárcsak a bűnöző, sacer*, Isten szent keze van rajta – aki tud gyógyítani, az gyógyítson! De ne riadjon vissza az izzó acéltól és az éles késtől, meg a kegyetlen éhségtől, ha csak ez segíthet. Az erőtlen segítség az orvostudományban éppúgy árt, mint az állampolgárok közösségében." Rajta hát, frissen vágjunk és égessünk! Ahol eddig a szánalmas koponyalékelést alkalmaztuk, ott ezentúl a fej egyszerű levágásával segítsünk; ahol a szív körül van hiba – ez rendszerint azoknak a szerelmi vétkeknek a büntetése szokott lenni, amelyet a beteg anyja követett el – és túl sok vér tolul a szívhez, ott szívendöféssel nyissunk szabad utat neki;

* – szent – *Szerk.*

ha valakinek gyomorrákja van, vágjuk ki az egész gyomrát – az öreg Eisenbart doktor, akiről a nép énekel, valójában nem is volt olyan rossz, csak kora nem értette meg őt. Éppígy van a bűnözőkkel is, következtet Leo, ne csak ők bűnhődjenek, hanem a nép is velük, és a lagymatag korunk által alkalmazott büntetések nem elég hatásosak; több lefejezésre és kínvallatásra volna szükség, különben annyi lesz a bűnöző, hogy nem férnek el a dologházakban. Nagyon helyes! Aki gyilkol, annak az egész családját ki kell irtani, és szülővárosának minden lakója kapjon legalább huszonöt botütést e gyilkosságban való bűnrészessége miatt; aki tiltott szerelemnek hódol, annak összes fivéreit is kasztrálni kell. És a büntetések megszigorítása is csak hasznos lehet. Mióta a lefejezés, mint fentebb láttuk, már nem büntetés, hanem csak gyógyászati amputáció a test megmentésére, azóta ezt a halálnemet törölni kell a büntető törvénykönyvekből, és helyébe kerékbetörésnek, felnégyelésnek, karóba húzásnak, elégetésnek, tüzes fogókkal szaggatásnak stb. kell lépnie.

Ilyen módon Leo a pogánnyá vált orvos- és jogtudománnyal egy kereszténytyit helyezett szembe, amely kétségtelenül hamarosan mindenütt érvényesül majd. Ismeretes, hogy ugyanezen alapelvek szerint vezette be a történelembe is a kereszténységet, s így pl. a hegelenceket, akiket a francia forradalmárok gyermekeinek tart, felelőssé teszi a Párizsban, Lyonban és Nantes-ban kiontott vérért, sőt még Napóleon tetteiért is; ezt csupán azért említem meg itt, hogy bemutassam a fáradhatatlan férfiú örvendetes sokoldalúságát. Úgy hírlik, hogy legközelebb egy keresztény alapelvek szerint szerkesztett német nyelvtant várhatunk tőle.

[Polemik gegen Leo]
A megírás ideje: 1842 május 7. és 11. között
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung",
1842 június 10-i (161.) sz.
* * * *jelzéssel*

Részvétel a badeni kamara tanácskozásain

Berlin, június 21. Minél jobban kifejlődik nálunk a politikai tudat, minél szabadabban és hangosabban szólal meg Poroszország közvéleménye, annál inkább egynek érezzük magunkat a többi német törzzsel, annál nagyobb érdeklődéssel figyeljük államéletük megnyilvánulásait. Ez cáfolhatatlan bizonyítéka annak, hogy ledőltek azok a korlátok, amelyek a közvéleményben oly sokáig fennálltak Poroszország és az alkotmányos Németország között; hogy megszűnt már a nemzet megosztottsága, amelyet egyfelől sok porosz gőgös önteltsége, másfelől a délnémet liberálisoknak a kormányzatunkkal szembeni gyanakvása alakított ki. Noha az a fogadtatás, amelyben Welckert tavaly nemcsak Észak-Németország többi részén, hanem Berlinben is részesítették, már kifejezte, hogy megtörtént a kibékülés a haladás északnémet és délnémet képviselői között, mégis csupán a poroszországi cenzúra enyhülése után kezdett a szabadságra való egységes törekvésben egyre észrevehetőbben összeforrni hazánk e két nagy területe. A poroszok hirtelen abbahagyták önteltségüket, felülmúlhatatlan intézményeikkel való dicsekvésüket és hencegésüket; nem egészen egy fél év alatt olyan hiányosságokra derült fény, amelyekről polgártársaink többsége nem is álmodott. Másfelől a délnémeteket a szabadelvű és gyakran egyenesen ellenzéki porosz sajtó megszabadította a porosz néppel és politikai műveltségi fokával szemben táplált előítéleteik utolsó maradványaitól is. Ilyen körülmények között érthető, hogy igen élénk érdeklődés kíséri nálunk a badeni képviselői kamara tanácskozásait. Miután a poroszok a sajtóban kimutatták politikai nagykorúságukat, azt vártuk, hogy a délnémetek is mindent elkövetnek azért, hogy ne maradjanak el mögöttük. A württembergi kamarának a bírósági eljárásról folytatott tanácskozásaiból azonban nagyon is világosan kitűnt, hogy mennyire hiányzanak régi, 1833-as vezéregyéniségei. Badenban viszont arra lehetett számítani, hogy a kamara feloszlatása után[205] nem fog egykönnyen lecsillapodni a politikai élet. A választások alatti erőteljes megmozdulások biztató jelei voltak az élénkségnek és a belső ügyek iránti érdeklődésnek; s bár a sajtónak nem volt megengedve, hogy a távolból és lélekben bennünket is részeseivé

tegyen ezeknek, a kamarában a választásokról folyt vitákban mégis szóba kerültek és most teljes szemléletességgel elénk tárulnak. Ezek a viták, azon utalásokkal együtt, amelyeket a sajtó hellyel-közzel az egyes küldötteknek rendezett ünneplésről tett, világos képet nyújtottak nekünk az erőfeszítés és a harc ama napjairól. A schwetzingen-philippsburgi választáson egyebek között az is kiderült, és ismét igen kirívóan, hogy sehol semmi nem árt többet a kormányoknak, mint a hivatalnokok túlzásba vitt ügybuzgalma. A badeni alkotmány történetében még nem volt példa olyan mesterkedésekre, amilyeneket itt alkalmaztak azért, hogy Rettiget válasszák meg. Már az az egyszerű tény is, hogy egy olyan választókerület, amelynek *húsz évig egyfolytában* mindig von Itzstein volt a képviselője, most egyszerre elejtette őt, aki pedig igazán elég gyakran váltotta tettekre érzületét, s helyette a kormánypártból választott küldöttet, már ez is kellőképpen bizonyította, hogy ez a választás nem volt szabad. Annál örvendetesebb volt az az elégtétel, amelyben a kamara részesítette von Itzsteint.[206] Az ember örömmel hallja a kamarában a német szabadelvűség veteránjait, Itzsteint és Welckert, valamint a fiatalabb nemzedéket, Rinderschwendert stb., akik a jól ismert módon beszélnek. Hogy Mathy képviselőt minden áskálódás ellenére megválasztották, az azért is nagyon jó benyomást kelt, mert ő Németországban egyáltalán az első újságíró, aki kamarai képviselő.

Teilnahme an den Verhandlungen der badischen Kammer
A megírás ideje: 1842 június 21.
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung",
1842 június 25-i (176.) sz.
* *jelzéssel*

[A „Spenersche Zeitung" szabadelvűsége]

Berlin, június 22. A „Spenersche Zeitung"[207] nemrég maga közölte – minthogy eddig senki más nem vállalkozott erre – önmagának azt a dicséretét, amelyet véleménye szerint megérdemel. Az a „Rückblick"*, amelyet múlt félévi tevékenységére vet, elegendő számára ahhoz a fontos felfedezéshez, amely szerint *ő* az, aki a sajtó szabadabb mozgásának utat tört. Épületes látvány, amint az emelkedett öntudat ünnepi ábrázatával, vasárnapiasan kikefélt szalonkabátban odaáll olvasóközönsége és a külföldi újságok elé és fejére teszi a szabadelvűség polgárkoronáját. A „Spenersche Zeitung" azt állítja, hogy ha ő, vagy jobban mondva az a *, aki a kérdéses cikkért felelős, tehát ha ez a * nem léteznék, akkor mind a mai napig egyetlen porosz újság sem jutott volna el a szabadelvűség jelenlegi színvonalára. Miután ugyanis a cenzúrakörlevél[209] megjelent, a * hamarosan kipróbálta, hogy meddig szabad elmenni az ellenzékieskedésben, halkan kopogtatott, s lám, megnyittatott neki. Természetes, hiszen azokat a halk, görnyedező, jóindulatú, alázatos, szelíd cikkeket végeredményben már előbb is engedélyezték volna. A * annyit igazán feltételezhetett volna cenzoráról, hogy meg tudja különböztetni a háziállatot a ragadozótól. De Isten ments! A nyárspolgáriságnak ez az elszigeteltsége olyan korlátolt, hogy az agyán átvillanó legközönségesebb ötletet is eredetinek, zseniálisnak, a maga nemében páratlannak tartja. Megjelenik a cenzúrakörlevél: most hát minden írónak rögtön meg kell változtatnia írásmódját, szabadabban kell szólnia. Csillagosunk azonban azt hiszi, hogy ő az egyetlen a világon, akinek az értelme képes erre a következtetésre, s ezért a többi újságírónak bele akarja verni az orrát abba, hogy most szabadabban írhat. De ezzel még nincs vége. Ő szabadelvűnek tartja magát. Van némi érzéke a nyilvánossághoz. Szívének legtitkosabb, legbensőbb rejtekében talán szunnyadozik egy félénk gondolat a rendi viszonyok fejlesztéséről. – Mit fog tenni tehát? Ír egy sor cikket, amelyek a szabadelvűségnek egy teljes skáláját alkotják; ma a legszelídebbet közölteti, holnap egy fél szemerrel kevésbé szelídet stb. Annál a foknál mindenesetre

* – „Visszapillantás"[208] – *Szerk.*

megáll, ahol a szelídség és az úgynevezett szabadelvűség egyensúlyban van. És ezt nevezi csillagosunk „úttörésnek"!? A többi porosz lapszerkesztőség sem fogja aztán sajnálni a fáradságot, hogy a „Spenersche Zeitung"-ot olvassa, megtanulja belőle, mi a szabadelvűség! Emellett mulatságos, hogy politikusunk sehogy sem képes megérteni, miért nem kelt cikkeivel éppolyan feltűnést, mint bizonyos lapok az övéikkel; miért van az, hogy őt, a porosz szabadelvűség zászlóvivőjét, a nagy úttörőt, mégis minden külföldi lap kigúnyolja, és azzal kell vigasztalódnia, hogy félreismerik.

[Die Freisinnigkeit der Spenerschen Zeitung]
A megírás ideje: 1842 június 22.
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung",
1842 június 26-i (177.) sz.
* *jelzéssel*

[A „Kriminalistische Zeitung" megszűnése]

Berlin, június 25. Az itteni „Kriminalistische Zeitung"[210] július 1-től „egyelőre beszünteti megjelenését". Tehát az esküdtbíróságok elleni tirádái mégsem találtak a kívánt helyeslére a közönségnél. A „Kriminalistische Zeitung" juste-milieu* lap volt a jogi területen. Nyilvánosságot és szóbeliséget kívánt, de esküdteket a világért sem. Az ilyen irányzat felemás voltát azonban szerencsére egyre inkább felismerik, s az esküdtbíráskodás hívei napról napra többen lesznek. A „Kriminalistische Zeitung" azt tekintette alapelvnek: a végrehajtó hatalom egyetlen ágazatát sem szabad közvetlenül a nép kezébe adni, következésképpen a bírói tisztséget sem. Ez persze nagyon szép volna, ha a bírói hatalom nem volna valami egészen más dolog, mint a végrehajtó hatalom. Mindazokban az államokban, ahol valóban megtörtént a hatalmak szétválasztása, a bírói és a végrehajtó hatalom semmi kapcsolatban nincs egymással. Így van ez Franciaországban, Angliában és Amerikában; a két hatalom összevegyítése a legszörnyűbb zűrzavarra vezet, végső következményként pedig egy személyben egyesülne a rendőrfőnök, a vizsgálóbíró és a bíró. De az, hogy a bírói hatalom a nemzet közvetlen tulajdona, amelyet esküdtjei által gyakorol, az nem csupán az elvből, hanem a történelemből is rég bebizonyosult. Az esküdtbíróság nyújtotta előnyökről és biztosítékokról nem is szólok, fölösleges volna egyetlen szót is vesztegetni erre. De ott vannak a megrögzött jogászok, a betűrágók, akiknek a jelszavuk: fiat justitia, pereat mundus!** Ezeknek persze nincs ínyükre a szabad esküdtbíróság. Ezzel ugyanis nemcsak a bírói tisztségből szorulnának ki, hanem a törvény szent betűje, a holt, elvont jog is veszélybe kerülne. Ennek pedig nem szabad elvesznie, ez az ő palládiumuk***, s ezért csapnak az urak olyan éktelen lármát, ha az esküdtek valahol Franciaországban vagy Angliában egy szegény proletárt, aki az éhezéstől kétségbeesve egy fillér ára kenyeret lopott, felmentenek. noha a

* – középutas – *Szerk.*

** – legyen igazság, ha belepusztul is a világ![211] – *Szerk.*

*** – védő szellemük, szentségük, oltalmuk – *Szerk.*

tény tanúk és vallomás alapján meg van állapítva – akkor diadalmaskodva kiáltják: lám, ez az esküdtbíráskodás következménye, a tulajdonnak, sőt magának az életnek a biztonságát ássák alá, szentesítik az igazságtalanságot, nyíltan hirdetik a bűnözést és a forradalmat! – Reméljük, hogy a „Kriminalistische Zeitung" egyelőre nem fog ismét „ideiglenesen" megjelenni.

[Das Aufhören der Kriminalistischen Zeitung]
A megírás ideje: 1842 június 25.
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung",
1852 június 30-i (181.) sz.
* ** *jelzéssel*

A porosz sajtótörvények bírálatához[212]

Berlin, június. A porosz ember számára két útja van annak, hogy nyilvánosságra hozza gondolatait. Vagy belföldön nyomatja ki, ahol aztán alá kell vetnie magát a hazai cenzúrának, vagy ha itt kifogásokba ütköznék, még mindig megteheti, hogy állama határain kívül, egy másik szövetségi állam cenzúrájának veti alá magát, vagy idegen országok sajtószabadságát veszi igénybe. Mindenképpen az állam joga, hogy esetleges törvénytelenségek ellen megtorló intézkedéseket tegyen. Az első esetben a dolog természetéből következően, csak rendkívül ritkán alkalmazhatók ilyenfajta intézkedések, minthogy a cenzúra rendszerint inkább túl sokat töröl, mintsem túl keveset, s a legkevésbé enged át *büntetendő* dolgokat. A külföldi sajtótörvények alapján készült publikációknál azonban már sokkal inkább és gyakrabban fordulhat elő, hogy elkobozzák a művet és bírósági eljárást indítanak a szerző ellen. Hogy a porosz sajtó-törvényhozás egészéről ítéletet alkothassunk, ahhoz nagyon fontos, hogy a törvényes megtorló intézkedéseket se hagyjuk figyelmen kívül.

Az erre vonatkozó törvények jelenleg – minthogy eddig még nincs külön megtorló sajtó-törvényhozásunk – különféle címszók alatt szétszórtan a Landrechtben[213] találhatók. A becsületsértésre, erkölcstelenségre stb. vonatkozó büntető törvényektől egyelőre eltekinthetünk, mert hiszen főként politikai vétségekről szólunk, itt pedig a vonatkozó pontokat e címek alatt találjuk: hazaárulás, az országos törvények arcátlan, tiszteletlen kifogásolása vagy kigúnyolása, és felségsértés. Mint azonban hamarosan kitűnik, ezek a törvények olyan határozatlan megfogalmazásúak, és főként a sajtó vonatkozásában olyan tágan és tagadhatatlanul önkényesen értelmezhetők, hogy megítélésüket lényegében ⟨csupán⟩ a bírósági gyakorlatnak kell meghatároznia. Mert ha helyes az az előfeltételezés, hogy minden törvényhozás* szelleme a bírósági tisztviselőkben** válik élővé, akkor az

* *A „Rheinische Zeitung"-ban* „minden törvényhozás" *helyett*: „a mi törvényhozásunk" – *Szerk.*

** *A „Rheinische Zeitung"-ban* „a bírósági tisztviselőkben" *helyett*: „a mi bírósági tisztviselőinkben" – *Szerk.*

egyes rendelkezések általuk használatos értelmezése szükségképpen lényeges kiegészítő mozzanata e rendelkezésnek, mint ahogyan kétséges esetekben jelentős mértékben befolyásolja is a döntést az eddigi gyakorlat.

E cikk írója most abban a helyzetben van, hogy a porosz sajtótörvényekről alkotott véleményét kiegészítheti egy porosz bíróság előtte fekvő, részletesen indokolt döntése alapján. Egy Poroszországon kívül kinyomatott, a belföldi ügyekről szóló írás szerzője[214] ellen minden fentebb felsorolt bűncselekmény miatt vizsgálat indult, s bár a hazaárulás vádja alól teljesen felmentették, az országos törvények arcátlan és tiszteletlen kifogásolásában és kigúnyolásában, valamint felségsértésben bűnösnek mondták ki.

A porosz büntetőjog 92. §-a a következőképpen határozza meg a hazaárulás bűntettét: „az olyan vállalkozás, amely az állam alkotmányának erőszakos megdöntésére vagy az államfő élete vagy szabadsága ellen irányul, hazaárulás". Feltételezhető, hogy a mostani viszonyok között ezt a törvényi meghatározást általánosan elismerik elegendőnek. Minthogy pedig az semvárható, hogy ilyenfajta vállalkozásokat a sajtó kezdeményez, vagy olyan emberek, akik igazságszolgáltatásunk számára elérhetők, ez a pont meglehetősen kevéssé fontos a sajtó szempontjából. Az a világos szó, hogy „erőszakos", elegendő védelmet nyújt a bírói önkénnyel vagy szolgaisággal szemben. Egy másik pont viszont rendkívül fontos a sajtó szempontjából, mégpedig az, amely az országos törvények meg nem engedett bírálatáról szól. Az erre vonatkozó törvényes rendelkezések a következők: Büntetőjog*, 151. §:

„Aki az országos törvények és állami rendeletek arcátlan, tiszteletlen kifogásolása vagy kigúnyolása által elégedetlenséget idéz elő, az 6 hónaptól 2 évig terjedő fogházbüntetéssel vagy várfogsággal sújtandó." Ide tartozik az 1819 október 18-i ediktum**, amelyben a XVI, 2. alatt ez áll: „hogy az országos törvények és állami rendeletek arcátlan, tiszteletlen kifogásolásánál és kigúnyolásánál ne pusztán az legyen a kérdés, hogy előidéztek-e békétlenséget és elégedetlenséget, hanem maguk az ilyen bűnös kijelentések is a fenti büntetéssel sújtandók".[215]

Már első pillantásra feltűnik azonban, milyen határozatlanok és elégtelenek ezek a törvényes rendelkezések. Mit jelent az, hogy *arcátlan* és *tiszteletlen*? Nyilvánvaló, hogy vagy az első, vagy a második rész fölösleges a büntetőjogi paragrafusban. Az országos törvények arcátlan kifogásolása vagy kigúnyolása úgyszólván az elégedetlenségre való izgatás szinonimájá-

* *A „Rheinische Zeitung"-ban*: „Általános Országos Jog, II. rész, 20. cikk" – *Szerk.*

** *A „Rheinische Zeitung"-ban*: cenzúra-ediktum – *Szerk.*

nak minősül, és az 1819 okt. 18-i ediktum egyenesen ki is mondja e fogalmak egybeesését. A törvényi meghatározás tehát így volna értendő: Aki az országos törvények és állami rendeletek arcátlan, tiszteletlen kifogásolását vagy kigúnyolását követi el, az ezzel elégedetlenségre és békétlenségre igyekszik izgatni és ezért a vonatkozó büntetéssel sújtandó.

Csak most vehetjük alaposan szemügyre a törvényt. Az *„arcátlan"* és *„tiszteletlen"* meghatározások egymás mellé állítása olyan balfogás volt a törvényhozó részéről, amely a legnagyobb zűrzavart idézheti elő. Lehet valaki tiszteletlen anélkül, hogy arcátlan volna. A tiszteletlenség olyan hiba, hanyagság, elhamarkodottságból fakadó tévedés, amely a legderekabbal is előfordulhat; az arcátlanság előfeltételezi az animus injuriandit*, a rossz szándékot. Hát még a „kigúnyolás"! Milyen nagy a távolság a „tiszteletlenségtől" a „kigúnyolásig"! És mégis ugyanaz a büntetés jár a kettőért. Ez a két fogalom nem pusztán *mennyiségileg* különbözik egymástól, nem csupán két különböző fokozata egy és ugyanazon dolognak, hanem minőségileg, lényegükben különbözők, egyenesen összemérhetetlenek. 〈Ha találkozom valakivel, akinek hálával tartozom, észreveszem és kikerülöm, hogy ne kelljen köszönnöm neki, akkor ez *tiszteletlenség*; ha pimaszul az arcába bámulok, homlokomba húzom a kalapomat és mellette elhaladva könyökömmel oldalba vágom, akkor ez *arcátlanság*; ha pedig számárfület mutatok és fintorokat vágok neki, ez *kigúnyolás*. Sőt bizonyos emberek már azt is tiszteletlenségnek tartják, ha nem veszi észre őket valaki.〉 És ezeket a különböző dolgokat vegyük egy kalap alá egy törvényben? A „tiszteletlent" mindenesetre törölni kellene innen, s ha nem akarjuk teljesen kihagyni, egy külön paragrafusba kellene tenni. Tiszteletlen kifogásolással ugyanis sohasem lehet elégedetlenségre és békétlenségre *törekedni*, mert tiszteletlenséget mindenkor *akaratlanul, önkéntelenül*, vagy legalábbis *rossz* szándék nélkül követnek el. Ha tehát ott marad a „tiszteletlen" szó, akkor ezzel azt mondjuk ki, hogy az államban uralkodó viszonyok mindennemű kifogásolása elégedetlenség szítására irányul és ezért büntetendő. Ez azonban teljes ellentétben volna mostani cenzúra-viszonyainkkal. Röviden: az egész zűrzavar abból ered, hogy a „tiszteletlen" szó a cenzúra-utasításokból, ahová való, átkerült a *törvénybe*. Cenzúraügyekben a cenzornak mint rendőrtisztviselőnek a belátására bízható – amíg a cenzúra rendőri rendszabály – annak eldöntése, hogy mit tart „tiszteletlennek" és mit „jóindulatúnak"; a cenzúra kivétel, s itt pontosabb meghatározások sohasem lesznek lehetségesek. A büntető törvénykönyvben azonban nem szabad

* – sértő szándékot – *Szerk.*

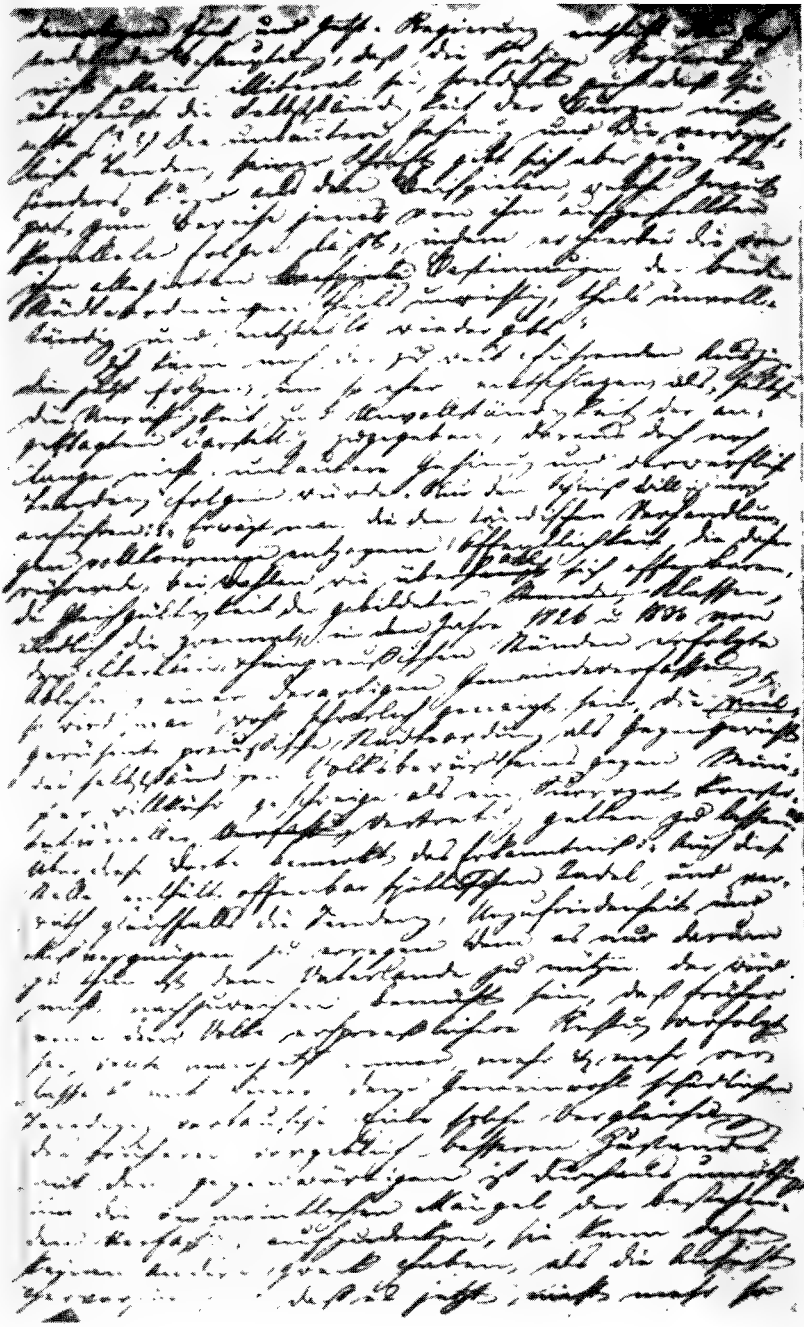

Egy oldal a „Porosz sajtótörvények bírálatához" kéziratából

ilyen bizonytalan fogalomnak, a szubjektív tetszés ilyen széles körű érvényesülésének előfordulnia, a legkevésbé pedig ott nem, ahol politikai nézetek különbségének *kell* közrejátszania, a bírák pedig nem esküdtek, hanem állami hivatalnokok.

Legjobban a bírósági gyakorlat alapján bizonyítható be, hogy helyes a törvény e bírálata, indokolt a fogalmak összekeverésének kifogásolása. Idézem a fentebb említett ⟨ez év április 5-én aláírt⟩ és már közzétett ítéletet:

Az említett sajtótermékben a szerző leírja, hogy – jól jegyezzük meg – 1840 végén miként alkalmazták Poroszországban a cenzúrát, s ebből a következő passzusokat inkriminálták[216]: „Mint ismeretes, nálunk sem a legkisebb újságcikk, sem a 20 ívet meghaladó írások nem jelenhetnek meg cenzúra nélkül; ha az írás politikai tárgyú, akkor a cenzúrázás többnyire egy rendőrtisztviselő feladata, s ő az (1819 október 18-i) cenzúra-szabályzat bizonytalan meghatározásai miatt csupán a miniszter külön utasításaihoz igazodhatik. Ez a cenzor, minthogy teljesen a minisztertől függ és csak a miniszternek felelős, kénytelen minden olyasmit törölni, ami nem felel meg fölöttesei egyéni nézeteinek és szándékainak. Ha a szerző panaszt tesz ellene, akkor rendszerint elutasítják, vagy csak annyi idő múltán ismerik el az igazát, hogy *már semmit sem ér vele*. Máskülönben hogyan volna lehetséges, hogy a tisztességes nyilvánosság 1804-ben elhangzott ama dicsérete óta még a legalárendeltebb hivatalnok eljárásának legenyhébb kifogásolásával sem találkozik az ember egyetlen porosz újságban sem, egyetlen itt nyomtatott könyvben sem, hogy minden a közérdeket csak távolról is érintő utalásnak (a „Staatszeitung"[217] „Belföld" rovatát nyilván senki sem számítja ide) a porosz határokon kívülre kell menekülnie ahhoz, hogy megjelenhessék!

És még itt sincs biztonságban attól az aggasztó hivatalnoki önkénytől, amelyet III. Frigyes Vilmos joggal nevez az elnyomott nyilvánosság szükségszerű következményének; hogy külföldi újságok révén se jusson el Poroszországba semmiféle kedvezőtlen vélemény a hivatalnokok cselekedeteiről, semmiféle valamelyest is őszinte megvilágítása állapotainknak, az ilyen lapokat vagy kitiltják, vagy a jól ismert eszközökkel kezessé teszik szerkesztőségüket. Sajnos, nem túlzunk! A francia lapokat természetesen beengedik, de legtöbbjük nem küldhető keresztkötéssel Poroszországba, s ezért *egy* ilyen lap évente több mint 400 tallér postaköltségbe kerülne; a látszatot megőrzik ugyan, de a dolog lényegét tekintve az ilyen engedély ugyanaz, mint a kitiltás. Másként bánnak el a *német* lapokkal. Ha ezeknek szerkesztői nincsenek már a *maguk* jól felfogott érdekében is résen, ha Berlinnek nem tetsző cikket közölnek Poroszországról vagy porosz hivatal-

nokokról, akkor a porosz kormány (készek vagyunk aktákkal bizonyítani ezt annak, aki kételkedik benne) szemrehányásokat és panaszokat intéz hozzájuk, fenyegetően követeli tudósítóik megnevezését, és csak megalázó feltételekkel hagyja számukra továbbra is nyitva a jövedelmező porosz piacot."

E jellemzés után megjegyzi a vádlott, hogy az így alkalmazott cenzúra a közvéleményen való hatalmaskodó gyámkodássá, annak tényleges elfojtásává lesz, és végül a hivatalnokok igen aggasztó, a népre és a királyra nézve egyaránt veszélyes önkényére vezet.

Nos, milyen benyomást kelt ez a passzus? Nem kapná-e meg manapság az ilyen hangnemben megírt mű a poroszországi kinyomatási engedélyt? Nem pontosan ugyanígy ítélik-e meg az összes porosz lapok az akkori cenzúra-állapotokat? Nem mondtak-e már ennél sokkal erősebb dolgokat is *még fennálló* intézményekről? És mit mond az ítélet?

„Az alattvaló nem nyilatkozhatik ilyen módon a törvényekről és állami rendeletekről; az az állítás, hogy minden a közérdeket akár csak távolról is érintő utalásnak a porosz határokon kívülre kell menekülnie ahhoz, hogy megjelenhessék, hogy a cenzúrának Poroszországban alkalmazott módja a közvéleményen való hatalmaskodó gyámkodást, annak tényleges elfojtását foglalja magában, lényegét és szavait tekintve *arcátlan kifogásolást* tartalmaz és sérti az állam iránti köteles tiszteletet. Az a kijelentés pedig, hogy ez elősegíti a hivatalnokok igen aggasztó, a népre és a királyra nézve egyaránt veszélyes önkényét, világosan bizonyítja az így ábrázolt intézményekkel való békétlenség és elégedetlenség keltésének tendenciáját. A vádlott a megejtett vizsgálat során megkísérelte bebizonyítani, hogy a cenzúra tevékenységéről alkotott ítélete a valóságon alapszik, és e tekintetben több olyan speciális esetet idézett, amikor publicisztikus tartalmú cikkektől megtagadták a kinyomatási engedélyt ⟨idézte Seyffert titkos kormányfőtanácsosnak a »Leipziger Allgemeine Zeitung« szerkesztőjével való levélváltást is, annak bizonyítására, hogy ezen újság valóban a porosz kormány befolyása alatt áll⟩.

Ezek a hivatkozások azonban nyilvánvalóan jelentéktelenek, eltekintve ugyanis attól, hogy egyes példák egyáltalán nem bizonyítják valamely állami intézmény értékét vagy értéktelenségét, még ha helyesnek tételeznők is fel a vádlott által alkotott véleményt, azon forma miatt, amelyben kifejti ezt, fenn kell tartani az arcátlanság és tiszteletlenség vádját. Nem higgadtan fejtegető módon ítélkezik, hanem olyan kifejezésekkel kifogásol, amelyek ha személyek ellen irányulnának, kétségtelenül sértésnek volnának tekinthetők."

Továbbá: „A vádlott ezt mondja a kommunális berendezkedésről: »mindenekelőtt meg kell persze különböztetni az 1808-as városi rend-

tartást[218] a revideált 1831-estől. Az előbbi az akkori idők liberális jellegét viseli magán és tiszteletben tartja a polgárok önállóságát; a másodikat a mostani kormányzat mindenütt pártolja és nyomatékosan ajánlja a városoknak.« Az e szavakban foglalt ellentét »az akkori idők liberális jellege« és a »mostani kormányzat« között, azt az arcátlanul kifogásoló állítást tartalmazza, hogy a mostani kormányzat nemcsak hogy nem liberális, hanem egyáltalában a polgárok önállóságát sem tartja tiszteletben (??). Írásának tisztességtelen érzülete és elvetendő tendenciája azonban különösen azokból a példákból tűnik ki, amelyeket a vádlott az általa felállított párhuzam bizonyítására felvonultat, és amelyekben részint hibásan, részint hiányosan és eltorzítva közli a két városi rendtartás általa idézett rendelkezéseit."

Eltekintek az ezután következő részektől, amelyek túl messzire vezetnének, annál is inkább, mert ha elfogadjuk is, hogy a vád tárgyává tett fejtegetés hibás és hiányos, ebből még korántsem lehet „tisztességtelen érzületre és elvetendő tendenciára" következtetni. Csak a befejezést akarom még idézni: „Ha figyelembe vesszük, hogy a rendi tanácskozások a nyilvánosság teljes kizárásával folynak, hogy ebből következően a művelt osztályok a választásokon és mindenben közönyt tanúsítanak, végül pedig azt, hogy az ilyen kommunális berendezkedést a liberális rajna-poroszországi rendek két ízben, 1826-ban és 1833-ban, elutasították, akkor bizonyára nemigen hajlunk arra, hogy a *sokat dicsért* porosz városi rendtartást az önálló népi tudat ellensúlyának tekintsük a miniszteri önkénnyel szemben, vagy pláne az alkotmányos képviselet pótlékának." E szavakról a következőket jegyzi meg az ítélet: „Nyilvánvaló, hogy ez a passzus is gúnyos kifogásolást tartalmaz, valamint az elégedetlenség és békétlenség keltésének tendenciájáról is tanúskodik. Aki csupán arra törekszik, hogy hazája javát szolgálja, az nem igyekszik bebizonyítani, hogy azelőtt a nép számára hasznosabb irányzatot követtek, s ezt most egyre inkább elhagyják és a közjóra káros tendenciával cserélik fel. A fennálló berendezkedés vélt hiányosságainak feltárásához teljesen szükségtelen a régebbi, állítólag kedvezőbb állapotnak a mostanival való ilyen összehasonlítása; ezért ennek nem lehet más célja, mint olyan vélemény kialakítása, hogy most már nem áll olyan jól a nép java, mint azelőtt, s ezáltal békétlenség és elégedetlenség keltése."

〈De elég az idézetekből, amelyeket egyébként megtízszerezhetnék!〉 Amit a törvényről fentebb mondottam, azt a gyakorlat túlontúl is igazolja. A tiszteletlenség meghatározása, amely a rendőrség, a cenzúra hatáskörébe tartozik, itt kifejezésre juttatja káros hatásait. E fogalomnak a törvény talajára való átültetésével ezt a mindenkori, szigorúbb vagy enyhébb cenzúrától teszik függővé. Ha a cenzúra éppen szigorú, mint 1840-ben, akkor a

legenyhébb kifogás is tiszteletlen. Ha ⟨enyhe és⟩ emberséges, mint most, akkor az, ami azelőtt arcátlanságszámba ment, ma tiszteletlenségnek is alig nevezhető. ⟨Ebből fakad az az ellentmondás, hogy a „Rheinische" és a „Königsberger Zeitung"-ban[219] olyan dolgok kapják meg a porosz kinyomatási engedélyt, amelyek 1840-ben nemcsak meg nem engedettek, hanem büntetendők is voltak.⟩ A *cenzúrának* természeténél fogva ingadozónak kell lennie; a *törvénynek* azonban szilárdnak kell lennie, míg csak el nem törlik; függetlennek kell lennie a rendőrségi gyakorlat hullámzásaitól.

S ráadásul még itt van „a békétlenség és elégedetlenség keltése"! Ez csakugyan célja* minden ellenzéknek. Ha én kifogásolom ezt a törvényi meghatározást**, akkor csakugyan az a szándékom, hogy ezzel elégedetlenséget keltsek, nem csupán*** a nép között, hanem ⟨lehetőleg⟩ a kormányzatban is. De hogy is lehetne másként kifogásolni valamit, mint azzal a szándékkal, hogy másokat is meggyőzzünk a kifogásolt dolog — enyhén szólva — tökéletlenségéről, tehát ezzel elégedetlenséget keltsünk bennük? Hogyan lehet itt kifogásolni, ott pedig dicsérni, miképpen tarthatok valamit egyszerre rossznak és jónak? Ez tisztára lehetetlenség. Vagyok annyira becsületes, hogy rögtön kereken megmondom: az a szándékom, hogy e cikkemmel elégedetlenséget és békétlenséget keltsek a porosz büntetőjog 151. §-a ellen, és mégis meggyőződésem, hogy nem „arcátlanul és tiszteletlenül" kifogásolom, mint az említett § mondja, hanem „tisztességesen és jószándékúan", mint a cenzúrakörlevél[209] mondja. A cenzúrakörlevél azonban szentesítette az elégedetlenség keltésének ezt a jogát, és a porosz nemzet dicsőségére válik, hogy azóta már minden lehetséges° megtörtént az elégedetlenség és békétlenség fölkeltése végett. Ezzel a §-nak ez a része gyakorlatilag hatálytalanná vált, és a „tiszteletlen kifogásolás" büntethetősége jelentősen korlátozódott. Ez elegendő bizonyíték arra, hogy ez a § heterogén, törvényhozói és sajtórendészeti rendelkezések keveréke és zagyvaléka.

Ez is egészen egyszerűen azzal a korral magyarázható, amelyben a Landrechtet összeállították, azzal a konfliktussal, amely e korszak szabadelvű felvilágosodása és az akkori porosz ancien régime°° között volt. Akkoriban a kormányzat, az állami berendezkedések elleni békétlenség keltése nem

---

* A „*Rheinische Zeitung*"-*ban*: Ez persze részben célja – *Szerk.*

** A „*Rheinische Zeitung*"-*ban*: kifogásolok egy törvényi meghatározást – *Szerk.*

*** A „*Rheinische Zeitung*"-*ban*: mégpedig nem – *Szerk.*

° A „*Rheinische Zeitung*"-*ban*: már sok minden – *Szerk.*

°° – régi rendszer – *Szerk.*

sokkal volt enyhébb dolog, mint a hazaárulás, s mindenesetre már olyan bűncselekmény, amelyre nagyon csinos eljárást és ítéletet lehetett alapozni.

A felségsértés kevéssé érdekel bennünket. A porosz újságírókban eddig megvolt az a helyes érzék, hogy a király személyét kihagyják a játékból. Ez a király személyének sérthetetlenségét kimondó alkotmányos elv előlegezése, és csak helyeselhető.

Ezennel a törvényfelülvizsgáló bizottság[220] szíves figyelmébe ajánljuk a fenti paragrafust; mindazonáltal továbbra is arra fogunk törekedni, hogy a jelzett becsületes, jó szándékú és tisztességes módon igen nagy elégedetlenséget és békétlenséget keltsünk állami berendezkedésünk minden idejét múlta és nem liberális maradványa ellen.

Zur Kritik der preussischen Pressgesetze
A megírás ideje: 1842 június
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung", 1842 július 14-i (195.) sz., melléklet
* * * *jelzéssel*

Az arcátlanul fenyegetett, de csodálatos módon megszabadított Biblia avagy: A hit diadala

Vagyis: rettenetes, ámde igaz és épületes história Bauer Brunóról, a hajdani licenciátusról; miképpen csábíttatott el az ördögtől, pártolt el az igaz hittől, lett főördöggé, végül pedig miképpen csapatott el jogérvényesen.

Keresztény hősköltemény négy énekben.[221]

ELSŐ ÉNEK

A hit diadalát hogy méltón énekeljem,
Tárd ki szárnyaidat alázkodón, ó lelkem:
A hit nagy győzelmét – de nem! Erőm csupán
Vékony, gyenge nádszál, segítséget kíván;
Más adja a tudását, adja buzgóságát,
Ti hivők, kérjétek rám az Úr áldását!
Saale oroszlánja, *Leo* ordíts nagyot,
Nyújtsd ki, ó *Hengstenberg*, győzedelmes karod!
Te is, egyformán nagy katedrán és a lanton,
Ó *Sack*, hogy erődből tollamba önts, óhajtom!
Krummacher, a hitnek Isten ihlette őre,
Taníts, hogy lehessek igéid hirdetője!
És te nemes *Knappom*, ad a zsoltáraid,
Fényük világítsa a bűn barlangjait!
Te is állj mellettem *Klopstock*, ki a keresztet
A gúnyolódoknak bátran nekiszegezted!
Mi lennék nélküled, hittudós *Jánosom*!
Ha te híven segítesz, merem és vállalom.

Die

frech bedräute,

jedoch wunderbar befreite

Bibel.

Oder:

Der Triumph des Glaubens.

Das ist:

Schreckliche,

jedoch wahrhafte und erbauliche

Historia

von dem weiland Licentiaten

Bruno Bauer;

wie selbiger

vom Teufel verführet,

vom reinen Glauben abgefallen,

Oberteufel geworden

und endlich

kräftiglich entsetzet ist.

Christliches Heldengedicht

in vier Gesängen.

Neumünster bei Zürich

Druckts und verlegts Joh. Fr. Heß

1842.

A „Hit diadala" című brosúra borítólapja

Ti is pártoljatok, *Ezékiel* és *Dávid*,
Gyökérig irtani pogányok álnokságit!
Erős oszlopokként mind körém gyűljetek,
Bősz szitkozódóktól, gúnytól megmentsetek;
Imával az Urat kérjétek lelkesen,
Hogy dicsőségesen végezhessem művem! –
Mi zavarhatta meg a mennyek hozsannáját?
Mi hallgattatta el az angyalok danáját?
Az ördögi ármány már az egekbe ért fel,
S elfojtja e derűt a rothadás bűzével?
Hol csak az örömnek kellene zengeni,
Mit keresnek ott a panasz hangjegyei?
Ki az, ki betölti jajszóval az eget?
Ily szóra fakasztja a jámbor lelkeket:
„Ó Urunk, halljad és hallgasd meg esdeklésünk!
Meddig tűröd még el méltatlan szenvedésünk?
Meddig vársz bosszúddal, meg mikor bünteted
Híveid véréért a gonosz sereget?
Bűnös gőg a földön, világi dölyfösség
A fenség fényében meddig ragyoghat még?
Minden filozófus önmagát magasztalja,
Mily pimasz a szabadgondolkodóknak hangja!
A fennhéjázó gúny mind hangosabbá válik,
A végítéletnek zendítsd meg harsonáit!"
Az Úr szól, csillapít: „Még nem telt be a mérték,
A dögtől áradó szenny és bűz nem elég még;
Bátrakká kell tennem katonáim előbb,
Meg ne hátráljanak majd a sátán előtt.
Berlinből már sokan itt volnának velem,
De köti őket a fortélyos értelem;
Ők nem hisznek bennem, megérteni akarnak,
Bilincsébe verni a szabad gondolatnak,
Bauer Brúnó is hisz, de működik az elme,
A test már hajlamos, hanem a lélek gyenge.
Csak kissé várjatok: megpuhul nemsokára,
Értelme nem soká lesz ördögök zsákmánya.
Ki oly buzgón keres, reám talál majd végül,
Hiú örömeit mind kiveti szívéből.

A gondolkodásnak lemond majd hóbortjáról
Mely fertőzi eszét – és lelke megvidámul.
Filozófusait gúny tárgyává teszi,
A kegyelem ráhull és az Istent hiszi."
Nagy lett a boldogság odafenn e szavakra,
Az Urat dicsérni rákezdtek himnuszukra:
„Méltó vagy rá, Urunk, hogy dicsőítsünk, áldjunk,
A te erőd által teremtődött világunk,
Haragod által lesz gonoszok pusztulása,
Szolgáidnak pedig a felmagasztalása."
És újra szólt az Úr: „Ő az én emberem,
Ki a végső harcban vezérli seregem,
Ha haragom lesújt a csúf, bűnös világra
És vértől lesz vörös minden tengerek árja,
Ha majd a mélységek forrásai feltörnek,
Sűrű sáskarajok árasztják el a földet,
Ha az égből tüzes záporok hullanak,
Mindenütt reng a föld, hegyek leomlanak,
Akkor *Bauer* bátran meglengeti zászlóját
S nem inogva védi a trónust és az oltárt."
Lőn ott fenn boldogság az Úr eme szavára,
Rágyújtanak egy új, magasztaló zsoltárra:
„Halleluja! S a füst örökké felfelé száll."
De lám, az ének még el sem hangzott a mennyben,
S megjelent az ördög pestises bűzben, szennyben.
Szeméből a pokol dühös tüze izzott,
Nyelve a hivőknek vérére szomjazott.
Pimaszul közelít a Felség trónusához,
A mellette álló főangyalok karához,
S szól, mint a mennydörgés: „Hát meddig habozol még,
Meddig kell még itt lenn tűrnöm a gyáva békét?
Biztosan attól félsz, a végítélet napján,
Világ uralmáért hogyha összecsapunk,
Győzelmet aratok angyalaid csapatján,
S mennyboltod rohammal elfoglalja hadunk?
Ha van bátorságod meggyorsítani csatánkat
Zendíttesd meg a kürtjeid,
Hogy összegyűjthessem minden vad katonámat.

Már éget a vágy, hogy áttörjük a szférákat,
S megtámadjuk a híveid!"
  És szól az Úr: „Türelem, az idő nincs már távol,
Mikor majd megtudod, ki az úr a világon.
Nézz csak le a földre, látod a jeleket,
Látod a reszkető, sápadt embereket?
Látod, hogy őket forradalmak, hadak dúlják,
Látod, hogy a törvényt, a vallást hogy gúnyolják,
Az istenkáromlók hogy verik a hivőket,
Ez a kezdet, várhatsz még súlyosabb időket.
Én most kiválasztám egy hűséges szolgámat,
Istentelen népnek hirdesse bibliámat,
Ki fogják gúnyolni; nevetik, megvetik,
Ezt akarom éppen, akkor megyek nekik.
Most még nem, de hamar betelik már a mérték,
Ha tovább is sértik az Úr dicső fenségét."
  Az ördög: „És ki hát e kiválogatott?"
Az Úr: „*Bauer Brúnó.*"
„Ki nemrég licenciát kapott?"
„Úgy van."
„Őkelme, ej, furcsán szolgál neked,
Nem mond soha imát, nem is zeng éneket.
Sorban előveszi csillagképeidet,
Nyugtalan értelme nem hagy békét neki,
Megérteni vágyik hittételeidet,
Minden dogma magvát boncolja, szétszedi."
  Az Úr: „Ha most kuszán szolgál is még nekem,
Majd a világosság útjára vezetem.
S ha most oly bátor is, hogy gondolkozni mer,
Biztos, hogy értelmét hamar veszíti el."
  Az ördög: „Fogadjunk, hogy hozzám pártol ő!
Díszítse koronám, mint fényes drágakő.
Hiszen *Hegel* most is ott kísért a fejében,
Ott fogom meg, vigyázz, ott csípem nyakon szépen."
  Az Úr: „Jól van hát, átengedem néked őt!
Üdvözítőjétől térítsd el e hivőt,
És ha cselszövésed végül céljához érne,
Kacagva vidd el őt poklaid fenekére,
Ám szégyelld el magad, ha célod el nem éred,

Bár spekuláló hév elméjét elragadja,
Hivő szív az igaz utat el mégse hagyja."
Felujjong az ördög: „Ettől ugyan nem félek,
Vigyázz, soká *Bauert* nem mondhatod tiédnek!"
S gyorsan, mint a vihar, száguldott kifelé,
A menny fényes házát bűzével szennyezé.
Ám míg az ördögnek az Úrral volt beszéde,
Lázongásba tört ki a kárhozottak népe.
Szörnyű lármát csapnak, zúg az egész pokol,
„Hol maradsz te, ördög?" ordítják, „Válaszolj!"
Élükön *Hegel* jár két lángoló csóvával,
Utána jön *Voltaire*, rőt cséphadarójával,
Danton dörögni kezd, habzik *Edelmann* szája,
Napóleon kiált: „Rajta, pokol gárdája!"
Dühösen rohannak tűzön, lángokon át,
Ordítva keresik az alvilág urát.
Sietve az ördög a mennyből odapattan,
S odakiált nekik a lobogó katlanban:
„Mi az, piszkos banda, haragomat szítjátok,
Az ördög hatalmát bután kigúnyolnátok?
Izzó parázson nem eleget égtetek,
Hivők véréből nem eleget nyeltetek?"
„Nem úgy!" kiált *Voltaire*, „én vádolom a tétlent,
Nem azért ültettem és ápoltam a kételyt,
Hogy most lovagjai a sötét éjszakának
Rossz hírét kelthessék a filozófiának.
Már a franciák is gyűlölnek engemet,
S hogy ez megtörténjék, te, ördög, engeded?"
„Miért volt a guillotine", szól most *Danton*, „mit ért
Az Isten helyébe tenni az Ész hitét,
Ha butaság az úr s léha nemeseink
Megosztják hatalmuk a papokkal megint?"
S *Hegel*, kinek ajkát a düh eddig lezárta,
Az óriás, hangját egyszerre megtalálta:
„Én életem a tudománynak adtam,
Az ateizmust buzgón tanítottam,
Az öntudatot trónra ültetém,
Hogy győztem Istenen, már azt hivém.
De buta meg nem értés lett a részem,

Tanom gyávák kiforgaták egészen,
Az értelmetlenségnek hódolók
Gúzsba köték a spekulációt.
S hogy bátran most egy férfi álla ki,
Strauss, aki már kezdett félig megérteni,
Alighogy Zürichbe tanszékre hívták,
Az Aula lépcsejéről letaszíták.[160]
Száműzve már a világból, ó, szégyen!
Találmányom, az én nagyszerű gépem.
Száműzve már, nem működhetik ím,
A szabadságért küzdő guillotine.
Mondd hát, ördög, hiába éltem én?
Hiába fáradtam, bölcselkedém?
Soká kell még oly követőmre várni,
Ki a hivők fejét le fogja vágni?" –
Hallja ezt az ördög, kajánul vigyorog:
„Csendesedj, hű szolgám, csendesedj, ne morogj.
Hát nem ismertek még? Ki titeket majd megment,
Tudjátok meg, rég megleltem azt az embert!"
„Ki ő, mondd a nevét, ha mi is tudjuk, úgy jó!"
Mind így kiabálnak, és ő szól: „*Bauer Brúnó*".
Eltorzul az arcuk, felröhög a csapat,
S haragtól pirosan *Hegel* szóra fakad:
„Bolondját járatod, pokol fattya, velünk,
Hiszen *Bauer Brúnó* nem a mi emberünk,
Tudása a hitnek szolgál, nem minekünk!"
„Vak vagy te, ó *Hegel*?" szól a pokol ura,
„Azt hiszed, Bauernak elég a hit bora?
Túl szomjas ő ahhoz, más bort is követel.
Ki oly buzgón harcol, nem könnyen telik el.
Bár most még a hitnek köpenyét viseli.
Megegyezek vele, meglátod, leveti."
„Meghajlok, előtted", *Hegel* örvendezett,
És az egész banda vadul éljenezett.
Ünnepelve vitték uruk a kapuba
S ő diadalmasan repült a pokolra. –
Jámbor nép házában a mély gondolkodó,
Könyvektől környezve töpreng *Bauer Brúnó*,

Térdén a Pentateuch*, mögötte les a sátán,
Keblén hit ömledez, de kétely ül a hátán:
„Mózes írta-e az öt könyvet, vagy nem ő?
A filozófia oly ritkán érthető.
Én, ó jaj, fenomenológiát,
Esztétikát és metafizikát,
Logikát s sajnos, teológiát
Nem sikertelenül tanultam át.
Licenciátus és doktor vagyok,
Reggeltől estig előadok,
Kibékítettem spekulációmmal
A hitet az abszolút fogalommal,
Előttem nincs homály, nincs oly titok,
Melyet megfejteni én nem tudok,
Minden dogmát értek: a teremtését,
A megváltását, a bűnbeesését,
És a csodát a szűz fogantatásban,
Aggály nélkül azt is megmagyaráztam.
De mind e lomból nem lehet kiokoskodni:
A Pentateuch vajon hamis-e vagy valódi?
E kínomban nekem segítséget ki ad?
Ki egészíti ki csonka tudásomat? –
Ó itt az a könyv, titkokkal tele,
Philippus önkezével írta le,
A kétely labirintusain át
Útmutatást vajon eleget ád?
Felütöm és máris tisztábban látok én,
Egy kategória-forrás ömlik felém,
Nézd csak, a fogalmak hogyan szállonganak
És egymásnak arany vödröket gyújtanak!
Mily fenséges látvány!
A tudomány s a hit
Egymást átkarolván
Váltja ím csókjait!
Mélyen lenn az anyag erői zajlanak
Csodás színjáték ez, de csak játék marad!

* Mózes öt könyve – *Szerk.*

Akkor, melyet szőttek, lehull-e majd a fátyol
S a Pentateuch titka előttem is kitárul!
Jöjj el Philippus!"
Kettényílott a fal, s díszként hármas fejékkel
Kilépett egy árnyék, s intett aszott kezével:
„Ó *Bauer, Bauer*, te, az ösvényről ne térj el,
Melyet szabott neked a logikával *Hegel*!
Hol teljes fényében a fogalom ragyog,
Ne engedd, hogy eszed csődbe kergessen ott,
S tagadni merjed a szabad gondolatot."
„De hát a Pentateuch hamis-e vagy valódi?
Ne hagyj cserben, erre légy szíves válaszolni!"
„Ahhoz, akit megértsz, nem hozzám vagy hasonló!"[222]
„Nem hozzád? Jó barát, maradj, ne hagy itt engem!"
Felugrik, s lám, az ellenség áll ott vele szemben.
„Haha, haha, haha, haha, haha, haha!
Ím', a teológus, ím' itt áll ő maga!
Te másban okos vagy, de itt nem vetted észre,
Hogy körben vezetnek, mindig egy helyre érsz el?"
Bibliájához nyúl *Brúnó* ijedt zavarral.
Felkacag az ördög: „Ej, mit akarsz te avval?
Az ábécés könyvön régóta túl vagyunk már,
S te benne – nem hiszem – még örömet találnál?
Hogyan? Ha e sötét falak között rejtőzöl,
Ha beteg agyadból fogalmakat kifőzöl,
Ha tűzzel a vizet vegyíteni akarod,
Szellemed enyhítné, véled, ez italod,
Szellemed, mely láncát szétfeszíteni akarja,
A láncot, mely körben, sötét börtönben tartja. –
Azt hiszed, a vágyat úgy csillapíthatod,
Ha tüzet a vízzel összekavargatod,
A hegyet a völggyel, fehéret feketével?
Emlékezz csak vissza, erre tanított *Hegel*?
Ő Istent gyűlölve nem aggályoskodott,
Az ész előtt minden hagyományt kidobott!"
„Szavad, ördög, úgy zeng, mintha égi forrásból,
S nem onnan eredne, hol pokol tüze lángol;
Engem el nem csábítsz, ördög, hisz' jól tudod,
A spekuláció téged is megfogott.

Mikor szellememnek ím minden lény behódol,
Hogy maradhatnál te mentes a fogalomtól?
Tudom, színleléssel, képmutató szavakkal
Először elbódítasz, aztán viszel magaddal,
Te a szabadságot ígéred tetteinknek,
S merev absztrakciók honába vezetsz minket.
A végletekbe visz szabad gondolatod,
S már csak annyit tudok, hogy én az én vagyok.
E rideg magasság engem biz' el nem csábít,
Hol mit megért az ész, azt lerombolni vágyik,
Zsákmányt leső torok, Moloch a szellemed,
A pozitívumra a fogad te fened.
Látod, ismerlek én, ismerem útjaid,
Mindent, amit mondasz, a szóvirágaid.
Nézd Mózes öt könyvét: ha pozitív szemlélem,
A zsidóságról is mindjárt lehet hű képem."
Vigyorog az ördög: „Nem kacagni való ez?
Ami vén és rozsdás, azt hiszed, ragyogó lesz?
Ahol az Úr kezét látják apró tetvekben[223]
Hol házatokon fárad az Úr a mennyekben.[224]
Hol mindenben az Urat akarják megtalálni
Mértékekben, súlyban[225], ott akarsz spekulálni?
Így örömtelenül töltöd el napjaid,
Próbáld ki, erősebb te vagy-e, vagy a hit?
Nézz föl, hol a szellem pompázik uralmában,
És nem rágódik, mint a szú a korhadt fában,
Győzelembiztosan ül a királyi széken.
A hitnek is meg kell ott hajolnia mélyen."
„Ó ördög, amire még gondolni sem mertem,
Óvatlan órákon, te kimondod kötetlen.
Ó, hogy elragadsz te, hogy lebilincselsz engem,
A kínzó szózat hogy felharsan szívemben:
»Te hiába éltél!«"
„Nem szabad késlekedni,
Csak akarnod kell és újjá fogsz születni!"
„De hogyan kezdjem el?"
„Azt képzeled talán,
A hívők *Berlinjének* homokos talaján
Ily magaslatokra fel lehet emelkedni,

És a hitnek minden csökevényét levetni?
Bonnba vezetlek én, meglátod a zöld Rajnát[226],
Ott lemosom rólad a babonák iszapját.
Vidámságban tölts ott új, derűs életet,
A szőlők hű nedvével kösd meg ott frigyedet,
Friss ott a lélegzet, emelkedik a szellem,
S szent szabadságunk tüze ég a szívekben!" –
„Rajta, követlek én!"
„Ott vár a világosság,
Büszke szellemharcban születik az igazság,
És ott romjain a ledöntött korlátoknak
Építsd fel oltárát a szabad gondolatnak!"

MÁSODIK ÉNEK

Ó jaj neked *Bonn*, te Karok legjámborabbja!
Szórj hamut fejedre, imád se hagyd abba!
Hol eddig csak hivők oktatták az igéket,
Ördögi csel folytán a gaz *Bauer* beszélhet.
Ott áll, dühtől habzik, vállán az ördög fattya,
Súgván, a hit tudósait mint szidalmazza, marja.
Ordít, gesztikulál a veszett eb hevével,
S így szól az ellenség, Bauernak nyelvével:
„Ne tűrjétek tovább papok ármányait,
Ne teológusok képmutatásait!
Nézzétek, minden szó értelmét kiforgatják,
A rossznak útjait mily lopakodva járják.
Nézzétek, hogy félnek, piszkos betű-rabszolgák,
Nézzétek, a harcban önmaguk hogy páholják!
Kenetes kínlódás, jezsuita csalás,
Tettük szofisztika, szavuk képmutatás!
Mint ha iskolából szabadult gyerekek
Az uccán lármázni, birkózni kezdenek,
Jön a tanítójuk, pálcáját suhogtatja,
S ekkor széjjelfutnak, még nagyobb zsivajt csapva –
Így a teológus. Zsákuccába kerül,
Az ellentmondások mocsarába merül,
Nézzétek, hogy forog, fúj, nyög, kapdos, kering,

Mit az imént mondott, most elfelejti mind.
Ni, konyhájában hogy süt, főz, hogy kavargat,
Az ellentmondások végül is szétszaladnak
Hogy rohan utánuk: Elbánok veletek,
Jöttök mindjárt vissza? Ti neveletlenek!
Dühösen lengeti a hit szent pallosát,
Az istentelenek közé hogy odavág!
Boszorkányüstjébe őket hogy beszorítja,
Amíg valamennyit megfojtja szörnyű kínja,
Ilyenek ezek mind, az evangelisták is,
Míg keresztény marad, mind az utolsó szál is!
Egy evangélista másképp szól, mint a másik,
Kínlódik, csavargat, zavarosban halászik,
Az ellentmondások hálójába kerül,
Kapkod és vergődik kimenthetetlenül.
Másik írását szaggatja, szétszedi,
János a koronát minderre fölteszi;
Lásd!" – Ámde sok hivő tovább nem bírta ki:
„Ki e csúfszájúval, akasztófát neki!
E katedrát tovább ne szennyezhesse be!
Botrány! Halleluja! Ki vele, ki vele!"
Ám mások felzúgnak: „Hurrá *Bauer Brúnóra*!
Szabad gondolatnak éljen a szószólója!
Csend, képmutatók! Vagy öklünk mutatja meg,
Segítséget adni tud-e istenetek!"
„Ki e csúf hazuggal!" jobb felől ezt harsogják,
„Ki ám a hivőkkel!" bal felől válaszolják.
„Csend, ti ateisták!" – „Ti fogjátok be szátok,
Juhok, mert a bakok szarvukkal törnek rátok!"
„*Krisztussal*!" – „*Bauerral*!"
És susogva, sziszegve
Hallani vad dühvel pálcák mint csapnak össze.
Megindul a csata, fölzúg a harci zaj,
Pulpitusokat szednek szét és a deszkáival
Keresztények ellen épülnek torlaszok,
Erős váruk védik a pimasz gonoszok.
Sűrűn tömörülve hajigálnak bombákat,
Tintásüvegeket és vaskos bibliákat.
Hiába rohamozzák e várat jámborok,

Három támadásuk is kudarcba fulladott.
Sok koponya vérzik, sok hivő lélek ott
Az ateistáktól találva lerogyott.
És a gonoszok már a falakat döntik ki,
S a harctér végül is tisztán bontakozik ki.
A hit védőivel lihegve összecsapnak,
S ezek a vad dühtől megijedve szaladnak,
A csatatér üres. –
Isten hívei futnak,
S a folyosón végül a nagy kapuhoz jutnak.
Ám segítségül most a pedellusok jönnek,
Rektor, tanács, klérus, mind sorban megjelennek,
Előbb békéltetni, oknyomozni próbálnak,
De ők se képesek gátat vetni az árnak.
Újra nagy lángra kap tüze a vad csatának.
Hány nagyon bölcs fejet puhára kalapálnak!
Hány meggörbült hátat a bot kiegyenesít,
Hány fennen hordott orr szépen lekonyul itt!
A sok felvert portól a lég is elsötétül,
Parókák repülnek a szél játékszeréül.
Filozófus urak, a pozitív erők
Ateisták elől, ni, hogy szaladnak ők!
Miért is menekülsz nagy *Fichte* kis fia,
Ateistáknak sovány vagy még lakomára!
Nézzétek, *Brandis* úr milyen sietve lábol,
A rendszer-port mégis kiverik kabátjából.
Mit használ nekik, hogy *Hegelt* megcáfolák,
Ha sarjai őket most így elpáholák?
Mert mind előbbre tör az ateista banda,
Isten híveinek megtörik bizodalma.
De nem! Vigyáz az Úr, a legnagyobb szükségben,
Hogy híveit látja forogni végveszélyben,
Hogy győzni ne tudjon gonoszok hada ott,
Segítségül küldi a jól fésült *Sackot*.
Az Úr szőlejéből csak az imént jöve,
Templom egén ragyog csillagként a szeme,
Nézd orrát, a hitet hirdető oszlopot,
A szájából mindig ige és üdv csorog.
Szép farkú nőstény szamár vette fel hátára,

Őt pedig nem bántja, hogy földig leér a lába.
Istentől vezettetve a szent könyvet meglelte
S jó szorosan azt a szamár farkára kötötte.
Ül most a kancaháton, fejét mélyen lehajtja,
S a Lélek észrevétlen a harcba elragadja.
Hogy a zsivajt hallja, a győztesek lármáját,
Más útra akarja terelni állatkáját.
De a máskor mindig engedelmes szamár,
Nézd, hogy hátrál, ugrik, ágaskodik, kapál.
„Mi bajod, állatkám, mért mégy téves irányba?
Légy jó, engedelmes, hallgass urad szavára!"
De az nem hallgat rá, most a falhoz tapad;
Sack dühös, botjával húz rá jó nagyokat.
Csak üti, csak veri, üti, vágja, veri,
Ám végül hátáról az állat leveti.
De az Úr megnyitja most a szamár száját
S a bámuló *Sackkal* tudatja szándékát:
„Miért ütsz? Hisz a Lélek zárja el az utat,
És a harctér felé húzza kantáromat.
Hol a régi merszed? Avatkozz a csatába
Hol ateista düh a hivők hadát bántja.
Nyisd ki füled, ó *Sack*, halljad az Úr szavát,
Melyet kinyilvánít a szamárszájon át:
Eddig *Zsák* [Sack] voltál, most *Zacskó* lesz a neved,
Én küldlek, a harcnak immár végét veted."
Az égre néz fel *Zacskó* és szóra nyílik szája:
„Ó Uram, mily kicsiny az ember tudománya!
Te ím' állatokat választasz szócsövednek.
Parancsod követve most a tűzbe meendek!"
Szól és sietve ront a csaták mezejére,
Vérzők, sebesültek, ájultak színterére.
Hangos kiáltással a bajnok odarobban,
S békezsoltárt zeng mennyei hangokban.
Láttára megtorpan a két küzdő sereg,
Megáll *Zacskó* és látja megnyílni az eget. –
„Hogyan?" szól, „hol máskor csak az Urat dicsérik,
Most gyilkosság, vihar és versengés tobzódik?
Itt, ahol én látom megnyílni az eget,
Az Úr színe előtt törtök be fejeket?"

A jámbor had figyel s visszavonul serényen,
Az ateisták csak nevetnek a beszéden.
És *Zacskó testvér* szól: „Gyilkos forrongás itt lenn,
De béke, üdvösség lakozik fenn a mennyben
Látom a Trón körül a kerubinokat,
A mennyei Bárányt, az egyszülött Fiat.
Látom, hogy a fenség ide le, ránk ragyog,
Látom, gyülekeznek zsoltárhoz angyalok.
Látom, ó boldogság, a Bárány száját nyitja,
Ím' általa az Úr szolgáját tudósítja:
»A tudós *Brúnó*val, akitől annyit vártam,
Ördögi csel folytán ily szomorún megjártam.
Ki eddig oly buzgón morzsolta az imákat,
Most gonoszok előtt szedi szét Bibliámat.
Gyilkosok bandáját zúdítja híveimre,
Ő akar úr lenni, az égnek átka verje!
Légy te a választott, menj hegyen-völgyön át,
Gyűjtsd össze a harcra hivők táborát!
Jámbor állatocskád vigyen mindenfelé,
Tárd az Úr igéjét minden híved elé.
Készülj fel, az Úrnak páncélját öltsd magadra,
Nincs már messze a nap, a döntő csata napja.
Igazság övével övezd ágyékodat,
A becsület pajzsa adja oltalmadat.
Lábadra húzz csizmát, harckészen menj utadra,
A pokol nyilait a hit pajzsa fogadja.
Tedd fel a fejedre az üdvösség sisakját
És forgasd merészen az Úr igéje kardját!«
Meghallgatlak, Uram, elindul már ma szolgád,
Hirdetni a népnek az üdvösség malasztját!"
Ezalatt a hivők a templomig elértek,
Míg amazok most is, mint mindig, inni tértek.
Zacskó lassú lépést diktál most a szamárnak
S énekel: „Dicsőség a Magasság Urának,
Az embernek pedig adassék boldog béke!"
Az istenes ének kicseng a messzeségbe.
Zacskó ezzel indul s ráhagyja a szamárra,
Az Isten nevében robogjon az útjára.
Ezalatt együtt ül *Lipcsében* férfi, három,

Mindahány rég méltó égni pokoli lángon.
A vad *Ruge* ott az asztalra könyököl,
Gondtól terhes fejét támasztja két ököl.
Jólesik ránézni e jól táplált legényre,
De a körme éles, akár a kardok éle.
Kényelmes, sörivó polgárnak gondolod,
Pedig belül egész pokol tüze lobog.
Te csak nevess, *Ruge*, közelg a nagy ítélet,
Álarcod letépik és lelepleznek téged!
A másik ott, aki zordan pohárba néz,
Prutz ő, a haragos, minden szörnytettre kész.
Emberi érzésnek nincs szívében helye,
Minden tette, vágya Medúzával tele.
Sima modorával vigyázatlan lelkekbe
Apró ateizmus-palántákat ültet be.
Ó *Prutz*, te csak nevess, közelg a nagy ítélet,
Álarcod letépik és lelepleznek téged!
Végül a harmadik, ki ott bajuszát pedri,
Blücher-Wigand, fortélyban nem éri őt el senki,
Az istentelenek türelmes kiadója,
Tőkéje az egész bandának eltartója.
Ó, csak nevess *Wigand*, szakállad révén *Blücher*,
Közelg már az ítélet és téged az ördög visz el.
Ülnek az asztalnál, nézik egymást meredten,
És *Wigand* szól: „Hát pénzem én azért vesztegettem,
Hát azért áldoztam nem kis összegeket,
Hogy most betiltsák a »Hallei Évkönyveket«?"
„Ó, mily szörnyű idők!" most mérgesen *Ruge* szól,
„Nem könnyen lakik jól a vérre éhes cenzor,
A kéziratoknak kétharmadát kivágja,
Most meg az egészet eltemetni kívánja."
És *Prutz*: „Ó jaj nekem, már csaknem egy fél éve,
Hogy nem jelenhetett meg írásom semmiféle!
Az ördögbe! Ha ez tovább is így marad
Nem írok mást, csakis szerelmes dalokat!"
„Mi mást tehetnénk még?" *Ruge* dühöng most újra,
„Rászorítottak a »Muzsai Almanachra«.[227]
Keblem dagasztani – félre, hegeli elvek! –
Unalmas beszéllyel és bájdalokkal jertek!"

„Én", folytatta *Wigand*, „*Müggét* fogom megnyerni,
Az új, négykötetes regényét kiszedetni.[228]
Mást nem publikálok, csak belletrisztikát,
Azt nem bántják úgy, mint a hegelisztikát.
A német költőknek most szárnyakat adok.
Jertek a házamba, sörbajnok lantosok!
Más lesz a vezetés, fogadjátok kezünk,
Kormányt éljenezünk, lojálisak leszünk!"
Most belép az ördög: „Nyomorult szabadok!"[229]
Ripakodik rájuk, szájából tűz lobog.
„Ez a merészségtek, ez a hősi próbátok,
Egy cenzor tilalma előtt így meghátráltok?!
Hogy bíztam bennetek, szégyellem magamat,
Oroszlánbőrben nem láttam a szamarat!
Csak várjatok! Viszlek, és ha ott lenn lesztek ti,
Milyen kéjjel foglak kínozni, gyötörni!
De nem! Sovány vigasz énnekem nem elég,
Az égbe kergetlek, az Úristen elé!"
„Térj észre", szól *Wigand*, „nem tudjuk, mit tegyünk,
Vezess új utakra, adj tanácsot nekünk!"
„Nagy ökrök vagytok ti", szól mérgesen az ördög,
„Buták, a sok fától nem látjátok az erdőt!
»Hallei Évkönyvek«-nek ha megkötik kezét,
»*Német* Évkönyvek«-re váltsátok át nevét!
A cenzúra dolgát pedig énrám bízzátok,
Minden jól fog menni, csak legyen bátorságtok!
Aki az ördöggel szövetséget kötött,
Nem hátrálhat gyáván lompos kutyák előtt!
Hát legyetek bátrak, én most továbbmegyek,
Az istenhit ellen ti csak dühöngjetek!"
Szólt az ördög s eltűnt. S akit senki se várt,
Belép *Zacskó testvér* s a megnyílt égbe lát.
Hozza a szamara, az Isten szócsöve,
Ha majd a mennybe megy, oda az viszi be.
Istentől ihletve néz föl a magas égbe
És szól: „Ismerlek én, csalárd bűnösök népe!
Ezt uratok mondja: az ördög fattya vagytok,
Mindig az igazak, jók vérére szomjaztok,
Ím' hű szolgám által még egyszer izenek;

Jertek trónom elé, ott térdepeljetek,
Uratok mondja ezt, lépcsőinél a porban,
Míg a tűz zsákmánya nem lesztek a pokolban.
Ezt uratok mondja: Ha nem fogtok megtérni,
Hasatokból fogom beleitek kitépni!
Étkéül odaadom e bűnös nemzedéket
Hengstenbergnek és a derék *Zacskó testvérnek*;
Igazhivők gyomra sírotokká legyen,
Ezt uratok mondja!" – És ezzel elmegyen.

HARMADIK ÉNEK

Mit látok? Bűnöktől csillogó vad csapat,
Szörnyű látványától elsötétül a nap,
Kik ezek? Csak jönnek, jönnek szüntelenül,
Észak és dél felől, nyugat, kelet felől,
A német söpredék készül tanácsot ülni,
Újabb gaztetteknek kéjétől részegülni.
Már érezni kezdték az Úr sújtó kezét,
Mily mélyre zuhantak, immár mérlegelték,
Ördög karmaiból már kikerülni vágytak,
Minden ateizmust a pokolba kívántak,
Mikor is *Arnoldnak* felharsant kiáltványa.
Őket *Bockenheimba* gyűlésre invitálta:
„Szabadok! Rokkátok mellett mit ültök itt,
Míg a romantika mindent elködösít,
Míg a reakció, ravaszul lesben állva,
Minden tudománynak már ráült a nyakára?
Fenyegetik *Bauert*; dühöngő cenzorok
Nagyrészt elpusztítják, akármit írjatok;
Ezért ti, szabadok, ím' szózatom vegyétek,
Cenzor keze alól ha odajut elétek:
Mint jó diplomaták, immár tovább ne késsünk,
A szent szövetséget tárgyalja meg ülésünk.
A magas rendőrség mint ambicionálja,
Hogy e kis szót: »*szabad*«, végig kihuzigálja?
Isten Báránya meg a csendőr megegyezik,
A szabadot a baromnak szintjére helyezik!

A szép *Bockenheimba* fel hát, ti szabadok,
Új tettek csíráit együtt fakasztjuk ott!"
A kiáltvány alig hangzott ki a világba,
Szabadok keblében feltámadt a tett vágya,
Bockenheimba menni mind nagyban készülődnek,
De a leghetykébbek íme *Berlinből* jönnek.
Jönnek szemtelenül, széles *Arnold* elől,
Bolondok csapata vadul utána tör;
Mely így nyüzsög, lobog, az ateista had.
Messze túllépi a jakobinusokat.
Látod, az ott *Köppen*, orrán szemüvege,
Jó ember lenne ő – ha engedné *Ruge*.
De *Arnold* vadsága egészen megfertőzte,
Derekára szíjjal szablyáját odafűzte.
Hosszú, rozsdás fegyver, ördög farkának vélnéd,
Táncban csoda módon ütögeti a térdét.
Vállán rojt díszeleg, keze csövet fog át,
Arra szolgál, hogy a tudományok szomját
Igazolja vele. Őt *Maien** követi,
Ezt a fickót egész Európa ismeri.
Gonoszok gonosza, született ateista,
Már anyja méhében mindig Voltaire-t olvasta.
Oly szerény, oly finom, pedig az ördög párja.
Mi az a hosszú sor, mely ott lohol utána?
Unokaöcséid, őket is ím' megrontva
Egész családoddal indulsz le a pokolba?
Balról a legszélén hosszú *Oswaldunk*** látod,
Szürke kabátot hord és borsszínű nadrágot,
Belül is csupa bors, *Oswald*, a hegypárti,
Szőröstül-bőröstől mindig legszélen áll ki.
Egy hangszeren játszik: guillotine-t fog a marka,
Csak *egy* kavatinát játszik kísérve rajta;
Zeng a pokoli dal és harsog a refrén:
Formez vos bataillons! aux armes, citoyens!***
Ki az ott mellette, mint serfőző, izmos?
Testet öltött vérszomj, *Edgar Bauer* jön most.

* Eduard Meyen – *Szerk.*
** Friedrich Engels – *Szerk.*
*** – Álljatok századokba! fegyverre, polgárok! [230] – *Szerk.*

Szakálla sarjadzik barna ábrázatján,
Években fiatal, fortélyokban aggastyán.
Kívül a frakkja kék, de belül rongyos, foltos,
Kívülről divathős, belülről sansculotte-os.
Ó csoda, nézzétek, mellette árnya lépdel,
Gonosz árnyék, *Edgar* helyett a Radge* névvel.
S nézd *Stirnert*, korlátok megfontolt gyűlölőjét,
Ki most még sört iszik, később vedelni fog vért.
Míg a többi vadul zúg: à bas les rois!**
Stirner javít rajta: à bas aussi les lois!***
Mögötte ott totyog, a fogsora megzöldült,
Feje fésületlen, idő előtt megőszült,
A szappant s a vért is utáló *Patriót*,°
Belül nyájas, szelíd, de kívül sansculotte.
Elöl *Arnold* lépdel, az ateisták cárja,
a „Hallei Évkönyvek" példányait lóbálja,
S vezérük mögött ott tolongnak egymás hátán,
Kiket eledelül kiválasztott a sátán.
Alig értek oda, s már jön *Bauer* robogva,
Burkolva kénfüstbe és pokoli szurokba.
Zöld kabátban tombol, sanyarú, gonosz fajta,
Hogy pokol szolgája, sunyi arca mutatja.
Csúf lobogót lenget, szikrák pattannak róla,
Biblia-bírálat egy íve a zászlója.
Hátrább ki száguld ott, mint vészes fergeteg?
*Trier*nek sötét fia, valódi szörnyeteg.°°
Nem jár, nem lép, sarkán szökellve tör előre,
Tombol bősz haraggal és mintha le a földre
Akarná rántani a mennynek boltozatját,
Szélesre tárja ki két izmos, hosszú karját.
Ökle összeszorul, úgy adja ki dühét,
Mintha ezer ördög fogná az üstökét.
Most egy *Ifjú* jön, *Köln* előkelő fia°°°,

* Edgar Bauer álneve – *Szerk.*
** – le a királyokkal ! – *Szerk.*
*** – le a törvényekkel is! – *Szerk.*
° Ludwig Buhl – *Szerk.*
°° Karl Marx – *Szerk.*
°°° Georg Jung – *Szerk.*

Az égnek túl kemény, pokolnak túl puha,
Fél arisztokrata, de sansculotte is félig,
Gazdag úr, mellén redőzött ing fehérlik,
De sokkal több a redő lelkében ott belül,
Zsebében ördögök egész serege ül
A pofájuk arany. És *Rtg**, a hitvány
Kacsázik utána, öklét összeszorítván.
Szájából örökös füst áramlik ki folyvást,
Sosem hagyja abba a pokoli dohányzást.
Ott lóg a szájában rőfnyi hosszú pipája,
Csak akkor veszi ki, ha újabb tömés várja.
De ki jő ott délről, mint egy árva, anyátlan?
Megvet minden vigaszt, egylet ő egymagában,
Maga ateisták egész hadserege,
Egész kincstár, ördögi fogásokkal tele.
Maga a gonoszság, bűnök nagy mocsara,
E szörny – ó Szent János! – *Feuerbach* ez maga.
Nem ugrál, nem tombol, fenn a légben lebeg,
Füstölgő meteor, pokolszag üli meg.
Egyik kezében van csillogó serlege.
Másikban az élet tápláló kenyere,
Medencében ülve azon töpreng feje,
Mi lesz a szabadok istentisztelete?
Evés, ivás, fürdés, kimondja szabad szája,
Ez a szentségeknek értelme, igazsága.
Éljenzés fogadja, bőgve ünnepelik,
És őt is rögtön egy kocsmába cipelik.
Nagy összevisszaság, zsivaj kezdődik ott,
A lármában szóhoz még senki sem jutott.
Soh' sincsenek csendben, kiabálnak, tolongnak,
Rossz szellemtől űzve folyton körben forognak.
Nincs egy percnyi nyugtuk, gyűlölik a nyugalmat,
Rendet teremteni hiába is akarnak.
Ekkor kirobban a máskor oly szelíd *Köppen*,
Rendszerető férfi: „Hol vagytok, az erdőben?!
Ti durva, vad hordák, hát elfelejtitek,
Hogy milyen indíték hoz ide titeket?

* Adolf Rutenberg – *Szerk.*

Ó *Arnold*, hű vezér, tudsz-e segíteni,
E szörnyű zsivajban rendet teremteni?"
Oswaldnak és *Edgarnak* együtt harsan fel hangja:
„Elég már a zajból, hagyjátok most már abba!"
Így lassacskán csend lett, *Ruge*, ki bekapott
Időközben három súlyos húsadagot,
Mikor az utolsó falatot is lenyelte,
Akkor száját nyitja és megered a nyelve:
„Ó mily nagyszerű látvány, barátim, szabadok, harckészen,
Ha az eszme kívánja, halálig helyt állni merészen,
Nézd a reakciót, nézd, botjával, hogy akar fenyegetni,
De nem fékez meg minket, ha bátrak, ha egyek tudunk lenni!"
Ám *Oswald* s *Edgar* az asztalra ugranak,
És szavába vágva, együtt ordítanak:
„Szót eleget kaptunk már tőled, *Ruge*, ám
Most minden porcikánk már tetteket kíván!"
Vad éljenzés zúg fel, visszhang a felelet,
Mindenki kiabál: „Tetteket, tetteket!"
És gúnyosan nevet s kiált közéjük Arnold:
„Tetteink csak szavak eddig és ezután is,
Az absztrakció után magától jő a praxis."
Ezalatt azonban a két szilaj levente
Nagy tennivágyában egy székre felemelte
A féktelen *Brúnót;* köré gyűl a tömeg,
Magasra emelik, és ő ott fenn lebeg,
Nézd, hogyan szikrázik szeme a szenvedélytől,
Homlokán a ráncok sokasodnak dühétől,
Halld, hogy ordít, tombol. – De nicsak, szemben véle
A sötét *Szörnyeteg* felmászik *Rtg*-re.
Mindkettő kiabál, nem szűn dühöngeni:
„Meddig akarsz szóval szomjat enyhíteni?"

Bauer: „Látod-e elvakult,
Látod a hivőket,
A felénk jövőket?"

Szörnyeteg: „Nézz a hivő seregre,
Mint nagyobbodik egyre."

Bauer: „*Zacskó* ott körbejár,
Mindenkit konfundál."

Szörnyeteg: „Mondják, már rég gondol az Úristen arra,
Hogy egy Messiást küld a földnek újra."
Bauer: „Nem egyetlen bárány okoz gondot nekünk,
Juhok egész nyája fordul most ellenünk."
Szörnyeteg: „A szentlélek
Ezer alakban a földön szerteszéled."
Mindketten: „Nemcsak a Szentháromság, hanem a rendőrség
Meg a hit is kínoz, ez a Szentkettősség."
Szörnyeteg: „Ha ők nem ülnek veszteg,
Minket tétlenség esz meg?"
Bauer: „Ők töltik puskájuk,
Mi csak szájunk tátsuk?"
Itt-ott már felharsan: „Itt állunk harcra készen!"
Feuerbach az oka, hogy újfent vita lészen.
Ő szól: „Mit veszteglünk a sok tanácskozáson
Ki tetteket akar, a tetthez maga lásson!
A szabad ember az maga segít magán,
És bármit teszen is, egyedül tette ám!"
És most *Köppen* áll fel, szemüvege ragyog,
Zeusz-feje előtt némák a szabadok:
„Az egyletünk ellen, *Feuerbach* mi az érved?
Hisz a zűrzavarnak csak így vethetünk véget;
A haladás árja tovább fut csendesen,
És ami legfőbb, vér nem ömlik cseppnyi sem!"
Edgar s *Oswald* ordít: „Átkozott girondista,
Erőtlen rajongó, nem vagy te ateista!"
De *Stirner* fennkölten: „Ti vagytok szabadok?
Gúzsba kötitek a szabad akaratot!
Ez az ordító nép mindennek törvényt szabna.
Szelleme még mindig a rabszolgaság rabja!
Félre jog és törvény!" – A tűz fellobogott,
A pokoli ülés összezavarodott.
De ekkor kettévált a terem teteje,
És ím' *Blücher-Wigand* szállt a középre le;
Papírsárkányon jött, vágtatva sebesen,
„Hát ti veszekedtek?" – kiált erélyesen.
„Látjátok, hogy jöttem
»Német Évkönyvek« hátán,
Én magam enyveztem.

Összeillesztettem,
És elhozta a sárkány
A ti *Blücherteket*!
Elhozott, látjátok,
És ti lemondanátok?
Ó jaj, ó jaj!
Frankfurt közelsége
Nem ad példát nektek?
Ott egység van és béke,
És az Úr rendelése
Nagyoknak s legnagyobbaknak,
Apróknak s legapróbbaknak
Vezércsillaga, hite fénye!
Ó jaj, ó jaj!
Frankfurt közelsége
Onnan fújnak rossz szelek?
Ha szabadok nem tűrhetik
A Szövetség szeleit[231],
Akkor gyorsan, engem kövessetek!
Vonuljunk *Lipcsébe*, feltorlaszolva ott
Legszebb ütegeim várják az ostromot.
A ház, hol eddig én hegelkedést árultam,
Ott áll most, hatalmas erőddé alakultan.
Ott megteremtjük majd, jertek *Lipcsébe* hát,
Kiadó-centrumból az ország centrumát."
„Fel hát, Lipcsébe fel!" – mindnyájan lelkesülnek –,
„Ez lesz a központ, hol hadaink egyesülnek!"
S mind nekierednek, *Wigand* lebeg elül,
Csak *Feuerbach* vonul más útra, egyedül.
De el e látványtól, békés völgyek útjára,
Halle városába, a zöld *Saale* partjára,
Istenhez hű város, boldogan állsz te ott,
Ördöggel is dacolva ragyog a csillagod.
A genny, mit *Ruge* áraszt, sosem önthet el téged,
Az ő gonosz tervétől megvédelmez hűséged.
Dühösen ment el hát és vissza sose tért,
Hála néked, *Halle*, e nagy győzelemért.
Ó nézd, mind a hivők, a kiválasztottak
Dicséretet zengeni itt összetalálkoztak.

Ó nézd, mi szép csapat! Elöl ott az a varga,
Akit aszott teste ösztönöz áhítatra.
S nézd a mértékletes egylet kocsmárosát,
Jó pénzért ő nektek jó, tiszta vizet ád.
Telihold orcáján ragyog az Úr békéje,
Léte bizonyíték a hit nagy erejére!
Nézd azt az anyókát, hogy hordja bűneit,
De aszott tagjain az üdvösség virít.
Kedvesen rikácsol, az égbe száll zsoltára,
Éjjel-nappal folyvást keresztet vet magára.
És nézzétek, amott a Saale-part *Leója*,
Hite dicséretét angyali kar dalolja,
Nagy hitében támadt rá a *hegelencekre*,
Nagy hite által lett a trón és oltár őre,
Hittel javította a világtörténelmet[232],
A szennyes helyébe tisztát írt, égit, szentet.
Ó jer, hivő sereg, menj a kis kamarába,
Gyújts rá a Fenséget magasztaló zsoltárra,
Ó, halljátok, milyen szépen csendül az ének,
Áldozat füstjeként száll felfelé az égnek,
„Vagyunk, Uram, színed előtt
Hollók étke, bűzlő dögök
Rút bűnök mocsarába!
Már az anyaméhben rosszak,
Förtelmes módon gonoszak,
Taposs el, érte hála.
De te mégis kegyelmeztél,
Felemeltél,
És a kórtól megmentettél.
Bebocsátasz az égbe,
Angyalaid körébe,
Lemosod rólunk a szennyet.
Elkergetted már a gonoszt,
Aki miránk romlást hozott.
A kárhozatba vessed,
A pokol legmélyére,
Leglobogóbb tüzébe!
Ott kínozd, süsd meg, égesd
E minden bűnben vétkest!"

A varga is, íme, egy székre feláll,
Nagy hangon a pokol kénjéről prédikál:
„Látjátok a mocsárt, a sár- és szennyözönt,
Mely szurokkal, kénnel minden tájat elönt!
Látjátok, mint füstöl, mint forr, lobog és köpköd.
Hogy minden kereszténytet felfaljon majd az ördög,
Mint szórja sötét magvát, de nagy az Úr, az Isten,
Elpusztul a világ, de ő a győztes. Ámen."
„Valóban így van ez", most *Leo* lelkesül,
„Ördögök járnak itt talpig meztelenül,
Szemérmetlenül jő Babilonból a szajha,
Az ész istennője, a forradalmak anyja!
Rugéban Danton él, *Bauerban Robespierre*,
Marat meg *Feuerbach*, az Isten átka verje!
Azért ti, ó hivők, csak jól vigyázzatok,
Eljön az Úr napja, csak imádkozzatok!"
Így szólt, s íme akkor – mindenkit meglepett –
Belép *Zacskó* s látja megnyílni az eget.
Hozza a szamara, az Isten szócsöve,
A mennyországba is majdan az viszi be.
A megnyílt égbe néz *Zacskó* nagy bizakodva
És szól: „Én csak tudom, mi a hivőknek dolga,
Általam Isten szól: hallgassatok szolgámra,
Őt választottam ki, hogy vezessen csatába.
Őrá hallgassatok, hallgassatok *Zacskóra*,
Ő az, ki az ördög ármányát meggátolja.
Ezt mondotta az Úr, és én térdemre hulltam,
S szóltam: Uram, te hívsz, megyek, és elindultam,
S bátran kivonultam hirdetni az igét,
A bűnös világnak az Úr esztendejét.
Mentem kastélyokba, mentem a gazdagokhoz,
Mentem királynőkhöz, előkelő urakhoz,
De ezek csak a föld javaira figyelnek,
Hívságokra vágynak, engem csak becsméreltek,
Asztaluknál ülnek, tobzódásba merülnek,
A szem gyönyörének, test kéjének örülnek.
Tovább mentem, a port saruimról leverve,
És éjjel szólt az Úr álmaimból felkeltve:

»Gazdagnak a mennybe jutni nem nehezebb-e,
Mint hogy a tű fokán által megyen egy teve?
Írva vagyon: menj a pórok földjeire,
Uccáról vakokat, bénákat hozz ide,
Rongyos koldusokkal oszd meg a vacsorádat,
Hangos szóval hívd a sántákat és némákat.
Ez az igaz népség, magva a hadseregnek,
Menj hát, katonának mindnyájukat szerezd meg.«
Így szólt az Úr, és én azonnal útra keltem,
Szavára hallgatva, hivők, hozzátok jöttem.
Figyeljetek tehát, már pirkadoz a hajnal,
Mikor megütközünk az ördögi csapattal.
Szabadok serege *Lipcse* felé vonul,
Blücher-Wigand háza szolgál oltalmukul,
Nagy bálák, könyvcsomók alkotják ott a sáncot,
Ott járjuk majd a harci, ott ropjuk a szent táncot.
Szilárd kitartás kell, vitézség a rohamhoz,
Gyorsan oda fogunk jutni a nagy toronyhoz.
Hitben és erőben szilárdak legyetek,
Ím' hitben látom én megnyílni az eget.
Mert a hit mindenben alfa és omega,
Hitben vagy te, *Halle*, olyan nagy, halleluja!
Hitben fogamzotta a Szűz Isten fiát,
Hitben köpte ki cet Jónást, a prófétát.
Hitben küldte az Úr evangéliumát,
Hitben szólott hozzám a szamárszájon át.
Hitben pillantotta meg a vak a fényt újra,
Hitben nyílik nékem az egeknek kapuja.
Hitben kiáltom én: credo ut intelligam*,
Hitemmel szilárdan kitartok a keresztfán,
Hitem tetthez segít, a reményemet adja,
Hitemben nyílik nékem az egeknek kapuja.
S imigyen szól az Úr, *Leót*, vitéz szolgámat
Halle seregében őt tedd meg kapitánynak,
És menj várakba, menj falun, városon át,
Toborozz mindenütt felcsert és katonát,
Se éjjel, se nappal soha ne pihenj meg,

* – hiszek, hogy értsek – *Szerk.*

Míg a hivők hadát jól meg nem szervezted!
Imígyen szól az Úr. Most isten veletek,
Testvéreim, látom megnyílni az eget!" –

NEGYEDIK ÉNEK

Mit látok? Szent *János*, elmém világosítsd meg,
Írásod hevéből add, hogy én is merítsek.
Sárkánnyal harcolni Szent *Mihályt* aki láttad,
Erősítsd meg, kérlek, lelkemet és pennámat.
Mit látok? Jön a nap, közeleg a végítélet,
Mikor a gonoszok érnek majd csúfos véget!
Mit látok? Az égnek boltján körös-körül
Felhő húzódik át, felszáll, lebeg, leül,
Ám egyszerre, mint az oroszlán zsákmányára,
Nekivág a pokol egész ármádiája.
Áttör felhők ködén, szétcsapódik a légben,
Boszorkánytáncot jár, kavarogva az égen;
Szüntelen forognak, ordítozva rohannak,
Szabadulni izzó dühüktől így akarnak.
Mit látok? Rút fajzat, tiéd mennyek országa?
Büntetlenül léphetsz az Úristen útjára?
Hát tied a villám? A mennydörgés tied?
De értem, hisz maga a vad *bonni* vezet.
Ám lássátok, az Úr erősebb, mindig éber,
Végződik majd minden az ő dicsőségével. –
Itt jön, jön a dühtől égő szabadok árja,
Eltaposса az Úr ezeket nemsokára.
Mind tódul, mind rohan, elül *Wigand* lebeg,
Utána ordítva jönnek a többiek.
Lipcsébe visz az út, ott a *Gutenberg*-nyomdát
Hatalmas erőddé már átalakították.
Papírbálákból már megépültek a bástyák,
Az ostromló hadat lőrések, árkok várják.
Bauer könyveiből négy hatalmas torony
Megrakva ágyúkkal áll őrt a sarkokon.
Köppen „Frigyes"-éből akadt még nem egy példány,
Régmúlt esztendőkből van „Évkönyv" is jó néhány,

„Harsona"[173], *Feuerbach* kötegbe összefűzve
Hosszan húzódnak ott, a falakat övezve.
Spanyol lovasként áll ott a *Ruge „Novellist"*-ja,
Verejtéktörlésre a *„halleri pietista"*[233].
Hátráláshoz a ház, ez a kis pokolrészlet
Átépítés által hatalmas erőddé lett.
Ablakok elzárva, ajtók eltorlaszolva,
A puskapor, golyók a tető alá hozva.
Ha a jámbor sereg majd a sáncokra támad,
A védők betörik onnan a koponyákat.
Szabadok nagy zajjal várukba bévonulnak,
És lelkesülve mind bástyákra szétoszolnak.
Halle is küldi már Isten vitézeit,
Rohamokhoz *Jákob* létráját cipelik.
Előttük zászlóként tüzes oszlop halad,
Lángoltak a bokrok éji útjuk alatt.
Ó, bár lenne erőm, hogy méltóan lefessem,
Jámborok menetét dics fényével övezzem!
Az első sort büszkén zord *Leo* vezeti,
Két jámbor öklében hetykén ott lengeti
A Világ története nehéz köteteit;
Más fegyvere nincs is; megadja majd a hit,
Mit sem önbizalom, sem dölyfös gőg nem adhat.
Második sor élén emelt fővel haladhat
Akit úgy neveznek: *Julius van der Sünden*[234];
Fegyver semmiféle az ő kezében nincsen,
Győz a szabadokon már puszta jelenléte,
Ezért gyűlnek mind a legbuzgóbbak köréje.
Minden fegyverük csak az ének és imádság,
Ha bármily messziről a szabadok meghallják
Az égi hangokat, rögtön széjjelszaladnak. –
Bonn is vitézeket küld az ájtatos hadnak,
Vezérük *Nincs* [Nichts] testvér*, *sváb* földről is tódulnak,
Kik „Krisztus hírnökét"** választják zászlójuknak.
Brémaiak élén a hős *Mallet* üget,
Hengstenberg is hozza a *berlinieket.*

* Karl Immanuel Nitzsch – *Szerk.*
** „Der Christenbote"[235] – *Szerk.*

Ti is, kik *Zürichből Straussot* elkergetétek[160]
Titeket is harcba visz *Hirzel*, a vezértek,
Pfäffikon lelkésze. *Basler* is érkezik,
Wuppertalból hozza *Krummacher* híveit.
Lipcse nagy terein széjjeloszlik a had,
És messziről hallod buzgó imájukat,
Épületes zsoltárt, mely a szívbe hatol,
Mindenki azt kérdi: ki az, ki itt dalol?
S nézzetek, szamarán – mindenki csak elámul –
Zacskó testvér jön ott s a megnyílt égbe bámul.
Énekel: „Itt az Úr és Gideon kardja,
Testvérek, fel az ördög sáncaira,
Bármily erősek is a pokol tornyai,
A hit erejétől le fognak omlani!"
S nézd, a nőstény szamár a sáncokra fölpattan,
Utána tör a had, zsoltárt zengve, rohamban,
Ó, mily vad támadás, hátrább, ti gonoszok,
A pokol urához csak kiabáljatok!
Nézzétek, hős *Zacskónk*, hogy repül fel a falra!
Hengstenberg is viszi csapatát a rohamra.
Ám az ellenállást az ördög rendezi,
Tanácsot osztogat, a kételyt elűzi.
És nézd, *Blücher-Wigand* hogy védi a nagy tornyot,
Maien segít neki, okádva tüzet, szurkot;
Nézd *Stirnert*, hogy röpít mázsás könyvköteget,
A jámborok egész sorait dönti meg.
S *Arnold* ott a falon, nézd, mily szilárdan áll,
A hivők arcába „Évkönyvek"-et dobál.
S nézd amott a bástya legmagasabb fokát,
Brúnó csóválja ott vadul a „Harsoná"-t.
Biztos fedezékből, hol ütés nem érheti,
Brosúráit harcba a *Patrióta* veti.
Gyíkleső jével *Köppen* vív amott dühösen,
Vigyáz arra, hogy vér ne folyjék egy cseppnyi sem;
Serfőző erejével *Edgar* is ott csatázik,
Oswald borsszín kabátja vértől pirosra ázik,
Nézd a *kölnieket*! És *Rtg* pipája
Kialudt a harcban, de ő már azt se bánja,
Fordítva fogja meg a hosszú, vékony szárát,

S haragosan üti a hivők hasát, hátát.
Aranyördögöket szór az *Ifjú* zsebéből,
A *Szörnyeteg* testét megrázva harcra készül.
De a hivők hada mind előbbre nyomulva
Mind fenségesebben hangzik a halleluja.
Nézzétek *Wigandot*, a szakállánál fogva
Könyvei hegycsúcsán *Hengstenberg* hogy megfogta,
Dús szőke szakállát milyen vadul tépázza,
S lelöki *Wigandot* a sánc szennyes sarába;
Arnoldot és *Edgart* hogy fenyegetik ottan,
A házba menekül a *Patrióta* s *Köppen*.
Félig betörték a könyvek hosszú falát,
De a bolond *Bauer* egyedül vív tovább.
A jámbor *Zacskóra* egész bálát hajít,
A derék testvérnek sírja így lészen itt.
Ütési zúdulnak *Julius van der Sündenre*,
De *Halle Leója* fordul most vele szembe.
Sámsonként rántja le a büszke várfalat,
És nézzétek *Bauert*, most ő esik hanyatt!
A saját bálái közé van bepréselve,
Haj, hogy rohannak rá a hivők énekelve.
Ím' *Zacskó testvér* a földről felkapaszkodva
Győzelmesen *Bauert* a fülénél megfogja,
És szól: „Teljesíti az Úr reményemet,
Ő mentsvárunk, látom megnyílni az eget!
Föl harcra, a *Bauert* hagyjátok csak nekem,
Míg azokat veritek, én őt majd őrizem!"
Bauert megkötözik s dalolva mennek tovább,
Már Jákob létráját a falaknak támasztják.
Elvész a Gutenberg, ajtaja már ropog,
Már a szabadoknak lőszere elfogyott,
A *Patrióta* már kezeit tördeli,
Arnoldnak ágyékán vannak már sebei,
Maien orrából és szájából vér folyik,
Megijed az ördög, rohan a pokolig.
Iszonyún ordítva menekül a mélységbe,
Rémülten fut össze a gonoszok népsége!
Szidják, fenyegetik, faggatják elcsüggedve:
„Szégyen, szabadokat a hivő had megverte!

Mit sem használt a gúnyom, mit sem a pestis bűze,
A zsoltárt éneklő sereg engem legyőze!
Bauer foglyul esett, *Wigandnak* nincs szakálla,
Rohammal feltörtek a könyvbástyák falára!"
A pokol rút népe, haj, hogy megijedt erre,
Fekete fájdalom szakadt a vad *Hegelre*!
De a gonosz fajzat hamar magához tért,
Szidják, fenyegetik a pokol fejedelmét.
Forrongnak, lázongnak: „Mire való vagy, ördög,
Ha ez megeshetik?" *Hegel* dühöngve dörmög:
„Hol a kénes füstöd, hol a tűzvész csóvája?
Egy »ámen« elől is megfutamodsz, te gyáva?
Látjuk már, öreg vagy, ügyünkön nem segíthetsz,
Már csak gyerekekhez és vénasszonyokhoz illesz.
Csak a gyors cselekvés lehet jó válasz erre,
Föl hát, *Danton*, *Voltaire*, rajta *Robespierre*!
Kik ott fenn éltetek, segítsetek nekünk!
Ördög, égbe veled, ördögök mi leszünk!
Erőtelen marad a mítoszok sátánja,
Ezer év tüzétől sem lesz hőssé a gyáva.
Föl, *Marat*! nekünk, kik emberekként éltünk,
Egy férfit kell kapnunk, ő legyen a vezérünk.
Az ördög meséknek volt és marad személye,
Az ellenségünk ő, hisz a menny teremtménye.
Rajta, győzelemre!" – S tolongva a pokolból
Vérszomjas keselyűk vad tömege kifordul,
Élükön *Hegel* jár két lángoló csóvával,
Utána jön *Voltaire* rőt cséphadarójával,
Danton dörögni kezd, habzik *Edelmann* szája,
Napóleon kiált: „Rajta, pokol gárdája!"
Két-két apró ördög van *Marat* két kezében,
Vérre szomjas a nyelv e vad embersintérben.
Robog *Robespierre*, haragtól reszket szája,
Jaj, a vad sereget a pokol hogy okádja.
Hol *Zacskó testvér* állt, aki *Bauert* őrizte,
Őrjöngőket a düh először odavitte.
Ijedten néz *Zacskó*, sírni kezd a szamár:
„Ó, Uram, végünk van, pusztulás sorsa vár."
Marat lövedéke a testvért eltalálja,

A földre rogy és az eget megnyílni látja.
Hegel pedig *Bauert* már az ölébe vette,
„Te vagy az én fiam, ki tanom megértette!"
A kötelét kioldja, gonoszok lelkesednek:
„Éljen hősünk *Bauer*, ő vigyen harcba minket!
Elcsapva az ördög, igazi férfi kell!"
S támadják az ellent, ordítozva, dühvel.
Megfordul a kocka, fut a jámbor sereg,
De *Zacskó* megint látja megnyílni az eget,
Nőstény szamara most a mennybe viszi fel –
És nézzétek, az Úr minő csodát mível!
Nézzétek, új *Illés*, *Zacskó* hogy száll az égbe!
Megsemmisülést hoz a gonoszok tervére.
Zacskó mögött íme ragyogva, énekelve,
A hivők csapata száll a magas egekbe.
De haj, a szabadok hogy a sarkukban vannak,
Győzelemittasan mind utánuk rohannak.
Ijedség, rémület fogja el a hivőket,
A pokol fajzata ordítva űzi őket. –
Ezalatt az okoz nagy gondot az ördögnek,
Hogy a legjelesebbek házából mind kitörtek,
Soká belenémul, az összes ördögök
Megbénultan állnak, nézik a küszöböt.
Melyről elszállt *Hegel* s a lázadók bandája,
És végül a dühtől ily szóra nyílik szája:
„Ismerlek titeket, kik elárultatok,
Mindennél ördögibb, amit csináltatok.
Ezek a szabadok, kiket elcsábíték,
Most önállósultak, túl szabad lett a nép,
Ezzel a bandával nincs is mit kezdenem,
Mind több szabadságot akar a szemtelen.
E szabadok előtt nincs többé szent dolog,
A végén aztán még én is elpatkolok.
Magam ellen küzdök az Úrral állva szemben,
Mint mitikus személyt, már félredobnak engem.
Fel, keressük az Urat az égi fényességben,
Egyesüljünk vele örök szent szövetségben!"
És vadul felrobban, az Úr elé borul;
„Ne büntess Uram, mert vétkeztem botorul!

Együtt küzdök veled." S a jóságos Úr szólott:
„Majd utánanézünk, hogy is áll a te dolgod,
Menj, mosd le bűneid a gonoszok vérében,
Ha visszajössz, a többi elintéződik szépen!"
Örömmel rohan el, súlyos harcot talál,
A hivő hadnak is jött segítsége már,
De mégis – ó szégyen! – vesznie kell a hitnek,
Gonoszok mind újabb sikereknek örülnek.
Csillagról csillagra szökell *Bauer* dühében,
A „Harsona" forog furkósbotként kezében.
Ellene kivonul a négy evangélista,
De nem ijed meg tőlük a hetyke ateista.
Bár a *Lukács* ökre szarvait nekiszegezi,
Márk oroszlánja bőg, ez őt meg nem ijeszti;
Minden szentet elűz. – Mily vadul küzd ott *Hegel*,
Angyalok szárnyait megperzseli tüzével,
Nézd, hogy csapkod *Voltaire* cséphadarójával,
Hogy elbánik ott *Ruge* az egyházatyákkal.
Nézd, *Bauer* felkap egy csillagot s odavágja
Az előle futó jámbor sereg nyakába.
Elesik az ördög, rásújt a „Harsona",
Ily csapást Szent *Mihály* se bírna el soha.
Nézd csak, most *Hegel* a Siriust fogja meg,
Hengstenbergre dobja, s az elsápad, megremeg.
Angyalok szárnyai, ni, hogy megperzselődnek,
Rémülten sikoltva a felhők közt vergődnek.
A Bárány keresztet tart a *Szörnyeteg* elé,
De az fenyegetőn öklét rázza felé.
Nézd, Mária maga is elhagyja lakát,
Harcra buzdítja az angyalok csapatát;
„Fel *Bauer* ellen, a Titánt letörjétek.
Felfogni akart engem, hát ezt képzeljétek!"
De akármily szépen néz és kér Mária,
Csak előbbre nyomul a szabadok hada.
Közelednek az Úr fenséges trónszékéhez,
Az istenes sereg helytállni már nem képes.
A nőstény szamár egy csillagba ütközik
És *Zacskó testvérrel* futtában elesik;
Már megy felé *Bauer* dühösen rohamozva,

Hogy a „Harsoná"-val az életét kioltsa,
Ruge megragadja a Saale-part *Leóját*,
És szájába tömi az „Évkönyvek" egy számát.
De haj, égi fényben lassan mi hull le ott,
Mért, hogy tőle *Bauer*, a hős meginogott?
Egy kis papírdarab, az ember nem hinné el,
Ugyan mi is lehet ráírva égi fénnyel?
Lebegve száll lejjebb, lehull *Bauer* elé,
Brúnó felemeli és megreszket belé –
Mért önti el hideg verejték homlokát?
Sötéten mért morog? „Elcsaptak!" – felkiált.
Az égi szó hogy elhagyá pokoli száját,
„Elcsapták!" – hívei mind kórusban kiáltják.
Csak néznek bénultan, nem így az angyalok,
Előlük rémülten futnak a szabadok.
A földig kergeti őket a szent sereg,
Hogy minden gonoszok igyen bűnhődjenek!

Die frech bedräute, jedoch wunderbar befreite Bibel
Oder: Der Triumph des Glaubens
A megírás ideje: 1842 június–július
A megjelenés helye: külön brosúrában 1842 decemberében
a Zürich melletti Neumünsterben
Aláírás nélkül

[F. W. Andreä és „Germánföld főnemessége"]

Nem mulaszthatom el, hogy felhívjam a katolikus lovagi születésű, lovagi rendbeli urak figyelmét egy költeményre, amelynek polgári rendű ugyan a szerzője, de éppen ezért annál méltóbb rá, hogy drága gyöngyszemként, a polgári alázat köteles adójaként becsben tartassék.

A kegyelem ezernyolcszáznegyvenkettedik esztendejében egy könyvecske jelent meg az erfurti F. W. Ottónál „Das Wissenswürdigste der Heraldik oder Wappenkunde" címmel, F. W. Andreä tollából, s ajánlása a következőképpen hangzik: „Germánföld egész *Főnemességének* mély hódolattal a kiadó".

„Az államban az első helyen áll a nemesség,
Ősök érdemei emelik ily magasra.
És az ősi erény öröklődve gyarapszik,
Így a jelen a múlt mögött nem marad el.
E rendet, bármiben jár, illesse tisztelet,
Mert legdúsabban áld minden jó nemzetet.
Címerek rajzain rejlik mély értelem,
Látszik előidők nagy története ekképp.
Fejedelmek szemében virult a nemes érdem,
Hadban s béke nyugalmán egyaránt.
A címer a nemes megszolgált koronája,
Csak gáncstalan tettek jutalmazása! –
Megilletődve, hisz bódít a büszke hír s név,
Mely ont dicső fényt eónokon át,
Hadd emelhessem itt mégis a tisztelet
Emlékművét nekik, kikben örök erény él.
Vegyétek kegyesen, bár Erőtökhöz csekélység,
Hírt ád nektek, kitárja egy szív hű, csendes mélyét!"

Nem érdemli-e meg ez az ember, hogy nemesi rangra emeltessék?

[F. W. Andreä und der „Hohe Adel Teutschlands"]
A megírás ideje: 1842 augusztus 19. körül
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung",
1842. augusztus 29-i (241.) sz.
* ** *jelzéssel*

[Mindenfélék Berlinből]

Berlin, augusztus 19. Ma azért írok Önöknek, hogy jelentsem, hogy innen tulajdonképpen semmi jelentenivaló nincs. Az ég a tudója: most, ahogyan itt mondják, uborkaszezon van a tudósítók számára. És nem is történik semmi, egyáltalán semmi! A történelmi Krisztus egylete éppoly keveset hallat magáról, mint a szabadok egylete[229]; bár hivatalosan létezik, tulajdonképpen mégsem tudja egyetlen diák sem, hogy hol létezik és ki tartozik hozzá. Bizonyára ezzel is úgy van a dolog, mint egy fél évvel ezelőtt a Leipziger Strassén lakó filozófus tiszteletére rendezett híres fáklyásmenettel[236], amelyen utólag egyetlen diák sem akarta elismerni részvételét, s amelyről már az előző nap azt beszélték, hogy sajnos, többnyire „filiszterek" lesznek ott. A rendi bizottságok[237] sem jöhetnek még mindig létre, a „Leipziger Zeitung"* ellenére sem, amely a még holdban levő porosz elgondolások iránti előszeretetében nyakra-főre vitázik azon, hogy mit kell majd e bizottságok elé terjeszteni. Mi azonban vigasztalódunk királyunk** bölcsességével, és nem bolygatjuk azt, ami még a holdban van. A király állítólag egy kereskedelmi szerződést és egy új kartellegyezményt hozott magával, s ezek bizonyára nem holdbéli dolgok! De mi – vagyis a berliniek – azzal sem törődünk, hanem irigyeljük a Rajna-vidékieket azért a mennyei élvezetért, amelyben néhány hét múlva részük lesz, amikor nemcsak a mi királyunk, hanem sok más magas személyiség társaságában Bajorország dicső királya, Lajos, a költő-uralkodó, a „Walhallagenossen" szerzője, a Walhalla megalapítója[238] is megjelenik a német nép ékességeként befejezendő kölni dóm alapkőletételénél. A „Walhallagenossen" nagy szenzációt keltett az itteni művelt körökben, és az általános, illetékes vélemény feltétlenül az, hogy Lajos király ezzel újabb babérágat font koronája köré.

* „Leipziger Allgemeine Zeitung" – *Szerk.*
** IV. Frigyes Vilmos – *Szerk.*

A király tacitusian tömör, őserejűen lehengerlő stílusa kétségtelenül utánzásra számíthat, de bizonyára nehezen lesz utolérhető.

[Allerlei aus Berlin]
A megírás ideje: 1842 augusztus 19.
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung",
1842 augusztus 29-i (241.) sz.
* * * *jelzéssel*

Centralizáció és szabadság

Első pillantásra érthetetlennek látszik, hogy Franciaországban ilyen sokáig fennállhat olyan kormány, mint Guizot-é, sőt az is, hogy egyáltalán uralomra juthatott. Guizot, a külügyminiszter, már csaknem két éve küzd a kamara ellen, amelynek teljhatalma van a miniszterek kinevezésére és leváltására, a szabad, befolyásos sajtó ellen, Európa legszabadabb intézményei ellen, az egyöntetű, vele hevesen szembenálló közvélemény ellen, üldözi a sajtót, dacol a közvéleménnyel, vezeti, feloszlatja a kamarát, újat hív össze, lejáratja Franciaország becsületét a nagyhatalmak előtt és teljes mértékben kivívja magának, amire törekedett: a népszerűtlenség hírnevét. És az az ember, aki mindezt elkövette, aki a franciákat történelmük két évétől megfosztotta, olyan erős párttal dicsekedhetik a kamarában, hogy csupán a legellentétesebb véleményen levők erőltetett koalíciója hozhatja veszélybe.

Guizot kormánya a júliusi rezsim[40] tetőpontja, Lajos Fülöp diadala és mindazok keserű megaláztatása, akik Európa felszabadítását várták a júliusi forradalomtól. A népszuverenitás, a szabad sajtó, a független esküdtbíráskodás, a parlamentáris kormányzás elveit ténylegesen eltörölték Franciaországban. Guizot kormánya föltette a koronát azokra a reakciós tendenciákra, amelyek ismét érvényre juthattak Franciaországban, és nyíltan feltárta Európa legitim hatalmai előtt a francia liberalizmus tehetetlenségét.

A tény vitathatatlan. A reakció egész Európában ujjong rajta. A liberális pártnak mindennap azt kell hallania, hogy Franciaország naponta megtagadja intézményeit, meghazudtolja 1789 utáni történelmét, olyan kamarákat választ, amelyeknek már a névjegyzékük is gúnyirat a júliusi forradalom ellen, egyszóval: hogy Európa legliberálisabb népe minden egyes cselekedetével elárulja a liberalizmust. És a liberálisok, különösen a jólelkű németek, elvörösödnek szégyenükben és néhány idétlen mentőokot dadognak, de maguk sem igen veszik komolyan ezeket, titkon egy liberális kamarában reménykednek, és egészen titokban, egészen alattomban — egy új júliusban.

A tényt nemcsak hogy el lehet ismerni a szabadság elvének sérelme nélkül, hanem éppen ezen elv érdekében előtérbe is kell állítani. Két oka van; az

egyik, amelyet a merészebb szabadelvűek már gyakran hangoztattak a reakciósok ellenében, a francia alkotmány felemássága és kétértelműsége, hogy a szabadság elve nincs határozottan kimondva és megvalósítva benne; a másik – a *centralizáció*.

Cormenin brosúrája ellenére, annak ellenére, hogy ragyogóan és ékesszólóan védelmezi a francia centralizációt, mégis éppen ez a fő oka a francia törvényhozás visszafejlődésének. Cormenin voltaképpen semmit sem bizonyít, noha könyvében úgyszólván minden helyes és jó. Ő ugyanis nem az ész általános törvényeivel indokolja a centralizációt, hanem a francia népszellem különös természetével és a történelem menetével mentegeti.

Ezek olyan indokok, amelyeket egyelőre elfogadhatunk, előbb ugyanis be kell bizonyítanunk, hogy az efféle centralizáció esztelenség, s ezért okozza a fentebb említett következményeket.

A centralizáció abban a szélsőséges formában, amelyben most Franciaországban uralkodik, azt jelenti, hogy az állam túlmegy korlátján, lényegén. Az állam korlátja pedig egyfelől az egyén, másfelől a világtörténelem. A centralizáció mindkettőt megsérti. Amikor az állam olyan jogot tulajdonít magának, amely csupán a történelmet illeti meg, megsemmisíti az egyének szabadságát. A történelemnek öröktől fogva megvolt és mindig meg is lesz az a joga, hogy az egyén életével, boldogságával, szabadságával rendelkezzék; mert a történelem az egész emberiség tette, az emberi nem élete, és mint ilyen, szuverén; ellene senki sem lázadhat fel, mert ő az abszolút jog. A történelemmel senki sem szállhat perbe, mert bármit osztott is ki ránk, aszerint élvezzük életünket, vagy veszünk részt az emberiség fejlődésében, ami minden élvezetnél több. Milyen nevetséges is lett volna, ha Nero vagy Domitianus alattvalói azon panaszkodnak, hogy nem olyan korban születtek, mint a miénk, amikor már nem fejezik le vagy égetik meg olyan könnyedén az embereket; vagy ha a középkori hitbuzgóság áldozatai szemére vetnék a történelemnek, hogy nem a reformáció után és türelmesebb kormányzatok alatt éltek! Mintha egyesek szenvedése nélkül haladást érhetne el a többi! Így a most keservesen éhező angol munkásoknak joguk van ugyan arra, hogy panaszt tegyenek sir Robert Peel és az angol alkotmány ellen, de nem a történelem ellen, amely egy új jogelv hordozóivá és képviselőivé teszi őket. Más a helyzet az állammal. Ez mindig különös állam, és soha nem tarthat igényt arra a jogra, amellyel az egész emberiség valóban rendelkezik a maga tevékenységében és a történelem kifejlesztésében, arra a jogra, hogy az egyest feláldozza az általánosnak.

Így a központosított állam kétségtelenül igazságtalanságot követ el azzal,

hogy – mint Franciaországban történik, és mint Cormenin elismeri – feláldozza a tartományokat a központnak, és ezzel a lokalitás bizonyos oligarchiáját, arisztokráciáját hozza létre, amely nem kevésbé igazságtalan és ésszerűtlen, mint a nemesség és a pénz arisztokráciája. A szabadság lényegi feltétele az egyenlőség, és minden égalité devant la loi* ellenére az a különbség, amely műveltség, a népszuverenitásban való részvétel és igazi erkölcsi életélvezet tekintetében a párizsiak és a vidékiek között fennáll, bőségesen elég ahhoz, hogy akadályozza a francia intézményeket a teljes szabadság felé tartó természetes fejlődésükben.

A központosítás története Franciaországban, mint mindenütt, párhuzamosan halad az abszolutizmuséval. Mindkettőnek XI. Lajos a megalapítója; a hugenotta-háborúk[239] voltak a tartományok utolsó jelentős kísérletei arra, hogy fölkeljenek Párizs hegemóniája ellen, s ettől az időtől fogva általánosan el van ismerve a főváros fennhatósága Franciaország fölött. Mert mihelyt komolyan veszik az állami centralizációt, nem maradhat el a helyi centralizáció, a központ hegemóniája sem. Amíg az abszolutizmus fennállt, csupán Párizsnak származott előnye belőle, a tartományoknak be kellett érniök az államköltségek és a legkegyelmesebb önkény viselésével. Egész Franciaország minden műveltsége, esprit-je**, tudománya Párizsban összpontosult, Párizsért élt; a sajtó csak Párizsban és csak Párizsért dolgozott; a tartományok pénzét, amelyet az udvar felszívott, Párizsban és Párizsra költötte el. Ezáltal keletkezett azonban az a nagy műveltségbeli aránytalanság Párizs és a vidék között, amely az abszolutizmus bukása után Franciaországra nézve igen hátrányos formában bontakozott ki. Csupán a központosítás tette lehetővé a forradalmat, mihelyt ez egyszer létrejött; de a központosítás mélyítette ki a szakadékot is Párizs és a vidék között annyira, hogy Párizs mindaddig nemigen törődött a tartományok jólétével, amíg őt magát nem érintette az általános nyomás. Az országos rendek[240], az elnyomott *vidék* képviselői kezdték meg a forradalom művét, nem pedig Párizs városa; csak amikor a kérdések elvi jelleget öltöttek és a főváros is érdekeltté vált, akkor ragadta ez magához a kezdeményezést és irányította az események menetét. Ennek következtében azonban ellanyhult a vidék részvétele, s ez meg a vidék szellemében választott képviselők adták meg közönyükkel az alkalmat Napóleonnak arra, hogy fokozatosan felemelkedjék a császári trónra. A restauráció idején[44], amikor a pártok kialakultak, ugyanez a harc mutatkozott meg a vidék és a főváros között; Párizs hamaro-

* – törvény előtti egyenlőség – *Szerk.*

** – szelleme – *Szerk.*

san világos tudatra tett szert s a Bourbonok meg az isten kegyelméből való királyság ellen foglalt állást; az alacsonyabb műveltségű vidék csak kevés liberálist küldött harcba, nagyobbrészt közönyös volt, s ezért a fennálló rend, vagy éppen fanatikusan az ancien régime* híve. A júliusi forradalmat ezért egyes-egyedül Párizs csinálta, a közönyösök nagy tömege rest volt arra, hogy fellázadjon a főváros és annak új elve ellen; az ország legműveletlenebb vidékei hívek maradtak a Bourbonokhoz, de a központosítással szemben semmire sem mehettek. Azóta pedig úgyszólván minden kamara eltűrte, hogy a júliusi forradalom egyik vívmányát a másik után rabolják el tőle, s erről egyéb okokon kívül a központosítás is tehetett. A kamarákba ugyanis az ország minden része küld képviselőket, s a választás befolyásolása és a megvesztegetés ellenére is választásával minden választókerület megmutatja politikai műveltségének fokát. Amelyik eltűri, hogy megvesztegessék és befolyásolják, az maga sem szabad és határozott; jól teszi hát, ha egy kormánypárti képviselő megválasztásával aláveti magát a neki való gyámságnak. A júliusi forradalom és az 1842-es kamarák közötti ellentmondás a főváros és az ország közötti ellentmondás. Párizzsal Franciaország minden bizonnyal tud forradalmakat csinálni, szabad intézményeket egy csapásra létrehozni, de megtartani nem tudja őket. Aki nem tudja megmagyarázni magának az 1842-es kamarákat, az ezzel azt jelzi, hogy összetévesztette a franciákat a párizsiakkal, hogy a központosítás ellentmondása nem jutott el a tudatáig.

De ne legyünk igazságtalanok. Tagadhatatlan az az ellentmondás, amelyben a központosítás szenved; de ismerjük el történelmi és ésszerűségi jogát is! A központosítás – és ez az igazolása – az állam lényege, életere. Minden államnak szükségszerűen törekednie kell központosításra, minden állam központosított, az abszolút monarchiától a köztársaságig; Amerika éppúgy, mint Oroszország. Egyetlen állam sem nélkülözheti a centralizációt, a szövetségi állam éppoly kevéssé, mint a kialakult központosított állam; amíg csak lesznek államok, addig mindig minden államnak meglesz a középpontja, minden állampolgár csupán a központosítás révén fogja ellátni állampolgári funkcióit. Ennél a központosításnál egészen szabadjára lehet hagyni a községi igazgatást, mindazt, ami az egyes állampolgárokat vagy testületeket érinti, sőt így is kell tenni, *minthogy* ugyanis a centralizáció egyetlen központban tömörül össze, minthogy itt minden együtt van, tevékenységének szükségszerűen általános érvényűnek kell lennie, hatáskörének és teljhatalmának minden *általános* érvényűt fel kell ölelnie, de mindazt, ami csupán

* – régi rendszer – *Szerk.*

erre vagy arra vonatkozik, szabadon kell hagynia. Ebből következik a központi hatalomnak az az államjoga, hogy törvényeket bocsásson ki, irányítsa a közigazgatást, állami hivatalnokokat nevezzen ki stb.; ebből következik egyúttal az az alapelv is, hogy a bírói hatalomnak semmiképpen sem szabad összefüggésben lennie a központtal, hanem a népnek kell ezt gyakorolnia – esküdtbíróságok által, hogy, mint már mondottuk, a községi ügyek stb. nem tartoznak a hatáskörébe stb.

Az állam központosított lényege egyébként nem követeli meg azt, hogy egyetlen egyén legyen a középpont, mint az abszolút monarchiában; csupán azt, hogy egy egyén álljon a középpontban, ahogy ezt a köztársaságban az elnök éppen olyan jól megteszi. Nem szabad ugyanis megfeledkezni arról, hogy nem a központban álló személy a fődolog, hanem maga a központ.

Visszatérünk oda, ahonnan elindultunk. A központosítás az állam princípiuma, és mégis szükségszerűen vele jár a központosítással, hogy arra kényszeríti az államot, menjen túl önmagán, konstituálja magát, a sajátosat, általánosként, végsőként és legfőbbként, igényt támasszon arra a hatáskörre és pozícióra, amely csupán a történelmet illeti meg. Az állam nem az *abszolút* szabadság megvalósulása, aminek tartják – máskülönben érvénytelen volna az állam fogalmának imént kifejtett dialektikája –, hanem pusztán az objektív szabadságé. Az igazi *szubjektív* szabadság, amely az abszolút szabadsággal egyenjogú, más formát kíván megvalósulásához, mint az államot.

Zentralisation und Freiheit
A megírás ideje: 1842 szeptember első fele
A megjelenés helye: „Rheinische Zeitung", 1842 szeptember 18-i (261.) sz., melléklet
* „* *jelzéssel*

A „Times" a német kommunizmusról

A „New Moral World" szerkesztőjének

Tisztelt Uram,

Olvastam a „Times" cikkét a németországi kommunistákról, amelyet a „*New Moral World*" átvett[241], s úgy gondoltam, helyes, ha hozzáfűzök néhány magyarázó megjegyzést, amelyeket Ön talán közlésre méltónak fog találni.

Eddig a „Times" a kontinensen a jól tájékozott újság hírnevének örvendett, de még néhány olyan cikk, mint a német kommunizmusról szóló, nagyon hamar leronthatja ezt a véleményt. Mindenkinek, aki akár a legcsekélyebb mértékben is ismeri a franciaországi és németországi társadalmi mozgalmakat, rögtön észre kell vennie, hogy az említett cikk írója olyan témáról beszél, amely felől teljesen tájékozatlan. Még annyit sem tud róla, amennyi képessé tenné arra, hogy az általa támadott párt gyengéit feltárja. Ha be akarta feketíteni Weitlinget, akkor annak írásaiban erre a célra sokkal alkalmasabb passzusokat is találhatott volna, mint amilyeneket lefordít. Ha csak annyi fáradságot vett volna magának, hogy elolvassa a zürichi bizottság jelentését[242] – amelyről azt állítja, hogy olvasta, de nyilvánvaló, hogy nem tette meg –, akkor bőségesen talált volna anyagot a rágalmazásra, elferdített szövegrészletek tömegét, amelyeket egyenesen erre a célra szedtek össze. Tulajdonképpen nagyon furcsa, hogy a kommunisták maguk kénytelenek harci fegyverekkel ellátni ellenfeleiket; minthogy azonban a filozófiai érvelés széles alapzatán állnak, megengedhetik ezt maguknak.

A „Times" tudósítója azzal kezdi, hogy a franciaországi kommunista pártot igen gyöngének írja le, s kétségbe vonja, hogy ez a párt robbantotta-e ki az 1839. évi párizsi fölkelést[243], vagy pedig, amit ő nagyon valószínűnek tart, az „erős" republikánus párt. Mondja, uram, az angol közönség jól tájékozott tájékoztatója, nagyon gyöngének tart-e Ön egy olyan pártot, amelynek mintegy félmillió felnőtt férfi a tagja? Tudja-e Ön, hogy az „erős" franciaországi republikánus párt most és az utóbbi kilenc évben is a teljes felbomlás és a fokozódó hanyatlás állapotában van? Tudja-e Ön, hogy a „*National*" című újságnak[244], ezen „erős" párt sajtószervének, kisebb a pél-

dányszáma, mint bármely más párizsi lapnak? Külföldi létemre nekem kell emlékeztetnem Önt az ír Repeal-alap számára való republikánus gyűjtésre, amelyet a „*National*" rendezett tavaly nyáron, s amely még száz fontot sem eredményezett, jóllehet a republikánusok látszatra komoly rokonszenvet táplálnak az ír repealerek[245] iránt? Nem tudja-e Ön, hogy a republikánus párt zöme, a dolgozó osztályok már régen elszakadtak a pártjukbeli gazdagabbaktól, és nemhogy csatlakoztak a kommunista párthoz, hanem ők *alapították meg*, jóval azelőtt, hogy Cabet támogatni kezdte a kommunizmust? Nem tudja-e Ön, hogy a francia republikánusok egész „ereje" abban van, hogy a kommunistákra építenek, akik azt akarják, hogy a köztársaság meglegyen, mielőtt megkezdenék a kommunizmus gyakorlati megvalósítását? Úgy látszik, Ön mindezekről nem tud, pedig ahhoz, hogy helyes véleményt alkosson a kontinentális szocializmusról, tudnia kellene ezeket.

Ami az 1839-es felkelést illeti, nem hiszem, hogy az ilyesmi bármely pártnak a javára írható lenne; az *émeute** aktív részvevőitől tudom azonban, hogy a kommunisták gondolták ki és hajtották végre.

A jól tájékozott tudósító azzal a megállapítással folytatja, hogy „Fourier és Cabet tanai a jelek szerint inkább bizonyos irodalmi és tudományos személyiségek elméjét foglalkoztatják, mintsem hogy elnyerték volna a nép általános tetszését". Fourier-t illetően ez igaz, amint arra e lap egyik előbbi számában már volt alkalmam rámutatni[246]; de Cabet! Cabet, aki kis pamfleteken kívül úgyszólván semmit nem írt, Cabet, akit mindig Cabet apónak neveznek – ilyen nevet aligha adnak „irodalmi és tudományos személyiségek" –, Cabet, akinek az a legnagyobb hibája, hogy felületes és nem veszi figyelembe a tudományos kutatás jogos igényeit, Cabet, aki olyan újságot ad ki, amely a csak *olvasni* tudók tájékoztatására szolgál[247] –, ennek az embernek a tanai foglalkoztatnák egy párizsi egyetemi tanár elméjét, olyanét, mint Michelet vagy Quinet, akik azzal kérkednek, hogy mélységük a misztícizmusnál is mélyebb? Ez aztán igazán nevetséges.

A tudósító ezután a hambachi és steinhölzli híres német éjszakai gyűlésről[248] beszél s azt a véleményét fejezi ki, „hogy ez inkább politikai, mint társadalmi-forradalmi jellegű volt". Azt sem tudom, hol kezdjem az e mondatban levő sületlenségek felsorolását. Először, a kontinensen egyáltalán nem ismernek „éjszakai gyűléseket"; nálunk nincsenek fáklyás chartista vagy éjszakai rebekkaita összejövetelek[249]. A hambachi gyűlés világos nappal folyt le, a hatóságok szeme láttára. Másodszor, Hambach Bajorországban van. Steinhölzli pedig Svájcban, több száz mérföldre Hambachtól; tudósí-

* – felkelés – *Szerk.*

tónk mégis a „hambachi *és* steinhölzli gyűlésről" beszél. Harmadszor, nemcsak térben, hanem időben is jókora távolság választotta el egymástól ezt a két gyűlést. A steinhölzli gyűlés évekkel a másik után zajlott le. Negyedszer, ezek a gyűlések nem csupán *látszólag*, hanem valóban is merőben politikai jellegűek voltak; akkor folytak le, amikor a kommunisták még nem jelentek meg a színen.

A források, amelyekből tudósítónk felbecsülhetetlen értékű információit merítette, „a (zürichi) bizottság jelentése, a Weitling letartóztatásakor felfedezett, közzétett és nem közzétett kommunista írások és a személyes kutatás" voltak. Nos, tudósítónk tájékozatlanságából nyilvánvaló, hogy a jelentést sosem olvasta; nyilvánvaló az is, hogy „*közzétett* kommunista írásokat" nem lehetett „*felfedezni*" senkinek a letartóztatásakor, mert maga az a tény, hogy „közzétették" őket, kizárja „felfedeztetésük" minden lehetőségét. A zürichi főügyész bizonyára nem dicsekednék olyan könyvek „felfedezésével", amelyeket minden könyvkereskedőnél beszerezhet! Ami a „nem közzétett" írásokat illeti, amelyeknek az elkobzása végett a bűnvádi eljárás megindult, a zürichi szenátorok valóban következetlenek lettek volna, ha, ahogy tudósítónk úgy látszik hiszi, utólag maguk teszik közzé őket. Nem is tettek ilyet. Valójában tudósítónk egész beszámolójában semmi olyan nincs, amit ebből a forrásból vagy személyes kutatásából meríthetett volna, hacsak az a két új tény nem, hogy a német kommunisták tanaikat főleg Cabet-tól és Fourier-től vették – akiket támadnak, mint ezt tudósítónk olvashatta volna ugyanabban a könyvben, amelyből olyan bőven idéz (Weitling: „Garantien", 228. old.) – és hogy „négy evangélistájuknak Cabet-t, Proudhont, Weitlinget és – és – Constant-t tekintik"! Benjamin Constant, madame de Staël barátja, már rég meghalt és soha nem volt olyan gondolata, amely társadalmi reformmal függ össze.* Tudósítónk nyilván Considérant-ra gondol, Fourier követőjére, a „*Phalange*", jelenleg a „*Démocratie Pacifique*"[250] szerkesztőjére, akinek semmi köze nincs a kommunistákhoz.

„A kommunista tanítás jelenleg inkább negatív, mint pozitív" – és közvetlenül ez után az állítása után tudósítónk arcul csapja önmagát azzal, hogy tizenkét pontban felvázolja a Weitling által javasolt intézkedéseket egy új társadalmi állapot megteremtésére, amely intézkedések teljesen pozitívak, s még csak nem is említik a jelenlegi társadalmi rendszer lerombolását.

Ezeket a kivonatokat azonban tudósítónk igen zavarosan közli, s ez azt mutatja, hogy több esetben nem tapintott rá a kérdés lényegére és helyette holmi jelentéktelen részleteket nyújtott. Így például nem fejti ki, hogy mi az

* V. ö. 313. old. – *Szerk.*

a fődolog, amelyben Weitling fölötte áll Cabet-nak, tudniillik a minden erőszakon és többségen alapuló kormányzás eltörlése, s helyette puszta igazgatás létesítése, amely megszervezi a munka különböző ágait és elosztja termékeit; nem említi meg azt a javaslatot, hogy ennek az igazgatásnak és minden sajátos ágazatának összes tisztségviselőit ne az egész közösség többsége nevezze ki, hanem csak azok, akik ismerik a leendő tisztségviselő által végzendő sajátos munkafajtát; s nem említi meg a tervnek azt az egyik fontos vonását sem, hogy a jelölőknek bizonyos fajta versenypályázat útján kell kiválasztaniok a legalkalmasabb személyt, anélkül, hogy ismernék e pályaművek bármelyikének a szerzőjét; a nevek lepecsételt borítékokban legyenek, s csak azt a borítékot bontsák fel, amely a győztes pályázó nevét tartalmazza; ezzel elkerülhetők mindazok a személyes indítékok, amelyek befolyásolhatják az elektorokat.

Ami a többi Weitling-idézetet illeti, e lap olvasóira bízom annak a megítélését, hogy tartalmuk olyan megvetendő-e, mint tudósítónk véli, vagy hogy a legtöbb, ha ugyan nem minden esetben, nem ugyanazok az elvek és javaslatok mellett szállnak-e síkra, amelyeknek a propagálására ez a lap létesült. Mindenesetre a „Times", ha ismét foglalkozni akar majd a német kommunizmussal, jól tenné, ha más tudósítóról gondoskodnék.

Maradok, Uram, híve
F. Engels

The „Times" on German Communism
A megírás ideje: 1844 január 13.
A megjelenés helye: „The New Moral World", 1844 január 20-i (30.) sz.
Eredeti nyelve: angol

Francia kommunizmus

A „New Moral World" szerkesztőjének

Manchester, 1844 január 28.

Tisztelt Uram,

Önhöz intézett f. hó 13-i levelemben, amely megjelent a „New Moral World"-ben, elkövettem egy hibát. Azt hittem, hogy a „Times" tudósítója téved, amikor bizonyos Constant urat kommunistának nevez*; de azután, hogy ezt írtam, kaptam néhány francia kommunista kiadványt, s ezek bizonyos Constant abbét a közösségi rendszer hívének neveznek. Ugyanakkor Goodwin Barmby úr volt szíves néhány további információt közölni velem Constant abbéről, akit – mint mondja – elvei miatt bebörtönöztek, és aki több kommunista művet írt. Hitvallását saját szavaival így fejezi ki: Keresztény vagyok és véleményem szerint a kereszténység csak közösség lehet.

Ezért arra kérem Önt, hogy következő számukban helyesbítse az említett hibát.

Maradok, Uram, tisztelettel
F. Engels

French Communism
A megjelenés helye: „The New Moral World",
1844 február 3-i (32.) sz.
Eredeti nyelve: angol

* V. ö. 311. old. – *Szerk.*

FRIEDRICH ENGELS

Levelek

1838 augusztus — 1842 augusztus

1838

1

Marie Engelshez
Barmenba

Bréma, 1838 augusztus 28[–29].

Kedves Marie!

Csak ránéztem leveledre, s rögtön tudtam, hogy tőled való, pedig egyébként nem ismerem kézírásodat. Mert a levél éppen olyan, mint te vagy; szörnyen gyorsan írtad, minden kedves kuszaságban, benne erkölcsi tanítások, de ezek nem veendők komolyan. A hogyléted, egészséged, a kis Emilie és a kis Adeline*, balesetek, minden összevissza. – Itt most szintén történt egy baleset, egy mázoló – egy héten belül a második – lezuhant az állványról és szörnyethalt.

Hogy a kis Emilie és a kis Adeline elmennek, az nagyon meglepő; legalábbis Treviranusék nagyon elcsodálkoztak rajta, mind azt hitték, Karl** neveli őket.

Augusztus 29.

Hogy Xantenba akartok menni, az nagyon helyes és bizonyára el is fogtok menni, ha Anya megígérte a néninknek meg a nagymamának***. Úgy intézzétek, hogy szőlőéréskor menjetek oda, akkor aztán ehettek, amennyi belétek fér. Itt a mi kertünkben is van szőlő, de még nem érett, érett almánk azonban már van, paradicsomalma, ez sokkal ízletesebb, mint ami Kaspar° udvarán termett azon a vastag fán, amelyet később kivágtak.

Képzeld csak, Marie, van itt egy kotlósunk, hét csibével, alig nyolc naposak, s ha nincs dolgunk az irodában, kimegyünk az udvarra és legyeket,

---

* Emilie Engels és Adeline Engels – *Szerk.*

** Karl Engels – *Szerk.*

*** Friderike von Giesheim és Franziska van Haar – *Szerk.*

° Kaspar Engels – *Szerk.*

szúnyogokat meg pókokat fogdosunk, s akkor tyúkanyó odajön, kiveszi a kezünkből és a kicsiknek adja. Van köztük egy fekete csibe, akkora, mint egy kanári, az a kezünkből eszi a legyeket. És mindezekből a kis állatokból törpe tyúkok lesznek, és mindnek toll van a lábán. Fogadok, egy ilyen tyúk csibékkel nagy örömet szerezne neked. Hiszen magad is ilyen csibe vagy. Mondd meg Anyának, hogy jövőre ültessen meg ő is egy tyúkot. Galambjaink is vannak, Treviranuséknál és Leupoldéknál is, örvösök és golyvások, ezeket errefelé koronás galamboknak nevezik (mert egy kis bársonypihe van a bögyükön, ezt itt koronának nevezik). Különösen az örvös galambok szépek. Ezeket Eberlein meg én mindennap etetjük; de nem bükkönyt esznek, az itt nincs, hanem borsót, vagy egészen apró bükkmakkot, amely nem nő nagyobbra, mint a borsó.

Látnod kellene egyszer, amikor reggelente tele van a piac, milyen érdekes viseletben járnak a parasztasszonyok. Különösen a főkötők meg a szalmakalapok festenek jól. Ha egyszer nyugodtan, alaposan megfigyelhetek egy asszonyt, akkor megpróbálom majd lerajzolni és elküldöm neked. A lányok egész kicsi piros sapkát hordanak a kontyukon, az öregasszonyok meg nagy, szárnyas főkötőt, amely a fejükhöz simul és egészen az arcukba lóg, vagy nagy bársony sapkát, ez elől bodros fekete csipkével van szegélyezve. Egészen különös látvány.

A szobám ablaka utcára néz, és az utcában kísértetek járnak. Ha éjjel sokáig ébren vagyok, úgy tizenegy óra körül lárma kezdődik az utcán, és a macskák nyávognak, a kutyák ugatnak, a kísértetek kacagnak és üvöltenek, és kopognak a szomszéd ház ablaktábláin; de mindez egészen természetes, mert ebben az utcában lakik a lámpagyújtogató, és ő tizenegy órakor még kimegy.

Most már két oldalt teleírtam: ha úgy akarnék tenni, mint te, akkor most ezt írnám: „Biztosan meg leszel elégedve, hogy annyit meséltem neked, legközelebb megint ennyit fogok mesélni." Te így csinálod: teleírsz két oldalt, jó széles sorközökkel, és a másik két oldalt üresen hagyod; de hogy lásd, én nem teszek úgy, mint te, és nem adom vissza a kölcsönt, hát majd erőltetem magam, hogy négy sűrűn írt oldalt összehozzak a számodra.

Ma reggel megjelent egy borbély, s a lelkész úr* azt kívánta, hogy borotváltassam meg magamat, mert borzalmasan festek. De nem teszem. Apa azt mondta, hagyjam a borotváimat addig lepecsételve, amíg használni nem fogom őket, Apa pedig még csak ma két hete utazott el innen, és ennyi idő alatt igazán nem nőhetett meg annyira a szakállam. Nem is borotválkozom

* Georg Gottfried Treviranus – *Szerk.*

meg addig, amíg hollófekete bajuszom nem lesz. Emlékszel még, hogy Anya azt mondta, Apa adjon velem borotvakészletet, Apa pedig azt felelte, hogy ez annyi volna, mint rácsábítani engem erre, és Manchesterben vett is nekem egyet; de én nem használom, elvi okokból.

Most jövök a díszszemléről, amelyet naponta a dómtéren tartanak. Ott gyakorlatozik ugyanis a nagy Hanza-hadsereg[90], amely körülbelül 40 katonából, 25 zenészből és 6–8 tisztből áll, és ezeknek (ha a karmestert nem számítom) együttesen van annyi bajuszuk, mint egy porosz huszárnak. A legtöbbnek egyáltalán nincs bajusza, némelyiknek meg csak nyomokban. A szemle két teljes percig tart, a katonák odamennek, felsorakoznak, puskával tisztelegnek, aztán megint elmennek. De a zene jó (a brémaiak szerint nagyon jó, csodaszép, csodás). Tegnap elővezettek egy szökött Hanza-katonát. A fickó zsidó volt, Treviranus lelkészhez járt vallásoktatásra és meg akart keresztelkedni. Most megszökött, de nem ment el a városból, hanem levelet írt Treviranus lelkésznek, hogy Brinkumban van, egy rokona rábeszélte, hogy menjen oda; a lelkész kérelmezze, hogy mérsékeljék a büntetését. A pap meg is akarta tenni, mikor tegnap váratlanul elfogták a fickót Bréma előtt, és kiderült, hogy hol volt. Most biztosan kap egy adagot, vagyis 60 botot – mert itt a katonákat mindig botozzák.

Brémában egyáltalán nem laknak zsidók, csak néhány védett zsidó az elővárosban, de a városba ezeknek sem szabad beköltözniök.

Ma megint egész nap esik. Tegnap egy hete volt úgy, hogy egyáltalán nem esett, különben mindennap esik, ha gyakran csak keveset is. Vasárnap nagy forróság volt, és tegnap is egy kissé fülledt volt a levegő, bár az ég gyakran beborult, de ma, nos, ma igazán kibírhatatlan. Csuromvíz lesz az ember, mihelyt kilép az ajtón. Ti hogy vagytok? Most Anyának fogok írni. – Megint jóban vagytok Kampermannékkal, libuskák?

Adieu Marie,

bátyád

Friedrich

2

Friedrich és Wilhelm Graeberhez
Elberfeldbe

[Bréma, 1838] szeptember 1.

A barmeni Graeber fivéreknek, jelenleg Elberfeldben. Amidőn köszönettel nyugtázom F. Graeber uruk becses levelét, egyúttal bátorkodom néhány sort intézni Önökhöz. A ménkűbe is, megy ez. Nos, kezdjük mindjárt a képzőművészettel. Íme, lakótársam, név szerint George (angolos kiejtéssel) Gorrissen, a legnagyobb hamburgi ficsúr, aki valaha is létezett; vegyétek az itt látható két arckép középarányosát, lássátok el sovány törzzsel és hosszú lábakkal, szemeit pislogó tekintettel, ugyanolyan beszédmóddal, mint Kirchneré, de hamburgi tájszólásban, és megkapjátok e suhanc lehető legteljesebb képét. Szerettem volna olyan jól eltalálni, mint tegnap este, amikor egy asztalra rajzoltam le, mégpedig olyan pontosan, hogy mindenki ráismert, még a szolgálók is. Sőt, még egy festő* is, aki itt lakik a házban, látta, és nagyon jónak találta, pedig egyébként semmit sem tart jónak. – Hát ennél a G. Gorrissennél nagyobb fecsegőt nem hord hátán a föld; mindennap újabb butaságot eszel ki, nem fogy ki az ízetlen és unalmas ötletekből. A fickónak legalább húsz óra terheli a lelkiismeretét, ennyit untatott már engem.

Nemrégiben megvettem Jakob Grimm védőiratát[185], rendkívül szép és olyan erő van benne, amilyennel ritkán találkozunk. Legutóbb *egyetlen* könyvesboltban nem kevesebb, mint hét röpiratot olvastam el a kölni históriáról[110]. – NB. Itt olyan kifejezéseket és dolgokat olvastam már – különösen irodalmi téren van gyakorlatom –, amelyeket nálunk sohasem** lehetne kinyomatni, egészen liberális

* G. W. Feistkorn – *Szerk.*

** Innen a „sör van bennem!" szavakig Engels piros tintával írt, keresztbe a levél első oldalán. – *Szerk.*

eszméket stb., elmefuttatásokat a vén hannoveri gazfickóról*, egészen pompás.

Itt nagyon csinos szatirikus képeslapok vannak. – Az egyiken rossz rajz, de nagyon jellegzetes arcok. Egy bakon ülő szabót a mester feltart, és a cipészek nézik őket. S hogy mi történik még, azt az aláírása mondja el:

Mester, ne tartsa fel a paripámat!

De erről majd legközelebb, most nem szedhetem elő ezeket a képeslapokat, mert itt ül a főnök**. Egyébként roppant rendes fickó, olyan rendes, hogy el sem tudod képzelni.

Bocsáss meg, hogy ilyen csúnyán írok, három üveg sört ittam, hurrá, már nem is írhatok sokat, mert mindjárt postára kell adnom a levelet. Már a $^1/_2$ 4-et üti és 4 órakor a leveleknek ott kell lenniök. Teringettét, észreveszed ugye, hogy sör van bennem! – [. . .]*** Lesztek szívesek hamarosan ismét firkálni nekem valamit, Wurm tudja a címemet, neki is odaadhatjátok a levelet. Ó jaj, mit is írjak? Jaj, jaj, jaj! Micsoda másnaposság! Az öreg, vagyis a főnök éppen távozik, és én egészen meg vagyok zavarodva, nem is tudom, mit írok, zúg a fülem. Üdvözletem P. Jonghausnak és F. Plümachernek, írjanak nekem, aztán majd én is eluntatom őket irományaimmal.

El tudjátok olvasni, amit idepiszkolok?

Mit adsz egy font zavarosságért? Nagy készletem van belőle. Ó jaj.

Kész híved,

Nagyságtok készséges híve

F. Engels

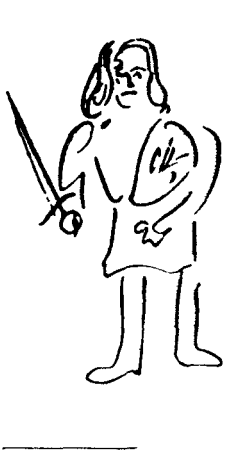

Roland, a brémai lovas

* Ernő Ágostról – *Szerk.*

** Heinrich Leupold – *Szerk.*

*** Olvashatatlan mondat. – *Szerk.*

3

Marie Engelshez
Barmenba

[Bréma, 1838] szept. 11.

Kedves Marie,

„Abban a reményben, hogy ismét egy **4 oldalas** levelet kapok majd tőled, maradok stb." Ó igen, te kis liba, 4 oldalt kapsz tőlem, de olyant is, mert amilyen mértékkel mértek, olyannal mérnek néktek[251], és még ez is túl sok neked. Én ugyanis annyit írok egy ilyen kis oldalra, amennyit te egy nagyra és az efféle papírpocsékolást a jövőben ki is kérem magamnak; ha a Kövér ír ilyen ritka sorokban, az más dolog. Ért engem, kisasszony? – Ha ebben az évben nem mentek Xantenba, akkor ti is elmondhatjátok:

Tröste Dich mit Hiob
Un schmear de Monk met Syrop.*

Nincs mit tennem, mondják itt Brémában. Úgy is vehetitek, mintha ott lettetek volna, és elfelejtetted már, mit tett Hermann**, amikor egy pohár bort kapott? Egészen lassan itta ki, hogy minél tovább örülhessen neki. Tehát nektek is azt kell mondanotok: ha most Xantenban volnánk, akkor már nem örülhetnénk annak, hogy oda megyünk, de így még egy egész reményteljes esztendő van előttünk, ezalatt bőségesen kiörülhetjük magunkat. Látod, így kell ezt politikusan felfogni, így mondaná Szókratész és Eulenspiegel is. Jegyezd meg ezt a jövőre nézve. Látod, én is részesíthetlek téged némi intelemben, nemcsak te engem. És amikor megint írsz, ne kezdjél minden szakaszt így: „Képzeld ..." Honnan veszed ezt a nemes szokást? És hogyan mondhatod, „nem is tudom, mit írjak", amikor még azt sem írtad meg, hogy milyen volt az év végi bizonyítványotok, a tied meg Annáé***, ki írta meg az idén az iskolai évkönyvetek bevezetőjét; a Kövér is bizonyára követett el valami csínyt az alatt a nyolc hét alatt, mióta távol vagyok, hát ezekről nem írhattál volna? Mennyi minden történhetett, amiről

---

* – Vigasztalódj Jóbbal / és kend be szádat sziruppal – *Szerk.*

** Hermann Engels – *Szerk.*

*** Anna Engels – *Szerk.*

semmit sem tudhatok! Mondd csak, miféle mentegetőzés ez: nem tudom, mit írjak? Én sem tudom, mit írjak, s amikor megkezdek egy sort, még nem tudom mit írjak a következőben, de mindig akad valami, és remélem, hasznodra és nem csekély épülésedre van, amit írok. Te meg ha két oldalt felszántasz ritkásan álló sorokkal, mindjárt azt hiszed, hogy roppant herkulesi munkát vittél véghez, de mit képzelsz felőlem? Ha ezt a neked szóló levelet befejeztem, még három másikat kell írnom, és holnap vagy holnapután postára kell adnom őket. Amellett nem sok időm van, mert ma délután indul a „Panchita" nevű hajó Havannába, s nekem leveleket kell másolnom, ahelyett, hogy a magaméit írnám; ma délben levelet várok Strückertől, s erre is válaszolnom kell; aztán meg mégsem írhatom az egyiknek ugyanazt, mint a másiknak; ebből láthatod, hogy úgy volna rendjén, ha te hat oldalt írnál nekem, és zsörtölődés nélkül fogadnád, ha én csak $^1/_6$ oldalon válaszolnék! Egyébként ez a dorgatórium már olyan hosszú, mint a te egész leveled, s hogy lásd, tudok azért másról is írni, most elárulom neked, hogy ha ecsethez jutok, mielőtt ezt a levelet feladom, küldök neked néhány brémai paraszti divatképet. – De most igazad van: nem tudom már, mit írjak, de nekilátok, hátha összehozok még valamit; a 4 oldalnak meg kell lennie, mégpedig tisztességesen. Az nagyon kellemetlen, hogy este sötétedéskor bezárják a kapukat, s ha valaki ilyenkor ki akar menni vagy be akar jönni, kapupénzt kell fizetnie; most már hét órakor kezdődik, ekkor 2 garast kell fizetni, majd az idő haladtával egyre többet; 9 után 3 garast, 10 órakor 6-ot, 11 órakor 12-őt. Lovastól még többet kell fizetni. Néhányszor már velem is megesett, hogy kapupénzt kellett fizetnem. – A konzul* épp most beszél Grave úrral a ma délután megírandó levelekről; feszült várakozással hallgatom, akárcsak az a csirkefogó, aki látja az esküdtek megjelenését és várja a szót: „Bűnös", vagy „Nem bűnös". Mert ha Grave egyszer írni kezd, akkor mire magamhoz térek, máris hat, hét, nyolc vagy még annál is több 1, 2, sőt 3 oldalas levél is fekszik előttem. Mióta itt vagyok, már 40 oldalt másoltam, 40 oldalt egy óriási nagy másolókönyvbe. Éppen itt van előttem egy levél Baltimore-ba, és lám, a 4 oldal is megtelt, $^1/_2$ 12 van, s én elmegyek a postára, azzal az ürüggyel, hogy elhozom a konzul leveleit, de valójában azért, hogy megnézzem, jött-e levelem Strückertől. Adieu, kedves Marie, remélem, 4 *nagy* oldalt írsz.

Bátyád

Friedrich

* Heinrich Leupold – *Szerk.*

4

Friedrich és Wilhelm Graeberhez
Barmenba

[Bréma, 1838] szeptember 17 [–18].

Először a fekete tintás szöveg jön, aztán kezdődik a vörös megint elölről.

Carissimi! In vostras epistolas haec vobis sit respondentia. Ego enim quum longiter latine non scripsi, vobis paucum scribero, sed in germanico-italianico-latino. Quae quum ita sint*, többé egyetlen latin szót sem láttok tőlem, hanem csupán tiszta merő, romlatlan, tökéletes németet. Hogy mindjárt egy nagyon fontos dologról szóljak, el akarom nektek mondani, hogy spanyol románcom megbukott; úgy látszik, a fickó romantikaellenes, a külseje is olyan; de egy legsajátabb költeményem, a „Beduinok", amelyet másolatban mellékelek, helyet kapott egy másik lapban[1]; csakhogy a fickó megváltoztatta az utolsó strófát és ezzel átkozott zűrzavart teremtett. Ezt a részt ugyanis: „Frakkhoz, melyet Párizs szabott, nem illik durva ingetek, s irodalomhoz dalotok", úgy látszik, nem értette meg, mert egy kissé különös. A fő gondolat a beduinok szembeállítása, még mostani állapotukban is, a közönséggel, amely egészen idegen ezektől az emberektől. Ezért ennek az ellentétnek nem pusztán a csupasz leírásban kell kifejeződnie, amelyet a két élesen elkülönülő részben adtam meg, hanem a végén, az utolsó strófában levő szembeállítással és a végkövetkeztetés levonásával válik csak igazán élővé. Mellékesen még részdolgok is ki vannak fejezve benne: 1. az enyhe irónia Kotzebueval és híveivel szemben, szembeállítva őket Schillerrel, mert ő a helyes irányelv színházaink számára; 2. a beduinok jelenlegi állapotán érzett fájdalom, szembeállítva ezt régebbi állapotukkal; ez a két melléktéma párhuzamosan halad a két fő ellentétben. Ha elveszed az utolsó versszakot, minden szétesik; ha azonban a szerkesztő a befejezést kevésbé feltűnővé akarja tenni és így fejezi be: „Pénzért ugrálnak – nem az ős, vad kedv hajtja már léptüket, fényük kihunyt, csak egyikük dalol bús panaszéneket", akkor ez a befejezés először is színtelen, mert már előzőleg használt

* Kedveseim! Leveletekre ez legyen a válasz. Minthogy én már rég nem írtam latinul, keveset írok nektek, de német–olasz–latin nyelven. Így lévén, – *Szerk.*

fordulatokból áll, másodszor pedig megsemmisíti alapgondolatomat azzal, hogy a mellékgondolatot, a beduinok állapotának fájlalását és régebbi állapotukkal való ellentétét teszi a helyébe. Vagyis a következő bajokat okozta a szerkesztő: teljesen megsemmisítette 1. a vers alapgondolatát és 2. az összefüggését. Ez egyébként a fickónak megint egy garasába (= $^1/_2$ ezüstgaras) kerül, mert válaszolni fogok neki egy prédikációval. Bár ne írtam volna meg ezt a verset; sehogy sem tudtam tiszta, vonzó formába önteni gondolataimat; Str.* szóvirágai csak szóvirágok, datolyafák földje és Biled ul Dzserid egy és ugyanaz, tehát egy gondolat kétszer, ugyanazokkal a szavakkal, és milyen rosszul cseng: „úgy nevettetett" és „üde száj"! Furcsa érzés az embernek így nyomtatásban látni verseit; idegenné váltak számára és sokkal élesebb szemmel nézi őket, mint amikor leírta.

Jót nevettem, amikor így a nyilvánosság elé transzferálva láttam magam, de hamarosan elment a kedvem a nevetéstől; amikor észrevettem a változtatást, méregbe jöttem és vadul dühöngtem. – Satis autem de hac re locuti sumus!**

Egészen különös könyvet találtam ma reggel egy antikváriusnál, az „Acta Sanctorum"*** egy kivonatát, sajnos csak az év első felére van meg, arcképekkel, a szentek életrajzával és imákkal; de minden nagyon rövidre fogva. 12 garasomba, 6 ezüstgarasomba került és ugyanennyit adtam Wieland „Diogenes von Sinope oder *Σωκράτης μαινόμενος*" c. könyvéért.

Napról napra jobban kételkedem költészetemben és alkotóerejében, mióta Goethének „Für junge Dichter" címzésű két írását[253] elolvastam – úgy érzem, rám a lehető legjobban illik ez a jellemzés, és világossá vált előttem, hogy rímfaragásaimmal semmit sem tettem a művészetért; mindamellett tovább is fogok rímelgetni, mert ez „kellemes ráadás", mint Goethe mondja, sőt alkalmasint el is helyezek egy-egy verset valamelyik folyóiratba, mert más fickók, akik ugyanakkora vagy még nagyobb szamarak, mint én vagyok, szintén ezt teszik, és mert ezzel a német irodalom sem nem nyer, sem nem veszít; de ha jó verset olvasok, mindig elfog a keserűség: hogy te nem tudtad megírni ezt! Satis autem de hac re locuti sumus!

Cari amici°, mégiscsak nagyon hiányoztok nekem! Ha arra gondolok, milyen gyakran léptem be szobátokba, és ott Fritz olyan kényelmesen üldögélt a kályha mögött, szájában rövid pipájával, Wilm meg hosszú

* Valószínűleg F. W. Strücker – *Szerk.*

** – De eleget beszéltünk már erről! – *Szerk.*

*** „Szentek élete"[252] – *Szerk.*

° – Kedves Barátaim – *Szerk.*

hálóköntösében suhogott ide-oda a szobában és csak nény pfenniges szivarokat tudott szívni, és olyan vicceket mondott, hogy a szoba rengett belé, s akkor megmozdult a hatalmas Feldmann, mint a ξανθος Μενελάος* és belépett, s aztán jött Wurm, hosszú kabátjában, bottal a kezében, és ittunk, aztán elszabadult a pokol, most pedig levelekkel kell beérnünk — hát ez gyalázat. De hogy ti Berlinből is rendesen írtok nekem, az constat és naturaliter**; az oda címzett levelek csak egy nappal tovább vannak úton, mint a Barmenba írottak. A címemet tudjátok; de ez nem is fontos, mert levélhordónkkal már olyan jó ismeretségbe kerültem, hogy leveleimet mindig elhozza az irodába. De honoris causa*** mindenesetre ráírhatjátok: St. Martini Kirchhof, 2. sz. A levélhordóval való eme barátságom onnan származik, hogy hasonló a nevünk, őt Engelkének hívják. — Ma kissé nehezemre esik a levélírás; tegnapelőtt Wurmnak írtam Bilkbe, ma pedig Strückernek, az első 8, a második 7 oldalas volt, most pedig nektek is meg kell kapnotok a porciótokat. — Ha Kölnbe utazásotok előtt megkapjátok ezt a levelemet, teljesítsétek következő megbízásomat: mihelyt megérkeztek, keressétek meg a Streitzeuggassét, menjetek be az Everaert-féle könyvnyomdába, 51. szám alatt, és vegyetek nekem ott népkönyveket; a Siegfried, az Eulenspiegel, a Helena már megvan; a legfontosabbak nekem: az Octavianus, a Schildai polgárok (a lipcsei kiadás nem teljes), a Haimonfiak, Dr. Faust és ami egyéb még akad fametszetekkel; ha vannak misztikus könyveik, ezeket is vegyétek meg, különösen a Szibilla-jóslatokat.[180] Két-három tallérig mindenesetre elmehettek. Aztán küldjétek el a gyorspostával, írjátok meg az összeget, és én küldök nektek egy váltót az öregemre intézményezve, aki készséggel kifizeti majd. Vagy ami még jobb, elküldítek a könyveket az öregemnek, és aztán majd megmagyarázom neki az egészet, ő pedig megajándékozhat velük karácsonyra, vagy ahogy neki tetszik — Új stúdium számomra Jakob Böhme; homályos, de mély lélek. De a legnagyobb részével iszonyúan meg kell dolgozni, hogy valamit megértsen belőle az ember; költői gondolatokban gazdag és egészen allegóriákban élő ember; nyelve egészen sajátságos, minden szónak más az értelme benne, mint rendesen. Lény, lényeg [Wesen, Wesenheit] helyett azt mondja, gyötrelem [Qual], Istent oknélkülinek [Ungrund] és oknak [Grund] nevezi, mert létezésének sem oka, sem kezdete nincs, hanem ő maga a saját életének és

* — (kszanthosz Menelaosz), szőke Menelaosz — *Szerk.*

** — kétségtelen és természetes — *Szerk.*

*** — a tisztesség kedvéért — *Szerk.*

minden más életnek az oka. Eddig csak három írását tudtam felhajtani, kezdetnek persze ez elég. – De most ideírom a beduinokról szóló versemet.

A csengő szól és a selyem-
Függöny is mindjárt felszalad,
Minden fül csupa figyelem,
Lesi a zengő szavakat.
De ma nem Kotzebuen a sor,
Ki máskor úgy nevettetett,
S nem hallotok Schiller komoly
Drámáiból szép verseket.
Egy sivatagból jött csoport
Lép némán ím' elébetek:
A büszkeségük – elkopott,
A szabadságuk – odalett.
Pénzért ugrálnak – egykor így
Szökelltek, mint víg gyermekek,
Mind hallgatag, csak az egyik
Dalol bús panaszéneket.
Megcsodálják erejüket,
Megtapsolják fogásukat,
Mint máskor azt a fércművet,
Mit Kotzebue elébük ad.
Ti ott jártatok egykoron,
Hol déli nap heve sütött;
A marokkói homokon,
S szelíd datolyafák között!
A Biled ul Dzserid vidék
Kertjeit portyáztátok át,
A szívben zsákmány vágya ég,
Harcra készek a paripák!
A holdfényben ott ültetek
A források pálmáinál,
Mesékből tarka szőnyeget
Szőtt ott nektek egy üde száj.
Szűk sátorban álmodtatok
A szerelem karjaiban,
Míg friss fénnyel hajnalodott,
S a tevék bőgtek hangosan.

Menjetek, ti idegenek,
Frakkhoz, melyet Párizs szabott,
Nem illik durva ingetek,
S irodalomhoz dalotok!

18-án*.

Cur me poematibus exanimas tuis** – így fogtok felkiáltani. Pedig most még sokkal többet foglak benneteket kínozni velük vagy inkább miattuk. Guilelmusnál*** van még egy füzetnyi versem, úgy, amint leírtam. Ezt a füzetet visszakérem, mégpedig így: minden üresen hagyott papirost kivághattok belőle, és azután minden leveletekhez mellékelhettek egy negyedrét lapot, ez nem emeli a postaköltséget. Szükség esetén még külön is odatehettek egy kis papírszeletet; ha ügyesen csomagoljátok és elküldés előtt jól lepréselitek a levelet, mondjuk egy éjszakára két szótár közé teszitek, akkor semmit sem vesznek észre a fickók. – A mellékelt lapot juttassátok el Blanknak. Szörnyen kiterjedt a levelezésem, veletek Berlinbe, Wurmmal Bonnba, éppígy Barmenba és Elberfeldbe, de ha ez nem volna, mivel ütném agyon azt a végtelen hosszú időt, amelyet az irodában kell töltenem, ahol nem szabad olvasni? – Tegnapelőtt az öregemnél, id est principalis° voltam vidéken, ahol a családja lakik, feleségét Altschénak [Öregasszonynak] szólítják (olaszul ugyanígy ejtik az alcé-t, ami jávorszarvast jelent), jól szórakoztam náluk. Az öreg remek fickó, gyerekeit mindig lengyelül szidja: Ti ledzsiákok, ti kasubok! Visszajövet azon fáradoztam, hogy egy filiszternek, aki szintén ott volt, némi fogalmat adjak a plattdeutsch nyelv szépségéről, de láttam, hogy ez lehetetlen. Az efféle filiszter bizony boldogtalan lélek, de amellett mégis igen boldog az ostobaságában, amelyet a legnagyobb bölcsességnek vél. A minap színházban voltam, a „Hamlet"-et adták, de egészen borzalmasan. Éppen ezért inkább hallgatok róla. – Hogy Berlinbe mentek, az nagyon helyes, művészetben annyit fog nyújtani nektek, mint egyetlen más egyetem sem, Münchent kivéve; a természetben viszont semmi poézis sincs: homok, homok, homok! Itt sokkal jobb; a városon kívüli utak legtöbbje igen érdekes és a sokféle fák csoportjai nagyon kellemessé teszik őket; de a hegyek, ó a hegyek – az az igazi!

* Innen a szöveg piros tintával a levél előző részén keresztbe van írva. – *Szerk.*
** – Miért kínozol verseiddel? – *Szerk.*
*** Wilhelm Graeber – *Szerk.*
° — vagyis a főnöknél (Heinrich Leupoldnál) – *Szerk.*

Azonkívül Berlinben hiányzik a diákéletből a poézis; ez Bonnban van meg leginkább, és ehhez a poétikus környéken való barangolás is jelentős mértékben hozzájárul. No de majd csak eljutok még Bonnba is. Kedves Wilhelm, fenemód szeretnék tréfás leveledre éppolyan tréfásan válaszolni, ha nem hiányoznék most belőlem minden humor és különösen most a kedv is, amelyet nem csinálhatunk magunknak és amely nélkül minden olyan kényszeredett. Úgy érzem, ez már a vég, fejemben gondolat sincs rég, mi jöhet itt még? Lombtalanná vált szellemem fája, keresetté minden tréfája, magva kiesett, nincs már a héjába'. Makámát is ha írok, szégyenemben sírok, lám a tiéd Rückertét veri, fényes, de az enyém bizony köszvényes, inog sántikálva, elolvasásra sem várva hull a papírkosárba, nem száll az örökkévalóságba. Ó jaj nekem, kalapáccsal verem fejem, de csak kongás hangzik belőle, csak víz telik ki tőle. Tetű csíphet felőle, szellemem nem kap erőre. Tegnap este, mikor lefeküdtem, beütöttem a fejemet, és olyan hangot adott, mint amikor egy vízzel töltött hordót meglöknek és a víz a hordó másik oldalának loccsan. Nevetnem kellett, hogy ilyen nyersen az orrom alá dörgölődött az igazság. Igen: víz, víz! Egyébként is kísértet jár a szobámban; tegnap este szu percegett a falban, az utcán pedig kacsák, macskák, kutyák, utcalányok és emberek lármáznak. Egyébként tőletek is éppilyen hosszú, ha nem még hosszabb levelet kérek, et id post notas*, mégpedig nyomban.

A létező legkitűnőbb egyházi énekeskönyv vitathatatlanul az itteni; a német költészet minden híressége fellelhető benne: Goethe (a „Te, ki az égből való vagy" kezdetű dal), Schiller („A hit szavai"), Kotzebue és sokan mások.[254] Vannak benne tehénhimlő elleni dalok is és más efféle ostobaságok. *Páratlan barbárság; aki nem látja, nem hiszi el;* s *ráadásul* szép énekeinket mind borzalmasan eltorzítja, ez olyan bűn, amelyet Knapp is elkövetett a „Liederschatz"-ban. – Abból az alkalomból, hogy egy küldemény sonkát szállítunk Nyugat-Indiába, a következő roppant érdekes történet jut az eszembe: Valaki egyszer sonkát küldött Havannába; az elszámolást tartalmazó levél csak később érkezett meg, és a címzett, aki már észrevette volt, hogy 12 darab hiányzik, most a számlában ezt a tételt látja: Patkányrágás – 12 darab. De ezek a patkányok az irodában levő fiatalemberek voltak, akik a sonkákat bekebelezték; ezzel vége a történetnek. – Midőn bátorkodom a még szabad teret külsőségek (dr. He) felelevenítésével és festői ábrázolásával kitölteni, bevallom, hogy utazásomról aligha írhatok majd sokat nektek, mert ezt mindenekelőtt Strückernek és

* – ezt pedig a megjegyzések után – *Szerk.*

Wurmnak ígértem meg; máris félek, hogy kétszer kell nekik megírnom, s az egész, sok badarsággal vegyített fecsegést háromszor megírni mégiscsak túlzás lenne. De ha Wurm elküldi nektek a füzetet – amelyet persze aligha fog megkapni az év vége előtt –, azt nem bánom, különben nem segíthetek rajtatok, amíg magatok el nem mentek Bonnba.

Alázatos

szolgátok

Egy divatos zseni

Egy divatos tökfej

Üdvözlöm P. Jonghaust, mellékelhet a tiétekhez egy levelet, neki is írtam volna, de a fiú bizonyára felzaklatott állapotban van.

Friedrich Engels

Sürgős választ! És berlini címeteket!!!!!!

5

Marie Engelshez
Barmenba

Bréma, 1838 október 9[–10].

Kedves Marie,

Végre négy teli oldal! De meg is dicsérlek érte úgy, hogy a bőrödből is kibújsz, ahogy mondani szokás. Sajnos, a lovaglásnak most már vége, és ezért vasárnap többnyire itthon vagyok, de itt is jól szórakozom; vagy játszanak és énekelnek nekem, vagy pedig írok, este meg mindenféle bolondságot művelünk; tegnapelőtt, mikor is tudvalevőleg vasárnap volt, gyűrűt tettünk egy liszttel teli csészébe, és azt az ismert játékot játszottuk, hogy a szájunkkal kiemeljük. Mind sorra kerültünk, a lelkészné*, a lányok, a festő** meg én is, a lelkész úr*** pedig a sarokban ült a kereveten és szivarfüstje mellől nézte a heccet. A lelkészné nem tudta megállni nevetés nélkül, amikor a gyűrűt ki kellett vennie és telidesteli lett liszttel, amikor pedig a festőre került a sor, ő teljes erővel beleköhögött a csészébe, úgyhogy a liszt jobbra-balra szétporzott és fehér ködként lepte be zöld és vörös köntösét. Azután egymás arcába szórtuk a lisztet, én egy parafadugóval feketére mázoltam magamat, mire mindenki kacagásban tört ki, s amikor aztán én is elkezdtem kacagni, ők kénytelenek voltak egyre jobban és egyre bolondabbul kacagni tovább, és ekkor én rázendítettem: He-he-he-he-he, a többiek pedig mind utánam: hi-hi-hi-hi-hi, ha-ha-ha-ha-ha, éppúgy, mint abban a mesében, amelyben a zsidónak táncolnia kell a tövisek között, míg végül könyörögtek nekem, hogy az isten szerelmére hagyjam már abba.

Még mindig igazi liba vagy: ha untat téged Jettchen Troost, miért nem bocsátod az útjára?

Ez a liba most engem kezd leckéztetni; ez megható. Mondd csak, te liba, nem ismered ezt a közmondást: amilyen az adjonisten, olyan a fogadjisten? Hát nem tudod, hogy akármilyen apró betűkkel írsz is, én még kétszer olyan apró betűkkel írok? De vessünk véget a dolognak, ha te négy

* Mathilde Treviranus – *Szerk.*

** G. W. Feistkorn – *Szerk.*

*** Georg Gottfried Treviranus – *Szerk.*

oldalt írsz, te is négy oldalt fogsz kapni tőlem, és ezzel kész. Egyébként ha tudnád, hány levelet írtam e héten és hányat kell még írnom, könyörületes volnál hozzám és beérnéd két oldallal. Kérdezd csak meg Strückert, menynyit írtam neki, kérdezd csak meg Wurmot, de az nincs ott – nos, megmondom én: legalább 12 olyan oldalt, mint ez, és aztán vörös tintával még ugyanannyit írtam keresztbe. De ő is ugyanannyit ír nekem. Aztán írnom kell Anyának, Hermann-nak, Augustnak, Rudolfnak* – mi lesz ebből? Azt hiszem, hogy mivel a többi levelet is elolvashatod, legközelebb méltányos leszel hozzám, és csak fele annyit kérsz tőlem, mint amennyit te írsz. – Annát**, mondod, az egekig magasztalom – nem, ilyen jó mégsem vagyok, ezt nem teszem, de ha ő négy oldalt ír nekem, te meg csak hármat, akkor ő mégiscsak jobb nálad. Egyébként szívesen elismerem, hogy hűséges kis lusta vagy és a legszorgalmasabban te írsz nekem. De máskor ne merészelj ilyen zenebonát és lármát csapni, és azt hinni, hogy mindenben igazad van, holott tulajdonképpen térden állva kellene bocsánatot kérned! – Panaszkodol a testegyenesítő miatt – ejnye, kis libácskám, tartsd egyenesen magad, akkor nem fűznek testegyenesítőbe! – Amit az időjárásról írsz, az az ittenire is állt, most azonban borzalmas az idő, egyfolytában esik és szemerkél, olykor-olykor jön egy zápor, aztán minden 24 órában megjelenik egy-két foltocska az égen és minden félévben egy napsugár.

Hát megírjam-e neked, mire van szükségem karácsonyra? Nos, amim már megvan, azt nem kell megcsinálnod, és hogy mim nincs, azt úgyis tudod – hát mit írjak neked? Hímezz nekem egy szivartárcát vagy – nem tudom mit, de időnként, mondjuk 2–3 naponként egy kicsit megcsiklandozhatnád Anyát, hogy karácsonyra küldje el nekem a Goethét; igazán nagy szükségem van rá, mert bármit olvas is az ember, mindig Goethére hivatkoznak. Ki volt ez a Goethe? Riepe úr: Gyerekek, ő aztán –!

A baromfiudvart ábrázoló rajzodon könnyen el tudtam igazodni, és nagyon praktikus dolog az, hogy macskák vagy görények nem tudnak bemenni, a baromfik meg nem tudnak kijönni.

Múlt pénteken színházban voltam, a „Nachtlager in Granada" című operát adták, amely nagyon szép; ma este a „Zauberflöté"-t[255] adják, erre el kell mennem; szeretném már egyszer megtudni, miféle darab ez, remélem, igazán szép lesz.

---

* Hermann, August és Rudolf Engels – *Szerk.*

** Anna Engels – *Szerk.*

Október 10.

Voltam a színházban, és a „Zauberflöte" nagyon tetszett; szeretném, ha egyszer te is megnézhetnéd velem, fogadok, hogy nagyon tetszenék. – Nos, Marie, mit is írjak még neked? Jobb híján morogjak egy kicsit? Bizony nem tudok jobbat, és te így is meg leszel elégedve, ha megvan a négy tele oldal, mindegy, hogy mi van rajta. Itt Brémában a kereskedőházak mind nagyon különösen épültek; nem úgy állnak az utcán, mint a mi házunk, nem a hosszú, hanem a rövid oldalukkal kifelé, és a tetők szorosan egymás mellett vannak, az előcsarnok jó nagy és magas, mint egy kis templom, fenn és lenn pedig, pontosan egymás fölött, csapóajtóval lezárt nyílások vannak, amelyeken keresztül egy csörlő kötele futhat föl-le; fenn a padlástérben ugyanis áruraktár van, és a nyíláson át húzzák fel kötéllel a kávét, a vásznat, cukrot, halzsírt stb. Ezért minden előcsarnokon két sor ablak van

egymás fölött. – A konzulné asszony* most ismét beköltözött a városba négy kis gyermekével; ezek szörnyű zenebonát csapnak. Szerencsére közülük is kettő, Elisabeth és Loin (ez Ludwigot jelent), iskolába jár, így hát nem kell egész nap a lármát hallgatnunk, de Loin és Siegfried, ha együtt vannak, úgy lármáznak, hogy nem lehet kibírni; a múltkor a vásznas ládákon ugráltak, mindegyik puskával és karddal felfegyverkezve, és párviadalra hívták ki egymást, és akkor Loin úgy fújta a kürtjét, hogy majd' megsüketültünk. Nekem igen kellemes helyem van, a pultom előtt nagy ablak nyílik az előcsarnokba, és így mindent pontosan láthatok, ami ott történik.

Minthogy te lerajzoltad nekem a baromfiudvart, most én is lerajzolom neked a templomot, ahogy az irodából látható. Farewell**.

Bátyád

Friedrich

* H. Leupoldné – *Szerk.*

** – Isten veled. – *Szerk.*

6

Marie Engelshez

Barmenba

Bréma, 1838 nov. 13.

Kedves Marie,

Nagyon örültem két levelednek, és most igyekszem legalább valamit írni neked, amennyire a tér és az idő engedi. Ugyanis már három óra elmúlt és négy órakor a levélnek a postán kell lennie. De valójában nem is tudom, mit írjak, itt semmi rendkívüli nem történik, hacsak az nem, hogy a brémaiak megint felállították két pompás ágyújukat a főőrségen, hogy itt Fussbank* helyett Fusstrittet* mondanak, hogy nagyon sokan viselnek mackintosht**, hogy ma éjjel roppant hideg volt, és a virágok elfagytak az ablakokban, hogy most süt a nap, és hasonlók. Még valami az eszembe jutott, nevezetesen mondd meg Anyának, hogy szeptember végén írtam Graeberéknek, hogy ha Kölnbe mennek, küldjenek nekem népkönyveket, a pénzt kérjék el Apától***; de minthogy ők nem mentek Kölnbe, írtak az unokafivéröknek; ha az küld néhányat per mezzo° Graeber lelkész úr akkor rendben van, és Apa bizonyára lesz szíves az én számlámra rendezni a dolgot; ha meg nem küld, úgy is jó, s nincs vele gondotok. Már hamarább is írtam volna erről, de csak ma értesültem kellőképpen a megfelelő eljárásról. Wilhelm Graeber azt is írja – ez igazán neked való –, hogy Berlinben nincsenek tulajdonképpeni árnyékszékek, hanem csak szobaárnyékszékek, és ezeket is külön kell bérelni, havonta 5 ezüstgarasért; de nekik, mint lelkész fiainak, nem kell fizetniök ezért. Sokat írnak a Harz-hegységben és a Blocksbergen tett gyalogútjaikról is, s arról, hogyan utaztak együtt egy magas gárdatiszthelyettessel Magdeburgból Berlinbe. Ha egyszer meglátogatsz engem, felolvasom neked az egész históriát, meg a szép Dorothee történetét is, amely a Harz-hegységben Siebertalban esett meg. Egy nagyon-nagyon gazdag úr beleszeretett egy hétéves kislányba, és adott a

* – zsámoly – *Szerk.*

** – esőkabátot – *Szerk.*

*** V. ö. 326. old. – *Szerk.*

° – útján, révén – *Szerk.*

leányka apjának egy gyűrűt, azzal, hogy visszatér, és elveszi a leányt feleségül, ha majd az ujjára illik a gyűrű, amikor pedig tíz év múlva visszatért, a leány már egy éve nem élt, és ekkor az úr is belehalt az unalomba, s erről Fritz Graeber megható dalt faragott stb. Mindjárt meg is telik az oldal, most még egy levelet le kell másolnom, aztán megyek a postára. Írsz-e Idának*? Holler úrnak nagyon megtetszett Julchen** Mannheimban, Karl*** azonban dühös volt Hollerra, hogy olyan gyakran meglátogatta Julchent, de ezt ne mondd el senkinek. Adieu, kedves Marie.

Friedriched

* Ida Engels – *Szerk.*
** Julie Engels – *Szerk.*
*** Karl Engels – *Szerk.*

7

Marie Engelshez
Barmenba

[Bréma, 1838 december vége.]

Kedves Marie!

Hát te ugyan alaposan belejössz a betegeskedésbe, minden percben ágyba fekszel, te kényeskedő, erről le kell szoknod. Talpon legyél ám, mire ez a levelem odaér, hallod-e! Köszönöm a szép szivartárcát, és biztosíthatlak, hogy mind a minta megválasztása, mind a kidolgozás a legteljesebb tetszésre talált minden bírálók legszigorúbbikánál, G. W. Feistkorn festő úrnál is. Marie Treviranus is hímzett nekem egyet, de aztán visszavette tőlem, s most elküldi a Kreuznach melletti Münster am Steinbe, Hessel lelkész úrnak, akinek Marie szintén ígért egyet. Helyette egy szivartartó kosárkát fog készíteni nekem. A lelkészné asszony* egy erszényt horgolt nekem. A Leupold fiúk is kaptak gyutacsos puskát meg kardot, az öreg** nem is szólítja őket másként, csak úgy: Te zsoldos! Te kasub! Nem értem, micsoda rejtvény az a tóval, de én feladok neked egyet: tudod-e, mi az, hogy ledzsiák? (Magam sem tudom, valami szidalom, amelyet az öreg igen gyakran használ. –)*** Ez a megfejtés, s ha nem tudod kitalálni, tarts mellé tükröt, akkor el tudod olvasni. Éppen most hallottam, hogy a Leupold család egy leánykával gyarapodott.

Még azt akarom elmesélni neked, hogy mostanában komponálok, mégpedig korálokat. De szörnyen nehéz, az ütem, a keresztek meg az akkordok igen sok gondot okoznak az embernek. Eddig még nem sokra vittem benne, de azért küldök némi ízelítőt. Ez az „Ein' feste Burg ist unser Gott"° első két sora:

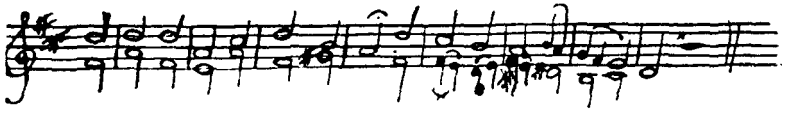

* Mathilde Treviranus – *Szerk.*

** Heinrich Leupold – *Szerk.*

*** V. ö. 328. old. – A zárójelben álló mondatot Engels tükörírással írta. – *Szerk.*

° – „Erős vár a mi Istenünk"[256] – *Szerk.*

Egyelőre csak két szólamra tudok komponálni, négy szólamra még túl nehéz. Remélem, nem ejtettem tollhibát: majd próbáld meg egyszer lejátszani.

Adieu, kedves Marie.

Bátyád
Friedrich

1839

8

Marie Engelshez
Barmenba

[Bréma, 18]39 jan. 7.

Kedves Marie,

Remélhetőleg már kihúzattad a fogadat, vagy nem is volt rá szükség. – A tóval kapcsolatos rejtvény nagyon szép, de fejben kell megoldanod. Hallod-e, a komponálás igazán nehéz dolog, olyan sok mindenre kell itt ügyelni, az akkordok összhangzatára és a helyes dallamvezetésre, ez sok fáradságba kerül. De majd igyekszem, hogy legközelebb ismét küldhessek neked valamit. Most éppen egy másik korál komponálásával foglalkozom, amelyben az énekhangban basszus és szoprán váltakozik. Figyelj csak ide:

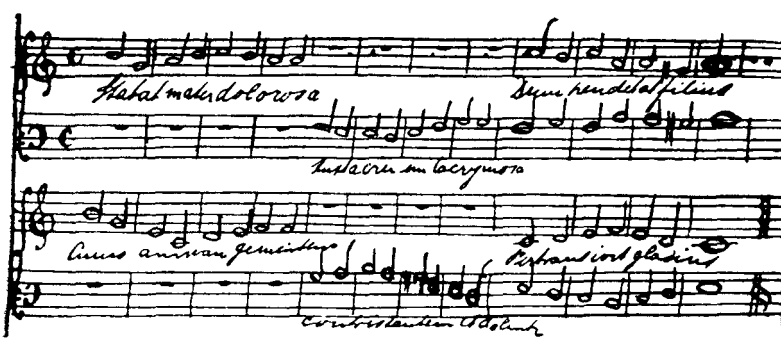

A kíséret még hiányzik, s valószínűleg még változtatok is rajta valamit. Hogy nagy részét, a negyedik sort kivéve, az énekeskönyvből loptam, az világos. A szöveg az ismert latin Stabat mater dolorosa juxta crucem lacrymosa, Dum pendebat filius*.

* Álla a keserves anya /Keresztfánál siránkozva,/ Midőn függne szent fia[257]. – *Szerk.*

A lelkész úr* ma délben disznót vágott a mosóházban, a lelkészné asszony először hallani sem akart a muriról, a lelkész úr azonban azt mondta, hogy neki akarja ajándékozni a disznót, és így bele kellett törődnie. A disznó egyébként nem is visított. Amikor vége volt, a család összes nőtagjai megjelentek. Az öreg nagymama nem engedte, hogy más kavarja helyette a vért, nagyon mulatságos volt a dolog; holnap készítik a kolbászt, most aztán igazán elemében van.

Azt írod, hogy láttál egy majmot, és az te voltál: azt bizonyára tudod, hogy azon a papírtornyon, amellyel levélkédet lezártad, ez áll: „Je dis la vérité"**.

Még egy tükör is van festve rá.

Mondd meg Anyának, hogy ne írja a leveleire hogy „Treviranus", a „lelkész úr"-at is teljesen elhagyhatja a címzésből, mert a levélhordó tudja, hol lakom, hiszen mindennap én viszem el a leveleket a postára; amellett így kísértésbe is esik, hogy ne az irodába hozza el nekem, hanem Treviranusékhoz, ott pedig csak órák múltán kapom meg, amikor hazaérek.

Strücker írta nekem, hogy Hermann*** az újév előtti vasárnapon különböző figurákat játszott el, egy pincért stb., írhatna nekem valamit erről. – Strücker nagyon dicsérte az ügyességét, olyan remekül alakította a pincért, mintha három évig vendéglőben dolgozott volna. Bizonyára erősen nő is?

Anya ne mutassa meg Schornsteinnak, amit komponáltam, különben megint azt mondja majd: Nu hört allens uf.° Mindent megtudok, ami történik; legközelebb, ha ismét Barmenban leszek, brémai konzul akarok lenni, mint az öreg°°.

Addiós mi hermana.°°° *Friedriched*

Elnézést a sok tollhibáért a basszusban; nem szoktam a hangjegyíráshoz. Arra az esetre, ha nem tudnád elolvasni az utolsó előtti sort, még egyszer leírom neked:

* Georg Gottfried Treviranus – *Szerk.*

** – „Igazat mondok" – *Szerk.*

*** Hermann Engels – *Szerk.*

° – Ez már mindennek a teteje! – *Szerk.*

°° Heinrich Leupold – *Szerk.*

°°° – Ég veled, húgom. – *Szerk.*

9

Friedrich Graeberhez
Barmenba

[Bréma, 1839 január 20.]

Fritz Graebernek.

Florida

I

A föld szelleme szól:

Lakóhelyéről, most háromszáz éve,
Túlsó partjáról a nagy óceánnak
Idejött a fehérek dölyfös népe.
A szigetek hamar behódolának,
Ekkor a mélyből öklöm kinyújtottam,
Várva, rálépnek-e a hetyke lábak.
Erdőktől, dús rétektől borítottan
Virultak a völgyek, dalolva rajtuk
Jött-ment hű barna népem csapatokban.
Bő áldását öntötte rájuk atyjuk
A mennyből – ekkor jöttek a fehérek,
Célt ért a tengeren bolygó csónakjuk.
Tetszett nekik a föld, partjára léptek
Hódítókként, és mint a szigeteknek,
A szolgaságot elhozták a népnek.
Eltörölték mezsgyéjét a földeknek,
A kezemet szerszámokkal felmérték,
S belé idegen jeleket metszettek.
Az egész országot elözönlötték,
Egyetlen ujj volt, melyet el nem értek,
Halál vár arra, aki erre rálép.
Erre az ujjra gyűrűt húztam éknek,

Melyet alkot hűséges barna népem,
Lándzsáit szegezve az ellenségnek.
S ha nem képes megvédeni épségem,
S hódító dölyfnek lesz az is zsákmánya:
Fehér és vad pusztul ott közösségben,
Mert kezem lehúzom az óceánba.

II

A szeminól[258] szól:

Nem hirdetek, testvérek, békét nektek,
Harc a végszava minden szózatomnak,
S ha fellobog majd lángja szemeteknek
– Mint erdőtüzet szelek korbácsolnak –,
Méltán neveztetek a szó napjának,
Melytől az éj árnyai szétoszlanak!
Ahogyan ti a vadászat vágyának
Hódoltatok, űzve gyenge zsákmánytok,
Rájuk küldve nyilait a halálnak,
Úgy tör most a fehérek népe rátok –
Nyilatok nyelvén mondjátok meg nékik,
Hogy ők a vad, s ti vagytok a vadászok.
Vörös bőrünket irigykedve nézik,
S hogy gyűlölt fehér színük ki ne lássék,
Tarka leplekbe rejtik testük végig.
Hazánk virágok kertjének nevezték,
Mert nyílik itt a kert minden virága,
De most mind, sárga, halvány rózsaszín, kék,
Vörös palástot öltsön fel magára,
Fehérek vére fesse oly pirosra,
Mint flamingót a nap izzó sugára.
Nem voltunk jók nekik rabszolgasorsra,
Idehozták a gyáva feketéket,
De erőnk bátran rácsap a gonoszra!
Ha kedvetek űz, jertek hát, fehérek,
Jertek, ha hódolatunk akarjátok,
Ha egy fához, ha egy bokorhoz értek,
A szeminólok nyila vár ott rátok!

III

A fehér ember szól:

Hát jó! Dacolva a kegyetlen sorssal,
Fejemet még egyszer felemelem,
Szabadon nézek szembe a pallossal!
A sors haragját, haj, jól ismerem!
Az élettől sokszor vette el kedvem. –
Vélitek, nyílt számomra szerelem?
A szívem összetörte, kit szerettem.
Játszott velem. Szabadságáért rajongva
Vigaszom véres harcokban kerestem,
S mi, német ifjak, támadtunk a trónra,
Reszkettek tőlünk sokan, fejedelmek.
Hét évre vertek súlyos vasláncokba,
Bűneimért vezekelnem így kellett.
Aztán a foglyokat hajóra rakták,
Szabadok csak más földrészen lehetnek.
Már int a part, de sziklafokhoz csapták
Hajónkat a hullámok, a tömeg
Magát az árba veti, én egy deszkát
Kaptam el, életem mentette meg.
Szerencsém ekkor volt először nékem,
A mélyben pihennek a többiek.
De a balsorstól van-e menekvésem?
Rám rontanak a vadak, megkötöznek,
Bosszúszomjukat oltja kivégzésem.
A szabadságért küzdők így köszöntnek,
Ki azt hittem, szabadság napja vár,
Testvéreim bűnéért így büntetnek!
De nézd, mit hoz a part felé az ár?
Egy kereszt az! Mily szelíden tekint rám
Az Üdvözítő! Igéjét habár
Nem hallom, haldokló a part homokján,
De íme, maga jön itt a Kegyelmes!
Itt nyögök, s a háború pokla folytán
Számomra még Istenből is holttest lesz!

Íme, hozzájárulásom legközelebbi összejöveteletekhez; láttam, hogy legutóbb is nálunk volt, és nagyon sajnáltam, hogy semmit sem küldtem. Most válaszolok leveledre. – Aha! Miért nem olvasol újságot! Akkor rögtön láttad volna, mit írt meg az újság a történetről és mit nem. Nem az én hibám, ha felsülsz. Az újság csak a szenátus hivatalos jelentéseit közölte, persze ezek olyanok is voltak. Plümacher vígjátéka nagyon szép lehet, kétszer is írtam érte, de ő egyetlen szót sem mondott róla. Ami Jonghaust és szerelmét illeti, ezt még külön kell vele elintéznem. Emberek, benneteket mindig visszatart „ez meg az" az írástól, mondd csak, nem tudnál attól a naptól kezdve, hogy levelemet megkapod, mindennap egy félórát írni? akkor három nap alatt elkészülsz. Nekem ezeket a leveleket mind meg kell írnom, öt darabot, sokkal sűrűbb sorokat írok, mint ti, és négy-öt nap alatt mégis készen vagyok. Hát ez igazán szörnyű. Nyolc nap időt adok nektek, de a levelem vételétől számított kilencedik napon postára kell adnotok a tiéteket, másképp nem megy; ha Wurmmal másként állapodtam meg, akkor ezennel megváltoztatom, 8 nap időt kaptok, különben következnek a Wurmnak megígért büntetések; nem küldök verseket és éppoly sokáig megváratlak.

Íme egy, a népkönyvek modorában készült fametszet, amelyből világosan láthatod, mennyire leslek titeket, azaz a leveleiteket. Azt hittem, ma még elküldhetem a leveleket (január 20-án, vasárnap), de az óra most üt fél ötöt, és ma a posta már ötkor indul. Ez megint keresztülhúzza a számításomat. Nos, annyi hasznom van belőle, hogy most nyugodtan budira mehe-

Levélhordó: Konzul úr, levél!
Leupold konzul: Ahá! Jól van.

Engels: Nekem nincs?
Levélhordó: Nincs.

tek és aztán nyugodtan írhatok nektek. Peter Jonghausnak még nem értem rá írni. Az ördögbe is, valaki ül az árnyékszéken, nekem pedig már nagyon sürgős.

Érdekes, hogy ha legnagyobb költőinket egybevetjük, kettő-kettő mindig kiegészíti egymást, így Klopstock és Lessing, így Goethe és Schiller, így Tieck és Uhland. Most azonban Rückert egészen egyedül áll, szeretném tudni, vajon lesz-e még párja, vagy előbb hal el; inkább ez látszik valószínűnek. Szerelmi költőként Heinével lehetne összepárosítani, de sajnos, egyebekben annyira különböznek, hogy egyáltalán nem lehet egyesíteni őket. Klopstock meg Wieland még legalább ellentétek, de Rückert és Heine között nincs a legcsekélyebb egyéb hasonlóság sem, és mindkettő abszolútként áll előttünk. Szép kis társaság az „Ifjú Németország"[5] berlini pártja! Át akarják keresztelni korunkat az „állapotok és finom vonatkozások" korává, ami azt jelenti: írunk valamit vaktában, és hogy az oldalakat megtöltsük, olyan dolgokat ábrázolunk, amelyek nem léteznek, és ezt „állapotoknak" nevezzük, vagy összehordunk hetet-havat, s ez „finom vonatkozások" néven folyik. Ez a Theodor Mundt összefirkál valamit Taglioni kisasszonyról, aki „Goethét táncol", Goethétől, Heinétől, Raheltől* és Stieglitznétől kölcsönzött szóvirágokkal cicomázza magát, a legpompásabb badarságokat írja össze Bettináról** – de mindezt olyan modernül, olyan modernül, hogy a ficsúrok vagy a fiatal, hiú, kéjsóvár hölgyek bizonyára élvezettel olvassák[259]. Ez a Kühne – Mundt lipcsei ügynöke – a „Zeitung für die elegante Welt"-et szerkeszti, s ez a lap most úgy fest, mint az a hölgy, akinek a termetére abroncsszoknya való, de akit most modern ruhába bújtattak, úgyhogy a tapadó ruhán keresztül minden lépésénél áttűnik lábainak bájos görbesége. Pompás! És ez a Heinrich Laube! A fickó folyvást olyan jellemeket pingál, amilyenek nem léteznek, útinovellákat ír, amelyek nem azok, badarságot badarságra halmoz, szörnyű. Mi lesz a német irodalommal, nem tudom. Három tehetségünk van, Karl Beck, Ferdinand Freiligrath és Julius Mosen; ez a harmadik nyilván zsidó, és „Ahasvér"-jában a bolygó zsidó lépten-nyomon dacol a kereszténységgel; Gutzkow, aki még a legértelmesebb közülük, megrója őt azért, mert Ahasveros alantas jellem, igazi kufár zsidó[260]; Theodor Creizenach, aki szintén zsidó, most dühödten támadja a „Zeitung für die elegante Welt"-ben Gutzkow-t[261], de Gutzkow magasan fölötte áll. Ez a Creizenach, egy középszerű firkász, az egekig magasztalja Ahasvért, mint megtiport férget,

* Rahel Varnhagen von Ense – *Szerk.*

** Bettina von Arnim – *Szerk.*

és szidja Krisztust, mint önkényes gőgös úristent: hozzáteszi, hogy persze a népkönyvben Ahasvér csak hitvány fickó, de a vásári bódék ponyváján Faust sem sokkal több hitvány boszorkánymesternél, Goethe ellenben „évszázadok pszichológiáját" vitte bele. Az utóbbi nyilvánvalóan ostobaságnak látszik lenni (ha nem tévedek, ez egészen latinos szerkezet), de ez engem csak a népkönyvek miatt érdekel. Persze, ha Theodor Creizenach szidja őket, akkor nyilván nagyon, nagyon rosszaknak kell lenniök, mindazonáltal bátorkodom megjegyezni, hogy a népi Ahasvérban több a mélység és a költészet, mint az egész Th. Creizenachban, dicső társaival egyetemben. Most néhány xénián dolgozom, ami kész közülük, ideírom.

Az újságok

1. „Telegraph"

„Gyorsíró", magad így nevezed, van-e hát, aki kétli:
Gyorsan írott fércmű tölti meg lapjaidat?

2. „Morgenblatt"[262]

Reggel elolvasol, ám feleded estére egészen,
Hogy teleírt papirost láttál-e vagy üreset.

3. „Abendzeitung"

Nem tudsz este aludni, ó vedd a kezedbe lapunkat,
Kellemes álmosság száll hamarost tereád.

4. „Literaturblatt"

Íme, a legszigorúbb lap a szépirodalmi ligetben,
Jaj, de milyen száraz, elviszi könnyen a szél!

Több most nem jut eszembe, abba kell tehát hagynom. Ugyancsak igyekeznem kell, mint most látom, ha én, szegény flótás, még holnap el akarom küldeni a leveleket; hamarosan vendégek jönnek, holnap pedig nagy lótás-futás és másolás vár, úgyhogy nem lesz célszerűtlen, ha nagyon gyorsan írok.

Dullertól most a „Kaiser und Papst"-ot olvasom, négykötetes regény. Dullernak túlzott a híre; Wittelsbach-románcai — közülük sok megvan a Hülstettben — borzalmasan rosszak[263]; népi hangot akart megütni és bizalmaskodó lett; „Loyolá"-ja gyalázatos keveréke egy történelmi regény minden jó és rossz elemének, rossz stílus-mártásban felmelegítve; a

„Grabbe's Leben" borzalmasan torz és egyoldalú; az említett regény már valamivel jobb, egyes jellemrajzok jók, mások legalábbis nem rosszak, egyes helyzeteket elég ügyesen ragad meg, és a kitalált személyek érdekesek. De a mértéktartás a terjedelemben és a mellékszemélyek szerepeltetésében, a történelem új, merész szemlélete, az első kötet után ítélve, teljesen hiányzik belőle. Neki semmit sem jelent az, hogy legjobban megrajzolt alakját az első kötet végén megöli; ráadásul nagy előszeretettel viseltetik a szokatlan halálnemek iránt; így például egyik alakja dühében hal meg, éppen akkor, amikor tőrét ellensége mellébe akarja döfni, ez az ellensége pedig az Etna kráterének szélén áll, és éppen meg akarja mérgezni magát, amikor a hegy kérge megreped és a lávafolyamba temeti őt. E jelenet ecsetelése után így végződik a kötet: Az óceán hullámai összecsaptak a Nap feje fölött. Nagyon pikáns, de alapjában véve elcsépelt és ostoba befejezés. Ezzel fejeződjék be levelem is.

Addio, adieu, adiós, adeus.*

Friedrich Engelsed

* – Isten veled (olaszul, franciául, spanyolul és portugálul). – *Szerk.*

10

Friedrich Graeberhez
Berlinbe

[Bréma, 1839 február 19.]

Et Tu, Brute? Friderice Graeber, hoc est res quam nunquam de te crediderim! Tu jocas ad cartas? passionaliter? O Tempores, o moria! Res dignissima memoria! Unde est tua gloria?* Hová lett jóhíred és kereszténységed? Est itum ad Diabolum! Quis est, qui te seduxit? Nonne verbum meum fruxit** (gyümölcsözött)? Ó fili mi, verte***, különben pálcával és vesszővel megverlek téged, cartas abandona, fac multa bona, et vitam agas integram, partem recuperabis optimam! Vides amorem meum, ut spiritum lustandeum egi ad linguam latinam et dic obstupatus: quinam fecit Angelum ita őrültté, nonsensitassal töltötté, plenum et, plus ancora sok: hoc fecit° a mértéktelen kártyajáték! Bűnös, szállj magadba, gondolj arra, mi létednek a célja! Rabló te, gondold meg, mennyire vétkezel minden ellen, ami szent és szentségtelen! Kártya! Az ördög bőréből szabták azt! Ó ti szörnyek! Csak könnyek vagy fogcsikorgatások közepette gondolok rátok! Hah, elfog a lelkesedés! 1839 második hónapjának tizenkilencedik napján, mikor délben 12 óra az idő, szélvész ragadott magával és elvitt a messzeségbe, és ott látám, mint kártyáznak ők, és aztán eljöve az ebédelés ideje. Folytatása következik.

És íme, napkeletről rettenetes zivatar tört ki, zörögtek az ablakok és ömlött a jégeső, ők azonban tovább játszottak. Ennek miatta viszálykodás tört ki, és Napkelet királya Napnyugat fejedelme ellen vonult, és az éjfél a

---

* Te is, Brutus?[264] Friedrich Graeber, olyan dolog ez, amelyet sohasem hittem volna rólad! Te kártyázol? szenvedélyesen? Ó idők, ó erkölcsök![265] Igen emlékezetes dolog ez! Hová lett dicsőséged? – *Szerk.*

** Az ördögé lett! Ki az, ki rosszra ösztönzött? Az én szavam nem gyümölcsözött? – *Szerk.*

*** Ó fiam, térj meg – *Szerk.*

° a kártyát elvesd, tégy sok jó tettet és folytass tiszta életet, akkor önmagad visszanyered! Lásd az én szeretetemet, hogy latin nyelvre szorítottam lusta szellememet és csodálkozva mondom: ki tett az Angyalból [Engel] ilyen bolondot, tele ostobasággal és még sok mással: ezt tette – *Szerk.*

háborúskodók lármáját visszhangozta. És a tenger fejedelme Napkelet országai ellen támadt, és olyan csatát vívtak városa előtt, amilyet még nem látott az emberiség. Ők azonban tovább játszottak. És az égből hét szellem szállott alá. Az első hosszú köpenyt hordott és szakálla mellét verdeste. Őt nevezték Faustnak. És a második szellemnek ősz haj övezte tar fejét és kiáltozott: Jaj, jaj, jaj! Őt nevezték Learnek. És a harmadik szellem magas termetű, hatalmas jelenség volt, a neve Wallenstein. És a negyedik szellem olyan volt, mint Enak gyermekei, és a libanoni cédrusokhoz hasonlatos dorongot emelt. Őt nevezték Héraklésznek. És az ötödik szellem talpig vasban volt és neve a homlokára vala írva: Siegfried, és belékarolva jött egy hatalmas termetű harcos, kardja fénylett, mint a villám, ez volt a hatodik és nevezték őt Rolandnak. És a hetedik szellemnek turbán volt a kardja hegyére tűzve és feje fölött zászlót lobogtatott, e szavak valának írva azon: Mio Cid*. És a hét szellem bezörgetett a játékosok ajtaján, de azok nem hallgattak rájuk. És íme, éjféltájban nagy fényesség jöve, és sasként elsuhant a föld fölött, és amikor eltűnt, már nem láttam többé a játékosokat. Ám fekete jelekkel ez állt vala az ajtóra írva: בֶּרְלִין !** És én elnémulék.

Ha Wilhelmhez írott levelem még nem elég bizonyíték esztelenségemre, akkor most már valószínűleg egyikteknek sem jut eszébe kételkedni benne.

Az öt kártyás jövője

Ha mégis így volna, akkor majd még alaposabban meggyőzlek benneteket róla.

* – Én Cid vagyok. – *Szerk.*
** – Berlin! – *Szerk.*

Éppen most látom a „Telegraph"-ban Winkler barmeni misszionárius költeményeinek bírálatát[266]. A lap szörnyen lerántja ezeket; egész sereg idézetet közöl, amelyek éppen misszionárius-ízlésre vallanak. Ha a lap elkerül Barmenba, akkor vége ott Gutzkow tekintélyének, amely máris igen csekély. Ezek az idézetek borzalmasak, egészen undorító képek – Pol ehhez képest angyal. Uram Jézus, gyógyítsd meg bűneim vérfolyását (célzás az ismert evangéliumi történetre[267]) és más effélék. Mindjobban kétségbeesem Barmen miatt, irodalmi vonatkozásban ott mindennek vége. Amit ott kinyomatnak, az a prédikációk kivételével legalábbis ostobaság; a vallásos tárgyúak általában butaságok. Valóban nem jogtalanul mondják Barmenra meg Elberfeldre, hogy obskurus és misztikus; Brémának is ez a híre, és sok is köztük a hasonlóság; a filiszterség a vallási vakbuzgósággal karöltve, amihez Brémában még a gyalázatos alkotmány is járul, megakadályozza a szellem minden szárnyalását, s a legfőbb akadályok egyike F. W. Krummacher. – Blank szörnyen panaszkodik az elberfeldi prédikátorokra, különösen Kohlra meg Hermannra, szeretném tudni, igaza van-e; mindenekelőtt szárazságot vet a szemükre, csak Krummachert tartja kivételnek. – Nagyon mulatságos, amit a misszionárius a szerelemről mond. Figyelj csak ide, faragok neked valami effélét.

Egy pietista szerelmi vallomása

Tisztelt hajadon hölgy! A küzdelmek után,
Test gyönyöre ellen, melyeket folytatám,
Fordulok most Önhöz, alázattal kérve,
Vállalja, én legyek tisztességben férje.
Bár nem szeretem Önt, ez túl sok is lenne,
Az Urat szeretem Önben, aki –

nem, nem megy, ilyesmire nem lehet szatírát írni anélkül, hogy bele ne vonnánk ebbe a legszentebbet, amely mögé ez a népség búvik. Szeretnék egyszer olyan házasságot látni, amelyben a férj nem a feleségét, hanem feleségében Krisztust szereti, és nem merül-e itt fel magától az a kérdés, hogy Krisztussal hál-e, mikor feleségével hál? Hol van a Bibliában efféle ostobaság? Az „Énekek éneké"-ben ezt olvassuk: Mely igen szép vagy, ó szerelem, a gyönyörűségek közt![268]; de ma persze Dávid és Salamon meg isten tudja ki mindenki ellenére is szidják az érzékiség minden védelmét. Szörnyen bosszant az ilyesmi. Ráadásul ezek a fickók még azzal dicsekszenek, hogy övék az igaz tanítás, és mindenkit elátkoznak, aki ha nem kételkedik is a Bibliában, de másképpen magyarázza, mint ők. Gyönyörű dolog

ez! Mondd csak egyszer valamelyiküknek, hogy ez vagy az a sor hamisítás, majd ellátják a bajod. Gustav Schwab a legderekabb fickó a világon, ráadásul ortodox is, de a misztikusok semmire sem becsülik, mert nem mindig hárfáz nekik olyan vallásos énekeket, mint az: „Azt mondod, keresztény vagyok", és egy versében a racionalisták[112] és misztikusok lehetséges megegyezésére céloz. A vallásos költészetnek most egyelőre befellegzett, míg csak nem jön valaki, aki új lendületet ad neki. A katolikusoknál és a protestánsoknál egyaránt a régi kerékvágásban megy minden, a katolikusok Mária-dalokat faragnak, a protestánsok a régi nótát kántálják a világ legprózaibb kifejezéseivel. Ezek a förtelmes absztrakciók: megszenteltség, megtérés, megigazulás és isten tudja, még miféle egyéb loci communes* agyoncsépelt szóvirágok. A mai vallásos költészet miatti bosszúságában, tehát jámborságból, az ördöghöz folyamodnék az ember. Annyira hitvány-e korunk, hogy senki nem képes új utakat törni a vallásos költészetnek? Egyébként úgy vélem, hogy a legkorszerűbb hang az, amelyet én a „Vihar"-ban[269] és a „Floridá"-ban** alkalmaztam, erről részletesebb bírálatot kérek, különben büntetésül nem kaptok több verset. Hogy Wurm visszatartotta a leveleket, az megbocsáthatatlan.

Friedrich Engelsed

* – közhelyek – *Szerk.*

** Lásd 341–343. old. – *Szerk.*

11

Hermann Engelshez
Barmenba

Bréma, 1839 március* 11[–12].

Kedves Hermann,

Ezennel felkérem Nagyságodat, hogy a jövőben ne kínozzon többé engem a Riepe úrtól tanult levélbevezetésekkel, és egyúttal bátorkodom megjegyezni, hogy nálunk most minden reggel tél és minden délben nyár van. Reggel ugyanis −5 fokot, délben +10 fokot mérünk. Az éneklést és a komponálást állandóan gyakorlom, íme az utóbbiból egy kis ízelítő:

Ha akarod, énekelhetsz a dallamra valamit, de el is hagyhatod.

Március 12.

Nagyon örülök, hogy hamarosan kutyád lesz, milyen fajta a kedves mama és hogy fest az állat? Most belépett az irodába Őrégisége, Leupold úr, s ezért komolyabb hangot kell majd megütnöm, mint a nagy Shakespeare mondja. Itt egy új lap jelent meg, „Bremer Stadtbote" a címe, Albertus Meyer szerkeszti, aki igen nagy tökfilkó. Azelőtt előadásokat tartott népboldogításról, gyermeknevelésről és még más témákról, s amikor ki akarta nyomatni őket, a kedves felsőbbség nem engedélyezte azzal, hogy túl nagy ostobaságok. Eredetileg porcelánkereskedő, és már lapja első számában viszályba keveredett az „Unterhaltungsblatt"-tal**. Majd megpukkad az ember a nevetéstől, úgy marakodnak.

* A kéziraton: február – *Szerk.*

** „Bremisches Unterhaltungsblatt" – *Szerk.*

A „Stadtbote" elején egy legény látható,
körülbelül ilyen

Folytatás Marie-nál.

Szerető bátyád

Friedrich Engels

12

Marie Engelshez
Barmenba

Bréma, 1839 március 12.

Kedves Marie!

(A Hermann-nak írt levél folytatása.) Ez a „Stadtbote" tele van ostobasággal, és én most az irodában verseket faragok, csupa zavaros vacakot, amelyek gúnyból mind jól földicsérik, és ezt Th. Hildebrand néven beküldöm neki, ő pedig egyeneslelkűségében kinyomatja*. Most itt van egy a pultomon, ezt is meg fogja kapni, így szól:

Könyvből szerzett bölcsesség[270]

Nem bölcs az, aki könyvek tömegének
Szóhalmával töltötte meg agyát,
Nem lebbenti fel fátyolát a létnek,
Bár tudománnyal vértezi magát.
A fű növését soha meg nem hallja,
Ki botanikát szobában tanul,
S ki az erkölcstant végig elszavalja,
Tanítványa attól nem boldogul.

Mélyen az ember keblében rejtőzik
A mag, mely élni tudni megtanít,
Aki magol reggeltől késő éjig,
Nem leli meg az üdvnek titkait.
A szív szavát, azt kell hogy befogadja,
Ha nem így tesz, kín vár rá s gyötrelem.
Mert igéinek legtartalmasabbja
Az, mit úgy hívnak: józan értelem.

* Lásd még 382. old. – *Szerk.*

És így megy ez végig, csupa gúny. Rendszerint, ha nem tudom mit küldjek neki, fogom a „Boté"-t és valamit összeférc elek belőle. Múltkor odaültettem Karl Leupoldot a pultomhoz és diktáltam neki egy goromba levelet a „Boté"-nak, meg is kapta, és szörnyen ostoba megjegyzésekkel kinyomatta. De most ki kell mennem, ezért maradok

szerető bátyád
Friedrich

13

Friedrich Graeberhez
Berlinbe

[Bréma,] 1839 április 8[–9]. (nisi erro)*

Drága Fritz!

Bizonyára azt hiszed, jól fogsz mulatni ezen a levélen – nos, a legkevésbé sem. Neked, aki engem nemcsak hosszas megvárakoztatással, hanem a legszentebb titkoknak, amelyek az emberi géniusz előtt mindig rejtve voltak, a vízióknak a megszentségtelenítésével is elszomorítottál, bosszantottál, feldühítettél, neked egészen különös büntetést kell kapnod, untatni foglak, és mivel? Egy dolgozattal, és miről? A sokat emlegetett témáról: a jelenkor irodalmáról.

Mi volt nálunk 1830 előtt? Theodor Hell és társai, Willibald Alexis, az öreg Goethe és az öreg Tieck, c'est tout**. Ekkor jött villámcsapásként a júliusi forradalom, a népakarat legszebb megnyilvánulása a felszabadító háború óta. Goethe meghal, Tieck egyre inkább hanyatlik, Hell álomba merül, Wolfgang Menzel továbbra is írja kontár kritikáit, de új szellem támad az irodalomban; a költők közül mindenekelőtt Grün és Lenau; Rückert új lendületre kap, Immermann jelentőssé válik, Platen szintén, mindez azonban nem elég: Heine és Börne már a júliusi forradalom előtt kiforrott egyéniségek voltak, de csak most válnak jelentőssé, s rájuk egy új nemzedék támaszkodik, amely minden nép irodalmát és életét felhasználja, elsősorban Gutzkow. Gutzkow 1830-ban még diák volt, először Menzelnek dolgozott a „Literaturblatt"-ba, de nem sokáig; nézeteik nem fértek össze, Menzel elpimaszodott, Gutzkow megírta a hírhedt „Wally"-t (a kételkedőt) és Menzel iszonyú lármával rossz hírét költötte a könyvnek úgy, hogy a Wally által képviselt nézeteket magának Gutzkow-nak tulajdonította és csakugyan elérte, hogy az ártatlan könyvet betiltották.[15] Csatlakozott Gutzkow-hoz a persze jelentéktelen Mundt, aki pénzszerzés céljából mindenféle vállalkozásba kezdett, s ezekben cum suibus*** mások írásait is

* – (ha nem tévedek) – *Szerk.*

** – ez minden. – *Szerk.*

*** – a magáéival együtt – *Szerk.*

közölte. Csakhamar társult hozzájuk Beurmann, egy éles eszű fickó és finom megfigyelő, továbbá Ludolf Wienbarg, F. Gustav Kühne, és erre az öt íróra Wienbarg (nisi erro, anno 1835) kitalálta ezt az elnevezést: „Ifjú Németország".[5] Velük szembenállt Menzel, aki jobban tette volna, ha nyugton marad, minthogy Gutzkow éppen emiatt ütötte őt agyon, aztán az „Evangelische Kirchenzeitung", amely minden allegóriában bálványimádást és az érzékiség minden megnyilvánulásában az eredendő bűnök egyikét fedezi fel (Hengstenberget talán azért nevezik így, lucus a non lucendo, mert herélt, kasztrált, eunuch?[271]). E nemes férfiak azzal vádolták az „Ifjú Németországot", hogy a nők emancipációját és a test uralmának visszaállítását akarják, mellékesen meg akarnak dönteni néhány királyságot és egy személyben pápa és császár akarnak lenni. Mindezekből a támadásokból csupán a nőemancipáció (goethei értelemben) volt megalapozott, ezt is csak Gutzkow-ra lehetett alkalmazni, s ő később megtagadta (mint féktelen ifjúi elhamarkodottságot). Az összetartás révén céljaik élesebben kialakultak; a „koreszmék" tudatosultak bennük. A századnak ezek az eszméi (így beszélt Kühne meg Mundt) korántsem demagóg[122] vagy kereszténységellenes jellegűek, mint aminek kikiáltották őket, hanem a minden embert megillető természetjogon alapszanak és mindenre kiterjednek, ami a mostani viszonyokban ellentétes ezzel. Így ezekhez az eszmékhez tartozik: mindenekelőtt a nép részvétele az államigazgatásban, vagyis az alkotmányosság, továbbá a zsidók emancipációja, minden vallási kényszer és minden nemesi arisztokrácia megszüntetése stb. Kinek lehet kifogása ezellen? Az „Evangelische Kirchenzeitung" és Menzel lelkiismeretét terheli, hogy annyira megrágalmazták az „Ifjú Németország" becsületét. Az eszme már 1836–37-ben tisztán és határozottan élt ezekben az írókban, akiket szándékuk egysége, nem pedig külön egyesület kötött össze; derekas írásaikkal elismerést szereztek maguknak a többi, nagyobbrészt siralmas irodalmárnál és magukhoz vonzották az összes fiatal tehetségeket. Költőik Anastasius Grün és Karl Beck; kritikusaik mindenekelőtt Gutzkow, Kühne, Laube, és a fiatalabbak közül Ludwig Wihl, Levin Schücking stb.; amellett regénynyel, drámával stb. is próbálkoznak. Nemrégiben ugyan viszály tört ki Gutzkow és Mundt, valamint Kühne és Laube között; mindkét félnek vannak hívei, Gutzkow-éi a fiatalabbak, Wihl, Schücking stb., Mundtnak csak néhány a fiatalok közül; Beurmann meglehetősen semlegesen viselkedik, ugyanígy a fiatal, nagyon tehetséges Dingelstedt, de erősen Gutzkow felé hajlanak. Mundt a viszály folytán minden hitelét elveszítette; Kühnéé számottevően csökkent, mert annyira hitvány, hogy mindent leránt, amit Gutzkow írt; Gutzkow viszont nagyon nemesen viselkedik és többnyire

csak a Mundt és Kühne közötti nagy szeretetet kifogásolja; ezek kölcsönösen dicsérik egymást. Hogy Gutzkow egészen kiemelkedően tiszteletreméltó fickó, bizonyítja a „Jahrbuch der Literatur"-ban megjelent legutóbbi értekezése.[58]

Az „Ifjú Németországon" kívül csak kevés aktív írónk van. A sváb iskola[20] már 1820 óta csak passzív volt; az osztrákok – Zedlitz és Grillparzer – kevés érdeklődést keltenek, mert annyira idegenszerű a költészetük (Zedlitzé spanyolos, Grillparzeré antikizáló), a lírikusok között Lenau már az „Ifjú Németország" felé hajlik, egyházi témái ellenére, Frankl egy kedélyes Uhland en miniature*, K. E. Ebert egészen elcsehesedett; a szászok – Hell, Heller, Herloßsohn, Morvell, Wachsmann, Tromlitz – ó istenem, itt hiányzik a vicc[272]; a Marteau-kör meg a berliniek[273] (te nem tartozol hozzájuk) undorítók, a rajnaiak – a szórakoztató írók közül Lewald vitathatatlanul a legjobb; „Európá"-ja olvasmányos, de a recenziói szörnyűek – Hub, Schnezler és társaik nem sokat érnek, Freiligrath, figyeld meg, megint az „Ifjú Németország" felé fordul, Duller is, ha addig le nem hanyatlik, Rückert pedig – ő úgy áll itt, mint az ősz atya és áldólag terjeszti kezét mindnyájuk fölé.

Április 9.

Ez az a megható dolgozat. Mihez kezdjek mármost én, szegény ördög? Saját magamnak biflázzak tovább? Ehhez nincs kedvem. Lojális legyek? Fenét! A szász középszerűséghez igazodjam – ugittugitt (Uram bocsá, Uram bocsá; itteni utálkozó felkiáltószó). Ifjúnémetté kell hát lennem, helyesebben az is vagyok már testestül-lelkestül. Éjjel nem tudok aludni a század eszméitől, sértenek; ha a postán vagyok és a porosz címerre pillantok, megragad a szabadság szelleme; valahányszor újságot látok, a szabadság térhódítását fürkészem benne; ezek az eszmék belopóznak költeményeimbe s kigúnyolják a barátcsuklyában és hermelinben járó obskurantistákat. De távol tartom magamat effajta szóvirágaiktól: világfájdalom, világtörténeti, a zsidóság fájdalma stb., mert ezek ma már elavultak. És azt mondom neked, Fritz, ha valamikor lelkész leszel, lehetsz felőlem olyan ortodox, amilyen csak akarsz lenni, de ha pietista[8] leszel, aki az „Ifjú Németországot" szidja, az „Evangelische Kirchenzeitung"-ot választja orákulumául – akkor, bizony mondom neked, meggyűlik velem a bajod! Lelkésszé kell lenned Gemarkében és el kell űznöd az átkozott tüdővészes, otthon kuksoló

* – kicsinyben – *Szerk.*

pietizmust, amelyet Krummacher virágoztatott fel. Akkor persze eretneknek fognak nyilvánítani, de hadd jöjjenek csak és bizonyítsák be a Biblia alapján vagy észokokkal, hogy nincs igazad. Blank viszont elvetemült racionalista[112], halomra dönti az egész kereszténységet, mi lesz ebből? No, pietista sohasem voltam, misztikus is csak egy ideig, de ezek már tempi passati*; most becsületes, másokkal szemben nagyon liberális szupernaturalista vagyok. Hogy meddig maradok az, nem tudom, de remélem, az maradok, bár hol többé, hol kevésbé a racionalizmus felé hajolva. Mindez eldől majd. Adios, Friderice**, válaszolj gyorsabban és sokat. Tuus

Do hêst de mî dubbelt***

Friedrich Engelsed *Friedrich Engelsed*

* – elmúlt idők – *Szerk.*

** – A viszontlátásra, Friedrich – *Szerk.*

*** – A te, itt vagyok neked duplán – *Szerk.*

14

Marie Engelshez
Barmenba

Bréma, 1839 április 10.

Kedves Marie,

Bocsáss meg, hogy ilyen sokáig nem írtam, most azonban valami szépet fogok elbeszélni neked. Nagypénteken meghalt az itteni polgármester, dr. Groening őméltósága, és egy héttel ezelőtt megválasztották az újat; nagyságos dr. J. D. Noltenius szenátor úr került ebbe a pozícióba, és pénteken nagy menet vonult fel. Nyolc lakáj ment elöl, minden polgármesternek kettő áll a rendelkezésére, rövid fehér porcelánnadrágot és szép harisnyát viselnek, hozzá vérpiros frakkot, oldalukon kard, fejükön Napóleon-kalap; utánuk következtek a polgármesterek, legelőször dr. Smidt úr őméltósága, ő a legokosabb mindnyájuk közül és úgyszólván királya Brémának; majd dr. Duntze úr, aki fülig prémekbe volt burkolózva, a tanácsülésekre mindig hőmérőt visz magával, aztán a szenátorok, prédikátorok és polgárok, több mint 6–800 fő, ezek mind bementek egy házba vagy akár többe, ahol lakomáztak (nem szellemileg) [geïst (nicht Geist) wurde]; vagyis mindnyájan habcsókot, szivart és bort kaptak, ettek és megtömték összes zsebeiket. A fiatalok a kapu előtt álltak és zsivajoztak, s amikor valaki kijött, utánakiabáltak: hêt îst, hêt îst!* Ezt tették egyszer Hase atyamester úrral is, erre ez méltóságteljesen megfordult és ezt mondta: Én Hase atyamester úr vagyok! Erre ezt kiabálták: Ollermann Hâse hêt îst**, Ollermann Hâse hêt îst! s gondolhatod, hogy a brémai állam ezen támasza milyen szaporán helyezte mozgásba a maga testének támaszait, hogy elmeneküljön. Múlt szombaton új szenátort választottak dr. Noltenius helyére, és dr. Mohrt érte ez a megtiszteltetés, az ő lakomáztatása hétfőn volt. Emellett az a szokás járja, hogy az új szenátor valamelyik rokonának disznót kell innia, vagyis asztal alá itatják őt, s ezt a nehéz feladatot H. A. Heineken alkusz úr közmegelégedésre oldotta meg.

---

* – lakomázott! lakomázott! – *Szerk.*

** – Hase atyamester lakomázott! – *Szerk.*

Mert –

Az élet csömörét bánattal hogy viseljük
Erény kell s értelem[274] –

mondja egy nagy költő.

Marie: „De Friedrich, hogyan írhatsz nekem ilyen ostobaságot? Hiszen ez úgy illik ide, mint szamárra a nyereg!" Friedrich: I can't help it*, az oldalt ki kell tölteni – ahá, most eszembe jutott valami. Múlt vasárnap kilovagoltam Neviandttal és Rothtal, Neviandt magával hozott egy kis angolt, akkorát, mint Anna**; alig érünk ki a városból, lovaglóostort kér, és úgy rávág a lóra, hogy az elöl-hátul kirúg. Az angol nyugodtan ül a lovon, az összevissza ugrándozik, de az angol nem esik le. Aztán leszáll, hogy felvegye a leejtett ostort, és, ó bődületes baromság, a lovat egészen magára hagyja, az meg nem sokat töpreng és máris elszelel. Az angol utána, Neviandt is leszáll és utánafut, de dolgavégezetlenül tér vissza, Johnnak és a lónak nyoma sincs. Mi ellovagolunk Hornba, bekapunk valamit, és alighogy visszafordulunk, lóháton, plein carrière*** jön velünk szemben Mr. John. A lovat közben feltartóztatták, ő felszállt rá, ellovagolt az istállóba és másik ostort vett magához. Aztán körben lovagolunk; Neviandtnak és nekem meglehetősen vad volt a lovunk, s amint egy kissé ügetni kezdtünk, veszett vágtában elszáguld mellettem Mr. John. Az én lovam megbokrosodik és amúgy istenigazából vágtázni kezd. Nem vesztettem el a fejemet, hagytam, hadd fussa ki magát, és csak néha-néha próbáltam meg visszatartani; de éppen amikor csillapodni kezd eszeveszett rohanása, megint elvágtat mellettem John, s még vadabbul kezdődik minden. Ráadásul még folyton kiabált is közben, kalapját lengetve: My horse runs better than yours, hurrah!° Végre egy kordé előtt megtorpant a lova és megállt, s lám, az én Normám is abbahagyta. Ha tudták volna ezek az ostoba lovak, hogy lovasuk egyenesen élvezi az efféle nyargalást! Én legalábbis egy cseppet sem féltem és egész jól boldogultam vele. Adieu.

Friedriched

---

* – Nem tehetek róla, – *Szerk.*

** Anna Engels – *Szerk.*

*** – teljes sebességgel – *Szerk.*

° Az én lovam jobban fut, mint az Önöké, hurrá! – *Szerk.*

15

Friedrich Graeberhez
Berlinbe

[Bréma, 1839 április 23–május 1.]

Fritz Graeber. Most nagyon sokat foglalkozom filozófiával és kritikai teológiával. Ha az ember 18 éves, megismerkedik Strauss-szal, a racionalistákkal[112] és a „Kirchenzeitung"-gal, akkor vagy gondolkodás nélkül kell elolvasnia mindent, vagy el kell kezdenie kételkedni wuppertali hitében. Nem értem, hogyan lehetnek az ortodox prédikátorok annyira ortodoxok, hiszen a Bibliában nyilvánvaló ellentmondások találhatók. Hogyan lehet például összeegyeztetni Józsefnek, Mária férjének a kétféle genealógiáját[275], a különböző adatokat az Úrvacsora elrendelésekor (ez az én vérem, ez az új szövetség az én véremben)[276], a megszállottaknál (az első azt mondja, hogy a démon csak távozott, a második azt, hogy a disznókba távozott)[277], valamint azt, hogy Jézus anyja elment megkeresni fiát, akit eszelősnek tartott, ámbár csodás módon foganta stb.[278], az evangélisták hitelességével, szó szerinti hitelességével? Azután az eltérés a Miatyánknál, a csodák sorrendjében, János sajátosan mély felfogása, amely azonban nyilvánvalóan megzavarja az elbeszélés formáját,[279] hogyan lehetséges? Christi ipsissima verba*, amelyekre az ortodoxok hivatkoznak, minden evangéliumban másképpen hangzanak. Az Ószövetségről nem is szólva. De a kedves Barmenban nem szólnak erről, ott egészen más elvek szerint oktatnak. És min alapszik a régi ortodoxia? Semmi máson, mint a – megszokáson. Hol kívánja meg a Biblia, hogy tanait, tudósításait szó szerint higgyük el? Hol jelenti ki csak *egyetlen* apostol is, hogy mindaz, amit elmond, közvetlen sugallat? Amit az ortodoxok mondanak, az nem az ész béklyóba kötése Krisztus iránti engedelmességből, nem, hanem az isteninek a meggyilkolása az emberben, hogy helyét a holt betű töltse be. Azért még éppen olyan jó szupernaturalista vagyok, mint eddig, de az ortodoxiát levetettem. Így soha és semmiképpen sem hihetem azt, hogy arra a racionalistára, aki teljes szívéből a lehető legtöbb jót igyekszik cselekedni, örök kárhozat vár. Ez magának a

* Krisztus legsajátabb szavai – *Szerk.*

Bibliának is ellentmond, mert írva vagyon, hogy senki sem kárhozik el az eredendő bűn miatt, hanem saját bűnei miatt; ha mármost valaki minden erejével ellenáll az eredendő bűnnek és megteszi, amit tehet, akkor tényleges bűnei csupán az eredendő bűn szükségképpeni következményei, tehát nem vihetik őt a kárhozatba.

Április 24.

Ha-ha-ha! Tudod, ki írta a cikket a „Telegraph"-ba?[280] E sorok írója a szerző, de azt tanácsolom, hogy egy szót se szólj erről, különben pokoli kutyaszorítóba kerülök. Kohlt, Ballt és Hermannt úgyszólván csak W. Blank és Strücker recenzióiból ismerem, s ezeket csaknem szó szerint lemásoltam; de hogy Kohl zöldségeket [Kohl] fecseg össze, Hermann pedig gyengécske pietista[8], ezt magam is tapasztaltam. D. egy fiatal irodista, *Dürholt*, Wittensteinéknél Unterbarmenban. Egyébként büszke vagyok, hogy semmi olyat nem mondtam, amit nem tudok bizonyítani. Csak egy dolog bosszant: az, hogy *Stier* jelentőségét nem emeltem ki kellőképpen, mint teológus nem megvetendő*. De nem ámulsz el azon, hogy mennyire ismerem a jellemeket, különösen Krummacherét, Döringét (amit a prédikációiról mondtam, azt P. Jonghaus mesélte el nekem) meg az irodalmat? A Freiligrathról tett megjegyzések nyilván találók, különben Gutzkow törölte volna őket. A stílus egyébként pocsék. – Úgy látszik, a cikk szenzációt keltett – becsületszóra ígérjétek meg mind az öten, hogy nem mondjátok el senkinek, hogy én vagyok a szerző. Megértettétek? Ami a szidalmakat illeti, ezeket azért zúdítottam főleg rád és Wilhelmre, mert éppen a nektek szóló levelek voltak előttem, amikor elfogott a szidási vágy. Különösen F. Plümacher *ne* tudja meg, hogy én írtam a cikket. Különben micsoda fickó ez a Ball! Nagypénteken prédikálnia kell, nincs kedve ehhez tanulmányokat folytatni, és ezért betéve megtanul egy prédikációt, amelyet a „Menschenfreund"-ban[281] talál, és ezt mondja el. Krummacher ott van a templomban, ismerősnek hangzik neki a beszéd, és végül eszébe jut, hogy maga tartotta ezt 1832 nagypéntekén. Mások is ráismernek, akik olvasták a beszédet, Ballt felelősségre vonják és beismerő vallomást kell tennie. Signum est, Ballum non tantum abhorrere a Krummachero, ut Tu quidem dixisti**. A „Faust"[282] részletes recenziójáért nagyon hálás vagyok neked.

* V. ö. 9. old. – *Szerk.*

** Ez annak a jele, hogy Ball nem irtózik annyira Krummachertól, mint ahogy te bizonymondtad. – *Szerk.*

A darab feldolgozása bizonyára a nyomorúságos Raupach-féle, ez a gazember mindenbe beleüti az orrát, és nemcsak Schillert rontja le azzal, hogy képeit és gondolatait saját tragédiáiban elkoptatja, hanem Goethét is azzal, hogy kerékbe töri. Hogy költeményeimet elkapkodják majd a vásárlók, az kétséges, valószínűbb, hogy elvagdossák, mert makulatúra- és klozettpapír lesz belőlük. Leveled vörös tintával írott részét nem tudtam elolvasni, tehát sem 5 ezüstgarast, sem szivarokat nem fogok küldeni. Ezúttal vagy a canzonét vagy egy elkezdett, de be nem fejezett komédia részletét fogod megkapni. Most mindjárt énekórára kell mennem, adieu.

Április 27.

Egy tragikomédia töredékei:

Csontos Siegfried

I

Sieghard király palotája

Tanácsülés

Sieghard:

Hát összegyűltetek megint
Magas trónunknál, híveink,
Országunk támaszai. Jól
Van – csak épp Fiunk nincs sehol!
S ez nincs jól. Bizonnyal az erdőt
Járja: felnőtt – és mégse felnőtt,
Tanácsra megjelenni rest itt,
Hol izzadunk reggeltől estig,
Fütyül a vének bölcs szavára,
Fülel madárrikácsolásra;
Birkózni nem a tudomány
Vonzza, csörtet medvék nyomán;
És Felségünkkel szót ha vált,
Kíván csak háborút s halált.
Engedtünk volna rég neki,
Ha Istenünk bölcs intései
A hont nem óvták volna ismét:

Hogy sose jó a nagy sietség.
Egy ország jutna dögrovásra,
Ha betelne egy kamasz álma!

Egy tanácsúr :

Felséged szavai ragyogva
Vetnek helyes fényt a dologra.
De királyom engedje meg
Használnom gyarló eszemet.
Ahány az ember, annyiféle.
Hadra, vadra a fiú éhe?
Tizennyolc éves! Érthető.
Bölcs belátást csak az idő
Hoz. Ifjú vér szabadba csörtet,
Míg a bölcsesség otthon ül meg;
A kedv kitombolja magát,
Adja a nyers erő alább,
A bölcsességhez hazakullog,
És rájön, hogy csak vele boldog!
Hadd űzzön hát mihamarabb
Sárkányokat, óriásokat;
Hamarabb lesz ezáltal érett,
Így a bölcsesség jó szavára
A tapasztalat és az élet
Szorítja – bármint űzze vágya.

Siegfried (belép) *:*

Ó, drága erdő, búsan
Hagyom friss lombodat!
Király asztala dúsan,
Úgy, mint te, nem fogad.
Vad, otthonra ha lelhet:
Erdős völgyén, csak ott!
Zöld sátram, irigyelnek
Az arany csarnokok.
Látom, Atyám Uram neheztel,
Mert hosszan elcsatangolok;
Bűnhődnöm mért mindig nekem kell,
Mert oly fürgék a vadkanok?

Vadászatot s viszályt kerüljek?
Felség, kardot s lovat nekem
Adjon, járhassak messzi földet:
Nem jogtalan e kérelem.

Sieghard:

Hát egyre innét fúj a szél?
Nem térhetsz meg már jobb eszedhez?
Míg hajt ily hirtelen szeszély,
Örökkön botorul viselkedsz!
Ám a legjobb gyógyír, tudom:
Ha engedünk a kósza vágynak.
Megébredsz, ifjú álmodóm,
Leckéjén egy óriáshusángnak.
No, kardot kapj, no, föl, nyeregbe!
S megtérj hamar, megemberedve.

Siegfried:

Hallottátok? Kardot s lovat
Kaptam! Sisak, láncing se kell!
Mit bánom a csatlósokat!
A sorsom magam döntöm el.
A vad hegyi patak, ha törtet,
Vág szörnyű szakadékokat,
Reccsennek tőle mind a törzsek,
Ha arra vesz rontó utat;
Követem én ily vizek árját,
Virtusommal szabván a pályát.

Tanácsúr:

Felség, ne vegye a szívére,
Hogy e hőst messze hajtja vére.
Ér ily virtus végtére völgyet,
Hol nem reccsent többé fatörzset,
Fut a síkon, körül a tájék
Áldja, tőle termékenyülve;
Így lesz a hullám dühe játék,
A part homokján szétterülve.

Siegfried :

Mért tartóztatna most már
E kastély ódon odva?
Kard függ az oszlopon, vár
Künn egy jó ló nyihogva;
Hát röppenj oszlopodról
Vén penge, szállj reám!
Tűnhessek e porondról –
Ég áldja, jó Atyám! (El.)

II

Kovácsműhely az erdőben

Belép Siegfried.
Belép a Mester.

Mester :

A nagy kovácsműhely ez itt,
Sok szép novella s almanach
Készül nálunk, ékesedik
Dicsőn, s temérdek dal fakad.
Kalapálunk újságokat,
Eggyé lesz vers és kritika,
Míg le nem száll az alkonyat,
Izzik fujtatónk parazsa.
De étel-ital is akad –
Tanonc, vezesd be az urat.

(Siegfried távozik a Tanonccal.)

Mester :

No, legények, munkára, rajta!
Lássuk, ki üt jó mesterére.
Áldja az üllőt a novella,
Ott veretvén lesz hossza-szélte.
Fujtatótól a dal hevüljön,
Belé minél több tűz kerüljön;
Aztán az egészet: koloncba!
Úgy a köznek! – bírja a gyomra.
És ha nincs elég vasatok,

Mesteri tanácsot adok;
Három Scott-hős és Goethe-nő,
Egy Fouqué-lovag, zord s veszélyes:
Szinte sok is – de üsse kő! –
Tucatnyi szerzőtől beszélyhez.
Vershez Uhland dalaiból
Jut néhány szóvirágcsokor.
Ott a kalapács nyele: megfogd!
Ki legtöbbet csinál: a legjobb!

Siegfried (visszatér):

Hála! Finom a bora, mester,
Ittam is tizenkét meszellyel.

Mester:

(Ördög a bőröd!) Örülök,
Hogy sikerem volt rajnaimmal.
Ha nem zavarják pörölyök,
Ismerkedjünk munkásaimmal.
Nézze őt, a legjelesebbet:
Egyképp készít szende és feslett
Beszélyeket, mikor miből van
Kereslet; a stuttgarti Wolfgang
Menzel is dicsérte, s ugye,
Ez nagy szó – von Tromlitz a neve.
Csaknem ily jó a másik itt,
Szintén nemesi vér folyik
Ereiben: von Wachsmann, bravúrja,
Hogy minden fekvésben a húrba
Kap, s nincs almanach, melybe ő ne
Volna tősgyökérleg benőve;
Tucatszám szórja a novellát,
Ha kell, öt publikumot ellát,
Orcátlansága verítékét
Kamatoztatja, s – ez a legfőbb! –
Mit sem tett a poézisért még,
Az ízlésnek készítve fertőt.
Mert az ízlés igen veszélyes,
Juttathat minket csúnya véghez.

Robert Heller a harmadik:
Stílusa rézüstöt vakít!
A köznek a trombitaréz:
Arany; s mi hagyjuk, semmi vész.
Bár ő nem oly nagy termelő,
S hajszol karakterisztikát:
Most – nem kedveli, érthető! –
Pofán csapta a misztikát.
Tudjuk, a négy evangélista
Mi volt: ostoba pietista,
Egy kicsit elővette őket,
És tisztes-jó hit-lihegőket.
Szalon-élvcikké alakít –
Nézze a „Lázár húgai"-t.
S Pletykarózsáiban[283] eleget
Látjuk, mily keccsel enyeleg.
Íme, a szórakoztató
Tudás: a szőrszálhasogató
Friedrich Nork, a legjobb poéta,
Hogy a világ áll, pont azóta.
Hazudik s költ gyönyörűeket,
S bizonysága a szent Kelet,
Hogy ön – szamár, Éliás: a Nap,
Mert minden nyelv Kelet kútjából fakad.
De értelemre nála mindhiába
Vár, s jó tudásra, etimológiára.
Itt van a vitéz Herloßsohn,
Kit rég megillet még a trón;
Novellista s költő, negédes
Badarsághimnusz-zengeményes,
Elsősorban Üstökösét[284]
Olvassák mohón a lükék.
Most jönnek „Winkler fiai",
Az „Abendzeitung" urai:
Thuringus, Faber, von Grosscreutz –
Már a nevük, az is jó hecc!
Nem szorulnak dicséretemre,
A közönség – hóbort a lelke! –
Rég feltolta őket a mennybe,

Hírük csillagokig emelte.
Sajnos, páran nincsenek itt épp,
Erdőn járnak, gyűjtik a rőzsét;
S mit szól tanoncaink hadához!
Bár gyöngék még a nagykalapácshoz,
Bízom, odáig is elér,
Akiben van egy csöpp novellistavér.

Siegfried :

De mondja, Mester, kit tiszteljek Önben?

Mester :

Úgy érzem, a szász irodalmi szellem
Testesül meg csekélységemben.
Ám ha azt kérdi, mit tudok,
Jó inas karomra figyeljen,
S hogy kalapácsom hogy zuhog.
De a kegyed izma is kemény:
Nem próbálná nálam a szakmát?

Siegfried :

Mester, épp erre vágytam én:
Hogy önnél legyek kovácslegény!

Mester :

Theodor Hellnél kezdje el hát;
Kalapál próbaképp két novellát.

Siegfried :

Hohó! Ökölcsapásom
Tölgyet hasogatott,
S a medve támadásom
Nyomán fűbe harapott,
Dühödt bikát, mint villám,
Úgy vertem föld porához:
Kalapácsom ne bírnám
Ékes kovácsoláshoz?
Tanoncidő: mi végre?
Legény se maradok!

Művet, mesteri kézre
Vallót, ím, alkotok.
Ide a vasrudakkal!
Széttörnek – egy csapásra,
Porrá, mind! Ily alakkal
Nem várnak már kovácsra.

Theodor Hell:

Állj, Állj! Azonnal abbahagyja:
Vagy lesújtok, mint Ön a vasra.

Siegfried:

Hát te meg mit fecsegsz itt?
Mit játszod a dühödtet?
Tessék! Állj fel, ha tetszik,
Akár tízszer leütlek.

Theodor Hell:

Segítség!

Mester:

Hé, ifjú legény,
Mit veri itt szolgáimat?
Kotródjék, amíg szép szerén:
Vagy helyre rázom, helyre én!

Siegfried:

Épp rád vártam, te díszalak!
(Földhöz vágja.)

Mester:

Ó, jaj nekem, ó, jaj nekem!
Stb.

Siegfriedet az erdőbe küldik, ott agyonüti a sárkányt, visszatér, agyonüti a mestert, szétkergeti a legényeket és távozik.

III

Az erdőben

Siegfried :

Mit hallok megint: a ligetben
Igencsak csépelik egymást ketten.
Itt jönnek – no hát, nevetnem kell!
El nem némítja egymást e két ember.
Azt hittem, óriások bajvívását
Látom majd, szálfenyők a lándzsák,
De csak két professzor érkezik,
Egymás fejét könyvekkel csépelik.

(Jön Leo és Michelet.)

Leo :

Gyere, te hegelenc[51], ebfajta!

Michelet :

Lenézlek téged, pietista!

Leo :

Bibliám a fejed szétveri!

Michelet :

Hegelem a tiedet, halleri[233]!

Leo :

Itt a Hegeled, ezt jól visszakaptad!

Michelet :

Itt a Bibliád, fejedre malasztnak!

Leo :

Mit akarsz még! Réges-régen halott vagy!

Michelet :

Te magad vagy az, vakbuzgó fatty!

Siegfried :

Miről e tomboló vita?

Leo :

Ez a hegelenc jópipa,
Bemocskolná szent Bibliánkat:
Hát erre nem maradhat el a válasz!

Michelet :

E faragatlan szentlélekkel-bélelt
Nem akarja respektálni Hegelt!

Siegfried :

De hát szent könyveikkel verik
Egymást, melyekért a vita folyik!

Leo :

Ugyan, mindegy! Ez nem keresztény.

Michelet :

A hitet veled egy tálból nem enném!
– Csak fröcsög, hetet-havat összehordva.

Siegfried :

Mit akartok? Menjetek dolgotokra.
Melyikőtök kezdte ezt a vitát?

Leo :

Büszkén bevallom: én. De hát
Istenért s Isten nevében csatáztam.

Siegfried :

Kapaszkodván a béna ló nyakában!
Ez itt nem gyilkolja meg hitedet,
De azt se hidd, hogy te megmentheted.
Hagyd hát, joga van igazához,
S neked is másmi tanításhoz.
És ki ne hívd Urunk haragját:

Hogy úgy viselkedsz, mint haramják!
Most tűnjetek: te itt, te ott,
És többé ne tomboljatok!
(Leo és Michelet kétfelé el.)

Siegfried:

No hát, ilyen viszályt se láttam;
Két békés bölcs – s mint a veszettek,
Meghasonulván a tudományban,
Értetlenül egymásnak esnek! –
Hanem én meg éhes vagyok,
Hát a völgybe leballagok,
Majd csak akad kastély, tanyaház,
Hol enyhülnek fáradt tagok –
Vagy szerzek zsákmányt mint vadász!

Eddig van. A cselekményt tartalmazó részeket kihagytam, csak a bevezetést és a szatirikus részeket írtam le. Ez közülük az utolsó, most a bajor királyt* kellene sorra venni, de itt akadozik. A csiszolás és a bonyodalom még hiányzik belőle. – Kérem Wurmot, hogy küldje el a verseket a „Musenalmanach"-nak, nekem most be kell fejeznem, indul a posta.

Friedrich Engelsed

[18]39 május 1.

* I. Lajos – *Szerk.*

16

Marie Engelshez
Barmenba

[Bréma, 18]39 április 28.

Kedves Marie!

Ma te is csak keveset kapsz, hogy legyen időm ahhoz a komédiához, amelyet szeretnék elküldeni nektek. Hogy az urak hat teli kosár habcsókot fogyasztottak el, az tény és való, akár hiszed, akár nem, mintegy 600 ember volt ott*.

Megérdemelted, hogy csalánkiütést kaptál, hiszen örökké viszket a tenyered, hogy valami haszontalanságot kövess el, most aztán vakarózhatsz! Mindig is vén vakarózó-masina voltál és az is maradsz.

Azt is tanácsolom, hogy ne hagyj üres helyet a leveledben, mert akkor mindig karikatúrákat rajzolok oda, hogy ki ne jöjjek a gyakorlatból.

Dios**, kedves Marie-m.

Dios,	meine	liebe	Marie,	Dein Bruder
Ég veled	(én)	kedves	Marie-m	fivéred

Friedrich

Ezt a kaparást gyorsírásnak nevezik.

* Lásd 360. old. – *Szerk.*

** Ég veled – *Szerk.*

17

Marie Engelshez

Barmenba

[Bréma, 1839 ápr. 28. után]

Az átöltözés.

Komédia egy felvonásban, Marie-nak

Első jelenet

A nappali szoba, Anya az asztalnál ül és segít Emilnek* és Hedwignek*. Marie a kályhánál ül és olvas; Rudolf* futkos és mindannyiukat zavarja.

Anya: Marie, hagyd abba az olvasást. Az a könyv nem neked való. Olyan sok mindent összeolvasol, ez igazán nem válik hasznodra.

Marie: Ó, Anya, csak még ezt az egy történetet, aztán visszaadom neked a könyvet!

Emil: Anya, mit jelent ez a szó: kevatroze?

Anya: Ó, hát quatorze, 14, hiszen ezt már rég tudnod kellene; nem szabad rögtön elfelejtened mindent – Hedwig! Nahát, ez a gyerek most Marie után szalad és Rudolffal verekszik. Hedwig! Volnál szíves talán dolgozni? Ma mindnyájan egészen magatokon kívül vagytok!

Anna és Laura Kampermann belépnek.

Anna: Úgy, mi készen vagyunk a dolgunkkal, Anya, most felmegyünk és maskarába öltözünk, úgy ám.

Anya: Jó, de ne csináljatok nagy lármát.

Hedwig: Anya, nem tudom megoldani ezt a példát!

Anya: Ó, hát gondolkodj! Egyszer már kiszámítottam veled. Ne légy olyan szórakozott!

Hedwig (sír): De ha nem tudom megoldani!

---

* Engels testvérei – *Szerk.*

Anna: Anya, te is maskarába öltözöl?
Anya: Mit mondasz? Eriggy, hagyj már békén! Mindig csak „Anya", „Anya". Ez már kibírhatatlan!
Anna: Mondd, Anya, te is átöltözöl?
Anya: Igen, igen! Menjetek már végre!

(Anna és Laura ujjongva és kiabálva el.)

Marie: Itt van a könyv, Anya! Elolvastam azt a történetet, most én is át akarok öltözni. Mondd csak, mit vegyek fel?
Anya: Ó! Épp most mondtam Annának, hogy hagyjon békében, most meg te kezded?
Rudolf (elesik): Ó, Anya, óóó Anya! (ordít).
Anya: Mi bajod van? (odamegy hozzá).
Emil: Anya, hogy van ez a mondat?
Hedwig: Anya, olyan furcsa itt ez a szám.
Anya: Hát elhallgattok végre? Mind összevissza beszél, ez kibírhatatlan!
Emil: Anya, mondd, nem segítenél? Ó Anya, Anya, már úgy ki kell mennem!
Anya: Hát menj!
Marie: Igaz az, Anya, hogy átöltözöl?
Anya: Butaság! Fáj még, Rudolf?
Hedwig: Igen, Anya, egy nagy daganat van elöl a fején! Milyen szám ez, Anya?
Marie: Igen, át kell már öltöznöd!
Anna (bejön): Anya, Laura az árnyékszéken van, Emil meg odakinn áll, folyton ordít és dörömböl az ajtón.
Anya: Még te is? Most nem érek rá.
Luise (jön): Asszonyom, Wendel bemegy a városba, nem kell valami?
Anya: Igen, hadd gondolkodjam csak. Maradjatok már csendben. Rudolf, hagyd abba az ordítást!
Marie: Anna, nem azt mondta Anya, hogy ő is át fog öltözni?
Anna: De igen, Anya azt mondtad!
Anya: Nem maradnátok végre csendben? Mars, kifelé!
Emil (sírva belép): Ó Anya, a Laura — nem akart beengedni engem az árnyékszékre, és én — és akkor nekem — valami —
Mind: Ó, valami belement a nadrágjába!
Anya: Már csak ez hiányzott! Hát egy pillanatig sem lehet békessége az embernek? Mindnyájan összevissza kiabálnak (veszi a lovaglóostort).

Nesze, Emil, egy, kettő, három, Anna, Marie, kifelé, kifelé! Wendel jöjjön be!

(Két maskara lép be, egy férfi meg egy nő.)

Anya: Kik ezek? Mi az már megint?

(A férfi odaugrik Anyához és csendesen kiveszi a lovaglóostort a kezéből. Mindnyájan felugranak és ujjongva kiabálnak összevissza. A nő Anya mellé lép és csíptetőt tesz az orrára.)

Anya: Butaság! De mégis nevetni kell rajta. (Wendel belép.) Wendel, itt egy levél a postára. Ezt meg Clenersnek. A pénzt Hühnerbein szabónak. Ez minden. (Wendel el; Anya leül, orrán csíptetővel.) Emil. Először is menj és szólj, hogy mossanak meg. (A maskarák megragadják Emilt, aki tátott szájjal bámulja őket, s kiáltozva és ütlegelve kizavarják a szobából.)

Hedwig: Ó Anya, most látom, hogy már két példával többet oldottam meg, mint kellett volna. Hurrá!

Marie: Figyelj ide, Anya, most már igazán át kell öltöznöd!

Anya: Ó, micsoda butaság!

Marie: Figyelj ide, Anya, mondani akarok neked valamit. (A fülébe súg valamit.)

Anya: Nem, erről szó sem lehet.

Marie: De, miért ne? Majd meglátod! (Mind el.)

(Két órával később. Hedwig Rudolf ruháját, Rudolf pedig Hedwigét vette föl, mindkettő álarcot visel, amelyet egymás után levetnek. Aztán sorra bejönnek a többiek, mind egészen furcsa maskarákban.)

Hermann*: Ó, August**, nekem van a leghosszabb orrom! Nézz csak ide, fiú, még szakáll is van rajta, amilyen a mi Fritzünknek volt!

August: Nekem meg szép zöld az ábrázatom, és micsoda ősz szakállam van, meg az orrom is sokkal vörösebb.

Marie: Nézz csak ide, Laura, milyen csinos fiú volnék! Te olyan kicsi és alacsony vagy, én sokkal magasabbnak látszom, mint te. És az én Napóleon-kalapom is nagyobb!

Belép Anya, ócska hálóköntösben, fölötte Apa prémes házikköntösével, hegyes hálósipka a főkötőjén és a csíptető az orrán.

---

* Hermann Engels – *Szerk.*

** August Engels – *Szerk.*

Mind (kiabálnak): Ó Anya, Anya!
Hermann: August, ez nem az én anyám!
Anya: Nem maradnál már csendben, te fiú? Mindenki üljön az asztalhoz, míg Apa nem jön.

(Szünet. Apa belép, csodálkozva néz körül, végül mindenki leveszi az álarcát és kiáltozva, ujjongva és lármázva összevissza szaladgálnak; finálé: roppant nagy lakmározás.)

Még tovább is folytathatnám, de alkalmasint nem lesz már időm rá, egy félórán belül viszik a postát, így hát zárom soraimat.

Bátyád
Friedrich

18

Wilhelm Graeberhez

Berlinbe

[Bréma, 1839 április 29. előtt – 30.]

Guglielmo carissimo!*

*τὴν σοῦ ἐπιστόλην εὕρηκα ἐν τοῖς τῶν ἑτέρων, καὶ ἡδὺ μὲν ἦν ἐμοὶ τὸ αὐτοῦ ῥῆμα. Τὸ δὲ δικαστήριον τῶν πέντε στουδιώσων, καὶ τὴν αὐτῶν κρίσιν οὐ δύναμαι γινώσκειν ἢ αὐθεντικὴν ἢ κομπετέντην.— Ἐστὶν γὰρ χάρις ὑπ' ἐμοῦ, εἰ δίδωμι ποιήματα ἐν ταῖς εἰς ὑμᾶς ἐπιστόλαις.***

Minthogy a „St. Hanor"-t[269], a „Floridá"-t*** és a „Vihar"-t nem akarod megbírálni, nem érdemelsz megint verset; állításod debilitatis ingenii abhorret ab usata tua veriloquentia. Meam quidem mentem ad juvenilem Germaniam se inclinare, haud nocebit libertati; haec enim classis scriptorum non est, ut schola romantica, demagogia, et cett, societas clausa, sed ideas saeculi nostri, emancipationem judaeorum servorumque, constitutionalismum generalem aliasque bonas ideas in succum et sanguinem populi Teutonici intrare volunt tentantque. Quae quum ideae haud procul sint a directione animi mei, cur me separare? Non enim est, quod tu dicis°: hogy átadja magát az ember egy irányzatnak, sed°°: hogy csatlakozzék ahhoz. Sequitur a continuation in my room, and, in writing a polyglottic letter, I will take now the English language, ma no, il mio bello Italiano,

---

* Kedves Wilhelm! – *Szerk.*

** Leveledet ott találtam a többieké mellett, s beszéde édes volt számomra. De az öt diák ítélkezését és döntését nem fogadhatom el autentikusnak vagy illetékesnek. – Mert kegy részemről az, amikor verseket küldök nektek leveleimben. – *Szerk.*

*** Lásd 341–343. old. – *Szerk.*

° – tehetségem gyöngeségét illetően eltér megszokott igazmondásodtól. Hogy lelkem az „Ifjú Németország"[5] felé hajlik, az nem fog ártani a szabadságnak; az íróknak e csoportja ugyanis – nem úgy, mint a romantikus iskola[20], a demagógok[122] stb. – nem zárt társaság, hanem századunk eszméit, a zsidók és a rabszolgák felszabadítását, az általános alkotmányosságot és más helyes eszméket akarják és próbálják a német nép húsává-vérévé tenni. Minthogy ezen eszmék nem állnak messze szellemi irányzatomtól, miért különüljek el tőlük? Nem úgy áll ugyanis a dolog, ahogy te mondod – *Szerk.*

°° – hanem – *Szerk.*

dolce e soave, come il zefiro, con parole, somiglianti alle flori del più bel giardino, y el Español, lengua como el viento en los árboles, e o Portuguez, como as olas da mar em riba de flores e prados, et le Français, comme le murmure vîte d'un font, très amusant, en de hollandsche taal, gelijk den damp uijt eener pijp Tobak, zeer gemoedlijk*; de a mi kedves németünk – az mindez együttvéve:

Mint kék tengerek árja, akképp zeng nyelve Homérnak,
Aiszkhüloszé: dübörögve zuhannak a völgybe le sziklák,
Rómaiak nyelvén szól Caesar hadseregéhez,
Mély tartalmú szavak tömören fűződnek egésszé,
Így épül nyers kődarabokból ciklopi bástya,
Ám kedves, fiatal s szelíden szóló az olasz nyelv,
A föld leggyönyörűbb kertjébe repíti a költőt,
S ím' Petrarca virágot szed, koszorút Ariosto,
Ám Hispánia nyelve – figyelj csak, a lengedező fák
Lombjai közt szellő suhan át és régi időknek
Fenséges dalait fuvolázza, kies lugasokban
Lóg mosolyogva magasra szökött tőkéken a szőlő!
Portugália: hullám mossa a parti virágot,
Nimfa búvik sóhajtva, zefír borzolja a nádat;
És a francia nyelv: mint bővizű kis patak ömlik
És soha nem pihenő hullámai víg csobogása
Medrének követi mindig kerekíti, csiszolja.
Anglia nyelve: titánok korhadt, fű borította
Ős emléke, bozót nő, sűrű, rajta magosra,
Száguldó viharok tépázzák, hogy leomoljék.
Ám Germánia nyelve: akképp zeng, mint ha korállok
Csipkéjére csapódik a tenger, rajta sziget van,
S hogy zúg, hallhatod ott is, a hosszú homéroszi hullám,
Hogy dübörögnek a völgybe dobott aiszkhüloszi sziklák,
Látod a római büszke vezérnek ciklopi művét,
És látsz tarka virágokkal dús, gyönyörű kertet,

* A folytatás szobámban következik, s minthogy soknyelvű levelet írok, most az angol nyelvet veszem elő, de nem, inkább a szép olaszt, amely édes és friss, mint a zefír, szavai a legszebb kert virágaihoz hasonlatosak, meg a spanyolt, amely olyan, mint a szélzúgás a fák közt, és a portugált, amely tengermormolás a virágokkal és rétekkel teli parton, s a franciát, amely olyan, mint egy forrás gyors csobogása, nagyon szórakoztató, s végül a hollandot, amely olyan kedélyes, mint a pipa füstje – *Szerk.*

Hallod a szálfák zúgását erdők sűrűjéből,
Suttog a nádban a nimfa, patak fut, vájja a medrét,
S szélviharok rázzák a hatalmas műveket ott is,
Ez Germánia nyelve, örökszép nyelv, csodaszülte.

E hexametereket ex tempore* írtam le, talán kissé elviselhetőbbé teszik számodra az előző oldalon levő badarságot, amelyből születtek. De rögtönzésként bíráld el őket.

Április 29. Leveledet következetesen folytatva ma gyönyörű az idő, így hát ti, posito caso aequalitatis temporalis**, valószínűleg és jogosan minden kollégiumot ellógtok. Bár nálatok volnék. – Már bizonyára megírtam nektek, hogy Theodor Hildebrand néven gúnyt űztem a „Bremer Stadtboté"-val, most pedig a következő levéllel vettem tőle búcsút:

„Ó Hírnök, halld, s ne öntsön el a méreg,
Hogy vezettek az orrodnál sokáig,
Mert gúnyt vált ki, jegyezd meg, arra kérlek,
Ki bizony mindig meghibbantnak látszik.
Befellegzik örömed derűjének,
Hogy negyedévig megfuttattunk váltig,
Mit mondani serénykedél, te bajnok,
Azt kellett, ó kérődző, újra adnod.

Mindig belőled merítettem témám,
Valamennyit te magad preparáltad,
Beszédeid versekké alakítám,
Ezek téged, csak téged perszifláltak.
Szedd ki belőlük rímeim s versformám,
S eléd pontosan hű arcképet tárnak.
Most átkozd, ha haragod heve hajt,
Hű szolgádat,

Hildebrand Tivadart***

Neked is hozzá kellene fognod, hogy egy kissé íróskodjál, versben vagy prózában, és aztán küldd el a „Berliner Konversationsblatt"-nak, ha még

* – kapásból, rögtönözve – *Szerk.*
** – feltételezve az időjárás azonosságát – *Szerk.*
*** Lásd 6. old. – *Szerk.*

létezik, vagy a „Gesellschafter"-nak[285]. Később majd erőteljesebben folytatod, novellákat írsz, először az újságokban, azután külön is kinyomatod őket, nevet szerzel, szellemes, humoros elbeszélőnek fognak nevezni. Egyszer még majd így látlak benneteket – Heuser nagy zeneszerző, Wurm mélyértelmű kutatásokat közöl Goethéről és a kor fejlődéséről, Fritz híres prédikátor lesz, Jonghaus vallásos költeményeket ír, te szellemes novellákat és kritikai cikkeket, én pedig – Barmen városi költője leszek, pótolandó a (Clevében) megbántott emlékezetű Simons hadnagyot. – További költészetként itt van még számodra egy lapon a „Musenalmanach"-nak szánt dal, nincs kedvem még egyszer leírni. Talán írok még egyet hozzá. Ma (április 30.) gyönyörű időben reggel 7-től $^1/_2$ 9-ig a kertben ültem, dohányoztam és a „Luziádák"-at[286] olvastam, míg csak be nem kellett mennem az irodába. Sehol sem olyan jó olvasni, mint a kertben, tiszta tavaszi reggelen, pipával a szánkban, a nap sugarait érezve hátunkon. Ma délben e törekvéseket az önémet Trisztánnal és a szerelemre vonatkozó kedves elmélkedéseivel fogom folytatni, ma este a városháza pincéjébe megyek, ahol lelkészünk* szétosztja az új polgármester** által kötelességszerűen adott rajnai bort. Ilyen csodás időben mindig végtelen vágy fog el a Rajna és szőlőhegyei után; de mit lehet itt csinálni? Legfeljebb néhány verset. Fogadni mernék, hogy W. Blank megírta nektek, hogy én írtam a „Telegraph"-ban megjelent cikkeket[4], és ti azért szidtátok annyira őket.

* G. G. Treviranus – *Szerk.*

** J. D. Noltenius – *Szerk.*

A jelenet Barmenban játszódik le, hogy mit ábrázol, azt magad is kitalálhatod. – Éppen most kaptam levelet W. Blanktól, azt írja, hogy a cikk őrült lármát kelt Elberfeldben; dr. Runkel az „Elberfelder Zeitung"-ban szidja és azt veti a szememre, hogy valótlanságokat írok; értésére fogom adni, hogy legalább egy valótlanságot mutasson ki, de ezt nem tudja megtenni, mert minden adat szem- és fültanúktól származik, bizonyítva van*. Blank elküldte nekem az újságot, amelyet azonnal továbbadtam Gutzkow-nak, azzal a kéréssel, hogy nevemet továbbra is tartsa titokban. Krummacher legutóbb azt fejtegette prédikációjában, hogy a föld áll, és a nap forog körülötte**, és a fickó ezt 1839 április 21-én világgá meri kürtölni, s még azt mondja, hogy a pietizmus[8] nem viszi vissza a világot a középkorba! Gyalázat! El kell kergetni ezt a fickót, mert egyszer még pápa lesz belőle, mielőtt észbe kapnál, ott üsse meg a mennydörgős mennykő. Dios lo sabe, isten tudja, mi lesz még Wuppertalból. Adios***. Hamarosan levelet vár tőled, különben megint nem küld költeményeket

Friedrich Engels

* V. ö. 7–8. old. – *Szerk.*
** V. ö. 9. old. – *Szerk.*
*** Isten veled. – *Szerk.*

19

Marie Engelshez
Barmenba

Bréma, 1839 május 23.

Kedves Marie!

Most minden vasárnap kilovagolok a nagyvilágba R. Rothtal, múlt hétfőn* Vegesackban és Blumenthalban voltunk, és éppen amikor meg akartuk nézni a híres brémai Svájcot (egészen keskeny földsáv ez, kis homokdombokkal), rettentő köd szakadt ránk, olyan, mint egy felhő, és öt perc alatt szinte teljesen sötét lett, s így az úgynevezett szép kilátást egyáltalán nem élvezhettük. – De pünkösd másnapján aztán van itt élet! Mindenki kimegy, Brémában halotti csend uralkodik, de a kapuk előtt egymást érik a kocsik, lovasok, gyalogosok. És olyan por van, hogy szörnyű. Az utakat ugyanis jó félrőfnyi magasan homok borítja, és az persze mind felszáll. Éppen belép egy alkusz, Jan Krusbeckernek hívják, lerajzolom neked.

Jan Krusbecker

Pontosan ilyen, a szeme olyan, mint a rakéta, és mindig valami szomorkás mosoly ül az arcán. – Adieu.**

Bátyád

Friedrich

* – május 20-án – *Szerk.*

** Isten veled. – *Szerk.*

20

Wilhelm Graeberhez
Berlinbe

[Bréma, 1839 május 24–június 15.]

My dear William!*

Ma május 24. van, és még egyetlen sort sem kaptam tőletek! Megint versre érdemtelennek minősítitek magatokat! Nem értelek benneteket! De mégis küldök neked néhány adalékot a jelenkor irodalmához.

Ludwig Börne, Gesammelte Werke, I. és II. köt., „Dramaturgische Blätter". – Börne, a szabadság és jog gigászi harcosa, itt esztétikai területen mutatkozik be. S itt is otthonos; amit mond az olyan határozott és tiszta, annyira a szép iránti helyes érzékből fakad, és olyan meggyőzően van bizonyítva, hogy nem lehet ellentmondani neki. Tengernyi gazdag elmésség ömlik el rajta, és sziklákként bukkannak fel itt-ott a szilárd, éles szabadságeszmék. E kritikák (mert ezekből áll a könyv) nagyrészt a színdarabok megjelenésével egyidőben íródtak, tehát olyan időpontban, amikor a kritika ítélete még vakon és ingadozva tapogatózott; Börne azonban mindent látott és behatolt a cselekmény legbelső fonaláig. Legkitűnőbbek a bírálatok Schiller „Tell"-jéről[287] – ez a tanulmány több mint húsz éve cáfolatlanul áll szemben a szokásos felfogással, éppen azért, mert cáfolhatatlan –, Immermann „Cardenió"-járól és „Hofer"-jéről[288], Raupach „Isidor und Olgá"-járól, Clauren „Wollmarkt"-járól – amely más vonatkozásban érdekes –, Houwald „Leuchtturm"-járól és „Bild"-jéről, amelyeket úgy ízekre szed, hogy semmi, de semmi sem marad belőlük, és Shakespeare „Hamlet"-jéről. Börne mindenütt az a nagy ember, aki beláthatatlan következményű vitát robbant ki, és már ez a két kötet is Lessing mellett jelölné ki a helyét; de ő más területen lett Lessing, s bárcsak Karl Beckben Goethe következnék utána!

Karl Beck: *„Nächte. Gepanzerte Lieder"*

„Szultán vagyok, vad, viharverte szultán,
Hadam páncélos strófái a dalnak;

* Kedves Wilhelmem! – *Szerk.*

Homlokom redői – bánatterhes turbán,
Hajlatai titkot és bút takarnak."[18]

Ha már a prológus második strófájában efféle képek bukkannak fel, akkor milyen lesz maga a könyv? Ha egy húszéves ifjúnak ilyen gondolatai támadnak, hogyan fog akkor az érett férfi dalolni? – Karl Beck olyan költői tehetség, amilyen Schiller óta nem született. Feltűnő rokonságot találok Schiller „Räuber"-ja és Beck „Nächté"-je között, ugyanaz a szabadságért lángoló lélek, ugyanaz a féktelen fantázia, ugyanaz a fiatalos szertelenség, ugyanazok a hibák. Schiller a szabadságért állt ki a „Räuber"-ban, az ő darabja komoly figyelmeztetés volt szolgai korához; de akkoriban az efféle törekvés még nem ölthetett határozott alakot; most az „Ifjú Németországban"[5] határozott, rendszeres irányzatunk van – fellép Karl Beck és hangos szóval felhívja korát, ismerje el ezt az irányzatot és csatlakozzék hozzá. Benedictus, qui venit in nomine Domini!*

„Der fahrende Poet". Karl Beck költeményei. – Alig jelent meg első műve, a fiatal költő máris a másodikkal lép elénk, amely erőben, a gondolatok gazdagságában, lírai lendületben és mélységben a legkevésbé sem marad el az elsőtől, sőt csiszolt forma és klasszicitás tekintetében messze túlszárnyalja azt. Micsoda fejlődés a „Nächte" című kötet „Schöpfung"-jától a „Fahrender Poet" Schillerről és Goethéről szóló szonettjeiig! Gutzkow úgy véli, hogy a szonettforma árt az egész mű hatásának, én azonban azt állítom, hogy éppen ez a shakespeare-i szonett a megfelelő középút e sajátos költemény számára az epikai strófa és a különálló vers között. Hiszen ez nem epikai, hanem merőben lírai költemény, laza epikai fonálra fűzve, még lazábbra, mint Byron „Childe Harold"-ja. De örvendezzünk mi, németek, hogy Karl Beck megszületett.

„Blasedow und seine Söhne". Karl Gutzkow komikus regénye. I. kötet. E háromkötetes regény alapja egy modern Don Quijote eszméje, s bár ezt az eszmét már többször felhasználták, többnyire rosszul dolgozták fel és korántsem merítették ki. E modern Don Quijote (Blasedow, egy falusi pap), ahogy eredetileg Gutzkow előtt lebegett, kitűnő alak volt, a kidolgozásban azonban egyes dolgok el vannak hibázva. Legalábbis Cervantes előadása mögött – amely persze érett férfi műve – nagyon elmarad az alig harminc-éves Gutzkow-nak ez a regénye (amelyet egyébként, azt mondják, már három évvel ezelőtt befejezett). Kitűnők viszont a mellékalakok – Tobianus nyilván Sancho Panzának felel meg –, a helyzetképek és a nyelv. –

* Áldott, aki az Úr nevében jő![289] – *Szerk.*

Eddig a recenzióim, majd akkor folytatom, ha írtál. – Tudod, mikor érkeztek meg leveleitek? Június 15-én! Az előzőek pedig április 15-én! Tehát éppen két hónapja! Rendjén van ez? Örökös versmegvonás terhe alatt ezennel elrendelem, hogy Wurmnak semmi befolyása ne legyen a levelek elküldésére. És ha Wurm a kellő időben nem kész az ő levelével, küldjétek el a többit az övé nélkül! Nem elég 14 nap arra, hogy két negyedrét oldalt írjon nekem? Gyalázat. Te pedig megint nem írsz dátumot, ezt sem szeretem. – A „Telegraph"-ban megjelent cikk[4] elvitathatatlanul tulajdonom és W. Blanknak mérhetetlenül tetszett; Barmenban is óriási tetszést aratott, és ezenkívül a nürnbergi „Athenäum" is dicsérőleg idézte[290]. Lehet, hogy van benne némi túlzás, de az egész cikk az ész álláspontjáról nézve helyes képet ad. Persze, ha valaki azzal az előítélettel olvassa, hogy zavaros tákolmány, akkor bizonyára ilyennek is látszik neki. – Amit a komédiáról* mondasz, az justum**.

Justus judex ultionis,
Donum fac remissionis!***

A canzonéról egyetlen szót sem ejtettetek. Ez pótolandó.

A „Musenalmanach" munkatárs-jelöltjei

Ami *Leót* és *Micheletet* illeti, a dolgot persze csak *Leo „Hegelingen"*-jéből[51] és több válasziratból ismerem, és a következőket tanultam belőlük: 1. hogy *Leónak*, aki saját szavai szerint 11 év óta minden filozófiától elfordult, nem lehet róla ítélete; 2. hogy csak a maga fellengző és hencegő agyá-

* Lásd 364–374. old. – *Szerk.*
** – igaz. – *Szerk.*
*** Te megtorló igaz bíró,
Légy irántam megbocsátó![291] – *Szerk.*

ban talált erre elhivatottságot; 3. hogy olyan következtetéseket támadott meg, amelyek a sajátos *hegeli* dialektikánál fogva szükségszerűen folytak az általánosan elfogadott premisszákból, ahelyett, hogy a dialektikát támadná, pedig ha ezt nem teszi, el kell ismernie ezeket a következtetéseket; 4. hogy a válasziratokat csak durva kirohanásokkal, sőt szidalmakkal cáfolta; 5. hogy magasan az ellenfelei fölött állónak tekinti magát, henceg és a következő oldalon megint a leghatártalanabb alázattal kacérkodik; 6. hogy csak négy embert támad meg, holott ezzel az egész iskolát megtámadta, amely nem választható el ezektől; mert lehet ugyan, hogy Gans és mások egyes részletekben elszakadtak tőlük, mégis olyan szorosan összetartoztak, hogy *Leo* a legkevésbé sem volt képes bebizonyítani, hogy a köztük levő különbségek fontosak; 7. az „Evangelische Kirchenzeitung" szelleme, az amelyet Leo követ, amely *Leo* egész könyvecskéjén uralkodik; végkövetkeztetés: Leo jobban tette volna, ha befogja a száját. Miféle *„igen keserű tapasztalatok"* voltak azok, amelyek Leót kitörésre kényszerítették? Nem támadta-e meg őket már a *Görresről* szóló röpiratában, s még hevesebben is, mint a *„Hegelingen"*-ben? Tudományos vitára mindenki hivatott, akinek megvannak hozzá az ismeretei (vajon Leónak megvoltak-e?), de aki ki akar átkozni valakit, az vigyázzon magára; és megtette ezt Leo? Nem átkozta-e ki Michelettel együtt Marheinekét is, akinek az „Evangelische Kirchenzeitung" – mintha az ő rendőri felügyelete alá helyezték volna – minden lépését figyeli, hogy ortodox-e? Ha következetesen gondolkodik, Leónak végtelenül sok embert kellett volna kiátkoznia, de ehhez nem volt meg a mersze. Aki meg akarja támadni a hegeli iskolát, annak magának is Hegelnek kell lennie, olyannak, aki az övé helyébe új filozófiát teremt. És a hegeli iskola Leo ellenére napról napra jobban terjeszkedik. És a hirschbergi Schubarthnak a hegeli tanok politikai oldala elleni támadása nem úgy hangzik-e, mint a sekrestyés ámenje ama hallei oroszlán* papi krédójára, aki persze nem tagadja meg macska-fajtáját? Apropó, Leo az egyetlen főiskolai tanár Németországban, aki buzgón védi a nemesi arisztokráciát! Leo W. Menzelt is barátjának nevezi!!!

Hű barátod

Friedrich Engels, ifjúnémet

Nem voltatok ott Gans temetésén? Miért nem írtok róla?

* H. Leo – *Szerk.*

21

Friedrich Graeberhez
Berlinbe

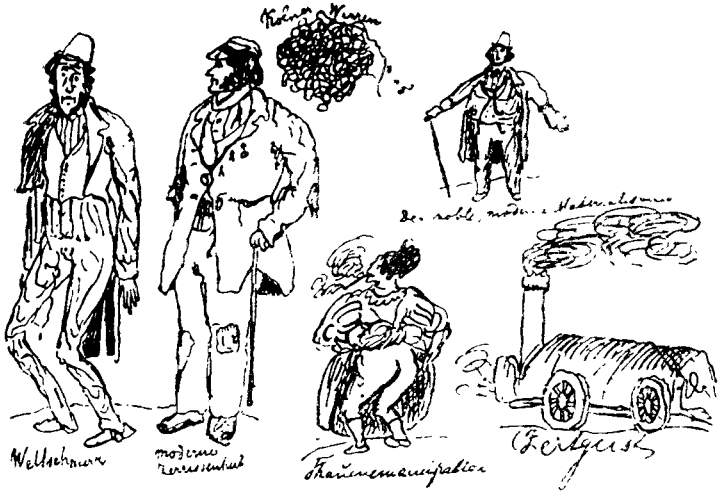

Világfájdalom, Modern szaggatottság, Kölni zűrzavarok, A nemes modern materializmus, A nők felszabadítása, Korszellem, A test felszabadítása

[Bréma, 1839 június 15.]

Fritz Graeber. Íme, uraim, itt láthatnak modern jellemeket és állapotokat.

Június 15. Leveleitek ma jöttek meg. Elrendelem, hogy soha többé ne Wurm küldje el a leveleket. Térjünk a lényegre. Amit te József családfáiról mondasz, azt lényegében már tudtam és megvannak az ellenvetéseim[292]:

1. Hol fordul elő a Bibliában egy *nemzetséglajstromban* az, hogy a vőt akár hasonló körülmények között is *fiúnak* nevezik? Egyetlen ilyen példa említése nélkül ezt csak erőszakolt, nem természetes magyarázatnak tekinthetem.

2. Miért nem mondja meg világosan Lukács,

aki görögül írt görögöknek – görögöknek, akik ezt a zsidó szokást nem ismerhették –, hogy ez úgy van, ahogy te mondod?

3. Mire való egyáltalán József nemzetség-lajstroma, amely teljesen fölösleges, minthogy mind a három szinoptikus evangélium kifejezetten megmondja, hogy József nem apja Jézusnak?

4. Miért nem folyamodik egy olyan ember, mint Lavater, ehhez a magyarázathoz, s hagyja inkább meg az ellentmondást? Végül miért mondja maga Neander, aki azért még Straussnál is nagyobb tudós, hogy ez megoldhatatlan ellentmondás, s a héber Máté görög feldolgozójának a terhére írandó?

Továbbá az általad „nyomorúságos szőrszálhasogatásoknak" nevezett egyéb érveimet sem engedem oly könnyen elutasítani. A szavakbeli sugallatot a wuppertaliak olyan fokon tanítják, hogy Isten minden egyes szóba is különlegesen mély értelmet helyezett; ezt elég gyakran hallottam a szószékről. Hogy Hengstenbergnek nem ez a nézete, azt készséggel elhiszem, mert a „Kirchenzeitung"-ból kiderül, hogy egyáltalán nincsenek kialakult nézetei, hanem hol igazat ad valamiben egy ortodoxnak, hol rögtön utána bűnül rója fel ugyanazt egy racionalistának[112]. De hát meddig terjed a sugallat a Bibliában? Bizonyára nem addig, hogy az egyik azt mondatja Krisztussal: „ez az én vérem", a másik pedig: „ez az új szövetség az én véremben"?[276] Mert akkor Isten, aki pedig előre látta a vitát a lutheránusok és a reformátusok között, miért nem vette elejét ennek az áldatlan vitának egy oly végtelenül csekély beavatkozással? Ha egyszer van sugallat, akkor itt csak két eset lehetséges: vagy Isten szándékosan cselekedett így, *hogy* előidézze a vitát, amit én nem fognék rá Istenre, vagy a dolog elkerülte Isten figyelmét, ami szintén megengedhetetlen. Azt sem állíthatjuk, hogy ebből a vitából bármi jó származott, az pedig, hogy miután 300 évre szétszakította a keresztény egyházat, a jövőben még valami jót hozna, olyan feltevés volna, amely minden alapot nélkülöz és minden valószínűséggel ellenkezik. Éppen ez az úrvacsorai passzus fontos. És ha itt ellentmondás van, akkor elvész a Bibliában való egész hit.

Őszintén meg akarom mondani neked, hogy most odáig jutottam, hogy csak azt a tant tartom isteninek, amely az ész előtt megállja a helyét. Ki jogosít fel minket arra, hogy vakon higgyünk a Bibliában? Csak azoknak a tekintélye, akik előttünk ezt tették. Sőt a *Korán* szervesebb termék, mint a Biblia, mert egész, *folyamatos* tartalmában való hitet követel. A Biblia azonban sok szerző sok írásából áll, és közülük sokan *maguk sem* tartanak *igényt* arra, hogy isteniek legyenek. És mi, eszünk ellenére mégis higgyük ezt, csak azért, mert szüleink ezt mondják? A Biblia a racionalista örök el-

kárhozását tanítja. El tudod képzelni, hogy valaki, aki egész életében (Börne, Spinoza, Kant) az Istennel való egyesülésre törekedett, vagy akár olyasvalaki is, mint Gutzkow, akinek legfőbb életcélja megtalálni azt a pontot, amelyen a pozitív kereszténység és korunk műveltsége testvérként áll egymás mellett, hogy ilyen ember a halála után mindörökre távol legyen Istentől és a legszörnyűbb testi-lelki kínokban szenvedje az idők végeztéig Isten haragját? Nekünk azt a legyet sem szabad megkínoznunk, amely cukrot csen tőlünk, Isten pedig tízezerszerte kegyetlenebbül és örök időkig kínozná az ilyen embert, akinek tévedései éppúgy nem tudatosak? Továbbá, egy racionalista, aki őszinte, vétkezik-e kételyeivel? Szó sincs róla. Hiszen akkor egész életén át a legszörnyűbb lelkiismeretfurdalásai volnának; ha az igazságra törekszik, a kereszténységnek legyőzhetetlen igazságként kellene hatalmába kerítenie őt. Megtörténik-e ez? Azután: milyen kétértelműen foglal állást az ortodoxia a modern műveltséggel szemben! Arra hivatkoznak, hogy a kereszténység mindenüvé magával vitte a műveltséget; most egyszerre azt követeli az ortodoxia, hogy haladása közepén álljon meg a műveltség. Mi legyen például az egész filozófiával, ha hiszünk a Bibliának, amely azt tanítja, hogy Isten nem ismerhető meg az ész számára? És az ortodoxia mégis egészen célszerűnek tart egy kevés filozófiát, csak ne túl sok legyen. Ha a geológia más eredményekre jut, mint aminőket a mózesi őstörténet tanít, akkor elátkozzák (lásd az „Evangelische Kirchenzeitung" nyomorúságos cikkét: „Die Grenzen der Naturbetrachtung"), ha pedig látszólag ugyanazokra jut, mint a Biblia, akkor hivatkoznak rá. Ha például egy geológus azt mondja, hogy a föld, a megkövesedett csontok egy nagy árvíz bizonyítékai, akkor hivatkoznak erre; de ha másvalaki e dolgok eltérő korának nyomait fedezi fel és kimutatja, hogy ez az árvíz különböző helyeken különböző időpontokban volt, akkor elátkozzák a geológiát. Tisztességes dolog ez? Továbbá: Itt van Strauss műve, a „Leben Jesu", egy megcáfolhatatlan munka — miért nem írnak ellene meggyőző cáfolatot? Miért átkozzák ki ezt a valóban tiszteletre méltó embert? Hányan szálltak keresztény módon szembe vele, mint Neander, pedig ő — nem ortodox. Igen, valóban vannak kételyek, súlyos kételyek, amelyeket nem tudok leküzdeni. Aztán a megváltás tana: miért nem következik belőle az a tanulság, hogy ha valaki önként jelentkezik másvalaki helyett, akkor büntessék meg? Ezt mindnyájan igazságtalanságnak tartanátok; de ami az emberek szemében igazságtalan, az volna Isten előtt a legfőbb igazságosság? Továbbá: A kereszténység azt mondja: megszabadítalak benneteket a bűntől. Mármost a többi, a racionalista világ is erre törekszik; és ekkor közbelép a kereszténység, és megtiltja, hogy továbbra is erre törekedjék, mivel, mondja, a racionalisták

útja még jobban eltávolít ettől a céltól. Ha a kereszténység csak egyetlen embert is mutatna nekünk, akit ebben az életben annyira szabaddá tett, hogy többé nem vétkezett, akkor volna némi joga így beszélni, de addig igazán nem. Továbbá: Péter az evangélium ésszerű, hamisítatlan tejéről beszél.[293] Ezt nem értem. Azt mondják: ez a megvilágosodott ész. Nos, mutassatok nekem olyan megvilágosodott észt, amelynek számára világos ez. Eddig még nem találkoztam ilyennel, sőt még az angyalok számára is „fenséges titok" ez. – Remélem, jobb véleménnyel vagy rólam, semhogy bűnös kételkedésnek vagy hetvenkedésnek tulajdonítanád az effélét; tudom, hogy ezzel a legnagyobb kellemetlenségekbe kerülök, de ami meggyőző erővel feltolul bennem, azt bármennyire szeretném is, nem tudom visszaszorítani. Ha heves beszédemmel esetleg megbántottam a te meggyőződésedet, akkor szívből bocsánatot kérek tőled; csak úgy beszéltem, ahogy gondolkozom és ahogy feltolul bennem. Úgy vagyok vele, mint Gutzkow; ha valaki dölyfösen túlteszi magát a pozitív kereszténységen, akkor védelmembe veszem ezt a tant, hiszen az emberi természet legmélyebb szükségletéből fakad, abból a vágyból, hogy Isten kegyelme megváltson a bűntől; ahol viszont arról van szó, hogy az ész szabadságát kell védeni, ott minden kényszer ellen tiltakozom. – Remélem, megélem a világ vallási tudatának gyökeres megváltozását; – bárcsak először is magammal volnék tisztában! De majd megjön ez, ha lesz időm, hogy nyugodtan és zavartalanul kifejlődjem.

Az ember szabadnak született, szabad![294]

Hű barátod

Friedrich Engels

22

Friedrich Graeberhez
Berlinbe

[Bréma, 1839 július 12–27.]

Fritzo Graebero, **július 12.** Valóban kegyeskedhetnétek egyszer írni nekem. Nemsokára 5 hete lesz, hogy legutóbbi leveleteket megkaptam. – Előző levelemben egész sereg szkeptikus mindenfélét vetettem oda neked; másképp nyúltam volna a dologhoz, ha már akkor ismerem Schleiermacher tanítását. Ez mégiscsak ésszerű kereszténység; ez mindenki számára világos, még akkor is, ha nem fogadja el egészen, és az értéket anélkül is el lehet ismerni, hogy csatlakoznunk kellene az ügyhöz. Ami filozófiai alapelveket találtam ebben a tanításban, azokat már régebben elfogadtam; megváltáselméletét még nem látom tisztán és óvakodni fogok attól, hogy rögtön meggyőződésemnek fogadjam el, nehogy hamarosan megint át kelljen nyergelnem. De tanulmányozni fogom, mihelyt időm és módom lesz rá. Ha előbb ismertem volna ezt a tanítást, sohasem lettem volna racionalistává[112], de hol hallunk ilyemit a mi Álszent-völgyünkben [Muckertal*]? Szörnyen dühös vagyok erre a nyavalygásra, harcolni akarok a pietizmus[8] és a betűrágó hit ellen, amíg csak tudok. Mire való is ez? Amit elvet a tudomány, amelynek fejlődésén alapszik most az egész egyháztörténet, az ne létezzék többé az életben sem. Lehet, hogy a pietizmus azelőtt történetileg létjogosult elem volt a teológia fejlődésében; megkapta a maga jussát, élt, de most vonakodás nélkül át is kell adnia helyét a spekulatív teológiának. Csak ebből lehet most valami biztosat kibontakoztatni. Nem értem, hogyan lehet még azzal próbálkozni, hogy a Biblia szó szerinti szövegében való hitet fenntartsák, vagy Isten közvetlen beavatkozását védelmezzék, amelyet semmiképp sem lehet bizonyítani.

* Wuppertal – *Szerk.*

Július 26.

Végre megjött leveletek. Térjünk a tárgyra. Igen furcsa a leveledben, hogy ragaszkodol az ortodoxiához, de emellett mégis teszel némi engedményt a racionalizáló irányzatnak, s ezzel fegyvert adsz a kezembe. József családfája.* Első ellenérvemre így válaszolsz: Ki tudja, nem olvastunk-e a bibliai nemzetség-lajstromokban gyakran fiút vő és unokaöcs helyett. Nem rontod-e le ezzel a bibliai nemzetség-lajstromok egész szavahihetőségét? Hogy a törvény miképpen bizonyíthat itt valamit, azt egyáltalán nem értem. – Második ellenérvemre ezt mondod: Lukács Theophilusnak írt.[295] Kedves Fritz, miféle sugallat az olyan, amely ennyire figyelembe veszi annak az ismereteit, akinek véletlenül elsőként kerül kezébe a könyv? Ha nincsenek az összes jövendő olvasók is figyelembe véve, akkor nem ismerhetek el semmiféle sugallatot; egyáltalán úgy látom, te még nem vagy egészen tisztában a sugallat fogalmával. 3. Hogy József nemzetség-lajstroma a jóslat beteljesülését mutatja, azt nem vagyok képes felfogni; ellenkezőleg, az evangélistáknak mindenképpen azon kellett lenniök, hogy Jézust ne József fiaként mutassák be, hogy ezt a nézetet megdöntsék, és Józsefet egyáltalán ne tiszteljék meg ennyire nemzetség-lajstromának bemutatásával. – „Azt mondani, hogy Jézus Mária fia volt, Mária pedig Éli leánya, teljesen a szokás ellen való lett volna." Kedves Fritz, lehet itt akár csak a legkisebb befolyása is a szokásnak? Fontold meg jól, hogy ezáltal nem sérted-e meg ismét a sugallatról való felfogásodat. Magyarázatodat valóban nem tekinthetem másnak, mint olyan végtelenül erőszakoltnak, hogy a te helyedben inkább elhatároznám magam, hogy az egyiket valótlannak tartsam. – „A kereszténységgel szemben megoldhatatlan kételyeknek kell felmerülniök, de Isten kegyelmével mégis bizonyossághoz juthatunk." Az isteni kegyelemnek ezt az egyes emberre gyakorolt hatását én abban a formában, amelyben te vallod, kétségbe vonom. Ismerem ugyan azt a boldogító érzést, amely mindenkit elfog, aki akár racionalista, akár misztikus, belső, szívből jövő kapcsolatba kerül Istennel; de ha tisztázod magadban ezt és gondolkozol rajta, anélkül, hogy bibliai szólásmódokhoz ragaszkodnál, akkor azt fogod látni, hogy ez annak a tudata, hogy az emberiség isteni eredetű, hogy te, mint ennek az emberiségnek egy része, nem veszhetsz el, s az evilágon és a túlvilágon vívott számtalan harc után, halandóságot és bűnt levetve, vissza kell térned az Istenség ölébe; ez az én meggyőződésem, és ebben megnyugszom; így azt is kijelenthetem neked, hogy Isten szelle-

* V. ö. 390–391. old. – *Szerk.*

me bizonyságot ad nekem afelől, hogy Isten gyermeke vagyok; és mint mondtam, nem hihetem, hogy te ezt másféleképpen mondhatnád. Persze, te sokkal hamarabb megnyugszol ebben, nekem viszont még számos nézettel kell megvívnom, és nem hagyhatom ilyen kialakulatlanul meggyőződésemet; de a különbséget csak mennyiségeinek ismerhetem el, nem pedig minőségeinek. – Hogy bűnös vagyok, hogy mélyen gyökerező hajlam van bennem a bűnre, azt természetesen elismerem, és mindenképpen távoltartom magam a cselekedetek által való megigazulástól. De nem ismerem el, hogy ez a bűnösség az ember akaratában rejlik. Elfogadom persze, hogy ha az emberiség eszméjében nincs is benne a bűnre való lehetőség, de realizálódásában *szükségképpen benne kell lennie*; ezért bizonyára vagyok annyira bűnbánatra kész, amennyire csak bárki is kívánhatja tőlem; de azt, kedves Fritz, hogy egy harmadik személy érdemei által töröltessenek el az én bűneim, gondolkozó ember nem hiheti. Ha minden tekintélytől függetlenül gondolkodom ezen, akkor az újabb teológiával együtt úgy találom, hogy az ember bűnössége az eszmének szükségképpen tökéletlen megvalósulásában rejlik; hogy ezért mindenkinek arra kell törekednie, hogy magában megvalósítsa az emberiség eszméjét, vagyis hogy szellemi kiteljesedésében Istenhez hasonlóvá tegye magát. Ez egészen szubjektív dolog – és hogyan valósíthatja meg ezt a szubjektív feladatot az ortodox megváltás-elmélet, amely egy harmadikat, egy objektív tényezőt tételez. Elismerem, hogy büntetést érdemlek, és ha Isten meg akar büntetni, tegye meg, de hogy a szellemnek akár csak a legkisebb része is örökre eltávolodjék Istentől – ez teljességgel elképzelhetetlen és hihetetlen számomra. Hogy kegyelem Isten részéről az, hogy elfogad bennünket, az persze igaz, hiszen minden kegyelem, amit Isten tesz, de egyszersmind szükségszerűség is minden, amit tesz. Hiszen ezeknek az ellentmondásoknak a kiegyenlítése alkotja Isten lényegének jelentékeny részét. Amit a továbbiakban mondasz, hogy Isten nem tagadhatja meg önmagát stb., az úgy tűnik nekem, mintha meg akarnád kerülni az én kérdésemet. El tudod hinni, hogy olyan ember, aki Istennel való egyesülésre törekszik, örökre el legyen taszítva Istentől? Hiheted ezt? Nem hiheted, ezért kerülgeted a forró kását. Nem nagyon alantas nézet-e az, hogy Isten az elkövetett gonoszságért még büntetést is kivet, azon kívül, amely magában a gonosztettben rejlik? Az örök büntetéssel örök bűnt is tételezned kell; az örök bűnnel a hit, vagyis a megváltás örök lehetőségét. Az örök kárhozat tana szörnyen következetlen. Továbbá: számodra a történeti hit mégiscsak a hit egyik legfőbb tényezője, s nélküle a hit nem képzelhető el; mármost nem fogod tagadni, hogy vannak olyan emberek, akiknek *teljes lehetetlenség*, hogy ez a történeti

hitük meglegyen. És ezektől azt kívánja Isten, hogy a lehetetlent cselekedjék? Kedves Fritz, gondold meg; ez képtelenség volna, és hogy Isten esze, bár magasabb fokú, mint a miénk, de mégsem másfajtájú; mert akkor már nem ész volna. Hiszen a bibliai dogmákat is az ésszel kell felfogni. – Azt mondod: a kételkedni nem tudás a szellem szabadsága? A legnagyobb szellemi rabszolgaság ez, csak az szabad, aki meggyőződésében minden kételyt legyőzött. És én nem is azt kívánom, hogy *te* győzz le engem; én az egész ortodox teológiát hívom ki, hogy győzzön le. Ha az egész, 1800 éves keresztény tudomány nem tudott ellenérveket szembeállítani a racionalizmussal és csak kevés támadását verte vissza, sőt fél a tisztán tudományos területen folyó harctól és inkább porba rántja az ellenfél személyét – ehhez mit szóljunk? Valóban, *lehet-e* tisztán tudományos módon tárgyalni az ortodox-keresztény tanítást? Szerintem nem; mi más történhet, mint egy kis átrendezés, magyarázás és vitatkozás? Azt tanácsolom neked, olvasd el dr. C. Märklin könyvét: „Darstellung und Kritik des modernen Pietismus", Stuttgart 1839; ha ezt megcáfolod (ti. nem a pozitívumot benne, hanem a negatívumot), akkor te leszel a világ első teológusa. – „Az egyszerű keresztény itt meg is állhat, tudja, hogy Isten gyermeke, és nincs szüksége arra, hogy minden látszólagos ellentmondást megmagyarázzon." A „látszólagos ellentmondásokat" sem az egyszerű keresztény, sem Hengstenberg nem tudja megmagyarázni, mert ezek valóságos ellentmondások; és bizony annak, aki itt megáll és hitére hivatkozik, annak a hite semmilyen alapokon nem áll. Az érzés kétségtelenül megerősíthet, de igazában nem alapozhat meg valamit, hisz ez annyit jelentene, mintha a fülünkkel szagolnánk. Ami Hengstenberget előttem annyira gyűlöletessé teszi, az a „Kirchenzeitung" valóban gyalázatos szerkesztése. Csaknem összes munkatársai névtelenül írnak, a szerkesztőnek kell tehát helytállnia értük, de ha valaki, akit a lapban megsértettek, kérdőre vonja őt, akkor Hengstenberg úr semmiről sem tud, nem nevezi meg a szerzőt, de helyette magyarázatot adni sem hajlandó. Már nem egy szegény ördög így járt, akit egy Isten tudja miféle sötét alak megtámadott a „Kirchenzeitung"-ban és aki Hengstenbergtől, ha hozzá fordult, azt a választ kapta, hogy *ő* nem írta a cikket. Mindamellett a „Kirchenzeitung"-nak még mindig nagy a tekintélye a pietista lelkészek között, mert ezek nem olvassák a válasziratot, és így fenn tudja tartani magát. A legutóbbi számokat nem olvastam, különben idézhetnék neked példákat. Mikor a zürichi história Strauss-szal megtörtént[160], el sem tudod képzelni, milyen csúful rágalmazta és ócsárolta a „Kirchenzeitung" Strauss jellemét, pedig ő – ebben az összes tudósítások megegyeztek – az egész ügyben nagyon nemesen viselkedett. Miért buzgólkodik pl. a „Kirchen-

zeitung" olyan roppantul azon, hogy Strausst egy kalap alá vegye az „Ifjú Németországgal"[5]? És az „Ifjú Németországot" sokan szörnyen gonosz valaminek tartják, sajnos. – Ami a hit poézisét illeti, félreértettél. Én nem a poézis kedvéért hittem; azért hittem, mert beláttam, hogy nem lehet csak úgy felelőtlenül élni, mert bántam bűneimet, mert szükségét éreztem az Istennel való közösségnek. Szívesen, azonnal odaadtam azt, ami nekem a legkedvesebb, semmibe sem vettem legnagyobb örömeimet, legkedvesebb társaságomat, az egész világ előtt mindenütt nevetségessé tettem magamat; mérhetetlen örömöm telt abban, hogy Plümacherban olyan valakire találtam, akivel erről beszélgethettem, szívesen elviseltem predesztinációs fanatizmusát; te magad is tudod, hogy komolyan, szentül és komolyan fogtam fel a dolgot. Akkor boldog voltam, tudom, most szintén az vagyok; akkor bizalmam, örömöm volt az imádkozásban; most is megvan, sőt még inkább, mert küzdök, és erősítésre van szükségem. De abból az elragadtatott boldogságból, amelyről szószékeinkről olyan sokat hallottam, soha semmit sem éreztem; az én vallásom csendes, boldog békesség volt és ma is az, s ha ez halálom után is meglesz, akkor elégedett vagyok. Semmi okom sincs azt hinni, hogy Isten elveszi ezt tőlem. A vallási meggyőződés a szív dolga, és csak annyiban van köze a dogmához, hogy ellentmond-e ennek az érzés, vagy nem. Így Isten szelleme érzésed útján bizonyságot adhat neked arról, hogy Isten gyermeke vagy, ez igen könnyen meglehet, de arról már bizonyosan nem, hogy Krisztus halála által vagy az; mert különben az érzés képes volna gondolkozni, füled képes volna látni. – Naponta, sőt csaknem egész nap imádkozom az igazságért, ezt tettem, mihelyt kételkedni kezdtem, de mégsem találok vissza a ti hitetekhez, holott írva vagyon: Kérjetek és adatik nektek. Keresem az igazságot mindenütt, ahol azt remélhetem, hogy akár csak az árnyékát is megtalálom; de mégsem tudom a ti igazságotokat örök igazságként elismerni. Márpedig írva vagyon: Keressetek és találtok. Avagy ki az az ember közületek, aki, ha az ő fia kenyeret kér tőle, követ ád néki? Mennyivel inkább így van ez a ti mennyei Atyátokkal![296]

Könnyek gyűlnek a szemembe, amikor ezt írom, egészen meg vagyok rendülve, de érzem, hogy nem fogok elveszni, el fogok jutni Istenhez, akihez egész szívem kívánkozik. És ez is a Szentlélek bizonysága, életemre mondom, még ha a Bibliában tízezerszer áll is az ellenkezője. És ne áltasd magadat, Fritz, bármennyire biztos vagy is a dolgodban, mielőtt észrevennéd, benned is felmerül ilyen kétely, és akkor szíved döntése sokszor a legkisebb véletlentől függ. – De azt tapasztalatból tudom, hogy a dogmatikus hitnek semmiféle befolyása sincs a belső békére.

Július 27.

Ha azt tennéd, ami a Bibliában áll, akkor nem is volna szabad érintkezned velem. János második levelében (ha nem tévedek) az áll, hogy a hitetlent ne köszöntsük, ne mondjunk neki χαῖρε-t*. Efféle passzusok igen gyakoriak és engem mindig nagyon bosszantottak. Ti azonban korántsem teszitek meg mindazt, ami a Bibliában áll. Egyébként, ha az ortodox evangélikus kereszténységet a szeretet vallásának mondják, ezt én a legszörnyűbb iróniának érzem. A ti kereszténységetek szerint az emberek kilenctizede örökre boldogtalan lesz, egytizede pedig boldog, Fritz, és ez volna Isten végtelen szeretete? Gondold meg, milyen kicsinynek mutatkoznék Isten, ha ez volna az ő szeretete. Hiszen az mégiscsak világos, hogy ha van kinyilatkoztatott vallás, ennek az istene nagyobb lehet ugyan, mint akit az ész mutat meg, de más nem lehet. Különben minden filozófia nemcsak hívságos, hanem egyenesen bűnös volna, filozófia nélkül pedig nincs műveltség, műveltség nélkül nincs humanitás, humanitás nélkül viszont nincs vallás. De így ócsárolni a filozófiát még a fanatikus Leo sem merészeli. És ez megint az ortodoxok egyik következetlensége. Olyan emberekkel, mint Schleiermacher vagy Neander, már szót tudok érteni, mert következetesek és van szívük; ezt a két dolgot az „Evangelische Kirchenzeitung"-ban és a többi pietista lapban hiába keresem. Különösen Schleiermacher iránt viseltetem rendkívül nagy tisztelettel. Ha következetes vagy, természetesen el kell őt ítélned, mert nem a te felfogásod szerinti Krisztust hirdeti, hanem inkább az „Ifjú Németország", Theodor Mundt és Karl Gutzkow felfogása szerint valót. De nagy ember volt, és a most élők közül csak *egyet* ismerek, akiben ugyanilyen szellem, ugyanilyen erő és ugyanilyen bátorság lakozik, ez David Friedrich Strauss.

Örültem, hogy olyan derekasan felkészültél megcáfolásomra, egy dolog azonban bosszantott, ezt nyíltan meg is mondom neked. Bosszantott az a megvetés, amellyel a racionalistáknak az Istennel való egyesülésre törekvéséről, vallási életükről beszélsz. Te persze kényelmesen elnyújtózol hitedben, mint egy jó meleg ágyban, és nem ismered azt a harcot, amelyet meg kell vívnunk, ha ember létünkre el kell döntenünk, vajon Isten isten-e, vagy sem; te nem ismered annak a tehernek a súlyát, amelyet az ember az első kételynél érez, a régi hit terhéét, amikor dönteni kell, igen vagy nem, továbbvigyük-e vagy levessük; de megint csak azt mondom neked, nem vagy annyira biztonságban a kételytől, mint gondolod, és ne légy elvakult

* – üdvözlégyet[297] – *Szerk.*

a kételkedőkkel szemben, magad is hozzájuk tartozhatsz egyszer, és akkor te is megkívánod majd a méltányosságot. A vallás a szív ügye, s akinek van szíve, az lehet jámbor; de akinek a jámborsága az értelemben vagy az észben gyökerezik, abban nincs jámborság. A vallás fája a szívből sarjad s beborítja az egész embert és az ész levegőjéből szívja táplálékát, gyümölcsei pedig, amelyek a szív legnemesebb vérét hordják magukban, a dogmák; ami pedig ezeken felül vagyon, az a gonosztól vagyon. Ez Schleiermacher tanítása és én emellett tartok ki.

Isten veled, kedves Fritz, jól gondold meg, csakugyan a pokolba akarsz-e küldeni, és hamarosan közöld velem, mire ítéltetem.

Friedrich Engelsed

23

Friedrich Graeberhez
Bonnba

[Bréma, 1839 július 27. után]

Kedves Fritz!

Recepi litteras tuas hodie, et jamque tibi responsurus sum*. Sokat nem írhatok neked – még mindig te tartozol nekem, és hosszú levelet várok tőled. Wilhelm öcséd is szabad? Wurm is veletek tanul most Bonnban? Isten áldja meg a kövér Peter** studia militariá-ját***. Ezen a kis költeményen, amelyet július 27-én[40] írtam, gyakorolhatod magad a liberalizmusban és az antik versmértékek olvasásában. Egyéb nincs is benne.

Német júliusi napok
1839

Hogy tajtékzik a víz, zúg a folyam árja,
tombol a fékevesztett zivatar!
Majd hullám tetején fenn siklik a sajka,
majd ott küzd leszakadva a mélyben;
Ím' a Rajna felől szélvész közeleg vad iramban,
fellegeket gyűjt össze az égen,
A tölgyfát kicsavarja, a port szétszórja kavarva,
s korbáccsal veri a habokat.
Rátok gondolok én most ringó csónakomon,
rátok, német urak, fejedelmek,
Egykor arany trónszéketeket vállára emelte
a nép, a hű, a türelmes,
Végig vitt diadallal a szent haza földjén,
és a merész hódítót messzire űzte.

* Ma kaptam meg leveledet és máris válaszolni fogok neked. – *Szerk.*
** Peter Jonghaus – *Szerk.*
*** – katonai tanulmányait – *Szerk.*

Akkor az önhittség csúf dölyfe kapott el
s megszegtétek a népnek adott szavatok,
De lám, francia földről már ideért a vihar,
s mint a tengerek árja, morajlik a nép,
És a trón meginog, mint sajka viharban,
s megremeg a jogar is kezetekben.
Én arcom legelőbb, Ernő Ágost, te feléd fordítom,
míg a haragnak lángja lobog szememben,
Te, ki zsarnoki módon megszegted a törvényt[185],
halld, hogy tombol a szél vihara!
Felnéz, mérges a nép, lázong, hüvelyében
már nehezen nyugszik meg a kard,
Mondd, oly biztosan ülsz-e arany trónszékeden, mint
én ülök ingó csónakomon?

Amit a Weser magas hullámairól írtam, az való igaz, az is, hogy a júliusi forradalom nagy napján ott csónakáztam.

Add át üdvözletemet Wurmnak, írjon sokat nekem.

Friedr. Engelsed

24

Wilhelm Graeberhez

Bréma, 1839 július 30.

Kedves Guglielmóm*!

Micsoda helytelen nézeteid vannak neked rólam! Itt szó sem lehet sem a lantosról, sem a hűséges Eckartról[125] (vagy ahogyan Te írod: Eckkardtról), csupán logikáról, észről, következtetésről, propositio major et minorról** stb. Igen, abban igazad van, hogy szelídséggel itt semmire sem lehet menni, ezeket a törpéket – a szervilizmust, az arisztokrata-uralmat, a cenzúrát stb. – karddal kell elűzni. Persze, most jócskán zsörtölődhetnék és tombolhatnék, de mivel rólad van szó, szelíden fogok bánni veled, hogy ne „vess keresztet", ha szabályokat nem ismerő, költői prózám „vad hajszája"[298] elvágtat előtted. Először is tiltakozom az ellen a feltételezésed ellen, hogy én egymás után osztogatom a rúgásokat a korszellemnek, hogy gyorsabban haladjon. Te jóember, miféle pofát képzelsz te az én szegény, tömpe orrú ábrázatom helyébe? Nem, erről szó sincs, ellenkezőleg: ha förgetegként közeledik a korszellem és magával ragadja vaspályáján a vonatot, akkor gyorsan felugrok a kocsiba és egy kicsit vitetem magam vele. Igen, az ilyen Karl Beck – az az őrült gondolat, hogy kiírta magát, bizonyára attól a züllött Wichelhaustól származik, akiről Wurm alaposan tájékoztatott engem. Az a gondolat, hogy egy huszonkét éves ember, aki olyan száguldó verseket írt, most hirtelen abbahagyja – nem, ilyen képtelenség még sohasem jutott eszembe! El tudod képzelni, hogy Goethe a „Götz" után ne maradt volna zseniális poéta, vagy Schiller a „Räuber" után? Azonkívül azt mondod, hogy a történelem megbosszulta magát az „Ifjú Németország"-on[5]! Persze, ha – ne adj' isten – a Bundestag kapta volna meg örökös hűbérül az Úristentől a világtörténelmet, akkor az megbosszulta magát Gutzkow-n három hónapi elzárással[299], ha azonban – s ebben már nem kételkedünk – a közvéleményben (vagyis itt az irodalmi közvéleményben) rejlik a világtörténelem, akkor ez úgy bosszulta meg magát az „Ifjú Németország"-on, hogy az ő tollával vívatta meg önmagáért

* Wilhelmem! – *Szerk.*

** – felső és alsó tételről a következtetésben – *Szerk.*

a harcot, s most az „Ifjú Németország" a modern német irodalom királynőjeként trónol. Mi volt Börne sorsa? Hősként esett el 1837 februárjában[300], és utolsó napjaiban még részesült abban az örömben, hogy láthatta, miként törnek viharként előre gyermekei, Gutzkow, Mundt, Wienbarg, Beurmann – bár a vész sötét fellegei még fejük fölött tornyosultak és Németországot hosszú, hosszú lánc vette körül, amelynek szétszakadozó szemeit a Bundestag megpróbálta összekovácsolni, de ő most kacag a fejedelmeken is, és talán az óráját is tudja annak, hogy mikor hull le fejükről lopott koronájuk. Heine boldogságáért már nem kezeskedem, egyáltalán ez a fickó már jó ideje olyan, mint egy sündisznó, meg Beckéért sem, ő ugyanis szerelmes és kedves Németországunk sorsán kesereg; az utóbbiban magam is részt veszek, amúgy is sok mindennel kell még megküzdenem, de a jó öreg Úristen pompás humorral áldott meg, s ez nagy vigasz. Mondd, fiacskám, *te* boldog vagy? – A sugallatról vallott nézetedet tartsd csak titokban, különben sohasem leszel lelkész Wuppertalban. Ha nem az ortodoxia és a pietizmus[8] szélsőségében nőttem volna fel, ha a templomban, az iskolában és otthon nem beszéltek volna nekem folyton a Bibliába és a bibliai tannak az egyházi tannal, sőt *minden* pap sajátos tanával való megegyezésébe vetett legközvetlenebb, legfeltétlenebb hitről, akkor talán még hosszú ideig megragadtam volna egy valamelyest liberális szupranaturalizmusnál. A tanban épp elég sok az ellentmondás, annyi, ahány bibliai szerző, és a wuppertali hit ezáltal egy tucat egyéniséget fogadott magába. Ami József családfáját illeti*, tudvalevő, hogy Neander a Máté-félét a héber eredeti görög fordítójának tulajdonítja; ha nem tévedek, *Weisse* Jézus életével kapcsolatban hozzád hasonlóan Lukács ellen foglalt állást[301]. Fritz magyarázata végül olyan abnormis lehetőségekre vezet, hogy semmiféle magyarázatnak sem tekinthető. Valóban *πρόμαχος*** vagyok, de nem a racionalista[112], hanem a liberális párté. Az ellentétek elválnak, a nézetek élesen állnak szemben egymással. Négy liberális (egyúttal racionalisták), egy arisztokrata, aki átpártolt hozzánk, de attól való félelmében, hogy összeütközésbe kerül a családjában örökletes alapelvekkel, mindjárt visszafutott az arisztokráciához, egy reményekre jogosító arisztokrata – legalábbis mi reményeket fűzünk hozzá – és különféle tökfilkók, ez az a porond, amelyen a küzdelem folyik. Én az ókor, a középkor és a modern élet ismerőjeként, mint gróbián*** stb. harcolok elöl, de erre az előharcosságra már nincs is

* V. ö. 390–391. old.

** – előharcos – *Szerk.*

*** – gorombán szókimondó – *Szerk.*

szükség, alárendeltjeim egészen jól boldogulnak; tegnap az 1789 és 1839 közötti időszak történelmi szükségszerűségéről adtam elő nekik, s azonkívül csodálkozásomra azt tapasztaltam, hogy vitában meglehetősen fölényben vagyok az összes itteni felsős diákokkal szemben. Amikor egyszer – jó ideje – mindjárt kettőt ütöttem ki a nyeregből, összeesküdtek és elhatározták, hogy a legokosabbat szabadítják rám, az majd megleckéztet; szerencsétlenségére ő akkoriban Horatiusba volt belebolondulva, úgyhogy annak rendje és módja szerint legyőztem. Erre aztán szörnyen berezeltek. Azzal a hajdani Horatius-rajongóval azóta igen jóba lettem, ő mesélte el ezt tegnap este. Recenzióim helyességéről azonmód meggyőződhetsz, ha elolvasod a recenzált könyveket. K. Beck hallatlan tehetség, sőt több: zseni. Az efféle képek:

Hallhatjuk a mennydörgés fennszavából,
Mit a felhőkbe a villámok írtak

roppant tömegben fordulnak elő nála. Figyeld csak, mit mond imádott Börnéjéről. Schillert így szólítja meg:

Posád nem volt habok hiú dagálya;
Az emberiségért nem hullt-e Börne?
Mint Tell, nemünk sziklaormára hágva,
A szabadság tülkét zengette körbe.
Nyílvesszejét nyugodtan kihegyezte,
– – – – – – – – – – – – – – – – – –
Célzott, lőtt, s az almában áll rezegve
A szabadságnyíl – Földünk gömbhúsában.[302]

És ahogyan a zsidók nyomorúságát, meg a diákéletet ábrázolja, az pompás; hát még a „Fahrender Poet!" Ember, térj észre és olvasd őt! Figyelj ide, ha legalább Börnének Schiller „Tell"-jéről írott tanulmányát[287] megcáfolod, megkapod az egész honoráriumot, amelyet Shelley-fordításomért[303] kapni remélek. Hogy a wuppertali cikkemet[4] úgy lehúztad, megbocsátom neked, ugyanis nemrég ismét elolvastam, és elbámultam a stílusán. Ilyen jól azóta sem írtam. Legközelebb ne feledkezz meg Leóról és Micheletről. Mint mondtam, nagyon tévedsz, ha úgy véled, hogy mi, ifjúnémetek, magunk akarjuk megindítani a korszellem fuvallatát; de gondold meg, ha már fúj ez a *πνεῦμα** és nekünk jól fúj, nem volnánk-e szamarak, ha nem vonnánk föl vitorláinkat? Hogy ott voltatok Gans temetésén, az javatokra

* – fuvallat, szél – *Szerk.*

íratik. Legközelebb betétetem az „Elegante Zeitung"-ba. Nagyon mulatságosnak találom, hogy utána mindnyájan olyan szépen bocsánatot kértek kis zsörtölődésetekért; hiszen ti még igazából szitkozódni sem tudtok, s aztán jöttök mind szép sorjában – Fritz a pokolba küld, elkísér a kapuig, és mély meghajlással belök oda, hogy ő maga ismét a mennyekbe szárnyaljon. Te mindent duplán látsz a szemüvegeden át, és három társamat Venus asszony hegyéről való szellemeknek nézed – barátocskám, mit kiáltozol a hűséges Eckart után? Lásd, már itt is van, alacsony fickó, éles zsidó profillal, Börnének hívják, bízd csak rá a dolgot, ő majd előzi Venus-Servilia asszony egész népségét. Aztán ugyancsak igen alázatosan ajánlod magad – lám, itt jön Mr. Peter* is, fél arcával nevet, másik felével meg zsémbelődik, és előbb a zsémbes, aztán a nevetős felét tartja ide nekem.

A kedves Barmenban most kezd megmozdulni az irodalmi érzék. Freiligrath drámaolvasó-egyesületet[304] alapított, s itt Freiligrath távozása óta Strücker és Neuburg (Langewiesche segédei) a liberális eszmék előharcosai. Mármost Ewich úr a következő éleselméjű felfedezéseket tette: 1. hogy ebben az egyesületben az „Ifjú Németország" kísért, 2. hogy ez az egyesület írta in pleno** a „Telegraph" wuppertali leveleit. Továbbá egyszerre rájött, hogy Freiligrath versei a világ legunalmasabb dolgai, hogy Freiligrath mélyen de la Motte Fouqué alatt áll és három éven belül eledésbe fog menni. Éppen, mint K. Beck ama kijelentése:

Ó Schiller, Schiller, égi lángolással
Kebledben milyen nagy szív dobogott,
Örökifjan szóltál prófétaszóval,
S kezedben szabadságzászló lobogott!
Midőn mások a harcokból kiálltak,
S az apró lelkek mind halálra váltak,
Te tékozlón osztottad véredet,
És forró és mélységes életed
Odaadtad az egész világnak –
Az áldozat hideg közönyre lelt;
Nem értették, hogy Téged fájdalom tép,
Nem figyelték, csak a szférák zenéjét,
Ha fülükhöz ért a dalok hulláma,
Vérszín könnyeid csodálatos árja![305]

* Peter Jonghaus – *Szerk.*
** – testületileg – *Szerk.*

Kinek a műve ez? Karl Becké, a „Fahrender Poet"-ből, erőteljes soraival és tobzódó képeivel, de homályosságával, dagályos hiperboláival és metaforáival is; mert kétségtelen, hogy Schiller a legnagyobb liberális költőnk; ő megsejtette az új kort, amely a francia forradalom után fel fog virradni, s amelyet Goethe nem sejtett, még a júliusi forradalom[40] után sem; s amikor annyira közel került hozzá, hogy már-már mégis el kellett hinnie valami újnak az eljövetelét, akkor visszahúzódott szobájába és bezárta az ajtót, hogy megőrizze kényelmét. Ez sokat árt Goethének; de ő negyvenéves volt, amikor a forradalom kitört, és kész ember, ezért nem lehet elmarasztalni. Befejezésül még festek neked valamit.

Közönségesség; Goethe karikatúrája; L'homme [Az ember]; K. Gutzkow; Kir. porosz katona; Semmi

Verseket egész csomót mellékelek, osztozzatok rajtuk.

Friedrich Engelsed

25

Marie Engelshez
Barmenba

Bréma, 1839 szeptember 28.

Kedves Marie,

Legfőbb ideje volt, hogy Nagyságod végre írjon nekem, elég sokáig elhúzódott a dolog, mamzell! De megbocsátom súlyos bűneidet és mesélek neked valamit. Holnap lesz két hete, hogy Delmenhorstba lovagoltunk. Ez egy kis oldenburgi mezővároska, állatkerttel, amelyet azért neveznek így, mert a brémaiak és oldenburgiak mindig odajárnak, és miután ott voltunk, visszalovagoltunk, és – azt hiszed, hazaértünk? Igen, de néhány kaland után. Először is az út feléig a homokfutóban ültem, és amikor arra a helyre értünk, ahol lovamat vissza kellett kapnom, a lovasok még nem voltak ott, így be kellett térnünk egy kocsmába, rossz sört innunk és rossz szivarokat szívnunk. Végül megjöttek a lovasok, akkor már nyolc óra volt és vaksötét. Amikor megtaláltam a lovamat, tovább ügettünk, kapupénzt fizettünk és átlovagoltunk az Újvároson. Ekkor a sarkon egy sorban kikanyarodva nyolc dobos jött éppen felénk, s a takarodót verték, a lovak összevissza ugráltak, a dobosok egyre erősebben verték a dobot, Bréma nemeslelkű utcagyermekei üvöltöttek, úgyhogy csakhamar elszakadtunk egymástól. R. Roth meg én találkoztunk össze legelőször és továbbügettünk, ki a város másik végén, ahol megint kapupénzt kellett fizetnünk; mert a lókölcsönző polgár a kapun kívül lakik. Nála találkoztunk a többiekkel, akiknek a lovai megbokrosodtak; ezután hazagyalogoltunk és *harmadszor* is kapupénzt kellett fizetnünk. Ugye, érdekes történet? Ezt nem tagadhatod, kivált, ha megtudod, hogy utána – mivel az otthoni étkezéshez már késő volt – elmentem az Unióba, ott bifszteket ettem tojással és végighallgattam egy roppant szórakoztató beszélgetést, amelyet a közelemben folytattak és amelyben kölyökkutyákról és döglött macskákról volt szó. Indeed, very interesting! very amusing!* Most ugyanis tagja vagyok az Uniónak, ami ugyanaz, mint Barmenban a Concordia vagy a Művelődési Intézet. Az egészből itt a sok újság ér a legtöbbet, a holland, angol, amerikai,

* Valóban nagyon érdekes, nagyon mulatságos! – *Szerk.*

francia, német, török és japán lapok. Ez alkalommal megtanultam törökül és japánul, és így most huszonöt nyelven értek. Ezt megint igen érdekes megtudnia egy olyan fiatal hölgynek, aki Mannheimba készül penzióba. Jakob Schmitt is itt volt, a jövő héten megint eljön és együtt megyünk a borpincébe. Ez tagadhatatlanul a legjobb intézmény Brémában. Egyébként megint van itt színház, de én még nem voltam ott.

Farewell, my dear,

Yours for ever*

Friedrich

* Ég veled, drágám, örökké hű híved – *Szerk.*

26

Wilhelm Graeberhez
Berlinbe

[Bréma,] 1839 október 8.

Ó Wilhelm, Wilhelm, Wilhelm! Hát végre hallok rólad valamit? Nos, fiacskám, most hallgass csak ide: most lelkes straussiánus vagyok. Gyertek csak ide, most van fegyverem, pajzsom, sisakom, most biztos vagyok a dolgomban; gyertek csak ide, és teológiátok ellenére úgy kiporollak benneteket, hogy azt sem tudjátok, hova bújjatok. Igen, Guillermo, jacta est alea*, straussiánus vagyok, én, nyomorult költő, a zseniális David Friedrich Strauss szárnyai alá bújok. Figyelj csak ide, micsoda legény ez! Itt a négy evangélium, kuszán és tarkán, mint a káosz; előtte térdel a misztika és imádja — és íme, ekkor megjelenik David Strauss, mint egy ifjú isten, kihozza a káoszt a napfényre, és — adiós** hit! annyi a lyuk rajta, mint egy szivacson. Imitt-amott túl sok mítoszt is talál, de csak csekélységekben, egyébként teljesen zseniális. Ha meg tudjátok cáfolni Strausst — eh bien***, akkor újra pietista[8] leszek. — Leveledből megtudhatnám továbbá, hogy Mengs jelentős művész volt, ha szerencsétlenségemre már rég nem tudnám ezt. „A varázsfuvolá"-val („zenéje Mozarttól") ugyanez a helyzet. Az olvasószoba megszervezése pompás dolog, és a legutóbb megjelent irodalmi művek közül felhívom figyelmedet a következőkre: „König Saul", szomorújáték Gutzkow-tól; „Skizzenbuch", ugyanattól; „Dichtungen", Th. Creizenachtól (ez zsidó); „Deutschland und die Deutschen" Beurmanntól; „Die Dramatiker der Jetztzeit", 1. füzet, L. Wienbargtól stb. Nagyon szeretném tudni, mi a véleményed a „Saul"-ról; „Deutschland und die Deutschen" című könyvében Beurmann, ott, ahol Wuppertalról beszél, részleteket közölt a „Telegraph"-ban megjelent cikkemből[4]. — Ezzel szemben óvlak Smitt „Geschichte des polnischen Aufstands (1830–1831)" c. könyvétől,

---

* — Wilhelm, a kocka el van vetve[306] — *Szerk.*

** — isten veled — *Szerk.*

*** — nos, rajta — *Szerk.*

Berlin 1839., amelyet a szerző kétségkívül a porosz király* egyenes parancsára írt. A forradalom kezdetéről szóló fejezetnek a mottója Thuküdidészből való, értelme körülbelül ez: Minket pedig, akik semmi rosszra nem számítottunk, hirtelen, minden ok nélkül háborúba taszítottak!!!!![307] Ó, butaság, de nagy vagy! Nagyszerű viszont e dicső felkelés Soltyk gróf által írt története, amely németül 1834-ben Stuttgartban jelent meg[308] – nálatok persze be van tiltva, mint minden, ami jó. Fontos újság még, hogy novellát írok, amelyet januárban ki fognak nyomni, feltéve, hogy átmegy a cenzúrán, ami súlyos dilemma.

Magam sem tudom, hogy küldjek-e nektek verseket vagy sem, de azt hiszem, utoljára az „Odysseus Redivivus"-t[309] küldtem el nektek, és bírálatot kérek a legutóbbi küldeményről. Van itt most egy ottani papjelölt, Müller, aki mint prédikátor hajóval a Csendes-óceánra készül. Itt lakik nálunk a házban, és szörnyen erőltetett nézetei vannak a kereszténységről, ez világos lesz előtted, ha elmondom, hogy az utóbbi időben *Gossner* befolyása alatt állt. Nemigen lehetnek bárkinek is egzaltáltabb nézetei az ima erejéről és az életbe való közvetlen isteni beavatkozásról. Ahelyett, hogy azt mondaná, hogy az ember tökéletesítheti érzékeit, hallását, látását, ezt mondja: Ha Isten hivatalt ad nekem, akkor erőt is kell adnia hozzá; természetesen ehhez buzgó imádkozás és a magam munkája is kell, különben nem megy a dolog – és így ezt a minden ember számára közös, közismert tényt csupán a hivőkre korlátozza. Hogy az efféle világnézet mégiscsak túl gyermekded és gyerekes, azt még egy Krummachernak is el kellene ismernie. – Hogy neked jobb véleményed van a „Telegraph"-ban megjelent cikkemről, annak nagyon örülök. Egyébként a dolgot azon melegében írtam, s ezért a stílusa olyan lett, hogy novellám számára sem kívánhatnék jobbat, de egyoldalúságokban és féligazságokban is szenved. Krummacher – bizonyára tudod már – Majna-Frankfurtban megismerkedett Gutzkowval és állítólag csodálatos dolgokat regél erről – íme, bizonyíték a straussi mítosz-elmélet helyességére. Most a modern stílusra törekszem, amely kétségkívül minden stilisztika ideálja. Ennek példaképei Heine írásai, de különösen Kühne és Gutzkow. Mestere azonban Wienbarg. A régebbi írók közül különösen kedvezően hatott rá Lessing, Goethe, Jean Paul és mindenekelőtt Börne. Ó, Börne stílusa utolérhetetlen! A „Menzel der Franzosenfresser" stilisztikailag a legjobb munka Németországban és egyúttal az első, amelynek az a célja, hogy egy írót teljesen megsemmisítsen; nálatok szintén be van tiltva, nehogy valaki jobb stílusban írjon, mint a királyi hivatalokban.

* III. Frigyes Vilmos – *Szerk.*

szokás. A modern stílus egyesíti magában a stílus összes előnyeit; a legnagyobb rövidség és tömörség, amely *egyetlen* szóval jellemzi a tárgyat, váltakozva az epikus, nyugodt leírással; egyszerű nyelvezet, váltakozva csillogó képekkel és ragyogó szellemi sziporkákkal – egy ifjú, erőteljes Ganümédész, akinek rózsák övezik homlokát, s kezében a nyíl, amely megölte Püthónt. Emellett igen tág tere van a szerző egyéniségének, s így a rokonság ellenére egyik író sem utánzója a másiknak. Heine elkápráztatóan ír, Wienbarg bensőségesen melegen és sugárzóan, Gutzkow hajszálnyira találóan, néhol átjárja egy-egy jótékony napsugár, Kühne kedélyesen ecsetelő, egy kissé túl sok nála a fény és túl kevés az árnyék, Laube Heinét utánozza és most Goethét is, de fonák módon, mert a goetheánus Varnhagent utánozza, Mundt pedig szintén Varnhagent utánozza. Marggraff még egy kissé túl általánosan és teli szájjal ír, de le fog csillapodni, Beck prózája pedig még nem jutott túl a stílusgyakorlatokon. – Ha Jean Paul díszességét összekötjük Börne szabatosságával, akkor adva vannak a modern stílus alapvonásai. Gutzkow szerencsés módon el tudta sajátítani a franciák csillogó, könnyed, de száraz stílusát. Ez a francia stílus olyan, mint az ökörnyál, a modern német stílus olyan, mint a selyempihe. (Ez a hasonlat, sajnos, balul sikerült.) Hogy azonban az új mellett nem feledkezem meg a régiről sem, az abból látható, hogy az isteni Goethe-dalokat tanulmányozom. De ezeket zeneileg kell tanulmányozni, legjobb, ha különböző megzenésítésekben. Pl. csatolom neked a „Bundeslied" Reichard-féle megzenésítését.[310]

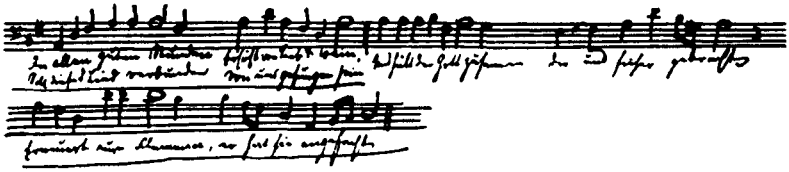

Az ütemvonalakat megint elfelejtettem, csináltasd meg Heuserral. A dallam pompás és a mindig összhangban tartott egyszerűség révén jobban illik a dalhoz, mint bármely másik. Nagyszerű az emelkedés a 6. sorban az é–d szeptimára és a gyors ereszkedés a 8. sorban a h–a nonára. Leonardo Leo „Misereré"-jéről Heusernak fogok írni.

A napokban elküldöm hozzátok egy jó barátomat, Adolf Torstrickot, aki ott fog tanulni, vidám és liberális, és jól tud görögül. A többi brémai, aki oda megy, nem sokat ér. Torstrick leveleket visz nektek tőlem. Fogadjátok szívesen, szeretném, ha tetszene nektek. Fritz még mindig nem írt, a

vermiculus* Elberfeldből készült írni, de ez lustasága miatt elmaradt, ezért hordd le. Ha Heuser megérkeznék – neki nem írtam Elberfeldbe, mert attól tartottam, hogy már nem érem ott –, ébressz reményt benne, hogy hamarosan kap valamit tőlem.

Friedrich Engelsed

* – férgecske, vagyis G. Wurm (féreg) – *Szerk.*

27

Wilhelm Graeberhez
Berlinbe

[Bréma, 1839 október 20–21.]

Okt. 20. Wilhelm Graeber úrnak. Egészen szentimentális hangulatban vagyok, nehéz az eset. Itt maradok, megfosztva minden vidámságtól. Adolf Torstrickkal, e levél átadójával, az utolsó vidámság is eltávozik. Hogy miképpen ünnepeltem meg október 18-át[311], azt Heusernak írt legutóbbi levelemben olvashatjátok. Ma sörözés, holnap unalom, holnapután elmegy Torstrick, csütörtökön megint eljön az előbbi levelemben említett studio*, erre két vidám nap következik és aztán – egy magányos, szörnyű tél. Az itteniekből a világon senkit sem lehet rábírni lumpolásra, csupa nyárspolgár, itt ülök pajzán dalaim maradványával, némi diákos hetvenkedésre való hajlamommal, egyedül a nagy pusztaságban, ivócimborák nélkül, szerelem nélkül, vidámság nélkül, csak dohányom van, söröm és két lumpolásra képtelen ismerősöm. Fiam, íme itt a pénzem. Idd ki söröm mindenképpen. Ha úgy iszol, comme il faut**, öreg apád kedve jó[312] – énekelném, de kinek adjam a pénzem, meg aztán a dallamot sem ismerem jól. Egyetlen reményem van még, az, hogy ha egy esztendő múlva hazamegyek, ott talállak titeket Barmenban, és ha te meg Jonghaus meg Fritz még nem paposodtatok el túlságosan, kilumpolom magam veletek.

21. – Ma szörnyen unalmas napom volt. Az irodában agyondolgoztam magam. Aztán énekakadémia, óriási élvezet. Most gondolkodom, mit írhatok még nektek. Verseket majd legközelebb küldök, nincs már időm lemásolni őket. Még enni sem kaptam semmi érdekeset, minden unalmas. Amellett olyan hideg van, hogy az irodában nem lehet kibírni. Hál' istennek megvan rá a remény, hogy holnap befűtenek. Hermann fivéredtől bizonyára hamarosan kapok levelet, nyilván ki akarja puhatolni teológiámat és megdönteni meggyőződésemet. Ez a szkepticizmus következménye, az az ezernyi kapocs, amelyekkel a régin csüggtünk, meglazul és más-

* – diák – *Szerk.*

** – kifogástalanul, ahogy illik – *Szerk.*

hová kapcsolódik, s akkor jönnek a viták. Wurmot vigye el az ördög, ez a fickó nem ad hírt magáról, napról napra inkább elkanászodik. Azt sejtem, pálinkaivásra adta magát. Torstrickot fogadjátok szívesen, meséltessétek rólam, ha érdekel benneteket, és adjatok neki jó söritalt. Farewell*.

Friedrich Engelsed

* Ég veled – *Szerk.*

28

Friedrich Graeberhez

[Bréma, 1839 október 29.]

Kedves Fritzem – én nem olyan érzelmű vagyok, mint Stier lelkész. – Október 29-én, egy kedélyesen töltött vásár és egy nehéz, szörnyű levelezés után – amelyet alkalmilag vitt valaki Berlinbe – meg egy W. Blanknak írott levél után – amelyre sokáig kellett várnia –, végre hozzájutok, hogy egészen barátilag dulakodjam veled. A sugallatról szóló eszmefuttatásodat bizonyára meglehetősen sebtében írtad, mert nem lehet szó szerint venni, amikor ezt mondod: Az apostolok tisztán hirdették az evangéliumot, s haláluk után ez megszűnt. Akkor az Apostolok Cselekedeteinek és a zsidókhoz írt levélnek a szerzőjét is hozzá kell számítanod még az apostolokhoz, és *bebizonyítanod*, hogy az evangéliumokat valóban Máté, Márk, Lukács és János írta, holott az első háromra vonatkozóan ennek az ellenkezője áll fenn. Továbbá azt mondod: Nem hiszem, hogy a Bibliában másfajta sugallatot is találhatnánk, mint azt, amikor az apostolok és a próféták felléptek és a néphez beszéltek. Jó, de nem kell-e sugallat ezeknek a beszédeknek a helyes feljegyzéséhez is? És ha abban a tekintetben egyetértesz velem, hogy a Bibliában vannak nem-sugallt passzusok is, akkor hol akarod megvonni itt a határt? Vedd kezedbe a Bibliát és olvasd – egyetlen sort sem akarsz majd kihagyni belőle, csak ott, ahol tényleges ellentmondások vannak; de ezek az ellentmondások tömérdek következménnyel járnak; pl. az az ellentmondás, hogy Izráel fiai csupán négy nemzedéken át éltek Egyiptomban, Pál viszont a galáciabeliekhez írott levelében (nisi erro*) 430 évet említ[313], s ezt még engem sötétségben tartani kívánó lelkészem** is ellentmondásnak ismeri el. Nem fogod azt mondani nekem, hogy Pál szavai nem számítanak sugallottaknak, mert csak mellékesen említi a dolgot és nem ír történelmet – miféle kinyilatkoztatás az, amelyben efféle fölösleges és haszontalan dolgok előfordulnak? De ha elismerjük az ellentmondást, akkor lehet, hogy mindkettő egyaránt téves, és az ótestamentumi történet kétes megvilágításba kerül, mint

* – (ha nem tévedek) – *Szerk.*

** G. G. Treviranus – *Szerk.*

ahogy egyáltalában a bibliai kronológia is – ezt mindenki elismeri, csak Tiele lelkész nem a Bréma melletti Oberneulandban – menthetetlenül elveszett a sugallat szempontjából. Ez az Ótestamentum történetét még inkább mítoszivá teszi, és nem kell hozzá sok idő, hogy a szószéken is általánosan elismerjék ezt. – Ami a napnak Józsué által való megállítását illeti, a legnyomósabb érv, amelyet használhatott, az, hogy amikor Józsué ezt mondotta, még nem kapott sugallatot, és később, amikor sugallatra megírta könyvét, csupán elbeszélt.[314] Megváltás-elmélet. – „Az ember annyira elesett, hogy önmagától semmi jót sem képes cselekedni." Kedves Fritz, hagyd már abba ezt a hiperortodox és még csak nem is bibliai badarságot. Amikor Börne, aki maga is szűkösen élt Párizsban, írásainak minden tiszteletdíját odaadta szegény németeknek, s még csak köszönetet sem kapott érte, akkor ez remélhetőleg mégiscsak valamiféle jótett volt? Pedig Börne igazán nem volt „újjászületett". – Erre a tételre egyáltalán nincs is szükségetek, ha csupán az eredendő bűnt fogadjátok el. Krisztus sem ismeri ezt, mint ahogyan sok egyebet sem az apostolok tanításaiból. – A bűnről szóló tanítást gondoltam még a legkevésbé át, de az világos számomra, hogy a bűnre szüksége van az emberiségnek. Az ortodox felfogás helyesen látja, hogy összefüggés van a bűn és a földi fogyatékosságok, betegség stb. között, abban azonban téved, hogy a bűnt e fogyatékosságok okaként tünteti fel; ez csak egyes esetekben van így. E kettő, bűn és fogyatékosság, kölcsönösen feltételezi egymást, az egyik a másik nélkül nem létezhetik. És minthogy az ember erői nem isteniek, a bűn lehetősége szükségszerű; hogy ténylegesen be kellett következnie, az az első emberek nyers fejlettségi fokából adódott, hogy pedig azóta nem szűnt meg, annak teljesen lélektaniak az okai. Egyáltalán nem is szűnhetik meg a földön, mert az összes földi viszonyok megkövetelik, és mert különben Istennek másmilyenre kellett volna teremtenie az embereket. De minthogy már ilyenre teremtette őket, nem is kívánhat tőlük abszolút bűntelenséget, legföljebb azt, hogy küzdjenek a bűn ellen; hogy ez a küzdelem a halállal hirtelen megszűnik és dolce far niente* köszönt be, az csupán az előző évszázadok elhanyagolt pszichológiájának a következtetése lehetett. Igen, ha elfogadjuk ezeket a premisszákat, akkor a morális tökéletesség csak az összes egyéb szellemi erők tökéletessége révén, a világszellemben való feloldódás révén szerezhető meg, és ezzel eljutottam Hegel tanításához, amelyet Leo olyan hevesen támad. Egyébként ez az utolsó metafizikai tétel olyan következtetés, amelyről még magam sem tudom, mit tartsak felőle. – Továbbá e premisszák szerint

* – édes semmittevés – *Szerk.*

Ádám története csak mítosz lehet, mert Ádámnak vagy Istenhez hasonlatosnak kellett lennie, ha olyan bűntelennek teremtetett, vagy pedig bűnöznie kellett, ha egyébként emberi erőkkel teremtetett. – Ez az én elméletem a bűnről, ez azonban még roppantul nyers és hézagos; miért volna itt még megváltásra is szükségem? – „Ha Isten kiutat akart találni a büntető igazságosság és a megváltó szeretet között, akkor csak a helyettesítés lehetett az egyetlen eszköz." Most nézzétek, milyen emberek vagytok. Nekünk azt vetitek szemünkre, hogy bírálatunk mérőónjával az isteni bölcsesség mélységeit akarjuk felmérni, ti pedig itt még az isteni bölcsességet is korlátok közé szorítjátok. Ennél alaposabban nem is cáfolhatta volna meg magát Philippi professzor úr. És – még ha feltesszük is ennek az egyetlen eszköznek a szükségszerűségét – a helyettesítés már nem igazságtalanság? Ha Isten valóban olyan szigorú az emberekkel szemben, akkor itt is szigorúnak kell lennie és itt sem hunyhat szemet. Dolgozd csak ki a kellő élességgel és alapossággal ezt a rendszert magadnak, akkor nem fogják elkerülni figyelmedet gyenge pontjai. – Ezután következik egy egészen pompás ellentmondás a „helyettesítés mint egyetlen eszköz"-zel szemben, amikor ezt mondod: „*Egy ember nem lehet közvetítő, még akkor sem, ha az isteni mindenhatóság aktusa megszabadítja minden bűntől.*" Tehát mégiscsak van másik út? Nos, ha az ortodoxiának nincs jobb képviselője Berlinben, mint Philippi professzor, akkor bizony rosszul áll a szénája. – Az egész dedukción kimondatlanul végighúzódik a helyettesítés jogosságának elve. Gyilkos ez, akit a magatok céljára fölbéreltetek, de utána titeket is ledöf. Ti azonkívül egyáltalán nem akarjátok bebizonyítani, hogy ez az elv nem áll ellentétben az isteni igazságossággal, s valljátok be becsülettel: magatok is érzitek, hogy legbensőbb meggyőződésetek ellenére kell bizonygatnotok ezt; ezért elsuhantok az elv fölött, s a tényt, a könyörületes szeretetről stb. mondott néhány szép szóval felcicomázva, hallgatólag jogosnak fogadjátok el. – „A Szentháromság a megváltás feltétele." Ez megintcsak a ti rendszeretek félig-igaz következtetéseinek egyike. No persze, két hipokrizist* már el kellett fogadni, de a harmadikat már csak azért, mert így szokás.

„De azért, hogy szenvedjen és meghaljon, Istennek emberré kellett válnia, mert eltekintve annak a metafizikai elképzelhetetlenségétől, hogy Istent mint ilyent a szenvedés képességével ruházzuk fel, az igazságosság által megszabott etikai szükségszerűség is adva volt." – De ha elfogadjátok azt az elképzelhetetlen dolgot, hogy Isten szenvedhet, Krisztusban akkor sem *Isten* szenvedett, hanem csak az ember, és „egy ember nem lehet közvetítő".

* – elvont fogalomnak valóságos létezőként való felfogását – *Szerk.*

Hiszen csak van annyi eszed, hogy itt nem mész el – mint oly sokan – a következtetés legvégső pontjáig: „tehát Istennek szenvednie kellett", és nem ragaszkodol hozzá. És hogy miképpen is áll a dolog „az igazságosság által megszabott etikai szükségszerűséggel", az szintén nyitva marad. Ha már elfogadjuk a helyettesítés elvét, akkor az sem szükséges, hogy a szenvedő éppen ember legyen; ha csupán isten. Isten azonban nem tud szenvedni, tehát – megint ott vagyunk, ahol voltunk. Éppen ez van a ti dedukciótokkal: minden további lépésnél újabb engedményeket kell hogy tegyek nektek. Semmi sem bontakozik ki teljesen és egészen az előzményből. Így itt megint el kell ismernem neked, hogy a közvetítőnek embernek is kellett lennie, ami pedig még egyáltalán nincs bebizonyítva; mert ha ezt nem ismerném el, akkor arra sem volnék képes, hogy a következőkbe belebocsátkozzam. „De Isten emberré válása nem történhetett természetes szaporodás útján, mert ha Isten egy szülői pár által nemzett és az ő mindenhatósága által bűntelenné tett személlyel egyesült volna is, akkor is csak ezzel a személlyel, nem pedig az emberi természettel egyesült volna, – Szűz Mária testében Krisztus csupán felöltötte az emberi természetet, a személyalakító erő az istenségében rejlett." – Lásd, ez tiszta szofisztika, s ezt a természetfölötti nemzés szükségszerűsége elleni támadások kényszerítették ki belőletek. Hogy más megvilágításba helyezze a dolgot, a professzor úr egy harmadikat csempész közbe: a személyiséget. Ennek semmi köze ehhez. Ellenkezőleg: annál bensőségesebb az emberi természettel való egyesülés, minél emberibb a személyiség és minél istenibb az őt éltető lélek. Itt a háttérben egy másik félreértés is lappang: ti összetévesztitek a testet és a személyt; ez még világosabban kitűnik ezekből a szavakból: „másrészt Isten nem tudta olyan hirtelenül beleteremteni magát az emberiségbe, mint az első Ádámot, mert akkor semmilyen egyesülésben nem állt volna elesett természetünk szubsztanciájával." Tehát a *szubsztanciáról*, a kézzelfoghatóról, a testiről van szó? De a legszebb az, hogy a természetfölötti nemzés legpompásabb indokai, az emberi természet Krisztusban való személytelenségének dogmája csupán a természetfölötti nemzés gnosztikus konzekvenciája. (Gnosztikus természetesen nem a szekta vonatkozásában, hanem a *γνῶσις* általában[315].) Ha Isten nem szenvedhetett Krisztusban, akkor a személy nélküli ember még sokkal kevésbé szenvedhetett, ez derül ki hát ebből a mély bölcsességből. „Ily módon Krisztus egyedi emberi jellegzetesség nélkül jelenik meg." Ez amolyan odavetett megállapítás; az evangélistáknak, mind a négynek, határozott jellemképük van Jézusról, s ez legtöbb vonásában mindnyájuknál megegyezik. Így azt állíthatjuk, hogy János apostol jelleme állt legközelebb Krisztuséhoz; de ha Krisztusnak nem

volt semmi emberi jellegzetessége, ebben az foglaltatik benne, hogy János volt a legkiválóbb; ilyesmit állítani pedig meggondolandó dolog volna.

Ez a válaszom dedukciódra. Nem nagyon jól sikerült, nem voltak egyetemi jegyzeteim, csak számlakönyvek és folyószámlák. Ezért bocsásd meg, hogy itt-ott homályos. – Fivéred még nem adott levéllel hírt magáról. – Du reste*, ha elismeritek kételyem becsületes voltát, hogyan akarjátok magyarázni az ilyen jelenséget? A ti ortodox pszichológiátoknak szükségszerűen a legádázabb megrögzöttek közé kell sorolnia engem, főként azért, mert most már teljesen elvesztem. Felesküdtem ugyanis David Friedrich Strauss zászlajára, és elsőrendű mitikus lett belőlem; mondhatom, ez a Strauss pompás fickó és lángész, s olyan éleselméjű, mint senki más. Ő megfosztotta alapjuktól nézeteiteket, a történelmi fundamentum visszahozhatatlanul elveszett, a dogmatikai pedig követni fogja. Strauss teljesen megcáfolhatatlan, ezért olyan dühösek rá a pietisták[8]; Hengstenberg szörnyen vesződik a „Kirchenzeitung"-ban, hogy helytelen következtetéseket vonjon le szavaiból és jellemére vonatkozó kaján megjegyzéseket fűzzön hozzájuk. Ez az, amit úgy gyűlölök Hengstenbergben és társaiban. Semmi közük Strauss személyiségéhez; de azon vesződnek, hogy lealacsonyítsák jellemét, hogy az emberek röstelljenek csatlakozni hozzá. Ez a legjobb bizonyítéka annak, hogy nem tudják megcáfolni őt.

De már eleget teologizáltam, lássunk már valami mást is. Hogy milyen nagyszabásúak azok a felfedezések, amelyeket a Német Szövetség a demagógiából és az összes úgynevezett összeesküvésekből tett, az kitűnik abból, hogy 75** oldalon ki lehet nyomatni.[316] Még nem láttam a könyvet, de részleteket olvastam belőle az újságokban, s ezek mutatják, milyen pompás hazugságokat tálalnak fel átkozott hatóságaink a német népnek. A Német Szövetség a legszemérmetlenebb pimaszsággal jelenti ki, hogy a politikai bűnösöket „törvényes bíráik" ítélték el, holott mindenki tudja, hogy mindenütt bizottságokat jelöltek ki, főként ott, ahol nyilvános az igazságszolgáltatás, és ami ezekben történt, a legnagyobb titokban, azt senki emberfia sem tudja; a vádlottaknak ugyanis esküt kellett tenniök, hogy semmit sem mondanak el a kihallgatásról. Ilyen az a jog, amely Németországban uralkodik – és nekünk semmi, de semmi panaszunk nem lehet! – Körülbelül hat héttel ezelőtt „Preussen und Preussentum" címmel egy remek könyv jelent meg J. Venedey tollából, Mannheim, 1839, ez szigorú vizsgálat alá veszi a porosz törvényhozást, az államigazgatást, az adókivetést

* – Egyébként – *Szerk.*
** *A kéziratban*: 85 – *Szerk.*

stb., s az eredmények világosak: a pénzarisztokrácia előnyben részesítése a szegényekkel szemben, az abszolutizmus fenntartására való törekvés, és ennek eszközei: a politikai intelligencia elnyomása, a nép többségének elbutítása, a vallás felhasználása; ragyogó külszín, határtalan hencegés és annak a látszata, hogy kedveznek az intelligenciának. A Német Szövetség rögtön gondoskodott a könyv betiltásáról és a raktáron levő példányok lefoglalásáról; az utóbbi csak látszatintézkedés, mert a könyvkereskedőktől legföljebb csak megkérdezik, vannak-e példányaik, s erre persze minden becsületes fickó azt mondja: nincsenek. – Ha meg tudod szerezni ott ezt a könyvet, akkor olvasd el, mert nem hetvenkedéseket, hanem *a porosz Landrechtből*[213] felvonultatott bizonyítékokat tartalmaz. – De a legjobban azt szeretném, ha megkapnád Börne „Menzel der Franzosenfresser"-ét. Kétségtelen, hogy mind stílusa, mind gondolatainak ereje és gazdagsága tekintetében ez a legjobb mű, ami a német prózában található; pompás; aki nem ismeri, nem is hinné, hogy nyelvünknek ekkora ereje van.

F

29

Wilhelm Graeberhez

[Bréma, 1839 november 13–20.]

1839 november 13. Drága Guilielme, miért nem írsz? Valamennyien a semmittevők és a pernahajderok kategóriájába tartoztok. De én más legény vagyok! Nemcsak hogy többet írok nektek, mint megérdemlitek, nemcsak rendkívüli tájékozottságot szerzek magamnak a világ minden irodalmában; nagy csendben novelláimmal és költeményeimmel dicsőségemnek olyan emlékművén is munkálkodom, amely – hacsak a cenzúra leheletétől csúf rozsda be nem lepi ragyogó acélcsillogását – tündöklő ifjúi fényével be fogja világítani az összes német tartományokat, Ausztriát kivéve. Valami erjed és forr keblemben, kiváltképpen olykor ittas fejemben parázslik; arra vágyom, hogy egy nagy gondolatot találjak, amely felderíti az erjedést és fényes lángra lobbantja a parazsat. Szellememben nagyszerű anyag tör fel, hozzá képest minden eddigi írásom csak gyermeki játszadozás. Egy „mese-novellában" vagy valami ehhez hasonlóban be akarom mutatni azokat a modern sejtelmeket, amelyek a középkorban jelentkeztek, fel akarom tárni azokat a szellemeket, amelyek a kemény földkéreg alól szabadulásért dörömböltek, eltemetve a templomok és tömlöcök fundamentumai alá. Megkísérlem, hogy legalább részben megoldjam Gutzkow ama feladatát: a „Faust" igazi második része, a már nem egoista, hanem magát az emberiségért feláldozó Faust még megírásra vár. Itt van Faust, itt van a bolygó zsidó, itt van a vad vadász[298], a megsejtett gondolatszabadság három típusa, akiket könnyű kapcsolatba és vonatkozásba hozni Jan Husszal. Micsoda költői háttér adatott itt nekem, amely előtt e három démon tesz-vesz! A vad vadászról való korábbi elgondolásom, amelyet metrikusan megkezdtem, beolvadt ebbe. – Ezt a három típust (emberek, miért nem írtok? november 14-én) egészen sajátságosan fogom feldolgozni; különösen Ahasvér és a vad vadász felfogásától várok hatást. Hogy az egészet költőibbé tegyem, bizonyos részeket pedig jelentősebbé, könnyen beleszőhetem még német mondák más elemeit is – de ez majd kialakul. Jelenleg munkában levő novellám inkább csak stílus- és jellemtanulmány, ez viszont az igazi lesz, amely, remélem, ismertté teszi majd nevemet.

November 15. Ma sincs levél? Mit tegyek? Mit gondoljak rólatok? Nem értelek benneteket. November 20. És ha ma sem írtok, gondolatban kiheréllek benneteket, s én is megvárakoztatlak, ahogy ti teszitek. Szemet szemért, fogat fogért[317], levelet levélért. De ti, képmutatók, azt mondjátok: szemet nem szemért, fogat nem fogért, levelet *nem* levélért, és faképnél hagytok a ti átkozott keresztény szofisztikátokkal. Nem, inkább egy jó pogányt, mint egy rossz keresztényt.

Világfájdalmas költők

Feltűnt itt egy fiatal zsidó, Theodor Creizenach, aki egészen kitűnő költeményeket ír és még jobban versel. Írt egy komédiát, amelyben remekül persziflálja W. Menzelt és társait.[318] Most mindenki a modern iskola felé tódul és a kor nagy eszméinek fundamentumán épít házat, palotát vagy kunyhót. Minden egyéb szemétre kerül, a szentimentális dalocskákat senki sem hallgatja meg és a rivalló vadászkürt olyan vadászra vár, aki zsarnokvadászatra fújja meg; de a fák sudarát isten vihara zúgatja, és Németország ifjúsága ott áll a ligetben, szablyáját csattogtatva és a teli serleget emelve; a hegyekről égő várak lobognak, a trónok inognak, az oltárok remegnek, és az Úr hangja szól a mennydörgésben és viharban, előre, előre, ki mer ellenállni nekünk?

Berlinben él egy fiatal költő, Karl Grün, akinek a napokban olvastam el a „Buch der Wanderungen"-ját, nagyon jó. De állítólag már 27 éves és ehhez képest jobban írhatna. Olykor nagyon találó gondolatai vannak, de gyakran szörnyű hegeli cikornyái. Mit jelent pl. ez: „Szophoklész a fennkölt erkölcsiségű Görögország, amely az abszolút szükségszerűség falán zúzatta össze titáni kitöréseit. Shakespeare-ben megjelent az abszolút jellem fogalma."

Tegnapelőtt este nagy ivászatot rendeztem a borpincében két üveg sörrel meg $2\,^1/_2$ üveg 1794-es rüdesheimivel. Jelen volt még in spe* ki-

* – reménybeli, jövendőbeli – *Szerk.*

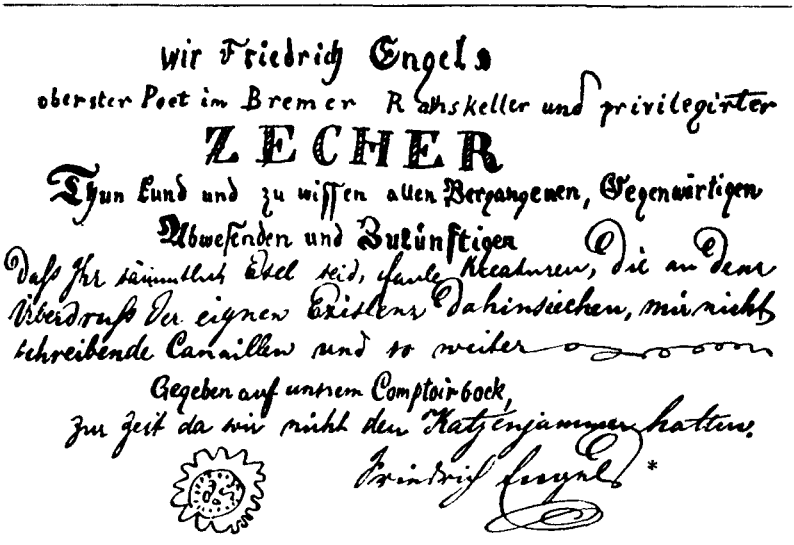

adóm és különféle filiszterek. Vitakísérlet az egyik filiszterrel a brémai alkotmányról: Én: Brémában a kormánnyal szembenálló ellenzék nem igazi ellenzék, mert a pénzarisztokráciából, a céhek atyamestereiből áll, akik szembehelyezkednek a rangarisztokráciával, a szenátussal. Ő: Ezt Ön tulajdonképpen mégsem állíthatja. Én: Miért nem? Ő: Bizonyítsa be állítását. – Ezt nevezik itt vitatkozásnak! Ó, filiszterek, eredjetek, tanuljatok meg görögül és aztán gyertek vissza. Aki görögül tud, az tud rite** vitatkozni. De az efféle fickókból egyszerre hatot is agyondisputálok, még ha félig el vagyok is ázva, ők pedig józanok. Ezek az emberek három másodpercig sem képesek egy gondolatot szükségképpeni következményei felé továbbszőni, hanem náluk minden lökésszerűen történik: csak egy fél óra

---

* Mi, Friedrich Engels,
a brémai városházi borpince legfőbb poétája és kiváltságos
KORHELY,
ezennel közhírré tesszük és tudtára adjuk minden eltávozottnak, jelenlevőnek, távollevőnek és eljövendőnek,
hogy ti valamennyien szamarak vagytok, lusta teremtmények,
akik saját létezéstekbe belefáradva sorvadoztok, nekem nem író söpredék vagytok, és így tovább.
Kiadatott irodai pultunkon,
akkor, amikor nem voltunk másnaposak
Friedrich Engels

** – szabályszerűen, a szabálynak megfelelően – *Szerk.*

hosszat kell beszéltetni őket, néhány látszólag ártatlan kérdést felvetni nekik és splendidamente* ellentmondanak önmaguknak. Szörnyen kimért emberek ezek a filiszterek; elkezdtem énekelni, mire egyhangúlag kimondták ellenem, hogy ők előbb enni akarnak és csak azután énekelni. Aztán osztrigát zabáltak, én azonban dühösen fújtam a füstöt, ittam és ordítottam, egyáltalán nem zavartattam magamat, míg végül édesdeden elszunnyadtam. Most nagyban szállítok tiltott könyveket porosz területre: Barmenba való szállításra vár Börne „Franzosenfresser"-je négy példányban, ugyancsak tőle a „Briefe aus Paris", hat kötet, Venedey „Preussen und Preussentum"-ja, öt példányban, ez a legszigorúbban be van tiltva. A „Briefe aus Paris" két utolsó kötetét eddig még nem olvastam, pompásak! Ottó görög királlyal iszonyúan elbánik; egyszer például ezt mondja[319]: Ha én volnék a jóisten, remek tréfát csinálnék, egy éjjel feltámasztanám az összes nagy görögöket. Ezt nagyon szép leírás követi arról, hogyan bolyonganak Athénban ezek a hellének, Periklész, Arisztotelész stb. Ekkor jön a hír: megérkezett Ottó király. Mindenki felkerekedik, Diogenész megkoppantja lámpájában a gyertyát[320], és mindnyájan Pireuszba sietnek. Ottó király partra szállt és a következő beszédet tartja: „Hellének, nézzetek fel. Az ég a bajor nemzeti színekbe öltözött". (Ez a beszéd olyan gyönyörű, hogy egészen le kell írnom.) „Mert Görögország a legősibb időkben Bajorországhoz tartozott. A pelaszgoszok[321] az Odenwaldban laktak és Inakhosz Landshutból származik. Azért jöttem, hogy boldoggá tegyelek benneteket. A ti demagógjaitok[122], bajkeverőitek és újságíróitok romlásba döntötték szép országotokat. Az átkozott sajtószabadság mindent felkavart. Nézzétek csak, milyenek az olajfák! Már rég átjöttem volna hozzátok, de nem tehettem sokkal hamarább, mert *még nem régóta vagyok a világon.* Most a Német Szövetség[14] egyik tagja vagytok; minisztereim majd közlik veletek a legújabb szövetségi határozatokat. Meg tudom majd óvni koronám jogait, és lassanként boldoggá foglak tenni benneteket. Civillistámra" (a király javadalma az alkotmányos államban) „adjatok nekem évi 6 millió piasztert, s én megengedem nektek, hogy kifizessétek adósságaimat." A görögök megzavarodnak, Diogenész lámpájával a király arcába világít, Hippokratész pedig 6 taliga hunyort hozat stb. stb. Ez az egész ironikus szerzemény a legmaróbb szatíra mesterműve, és isteni stílusban íródott. Hogy neked Börne kevésbé tetszik, annak az az oka, hogy egyik leggyöngébb és legkoraibb művét, a „Schilderungen aus Paris"-t olvastad. Hasonlíthatatlanul magasabb színvonalú a „Dramaturgische Blätter", a bírálatok, az aforizmák, és mindenekelőtt a „Briefe aus

* – ragyogóan – *Szerk.*

Paris" és a csodálatos „Franzosenfresser". A képgyűjtemény leírása nagyon unalmas, ebben igazad van. De a „Franzosenfresser" bája, herkulesi ereje, érzelmi mélysége, gyilkos humora felülmúlhatatlan. Remélhetőleg húsvétkor vagy legalább ősszel találkozunk Barmenban és akkor majd más képet kapsz Börnéről. – Amit Torstrick párbaj-históriájáról írsz, az persze eltér az ő híradásaitól, de mindenesetre ő az, akinek ebből a legtöbb kellemetlensége fakadt. Derék fickó, de végletekben él: hol be van rúgva, hol kissé pedáns. –

Folytatás. Ha úgy véled, hogy a német irodalom lassanként elaludt, akkor nagyon tévedsz. Ne gondold, hogy amiért struccmadár módjára a homokba dugod előle a fejedet és nem látod, már nem is létezik. Au contraire*, jelentősen fejlődik, s ez világossá válnék előtted, ha több figyelmet fordítanál rá és nem Poroszországban élnél, ahol pl. Gutzkow műveinek előbb külön és ritkán megadott engedélyre van szükségük. – Éppígy tévedsz akkor, ha azt hiszed, hogy nekem vissza kell térnem a kereszténységhez. Pro primo** nevetséges számomra, hogy neked nem számítok már kereszténynek, és pro secundo***, hogy azt hiszed: aki a fogalom kedvéért már levetette egyszer az ortodoxia képzeletvilágát, az ismét hozzá tud szokni ehhez a kényszerzubbonyhoz. Az igazi racionalista[112] megteheti ezt, ha felismeri, hogy elégtelen a maga természetes csoda-magyarázata és sekélyes erkölcs-hajhászása, de a mitologizmus és a spekuláció nem szállhat le újra hajnalpírtól beragyogott havasairól az ortodoxia ködös völgyeibe. – Én ugyanis azon a ponton vagyok, hogy hegeliánussá legyek. Persze, még nem tudom, az leszek-e, de Strauss úgy megvilágította nekem Hegelt, hogy a dolog egészen elfogadhatóvá válik számomra. Az ő történelemfilozófiája (Hegelé) amúgy is mintha a lelkemből szólna. Igyekezz megkapni Strauss „Charakteristiken und Kritiken"-jét, a Schleiermacherről és Daubról szóló értekezés csodálatos. Olyan alaposan, világosan és érdekesen, mint Strauss, senki sem ír. Egyébként egyáltalán nem tévedhetetlen; sőt ha az egész „Leben Jesu" csupán szofizmák tömegének bizonyulnék is, ez a felfedezés semmit sem változtatna a fő dolgon, amely ezt a művet olyan fontossá teszi, az alapjául szolgáló eszmén, a kereszténység mitikus eredetén; hiszen ezt az eszmét mindig újra alkalmazni lehet a bibliai történetre. De hogy az eszmével együtt tagadhatatlanul kitűnő kidolgozást is nyújtott, az még növeli Strauss érdemét. Lehet, hogy egy jó bibliamagyarázó itt-ott ki tud

* Ellenkezőleg – *Szerk.*
** Először is – *Szerk.*
*** – másodszor – *Szerk.*

mutatni nála egy-egy melléfogást, vagy túlzást, ahogy egyes részletekben Luther is támadható volt; de ez nem tesz semmit. Ha Tholuck valami jót mondott Straussról, az merő véletlenség vagy jól alkalmazott reminiszcencia; Tholuck tudományossága túlságosan terjengős, s emellett csupán receptív, még csak nem is kritikai, nemhogy produktív volna. Tholuck jó gondolatait a két kezemen összeszámlálhatom, és a polémiája tudományosságában való hitet már tíz évvel ezelőtt önmaga lerontotta a Wegscheiderrel és Geseniusszal folytatott vitájával. Tholuck tudományos tevékenysége egyáltalán nem volt tartós hatású, és ő már rég idejét múlta. Hengstenbergnek legalább egyszer volt egy eredeti, jóllehet képtelen gondolata: a profetikus perspektívára vonatkozó. – Érthetetlen nekem, hogy titeket semmi sem érdekel, ami Hengstenbergen és Neanderen túlmegy. Minden tiszteletem Neanderé, de ő nem tudományos ember. Ahelyett, hogy derekasan érvényesítené műveiben az értelmet meg az észt, még ha szembekerül is a Bibliával, ott, ahol ilyesmitől fél, faképnél hagyja a tudományt és az empíriához vagy a vallásos érzéshez folyamodik. Túlságosan vallásos és kényelmes ahhoz, hogy Straussnak ellenfele lehessen. Éppen ezekkel a jámbor ömlengésekkel, amelyekben Neander „Leben Jesu"-ja olyan gazdag, tompítja le valóban tudományos érveinek élét is.

Apropó – néhány nappal ezelőtt olvastam az újságban, hogy Poroszországban betiltották a hegeli filozófiát, egy híres hallei hegeliánus docenst miniszteri leirattal felszólítottak, hogy előadásait szüntesse be, és több ugyanilyen színezetű fiatalabb hallei docensnek (bizonyára Rugénak stb.) értésére adták, hogy ne várjanak alkalmaztatást. Ugyanez a leirat kimondta a berlini „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik" végleges betiltását.[322] További híreket még nem hallottam. Ilyen hallatlanul erőszakos lépést még a porosz kormány részéről sem tudok elhinni, jóllehet Börne ezt már öt évvel ezelőtt megjósolta, s Hengstenberget a trónörökös* bizalmasának, Neandert pedig a hegeli iskola esküdt ellenségének mondják. Ha hallotok valamit az ügyről, írjátok meg nekem. Most Hegelt fogom tanulmányozni egy pohár puncs mellett. Adiós. Mielőbbi leveledet várja

Friedrich Engels

* A későbbi IV. Frigyes Vilmos. – *Szerk.*

30

Friedrich Graeberhez
Berlinbe

[Bréma, 1839] december 9[–1840 február 5.]

Legkedvesebb Barátom – épp most érkezett meg leveled, bámulatos, milyen soká kell rátok várni, emberek! Berlinből a te leveled és Heuser elberfeldi levele óta nincs semmi hír. Az embert elvihetné az ördög, ha létezése be volna bizonyítva. De a te leveled mégis befutott, és ez jó.

Példádat követve, a teológiát a végére hagyom, hogy levelem piramisát méltóképpen tetőzzem be. Mostanában nagyon sokat foglalkozom írói munkássággal; miután Gutzkow-tól ígéretet kaptam, hogy szívesen fogadja cikkeimet, beküldtem neki egy írást K. Beckről*, aztán sok verset is írok, de ezek nagyon rászorulnak a csiszolásra, s különféle prózai műveken dolgozom, hogy stílusomat javítsam. Tegnapelőtt írtam egy „Brémai szerelmi történet"-et, tegnap „A zsidók Brémában" címűt; holnapra „Az új brémai irodalom", „A tanonc" (tudniillik irodai gyakornok) vagy más efféle megírását tervezem. Két hét alatt így, ha jó hangulata van, öt ívet is könnyen összefirkálhat az ember, aztán csiszolgatja a stílust, a változatosság kedvéért itt-ott verseket iktat közbe és kiadja „Brémai esték" címmel. In spe** kiadóm tegnap eljött hozzám, felolvastam neki az „Odysseus Redivivus"-t[309], amelytől rendkívül módon el volt ragadtatva; át akarja venni a gyáramból kikerülő első regényt, és tegnap erőnek erejével egy kötet verset akart kapni tőlem. De sajnos, nincs elegendő készen és – a cenzúra! Ki engedné át az „Odysseus"-t? Egyébként nem zavartatom magam a cenzúra által abban, hogy szabadon írjak; utána töröljön, amennyit akar, *én* nem követek el gyermekgyilkosságot saját gondolataimon. A cenzúra törlései mindig kellemetlenek, de megtisztelők is; az olyan író, aki harmincadik évét megérte vagy három könyvet írt cenzúra-törlések

* Lásd 20–24. old. – *Szerk.*

** Reménybeli, jövendőbeli – *Szerk.*

nélkül, semmit sem ér. A sebhelyeket viselő harcosok a legkiválóbbak. Meg kell látszódnia a könyvön annak, hogy a cenzorral vívott harcból került ki. Egyébként a hamburgi cenzúra liberális; a „Telegraph"-ba írt legutóbbi, a német népkönyvekről szóló cikkemben* több nagyon keserű szarkasztikus megjegyzés van a Bundestagról[14] és a porosz cenzúráról, de egyetlen betűt sem töröltek.

December 11.

Ó Fritz! Olyan lusta, mint e pillanatban vagyok, évek óta nem voltam. Hah, rájöttem: tudom, mi bajom – a tertius locus-t** kell felkeresnem.

December 12.

Micsoda ökrök ezek a brémaiak – akarom mondani, micsoda jó emberek! A mostani időjárás miatt az összes utcák szörnyen síkosak, és ezért a városházi borpince előtt homokot szórtak fel, hogy a részegek el ne essenek.

Az iderajzolt fickó világfájdalomban szenved, meglátogatta Párizsban H. Heinét és ő megfertőzte; azután elment Theodor Mundthoz és megtanult bizonyos, a világfájdalmaskodáshoz elkerülhetetlenül szükséges frázisokat. Azóta szemmel láthatólag lefogyott és könyvet fog írni arról, hogy a világfájdalom az egyetlen biztos szer a kövérség ellen.

Január 20.

Nem akartam addig írni neked, amíg el nem dőlt, hogy itt maradok-e vagy elmegyek. Most végre közölhetem veled, hogy egyelőre még itt maradok.

* Lásd 12–19. old. – *Szerk.*

** – harmadik helyet (itt: illemhelyet) – *Szerk.*

21-én

Bevallom, nincs nagy kedvem a teológiai disputa folytatására. Kölcsönösen félreértjük egymást és a válasz megírásakor ipsissima verba*, amelyeken megfordul a dolog, rég elfelejtette az ember, és így semmire sem jut. A dolgok alapos megtárgyalása sokkal nagyobb teret kívánna, és velem gyakran megesik, hogy olyan dolgokkal, amelyeket egy előbbi levelemben mondottam, a következőben már nem érthetek egyet, mert túlságosan is annak az elképzelésnek a kategóriájába tartoznak, amelytől közben elszakadtam. Strausson át most a hegelizmushoz vezető egyenes útra kerültem. Persze nem leszek olyan megrögzött hegeliánus, amilyen Hinrichs stb., de már jelentős dolgokat kell magamba fogadnom ebből a kolosszális rendszerből. A hegeli isteneszme már sajátommá lett és ezzel a „modern panteisták" sorába lépek, mint Leo és Hengstenberg mondja, jól tudva, hogy már a „panteizmus" szó is milyen nagy iszonyatot kelt a nem gondolkodó papokban. Ma délben remekül mulattam az „Evangelische Kirchenzeitung" egy hosszú prédikációján, amely Märklin pietizmusa[8] ellen irányul[323]. A jó „Kirchenzeitung" nemcsak rendkívül különösnek találja, hogy a pietistákhoz számítják, hanem még egyéb furcsa dolgokat is talál. A modern panteizmus, vagyis Hegel, eltekintve attól, hogy már a kínaiaknál és a pársziknál is megvolt, világosan megnyilvánul a libertinusok Calvin által támadott szektájában[324]. Ez a felfedezés valóban roppant eredeti. De még eredetibb a kifejtése. Már az is nagyon nehéz, hogy felismerjük Hegelt abban, amit a „Kirchenzeitung" az ő nézeteként tálal fel, ennek pedig valami hajánál fogva odarángatott hasonlósága van Calvinnak egy igen határozatlanul megfogalmazott mondatával, amely a libertinusokra vonatkozik. A bizonyítás igen mulatságos volt. A „Bremer Kirchenbote" még jobban ki tudja ezt fejezni, és azt mondja, hogy Hegel tagadja a történelem igazságát! Mérhetetlen ostobaság sül ki néha abból, ha valaki azon vesződik, hogy nem-kereszténynek tüntesse fel azt a filozófiát, amely útjában áll és amelyet már nem kerülhet meg. Olyan emberek, akik Hegelt csak névről ismerik és Leo „Hegelingen"-jéből[51] csak a jegyzeteket olvasták el, meg akarnak dönteni egy olyan rendszert, amelynek *egy* darabból öntött lévén, nincs szüksége összefogó kapcsokra. – Ez a levelem szörnyen rossz csillagzat alatt született. Isten tudja, miért, mihelyt nekiülök, rögtön elszabadul a pokol. Mindig irodai munkát kapok.

* – legsajátabb szavait, – *Szerk.*

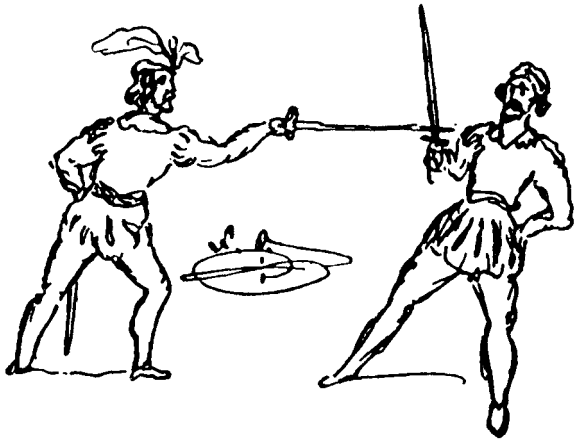

Ez két bábú, akik akaratom ellenére lettek ilyen merevek. Különben emberek volnának.

Olvastad Strauss „Charakteristiken und Kritiken"-jét? Igyekezz megszerezni, a benne levő értekezések mind kitűnőek. A Schleiermacherről és Daubról szóló remekmű. A württembergi megszállottakról írt értekezésekből hihetetlenül sok lélektant lehet tanulni. Ugyanilyen érdekes a többi teológiai és esztétikai értekezés is. – Ezenkívül Hegel történelemfilozófiáját tanulmányozom, hatalmas munka, minden este kötelességszerűen olvasok belőle, az óriási gondolatok rettentő mód megragadnak. – Nemrégiben Tholuck vén pletykalapja, a „Literarischer Anzeiger", ostobaságában felvetette azt a kérdést: miért nincs a „modern panteizmusnak" lírai költészete, holott az óperzsának stb. van? Várjon csak a „Literarischer Anzeiger", amíg én és még néhányunk teljesen behatolunk ebbe a panteizmusba, majd megjön a lírai költészet. – Egyébként nagyon szép, hogy a „Literarischer Anzeiger" elismeri Daubot és elátkozza a spekulatív filozófiát. Mintha Daub nem szintén Hegel alaptételéből indult volna ki: hogy az emberiség és az istenség lényegileg azonos. Ez az a csúf felületesség; azzal nem sokat törődnek, hogy Strauss és Daub alapvetően egyezik, de ha Strauss nem hisz a kánai mennyegzőben[325], Daub pedig igen, akkor emiatt az egyiket az egekbe emelik, a másikat meg pokolra valónak mondják. Oswald Marbach, a népkönyvek kiadója, a legzavarosabb fejű minden emberek, de különösen (cum – tum*) a hegeliánusok között. Hogy hogyan mondhat egy Hegel-sarj ilyesmit:

* – (amint – úgy különösen) – *Szerk.*

A földön is ott vagyunk mi a mennyben,
Tisztán érzem, Isten mint lesz emberré bennem,

az teljesen felfoghatatlan számomra, mivel Hegel igen élesen megkülönbözteti az összességet a tökéletlen egyedtől. – Hegelnek senki sem ártott többet, mint a tanítványai; csak kevesen bizonyultak méltónak hozzá, így Gans, Rosenkranz, Ruge stb. De egy Oswald Marbach mégiscsak minden félreértők non plus ultrá-ja*. Micsoda mulatságos alak! – Mallet lelkész úr a „Bremer Kirchenboté"-ban kijelentette, hogy Hegel rendszere „összefüggéstelen beszéd"[101]. Ez baj volna, mert ha a sziklatömbök, ezek a gránit gondolatok széjjelesnének, akkor e gigantikus épületnek egyetlen töredéke is szétzúzná nemcsak Mallet lelkész urat, hanem egész Brémát. Ha például az a gondolat, hogy a világtörténelem a szabadság eszméjének kifejlődése, teljes súlyával egy brémai lelkész nyakába zuhanna – de nagyot sóhajtana!

Február 1.

Ma aztán el kell mennie ennek a levélnek, lesz, ami lesz.
Hadd mesélje el ő maga
az élettörténetét.

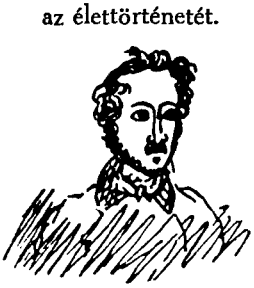

Az oroszok kezdenek naivak lenni; azt állítják, hogy a cserkeszek elleni háború még nem került annyi emberéletbe, mint egy kisebb napóleoni ütközet. Ekkora naivitást nem tételeztem volna fel olyan barbárról, mint Miklós.

A berliniek, mint hallom, szörnyen mérgesek rám. Tholuckot meg Neandert egy kissé lehúztam előttük, Rankét pedig nem helyeztem a superi** közé, és ez feldühösítette őket. Ráadásul Heusernak iszonyú bolondokat írtam Beethovenről. – Egy nagyon csinos vígjátékot olvastam, „Weh dem, der lügt!", a bécsi Grillparzertől, jóval felette áll a jelenlegi vígjáték-sablonoknak. Itt-ott felcsillan benne valami nemes, szabad szellem is, amelynek elviselhetetlen teher az osztrák cenzúra. Meglátszik, mekkora fáradságába kerül úgy ábrázolnia egy arisztokrata főnemest, hogy a nemesi cenzor ne találjon rajta kivetnivalót. O tempores, o moria***, mennydörgés és istennyila, ma már február ötödike van,

* – netovábbja – *Szerk.*
** – főistenek – *Szerk.*
*** Ó idők, ó erkölcsök[265] – *Szerk.*

gyalázat, hogy ilyen lusta vagyok, but I cannot help it*; isten tudja, most semmit sem csinálok. Több cikkem van munkában, de nem haladok velük, és mikor este verseket akarok faragni, mindig annyira tele vagyok, hogy elnyom az álom. – Rettentően szeretnék a nyáron elutazni Dániába, Holsteinba, Jütlandra, Seelandra, Rügenre. El kell érnem, hogy az öregem ideküldje az öcsémet**, őt aztán magammal cipelném. Rettenetesen vágyom a tengerre, és milyen érdekes útleírást csinálhatnék róla; aztán néhány verssel együtt ki is lehetne adni. Most gyönyörű az idő, és én nem mehetek el hazulról, pedig rettentően szeretnék, micsoda balszerencse.

Ez itt egy kövér cukoralkusz, aki épp most megy ki a házból, és akinek ez az állandó szavajárása: „véleményem szerint". Ha a tőzsdén beszélt valakivel és elmegy, mindig ezt mondja: „Minden jót!" Neve Joh. H. Bergmann.

Megható népség van itt. Most mindjárt iderajzolok neked egy másik életképet:

Ez az öreg fickó minden reggel berúg, aztán kiáll a kapujába és mellét verve kiabál: „Ick bin Borger!"***, vagyis: Köszönöm neked, Istenem, hogy nem olyan vagyok, mint azok a hannoveriek, oldenburgiak, vagy éppen franciák, hanem Bremer Borger, tågen båren Bremer Kind!°

Az itteni minden rendű és rangú öregasszonyok arckifejezése valóban utálatos. Különösen a jobb oldali, a tömpe orrú, igazi brémai.

Eylert püspök beszédének, amelyet a rendi ünnepen mondott[326], van egy igen lényeges érdeme; most már tudjuk, mint vélekedjünk a királyról°°, és esküszegése hivatalosan meg van állapítva. Ugyanaz a király, aki az 1815. esztendőben, amikor elfogta a félelem, kabinetparancsban megígérte alattvalóinak, hogy ha ki-

* – de nem tehetek róla – *Szerk.*

** Hermann Engels – *Szerk.*

*** „Polgár vagyok!" – *Szerk.*

° – brémai polgár, ízig-vérig brémai gyerek! – *Szerk.*

°° III. Frigyes Vilmos – *Szerk.*

húzzák a csávából, alkotmányt kapnak, ugyanez a hitvány, gaz, átkozott király most Eylert által kinyilváníttatja, hogy senki sem fog tőle alkotmányt kapni, mert „Mindenki egyért és egy mindenkiért – ez Poroszország kormányzati elve" és „Senki sem varr ó posztóból foltot új ruhára"[327]. Tudod, miért tiltották be Rotteck negyedik kötetét Poroszországban? Mert azt írja, hogy 1814-ben a mi felséges berlini taknyosunk elismerte az 1812-es spanyol alkotmányt[129], de 1823-ban mégis Spanyolországba küldte a franciákat, hogy semmisítsék meg ezt az alkotmányt és vigyék vissza a spanyoloknak az inkvizíció és kínpad nemes adományát[328]. 1826-ban Valenciában az inkvizíció megégette Ripollt, és az ő vére, valamint még huszonháromezer nemes spanyolé, akik liberális és eretnek nézeteik miatt a börtönben pusztultak el, a porosz III. Frigyes Vilmosnak, „„„az igazságosnak"""" a lelkiismeretét terheli. Gyűlölöm őt, ahogy rajta kívül talán még csak két-három embert gyűlölök, halálosan gyűlölöm; és ha nem kellene annyira megvetnem őt, ezt a szarházit, akkor még jobban gyűlölném. Napóleon angyal volt hozzá képest, a hannoveri király* pedig isten, ha a mi királyunk ember. Nincs olyan kor, amely gazdagabb királyi bűnökben, mint az 1816-tól 1830-ig terjedő; majdnem minden fejedelem, aki akkor uralkodott, megérdemelte volna a halálbüntetést. A jámbor X. Károly, az álnok spanyol VII. Ferdinánd, az osztrák Ferenc, ez a gép, aki semmi másra nem volt jó, mint arra, hogy halálos ítéleteket írjon alá és carbonarókról[329] álmodjék, Dom Miguel, aki nagyobb gazember, mint a francia forradalom összes hősei együttvéve, és akit Poroszország, Oroszország és Ausztria mégis örömest elismert, amikor a legjobb portugálok vérében fürdött, meg az apagyilkos orosz Sándor, valamint méltó fivére, Miklós, akinek gaztetteire fölösleges volna akár csak egyetlen szót is vesztegetni – ó, szívderítő történeteket tudnék neked mesélni arról, mennyire szeretik a fejedelmek alattvalóikat –, csak attól a fejedelemtől várok valami jót, akinek zúg a feje népe pofonjaitól és palotája ablakait a forradalom kődobásai zúzzák be. Isten veled.

Friedrich Engelsed

* Ernő Ágost – *Szerk.*

1840

31

Levin Schückinghez
Münsterbe

Bréma, 1840 június 18.

Kedves Schücking úr!

Még egyszer hálásan köszönöm a baráti fogadtatást és a szép „münsteri emléket"[94]. Egyhuzamban s nagy élvezettel olvastam el Osnabrückben, és irigylem a költőnőt eredeti és gyengéd természeti képeiért, a sok rejtett szépségért, Byronnal való rokonságáért, mindazért, amit Ön, ha nem tévedek, annak idején szintén kiemelt bírálatában[330]. Szégyen, hogy ezek a versek semmi visszhangra sem leltek, dehát mirevaló is ez a bensőségesség napjaink sekélyes érdeklődésű olvasóközönségének? Az első adódó alkalommal nyilvánosan igazságot szolgáltatok e könyvnek*. – Van-e a „Der Graf von Thal"-nál szebb ballada a maga nemében?

Shelley-tervünkre[331] vonatkozóan tegnap máris beszéltem Schünemannnal; a tíz tallér honorárium hallatára meghőkölt, mint akit villám ér, és rögtön kijelentette, hogy ebbe nem mehet bele. Épp most jött a vásárról, mondta, ahol maga látta a mindenféle, pietista[8] regényekből, belgiumi leírásokból, spanyol olvasókönyvekből és más limlomból álló rengeteg remittendát; ráadásul elkövette azt az ostobaságot, hogy Lipcsében olcsó honoráriummal lekötött teológiai, világ- és irodalomtörténeti írásokat, úgyhogy most tele van munkákkal. Ez az ostoba könyvkereskedő-népség azt hiszi, hogy kevesebbet kockáztat egy Szent János leveleihez írott kommentárral, amelynek talán 2 tallér a honoráriuma és csúnya a kiállítása, de amelyet legfeljebb ha 20 diák vásárol meg, mint a Shelleyvel, amelynek kiállítása és honoráriuma annak talán a háromszorosába is kerül, amely azonban az egész nemzetet érdekli. Épp az imént jártam ismét Schünemann-nál, hogy meghalljam tőle a végleges választ: azt, hogy ilyen feltételekkel nem

* Lásd 75. old. – *Szerk.*

mehet bele a dologba; egy ívnyi vers csupán a negyedrészét tartalmazza egy ívnyi prózának, úgyhogy ő ívenként tulajdonképpen 40 tallér honoráriumot fizetne. Azt mondtam neki, hogy Shelleyt fordítani nem gyerekjáték, s ha nem akarja, hát isten neki, ne vágjon bele; egyébként önmagának nehezíti meg a dolgot. Ő: Ha előbb adnánk neki egy keveset próbaként, ő kinyomatná, s akkor meglátná, mit lehet tenni. Én: Schücking és Püttmann nem olyanok, hogy belemenjenek efféle próbába, és ami másoknál a próba, az náluk a név. Akarja hát, vagy sem? Ő: Ilyen feltételekkel nem. – Muy bien*, a koldulás nem méltó hozzánk, tehát otthagytam. – Most az a véleményem, hogy ez a meghiúsult remény egyáltalán ne bátortalanítson el bennünket – ha az egyik nem teszi meg, majd megteszi a másik. Püttmann, aki a „Queen Mab" első énekét fordította, elküldte Engelmann-nak Lipcsébe, s ha ő elfogadja, akkor könnyen rá lehet majd venni az egésznek a kiadására. Ha nem, akkor először nyilván az altonai Hammerichhez és a stuttgarti Krabbéhoz kellene fordulnunk. Egyébként most, rögtön a húsvéti vásár után, nagyon kedvezőtlen az időpont ajánlataink számára. Ha január volna, Schünemann – biztos vagyok benne – két kézzel kapott volna rajtuk. Azért mégis elmegyek hozzá még egyszer, és a tréfa kedvéért megkérdezem tőle, hogy milyen feltételeket ajánlhat nekünk.

Schünemann barátunk elmenekült látogatásaim elől, kirándult valahová. Valószínűleg öt tallér honoráriumot ajánlana és ki akarná kötni azt, ami kedvenc rigolyája, hogy kapjon előzetesen egy három-négy ívnyi kis próbát. Ennek az egész históriának egyesegyedül a hallei Wilhelm Elias, a pietista az oka, akinek Schünemann-nál megjelent „Galube und Wissen" című regényén ez körülbelül 2000 tallért veszít. Kihívom a fickót görbe kardra, ha valahol elkaphatom!

Nos, mit szól Ön mindehhez? Püttmann-nak még ma írok. Túl szépnek tartom ezt a vállalkozást ahhoz, hogysem csak úgy elejtsük. Egy csak valamelyest is művelt könyvkereskedő (Schünemann tökfej) örömmel elvállalja majd a kinyomatást.

Kíváncsian várom, mi a véleménye a dologról, s addig is szíves jóindulatába ajánlom magam!

Tisztelettel

Friedrich Engels

* – Rendben van – *Szerk.*

Mit szól Gutzkow kihívásához a „Hallische Jahrbücher" ellen a „Telegraph"-ban?[332] Úgy látszik, Gutzkow fel akarja újítani Menzel és Müller kritikai terrorizmusát; csak vigyázzon, nehogy a fiatalabbak a fejére nőjenek!

32

Levin Schückinghez
Münsterbe

Igen tisztelt Barátom!

E hónap 22-én kelt kedves sorait sajnos csak 26-án kaptam meg, s ez igen kellemetlen volt számomra, mert éppen az előző este írtam egy itteni könyvkereskedő biztatására, akitől méltányos kiadók felől érdeklődtem, az altonai Hammerichnek és felajánlottam neki a Shelley kiadását. Csak ma kaptam tőle választ, amely elutasító, mert azt állítja, hogy zsúfolt a kiadási programja.

Ami az idősebb G. C. A. Meyert illeti, az a véleményem, hogy *őt* mindenképpen számításon kívül kell hagynunk. Először: ez a fickó és bérmunkásai (Brinckmeier, Bärmann és tsaik) túl közönségesek; másodszor: Püttmann sohasem egyezne bele, hogy ennek a kiadónak dolgozzék; harmadszor: Meyer honoráriuma gyalázatos, és negyedszer: felszólítások tömegére és egyéb vesződségekre lenne szükség ahhoz, hogy behajtsuk tőle a honoráriumot. Pillanatnyilag magam is felszólításokkal árasztom el őt a „Mitternachtzeitung"-ban megjelent cikkeim* honoráriuma miatt, amelyet nem akar kifizetni; és bár itt Brinckmeier a közvetítő kettőnk között, *én* semmiképpen sem tehetnék ajánlatot. Sajnos, Püttmanntól még mindig nem kaptam választ, és ezért nem is tehetek határozott lépéseket. Azonkívül Meyer bizonyára már mindent szétosztott alárendeltjei között, és nekünk már semmit sem adhatna át Shelleyből.[333] Ezek a kiadók hozzá vannak szokva ahhoz, hogy korlátlanul rendelkezzenek a szolgálatukban álló írókkal, és ki tűrné ezt el közülünk?

A legjobbnak azt tartom, ha a szerződéskötésre korlátlan teljhatalmat adunk Püttmann-nak, aki ebben a tekintetben nyilván a legtapasztaltabb közöttünk; kétségtelen, hogy ő mindnyájunk megelégedésére fogja elintézni a dolgot, legalábbis sokkal könnyebben, mint *én*. Amellett ő már felajánlotta W. Engelmann-nak a „Queen Mab"-ot, s Engelmann volna a

* Lásd 47–68. old. – *Szerk.*

legmegfelelőbb kiadó számunkra. És egy dolog nagyon fontos itt; Ön eddig csupán folyóiratoknak dolgozott, akárcsak én; Püttmann ellenben már kinyomatott egy művet és bejelentett egy másodikat.[334] Az ilyesmit figyelembe veszik ezek az infámis kiadók.

Amikor az Ön levele megérkezett, Schünemann éppen elutazott, és még nem jött vissza. A Coleridge-et majd csak a nyakába varrom, az itteni fényes Gutenberg-ünnepség pezsgőmámorában pertut ittam vele, amit nagy megtiszteltetésnek vett. Ha Ön elkészült már a kézirattal, küldje el nekem.

A „Hallische Jahrbücher" kaján kicsúfolása a „Telegraph" 97. vagy 98. számában jelent meg[332], amely ide postán érkezik, s így jóval korábban, mint Önökhöz. Ismét küldtem egyet-mást Gutzkow-nak, és kíváncsi vagyok, hogy a „Mitternachtzeitung"-ban megjelent cikk („Modern polémia"*) után hogyan fogadja majd.

Épp most kaptam Barmenből egy levelet, amely megfoghatatlan módon semmit sem tartalmaz Püttmanntól. Ha Ön egyetért azzal, hogy Püttmannra bízzuk a kiadási históriát, akkor rögtön az Ön válaszának vétele után írok neki és ráruházok mindent. Kérem, szíveskedjék arról is írni, hogy áll a dolog a „Rheinisches Jahrbuch" honoráriumával; a napokban küldök valamit Freiligrathnak. Számomra itt egyáltalán nem a fizetségről van szó, de mégis szeretem előre tudni, mire számíthatok.

Élvezettel olvastam az Ön Shelley- és Coleridge-fordítását Pfizer „Blätter"-jében[335]; ma elkészülök Shelley „Sensitive Plant"-jével és azt is elküldöm neki. Ez a pompás költemény olyan szellemben íródott, amely még közelebb áll Droste alkotásaihoz, mint Byron. Droste-Hülshoff versei mindig nagy élvezetet nyújtanak nekem, és ismételten hálásan köszönöm őket.

Őszinte tiszteletemről biztosítva Önt, baráti jóindulatába ajánlom magam

kész híve

Fr. Engels

Bréma, [18]40 VII. 2.

* Lásd 56–68. old. – *Szerk.*

33

Marie Engelshez
Mannheimba

Kedves Marie!

Ez már igazán több a soknál; mindjárt Mannheimba érkezésed után akartál írni nekem, s most már három hete ülök megint itt, és még mindig nincs levél tőled. Ha ez így megy tovább, akkor rá kell szánnom magam, hogy közvetlenül Jung kisasszonynak írjak: kényszerítsen némileg rá, hogy testvéri szereteted bizonyítsd.

Jobb időjárást kívánok neked, mint amilyen most itt van, csupa vihar és eső, mint szeptemberben és novemberben. A tengeren úgy süllyednek a hajók, mint a pohár vízbe esett légy, és a Norderneybe menő gőzhajó alig tudott odáig eljutni. Tegnapelőtt Bremerhavenban voltam*, és akkor is egész délelőtt esett. Voltam azokon a hajókon, amelyek Amerikába viszik a kivándorlókat; mind ott fekszenek együtt a fedélközben, ez nagy helyiség, olyan széles és olyan hosszú, mint az egész hajó, mindenhol hat „koje" (így nevezik a fekvőhelyeket) van egymás mellett, és fölöttük megint hat. Itt fekszenek valamennyien, férfiak, asszonyok és gyermekek, s elképzelheted, hogy milyen borzalmas ez a fülledt helyiség, amelyben gyakran 200 ember is fekszik, különösen az első napokban, amikor tengeribetegség gyötri őket. Már a levegő is olyan, hogy szinte megfullad az ember. A kajütben utazóknak azonban jobb dolguk van, több a helyük és a berendezés igen elegáns. De ha aztán vihar tör ki és a hullámok átcsapnak a hajón, akkor nekik rosszabb, mert a kajüt fölött üveglap van, ezen át kapják a világosságot, s ha ezt bukóhullám éri, az üveg gyönyörűen csörömpölve a kajütbe zuhan és utána a víz. Ilyenkor aztán rendszerint az egész kajüt megtelik vízzel, az ágyak azonban olyan magasak, hogy szárazak maradnak. Amikor délben visszaindultunk, éppen egy nagy, háromárbocos hajó futott be a révbe, „Marie" a neve, mint neked, és Kuba szigetéről érkezett. Az apály miatt nem tudott bejönni a kikötőbe és a révnél horgonyzott le. A gőzhajóval

* V. ö. 87–94. old. – *Szerk.*

odamentünk és elhoztuk a kapitányt; de a révben a víz már kezdett hullámokat vetni és a hajó egy kissé ingott. A hölgyek azonnal elsápadtak és olyan arcot vágtak, mintha meg kellene fulladniok; felfedeztünk néhány csinos varrólányt, akiknek ugyancsak tettük a szépet, és én a világ legkomolyabb ábrázatával elhitettem a libákkal, hogy ez az ingás egészen Brakéig fog tartani, ahová csak 1 $^1/_2$ óra múlva jutunk el. De sajnos már mindjárt Bremerhaven után megszűnt. Három ügyetlen kalap a vízbe repült és valószínűleg elúszott Amerikába, továbbá egész csomó üres boros- és söröspalack is. Ezenkívül nem sok érdekeset láttam, mindössze a Weserben egy döglött macskát, amely a saját szakállára utazott az Egyesült Államokba. Megszólítottam, de volt olyan neveletlen, hogy nem válaszolt.

Itt egy sebtében készült rajz Bremerhavenről. Balra van a kikötőt védő erőd, egy régi téglaépítmény, a szél nemsokára le fogja dönteni, mellette a zsilipek, ezeken engedik be a hajókat a kikötőbe, amely hosszú, keskeny csatorna, valamivel szélesebb a Wuppernál, mögötte a város, tovább jobbra a Geest, ez valami folyóféle, fölötte a levegőben a templomtorony, ez az a templom, amelyet még meg kell építeni. Az ott jobbra a távolban Gestendorf.

A napokban megismerkedtem valakivel, akinek az apja Amerikában született francia, anyja német, ő maga a tengeren született, és minthogy Mexikóban lakik, természetesen spanyolul beszél. Mi hát a hazája?

Irodánkban most teljes sörraktárunk van, az asztal alatt, a kályha mögött, a szekrény mögött mindenütt söröspalackok állnak, és ha az öreg* megszomjazik, kölcsönvesz egyet tőlünk és aztán megint megtölteti nekünk. Ez most már egészen nyíltan folyik, a poharak egész nap az asztalon állnak és mellettük egy palack. Jobbra a sarokban állnak az üres, balra a teli palackok, mellettük a szivarjaim. Csakugyan igaz, Marie, az ifjúság egyre rosszabb lesz, ahogy dr. Hantschke mondja, ki gondolt volna húsz,

* Heinrich Leupold – *Szerk.*

harminc évvel ezelőtt olyan szörnyű elvetemültségre, hogy sört igyék az irodában?

Hogyan a legkényelmesebb neked, viseljem én a levelezésünk portóját, bérmentesítsem a leveleimet és fizessem ki a tieidet is, amelyeket aztán bérmentesítetlenül küldesz? Ha már írtál, mielőtt ez a levél megérkezik, akkor addig nem írok neked, amíg erre a levelemre nem válaszoltál értelmes, hosszú levéllel.

Isten veled,
hűséges szeretettel
bátyád,
Friedrich

Bréma 1840 július 7.

A levél szerencsésen megint ittrekedt, és így módom van, hogy épp most befutott leveledre válaszoljak. „Szeretném, ha én is olyan jól tudnék játszani, mint ezek! Ha nagyon szorgalmasan gyakorlok, én is eljutok odáig." Te? 20 oldalas szonátát eljátszani? Liba vagy! Schornstein persze örülne. Hogy mit szeretnék karácsonyra? Elvesztettem a szivartárcámat, és ha nem találom meg hamarosan, tudsz nekem egy újat csinálni? Ada* üdvözletét köszönöm és szívből viszonzom; mondd meg neki, hogy ő volt az első, aki szeretetreméltónak nevezett engem, és hogy cousinja egyáltalán nem vagyok, legfeljebb legkészségesebb unokafivére. – Ha megint írsz, ne Treviranusékhoz címezd a levelet, ott később kapom meg, hanem küldd F. E. Bréma, Martini 11. sz. címre. Akkor elhozzák az irodába.

Farewell**.

Friedriched

Bréma, 1840 július 9.

* Adeline Engels – *Szerk.*
** Ég veled – *Szerk.*

34

Marie Engelshez
Mannheimba

Kedves Marie!

Mindjárt meg kell mondanom neked, hogy egyszer s mindenkorra tiltakozom a te tolladból eredő mindenféle jámbor kioktatás ellen. Nehogy azt hidd, drága libuskám, hogy mivel most intézetben vagy, már megpróbálhatsz bölcsnek is lenni, és ezenkívül, ha kedvem szottyan rá, a lelkésztől* egész tömeg jámbor kioktatásokkal teli könyvet kaphatok. A sör bizony ott marad az irodánkban, míg meg nem isszuk, s amióta te ellene okoskodol, sörellátásunk még tökéletesedett, mert most van először is barnasörünk és másodszor világos sörünk. Ez sül ki abból, ha kotnyeles intézeti kisasszonykák bátyjuk uruk ügyeibe ütik az orrukat.

Leveleimet tehát nem fogom bérmentesíteni. Címnek csak ennyit írj: F. E. úrnak, Bréma, ez elég. A papot pedig hagyd ki a címzésből. A múltkor, július 27-től 30-ig, a júliusi forradalmat ünnepeltük, amely tíz évvel ezelőtt tört ki Párizsban; egy estét a városházi pincében töltöttünk, a többit pedig abban a csapszékben, ahova Richard Roth jár. A fickó még mindig nem tért vissza. A világ legjobb laubenheimiját ittuk és olyan szivarokat szívtunk – ha láttad volna őket, már a kedvükért is megtanultál volna dohányozni. A szivartárcám még mindig nincs meg. Azonkívül visszaérkezett egy ismerősöm**, aki Pénzszilvániában és Talpigmoriában járt, látta a Miszter Szippit is (értsd Pennsylvania, Baltimore és Mississippi). A fickó Solingenbe való, és a solingeniek a világ legszerencsétlenebb emberei, mert nem tudnak megszabadulni solingeni német dialektusuktól. Ez a legény még mindig ezt mondja: „Nyaaron nagyon szép az üdő", Karoline helyett pedig mindig „Kalinah"-t mond.

Borús fölöttem az ég, úgyszólván egyetlen garas sincs már a zsebemben, és van egy csomó adósságom, saját és szivarüzleti adósságom egyaránt.

---

* G. G. Treviranus – *Szerk.*

** Höller – *Szerk.*

Az is nyaggat, akitől a múltkor aszaltszilvát vettem nektek, még nem fizettem ki neki, aztán a könyvkötőnek szintén nem fizettem, rég letelt az a három hónap, amely alatt fizetnem kell a vásárolt szivarokért, és Strücker nem küld váltókat, a lelkész pedig elutazott és nem adhat nekem pénzt. De holnap megjön, és akkor hat Lajos-aranyat az erszényembe dugok, s ha egy kávéházban három garasért megeszek egy süteményt, odadobok a pénztárasztalra egy dupla aranyat: „Tud visszaadni?" Erre azt válaszolják, hogy „sajnos, nem", akkor én minden zsebemet kiforgatom a három garasért, és a dupla aranyamra büszkén kivonulok az ajtón. Ha aztán visszaérek az irodába, odadobok egy aranyat a vöröshajú kis tanonc elé a pultra: „Derkhiem, próbáljon ezért aprópénzt szerezni", s akkor a kölyök roppant boldog, mert alkalma van egy órára elmaradni az irodából és csavarogni, s nagyon kedveli ezt az ártatlan mulatságot. Mert az aprópénz itt nagyon ritka, és akinek öttallérnyi aprópénz van a zsebében, az szörnyen elégedett.

Nemrégiben remek tréfa játszódott le itt. Az újságban szakácsnőt kerestek. Megjelenik egy termetes lány a kiadóhivatalban és azt mondja: „Hört Se mol, do hebb' ick in der Zeitung lesen, dat se 'ne Köksche sökt." „Jowol" feleli a segéd. „Wat mot de wol können?" kérdezi a leányzó. „Jo, de mot Kloveer speelen, un danzen, un Französch, un singen, un neien, un sticken – dat mot se all können." „Donnerslag", mondja a leányzó, „dat kann eck nit." De mikor látja, hogy az egész iroda kacag, megkérdi: „Se wêt mek wol tom besten hebben? Donnerslag, ick lote mi nich mokeeren!* És azzal nekiugrik a segédnek és el akarja páholni; persze, szépen kitették az ajtón. A múltkor meg az öreg** dobott ki egy fuvarost. A fickónak porosz aranyban volt követelése és nem akarta a Lajos-aranyat $5\,{}^{5}/_{12}$ tallér értékben elfogadni. Éppen veszekedtünk vele, amikor az öreg belépett. „Miféle vircsaft ez itt, hogy a mennydörgős mennykő csapjon belé", és gallérjánál fogva kilódította a fickót az utcára. Erre a fuvaros csendesen visszajött és azt mondta: „So wer et nich meent, jetz will eck de Lujedor woll nehmen."***

---

* „Hallja csak, olvastam az újságban, hogy szakácsnőt keresnek." „Igen." ... „Mit kell tudnia?" ... „Hát zongorázni és táncolni és franciául beszélni és énekelni és varrni és hímezni – ezt mind tudnia kell." „A mennykőbe... ezt én nem tudok." ... „Mi, maga bolonddá akar tenni engem? A mennykőbe, nem engedem, hogy csúfolódjanak velem!" – *Szerk.*

** Heinrich Leupold – *Szerk.*

*** „Nem úgy gondoltam, most már elfogadom a Lajos-aranyat." – *Szerk.*

Pillanatnyilag nincs más borítékom a levélhez, mint ez az elrontott kávészámla, amelyet te, mint igazi kávénénike, bizonyára szívesen fogadsz. Farewell* és írj hamarosan

bátyádnak
Friedrichnek

Bréma, 1840 augusztus 4.

* Ég veled – *Szerk.*

35

Marie Engelshez
Mannheimba

Legdrágább Húgom!

Most kaptam meg leveledet, és minthogy éppen semmi dolgom sincs, firkantok neked néhány sort. Irodánkban lényeges javulás történt. Eddig ugyanis mindig nagyon unalmas volt, hogy étkezés után azonnal az írópulthoz kellett rohanni, holott olyankor az ember szörnyen lusta, és most, hogy ezen a siralmas állapoton segítsünk, a raktárpadláson felszereltünk két nagyon szép függőágyat, ebéd után szivarozva hintázunk bennük és néha szundítunk is egyet. Meggyőződésem, hogy ezt a berendezést nagyon célszerűnek fogod találni. Ma reggel Rothtól is kaptam levelet, jövő vasárnap, négyhónapos távollét után visszatér. És hogy tudd: 1700 bankómárka[336] 137 százalékkal számítva 776 tallér és 24 garas Lajos-aranyban. Az imént kétszer kiszámítottam, egészen pontos. Itt egy rézmetszet. Egy

öreg borszakértő, akinek savanyú bort adnak. Ez pedig itt mellette az a kereskedelmi utazó, akitől a savanyú bort vette. Azt is idepingálom neked, hogyan fésülködnek itt a fiatalurak:

A fickók úgy néznek ki, mint a borjak.

A fene egye meg! Miután ezt megírtam, hazamentem és ettem, s mikor visszatértem, szivarra gyújtottam, hogy a függőágyba feküdjek. De ez rögtön leszakadt alattam, és alighogy hozzáfogtam, hogy új szögeket verjek be, hívott az az átkozott Derkhiem; most aztán már megint nem tudok elszabadulni az irodából.

Hála Istennek! Mégis megtartottam déli pihenőmet! Kilopóztam az irodából, szivarokat és gyufát vittem magammal és elláttam magam sörrel; aztán elvonultam a legfelső raktárpadlásra, befeküdtem a függőágyba és igen édesdeden ringattam magam. Aztán a középső raktárszintre mentem és becsomagoltam két láda Platillast, miközben elfogyasztottam egy szivart meg egy üveg sört és erősen izzadtam, mert ma olyan meleg van, hogy bár alig szabadultam meg a náthától, megint a Weserre készülök. A múltkor fürödtem és fogadtam egy legényt, hogy evezzen mögöttem, és ekkor egyhuzamban négyszer átúsztam a Wesert; ezt nem egykönnyen teszi meg valaki Brémában.

A fene egye meg! Két okból – először is esik, másodszor, szeretetreméltó ifjabb főnököm* egyáltalán nem óhajtja elhagyni az irodát, s ezért tűrnöm kell, hogy szivarom megint kialudjék. De majdcsak elkergetem. Tudod, hogyan csinálom ezt? Kimegyek a konyhába és hangosan így kiáltok: Kristine, en Proppentrecker!** Aztán kibontok egy üveg sört és töltök magamnak egy pohárral. Erre, ha csak félgaras ára becsület van benne, el kell tűnnie, mert ez annyit jelent: Hordd el magad, don Guillermo!

Szóval te most olyan pompásan beszélsz angolul? No, várj csak, ha megint hazakerülsz, megtanítalak dánul vagy spanyolul, hogy olyan nyelven

* Wilhelm Leupold – *Szerk.*
** – dugóhúzót! – *Szerk.*

beszélhess velem, amelyet a többiek nem értenek meg. Danske Sprag fagre Sprag, y el Español es lengua muy hermosa*. Vagy inkább portugálul akarsz tanulni? O portugues he huma lengoa muito graçosa, e os Portuguezes saõ naçaõ muito respeitavel.** De minthogy még nem tartasz itt, megkíméllek tőle.

Itt látható függőágyam, benne jómagam, amint szivarozom.

Éppen most hallom, hogy újra eladtunk 500 láda cukrot, tehát 250 000 fontot; ezzel aztán jó néhány csésze kávét meg lehet édesíteni! Ki tudja, nem abból a ládából kapsz-e cukrot a csészédbe, amelyből nekem kellett mintát vennem! De a ti cukrotok a Rajna mentén mind Hollandiából érkezik, ahol más formában készül, mégpedig süvegcukorként.***

Nemsokára Falkenbergben, három órányira innen, nagy hadgyakorlat lesz, ahol a brémai, hamburgi, lübecki és oldenburgi katonák, összesen egy teljes ezrednyi, bemutatják tudományukat. Megható katonák ezek, háromnak együtt sincs annyi bajusza, mint nekem, ha három napig nem vágattam, a zubbonyuk olyan, mint a szita, s kardjuk nincs, csak zsíros angolnájuk. Zsíros angolna, ez ugyanis füstölt angolnát jelent, de katonáéknál így nevezik a bőrhüvelyét a szuronynak, amelyet kard helyett hordanak. Ezek a szerencsétlenek ugyanis abban a veszélyben forognak, hogy menetelésnél kiszúrják egymás szemét a szuronnyal, ha ez rajta van a puskán, ezért van annyi eszük, hogy a hátukon hordják. Siralmas fickók ezek, kasubok és ledzsiákok.°

Tudja Isten, elfogyott minden téma,
Nem tudom, még mi írnivalóm lenne,
De teleírom ezt az oldalt még ma,
Ha prést kell is szorítanom fejemre.
S mert versben könnyen mondhatsz keveset,
A mondandód szétteregetheted,

---

* A dán nyelv szép nyelv, és a spanyol igen szép nyelv. – *Szerk.*

** A portugál nagyon bájos nyelv és a portugálok igen tiszteletreméltó nemzet. – *Szerk.*

*** Az eredetiben: Lumpenzucker; Lumpen = rongy. – *Szerk.*

° V. ö. 328. old. – *Szerk.*

Levelem rossz rímekkel fejezem be;
Bár félek, Pegazus meghempergetne,
A hátáról lerepítve a porba.
Leszáll a nap, mindent árnyba burkolva,
Csak nyugatról töri tüzével át
Az esti pír a felhők fátyolát.
Míly szent e láng, mily tisztán lobogott
Az elmúlt nap koporsója felett,
Amely nekünk sok szépet, jót hozott,
Most meghalt, s fekete köpenyeget
Terít csendben a sötét éj a tájra.
Minden hallgat; megbúvik a madárka
Fészkében és bokrok között az állat,
S már a szúnyogok hada is kifáradt.
Zárva az élet vidám kapuja,
Mint harmadik napján a teremtésnek,
Mikor a földön nem volt, csak a fa,
S állatok a füvön nem legelésztek.
Most megint így van, a fák közt zúg a szél;
Az Úr szelleme az, mely így beszél.
Tőle szállnak a földre e dalok,
Míg felhőket űznek a viharok.
Ő zeng, csak zeng, örök az ifjúsága,
De bennem nincs több szusz rímfaragásra.

Punktum. Ha ezt megérted, akkor művelt vagy és te is véleményt nyilvánithatsz.

Adiós*

Friedriched

Bréma, 1840 augusztus 20.

Aug. 25. Roth tegnapelőtt visszaérkezett.

* Isten veled – *Szerk.*

36

Marie Engelshez
Mannheimba

[Bréma,] 1840 szeptember 18.

Kedves Húgom!

Pillanatnyilag borzalmasan dühöng a napéjegyenlőségi vihar; házunkban az éjjel betört egy ablak, és a fák egészen szánalomraméltón recsegnek-ropognak. Holnap és holnapután bizonyára sok hír érkezik majd elsüllyedt hajókról. Az öreg* ott áll az ablaknál és ráncolja a homlokát, mert tegnapelőtt kifutott a tengerre egy hajó, amelyen 3000 tallér értékű vászna van, és ez nincs biztosítva. Egyetlen szót sem írsz az Idának** küldött levélről, amelyet előző levelemhez mellékeltem, vagy talán elfelejtettem beletenni? – Húsvétig most már biztosan itt maradok, ami nekem különféle okokból roppantul kapóra jön. Ida tehát elment, ez nagyon kellemetlen lesz neked.

Itt is van egy jókora tábor, csaknem 3000 főnyi legénység, oldenburgi, brémai, lübecki és hamburgi csapatok. A múltkor kinn voltam, remek mulatság volt. Mindjárt elöl a sátorban (egy kocsmáros nagy étkezősátrat állított fel) ült egy francia, teljesen el volt ázva és nem tudott már megállni a lábán. A pincérek nagy koszorút akasztottak a nyakába és akkor elkezdett ordítani: Lomb övezze e kedves telt pohárt[337]. Aztán a halottaskamrába, vagyis a szénapadlásra cipelték, lefektették és elaludt. Amikor kijózanodott, kölcsönkért valakitől egy lovat, felült rá, és folyton föl-alá vágtatott a táborban. Mindig közel volt hozzá, hogy szépen lepottyanjon. Nagyon sok tréfában volt ott részünk, különösen pedig jó borban. Múlt vasárnap Vegesackba lovagoltam, s e kirándulás során abban az élvezetben részesültem, hogy négyszer áztam csuromvizesre, de annyi belső tűz volt bennem, hogy mindig hamar megszáradtam. De a lovam is komisz volt, szörnyű keményen ügetett, úgyhogy kegyetlenül összerázott keresztül-kasul. – Épp most hoztak be nekünk újabb hat üveg sört, amelyek azonnyomban átmennek a rágyújtás processzusába – szivarra gondoltam, azt akarom mondani: a ki-

* Heinrich Leupold – *Szerk.*

** Ida Engels – *Szerk.*

ürítés processzusába. – Egy üveggel már majdnem elfogyasztottam és közben elszívtam egy szivart, don Guillermo, a fiatal főnök*, rögtön ismét elmegy, és akkor újra kezdjük.

1840 szept. 19.

A ti életetek mégiscsak unalmasabb a miénknél. Tegnap délután már nem volt munkánk, az öreg elment, és Wilhelm Leupold is csak ritkán mutatkozott. Így hát rágyújtottam egy szivarra, előbb megírtam neked az előbbieket, aztán kivettem a fiókból Lenau „Faust"-ját és olvasgattam. Később megint ittam egy üveg sört és fél nyolckor elmentem Rothhoz; elvonultunk az Unióba, ott Raumer „Geschichte der Hohenstaufen"-ját olvastam, aztán egy bifszteket ettem uborkasalátával. Fél tizenegykor hazamentem, Diez „Grammatik der romanischen Sprachen"-ját olvastam, míg el nem álmosodtam. Ráadásul holnap ismét vasárnap van, szerdán pedig brémai búcsú és ünnep, és így cammogunk lassacskán befelé a télbe. A télen Eberleinnel együtt táncórákat fogok venni, hogy merev lábszáraimat egy kis kecsességre szoktassam.

Íme, egy jelenet a Schlachtéről, vagyis arról az utcáról, amelynek egyik oldalán a Weser folyik és ahol az árukat kirakják. Ez a fickó az ostorral a fuvaros, aki éppen el akarja szállítani a mögötte levő kávézsákokat; ez a

* Wilhelm Leupold – *Szerk.*

fickó a jobb szélen a zsákkal egy schlachtei munkás, aki a rakodást végzi, mellette egy áruellenőr áll, aki éppen mintát vett és még a kezében tartja, aztán a hajós, akinek a bárkájáról kirakták a zsákokat. Nem tagadhatod, hogy ezek nagyon érdekes alakok. Ha a fuvaros hajt, akkor nyereg, kengyel és sarkantyú nélkül felül a lóra és sarkával folyton bökdösi a ló bordáit, így:

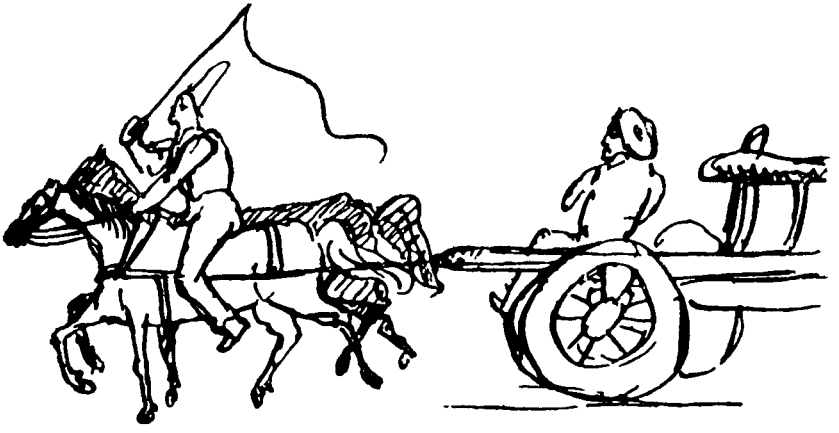

Most megint esik, szombat estéhez egyáltalán nem illő módon, az esőnek tulajdonképpen csak hét közben volna szabad esnie, szombat déltől pedig szép időnek kellene lennie. Tudod, mi a szuperfinom középminőségű közönséges Domingó-kávé? Ez megint ama mély fogalmak közül való, amelyek a kereskedői rend filozófiájában fordulnak elő és amelyeket ti nem érhettek fel szellemi képességeitekkel. A szuperfinom középminőségű közönséges Domingó-kávé Haiti szigetéről származó kávé, kissé zöldes árnyalatú, egyébként szürke, és benne tíz szem jó kávéhoz négy szem rosszat, hat kavicsot és egy negyed lat piszkot, port stb. kap az ember. Most már nyilván érted a dolgot. Ennek egy fontja most $9^{1}/_{2}$ garasba kerül, vagyis 4 ezüst garasba és $8^{123}/_{137}$ pfennigbe. Ilyen üzleti titkokat tulajdonképpen nem volna szabad elárulnom, minthogy nem való kifecsegni a dolgokat; de mert rólad van szó, kivételt teszek. – Épp most mondja a munkásunk: Derkhiem úr, wann Se sek met de Jungens gemein mokt, so mêt Se sek en beten mehr en Respekt hohlen, sons krigt Se dat Volk ganz unner de Föte, Heinrich, dat es en slimmen Jung, do hebb' ick manch' en Tuck med har'd, Se met nich so veel domet speelen, Se möt se gliks wat achter de Ohren geven, anners helpt nicht, un wann Se no'n

Ohlen goht, de dait de Jungens ok nix, de segt man blot*: Hagyjatok békén azzal a kölyökkel. Most gyakorolhatod magadat egy kissé a mi plattdeutsch nyelvünkben. Egyébként vagyok teljes tisztelettel híved

Friedrich

Bréma, 1840. IX. 19.

* – ha maga így komázik a fiúkkal, akkor egy kicsit több tekintélyt kell szereznie magának; különben egészen a fejére nő ez a népség. Ez a Heinrich komisz egy fiú, sokat veszekedtem vele, ne teketóriázzék olyan sokat, sózzon oda neki egyet a füle közé, másképpen nem megy ez, ha meg az öreghez fordul, ő sem csinál semmit a fiúval, csak annyit mond: – *Szerk.*

37

Marie Engelshez
Mannheimba

Kedves Marie!

Legközelebb ne megint Barmenon át írj, Anya a leveleket mindig addig fekteti, amíg maga nem ír, és ez sokszor nagyon hosszú időbe telik. De amit írni akarok neked – erről azonban nem szabad írnod az otthoniaknak, mert jövő tavasszal meg akarom vele lepni őket –: most óriási bajuszt viselek és nemsokára egy Henri quatre-t*, kecskeszakállat növesztek. Anya csodálkozni fog, ha egyszer csak megjelenik a színen egy hosszú feketeszakállas fickó. Jövőre, ha Itáliába megyek, nekem is egy kissé olaszként kell festenem.

Ezt a kis Sophie Leupold írta, aki éppen meglátogatott az irodában, míg az öreg** és Eberlein, aki itt étkezik a házban, egy nagy ebéden vesznek részt. Ó, érdekes dolgokat mesélhetnék neked erről az ebédről, még nem nyilvános eljegyzésekről és titkos csókokról, de ez nem intézeti kisleánynak való. Még idejében megtudod, ha újra otthon leszünk. Akkor kiülök a kertbe, te kihozol nekem egy nagy korsó sört, meg vajaskenyeret kolbásszal, én pedig azt mondom: Látod, édes testvérkém, mivel te most kihoztad nekem a sört és mivel olyan szép nyári este van, hát én is mesélek neked arról a nagy ebédről, amelyet anno 1840-ben, október hó 29-én rendeztek Brémában, Martini utca tizenegy szám alatt, a szász királyi konzulátuson.*** Most azonban csak annyit mondhatok neked, hogy ma délben óriási mennyiségű madeira, portói, pouillaci, Haut Sauternes-i és rajnai bort fognak meginni. Mert mindössze öt úr van ugyan jelen, de mindnyájan igen jó ivók, csaknem olyan jók, mint én. – Jelenleg vásár van nálunk, és ha nem részesülök is abban a megtiszteltetésben, hogy

* IV. Henrik-szakállat – *Szerk.*

** Heinrich Leupold – *Szerk.*

*** Lásd még 469. old. – *Szerk.*

egy nagyhercegnő ő királyi fenségének és sok főméltóságú hercegnőnek bemutassanak, nekünk is megvan a mulatságunk. Szerencsére annyira rövidlátó vagyok, hogy nem is tudom, hogyan fest az a néhány magas, legmagasabb és legeslegmagasabb rangú személyiség, akiknek volt szerencséjük elvonulni előttem. Ha legközelebb megint bemutatnak neked egy efféle legkegyelmesebb hölgyet, írd meg, hogy csinos-e, máskülönben az ilyen személyiségek egy cseppet sem érdekelnek. Nemes városházi pincénk most olyan szépen van berendezve, hogy szebb nem is lehetne, nagyon kellemes elüldögélni ott a hordók között. Múlt vasárnap bajusz-bankettet tartottunk ott. Körlevelet bocsátottam ugyanis ki az összes bajuszképes fiatalemberekhez, miszerint végre itt volna az ideje, hogy az összes filisztereket megbotránkoztassuk, és ezt úgy érhetjük el a legkönnyebben, hogy bajuszt viselünk. Akiben tehát van annyi kurázsi, hogy dacoljon a nyárspolgársággal és bajuszt viseljen, az írja alá a nevét. Hamarosan együtt is volt egy tucatnyi bajuszos, és akkor október huszonötödikét, amely napon bajuszaink egyhónaposak lettek, közös bajusz-jubileumunkká nyilvánítottuk. Jól tudtam azonban, hogy mi lesz, vásároltam egy kis bajuszpedrőt és magammal vittem; ki is derült, hogy az egyik fiúnak nagyon szép, de sajnos egészen fehér volt a bajusza, a másikat pedig utasította a főnöke, hogy vágassa le ezt a bűnös micsodát. Elég az hozzá, hogy estére szükségünk volt legalább néhány bajuszra, és akinek nem volt, annak festenie kellett egyet. Aztán felálltam és a következő pohárköszöntőt mondtam:

Aki legény volt a talpán,
Mindig bajuszt viselt ajkán,
S ki honáért rántott kardot,
Mind fekete bajuszt hordott.
Háborús időket élünk,
Bajusz legyen büszkeségünk.
De persze filiszterlelkek
Bajuszt soha nem szíveltek,
Ám filiszter nincs közöttünk,
Mindnyájan bajuszt növesztünk,
Áldás minden kereszténre,
Kinek bajusz az erénye,
Filiszterek, átok rátok,
Kik a bajuszt levágtátok.

Nagy lelkesedéssel koccintottunk ezekre a rigmusokra, majd felállt egy másik fiatalember. Neki a főnöke nem akarta odaadni a kapukulcsot, és ezért tíz órára otthon kell lennie, különben bezárják a kaput és nem engedik be. Sok szegény ördög jár itt így. Ez így beszélt:

Pusztuljatok mind,
Csúf főnökeink,
Kik kulcsot nem adtatok!
Vacsoránál hajat, legyet
Tányértokban találjatok,
És álmatlanul fetrengjetek!

Erre megint koccintottunk. Így ment ez tíz óráig, akkor a kapukulcs nélkülieknek haza kellett menniök, mi, szerencsések azonban, akiknek kapukulcsunk van, ott maradtunk és osztrigát ettünk. Megettem nyolc darabot, többet nem bírtam, máig sem kedveltem meg ezt a vackot.

Minthogy annyira szereted a számolást, sőt a sárga boríték-renddel akarsz jutalmazni érte, leszek olyan kegyes és megajándékozlak azzal a megjegyzéssel, hogy az árfolyam most $106^1/_2\%$, pedig egy évvel ezelőtt 114-en állt. A Lajos-arany úgy esik, hogy akinek itt Brémában egy évvel ezelőtt egymillió tallérja volt, annak most csak kilencszázezre van, tehát százezer tallérral kevesebbje. Nem óriási ez?

Még mindig nem írsz semmit az Idának* küldött irkafirkáról, megkaptad-e és továbbadtad-e, vagy sem? Kínos volna nekem, ha nem küldtem volna el, hanem itt maradt és az öreg kezébe került volna. Írj tehát, mégpedig olyan hosszú, hatoldalas levelet, amilyent ígértél. Majd módját ejtem a viszonzásnak. Itt a borítékon megint megajándékozlak néhány számolnivalóval, fogadd szívesen. Hogy ezt a levelet még egyszer le kellett írnom, abban a brémai Timoleon Miesegans úr a vétkes, ugyanaz, akit az öreg két évvel ezelőtt egyszer kidobott a házból. Nagyrabecsüléssel és tisztelettel

Friedrich

Bréma, 1840 október 29.

* Ida Engels – *Szerk.*

38

Wilhelm Graeberhez
Barmenba

Bréma, 1840 november 20.

Kedves Wilhelmem!

Már legalább egy fél esztendő elmúlott úgy, hogy nem írtál nekem. Mit szóljak az ilyen barátokhoz? Te nem írsz, öcséd nem ír, Wurm nem ír, Grel nem ír, Heuser nem ír, W. Blanktól egyetlen sort sem látok, Plümacherről még kevesebbet tudok, sacré tonnerre* mit szóljak ehhez? Dohánytekercsem még hét fontot nyomott, amikor utoljára írtam neked, most pedig már alig van belőle egy köbhüvelyknyi, és még mindig nincs válasz. Ehelyett Barmenban mulatoztok – várjatok csak fickók, mintha nem tudnám minden pohár sörről, amit azóta megittatok, hogy egy, vagy több hajtásra ittátok-e ki.

Különösen neked kellene szégyellned magad, hogy politikai igazságaim ellen fordulsz, te politikai álomszuszék. Ha békésen üldögélhetsz falusi parókiádban – mert magasabb célra bizonyára nem törekszel – és esténként a papné asszonnyal és az esetleges kis papcsemetékkel sétálgathatsz anélkül, hogy ágyúgolyót küldjenek az orrod alá, akkor lelkedben elégedett vagy, s nem törődsz a gonosz F. Engelsszel, aki a fennálló renddel szemben okoskodik. Ó ti hősök! De mégis bele fogtok sodródni a politikába, a kor árja elönti idilli tanyátokat, és akkor úgy álltok majd, mint szamár a hegyen. Tevékenység, élet, ifjúi bátorság – ez az igazi!

Arról a pompás csínyről, amelyet közös barátunk, Krummacher rendezett itt, bizonyára hallottatok már.** Most már nagyjából elmúlt, de cudar dolog volt. A panieliták zászlóaljba tömörültek, megrohamozták a polgárőrség fegyvertárát, és nagy háromszínű zászlóval keresztülvonultak a városon. Azt énekelték, hogy „Szabadon élünk" és „Vivát Paniel, éljen Paniel, Paniel derék ember". A krummacheriánusok a dómtéren gyűltek össze, megszállták a városházát, ahol a szenátus éppen ülésezett, és kifosztották a fegyverraktárat. Alabárdokkal és buzogányokkal felfegyverkezve négyszögben álltak

---

* – a mennydörgős mennykőbe – *Szerk.*

** V. ö. 100–102. old. – *Szerk.*

fel a dómtéren, a két ágyút, amely a főőrségen áll (lőporuk ugyan nem volt), az Obernstrasséra irányították, ahonnan a panieliták jöttek, és így várták az ellenséget. Ez azonban, amikor az ágyúk elé érkezett, a másik oldalról a piacra fordult és megszállta. A 600 főnyi lovasság elfoglalta a szénapiacot, éppen szemben a krummacheriánusokkal és várta a parancsot a támadásra. Ekkor Smidt polgármester kilépett a városházából. Odament a két párt közé, szilárdan megvetette lábát azon a kövön, amelyen Gottfried asszonyt, a méregkeverőnőt kivégezték, s amely éppen félhüvelyknyire emelkedik ki a kövezetből, s a krummacheriánusok felé fordulva így szólt: „Izráel férfiai!" Aztán a panieliták felé fordult: „*Ἄνδρες Ἀθηναῖοι*!"* Aztán hol jobbra, hol balra fordulva a következő beszédet tartotta: „Mivelhogy Krummacher idegen, nem illendő, hogy az a viszály, amelyet ő idézett elő, a mi derék városunkban döntessék el. Azt javasolom tehát a tisztelt feleknek, hogy szíveskedjenek kifáradni a községi legelőre, amely nagyon alkalmas hely az ilyen jelenetekre."

Helyeselvén ezt, a pártok különböző kapukon kivonultak a városból, miután Paniel Roland kőpajzsával és kardjával fegyverezte fel magát. A krummacheriánusok főparancsnokságát – haderejük $6239^1/_2$ főre rúgott – Mallet lelkész vette át, aki részt vett az 1813-as hadjáratban; ő elrendelte, hogy vásároljanak lőport és vigyenek magukkal néhány kisebb utcakövet, az ágyúk megtöltéséhez. Kiérkezve a legelőre, Mallet megszállta a temetőt, amely szomszédos azzal és széles árokkal van körülvéve. Felállt Gottfried Menken síremlékére és megparancsolta, hogy az ágyúkat vontassák fel a temető körüli töltésre. De lovak hiányában az ágyúkat nem tudták elmozdítani. Közben esti kilenc óra lett és vaksötét. A seregek tábort ütöttek, Paniel egy Schwachhausen nevű faluban, Mallet a külvárosban. A főhadiszállás a csordakapu előtti lovaglópályán volt, bár ezt már elfoglalta egy műlovar-csapat, de amikor Kohlmann horni lelkész a pályán esti istentiszteletet tartott, a lovasok megfutottak. Ez október 17-én történt. 18-án reggel kivonult a két sereg. Paniel, akinek $4267^3/_4$ gyalogosa és $1689^1/_4$ lovasa volt, megindította a támadást. Egy gyalogsági oszlop, amelyet maga Paniel vezetett, benyomult Mallet első vonalába, amely konfirmálandó tanítványaiból és néhány vakbuzgó asszonyból állott. Miután három öregasszonyt felnyársaltak és hat konfirmálandót agyonlőttek, a zászlóalj szétfutott, és Paniel az út menti árokba szorította. Paniel jobbszárnyán Capelle lelkész állt, aki fiatal irodistákból alakított három lovasszázadával megkerülte Malletet és hátba támadta őt; elfoglalta a külvárost és így meg-

* „Athéni férfiak!" – *Szerk.*

fosztotta Malletet hadműveleti bázisától. Paniel balszárnya Rothe lelkész parancsnoksága alatt a horni út irányában nyomult előre és a legényegyletet, amely nem tudott bánni az alabárdokkal, visszaszorította Mallet seregének zömével. Ekkor mi hatan vívóóránkon meghallottuk a lövöldözést, és vívóöltözékben, vívókesztyűkkel, -maszkokkal és -sisakokkal kirohantunk; a kapu zárva volt, az őrséget megtámadván megszereztük a kulcsot, és így, vívótőrrel a kezünkben, megérkeztünk a csatatérre. A barmeni Richard Roth ismét összeszedte a szétugrasztott legényegyletet, miközben a solingeni Höller a konfirmálandók maradványával benyomult egy házba; jómagam és három társam leütöttünk néhány panielitát a lovukról, nyeregbe szálltunk és a legényegylet támogatásával visszavetettük az ellenfél lovasságát; Mallet főserege előrenyomult, vívótőreink kvartokat, terceket, rémületet és halált osztottak, és egy fél órán belül a racionalisták[112] szét voltak verve. Ekkor Mallet odajött és köszönetet mondott nekünk, mi pedig, látván, hogy kiért harcoltunk, csodálkozva néztünk egymásra.

Se non è vero, è come spero ben trovato.* De most már aztán mielőbb írj! És ösztökéld Wurmot, hogy írjon nekem!

Fr. Engels

* Ha nem is igaz, remélem, jól van kifundálva. – *Szerk.*

39

Marie Engelshez
Mannheimba

Legalázatosabb köszönőlevele a sárga boríték-renddel legkegyelmesebben kitüntetett F. Engelsnek

Nagyságos és mélyen tisztelt Kisasszony!

Alulírott, legalázatosabb tisztelője, akit Nagyságod a sárga boríték-renddel, arra érdemtelenül, a legkegyelmesebben kitüntetni méltóztatott, nem mulaszthatja el, hogy legalázatosabban legfenségesebb lábai elé helyezze leghálásabb köszönetét.

Ugyanezen legalázatosabb híve kénytelen kifejezni ama magas kegy fölötti csodálkozását, amellyel legmagasabb Fenséged a kísérő levelet szolgálatkész alattvalójának nyitva, az egész világ számára hozzáférhetően juttatta el,* úgyhogy mindenki meggyőződhetett arról a magas kegyről, amelyben Nagyságod fenséges jósága és átfogó bölcsessége engem részesíteni méltóztatott.

Végezetül Nagyságod legmagasabb emlékezetébe ajánlja magát a legmélyebb alattvalói tisztelettel és hódolattal

Fr. Engels

Bréma, 1840 dec. 6.

Kedves Marie!

Hogy változtassak azon a formán, amelyet e levelem első oldalához választottam, egyáltalán nem vagyok hálás neked azokért a rossz zárókorongokért, amelyekkel leveleidet lezárod és amelyek félúton leválnak. Hogy milyen boríték-renddel akarsz boldogítani, az mindegy nekem, de üss

* Leveled nyitva érkezett meg. Az a nyomorult zárókorong levált róla. – *Engels megjegyzése.*

rá igazi pecsétet, az isten szerelmére, hogy ne essen már Mainzban szét az egész. Tegnapelőtt volt-e Anna* születésnapja, vagy tegnap, nem tudom, de én tegnap megünnepeltem Schwachhausenban egy adag kávéval, amely 6 garasomba került, nem testvéri szeretet ez? Vasárnap volt egy hete, hogy 20. évemet betöltöttem, születésnapomat fogfájással és dagadt arccal ünnepeltem, cudarul fájt. Te is bizonyára hallottad, hogy Napóleon holtteste megérkezett Franciaországba[143], tyű, micsoda botrány lesz ebből! Szeretnék most Párizsban lenni, ez aztán a móka! Te is olvasol újságot? Hittél abban, hogy háború lesz? Hogy vélekedsz a Guizot-Soult kormányról? Te is énekeled ezt a pocsék dalt: „Ne legyen az övék"[141], s közben, ha messzire ellátsz, megláthatod a Rajna túlsó partján a francia határt. Most vívóóránk van, hetenként négyszer vívok, ma délben is megint. Itt láthatod, hogyan vagdalkozom.

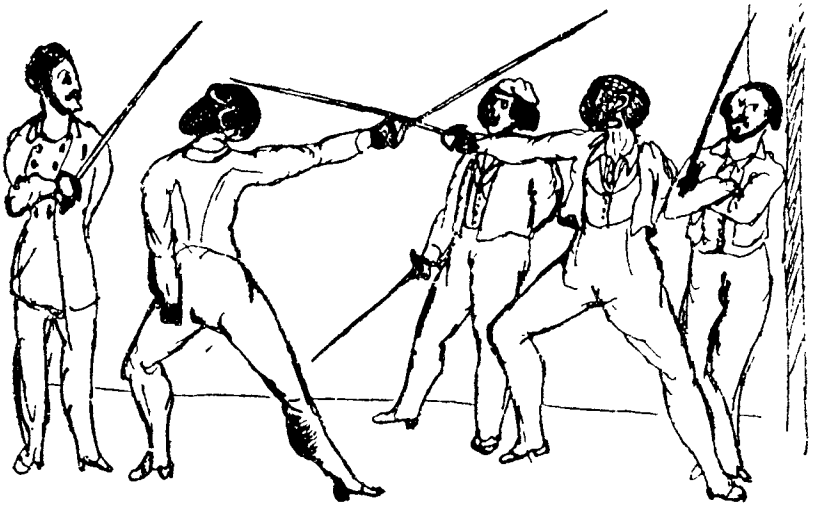

* Anna Engels – *Szerk.*

December 8.

Tegnap pokolian sok dolgom volt és ma reggel is. Most zárom ezt a levelemet, és akkor aligha nem lesz időm a kávézásra. Hallod-e, karácsonyra készíts nekem egy új szivartárcát, mégpedig fekete-vörös-arany színekben, csakis ezeket a színeket szeretem.

Mint a szerelem, vörös a jelvényünk,
Arany a szellem, mely szívünkben lüktet,
S mert nem szabad a haláltól sem félnünk,
Fekete szalag övezze keblünket.

Ez egy betiltott diákdalból való. Itt néhány tökfej egyletet alapított, ahol beszédeket mondanak, nekem itt egyszer vendégszerepelnem kell és nolens volens* beszédet is kell mondanom. Ó jaj, ez szép lesz! Egyébként nagyon jól tudok prédikálni, ha nem készülök is fel rá előre, ha pedig hazudozni kell, akkor el sem lehet hallgattatni, egyhuzamban beszélek. Ha bekerülnék a Landtagba[237], senkit sem hagynék szóhoz jutni. – Most lefestettem magamat bajuszosan, s hogy lásd, milyen vagyok, ide másolom a képet:

Látod, akkor festettek le, amikor dühös voltam. A szivarom ugyanis nem akart szelelni. Abban a pillanatban olyan szellemesnek látszottam, hogy a festő** könyörgött nekem, okvetlen ebben a helyzetben festessem le magamat. Összes rossz szivarjaimat félretettem és valahányszor újra ülnöm kellett, rágyújtottam egy ilyen förtelmes vacakra. Ez volt a legnagyobb kín számomra.

Örülj, hogy nincs dolgod mintaládákkal! Ez a legnagyobb értelmetlenség és zűrzavar, az ember egész nap ott állhat a raktárpadláson a nyitott ablaknál ebben a hidegben és vásznat csomagolhat, szörnyű dolog és végül mégiscsak értelmetlenség lesz belőle.

---

* – akarva, nem akarva – *Szerk.*

** G. W. Feistkorn – *Szerk.*

Drága Húgom, vagyok készséges

Friedriched

Bréma, 1840 dec. 9.

40

Marie Engelshez
Mannheimba

[Bréma,] 1840 december 21.

Kedves Marie!

Nem mulaszthatom el, hogy kifejezzem köszönetemet a szép szivartárcáért, amelynek semmi hibája nincs, csak az, hogy nem fekete-vörös-arany. Véletlenül már ma birtokomba jutott és azonnal működésbe helyeztetett. – Itt szörnyű hideg volt, decemberben mindvégig fagyott és most is fagy, a Wesert egész Vegesackig – négy órányira innen – jégkéreg borítja, ami nagyon érdekesen fest. A napokban itt járt néhány barmeni, roppant vidám életet éltünk, minden kocsmát végigjártunk, poharakat ürítgettünk, s néha egy kissé becsíptünk. Levelemhez mellékelem egykori spanyoltanárom figyelmeztető levelét, ha megérted, új kalapot ajándékozok neked. Talán mégis akad valaki az intézetetekben, aki ért ennyit spanyolul, és nekem itt utamban van ez a vacak. – Egyébként alig tudom, mit írjak neked, itt leégett egy cukorgyár, és az öreg* nem akar kimenni az irodából, holott már majd elepedek egy szivarért.

23-án

Tegnap este edzésünk [Paukstunde] volt, amikor azt a kellemes hírt kaptuk, hogy már megint tűz ütött ki, mégpedig az Újvárosban. Kötelességtudásból odamentünk, és mire odaértünk, már vége volt. Hát ezért ugyan érdemes volt! Maradjon mindig szépen otthon az ember, amíg nem ég a háza. Anya karácsonyra egy Goethe összes műveire szóló utalványt küldött nekem, tegnap mindjárt elhoztam az elsőkként megjelent köteteket, és tegnap este tizenkettőig a legnagyobb élvezettel olvasgattam a „Wahlverwandtschaften"-t. Ez aztán az ember, ez a Goethe! Ha te úgy írnál németül, mint ő, akkor szívesen elengednék neked minden idegen nyelvet. Egyébként teljesen fölösleges, hogy margót hagyj, amikor nekem írsz, a

* Heinrich Leupold – *Szerk.*

nyolcadrét oldalak amúgy is elég keskenyek, és hallani sem akarok az olyan kényelmes szokásról, hogy sok oldalt írsz tele, anélkül, hogy sokat írnál. Erre ügyeljünk! mondja Hantschke tanár úr.

24-én

Te most bizonyára szörnyű izgalomban vagy, képzelem, és telve nagy reményekkel. Kíváncsi vagyok, mi lesz belőle. Remélem, az első postával értesíteni fogsz erről a fontos eseményről. Majd gondoskodom róla, hogy itt rögtön bekerüljön az újságba.

Itt mellékelek néhány tollpróbát és lendületes aláírást, amellyel kezem ügyességét bebizonyítottam szögletes vonásaira büszke tanoncomnak.

December 28.

A Weser most már teljesen befagyott, úgyhogy kocsikáznak rajta. Azt hiszem, el lehetne korcsolyázni egészen Vegesackig, amely 5 órányira van innen a Weseren. Délután az egész beau monde* a jégen sétál, és a hölgyek előremennek, hogy az urak utolérjék őket, ami mindig nagy mulatság számukra. A fák olyanok, mintha hóból volnának, olyan vastagon vonja be őket a fehér zúzmara. – A lelkészné** karácsonyra fekete-vörös-arany erszényt hímzett nekem, Marie*** pedig fekete-vörös-arany pipabojtot készített, amely szörnyen jól fest. Ma 9 fok hideg van, ez aztán az élet! Semmit sem szeretek jobban, mint ezt a hideg, erőtlen napot, amikor felkel a dermedt föld fölött. Nincs felhő az égen, nincs sár a földön, minden kemény és szilárd, mint az acél meg a gyémánt. A levegő nem olyan bágyadt és fullasztó, mint nyáron, most aztán érzi az ember, mikor kimegy az utcára. Az egész város csupa gleccser, az emberek már nem járnak, hanem potyognak egyik utcából a másikba. Most aztán igazán észrevesszük, hogy tél van. Remélem, Mannheimban más hasznos mutatványokon kívül korcsolyázni is megtanultok, nehogy aztán valami fázós, kályha mellett kuporgó, a szobából ki nem csalható hölgyikeként gyere haza, mert ezellen a leghatározottabban tiltakozom. De ha mégis olyan hidegtől irtózóan érkezel meg, akkor rákötözlek majd egy szánra, a lovaknak égő taplót dugok a fülükbe és így kergetlek ki a világba. Vagy korcsolyát kötök a lábadra, beviszlek a tó közepére és otthagylak, evickélj ki egyedül.

Kedves, kedves Húgocskám! Ezt a levelet, ha számításaim nem csalnak, Újév napján kapod meg. Erre az általam és bizonyára általad is nagyon várt ünnepnapra mindazt kívánom neked, amire vágyol, minthogy ez a kívánság nem kerül nekem semmibe, s remélem, hogy a te nekem szóló jókívánságaid legalább épp ennyire keresztényiek lesznek. Legyen mannheimi tartózkodásod az új esztendőben épp annyira kedvedre való, mint leveleid szerint az elmúlt évben volt. (Ezt arra az eshetőségre írom, ha cenzúráznák levelemet, mielőtt a kezedbe kerül.)

Friedriched

Bréma, 1840. XII. 28.

---

* – előkelő világ, felsőbb társaság – *Szerk.*

** Mathilde Treviranus – *Szerk.*

*** Marie Treviranus – *Szerk.*

Kedves Barátom,

Minthogy ezen a héten sok pénzt kellett kiadnom, az a kérésem, hogy haladéktalanul térítse vissza 22-i számlájának végösszegét, amelyet már megkapott.

Ugyanakkor azért is nagyon hálás lennék, ha visszaküldené a spanyol verskötetet valamint az olasz könyvecskét, amelyet olyan régen adtam már kölcsön.

Maradok tisztelettel őszinte híve

szívélyes üdvözlettel

Bréma, 1840 augusztus 12.[338]

1841

41

Marie Engelshez
Mannheimba

Kedves Marie!

Ezúttal jó nehéz levelet kapsz tőlem. Sőt először kartonpapíron akartam írni, hogy jó sok bérmentesítési díjat kelljen leszurkolnod, de sajnos, egyetlen sima darabot sem találtam, most hát a raktárunkban fellelhető legnehezebb papiroson kell írnom. Ha nem tudod, mi az edzés [Paukstunde], akkor ez azt mutatja, hogy csúful elmaradtál a kultúrában; de hogy a mellékelt rajzból sem láttad, az veled született korlátoltságra is vall, és látható, hogy neked a tanítás és az egészséges humor is csak falra hányt borsó. A ti rossz német nyelveteken az edzés vívóórát [Fechtstunde] jelent. Most beszereztem néhány vívókardot és kesztyűt is, csak ilyen kesztyűm van, mert glaszékesztyűvel stb. nem kezdek.

A „Stabat mater dolorosa"[257] stb.-ről jut eszembe, nézz majd egyszer utána, hogy ezt Pergolese komponálta-e. Ha igen, lehetőleg szerezz nekem egy partitúra-másolatot, ha hangszerek is vannak benne, arra nincs szükségem, csak az énekszólamokra. De ha Palestrinától vagy másvalakitől való, akkor nincs rá szükségem. Holnapután előadjuk Mendelssohn „Paulus"-át, ez a legjobb oratórium, amelyet Händel halála óta írtak. Bizonyára ismered. Színházba nagyon ritkán járok, minthogy az itteni színház gyalázatosan rossz, s csak akkor megyek el néha, ha új darabot vagy valami jó operát adnak, amelyet még nem ismerek.

Legutóbbi levelem óta szép árvizünk volt. Treviranuséknál a víz 12–14 hüvelyk magasan állt a szobámban, s az öreghez* kellett menekülnöm, aki megszokott jóságával csaknem két hétig szállást adott. De csak ekkor kezdődött meg igazán a tánc. A víz másfél láb magasan állt a ház előtt, és hogy ne hatoljon be a pincébe, melynek van egy kis ablaka, ezt tehéntrágyával

* Heinrich Leupold – *Szerk.*

betapasztottuk. De a rosszindulatú víz ekkor a szomszéd pincéjéből a falon át tört be a miénkbe, és hogy el ne öntse szép rumos hordóinkat, burgonyánkat és mindenekelőtt az öreg válogatott borokat tartalmazó hordóit, éjjel-nappal szivattyúznunk kellett, négy egymást követő éjszakán át, én mind a négyet végigszivattyúztam. Wilhelm Leupold meg én rendesen együtt maradtunk fenn, leültünk az asztalhoz a kerevetre, az asztalon néhány üveg bor, kolbász, és egy jó darab a legfinomabb hamburgi füstölt húsból. Közben dohányoztunk, beszélgettünk és minden félórában szivattyúztunk. Nagyon szórakoztató volt. Reggel ötkor aztán lejött az öreg és felváltotta egyikünket. Ennél az árvíznél megrázó dolgok történtek. Egy városszéli házban, amely a földszinti ablakokig vízben állt, az emberek egyszerre óriási tömeg patkányt láttak feléjük úszni, ezek behatoltak az ablakokon és az egész házat megszállták. Ráadásul a házban csupa patkánytól irtózó nőszemély volt, férfi egy sem, s így a szelíd hölgyeknek félelmük ellenére rá kellett szánniuk magukat, hogy kardokkal, botokkal stb. nekimenjenek a vad hordának. Egy házban, amely egészen a Weser partján van, az irodisták éppen a reggelinél ültek, amikor az ár egy nagy jégtáblát sodort oda, ez átütötte a falat és bedugta faragatlan kobakját a szobába, s ezt aztán nyomban egy jókora adag víz követte. Egy újságot is akarok most közölni veled. Emlékszel, hogy egyszer roppant titokzatosan egy nagy ebédről írtam neked, amelyet a szász királyi konzulátuson adtak és amelyen igen titokzatos események történtek.* Most elmondhatom neked, hogy az a személy, akinek tiszteletére az ebédet adták, az én második főnökömnek, a fent említett Wilhelm Leupoldnak a dame souveraine des pensées-ja, domna amada mais que la vidá-ja** volt. Az árvíz alatt hivatalosan bejelentette nekem húsvétkor történő nyilvános eljegyzését, és én bízva hallgatásodban, közlöm veled ezt, de fecsegned még nem szabad róla, mert csak húsvétkor hozzák nyilvánosságra. Látod, mennyire bízom benned, mert ha beszélsz róla, három nap alatt egészen ide, Brémáig eljuthatna a híre, minthogy mindenütt akadnak fecsegő nőszemélyek. És akkor aztán szép kis pácba kerülnék. – W. Leupold menyasszonyát Therese Meyernek hívják, a hamburgi Stock-Meyer*** leánya. Azt pedig azért nevezik Stock-Meyernek, mert sétabotgyára van, amellyel nehéz pénzeket keresett. Ő – vagyis nem a gyár, hanem Therese – kék spencert és világos ruhát visel,

* V. ö. 454. old. – *Szerk.*

** – gondolatai legfőbb úrnője, életénél is jobban szeretett úrnője – *Szerk.*

*** botos Meyer – *Szerk.*

17 éves és olyan sovány, mint te, hacsak közben meg nem híztál Mannheimban. Még konfirmálva sincs, nem borzasztó ez?

Ma megint lenyírtam a bajuszomat és az ifjú tetemet keserves sirámok közepette eltemettem. Most úgy festek, mint egy asszony, szégyenletes; ha tudtam volna, hogy szőrzet nélkül ilyen gyalázatos a külsőm, biztosan nem vágtam volna le. Amikor ott álltam az ollóval a tükör előtt és a jobb oldalt már lekaszaboltam, bejött az öreg az irodába és hangosan nevetnie kellett, amikor meglátott a fél bajusszal. De most megint megnövesztem, mert így sehol sem mutatkozhatom. Az énekakadémián én voltam az egyetlen bajuszos, és mindig mulattam a filisztereken, akik nem győztek csodálkozni szemtelenségemen, hogy ilyen borotválatlanul jelenek meg úri társaságban. A hölgyeknek egyébként nagyon tetszett és az öregemnek is. Tegnap este a hangversenyen hat fiatal divatfi álldogált körülöttem, mind frakkban és glaszékesztyűben, én meg odaálltam közéjük utcai ruhában, kesztyű nélkül. A fickók egész este megjegyzéseket tettek rám és sörtés felső ajkamra. A legszebb az, hogy egy negyedévvel ezelőtt még egyetlen ember sem ismert itt, most meg mindenki ismer, pusztán a bajuszom miatt. Ó, azok a filiszterek!

Friedriched

Bréma, 1841 febr. 18.

42

Friedrich Graeberhez

Főtisztelendőséged in spe*
volt olyan kegyes, habuerunt gratiam** írni nekem mihi scribendi sc. literas. Multum gaudeo, tibi adjuvasse ad gratificationem triginta thalerorum, speroque, te ista gratificatione usum esse ad bibendum in sanitatem meam. *Χαῖρε Φύλαξ τοῦ χριστιανισμοῦ, μέγας Στρανσσομάστιξ, ἄστρον τῆς ὀρθοδοξίας, παῦσις τῆς τῶν πιετίστων λύπης, βασιλεὺς τῆς ἐξηγήσεως! ך! ך! ך**** בְּרֵאשִׁית בָּרָה אֱלֹהִים אֵת־הַשָּׁמַיִם וְאֵת־הָאָרֶץ וְרוּחַ אֱלֹהִים lebegett F. Graeber fölött, amikor ő a lehetetlent cselekvé és bebizonyítá, hogy kétszer kettő öt. Ó, nagy strucc- [Strauss-] vadász, könyörgök neked az egész ortodoxia nevében, pusztítsd el az egész átkozott struccfészket és szúrd át Szent György-lándzsáddal mind a félig kiköltött strucctojásokat! Vágtass ki a panteizmus pusztájába, vitéz sárkányölő, vívj meg a Leo rugiens Rugéval°, aki bolyong és keresi, kit nyeljen el, semmisítsd meg az átkozott struccfajzatot és tűzd ki a kereszt lobogóját a spekulatív teológia Sínai hegyére! Hallgasd meg könyörgésem; lásd, a hivők már öt éve várnak arra, aki eltapossa a straussi kígyó fejét, ők vesződtek, követ és sarat, sőt szennyet dobáltak rá, de az mind magasabbra emeli méregtől duzzadó tarajját; minthogy te oly könnyedén meg fogod cáfolni őt, hogy a szép építmények mind maguktól romba dőlnek, fogj hát hozzá, és cáfold meg a „Leben Jesu"-t és a „Dogmatik" első kötetét[172]; mert a veszély egyre fenyegetőbb, a „Leben Jesu" már több kiadást ért meg, mint Hengstenberg és Tholuck összes írásai együttvéve, és már szokássá kezd lenni,

---

* – reménybeli, jövőbeli – *Szerk.*

** – volt olyan kegyes – *Szerk.*

*** – írni nekem, tudniillik levelet. Nagyon örülök, hogy harminc tallér jutalomhoz juttattalak s remélem, ezt a jutalmat arra használtad fel, hogy igyál az egészségemre. Üdv neked, kereszténység védelmezője, Strauss nagy korbácsa, az ortodoxia csillaga, a gyászoló-pietisták[8] csillaga: a bibliamagyarázat királya!?!?! – Kezdetben teremté Isten az eget és a földet és Isten lelke[339] – *Szerk.*

° – Leót szidalmazó Rugéval – *Szerk.*

hogy mindenkit kivetnek az irodalomból, aki nem straussiánus. És a „Hallische Jahrbücher" Észak-Németország legelterjedtebb folyóirata, annyira elterjedt, hogy Ő porosz Felsége* már nem tilthatja be, bármennyire szeretné is. Ha betiltaná a „Hallische Jahrbücher"-t, amely naponta a legnagyobb gorombaságokat mondja neki, tüstént ellenségévé tenne egymillió poroszt, akik most még nem tudják, mint vélekedjenek felőle. És számotokra legfőbb ideje, hogy hozzáfogjatok, különben – a porosz király jámbor lelkülete ellenére – örök hallgatásra kényszerítünk titeket. Egyáltalán, valamivel több kurázsival kellene felvérteznetek magatokat, hogy végre már igazán meginduljon a párviadal. De ti olyan nyugodtan és ráérősen írtok, mintha az ortodox-keresztény részvényeknek 100 százalékos ázsiójuk lenne, mintha a filozófia árja olyan nyugodtan és ráérősen folydogálna egyházi gátjai között, mint a skolasztikusok korában, mintha a dogmatika holdja és az igazság napja közé nem tolakodott volna be a szemtelen föld, szörnyű holdfogyatkozást okozva. Hát nem veszitek észre, hogy vihar száguld át az erdőkön és kicsavarja az összes kiszáradt fákat, hogy a régi, ad acta tett ördög helyett életre kelt a kritikai-spekulatív ördög és óriási serege van? Hiszen mi naponta dévajul és gúnyosan kihívunk benneteket, hát érezzétek már meg a szúrást vastag bőrötökön – persze, 1800 éves és valamelyest elkérgesedett – és szálljatok harci ménre. De mind a tieitek, Neander, Tholuck, Nitzsch, Bleek, Erdmann és mit tudom még kicsodák, mind olyan puha, érzelmes fickók, akiknek a kezébe ugyancsak furcsán illenék a kard, ezek mind olyan nyugodt és megfontolt emberek, úgy rettegnek a botránytól, hogy semmit sem lehet kezdeni velük. Hengstenbergben és Leóban még legalább van valami kurázsi, de Hengstenberget annyiszor kiütötték már a nyeregből, hogy egészen megbénult, Leónak pedig a hegelencekkel[51] folytatott utolsó verekedésben kitépték az egész szakállát, úgyhogy most nem is mutatkozhatik illő módon. Egyébként Strauss egyáltalán nem járatta le magát, mert ha néhány évvel ezelőtt még azt hitte, hogy „Leben Jesu"-ja nem sérti az egyház tanítását, akkor persze, anélkül, hogy bármi engedményt tenne, előadhatta volna „Az ortodox teológia rendszeré"-t, mint ahogyan egynémely ortodox is tart előadást „A hegeli filozófia rendszeré"-ről; ha azonban, miként a „Leben Jesu" mutatja, csakugyan azt hitte, hogy nézetei egyáltalában nem sértik a dogmatikát, akkor mindenki előre tudta, hogy mihelyt komolyan foglalkozik a dogmatikával, el fog szakadni ezektől a gondolatoktól.[160] Hiszen nyíltan ki is mondja a „Dogmatik"-ban, mit tart az egy-

* IV. Frigyes Vilmos – *Szerk.*

ház tanításáról. Egyébként nagyon helyes, hogy Berlinben telepedett le, mert ott a helye, és ott nagyobb hatást érhet el szóban és írásban, mint Stuttgartban.

Hogy mint költő lecsúsztam, azt több oldalról tagadják; egyébként Freiligrath nem költészeti, hanem irányzati okokból és helyszűke miatt nem nyomatta ki verseimet. Először is ő nem éppen liberális, másodszor meg a versek túl későn érkeztek oda; harmadszor olyan kevés volt a hely, hogy az utolsó ívekre szánt költemények jelentékeny részét törölni kellett. Egyébként N. Becker Rajna-dala valóban egészen közönséges dolog, és már annyira lecsúszott, hogy egyetlen újságban sem lehet többé dicsérni. Akkor már R. E. Prutz „Rhein"-je mégiscsak egész más. És Becker egyéb versei is sokkal jobbak. A fáklyásmenetkor mondott beszédénél zavarosabbat sohasem hallottam. A királyok kegyének jeleiből nem kérek[340]. Mire valók ezek? Egy rendjel, egy arany burnótszelence, egy díszserleg egy királytól – ez manapság inkább szégyen, mint megtiszteltetés. Mi nem kérünk az effféléből, és hálistennek, biztosítva is vagyunk vele szemben, mert amióta E. M. Arndtról szóló cikkemet közzétettem a „Telegraph"-ban*, még Bajorország őrült királyának** sem fog eszébe jutni, hogy ilyen bohóccsörgőt akasszon rám vagy a szervilizmus bélyegét üsse a hátsófelemre. Minél aljasabb, minél csúszómászóbb, minél szervilisebb valaki manapság, annál több rendjelet kap.

Mostanában dühödten vívok és legközelebb mindnyájatokat összeaprítalak. Az elmúlt négy hétben itt két párbajom volt, az első visszalépett, visszavonta ugyanis az „ostoba fiú" kijelentést, amelyet odavágott nekem, miután felpofoztam, s most megtorlatlanul rajta van a pofon; a másikkal tegnap verekedtem meg és remek vágást mértem a homlokára, szépen felülről lefelé, kitűnő prím volt. Farewell.***

F. Engelsed

Bréma, 1841. II. 22.

---

* Lásd 110–122. old. – *Szerk.*

** I. Lajos – *Szerk.*

*** Ég veled. – *Szerk.*

43

Marie Engelshez
Mannheimba

Bréma, 1841 március 8.

Kedves Marie!

„Kiváló tisztelettel alázatos szolgája", ezek voltak az utolsó szavai egy üzleti levélnek, amellyel mai irodai működésemet befejeztem, hogy – hogy – hogy – nos, miképpen tudnám a legékesebben kifejezni magam? Ej mit, versek nem jönnek a tollamra, a legjobb, ha egyenesen kimondom – hogy neked írjak. De minthogy még az ebéd megemésztésével vagyok elfoglalva, nincs időm rá, hogy sokat gondolkozzam, hanem azt kell írnom neked, ami éppen eszembe jut. Első gondolatom azonban egy szivar, amelyre rögtön rá is gyújtok, mihelyt őfelsége eltávozott. Őfelsége ugyanis az öreg*, aki azért kapta ezt a címet, mert elhatároztuk, hogy gyakoroljuk magunkat az udvari stílusban. Egészen bizonyos ugyanis, hogy egyszer még csupa miniszter és titkos kamarás lesz az egész Leupold-irodából. Ne lepődj meg, ha fekete frakkomon az arany kulccsal látsz – akkor persze éppolyan hajlíthatatlan leszek,

mint eddig egész életemben voltam, a bajuszomat pedig semmiféle király kedvéért nem vágatom le. Most megint virágjában van, szépen nő, és ha tavasszal abban az élvezetben lesz részem, hogy téged Mannheimban megvendégelhetlek – amit nem kétlek –, megbámulhatod dicsőséges voltát.

Richard Roth ma egy hete elment innen, nagy útra indult, Dél-Németországba és Svájcba. Hálistennek most már én is elhagyom ezt az unalmas fészket, ahol semmi mást nem lehet tenni, csak vívni, enni, inni, aludni és gürcölni, voilà tout**. Nem tudom, hallottad-e már, hogy április végén Apával valószínűleg Itáliába utazom, s ez alkalommal megtisztellek látogatásommal. Ha rendesen viselkedel, talán viszek is neked valamit, de

* Heinrich Leupold – *Szerk.*

** – ez minden – *Szerk.*

ha felfuvalkodott vagy és fenn hordod az orrod, akkor jól elverlek. Akkor sem fogod kikerülni a jogos büntetést, ha megint olyan képtelenségeket írsz, mint utolsó előtti leveledben az edzésről*, amivel nyilván ugratni akartál. Örömmel vettem tudomásul, hogy ez a „Stabat mater"[257] Pergolesétől van; mindenképpen szerezz nekem egy példányt a zongorakivonatból az összes énekszólamokkal, mégpedig olyat, amelyben az egyidejűleg énekelt és játszott részek egymás fölött vannak, mint az operák zongorakivonataiban. A tenor és a basszus jutott éppen eszembe, de Pergolese „Stabat mater"-ében nyilván nincsenek ilyenek; ellenben több szoprán és alt lesz benne. Nem baj.

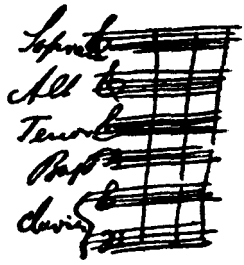

Ha tavasszal csakugyan eljutok Milánóba[158], akkor ott találkozom Rothtal meg az elberfeldi Wilhelm Blankkal, és aztán kedélyes életet élünk majd török dohány és Lacrime di Christo[341] mellett. Hadd emlegessék meg az olaszok még fél év múltán is azt a három vidám németet – ilyen híresek akarunk lenni.

Igen jót mulattam ártatlan farsangotok leírásán. Szerettelek volna látni. Itt nem volt nagy vígadás, csak néhány unalmas álarcosbál, amelyeken nem jelentem meg. Berlinben is szörnyen botrányosan folyt le a farsang. Még mindig a kölniek értenek hozzá a legjobban.

Egy dologban mégis hátrányban vagy velem szemben – ma, szerdán, március 10-én, te nem hallhatod Beethoven c-moll szimfóniáját, én pedig igen. Ez meg a „Simfonia eroica" a kedvenc darabjaim. Csak gyakorold jól Beethoven szonátáit és szimfóniáit, hogy aztán ne valljak szégyent veled. De én nem a zongorakivonatot hallgatom, hanem teljes zenekarral.

Március 11.

Micsoda szimfónia volt az tegnap este! Ilyet még életedben nem hallottál, ha ezt a remekművet még nem ismered. Az a kétségbeesett meghasonlottság az első tételben, az az elégikus fájdalom, az a lágy szerelmi panasz az adagióban, és a szabadságnak ez a hatalmas, fiatalos kürtharsogása a harmadik és a negyedik tételben! Ezenkívül tegnap még egy siralmas francia is hallatta a hangját, valami ilyesmit énekelt:

* V. ö. 468. old. – *Szerk.*

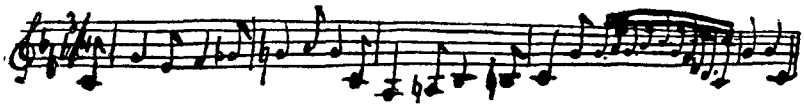

és így tovább, semmi dallam, semmi harmónia, siralmas francia szöveg és az egésznek „L'Exilé de France"* volt a címe. Ha minden Franciaországból száműzött ilyen macskanyávogást csap, akkor sehol sem kellenek majd. Ez a fráter egy „Le toréador", vagyis „A bikaviador" című dalt is énekelt, ebben folyton-folyvást visszatért ez a refrén: „Ó, mint szeretem Spanyolországot!" Ez, ha lehet, még szánalmasabb volt, és szintén hol kvintekben szökellt, hol kromatikus futamokban görnyedezett, mintha hasfájást akarna érzékeltetni. Ha befejezésül nem következik a nagyszerű szimfónia, akkor megfutottam volna és otthagytam volna ezt a károgó varjat, mert szánalmasan erőtlen baritonja volt. Egyébként legközelebb küldj jobban összehajtott leveleket nekem. Az ilyen forma nagyon célszerűtlen és ízléstelen, ilyennek vagy ilyennek kell lennie, ügyelj erre.

Semper Tuus**

Friedrich

* – „A Franciaországból száműzött" – *Szerk.*

** Mindig a tiéd – *Szerk.*

44

Marie Engelshez
Mannheimba

Mért nem írtál nekem Brémába?[342] Egyáltalán nem érdemled meg, hogy most még írjak neked, de ezúttal kivételt teszek és néhány sorral megörvendeztetlek mannheimi elhagyatottságodban. Átköltöztettek a régi szobám melletti szobába, az most zeneszoba lett, s itt most csupa olasz könyv közé temetkezem el, és időnként felállok, hogy egy-egy csörtét vívjak Hermann-nal* vagy Adolffal**. Az imént éppen Augusttal***, Hermannnal és Bernharddal° vívtam, s ezért kissé reszket a kezem, így ma nagyon rossz és tudóshoz illő a kézírásom. Tegnap, amikor Vohwinkelben voltunk, majdnem mindenkivel találkoztam, akivel azelőtt együtt jártam a gimnáziumba.

Az idő nagyon szép, s nekem ma még egy szörnyen unalmas látogatást kell tennem Wemhöneréknél. Emilnek°° átadom majd üdvözletedet. Luise Snethlage meg felcsípte magának Hermann Siebelt és láthatóan igen jól érzi most magát. Egyébként Barmenban minden egészen a régi, és már csak irántam való kötelességed mielőbbi teljesítését akarom a lelkedre kötni.

Friedriched

Barmen
[18]41 április 5.

---

* Hermann Engels – *Szerk.*
** Adolf von Griesheim – *Szerk.*
*** August Engels – *Szerk.*
° Talán Bernhard von Haar, Engels anyjának öccse – *Szerk.*
°° Emil Wemhöner – *Szerk.*

45

Marie Engelshez
Mannheimba

[Barmen, 1841 május eleje]

Kedves Marie!

Tegnap este elkezdtem levelet írni neked, de nem jutottam tovább három sornál, azt meg Anna* levágta, hogy a papírt felhasználhassa. Mindkét leveledet megkaptam, a brémait is, amely szép utazást tett. Egyébként meglehetősen szárazon telnek itt napjaim, hacsak hébe-hóba nincs valami vacsora némi májusi bóléval, vagy ünnepélyes sörivászat, kocsmázás vagy ha nem zuhog az eső patakokban. A legjobb mindebben, hogy egész nap dohányzom, ami kétségkívül magasztos, megfizethetetlen élvezet. Brémából a ládámmal még néhány nagyon csinos munkát kaptam, egy szivartartó kosárkát, hamutartót, pipabojtot stb. Apa Engelskirchenbe ment, most az ő hálóköntösében a hosszú pipával ülök a polcánál és egy kiadósat füstölök. Nyolc-tíz nap múlva valószínűleg elindulunk Milánóba[158], csak jó időnk legyen! Ma megint veszettül esik az eső. Kíváncsi vagyok, hogyan fejlődtél Mannheimban, még mindig a régi sovány, ostoba csirke vagy-e, vagy újabb bolondságokat sajátítottál el? Olykor-olykor Anna is bolondosan viselkedik és idétlenkedik, minden harmadik szava: „Og, Drikes!"[343] Hermannban* ragyogó hajlam fejlődik ki a hipochondriára, képes sokszor naphosszat elüldögélni a világ legegykedvűbb ábrázatával, lefittyedt szájjal és egy szót sem szólva. Ha aztán hirtelen rájön a bolondóra, szinte kibújik a bőréből. Emil* még mindig utolérhetetlen a félreértésekben. Hedwignek* némi önfejűségtől eltekintve igen kevés a határozott jellemvonása. Rudolf* éppen olyan, mint Hermann volt, a nap egyik felét elábrándozza, a többi idejében ostoba csínyeket követ el. Legnagyobb élvezete az, ha adok neki egy vívótőrt, s aztán kiütöm az ökléből. A kis Elise* jelentékeny személyiség lesz majd, most azonban még jelentéktelen. A szeretetreméltóság csírái mutatkoznak benne, s végül mindnyájatokat

* Engels testvérei – *Szerk.*

kiüt a nyeregből. És én? nos, én talán érdekesen festenék, ha mostani zsenge bajuszom helyett még megvolna hajdani brémai bajuszom és hosszú hajam.

Ennyi mára elég neked, majd Milánóból írok, ha esős időnk lesz ott.

Friedriched

46

Marie Engelshez

Mannheimba

[Barmen, 1841 augusztus vége]

Kedves Marie!

Ha már mindenképpen írnom kell neked, akkor előre meg kell mondanom, hogy nem fogok sokat írni, mert itt semmi sem történik. Esküvők, látogatások, nos hát, ezekre elmegyek, eszem-iszom, de hogy utána hosszasan pletykálkodjam erről, arra képtelen vagyok. Nem is szoktál hozzá tőlem ilyesmihez. Most jóformán egész nap fenn ülök a szobámban, olvasok és füstölök, mint egy gőzgép kéménye, annyit vívok, hogy elpattannak a pengék, és úgy szórakozom, ahogy tudok. A gyalázatosan komisz idő szinte kétségbe ejt, nem lehet átmenni Elberfeldbe úgy, hogy ki ne tennők magunkat a háromszori bőrigázás veszélyének. Sajnos Barmen és Elberfeld között csak egyetlen állomás van, ahova be lehet húzódni, ha nagyon elromlik az idő, tudniillik a söröző. Itt pedig egy pohár sör 2 ezüstgarasba kerül. Egyébként semmi sem halad, inkább hátrafelé megy minden. Berlini utazásomról[344] még nincs szó, ráér, én nem törődöm semmivel, hadd csinálják a többiek. Ha több levelet akarsz kapni tőlem, akkor jelentkezz és írj valami szépet.

Bátyád

Friedrich

47

Marie Engelshez
Mannheimba

Kedves Marie!

Anya azt állítja, hogy legutóbb csak egy válaszra sem méltó irkafirkát küldtem neked, nem pedig levelet, s mivel te nem válaszoltál az említett irkafirkára, nagy sajnálatomra szinte azt kell hinnem, hogy te is ezen a véleményen vagy. Egyébként meg kell mondanom, hogy ezt az eljárást nagyon sértőnek, ha ugyan nem bántónak találom, és ma este csak azért írok neked levelet, mert jó hangulatban vagyok és nem akarok civakodást kezdeni veled; bizonyos, hogy nem érdemled meg a levelet. Azonkívül Anyának teszek vele a szívességet, s most tudod, hogy kinek köszönheted ezeket a sorokat. Most körülbelül hat hete vagyok itt és sok dohányt elszívtam és jócskán tanultam, bár magasabb régiókban azt állítják, hogy semmit sem csináltam. 8–14 nap múlva mindenesetre bizonyára Berlinbe utazom[344], hogy ott eleget tegyek állampolgári kötelességemnek, vagyis ha lehet, megszabaduljak a katonaságtól, és aztán visszatérjek Barmenba. Hogy hogyan végződik, azt majd meglátjuk.

Szombatra és vasárnapra kirándulást terveztünk Altenbergbe, de semmi sem lesz belőle, mert Blank és Roth nem jöhet; gondolkoznom kell, nem tudunk-e valami mást csinálni. Most jut eszembe, hogy egyszer ismét elmehetnék a Beienburghoz, mert már rég nem voltam ott.

Tegnap Anya Augustéknál* kávézott és ott megállapította, hogy Julie Engels kisasszony igen csendes. Mathilde Wemhöner kisasszony viszont nagyon beszédes volt. Bizonyos következtetéseket magad is levonhatsz belőle.

Egyébként úgy találom, hogy Anna** igen vidám, Emil** szépen halad a tréfacsinálásban, Hedwig** nagyon elszemtelenedik, Rudolf** meg ugyanazt csinálja, amit Hermann** csinált ilyen kölyök korában, egyébként Elise** nagyon kényeskedik.

---

* August Engels családja – *Szerk.*

** Engels testvérei – *Szerk.*

Apához írott angol nyelvű leveled, amelyet ma olvastam, egészében jó volt, néhány goromba hibát kivéve.

Du reste*,

bátyád

Friedrich

Barmen, [18]41 szept. 9.

Egy szép történet, amelyet Ida** kérője, az istenek gyermeke, Albert Molineus mesélt el egy francia jelenlétében: Nos, *Szent Péter**** ott állt a mennyek kapujában, és Weinbrenner, a zenész, megszólította Köttgen elberfeldi festőt: Nos, Köttgen, Ön nem szól semmit, meséljen már valamit nekünk. Mire Köttgen azt mondja: Nos hát, ma éjjel csodálatos álmom volt. Mi volt az? – kérdi Weinbrenner. Hát – mondja Köttgen – azt álmodtam, hogy a mennyország kapujában állok. Ott vannak az összes híres művészek, Meyerbeer, Horace Vernet stb. Végül Meyerbeer kopog a kapun. Péter szól: Ki van itt? „Meyerbeer". Művészek nem jöhetnek be ide – mondja Péter. Aztán Horace Vernet jön. Ki az? – mondja Péter. „Horace Vernet". Művészek nem jöhetnek be ide – mondja Péter. Akkor jött Weinbrenner. Mi van? – kérdi Péter. Én Weinbrenner vagyok. Erre azt mondja Péter: Tessék, lépjen be.

A csattanó: tehát Weinbrenner nem művész, de ezt persze kihagyta az okos fiatalember, aki olyan jól beszélt franciául. Most már te is tudod, milyen népség töri magát azért a megtiszteltetésért, hogy a jövőben rokonod lehessen.

Friedrich

* – Egyébként – *Szerk.*

** Ida Engels – *Szerk.*

*** *Az eredeti (francia) szövegben mindenütt Saint-Pétrus áll* (Saint Pierre helyett). – *Szerk.*

Friedrich Engels egyéves önkéntes korában
(Berlin 1841)

1842

48

Marie Engelshez
Mannheimba

Berlin[344], 1842 január 5. [—6.]

Kedves Marie-m!

Leveled roppantul megszégyenítőleg figyelmeztetett arra a rég elmulasztott kötelességemre, hogy levelet írjak neked. Valóban gyalázatos dolog volt tőlem, és bűnöm nem is mentegethető. Ezért most rögtön nekiülök és válaszolok tegnapelőtt érkezett kedves leveledre. Tegnap ágyúkórságot kaptam. Reggel ugyanis nagyon rosszul voltam és gyengének éreztem magamat, aztán gyakorlatozásra vezényeltek ki és az ágyúnál majdnem elájultam, erre eltávoztam és délután csúnya lázam volt; ma reggel már jobban éreztem magam, de a gyakorlatozás még nem ment valami jól, azóta azonban meglehetősen rendbejöttem, és kértem kétnapi betegszabadságot hurutos ágyúkórság miatt, s remélem, addigra ismét úgy leszek, hogy kellőképpen tudom majd huzigálni a csőkefét. Erről egyébként ne írj semmit haza, semmi értelme. Mit gondolsz, mit rendelt nekem a doktor az ágyúkórságra? Egy pohár puncsot lefekvés előtt, nem is rossz orvosság, ugye? Láthatod ebből, hogy egy századfelcser sokkal többet ér, mint pl. dr. Reinhold, összes flastromaival és kőrisbogaraival, piócáival stb. együtt, bár korántsem kell annyi mindent tudnia. Nálunk azonban csupa radikális szert alkalmaznak, csupa orvosi nagyágyút, bombákat, gránátokat és 24-fontosokat. Receptjeink igen egyszerűek, és én Brémában folyton ezekkel kúráltam magam. Először sör, ha az nem használ, akkor puncs, ha az sem használ, akkor egy korty rum, ennek már használnia kell. Hát ez a tüzérségi medicina! Azt hiszem egyébként betegre kacagtad volna magadat, ha látsz zubbonyban és a vastag, hosszú csőkefével a markomban a hatfontos mellett állni és a kerék körül ugrálni. Az uniformisom egyébként nagyon szép, kék, fekete gallérral, rajta két széles sárga csík, és sárga csíkos fekete hajtókával meg piros bélésű zubbonyszárnyakkal. Hozzá a fehér szegélyű piros váll-lapok — mondhatom, pompásan fest, kiállításon is

mutogathatnám magam. A múltkor cudarul megzavartam vele Rückertet, a költőt, aki most itt van. Amikor ugyanis előadást tartott, egészen közel ültem le eléje, és a szegény fickó folyton a fényes gombjaimat nézte, s egészen elveszítette a fonalat. Amellett mint katonának megvan az az előnyöm, hogy sehol sem kell kopogtatnom, ha bemegyek valakihez, köszönnöm sem kell vagy meghajolnom. Egyszer valaki a kapitányhoz ment, és kardja hüvelyével akaratlanul megkoppantotta az ajtót; ezért nyolcnapi fogdát kapott, mert a kapitány azt állította, hogy kopogott. Látod, micsoda fenegyerek lett belőlem, ráadásul nemsokára főtüzér leszek, ez olyan tiszthelyettes-féle, és arany paszományt kapok a hajtókámra; tisztelj hát kellőképpen. Ha ugyanis főtüzér leszek, az egész porosz hadsereg minden közlegényének parancsolhatok és minden közlegény köteles szalutálni nekem.

Mit fecsegsz össze annyit a leveledben az öreg Fritz Wilmről*, meg a fiatal Fritzchen Wilmchenről**? Ti, fehérnépek ne avatkozzatok be a politikába, nem értetek hozzá. De mert annyira szeretnél hallani valamit drága Felséges Uradról, hát elmondom neked, hogy Őfőmagassága e hónap 16. napján Londonba fog utazni, hogy keresztvíz alá tartsa Ő királyi Fenségét, a kis angol királyi herceget***, visszafelé talán Párizsba megy, de Kölnbe mindenképpen, tavasszal Őfelsége legfelségesebb sógorának, Oroszország cárjának° ezüstlakodalmát fogják megünnepelni Pétervárott, aztán a nyáron Potsdamban fog szórakozni, az őszt pedig a Rajnánál tölti, télre aztán Charlottenburgban szórakozik. Most pedig előadásra kell mennem.

1842 január 6.

Ma reggel kiköltöztem az elülső szobából a hátsóba, mert az elülsőt kiadták egy földimnek, egy Köln környékéről való jogásznak, s amellett nehezen fűthető. Furcsa ez; ez a hátsó szoba nagyobb, mint az elülső, és egy kis tűz mégis eléggé bemelegíti, az elülső viszont jéghideg. Az elülsőben a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudtam elérni, hogy a jégvirágok leolvadjanak az ablakról, itt hátul azonban öröm nézni, hogy a nyolc nap alatt ráfagyott ujjnyi vastag jég úgy olvad le, mintha tavasz volna, és vidáman tekint be a tiszta kék ég, amelyet a szobából olyan sokáig nem láthattam. Megint látható a taplósok (így nevezzük a gyalogosokat) második gárdaezredének laktanyája, az egész állatorvosi iskola és környéke.

* III. Frigyes Vilmos – *Szerk.*
** IV. Frigyes Vilmos – *Szerk.*
*** Edward – *Szerk.*
° I. Miklós – *Szerk.*

Van itt egy rajnai vendéglő, kaphatók benne összes kedves hazai ételeink, amelyeket egyébként senki sem ismer itt. Minden szombaton este krumplis lepényt eszünk és egy bögre kávét iszunk hozzá. Tegnap almát krumplival ettem. A mi öreg kacsalevesünk, amelyre még bizonyára te is jól emlékszel, jelentős szerepet játszik. Aztán még rengeteg más is, ami most nem jut eszembe. Ma délben savanyúkáposzta és disznóhús van, már előre örülök neki. A vendéglős múltkor kolbásszal és hajdinakásával is akart kedveskedni nekünk, de ez nem sikerült, mert itt nem lehet hajdinalisztet kapni, s burgonyafánkot sem tudnak sütni, pedig már rég fenjük rá a fogunkat.

Nagyon szép! A nap egész barátságosan kezd sütni, s ez nagy örömmel tölt el. Így ebéd után sétálni megyek majd, s mivel Schelling ma este nem ad elő, az egész este az enyém, most aztán jócskán és zavartalanul dolgozhatok.

Az itteni színház nagyon szép, pompásak a díszletek, kitűnőek a színészek, de az énekesek többsége rossz. Ezért ritkán is megyek operába. Holnap új darabot játszanak, Werder „Columbus"-át.[345] Columbus az, aki Amerikát felfedezte, Werder pedig professzor az itteni egyetemen, ő az, aki a tagadás mélységét felfedezte. Valóban, valóban, én mondom neked, hogy *holnap tele lesz a színház, s ehhez magam is hozzájárulok.* Két felvonás a tengeren játszódik, egy hajón, azt mondják, ez nagyon érdekes látvány.

Itt látsz engem uniformisban, amint köpenyemet igen romantikusan és festőien, de szörnyen szabályellenesen panyókára vetve viselem. Ha így mennék ki az utcára, minden percben az a veszély fenyegetne, hogy áristomba csuknak, ami egyáltalán nem kellemes dolog. Mert ha az utcán csak egy zubbonygombom vagy gallérkapcsom is nyitva van, bármelyik tiszt vagy tiszthelyettes áristomba küldhet. Láthatod, hogy veszélyes dolog katonának lenni, még békében is. A legszebb az, hogy minden négy hétben templomba kell mennünk, de eddig még mindig meglógtam róla, csak egyszer nem; akkor ugyanis már egy órával előbb az udvaron kell állni a tollforgóval díszített nehéz csákóban, s aztán alaposan átfagyva ér az ember a jéghideg templomba, ahol semmit sem hall a prédikációból, olyan rossz az akusztika. Nem szép? Írj hamarosan megint.

Bátyád

Friedrich

A levélzáró nem a legjobban tart.

49

Marie Engelshez
Mannheimba

Kedves Marie!

Ez a finom kis levélpapír*, amelyet, miután egy fél évig hevert mappámban, most előveszek és neked ajánlok fel, remélhetőleg kárpótolni fog azért, hogy – bűnbánóan elismerem – olyan hosszú ideig várattalak. Hösterey úr rendben átadta nekem levélkédet, minekutána Őmagassága az osztrák vámőrök elől a nadrágzsebébe rejtette, amiért Őelőkelősége elnézésemet kérte, mégpedig igen szép németséggel. Most már nem bírja el a lelkiismeretem, hogy tovább várassalak, hát írok. Mit? Nos, azt még nem tudom. Azt, hogy ma reggel 8 órától fél tizenkettőig a díszmenetet gyakoroltam? Hogy azalatt az alezredes úr nagyon jelentékeny orrát szemléltem? Hogy vasárnap templomi díszkivonulásunk lesz? Hogy a jó szivarjaim elfogytak, és hogy Wallmüllernél néhány napja nagyon rossz a sör? Hogy most el kell mennem néhány bögre gyömbérért, amelyet Snethlagéék részére rendeltem? Igen, ennyi történt. Tehát holnap folytatom.

Ma, vagyis pénteken, április 15-én folytatom. Az idő sokkal szebb. A házam előtt egész tömeg bérkocsi áll, itt van az állomáshelyük. A kocsisok rendszerint részegek és jól elszórakozom rajtuk. Ha tehát egyszer ki akarnék kocsizni, nagyon kényelmesen megtehetem. Egyáltalán egész kellemes a lakásom, az első emeleten, előkelően bútorozott szobában, elülső falán három ablak, köztük csak keskeny pillérek, úgyhogy nagyon világos és barátságos.

Tegnap, miközben ezt írtam, megzavartak. Ma azt az örvendetes hírt közölhetem veled, hogy holnap alkalmasint nem lesz díszszemlénk, mert Őfelsége a király Őfőmagasságának** Potsdamba és Brandenburgba méltóztatott menni. Ez nekem igen kellemes, mert igazán nincs kedvem holnap

---

* A levélpapír bal felső sarkán színes kép van: piros rózsa bimbókkal és levelekkel. – *Szerk.*

** IV. Frigyes Vilmos – *Szerk.*

azon az átkozott palotatéren kódorogni. Ilyen módon remélhetőleg teljesen megússzuk a díszszemlét. Azonkívül nagyon kellemesen gyakorlatozunk az úgynevezett Grützmacheron, egy igen nagy téren, ahol térdig süppedünk a homokba, és amelynek megvan az a jó tulajdonsága, hogy elektromos. Ha tehát odamegy a tizenkettedik gyalogos gárdatüzérszázad, amelyben szolgálok és amely szintén elektromos, de negatív, akkor a pozitív és a negatív elektromosság összeütközik, botrányt és zavart csinál a levegőben, és odavonzza a felhőket. Legalábbis másként nem tudom megmagyarázni magamnak, hogy miért esik vagy havazik mindig, ha a századunk kivonul a Grützmacherra. Egyébként négy hete főtüzér* vagyok, ha még nem tudnád, paszományt meg zsinórt viselek és kék gallért piros szegéllyel. Ezt te nem érted ugyan, de nem is szükséges, elég, ha azt tudod, hogy főtüzér vagyok.

Bizonyára nem hallottad még, hogy itt volt Liszt úr és zongorajátékával elbűvölte az összes hölgyeket. De a berlini hölgyek annyira megbolondultak, hogy a hangversenyen a szó szoros értelmében összeverekedtek Liszt egyik kesztyűjén, amelyet elejtett, s két nővér – akiknek egyike elvette ezt a másiktól – emiatt örökre ellensége lett egymásnak. Azt a teát, amelyet a nagy Liszt meghagyott egy csészében, Schlippenbach grófnő beletöltötte a kölnivizes üvegcséjébe, miután a kölnivizet kiöntötte belőle a földre; azóta ezt az üvegcsét lepecsételve örök emlékként őrzi az íróasztalán és minden reggel gyönyörködik benne, amint ez egy nemrég megjelent karikatúrán látható. Olyan hűhó volt, mint még soha. A fiatal hölgyek törték magukat érte, de Liszt egyáltalán rá sem hederített egyikükre sem, s inkább pezsgőzött néhány diákkal. De minden házban ott látható a nagy, a szeretetre méltó, a mennyei, a zseniális, az isteni Liszt néhány képe. Én is készítek neked róla egy képmást: Íme Liszt, a kamcsatkai hajviselettel. Egyébként 10 000 tallért bizonyosan keresett itt és szállodai számlája 3000 tallérra rúgott. Nem is számítom, amit még ezenkívül elmulatott. Én mondom neked, legény ez a talpán. Naponta megiszik húsz csésze kávét, csészénként négy lat kávéval, tíz üveg pezsgőt, s ebből meglehetős biztonsággal arra lehet következtetni, hogy állandóan bizonyos mámorban él, mint ahogy ez be is igazolódott. Most Oroszországba ment, és kérdéses, hogy ott is annyira bolondulnak-e majd érte a hölgyek.

* V. ö. 484. old. – *Szerk.*

Egyébként most el kell mennem és ezért zárom levelem. Ég veled ~~és~~ válaszolj hamarosan.

Bátyád

Friedrich

Berlin, 1842. IV. 16.

Dorotheenstrasse 56

50

Marie Engelshez
Bonnba

Kedves Marie!

Gratulálok a nemes mannheimi intézetből és Jung kisasszony levélcenzúrája alól való elbocsátásodhoz. Nem akartam neked megírni, nehogy még elégedetlenebbé tegyelek, de most már megmondhatom, hogy mindezek az intézetek ostobaságok, és hogy a lányok ott, ha nem olyan szerencsés természetűek, mint te, gyalázatosan félrenevelődnek és hiú kékharisnyákká és kacér hölgyekké lesznek. De hát ez a divat Barmenban, s ellene persze senki sem tehet semmit. Örülj, hogy kinn vagy a klastromból és megint ülhetsz az ablaknál, kimehetsz az utcára és néha bolondságokat is összebeszélhetsz anélkül, hogy bűnödül rónák fel. Annyit azonban mondok neked, hogy ne csinálj ostobaságokat és ne ugorj bele a barmeni meggondolatlanságokba, nevezetesen a meggondolatlan eljegyzésbe. A nemes ifjúság megint eszeveszetten rohan házasodni, és olyan vakok, hogy az egyik túltesz a másikon. Éppen olyan ez, mintha szembekötősdit játszanának, és ahol ketten elkapják egymást, rögtön eljegyzést tartanak és pompásan és boldogságban élnek. Nézd csak meg két unokanővéredet. Luise Snethlage olyan férjet* fogott ki, aki egyébként egész rendes ember ugyan, de már szürke a haja és a szép Ida** is olyat szedett fel, aki szerintem szintén ilyen. Nos, bár sógorom és ezért voltaképpen nem volna szabad megszólnom, de bosszant, hogy nem kérdeztek meg, vajon akarom-e sógoromnak ezt a Saint-Pétrus-t***, ezt az arszlánt, ezt a dandyt, ezt az Albert Molineust, és ezért meg kell szenvednie. Azt mondom neked, hogy ha ilyen kérőre vágyol, szerzek én neked belőlük mindennap egy tucatot is, mégpedig mindennap egy másik tucatot. Nemeslelkűség részemről, hogy egyáltalán eltűrtem az egész dolgot. Legalább tiltakoznom kellett volna.

---

* Hermann Siebel – *Szerk.*

** Ida Engels – *Szerk.*

*** V. ö. 482. old. – *Szerk.*

Még Schornstein is eljegyezte magát, szörnyű! Strücker meg éppenséggel házasember akar lenni, nem furcsa? Kezdek kétségbeesni az emberiség sorsán, embergyűlölő lesz belőlem, ha te is, Marie, te is – de nem, te nem fogsz ilyen fájdalmat okozni bátyádnak.

Megint esik, nagyon egyhangúan. E héten legalább négyszer lettem csuromvizes a haza szolgálatában, kétszer esőtől és kétszer transzspirációtól*, hogy finoman fejezzem ki magamat. Most átmegyek az olvasóba és újságokat olvasok; talán csak nem leszek ott ötödször is vizes?

Adieu**, bátyád

Friedrich

Berlin, 1842 július 2.

* – izzadástól – *Szerk.*

** Isten veled – *Szerk.*

51

Marie Engelshez
Ostendébe

Berlin, 1842 aug. 2. [–8.]

Kedves Marie!

Hosszú levelednek nagyon örültem, és tekintettel a sok keresztben teleírt papírra, a korholó prédikációt nagyon gyorsan átfutottam, s így már nem is tudom, miféle szemrehányásokkal illetsz. Hogy Jung kisasszony kétségkívül nagyon komor arcot vágott, amikor olvasta, hogy Hermann* a bájos intézetet igazi nevén nevezte, vagyis kolostornak, azt el tudom képzelni, sőt azt is, hogy a kisasszony könnyelmű embernek minősítette őt. Szerencsére, nem mindenkinek olyan rossz a véleménye a könnyelműségről, mint egykori bűnlajstrom-vezetőnődnek. És ez jól van így. Különben mi lenne mi kettőnkből, nem igaz? Én is eltűröm, hogy kapitányom** rámförmedjen és lehordjon, s azt gondolom magamban: bánom is én, és fintort vágok mögötte, ha pedig már nagyon komiszkodik, mint a múlt szerdán, amikor a többiek mind kimenőt kaptak, csak nekem kellett – csupán azért, mert a legényem nem mondott le – délben 12 órakor kikutyagolnom a lőtérre és végignéztem, hogyan nem hajtanak végre egy végrehajthatatlan hülyeséget, hát ilyen esetekben beteget jelentek, mégpedig ezúttal fogfájást, s ezzel megszabadultam egy éjjeli meneteléstől és egy kétórás gyakorlattól. Ma sajnos, ismét gyógyultat kell jelentenem. Emellett ha kedvem van, elmegyek sétálni – Berlin nagy város, és a mi századunknál csak három olyan tiszt van, aki ismer engem, igen valószínű tehát, hogy nem találkozom velük, s az egyetlen baj az lenne, ha kiküldenék hozzám a századfelcsert, ez azonban nemigen fordul elő, és legföljebb, ha nem találna otthon, dorgálást kapnék. Bánom is én!

Úgy látszik, roppant tehetséged van ismeretségek kötéséhez. A leányzó négy hétig van Bonnban és máris név szerint ismeri a fél egyetemet, máris felcsípett egy érdekes, sántító diákot, akivel naponta hatszor találkozik! Az érdekes, sántító, pápaszemes, szőke szakállú diák! Biztosan párbajban

* Hermann Engels – *Szerk.*

** von Wedell – *Szerk.*

átlőtték a lábát! Vajon miért sántikál mindig azon az úton? Érdekesen sántít-e, vagy csak úgy közönségesen, mint más sánták? Melyik lábára sántít, a jobb lábára, vagy mind a kettőre? Nem visel véletlenül piros kakastollat a kalapján? Netán nem ő-e a diable boiteux*? Szeretnék közelebbi adatokat megtudni az érdekes, sánta, szakállas, szemüveges, éles pillantású diákról.

Ostendében is folytattad ezt az ismeretségkötést? Nincs-e ott is egy érdekes, sántító flamand, akivel naponta hatszor találkozol a tengerparton? Vigyázz!

Kinn vagyok a kolostorból,
Mozoghatok szabadon már,
Nevethetek, fecseghetek,
S ott állhatok ablakomnál.

Szomorú volt a klastromban
Duennáktól szemmel tartva,
Mindig munka mellett ülve,
Bepréselve, befalazva!

Énekelve jöttek sokszor
Heidelbergből víg legények,
S nem mehettem az ablakhoz,
Tilos volt, hogy rájuk nézzek.

De most íme, szabad vagyok,
Mily öröm e szabadságom.
Szürke, álmos napok után
Viruló életre vágyom!

Először is belebújok
Most azonnal új ruhámba,
S átköltözöm a legvígabb
Pajzán akadémiára.

Poppelsdorf és Königswinter!
Rolandseck és Sárkányszikla!
Nézzétek fogam zománcát,
Szemem csupa tüzes szikra!

* – sánta ördög[346] – *Szerk.*

Fogadok, bár sokan vagytok
Diákok a fakultáson,
Nyolc nap alatt mind tudjátok,
Merre van az én lakásom.

Vendéglős úr, megköszönjed,
Hogy szállást itt nálad vettem,
Azóta ezernyi diák
Issza a sört a kertedben.

Sétálni ha elindulok,
Sűrű tömeg jön mögöttem,
Míg a professzor-lányoknak
Kísérőjük nincsen egy sem.

Nézd uszályom, vidám úrfik
Ott csüngenek kisujjamon,
D'Alviella gróf, Szczepansky,
Kik az italt győzik nagyon!

Diest úr, a mindig szerelmes,
Az én hűséges futárom,
Bunsen nekem dalol, Chapeau
Füttyére lejtem a táncom!

Csak egy dolog okoz gondot;
A tömegtől távol járva,
Mindig egy széparcú diák
Kerül elém sántikálva.

A többinek mind van dolga,
Szolgálatot nálam tesznek,
De ezzel a sántikáló,
Szép diákkal vaj' mit kezdjek?

*

A tengerpart homokjával
Cserélem fel kedves Bonnom;
Diákdalok helyett itt most
Hullámok zúgását hallom.

Franciák és belgák között
Sétálgatok a fövényen,
És akár a kolostorban,
Franciául kell beszélnem.

Itt is gyorsan lett uszályom,
A sétányon kísért engem,
Sőt bekísért a tengerbe,
Ha reggel fürdeni mentem.

Egyébként épp oly jó itt, mint
Bonnban, nincs okom panaszra,
Jó a lakás, jó az étel,
Elviselhető a gazda –

Csak egy a baj: Azok között,
Kik itt vannak, sose látok
Ó, jaj nekem, egy érdekes,
Sántikáló szép diákot!

Ugye, igazán a szívedből szól ez a vers? Majd meg is zenésítem, hogy elénekelhesd. De a kompozíciót csak legközelebbi leveledre kapod válaszként, máskülönben kétségkívül elkényeztetnélek ilyen gazdag ajándékkal. Nekem pedig más dolgom is van, mint hogy folyvást megénekeljelek, ez csak egy kimagaslóan hosszú levél jutalmaként engedhető meg.

Igyekezz, hogy Ostendében megtanuld a flamand vagy a németalföldi nyelvet, ez nagyon otromba beszéd, de megvannak az előnyei és mindenesetre nagyon mulatságos. Ha tudod még a plattdeutschot, akkor nagyjából meg kell értened a flamandot.

Most van egy kutyám is, a barmeni August Bredttől kaptam, amikor elment innen. Helyes, fiatal spániel, sokkal nagyobb, mint a nemes Mira, és teljesen bolond. Nagy tehetséget mutat a kocsmázáshoz, este, ha vendéglőben étkezem, mindig ott ül mellettem és megköveteli a részét, vagy végiglátogat mindenkit, aki ott van. Kiválik teljesen láthatatlan nyakörvével is.

Kitűnően tud úszni, de túl bolondos ahhoz, hogy mutatványokat tanuljon. Egyre mégis megtanítottam: ha azt mondom neki: „Névtelen (így hívják), ez itt arisztokrata", akkor határtalanul dühös lesz arra, akit mutatok neki, és szörnyen megmorogja.

Az idén minden jel szerint kitűnő rajnai borok fognak teremni, a grünebergi azonban gyalázatosan rosszul sikerült. Ismered a grünebergit? A grünebergi lausitzi szőlő, csak homokon nő és sohasem terem jó gyümölcsöt, csak nagyon nedves esztendőben; a szőlőszemek akkor érettek, amikor már nem olyan kemények, mint a kő, hanem mint a fa, vagyis ha késsel beléjük lehet vágni. Gőzgéppel préselik, és úgy számítják, hogy 100 szem kipréseléséhez körülbelül tizenkét lóerő kell óránként. A legjobb grünebergi bor anno 40-ben termett. Hordóban nem lehet tárolni, mert szétmarja a fát; ha jó, akkor meg kell enni egy tucat gombostűt és inni rá egy pohár grünebergit, s ha a tűk öt percen belül nem olvadnak fel és nem tűnnek el, akkor a bor nem ér semmit. Nagyon tartós hatása van, mert ha csak egyetlen kortyot iszik is az ember, utána négy hétig sebes a torka. Olyan finom zamata van, hogy csak a szakértő tudja megkülönböztetni illatát az ecetétől. E nemes ital ízéhez a választóvíz és a borecet keveréke áll a legközelebb. Egyébként most ennyi elég neked, még Anyának is kell írnom. Adieu*,

bátyád

Friedrich

Berlin, 1842 aug. 8.

* – Isten veled – *Szerk.*

MELLÉKLETEK

I

Friedrich Engels születési bizonyítványa

(Kivonat a barmeni születési anyakönyvből)

659. sz. Friedrich Engels születése, 1820 november 28-án.

Az ezernyolcszázhuszadik évben, december ötödikén délután fél négy órakor megjelent előttem, *Peter Wichelhausen*, Barmen egyesített község helyettes polgármestere előtt *Friedrich Engels* úr, kereskedő, aki a Brucher Rottén lakik, azzal a bejelentéssel, hogy kedden, november hó huszonnyolcadikán este kilenc órakor feleségétől, *Elisabeth Francisca Mauritzia*, született *van Haar* asszonytól egy fiú nemű gyermeke született, akinek a *Friedrich* keresztnevet adta.

Ezen aktusnál tanúk voltak: *Peter Gottfried Schmits* úr, huszonhat éves, titkár, aki a Gemarkén lakik, és *Johann Jacob Helmes* úr, harminckét éves, titkár, aki a Werther Rottén lakik.

Felolvasás után aláírásukkal ellátták a jelenlevők:

Friedrich Engels *Jac. Schmits* *J. Helmes* s. k.

A helyettes polgármester:
Wichelhausen s. k.

2

Friedrich Engels keresztlevele

(Kivonat az elberfeldi evangélikus egyházközség keresztelési anyakönyvéből)

1821 január. Megkereszteltetett 18-án Unter-Barmenban

24. sz. – [Született] november 28-án este kilenc órakor. *Friedrich*, a Bruchban lakó *Friedrich Engels* úr, kereskedő és *Elisabeth Mauritzia Francisca*, szül. *van Haar* asszony törvényes fia.

A keresztszülők id. *Caspar Engels* úr és *Francisca Christina van Haar*, szül. *Snethlage* asszony.

3

Id. Friedrich Engels levele feleségéhez Hammba

Barmen, 1835 augusztus 27. csütörtök este.

Kedves Elise!

Épp az imént hozták tegnap írt leveledet, amelyből látom, hogy jó atyád állapota még mindig változatlan, sőt úgy látszik, némileg javul is. Ne ámítsuk magunkat állapota felől; ha látszólag magához tér is fizikuma és erőre kap, gyógyulása csak nehezen képzelhető el; a betegség hosszadalmasabb lesz, míg egy újabb roham be nem következik. Jó Apánk Isten kezében van; jó neki és nekünk is, hogy oly nyugodtan rábízhatjuk őt a mennyei Atyára.

Vasárnap, 23-án levelet adtam postára neked. Vajon megkaptad-e? Nem teszel említést róla. Már tegnap szerettem volna ismét írni neked, de nem jutottam hozzá. Mi hála Istennek mindnyájan jól vagyunk; a gyerekek mind egészségesek. Emillel a szokott vesződségem van, a fiú egy kissé rakoncátlan, örökké az utcára akar menni, s ma este megint bepanaszolták, hogy kiugrott az ablakon. Rudolph kedves és jó, délben mellettem ül, és igen melegszívű gyermek. Hedwig mindkettőnél okosabb, ismét makkegészséges, és egy pár harisnyát köt számomra, ezt időtöltésül adtam fel neki. Hermann meglehetősen szófogadó, esténként ő az egyetlen asztaltársam, s rendíthetetlenül és szilárdan bízik abban, hogy e héten is, mint rendesen, 1-est kap. A kis Elise, ha lehet, még elevenebb, mint azelőtt, űzi a kis tréfáit, nagyon szereti apját, egyszóval nagyon kedves kis cica.

Friedrich a múlt héten közepes bizonyítványt hozott. Külsőleg, mint tudod, illedelmesebb lett, de a korábbi szigorú fenyítések ellenére úgy látszik, hogy még a büntetéstől való félelem sem tanította meg föltétlen engedelmességre. Így ma megint az a bánat ért, hogy egy kölcsönkönyvtárból való szennyes könyvet, egy tizenharmadik századi lovaghistóriát találtam az íróasztalában. Meglepő az a gondatlanság, amellyel efféle könyveket otthagy a szekrényében. Isten óvja a lelkét, gyakran aggódom ezért az egyébként kiváló fiúért.

Tegnap Friedrich révén levelet kaptam dr. Hantschkétól, augusztus 22-i

kelettel, ő szándékosan olyan későn adta oda a szolgálóknak, hogy csak este fél kilenckor kaptam meg. Valószínűleg tehát már vasárnap nála volt. Dr. Hantschke azt írja nekem, hogy megkérték, vegyen a házába két kosztost, de ő elutasítja ezt az ajánlatot, ha mi jobban szeretnők Friedrichet ősznél tovább is nála hagyni; hogy Friedrichnek állandóan felügyeletre van szüksége, hogy a hosszú út hátráltatja tanulmányaiban stb. Rögtön válaszoltam neki: nagyon köszönöm, hogy az előnyös ajánlat ellenére rám bízza a választást, s kérem, tartsa Friedrichet továbbra is magánál, de szíveskedjék közölni velem ennek feltételeit. Ő maga utalt ugyanis arra, hogy a feltételekben majd megegyezünk. Velem együtt bizonyára te is ezt fogod a legjobbnak tartani. A gyermek javáról lévén szó, pénzre nem szabad tekintettel lennünk, s Friedrich olyan sajátságos, élénk fiú, hogy számára a legjobb az elvonult életmód, amely szükségképpen némi önállóságra szoktatja. Ismétlem, a Jóisten vegye oltalmába a fiút, hogy lelke meg ne romoljék. Eddig nyugtalanító meggondolatlanságról és jellemgyengeségről tett tanúságot, különben örvendetes tulajdonságai ellenére.

Ennyit itteni gyermekeinkről. Szerettem volna megtudni tőled, hogy Anna és Marie jól van-e, mikor jönnek vissza, s hogy Ludwig biztosan magával hozza-e őket?

Kedves Apánk mostani állapotát tekintve el tudom hinni, hogy neked és jó Anyánknak jólesnék, ha még néhány napig ott maradnátok. Tégy így Isten nevében. Előbb úgy gondoltam, hogy vasárnap, 30-án érted megyek, de most megvárom következő híradásodat. Itt minden a rendes kerékvágásban megy, efelől tehát nyugodt lehetsz. Caspar Juliusszal* Frankfurtba utazott és keddre várjuk vissza őket.

A ruhákra és a vászonneműkre vonatkozó utasításaidat pontosan végrehajtjuk, én nem gondoltam volna rá. A bort majd magammal viszem.

Add át kedves Anyának, valamint egy világos pillanatában Apának szívélyes üdvözletemet, továbbá Griesheimékét is. Isten legyen mindannyiatokkal ezekben a nehéz napokban.

Friedriched

* Ifj. Caspar Engels Julius Engelsszel – *Szerk.*

4

Friedrich Engels [gimnáziumi] végbizonyítványa

Az elberfeldi gimnázium végbizonyítványa Friedrich Engels (713. sz.) felső osztályos tanuló[347] részére, született 1820 november 28-án *Unter-Barmenban*, evangélikus vallású; aki 1834 őszétől (október 20-tól) az elberfeldi gimnázium tanulója; mégpedig 1836 őszétől (október 17-től) ennek felső osztályában; aki kiváltképpen e felső osztály tanulójaként *nagyon jó magatartást* tanúsított, és különösen szerénységével, nyíltságával és közvetlenségével tanítóinak megelégedését nyerte el, hasonlóképpen jó képességeitől támogatva bizonyságot tett a minél átfogóbb tudományos képzettség elsajátítására való dicséretes *iparkodásáról*, amiért is örvendetes *előrehaladást* ért el, amint ezt a következő, egyes tantárgyak szerinti külön áttekintés részletesebben mutatja.

1. Nyelvek

1. Latin. Az ide tartozó, prózai és költői nyelvezetű írók, nevezetesen Livius és Cicero, Vergilius és Horatius megértése nem esik nehezére, s így könnyen átlátja a nagyobb egység összefüggését, világosan felfogja a gondolatmenetet és ügyesen fordítja le anyanyelvére az adott szöveget. Kevésbé sikerült a grammatikai részt teljes biztonsággal elsajátítania, ezért írásbeli munkáiban, noha látható a javulás, grammatikai-stilisztikai vonatkozásban még van kívánnivaló.

2. Görög. Az alaktant és a mondattani szabályokat kielégítően ismeri, különösen jó készségre és jártasságra tett pedig szert a könnyebb görög prózaírók, valamint *Homérosz* és *Euripidész* fordításában, és ügyesen fogta fel és adta vissza egy *platóni* dialógus gondolatmenetét.

3. Német. Írásbeli dolgozatai, különösen az utolsó évben, általános fejlődésének örvendetes haladásáról tanúskodtak; jó, önálló gondolatokat tartalmaztak, amelyeket többnyire helyesen rendezett el; kidolgozásukban megvolt a kellő teljesség, s kifejezésmódjuk láthatóan közeledett a pontos-

ság felé. A *német nemzeti irodalom története* és a német klasszikusok tanulmányozása iránt E. dicséretes érdeklődést tanúsított.

4. Francia. A francia klasszikusokat ügyesen fordítja. Nyelvtani ismeretei jók.

II. Tudományok

1. Hittan. Az evangélikus egyház alaptanításait, valamint a keresztény egyháztörténet főbb momentumait jól ismeri. Nem járatlan az Újtestamentum (eredetiben való) olvasásában sem.

2. A *történelemben* és a *földrajzban* kielégítő átfogó ismeretei vannak.

3. A *matematikában* E. egészében véve örvendetes ismereteket szerzett; általában jó felfogásról tett bizonyságot, s világosan és határozottan fejezte ki magát. Ugyanez vonatkozik

4. *fizikai* ismereteire is.

5. *Filozófiai propedeutika.* Az empirikus pszichológiáról tartott előadásokon E. érdeklődéssel és sikerrel vett részt.

Alulírott a kedves tanítványt, aki a családhoz fűződő kapcsolatok révén különösen közel állt hozzá és aki e helyzetben vallásos érzésével, lelke tisztaságával, illedelmes magaviseletével és egyéb jó tulajdonságaival törekedett érdemessé tenni magát, legmelegebb áldásával bocsátja útjára, miután ő az iskolaév végeztével (f. év. szeptember 15-én) belépett az üzleti életbe, indíttatva érezvén magát arra, hogy a korábban szándékolt tanulmányok helyett ezt válassza külső élethivatásául. Az Úr áldja meg őt és kísérje utain!

Elberfeld, 1837 szeptember 25-én.

Dr. J. C. L. Hantschke

5

Friedrich Engels katonai magatartási bizonyítványa

Magatartási bizonyítvány

Ezen bizonyítvány felmutatója, *Friedrich Engels*, a gárdatüzérségi dandár 12. gyalogos századának egyéves önkéntes főtüzére, aki Barmenban, Elberfeld járásban, Düsseldorf közigazgatási kerületben született, kora 21 év és 10 hónap, *egy* évig szolgált, szolgálati ideje alatt mind erkölcsi, mind szolgálati vonatkozásban nagyon jó magatartást tanúsított, amit ezennel kötelességszerűen igazol

v. Wedell,
kapitány és századparancsnok

Berlin, 1842 október 8-án.

FÜGGELÉK

Jegyzetek*

[1] „A beduinok" Engels első nyomtatásban megjelent írása; az utolsó versszak szövegét a „Bremisches Konversationsblatt" (lásd 98. jegyz.) szerkesztősége megváltoztatta; az eredeti szöveget lásd 327–328. old. – *3 324*

[2] Az „Ellenségeinkhez" c. verset a „Der Bremer Stadtbote" szerkesztősége a „Bremisches Unterhaltungsblatt"-tal folytatott polémiája során közölte. Engels – mint húgához, Marie-hoz írt 1839 márc. 12-i levelében (354–355. old.) elmondja – gúnyverseket írt és küldött be a „Stadtboté"-nak, de a szerkesztőség nem vette észre az iróniát és közölte őket. Engels „A Stadtbotéhoz" c. versében (lásd 6. old.) tárta fel a tréfát. Az „Ellenségeinkhez" c. verset az „Unterhaltungsblatt" is közölte (1839 febr. 27., 17. sz.), a „Stadtboté"-nak szóló gúnyos kommentárt fűzve hozzá. – „Der Bremer Stadtbote" – német hetilap, megjelent Brémában, 1839 januárjától, A. Meyer szerkesztésében. – „Bremisches Unterhaltungsblatt" – német irodalmi újság, megjelent Brémában 1823-tól 1857-ig, W. Fricke szerkesztésében. – *5*

[3] A „Stadtbotéhoz" c. verset Engels W. Graebernek is elküldte 1839 ápr. 28–30-i levelében (lásd 382. old). A lapban megjelent és a levélben közölt szövegek között csak kisebb stiláris eltérések vannak; ezek nem érintik a fordítást. Lásd még az előző jegyzetet is. – *6*

[4] Engels első publicisztikai munkája, a „Wuppertali levelek" (lásd 1. köt. 411–431. old.), amelyben a wuppertali szellemi életet, a vallási és a társadalmi visszásságokat bírálja, nagy feltűnést keltett Barmenban és Elberfeldben. Engels írását a „Telegraph für Deutschland" közölte, s ettől kezdve Engels 1841-ig írt ebbe a folyóiratba. M. Runkel, az „Elberfelder Zeitung" szerkesztője, lapja 1839 ápr. 12-i sz.-ában hevesen támadta a „Wuppertali levelek"-et, Engels erre felel nyílt levelével. – Az „Elberfelder Zeitung" szerkesztősége Engels nyílt levelét a következő megjegyzéssel adta közre: „E cikket tegnap lakásunkon találtuk, anélkül hogy tudnók, ki küldte. Szó szerint kinyomtatjuk, mert szeretünk *pártatlanul* eljárni, de a magunk részéről megjegyezzük, hogy a *magunk* általánosságban kifejtett megállapításait csak akkor védjük meg részleteiben, amikor amint *mi* megtettük, ezen wuppertali levélíró is *megnevezte* magát." – „Telegraph für Deutschland" – német irodalmi folyóirat, alapította K. Gutzkow; 1838-tól 1848-ig jelent meg, Hamburgban; fennállásának első éveiben az Ifjú Németország (lásd 5. jegyz.) nézeteit képviselte. – „Elberfelder Zeitung" – német napilap, megjelent 1834-től 1904-ig, Elberfeldben; a 30-as–40-es években konzervatív irányzatú, a 60-as években a liberális burzsoázia lapja volt. – *7 383 388 405 410*

---

* Csak azokhoz a nevekhez, művekhez stb. adtunk jegyzetet, amelyekről a mutató egymagában nem adna kellő tájékoztatást. A jegyzettel nem magyarázott nevek és művek közvetlenül a mutatóban keresendők, ugyanígy a jegyzetekben említett személyek és források részletesebb adatai is.

[5] „Ifjú Németország" (Junges Deutschland) – liberális írók és kritikusok csoportja, amely a 30-as években keletkezett Németországban és egy időben Heine és Börne befolyása alatt állt (ők hamarosan kiváltak a csoportból). Az Ifjú Németország írói (Gutzkow, Laube, Wienbarg, Mundt stb.) irodalmi és publicisztikai műveikben támadták a feudális-vallásos reakciót, kiálltak a lelkiismereti és sajtószabadságért, s általában a liberális német polgárság követeléseinek adtak hangot. Az ifjúnémetek nézeteit ideológiai éretlenség és politikai határozatlanság jellemezte; legtöbbjük hamarosan polgári liberálissá süllyedt. 1848 után a csoport szétesett. – *7 16 20 28 60 245 345 380 387 398 403*

[6] M. Runkel szerkesztői tevékenységét illetően lásd 1. köt., 427. old. Runkelnak egy verse jelent meg „Zu Grabbe's Bildnis" címmel a „Rheinisches Odeon" II. évfolyamában. – „Rheinisches Odeon" – demokratikus irodalmi folyóirat; I. évfolyama Koblenzben, 1836-ban, II. évfolyama Düsseldorfban, 1838-ban jelent meg, I. Hub, F. Freiligrath és A. Schnezler szerkesztésében. – *7*

[7] V. ö. 1. köt., 422. és 425. old.; az utóbbi helyen Engels név említése nélkül, csak mint az elberfeldi reáliskola igazgatójáról beszél Peter Casper Egenről. – *8*

[8] A pietizmus irányzata a XVII. században alakult ki a németországi protestantizmusban. A pietizmus a dogmákkal szemben a vallásos érzületet helyezte előtérbe, egyszersmind a racionalista gondolkodás és a felvilágosulás eszméi ellen irányult, s a XIX. században misztícizmussá és álszenteskedéssé vált. A pietisták elutasították a külsőséges egyházi szertartásokat, s különösen nagy jelentőséget tulajdonítottak az érzelmi élményeknek és az imádkozásnak; mindennemű szórakozást véteknek tekintettek, a nem vallási művek olvasását is. – *10 12 26 76 77 95 135 363 384 394 404 410 420 430 435 471*

[9] V. ö. 1. köt., 427–431. old. – *10*

[10] G. O. Marbach „Deutsche Volksbücher", K. Simrock „Deutsche Volksbücher nach den echtesten Ausgaben..." valamint Simrock „Deutsche Volksbücher neu gereimt...". Engels e cikkének megírásakor a Marbach-féle gyűjteményből a következő népkönyvek jelentek meg: 1838-ban: „Geschichte von Griseldis und dem Markgrafen Walther" (Történet Griseldisről és Walther őrgrófról), „Alte und neue Lieder in Leid und Lust" (Régi és új szomorú és vidám dalok), „Geschichte von der edlen und schönen Melusina" (A nemes és szép Melusina története), „Der Schildbürger wunderseltsame, abenteuerliche, unerhörte und bisher unbeschriebene Geschichten und Taten" (A schildai polgárok csodálatos, kalandos, hallatlan és eddig leíratlan történetei és cselekedetei), „Geschichte von der schönen Magelone und dem Ritter Peter mit den silbernen Schlüsseln" (A szép Magelone és az ezüstkulcsos Peter lovag története), „Geschichte vom Kaiser Octavianus" (Történet Octavianus császárról), „Geschichte von den sieben Schwaben" (Történet a hét svábról), „Geschichte von der heiligen Pfalzgräfin Genovefa" (Történet a szentéletű Genoveva pfalzi grófnéről), „Geschichte von den vier Haimonskindern" (A négy Haimon-fiú története), „Geschichte von dem gehörnten Sigfried" (Csontos Szigfrid története), „Geschichte von den drei Schwestern" (Történet a három nővérről) és „Geschichte von den drei Rolandsknappen" (Történet Roland három apródjáról); 1839-ben: „Der wiederstandene Eulenspiegel" (A feltámadott Eulenspiegel), „Tristan und Isalde" (Trisztán és Izolda). 1839-ben a prózai Simrock-gyűjteményből megjelent: „Salomon und Morolf" (Salamon és Morolf), „Eine schöne merkwürdige Historie des heiligen Bischofs Gregorius auf dem Stein genannt" (A kőszirtinek nevezett szent Gergely püspök szép, nevezetes históriája). – *13*

[11] F. Schiller: „Die Götter Griechenlands". – *13*

[12] „Eine wunderschöne Historie von dem gehörnten Siegfried...", Köln, évszám nélkül. – *14*

[13] „Leben und Taten des grossen Helden Heinrichs des Löwen, Herzog zu Braunschweig" (Oroszlán Henrik, braunschweigi herceg, a nagy hős élete és cselekedetei), Einbeck, évszám nélkül. – *14*

[14] A majna-frankfurti Szövetségi Közgyűlés (Bundesversammlung) vagy Szövetségi Gyűlés (Bundestag) a Német Szövetség központi szerve volt, a német reakció fellegvára. A Német Szövetség (Deutscher Bund) Napóleon leverése után, a bécsi kongresszuson elfogadott Szövetségi Szerződéssel (Bundesakt) jött létre, 1815 jún. 8-án; formálisan egyesítette a német államok többségét – kezdetben 35, később 28 fejedelemséget és 4 szabadvárost –, de nem szüntette meg Németország szétforgácsoltságát. Poroszország poseni és két porosz tartománya (Nyugat- és Kelet-Poroszország) nem tartozott a Szövetséghez. – *16 62 231 242 425 429*

[15] A reakciósok nagy felháborodással fogadták az olyan műveket, mint pl. K. Gutzkow „Wally, die Zweiflerin" c. regénye, amely a nők egyenjogúságáért szállt síkra; W. Menzel a „Literaturblatt"-ban 1835 szeptemberben erkölcstelenséggel és istentagadással vádolta Gutzkow-t. A reakció támadásait felhasználva a porosz kormány 1835 nov. 14-én betiltotta az „Ifjú Németország" (lásd 5. jegyz.) tagjainak összes írásait; ugyanilyen határozatot hozott dec. 10-én a Bundestag is (lásd 81. jegyz.). Gutzkow ellen bírói eljárás indult. (V. ö. 299. jegyz.) – *16 54 356*

[16] Célzás L. Tieck „Kaiser Octavianus" c. komédiájára, amely a népkönyv alapján íródott. – *17*

[17] Az idősebb Cato rendszerint ezekkel a szavakkal fejezte be beszédeit. – *17*

[18] K. Beck „Der Sultan" c. verséből, a „Nächte. Gepanzerte Lieder" c. kötetben. – *20 387*

[19] Az „Új Biblia" és „Ifjú Palesztina" K. Beck „Nächte. Gepanzerte Lieder" c. verskötetének részei. A kötet beosztása a következő: „Erstes Märchen. Abenteuer eines Leipziger Studenten" – „Zweites Märchen. Die neue Bibel" – „Drittes Märchen. Der neuen Bibel zweiter Teil" – „Viertes Märchen. Das junge Palestina – Vermischte Märchen" (Első mese. Egy lipcsei diák kalandjai – Második mese. Az új Biblia – Harmadik mese. Az új Biblia második része – Negyedik mese. Az ifjú Palesztina – Vegyes mesék). – *20 54*

[20] Az 1840 körül megalakult sváb költői iskola a késői német romantikát képviselte és népies hangú, a miszticizmustól jórészt mentes költőkből és irodalomkritikusokból állt; vezetőjük Ludwig Uhland volt, jelentősebb tagjai: Justinus Kerner, Karl Mayer, Gustav Pfizer, Gustav Schwab, Wilhelm Hauff, Wolfgang Menzel. Heine – egyebek közt – „Der Schwabenspiegel" c. cikkében (lásd 85. jegyz.) bírálta őket. – *20 358 380*

[21] Charte constitutionelle (Alkotmány-charta) az 1830-as polgári forradalom után elfogadott francia alkotmány, a júliusi monarchia alaptörvénye. – *20*

[22] A „Ludwigslied" 881-ből származó német népi ének, amely III. Lajos frank királynak a normannokon aratott 881. évi győzelmét dicsőíti. Szerzője, aki valószínűleg pap volt, rajnai frank nyelvjárásban írta ezt a félig történelmi, félig vallásos jellegű költeményt. – *20*

[23] Engels itt G. Kühne „Weibliche und männliche Charaktere" c. művére és „Deutsche Lyrik. Karl Beck, Ferdinand Freiligrath" c., a „Zeitung für die elegante Welt"-ben névtelenül megjelent cikkére utal. – „Zeitung für die elegante Welt" – német lap, Lipcsében jelent meg 1801-től 1859-ig (az utolsó évfolyamok Erfurtban), 1832-től 1834-ig és 1843-tól 1846-ig H. Laube, közben pedig A. v. Binzer és G. Kühne szerkesztésében. – *21*

[24] L. Wienbarg ezt írta „Die Dramatiker der Jetztzeit" c. művében: „...Gustav Pfizer igen hosszan és bőven s egyáltalában nagyon sokoldalúan beszélt Uhland jelleméről és tehetségéről, mint tanítvány a mesteréről, mint barát a barátjáról, de egy szót sem Uhlandról mint drámaíróról. Mit gondoljunk erről? Mi egyebet, mint azt, hogy egy újabb írónak igaza van, ha a régebbit középszerűnek nevezi. Körülbelül két éve jelent meg Pfizernek az a brosúrája, amelyre gondolok. Összehasonlítja Uhlandot Rückerttel, vagy inkább mérlegeli kettejük tehetségét. Mellesleg: egy kissé szatócsosan..." Pfizer brosúrájának címe: „Uhland und Rückert. Ein kritischer Versuch" (Uhland és Rückert. Kritikai tanulmány), 1837, Stuttgart és Tübingen. – *21*

[25] K. Beck: „Zweiundzwanzigste Nacht". – *21*

[26] K. Börne: „Menzel, der Franzosenfresser". – *21*

[27] K. Beck: „Der fahrende Poet". – *21*

[28] K. Beck: „Stille Lieder", Erstes Bändchen. Lipcse 1840. A kötet a következő részekből áll: „Lieder der Liebe (Ihr Tagebuch)" – „Lieder der Liebe (Sein Tagebuch)" – „Traumbilder" – „Der Zigeunerkönig" – „Ein ungarische Wachthaus" (A szerelem dalai. Női napló – A szerelem dalai. Férfinapló – Álomképek – A cigánykirály – Egy magyar őrház). – *22*

[29] K. Beck: „Der Sultan"; a következő idézet („a bánat, e néma, hűs hal") szó szerint nem lelhető fel, csak hozzá hasonló verssorok, pl.: „a bánat, a vad óriáskígyó". – *23*

[30] K. Beck: „Weltgeist". – *23*

[31] Az „Allgemeine Thaterchronik" 1839 nov. 25-i 143. száma közölte J. P. Lyser cikkét, „Episoden. Karl Beck als Dramatiker" címmel. A „Telegraph für Deutschland" 1839 nov.-i 190. száma a „Kis krónika" rovatban névtelen recenziót közölt K. Beck „Saul"-jának első felvonásáról, Gutzkow megjegyzésével. – „Allgemeine Theaterchronik" – német újság, 1832-től 1875-ig jelent meg, Lipcsében. – *24*

[32] Abner, Saul király hadvezére, K. Beck „Saul" c. szomorújátékának egyik alakja. K. Gutzkow 1839-ben megjelent „König Saul" c. szomorújátékában is szerepel. (V. ö. még 88. jegyz.) – *24*

[33] Engels e cikkét követően a „Telegraph für Deutschland" 203. száma közölte szerkesztőjének, K. Gutzkow-nak „Ergänzung" (Kiegészítés) c. cikkét, amely a 204. sz.-ban, „Karl Beck" címmel fejeződött be; ebben Gutzkow élesen bírálta a „Stille Lieder" c. kötetet, hangsúlyozva Beck költészetének „gyermekded jellegét". – *24*

[34] K. Gutzkow: „Zur Philosophie der Geschichte", Hamburg 1836. 53. old. – *25*

[35] XIV. Lajos francia király mondása. – *26*

[36] Le (grande) siècle – így nevezik a franciák XIV. Lajos korát. – *26*

[37] Iphigenie, Athalie – Racine tragédiáinak hősnői, Lucrezia Borgiáról Victor Hugo írt drámát. – *27*

[38] Phaedra – Racine tragédiájának hősnője, Cid alakját Corneille dolgozta fel. – *27*

[39] Achille – Racine „Iphigenie"-jének egyik alakja, Ruy Blas Victor Hug drámájának, mademoiselle de Belle-Isle id. Alexandre Dumas drámájának főszereplője. – *27*

[40] A nagy hét (a júliusi napok) – az 1830 júliusi franciaországi polgári forradalom; ennek fő eseményei a júl. 27-től aug. 2-ig terjedő időre estek. – *27 98 109 114 231 304 401 407*

[41] „Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst" – az ifjúhegeliánusok irodalmi és filozófiai folyóirata; ezzel a címmel 1838-tól 1841 jún. végéig, Halléban, majd a porosz területen való betiltása után „Deutsche Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst" címmel Lipcsében (napi kiadásokban) jelent meg 1841 júliusától 1843 januárjáig, A. Ruge és Th. Echtermeyer szerkesztésében. – *28*

[42] A második sziléziai iskola német költői csoportosulás a XVII. század második felében. Az olasz–spanyol manierizmust tekintették példaképüknek, de Hoffmannswaldau, Lohenstein, Ziegler stb. „gáláns" versei, drámái és regényei dagályosságban, bizarrságban és sikamlósságban még példaképeiket is meghaladják. – *28*

[43] F. Freiligrath „Freistuhl zu Dortmund" c. verséből, amely a költő által kiadott „Das malerische und romantische Westphalen" c. kötet bevezetője. – *29*

[44] A restauráció kora – a napóleoni háborúk befejeződésétől és a Bourbon-ház franciaországi uralmának visszaállításától a júliusi forradalomig terjedő időszak (1815–1830). – *30 109 163*

[45] Gázel – keleti lírai versforma, sajátsága az, hogy a két első sorpár rímjére minden páros sor vége rímel, a páratlan sorok rímtelenek (aa ba ca. . .). A ritmusfaj változhat, az anekreoni verssor negyedfél jambusból áll. – *30*

[46] Parabázis – eltérés, kitérés, a görög vígjátéknak az a része, amelyben a kórus, főleg pedig a karvezető a szerzőnek aktuális politikai és egyéb kérdésekben vallott nézeteit tolmácsolta. – *30*

[47] Pentarchiának (ötök uralmának) nevezték az öt nagyhatalom (Anglia, Ausztria, Franciaország, Oroszország és Poroszország) hegemóniáján alapuló európai szövetségi rendszert, amely a Szent Szövetség aacheni kongresszusán, 1818 nov. 15-én jött létre a forradalmi mozgalmak letörése céljából; 1822-ig állott fenn.–„Pentarchistának" Engels dr. Karl Eduard Goldmannt, az 1839-ben névtelenül megjelent „Die europäische Pentarchie" c. oroszbarát mű szerzőjét nevezi. – *31 122*

[48] E költemény eredetijét Manuel José de Quintana spanyol költő írta. A költemény, „A la invención de la imprenta" címmel, először 1803-ban, Madridban jelent meg Quintana „Poesías" (Költemények) c. kötetében. Engels fordítása a spanyol eredetivel együtt jelent meg a „Gutenbergs-Album"-ban (208–225. old.). – *32*

[49] „Berliner politisches Wochenblatt" – szélsőséges reakciós német hetilap, 1831-től 1841-ig jelent meg K. L. Haller, H. Leo, F. Raumer és mások közreműködésével; Frigyes Vilmos trónörökös (1840-től IV. Frigyes Vilmos) támogatását élvezte; a lap címét Frigyes Vilmos nevének egyenértékeseként is használták. – *39 117*

[50] J. Jacoby: „Kampf und Sieg", Regensburg 1840. 57. old. – *39*

[51] H. Leo „Die Hegelingen" c. könyvében élesen támadta és hegelenceknek (Hegelingen) nevezte D. F. Strausst, A. Rugét, J. Michele-t és más ifjúhegeliánusokat. – *40 164 235 247 372 388 430 472*

[52] V. ö. J. Jacoby „Kampf und Sieg": „Harcoljatok, harcoljatok, hűséges baszkok; a Szentségért harcoltok" (94. old.) és „Te pacsirta, te belga csalogány... ti éneklitek majd az ostoba ördögről szóló dalt, ti zengitek majd a győzelmes egyház dalát." – A baszkok jelentős része – a katolikus papság és az arisztokrácia nyomására és befolyására – belesodródott az 1833–1840-es spanyol polgárháborúba, és a karlisták (Don Carlos trónkövetelőnek, VII. Ferdinánd fivérének támogatói) által képviselt feudális katolikus reakció oldalán harcolt az akkor felülkerekedő polgári-liberális elemek ellen. – „Belga csalogány"-on Jacoby a belga reakciós papságot és főképpen a jezsuitákat érti. – *40*

[53] Franciaországban a jakobinusok forradalmi demokratikus diktatúrájának időszakában, 1793 jún. 2-tól 1794 júl. 27-ig, a jakobinusok forradalmi terrort alkalmaztak, válaszul a girondisták (a nagypolgárság pártja) és a royalisták (a királyi hatalom hívei) ellenforradalmi terrorjára. – *40*

[54] E cikk megírására az a hír adott alkalmat, hogy megszűnik a „Zeitung für den Deutschen Adel"; ez a hír azonban téves volt. – „Zeitung für den Deutschen Adel" – reakciós német újság, 1840 januártól 1844-ig Lipcsében, majd Altenburgban jelent meg, hetenként kétszer; kiadta (1842-ig) von Alvensleben, szerkesztette F. de la Motte Fouqué báró (1840–1842) és von Einsiedel báró. – „Requiem" szóval kezdődik a halottakért mondott katolikus mise liturgikus szövege; e szöveg része az utolsó ítéletről szóló, latin nyelvű himnusz („Dies irae..."), Tommaso Celano költeménye. Ebből valók a cikkben előforduló latin nyelvű verses idézetek, a latin prózai részek szintén a mise szövegéből valók. – *42*

[55] A „Zeitung für den Deutschen Adel" ismertetőjéből és előfizetési felhívásából, amely többek között a „Sprecher oder Rheinisch-Westphälischer Anzeiger" 1839. aug. 28-i számában is megjelent. – *42*

[56] Kant: „Zum ewigen Frieden". – *45*

[57] Ezt a cikksorozatát Engels valószínűleg még folytatni akarta, kitérve a 30-as évek végének és a 40-es évek elejének más irodalmi jelenségeire is, de a kiadóval való összetűzése miatt megszakadt együttműködése a „Mitternachtzeitung"-gal. Cikkeit azért ebben a lapban tette közzé, mert itt szabadabban fejthette ki véleményét Gutzkow-ról és az „Ifjú Németország"-ról (lásd 5. jegyz.), mint a Gutzkow szerkesztette „Telegraph für Deutschland"-ban. – „Mitternachtzeitung für gebildete Leser" – liberális német hírlap; ezzel a címmel 1830-tól jelent meg Braunschweigban, E. Brinckmeyer szerkesztésében. (1826-tól 1829-ig „Mitternachtzeitung für gebildete Stände" [Éjféli lap a művelt rendek számára] címmel A. Müllner adta ki.) – *47*

[58] K. Gutzkow „Vergangenheit und Gegenwart. 1830–1838" c. cikke kritikai áttekintést ad a jelzett évek német irodalmáról. „Jahrbuch der Literatur" – liberális német irodalmi évkönyv; egyetlen száma 1839-ben, Hamburgban jelent meg, Hoffmann és Campe kiadásában. – *47 358*

[59] K. Gutzkow „Richard Savage" c. szomorújátékát 1839 júl. 15-én, Majna-Frankfurtban mutatták be. A tragédia nyomtatásban először Leonard Falk álnév alatt, „kézirat gyanánt" jelent meg. – *47*

[60] A K. Gutzkow „Skizzenbuch" c. kötetében megjelent két drámarészlet, „Marino Falieri" és „Hamlet in Wittenberg", töredék maradt. – *47*

[61] Lásd L. Börne: „Hamlet, von Shakespeare"; Börne: „Dramaturgische Blätter". – *48*

[62] Deus ex machina – a görög színjátszásban gépezet segítségével a színen megjelenített isten, átvitt értelemben a cselekménybe való isteni beavatkozás. – *48*

[63] Knittel-vers – sajátos német versforma; igen szabad, négy ütemből áll, rímei többnyire párosok. A népköltészet után Goethe elevenítette fel a „Faust"-ban; Schiller, Heine is alkalmazta. – *48*

[64] V. ö. L. Wienbarg: „Die Dramatiker der Jetztzeit", előszó: „*Uhlanddal* kezdem, mert ezt a félreismert, őseredeti, egyszerű, férfiasságában oly gyermeki drámaírót bizonyos fokig a német drámairodalom tiszta, mesterkéletlen típusának tekintem..." (7–8. old.) – *49*

[65] V. ö. F. Schiller: „Die Jungfrau von Orleans", III. felv., 9. jel. – *52*

[66] „Rheinisches Jahrbuch für Kunst und Poesie" – 1840-ben és 1841-ben jelent meg Kölnben, F. Freiligrath, G. Matzerath és K. Simrock kiadásában. – Az 1840-es kötet „Moderne Romane" címmel névtelen kritikát közölt Gutzkow „Blasedow und seine Söhne" c. regényéről és más akkori művekről is. Engels megítélését Gutzkow e regényéről lásd 388. old. – *54*

[67] K. Gutzkow: „König Saul", II. felv., 7. jel. – *55*

[68] K. Gutzkow: „König Saul", I. felv., 3. jel. – *55*

[69] Friedrich Halm „Griseldis. Dramatisches Gedicht in fünf Akten" c. szomorújátékáról van szó, melyet 1835-ben mutattak be először a bécsi Hofburgtheaterban, nagy sikerrel. A darab 1837-ben nyomtatásban is megjelent, s ekkor a kritikák alaposan elmarasztalták. – *56*

[70] „Deutscher Kurier. Europäische Wochenschrift für Politik und konstitutionelle Interessen" – a XIX. sz. 30-as–40-es éveiben Stuttgartban jelent meg. – A lap 1839 nov. 3-i számában jelent meg kritika K. Gutzkow „Richard Savage" c. szomorújátékáról, abból az alkalomból, hogy a stuttgarti királyi Hoftheaterban bemutatták. – *56*

[71] Szállóigévé vált mondat Buffonnak 1753 aug. 25-én a Francia Akadémián tartott előadásából. – *57*

[72] Theodor Creizenach „Der schwäbische Apoll" c. egyfelvonásos vígjátéka a „sváb iskolát" (lásd 20. jegyz.) gúnyolta. – Karl Beck „Literatur in Ungarn" címmel 1837 szeptemberben cikkeket írt a „Zeitung für die elegante Welt"-be. – *57*

[73] Sirventès – politikai, illetve erkölcsi tartalmú provence-i eredetű költői műfaj. Canzone – a provence-i trubadúroktól eredő lírai műforma; tartalma nemes gondolatok és érzelmek; több hosszabb szakaszból áll. – *58*

[74] Lessing „Briefe, antiquarischen Inhalts" c. művéről van szó. – *58*

[75] Célzás az „Ifjú Németország" csoporthoz tartozó írók műveinek betiltására. (Lásd 15. jegyz.) – *61*

[76] Szupplikánsok – a református, ill. evangélikus tanintézetek fenntartásához adományokat gyűjtő diákok. – *61*

[77] Th. Mundt „Die Komödie der Neigungen" c. színműve általános elutasításra talált. – *61*

[78] Th. Mundtnak nincs „Persönlichkeiten und Zustände" c. műve; Engels itt valószínűleg Mundtnak 1837-ben, Wismarban megjelent, két részes, „Charaktere und Situationen" c. könyvére gondol. – *61*

[79] „Der Freihafen. Galerie von Unterhaltungsbildern aus den Kreisen der Literatur, Gesellschaft und Wissenschaft" – negyedévenkénti irodalmi folyóirat, megjelent 1838-tól 1844-ig Altonában, Th. Mundt kiadásában. – E folyóiratban közölte (névtelenül) Mundt „Lebenserinnerungen von Münch" c. cikkét, amely E. Münch „Erinnerungen, Lebensbilder und Studien..." c. művét elemezte. – *61*

[80] „Roma locuta, causa finita", vagy „Roma locuta, res judicata" – Róma nyilatkozott, az ügy el van döntve (további vitának nincs helye) – Szent Ágoston mondása. – *62*

[81] 1835 dec. 10-én a német Bundestag (lásd 14. jegyz.) rendelkezést adott ki, amelyben ez állt: „Az összes német kormányok kötelezettséget vállalnak, hogy teljes szigorukkal alkalmazzák országaik büntető- és rendőri törvényeit, valamint a sajtóval való visszaélés ellen irányuló fennálló előírásaikat az »ifjú Németország« vagy »ifjú irodalom« néven ismert irodalmi iskola – amelyhez tartozik név szerint Heinr. *Heine*, Karl *Gutzkow*, Heinr. *Laube*, Ludolph *Wienbarg* és Theodor *Mundt* – írásainak szerzőivel, kiadóival, kinyomtatóival és terjesztőivel szemben, s minden törvényesen rendelkezésükre álló eszközzel megakadályozzák ezen írásoknak könyvkereskedelem útján, kölcsönkönyvtárak útján, vagy bármi más módon való terjesztését." A porosz kormány már nov. 14-én betiltotta Gutzkow, Wienbarg, Laube és Mundt írásait és az általuk szerkesztett folyóiratokat, „amennyiben ezek nem belföldön, itteni cenzúrázással jelentek meg". (V. ö. 15. jegyz.) – *62*

[82] K. Gutzkow „Literarische Elfenschicksale" c. írása Mundt ellen irányult. – *63*

[83] „Szavakkal jól lehet vitázni, / Szavakból rendszert fabrikálni, / Szavakban hinni szenvedéllyel..." (Goethe: Faust, I. rész. I. felv., Dolgozószoba, tanítvány-jelenet.) – *64*

[84] K. Gutzkow: „König Saul", III. felv., 1. jel. – *65*

[85] Heine „Der Schwabenspiegel" c. cikke a sváb költői iskolát bírálta (lásd 20. jegyz.). 1839 febr. 8-án Heine a „Zeitung für die elegante Welt"-ben jan. 21-i keltezéssel nyilatkozatot tett közzé, s ebben kijelentette: „A »Der Schwabenspiegel«-t, ezt a névaláírásomat viselő és Hoffmann und Campe »Jahrbuch der Literatur«-jában megjelent cikket a benne tárgyalt személyek érdekében annyira megcsonkította a velük rokonlelkűek titkos tevékenysége, hogy szerzőségét el kell utasítanom magamtól." – *66*

[86] Németországban 20 íven felüli kötetekre nem vonatkozott a cenzúra. – *66*

[87] A „Richard Savage, oder: grosse Geister begegnen sich" című cikk névtelenül jelent meg a „Zeitung für die elegante Welt" 1839 júl. 13-i számában. Wihl „Erklärung" c. írása, amely e lap 1839 máj. 28-i számában jelent meg, s amelyet Kühne ugyanebben a számban parodizált „Hektor, vadászkutya Hoffmann és Campénál, Hamburgban" aláírású újabb „Erklärung"-gal, Heine ellen irányult, aki e lap ápr.

18-i és 20-i számaiban, J. Campéhoz, a „Jahrbuch der Literatur" kiadójához intézett nyílt levelében, Wihlt tette felelőssé a „Schwabenspiegel" megcsonkításáért és Campe vadászkutyájának nevezte őt. – *66*

[88] A „Telegraph für Deutschland" 1839 novemberi 190. száma Beck „Saul" c. szomorújátékával szemben föltette azt a kérdést: „. . .miért ugyanaz a felépítés, ugyanaz a bevezetés, ugyanaz a jelenetek sorrendje, mint Gutzkow-nál?", s maga Gutzkow felháborodását fejezte ki „az enyémmel teljesen megegyező expozíció és néhány szó szerint tőlem kölcsönzött motívum miatt". Beck erre éles hangú nyilatkozatban válaszolt a „Zeitung für die elegante Welt" 1839 nov. 25-i számában. – *66*

[89] „Das Nordlicht" – német újság, 1839-től Lipcsében jelent meg, Rudolf Mettler szerkesztésében. – „Die Eisenbahn. Zeitschrift zur Beförderung geistiger und geselliger Tendenzen" – német irodalmi folyóirat, megjelent 1838-tól 1844-ig, Lipcsében, F. Wiest, K. Tropus és J. Chowitz szerkesztésében. – *67*

[90] A Hanza-államok az Északi- és a Keleti-tenger, valamint az ezekbe torkolló folyók melletti városok – Hamburg, Bréma, Lübeck –; ezek a XIII.-tól a XVII. századig kereskedelmi és politikai szövetséget alkottak és élénk közvetítő kereskedelmet folytattak. – *71–72 78 87 103 138 319*

[91] A hannoveri György-rend és a Welf-ház jelmondata, a vesztfáliai címerben is szerepel. – *72*

[92] *A dordrechti zsinat* 1618 nov. 13-tól 1619 márc. 9-ig ülésezett; a németalföldi protestáns egyház két, egymással harcban álló irányzata közül a kálvinizmustól eltérő felfogást képviselő arminiánusokat kizárta az egyházból, és határozatot hozott a kálvinista dogmák még szigorúbb betartására. – *72*

[93] Ferdinand Freiligrath és Levin Schücking „Das malerische und romantische Westfalen" c. munkájáról van szó, amely füzetekben jelent meg; az első füzetet, Freiligrath neve alatt, 1839-ben adták ki. – *75*

[94] Amikor Engels 1840 májusában Münsterben járt, Schücking ajándékul adta neki Annette Elisabeth von Droste-Hülshoff 1838-ban félig névtelenül, D. H. jelzéssel megjelent „Gedichte" c. verseskötetét, és ezt az ajánlást írta rá: „Andenken an Münster" (Münsteri emlék). (Lásd még 435. old.) – *75 435*

[95] Kvékerek (a „quake" = reszket szóból) – vallási szekta, amely Angliában, a XVII. sz.-i polgári forradalom idején alakult. A kvékerek elvetik a hivatalos egyházat és pacifista eszméket hirdetnek. – *78*

[96] V. ö. Vergilius: „Georgicon", I. könyv, 30. sor. – *78*

[97] Vámszövetség – a Porosz-német Vámegylet (Preussisch-deutscher Zollverein); porosz vezetés alatt álló német gazdaságpolitikai egyesülés a belső vámok kiküszöbölésére és a behozatali vámok közös szabályozására. 1834 jan. 1-én alakult meg Poroszországból és a Német Szövetség (lásd 14. jegyz.) 17 más államából; több mint 23 millió lakosú területre terjedt ki. Ausztria és néhány délnémet állam kívül maradt a Vámegyleten. – *79*

[98] „Bremer Zeitung für Staats-, Gelehrten- und Handelssachen" – 1813-tól 1848-ig jelent meg, Johann Georg Heyse szerkesztésében. – „Bremisches Konservationsblatt" – mérsékelt liberális német irodalmi folyóirat, megjelent 1838–1839-ben Brémában, a „Bremer Zeitung. . ." mellékleteként, Ludwig Wilhelm Heyse szerkesztésében. – *80*

[99] „Der Patriot. Zeitschrift für Deutschland" – német folyóirat, megjelent 1838 júliustól decemberig Brémában. – *80*

[100] „Bremer Kirchenbote" – a brémai pietisták (lásd 8. jegyz.) lapja; 1832-től 1847-ig jelent meg, G. G. Treviranus, F. Mallet és F. A. Toel kiadásában. – *80*

[101] Lásd F. Mallet, „Vorwort"; „Bremer Kirchenbote", 1840 jan. 12. és 19. – *81 432*

[102] Shelley: „Queen Mab". – *82*

[103] Ebben a versszakban Engels Calderon következő műveire utal: „La puente de Mantible" (A mantiblei híd), „El médico de su honra" (Saját becsületének orvosa), „El principe constante" (Az állhatatos fejedelem), „La hija del aire" (A lég leánya), „La vida es sueño" (Az élet álom), „Mañanas de Abril y Mayo" (Áprilisi és májusi reggelek). – *85*

[104] Mint Marie húgához írott 1840 júl. 7–9-i leveléből (lásd 441. old.) kitűnik, Engels 1840 júl. 5-én utazott Bremerhavenba. A cikk tartalmából arra lehet következtetni, hogy Engels közvetlenül az utazás után írta, bár csak egy évvel később jelent meg. – Ebben az időben Bremerhaven önálló város volt, Bréma fennhatósága alatt, amely az 1815-ös bécsi kongresszus határozatával birodalmi szabadállammá lett. 1939 óta Bremerhaven Wesermünde városhoz tartozik. – *87*

[105] „The Shipping and Mercantile Gazette" – angol újság, 1836 januártól jelent meg Londonban. – *90*

[106] V. ö. Biblia, Zsoltárok, 37, 3. – *91*

[107] V. ö. Schiller: „Der Taucher". – *91*

[108] A „Native Americans" (Született Amerikaiak) pártja 1835-ben alakult meg az USA-ban. Céljául előjogok kivívását tűzte ki a bevándorlókkal szemben, továbbá azt, hogy az amerikai állampolgárság elnyeréséhez megkívánt időt 7-ről 21 évre emeljék föl. – *92*

[109] V. ö. Biblia, Mózes, 3, 2. – *94*

[110] Egyházi zűrzavarokon vagy kölni zűrzavarokon azt a konfliktust értették, amely a porosz kormányzat és a katolikus egyház között a vegyes (katolikusok és protestánsok közti) házasságokból született gyermekek vallásának kérdésében tört ki. A konfliktus 1837-ben Droste-Vischering kölni érsek letartóztatásával kezdődött; az érsek vonakodott teljesíteni III. Frigyes Vilmos követeléseit, s emiatt felségsértési perbe fogták. IV. Frigyes Vilmos trónra kerülése után a konfliktus a porosz kormány kapitulációjával végződött. – *94*

[111] F. W. Krummacher „Das letzte Gericht" és „Paulus kein Mann nach dem Sinne unsrer Zeit" c. prédikációja nyomtatásban is megjelent. A második beszédben szereplő idézetet lásd Biblia, Gal. 1, 8–9, – *95 100*

[112] Teológiai racionalizmuson különféle időszakok egyes teológiai irányzatainak azt a törekvését értik, hogy bebizonyítsák az „isten által kinyilatkoztatott igazságok" értelmi úton való felfogásának lehetőségét. A XVIII–XIX. században a racionalista irányzatnak nagy hatása volt a protestáns teológiára. – *100 114 135 214 351 359 362 391 394 404 426 459*

[113] K. F. W. Paniel: „Drei Sonntagspredigten, mit Bezug auf eine besondere Veranlassung, am 12, 19 und 26 Juli 1840 gehalten". – *101*

[114] J. N. Tiele: „Sendschreiben an Herrn Dr. theol. et philos. Paniel". – *101*

[115] A „Die Verfluchungen" c. írásról van szó; szerzője W. E. Weber volt. – *101*

[116] Ez a mű eddig nem került elő. – *102*

[117] Paniel: „Unverhohlene Beurteilung der... »Theologischen Replik«". – *102 135*

[118] V. ö. Biblia, T. Kor. V. 7: „Tisztítsátok el azért a régi kovászt...". – *102*

[119] A „Nibelung-ének" („Nibelungenlied") középfelnémet hősi eposz. Ma ismeretes formájában valószínűleg a XIII. sz. elején alakult ki. Első része germán mitológiai elemek feldolgozása: a sárkányölő („Csontos") Siegfried története, a Nibelungok (törpék nemzetsége) kincsének megszerzése, Siegfried házassága a burgund Kriemhilddel. A második rész Kriemhild Attilával kötött házasságát és Siegfried haláláért a burgundokon állott véres bosszúját beszéli el. – *105*

[120] A Hanno-dal (Anno-dal) német történelmi költemény a XII. sz. elejéről; az 1083-ban szentté avatott, de valójában igen világias és uralomra vágyó Anno kölni érseket (kb. 1010–1075) dicsőíti. A költemény – valószínűleg egy középfrank pap műve – a birodalmi-érseki partikuláris hatalom dicshimnusza, bevezetőjében a világtörténelem rímes krónikájával. Ez az első verses német történelmi mű. – *105*

[121] Castra vetera (régi táborok) – erődített római katonai település a Rajna bal partján, a mai Xanten közelében. – *107*

[122] „Demagógoknak" nevezte a Német Szövetség (lásd 14. jegyz.) miniszterei 1819 augusztusi karlsbadi konferenciája a napóleoni háborúkat követő idők németországi haladó ellenzéki mozgalmainak részvevőit. Ez a mozgalom, amely elsősorban az értelmiség és a diákság körében terjedt el (v. ö. 134. jegyz.), szembeszállt a német államokban uralkodó reakciós rendszerrel, s politikai demonstrációkat rendezett, amelyeken Németország egyesítését követelte. A karlsbadi konferencia határozatai alapján megindult a „demagógok" üldözése; Németországban szigorú felügyelet alá helyezték az egyetemeket, betiltották a diákegyesületeket, erősítették a cenzúrát stb. Hasonló szellemben intézkedett az 1832. évi „demagóg-törvény" is. – *108 357 380 425*

[123] IV. Frigyes Vilmos trónra lépése alkalmából 1840-ben amnesztiában részesítették a politikai foglyokat. – *108*

[124] Engels e recenziójában Arndt „Erinnerungen aus dem äusseren Leben" (Lipcse 1840) c. könyvével foglalkozik. Az újságban az F. Oswald névaláírás után csillag található, amely a következő lábjegyzetre utal: „Egy sokat vitatott jelenség, a »Telegraph« álláspontjából megítélve. *A szerk.*" – *110*

[125] A középkori német Tannhäuser-monda szerint a hűséges Eckart Vénusz hegye előtt őrködik és figyelmezteti azokat, akik oda akarnak menni. – *110 403*

[126] V. ö. Heine: „Der Tannhäuser. Eine Legende" (1836). – *110*

[127] V. ö. Ovidius: „Amores" (Szerelmek) III. könyv. XI. 7. – *111*

[128] V. ö. Goethe: „Der Gott und die Bajadere". – *111*

[129] *Az 1812-es spanyol alkotmány*, amely a liberális nemesség és burzsoázia érdekét fejezte ki, korlátozta a királyi hatalmat, a nemzetet nyilvánította a legfőbb hatalom hordozójának, a törvényhozást az általános szavazati jog alapján választott egykamarás cortesra ruházta, amely széles körű jogokat kapott a bel- és külpolitika területén. Az alkotmány bevezette a helyi önkormányzatot, a progresszív adózást, az általános hadkötelezettséget. 1814-ben, amikor Európa-szerte a monarchista reakció került hatalomra, Spanyolországban is visszaállították VII. Ferdinánd reakciós uralmát és hatályon kívül helyezték az 1812-es alkotmányt. – *113 434*

[130] A Szent Szövetség kongresszusairól van szó. A Szent Szövetség az ellenforradalmi hatalmak egyesülése volt. 1815 szept. 26-án alakult meg a Napóleont legyőző hatalmakból; a szövetség magvát Oroszország, Ausztria és Poroszország alkotta. Az uralkodók kötelezték magukat, hogy kölcsönösen támogatják egymást, ha bárhol is forradalom tör ki. A bécsi (1814 okt.–1815 jún.), az aacheni (1818), a troppaui (1820), a laibachi (1821) és a veronai (1822) kongresszusok szentesítették az 1815 óta fennálló határokat, támogatták a Franciaországban ismét visszaállított feudális hatalmat és fegyveres támogatást biztosítottak egymásnak minden forradalmi megmozdulás elfojtására. – *113*

[131] Welsch – a franciák és olaszok gúnyneve. – *113*

[132] Pandekták – a római jognak jogkommentárokból és kivonatokból összeállított, Justinianus alatt (530–534-ben) törvényerőre emelkedett gyűjteménye. – *113*

[133] A „Hallische Jahrbücher" 1840. nov. 23-i és 24-i száma „Friedrich von Florencourt und die Kategorien der politischen Praxis" címmel Ruge recenzióját közölte Florencourt „Politische, kirchliche und literarische Zustände in Deutschland" c. könyvéről. – *114*

[134] „Burschenschaft" – német diákszervezet, 1815-ben, a Napóleon elleni felszabadító háború hatására alakult meg s Németország egyesítését és alkotmányos rendszer bevezetését követelte; a liberális, demokratikus eszmék mellett már kezdetben is voltak benne szélsőségesen nacionalista nézetek. 1819-ben, Kotzebue meggyilkolása után a német kormányok feloszlatták, tagjait üldözték. A későbbi Burschenschaftokban (diákegyletekben) a nacionalizmus került túlsúlyba. (V. ö. 122 jegyz.) – *115*

[135] „Poema del Cid". – *115*

[136] Balthasar Gerhard Schumacher „*Heil Dir im Siegerkranz*" kezdetű dala, amely porosz nemzeti himnusz lett, annak a versnek az utánérzéseként, amelyet Heinrich Harries schleswigi lelkész írt 1790-ben a dán király születésnapjára. Először 1793 dec. 17-én jelent meg a „Spenersche Zeitung"-ban („Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen"). – *117*

[137] A történelmi jogi iskola reakciós történet- és jogtudományi irányzat volt Németországban a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. első évtizedeiben. V. ö. Marx: „A történelmi jogi iskola filozófiai kiáltványa" és „A hegeli jogfilozófia kritikájához. Bevezetés" (1. köt. 78–85., ill. 379–380. old.). – *118*

[138] Majorátus – a családi hitbizománynak az a fajtája, amelynél az utódlás a család legidősebb tagját illeti meg. – *118*

[139] V. ö. A. Jeanroy: „Poésies de Guillaume IX., Comte de Poitiers". Párizs 1905, 28. old.: „Farai un vers de dreyt nien" (Költök egy verset tisztára semmiről). – *118*

[140] A júliusi szerződést vagy másként londoni egyezményt 1840 júl. 15-én kötötte egyfelől Anglia, Ausztria, Oroszország és Poroszország, másfelől Törökország. Az egyezmény katonai segítséget biztosított Törökországnak a Franciaország támogatását élvező Mehemed Ali (Mehmed Ali) egyiptomi alkirály ellen, aki ennek következtében kénytelen volt lemondani összes törökországi birtokairól (Egyiptom és Palesztina kivételével). – *120*

[141] N. Becker: „Der deutsche Rhein". – *121 461*

[142] Az 1815 májusában és júniusában kötött szerződések, melyek a bécsi kongresszus (1814 okt.–1815 jún.) eredményeit rögzítették, megváltoztatták Európa politikai térképét. Céljuk a „legitim" monarchiák restaurálása, a feudális-reakciós rendszer uralmának megszilárdítása és a népek nemzeti egységre, függetlenségre törekvésének elnyomása volt. – *122*

[143] Az 1821 máj. 5-én elhunyt I. Napóleon holttestét 1840-ben Szent Ilona szigetéről Párizsba szállították és dec. 15-én az Invalidusok templomában helyezték el. Engels ebből az alkalomból írta versét. – *125 461*

[144] R. Köstlin „Die deutschen Dichter und ihr Publikum" c. cikkében („Europa. Chronik der gebildeten Welt", 1. köt. Stuttgart 1840) ezt írta: „Az a pozíció, amelyet Goethe közöttünk betöltött . . . egy hosszú élet eredménye. Ha azonban egy fiatalabbat akartok látni, aki fokozatosan ily nagysággá nő fel, akkor itt van Immermann. . . Vegyétek elő tragédiáit, s oly vonásokat fogtok bennük találni, amilyeneket csak Shakespeare-nél szoktatok; olvassátok »Epigonen«-ját, »Münchhausen«-jét, s olyan paraszti hősre bukkantok itt, aki Tellnél egy fejjel magasabb. . . Immermann. . . felmérhetetlen költői kincsek ura." – „Europa. Chronik der gebildeten Welt" – német liberális folyóirat, megjelent 1835-től 1885-ig, előbb Stuttgartban, azután Karlsruhéban, majd Lipcsében, August Lewald (1846-ig), majd Gustav Kühne (1847-től 1864-ig) szerkesztésében. – *128*

[145] Immermann: „Memorabilien", 1. rész. 27. old. – *129*

[146] Immermann: „Memorabilien", 1. rész. 30–31. old. – *129*

[147] II. („Nagy") Frigyes említi Henrik porosz herceghez írott 1782 okt. 18-i levelében ezt a Pompadournak tulajdonított, de ókori eredetű mondást. – Jénánál 1806 okt. 14-én a porosz hadsereg döntő vereséget szenvedett, és ennek következtében Poroszország kénytelen volt kapitulálni a napóleoni Franciaország előtt. – *129 236*

[148] 1840 máj. 31-én ünnepelték Poroszországban II. Frigyes trónralépésének századik évfordulóját. Húszéves interregnumon Engels az 1786 (II. Frigyes halálának éve) és 1806, a jénai vereség éve (v. ö. 147. jegyz.) közötti időszakot érti. – *129*

[149] Immermann: „Memorabilien", 1. rész. 95. old. – *130*

[150] Arethusza nimfa, akit Alpheiosz folyóisten üldözött, átkelt a tenger alatt a Szicília melletti Ortügia szigetére és ott forrássá változott. – *135*

[151] „Bekenntnis bremischer Pastoren in Sachen der Wahrheit". Bréma 1840. – *136*

[152] A pozitív filozófia a német filozófia vallásos-misztikus irányzata volt a XIX sz. 30–40-es éveiben. Képviselői: Chr. H. Weisse, Immanuel Hermann von Fichte (ifj.), A. Güntherv F. X. von Baader – később Schelling is – Hegel filozófiáját jobbról bírálták. A „pozití,

filozófusok" a filozófiát a vallás függvényének tekintették, tagadták a racionális megismerést, és a pozitív tudás egyetlen forrását az isteni kinyilatkoztatásban látták. A racionális megismerést kiindulópontként elfogadó filozófiai szemléletet sommásan „negatívnak" minősítették. – *137 161 215*

153 Ezt a névtelenül megjelent művet Edward Beurmann írta. – *137*

154 A luteránusokat és kálvinistákat egyesítő „egyesült evangélikus egyház" (Unió) III. Frigyes Vilmos porosz király 1817 szept. 27-i rendeletére jött létre számos német városban. – *137*

155 „Neue Zeitschrift für Musik" – német zenetudományi folyóirat, 1834-től 1926-ig jelent meg Lipcsében, 1844-ig Robert Schumann szerkesztésében. – *139*

156 Bréma városának alaptörvényei: az 1433-ból származó „Tafel" (Tábla) és az 1534-ből származó „Neue Eintracht" (Nyewe Eindracht, Új egyezség). – *139*

157 A „Reineke Vos" német állatmonda; Hinric von Alkmer töredékesen fennmaradt németalföldi költeménye alapján készült plattdeutsch költői feldolgozása 1498-ban, Lübeckben jelent meg, „Reynke de Vos" címmel. – *140*

158 Engels körülbelül 1841 májusának közepén indult svájci és itáliai utazására. – A cikk folytatása nem jelent meg, mert a folyóiratot 1841 dec. végén betiltották. – *141 475*

159 Metodisták – John Wesley által Angliában, a XVIII. században alakított protestáns vallási szekta tagjai. A metodizmus jellegzetes vonása a vallási szertartások és más egyházi szokások szigorú és módszeres keresztülvitelének megkövetelése. – *141*

160 1839 januárjában Zürich kanton mérsékelt liberális kormánya meghívta David Friedrich Strausst a zürichi egyetemre a dogmatika és egyháztörténet tanáraul. Ezért éles politikai konfliktus tört ki a kormány és a konzervatívok, főként a reakciós papság között. Március közepén a kormány kénytelen volt visszavonni Strauss megbízását és nyugdíjazni őt. Szept. 6-án a klerikálisok (őket nevezi itt Engels „Sion-őrzőknek"), élükön Bernhard Hirzel pläffikoni lelkésszel, fegyveres tüntetéssel lemondásra kényszerítették a kormányt. – *142 271 294 397 472*

161 Petrarca, 261. szonett; „Canzoniere" (In vita e in morte di Madonna Laura). A német fordítás valószínűleg Engels műve. – *143*

162 „Sieben Kurfürsten" – a tizenhárom csúcsú St. Gallen-i Alpok vonulata hét keleti csúcsának (Churfirsten vagy Kuhfirsten) elnevezése; jelenti egyben a hét választófejedelemből álló testületet is, amely 1257-től a német-római birodalom (962–1806) császárait választotta. – *145*

163 „Römer" – a majna-frankfurti régi városháza (épült 1405–1413), amelynek egyik termében egy időben a német-római császárt választották. – *145*

164 Engels ezzel a cikkel kezdte meg támadásait Schelling vallásos-misztikus filozófiája ellen. Schellinget 1841-ben IV. Frigyes Vilmos hívta meg tanárnak a berlini egyetemre, hogy küzdjön a hegeli filozófia és főként az ifjúhegelianizmus ellen. – Engels, aki katonaévét töltötte Berlinben, vendéghallgatóként látogatta Schelling előadásait. – *151*

165 V. ö. „Schelling's Erste Vorlesung in Berlin, 15. November 1841". – *152 166*

166 „Zeitschrift für spekulative Physik" – német idealista természetfilozófiai folyóirat; két kötete 1800-ban és 1801-ben jelent meg Jénában és Lipcsében, Schelling kiadásában (folytatása „Neue Zeitschrift für spekulative Physik" címmel 1802-ben, Tübingenben). – *153*

167 Descartes: „Discours de la méthode", IV. rész. – *157 177*

168 „Athenäum für Wissenschaft, Kunst und Leben. Eine Monatsschrift für das gebildete Deutschland" – az ifjúhegeliánusok folyóirata, 18 füzete 1838-tól 1839-ig jelent meg Nürnbergben, folytatása 1841-ben az „Athenäum. Zeitschrift für das gebildete Deutschland" c. berlini hetilap. – *161*

169 V. ö. Biblia, Királyok I., 18. fej. – *162*

170 „Evangelische Kirchenzeitung" – német konzervatív egyházi újság, Berlinben jelent meg, 1827-től 1924-ig; alapította E. W. Hengstenberg. – „Berliner Allgemeine Kirchenzeitung" – német egyházi újság, 1830-tól 1849-ig jelent meg, G. F. G. Rheinwald szerkesztésében. – „Literarischer Anzeiger für christliche Theologie und Wissenschaft überhaupt" – német pietista (lásd 8. jegyz.) folyóirat, Halléban jelent meg, 1830-tól 1849-ig, F. A. Tholuck szerkesztésében. – Fichte-féle folyóirat: „Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie" – német reakciós idealista folyóirat, Bonnban jelent meg, 1830-tól 1846-ig, I. H. Fichte szerkesztésében. – *162*

171 „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik" – a jobboldali hegeliánusok kiadványa, 1827-től 1846-ig jelent meg Stuttgartban és Tübingenben (1834-ben Berlinben), Leopold von Henning szerkesztésében. – *163*

172 Itt Strauss „Die christliche Glaubenslehre..." c. könyvéről van szó; a könyv 1. kötetének legfontosabb fejezete: „Dogmatik" (Dogmatika). – *164 471*

173 Bruno Bauer „Die Posaune des jünsten Gerichts..." c., a szerző megjelölése nélkül megjelent művéről van szó. – *164*

174 V. ö. F. Schiller: „Die Piccolomini", I. felv., 1. jel. – *167*

175 Az utalás valószínűleg Cuvier „Discours sur les révolutions de la surface du globe..." c. művére vonatkozik (1840. évi kiadás, 53. old.). – *189*

176 Fortuna primigenia (ősi Fortuna) – római istenség, az anyaság jelképe, a teremtőerő megtestesülése; temploma Praenestében (a mai Palestrinában) állt, Rómától keletre. – *191*

177 Schelling 1841 utáni előadásainak zöme – köztük a kinyilatkoztatás és a mitológia filozófiájáról szóló is – csak szerzőjük halála után jelent meg, Schelling Összes Műveiben (Stuttgart 1856–1861). – *202*

178 Grál – a középkori legenda szerint varázserejű kehely, amelyben Jézus vérét felfogták, őrzői a feddhetetlen Grál-lovagok. – *206*

179 Pelagianizmus (Pelagius kelta szerzetesről) – a kereszténységnek az az irányzata, amely elutasította az eredendő bűn dogmáját; az V. sz. elején a Földközi-tenger menti országokban terjedt el; 431-ben az epheszoszi zsinaton tévtanként bélyegezték meg. – Szocinianizmus (Laelius és Faustus Socinus itáliai teológusokról) – keresztény vallási szekta,

amely a XVI. sz. végén és a XVII. sz. elején Lengyelországban, Erdélyben (unitáriusok) és más európai országokban is elterjedt; bírálta a hivatalos egyház dogmáit, főleg a szentháromság tanát és a pelagianizmushoz hasonlóan az emberi akarat szabadságát hirdette. – *214*

[180] A Szibillák (Sibyllák) Apollón isten papnői, híres jósnők voltak. A leghíresebb a cumaei Szibilla volt, a monda szerint ő kalauzolta Aeneast alvilági útján. Neki tulajdonították a Rómában őrzött, i. e. 83-ban elpusztult Szibilla-könyveket; a rómaiak válságos helyzetekben ezekhez folyamodtak tanácsért. Később zsidó és keresztény Szibilla-könyvek is keletkeztek. – *217 326*

[181] Biblia, Máté, 16, 18. – *222*

[182] Biblia, Apost. Csel., 17, 19–21. – *224*

[183] „Leipziger Allgemeine Zeitung" – német napilap, 1837-től jelent meg Lipcsében, F. A. Brockhaus kiadásában: a 40-es évek elején haladó polgári lap; 1842 dec. 28-án kabinetparanccsal kitiltották Poroszország területéről (v. ö. 1. köt., 152–170. old. és 126. jegyz.); 1843 ápr. 1-vel a lap ezzel a címmel megszűnt (folytatása, a „Deutsche Allgemeine Zeitung", 1879-ig jelent meg). Mottója ez volt: „Igazság és jog, szabadság és törvény". – *224*

[184] E cikkel kezdte meg közreműködését Engels a „Rheinische Zeitung"-ban. 1842 ápr. 12-től aug. 29-ig tizenegy cikke jelent meg ebben a lapban; ezeket a jelen kötetben adjuk közre. 1842 dec. 8-tól 27-ig a lap Engels további öt cikkét közölte, ezek Marx és Engels Művei 1. kötetében (453–466. old.) találhatók. – *230*

[185] 1837-ben Ernő Ágost hannoveri király hatályon kívül helyezte az 1833-as hannoveri alkotmányt és helyébe az 1819-est vezettette újra be. Ez ellen az önkényes intézkedés ellen többek között a göttingai egyetem hét liberális tanára is tiltakozott; ezért elbocsátották őket, s hármukat, J. Grimmet, Dahlmannt és Gervinust kiutasították Hannoverből. 1838-ban J. Grimm brosúrát írt ezzel kapcsolatban. – *230 320 402*

[186] Plautus egyik darabjának címe. – *234*

[187] Bruno Bauert 1842 márc. végén elbocsátották a bonni egyetem magántanári állásából. –*235*

[188] V. ö. Biblia, Dániel, 5, 26–28. – *238*

[189] A számjelzés arra mutat, hogy Engels folytatni akarta ezt a cikkét; e szándékát azonban nem valósította meg. – *239*

[190] A *panathenaia* az athéniak legfőbb ünnepe; Athéné születését ünnepelték vele a mai időszámítás szerint minden év augusztus havának közepe táján. Később négyévenként ún. nagy panathenaiákat is tartottak, ezek különösen pompásak voltak, költői és zenei versenyekkel egybekötve. – Az *orkhesztra* a görög színház közepén levő kör alakú térség volt, az előadások, az ének és a tánc színtere. Az ennek közepén levő emelvény a *thümelé*, Dionüszosz (Bacchus, Bakkhosz) isten oltára. – *239*

[191] Michel – a németek gúnyneve. – *243*

[192] Walesrode: „Glossen und Randzeichnungen...", 15–16. old. – *243*

[193] V. ö. Biblia, Mózes, 21, 22. – Pierre Abélard-t szerelmének, Héloïse-nek a nagybátyja, Fulbert kanonok megfosztotta férfiasságától. – *243*

[194] Walesrode: „Glossen und Randzeichnungen...", 16–17. old. – *243*

[195] A James Robert Morison által feltalált pilulát „vértisztítóként", egyetemes gyógyszerként használták; szedése káros következményekkel járt. – *244*

[196] Schiller: „Don Carlos", III. felv. 10. jel. – *244*

[197] V. ö. „Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten", II. rész, 20. cím, 92. §. (lásd még 213. jegyz.) – *245*

[198] Walesrode: „Glossen und Randzeichnungen...", 48–50. old. – *245*

[199] Uo., 70. old. – *245*

[200] Uo., VIII. old. – *246*

[201] Hasenheide – sétahely Berlin déli részén, Tempelhof felé, a gyakorlótér mellett. – *247*

[202] „Literarische Zeitung" – német irodalmi hetilap, a porosz kormány finanszírozta, 1834-től 1849-ig jelent meg Berlinben, szerkesztette Karl Büchner (1834–1837), majd Eduard Meyen (1838) és Heinrich Brandes. – *247*

[203] „Zur Geschichte der Gesundheit und der Krankheiten von Dr. Joh. Mich. Leupoldt. Erlangen 1842" c. recenziója az „Evangelische Kirchenzeitung" 1842. máj. 4. és 7-i (36. és 37.) számában jelent meg. – *247*

[204] V. ö. Biblia, Jeremiás, 31, 29. – *247*

[205] 1842 febr. 19-én Lipót badeni nagyherceg (uralk. 1830–1852) feloszlatta Baden kétkamarás rendi parlamentjét, amelyben viszonylag erős volt a liberális ellenzék. – *250*

[206] Von Itzsteint 1842-ben egy másik választókerületben választották be a badeni parlament második kamarájába. – *251*

[207] „Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen" – alkotmányos-monarchista irányzatú német napilap, a 40-es évek elején félhivatalos kormánylap; 1740-től 1874-ig jelent meg Berlinben; kiadójáról „Spenersche Zeitung"-nak is nevezték. – *252*

[208] A „Spenersche Zeitung" „Aufsätze über inländische Gegenstände" c. cikksorozatának ilyen alcímü cikke névtelenül, ** jelzéssel jelent meg, ezért nevezi Engels a szerzőt *-nak. – *252*

[209] A porosz kormány 1841 dec. 24-én cenzúrakörlevelet (cenzúrautasítást) adott ki, ez 1842 jan. 14-én jelent meg a félhivatalos „Allgemeine Preussische Staatszeitung"-ban. Az új cenzúrautasítás szavakban elítélte az írói tevékenység korlátozását, valójában azonban fenntartotta, sőt meg is szigorította a reakciós porosz cenzúrát. Az új cenzúrautasítást Marx is bírálta (lásd 1. köt. 3–25. old.). – *252 262*

[210] „Kriminalistische Zeitung für die Preussischen Staaten" – mérsékelt irányzatú német lap, 1841-től 1842-ig jelent meg Berlinben, J. W. Bonseri és J. D. H. Temme szerkesztésében. – *254*

[211] Állítólag I. Ferdinánd német-római császár, magyar király mondása. – *254*

[212] E cikket a fennmaradt kézirat alapján közöljük. A „Rheinische Zeitung" szerkesztősége néhány helyen törölt Engels írásából vagy változtatott rajta. A kihagyott részeket csúcsos zárójelben, a változtatásokat lábjegyzetben közöljük. – *256*

[213] Az 1794-es „Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten" a polgári, kereskedelmi, váltóügyi, tengeri és biztosítási jognak, továbbá a büntető-, egyház-, állam- és közigazgatási jognak az összefoglalása, a feudális elemeket konzerváló és a bürokratikus önkénynek kedvező jogrendszer. Lényeges részei egészen a polgári törvénykönyv bevezetéséig (1900) érvényben voltak. – *256 421*

[214] Johann Jacobyról van szó, akinek „Vier Fragen beantwortet von einem Ostpreussen" c. brosúrája névtelenül jelent meg 1841-ben Mannheimban. Jacoby ebben az írásában bírálja a porosz államrendet és alkotmány bevezetését követeli Poroszországban. – *257*

[215] „Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preussischen Staaten", Berlin 1819. 232. old. – *257*

[216] A következő idézetek – csekély eltérésekkel – J. Jacoby „Vier Fragen..." (Mannheim 1841, 8–11. és 14. old.) és „Meine weitere Verteidigung..." (Zürich és Wintherthur 1842. 12., 16., 20. és 33–34. old.) c. írásaiból valók. – *259*

[217] „Allgemeine Preussische Staatszeitung" – német napilap, 1819-ben alapította Berlinben Hardenberg, 1819-től 1848 áprilisig a porosz kormány félhivatalos lapja, majd 1851 júliusig „Preussischer Staatsanzeiger" címmel a porosz kormány hivatalos lapja. – *259*

[218] A Stein-féle 1808 nov. 19-i városi rendtartás szabályozta a városi önkormányzatok működését és beleszólást engedett a városi polgárságnak a községi igazgatásba; ez az intézkedés fontos része volt a Napóleon elleni háború sikere érdekében Németországban bevezetett liberális reformoknak. – *261*

[219] „Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe" – német napilap, 1842. jan. 1-től 1843 márc. 31-ig jelent meg, Kölnben. Az újságot a porosz abszolutizmussal szemben ellenzéki rajnai burzsoázia képviselői alapították; a munkatársak közé bevontak baloldali hegeliánusokat is. Marx 1842 áprilisától kezdve munkatársa, októbertől főszerkesztője volt a lapnak, amely Engels cikkeit is közölte. Marx szerkesztősége alatt a lap egyre határozottabban forradalmi demokrata jelleget öltött. Ezért a kormány különösen erős cenzúra alá vetette, majd betiltotta. (Marxnak és Engelsnek e lapban megjelent több cikkét lásd az 1. kötetben.) – „Königlich Privilegierte Preussische Staats-, Kriegs- und Friedenszeitung" (röviden „Königsberger Zeitung") – német napilap, e címmel 1752-től 1850-ig jelent meg, Königsbergben; a 40-es években haladó polgári irányzatú volt. – *262*

[220] IV. Frigyes Vilmos 1842 februárjában bizottságot alakított a porosz törvények felülvizsgálatára; elnökévé K. von Savignyt nevezte ki. A cél a törvények liberális frázisokkal leplezett szigorítása volt. – *263*

[221] Engels ezt a parodisztikus hősköltemény akkori barátjával, Edgar Bauerral együtt írta, tiltakozásul Bruno Bauernak 1842 márciusában a bonni egyetemről való elbocsátása (lásd 187. jegyz.) ellen. Bizonyára Edgar Bauer informálta Engelst arról, ami Berlinbe érkezése előtt az ifjúhegeliánusok körében történt. – *264*

[222] Goethe, „Faust", 1. rész. (Éjszaka). – Engels az egész költeményben sok helyütt utal Goethe „Faust"-jára. – *273*

[223] V. ö. Biblia, Mózes, II. 8, 19. – *274*

[224] V. ö. Biblia, Mózes, V. 22, 8. – *274*

[225] V. ö. Biblia, Mózes, V. 25, 13–16. – *274*

[226] Bruno Bauert 1839-ben Berlinből a bonni egyetem teológiai tanszékére helyezték át magántanárként. – *275*

[227] „Deutscher Musenalmanach" – német irodalmi évkönyv, 1840-ben és 1841-ben jelent meg Berlinben, Echtermayer és Brugen szerkesztésében. – *280*

[228] Feltehetőleg Th. Mügge 1840-ben Stuttgartban megjelent négyrészes regényéről, a „Toussaint"-ről van szó. – *281*

[229] „Szabadoknak" (vagy „berlinieknek") nevezték magukat a 40-es évek elején a berlini ifjúhegeliánusok körének tagjai. A csoport magvát Bruno és Edgar Bauer, Eduard Meyen, Ludwig Buhl és Max Stirner alkották. Önkéntesi éve alatt (1841–1842) Engels is tagja volt ennek a körnek. A „szabadokkal" Marx is kapcsolatban állt, de hangoskodó üresség ük és álradikalizmusuk miatt fellépett ellenük, majd 1842 novemberben végképp szakított velük. Marx és Engels első közösen írott munkájukban, „A szent család"-ban leleplezték az ifjúhegeliánusok által „kritikai kritika" megjelöléssel hirdetett nézetek káros, reakciós lényegét (v. ö. 2. köt.). – *281 302*

[230] V. ö. Rouget de Lisle: „Le Marseillaise". – *283*

[231] Frankfurtban ülésezett a német Szövetségi Gyűlés (lásd 14. jegyz.). – *288*

[232] V. ö. H. Leo: „Lehrbuch der Universalgeschichte". – *289*

[233] Utalás E. Meyen „Heinrich Leo, der verhallerte Pietist" c. brosúrájára. (A cím célzás Halle városára, ahol Leo azelőtt tanított és K. L. von Haller reakciós svájci történészre.) – *293 372*

[234] *Julius van der Sünden* – Julius Müller evangélikus teológus a „Die christliche Lehre von der Sünde" szerzője. – *293*

[235] „Der Christenbote. Ein kirchlich-religiöses Sonntagsblatt" – konzervatív német egyházi lap, 1832-től jelent meg Stuttgartban, I. C. F. Burk szerkesztésében. – *293*

[236] 1842 márc. 18-án, azon a napon, amelyen Schelling befejezte a kinyilatkoztatás filozófiájáról tartott előadásait, berlini diákok fáklyás felvonulást rendeztek a Leipziger Strassén, ahol Schelling lakott. – *302*

[237] A tartományi és járási Landtagokat (rendi gyűléseket) Poroszországban 1823-ban hozták létre. Tagjai voltak a fejedelmi családok fiai, a nemességnek, a városoknak és a falusi községeknek a képviselői. A Landtag-választásokon való részvétel feltétele a földbirtok volt; ez kirekesztette a lakosság legnagyobb részét és biztosította a Landtagok nemesi többségét. A Landtagokat a király hívta egybe, illetékességük helyi gazdasági és közigazgatási kérdésekre szorítkozott. Politikai téren csak korlátozott tanácskozási funkcióik voltak. – A tartományi Landtagok rendi bizottságait 1842 jún. 21-én alakították meg. A Landtagok saját kebelükből választották őket (rendenkénti szavazással), s e bizottságok közös porosz tanácskozó testületet alkottak, az egyesült rendi bizottságot. E testület segítségével, amely csupán látszatképviseleti szerv volt, akart IV. Frigyes Vilmos új adókat kivetni és kölcsönhöz jutni. – *302 462*

[238] Az északi mitológiában a Walhalla Wotan (Odin) főisten palotája, a harcokban elesett hősök lelkeinek gyülekezőhelye. – Walhalla néven emeltetett I. Lajos, bajor király 1841-ben Regensburg közelében egy óriási épületet, amely Németország dicsőségét volt hivatva hirdetni; itt az ország nagy embereinek szobrai voltak elhelyezve. – A kölni dóm építése 1248-ban kezdődött, de befejezése csak 1841-ben indult meg és 1880-ig tartott. – *302*

[239] Hugenotta-háborúknak nevezik azokat a franciaországi belháborúkat, amelyek 1562-től (megszakításokkal) 1594-ig folytak az észak-franciaországi nagybirtokos arisztokrácia által vezetett katolikusok és a hugenottáknak nevezett kálvinisták (főként polgári és plebejus elemek) között. – *306*

[240] Az országos rendek gyűlése (Assemblée des états généraux) volt Franciaország legfőbb rendi képviseleti intézménye; a nemzet képviseletében a papság, a nemesség és a városok küldötteiből állt, akiket a király hívott össze, hogy jóváhagyassa velük az adókat és más pénzbeli szolgáltatásokat. Első ízben IV. Fülöp hívta egybe őket, 1302-ben; 1614 után nem üléseztek, s 1789 májusi összeülésük már a polgári forradalom közvetlen előzménye lett. – *306*

[241] A „Times" 1843 dec. 29-i számának „The Communists in Germany" c. névtelen cikkéről van szó, amelyet a „New Moral World" 1844 jan. 6-i, 28. száma is közölt. – „The Times" – a legnagyobb angol konzervatív irányzatú napilap; 1785-ben alapították Londonban „Daily Universal Register" címmel; 1788 óta jelenik meg „The Times" címmel. – „The New Moral World" – az angol owenista szocialisták hetilapja, Owen alapította 1834 áprilisban; különféle alcímekkel Londonban, Manchesterben, Birminghamben, Leedsben, majd (1841 októbertől) megint Londonban jelent meg. Engels 1843 novembertől 1845 májusig munkatársa volt e lapnak. – *309*

[242] Miután Weitlinget 1843 júl. 8-án Zürichben letartóztatták az „Evangelium eines armen Sünders" kiadásának kísérlete miatt, a svájci kormány öttagú bizottságot állított fel a német emigránsok svájci tevékenységének felderítésére. A bizottság jelentése, amelyet egyik tagja, J. K. Bluntschli jogász és reakciós politikus fogalmazott meg, 1843-ban megjelent „Die Kommunisten in der Schweiz..." címmel. – *309*

[243] Az 1839 máj. 12-i párizsi felkelést, amelyben a forradalmi munkások játszották a fő szerepet, az „Évszakok Társasága" nevű, Blanqui és Barbès vezette szocialista republikánus titkos társaság szervezte meg. A felkelés a szűk körre szorítkozó összeesküvő taktikára épült, a tömegekkel nem volt szervezeti kapcsolata, ezért könnyen leverték. – *309*

[244] „Le National" – francia napilap, 1830-tól 1851-ig jelent meg Párizsban, alapítói Thiers, Mignet és Carrel; a 40-es években a mérsékelt polgári republikánusok lapja. – *309*

[245] Repealerek – az angol–ír unió eltörléséért (Repeal of Union) indított mozgalom résztvevői. Az unió az 1798-as felkelés leverése után kényszerítette Írországra az angol kormány. Az 1801 jan. 1-én életbe lépett unió feloszlatta az ír parlamentet és felszámolta Írország autonómiájának utolsó maradványait is. Az unió eltörlésének követelése a 20-as évektől kezdve a legnépszerűbb követelés lett Írországban. A tömegmozgalom hatására O'Connell vezetésével megalakították a Repeal-szövetséget (Repeal Association), de ezt az angol uralkodó osztályokkal való kompromisszum útjára igyekeztek terelni. Ennek ellenére a harc a 40-es években fellángolt. – *310*

[246] Lásd 1. köt., 479–494. old. – *310*

247 „Le Populaire de 1841" – francia utópikus szocialista havi folyóirat; ilyen címmel 1841-től 1852-ig jelent meg Párizsban, 1849-ig Cabet szerkesztésében, az 1833-tól 1835-ig megjelent (szintén Cabet által szerkesztett) „Le Populaire" hetilap folytatásaként. – *310*

248 Az 1830-as franciaországi júliusi forradalom, valamint az 1830–1831-es lengyel felkelés hatására 1831–1832-ben a Német Szövetség (v. ö. 14. jegyz.) csaknem valamennyi államában megerősödött a forradalmi hangulat. 1832 máj. 27-én a hambachi kastélyban (Bajor-Pfalz) a délnémet liberális és radikális polgárság képviselői nagyarányú politikai demonstrációt rendeztek, s itt Németország egyesítését és alkotmányos reformok bevezetését követelték. – 1834 júl. 27-én a Bern melletti Steinhölzliben több száz német kézműves tartott ünnepséget, német emigránsok vezetésével; szétszaggatták a német fejedelmek zászlait és kibontották a fekete-vörös-arany birodalmi zászlót, forradalmi dalokat énekeltek és forradalmi szónoklatokat tartottak. – *310*

249 Chartisták – az angliai Nemzeti Charta-Szövetség (National Charter Association) hívei. Ez az első munkás-tömegpárt 1840 júliusban alakult meg Manchesterben; nevét az 1838 máj. 8-án közzétett Népchartáról (People's Charter) kapta, amely a mozgalom követeléseit tartalmazta: általános választójog (21 éven felüli férfiaknak), évenkénti parlamenti választások, titkos szavazás, a választókerületek kiegyenlítése, a képviselőjelöltek vagyoni cenzusának eltörlése, napidíj fizetése a képviselőknek. A chartizmus tömegakcióinak 1848-as veresége után a Szövetség hanyatlásnak indult, s az 50-es évek második felére teljesen megszűnt a mozgalom. – Rebekkaiták (a bibliai Rebekkáról, v. ö. Mózes I., 24. fej.) – az útvámok ellen irányuló 1843–1844-es dél-walesi parasztmozgalmak résztvevői, akik éjszaka, női ruhában, bekormozott arccal, vámházakat és sorompókat romboltak szét. – *310*

250 „La Phalange. Revue de la science social" – a francia fourieristák lapja, 1832-től 1849-ig jelent meg Párizsban; címét, terjedelmét, megjelenése gyakoriságát többször változtatta; a „Démocratie pacifique" megindulása után a fourieristák elméleti folyóirata lett. – „La Démocratie pacifique" – a francia fourieristák napilapja (és a köré tömörült szektás-dogmatikus irányzat neve); 1843 augusztustól 1851 novemberig jelent meg Párizsban, Considerant szerkesztésében. – *311*

251 Biblia, Máté, 7, 2. – *322*

252 „Szentek élete" (Acta Sanctorum) – a szentek életrajzait tartalmazó gyűjtemények. Szűkebb értelemben az a nagy terjedelmű befejezetlen munka értendő rajta, amelyet a jezsuiták kezdtek meg a XVII. században. – *325*

253 Goethe: „Für junge Dichter" és „Noch ein Wort für junge Dichter". – *325*

254 Az először 1812-ben Brémában megjelent „Christliches Gesangbuch"-ról van szó. A két megemlített költemény: Goethe „Wandrers Nachtlied" és Schiller „Die Worte des Glaubens". – *329*

255 A „Das Nachtlager von Granada" („A granadai éjjeli szállás") zenéjét K. Kreutzer, a „Zauberflöte"-ét („Varázsfuvola"-ét) Mozart írta. – *332*

256 Martin Luther által írt egyházi ének. – *337*

257 A „Stabat mater" kezdetű katolikus himnusz 1300 körül keletkezett; szerzője valószínűleg Jacopone da Todi ferences szerzetes. Legismertebb megzenésítői: Palestrina, Pergolese, Rossini. – *339 468 475*

[258] A szeminólok (= szökevények) észak-amerikai indián törzs; eredetileg Georgiában éltek, majd 1750-ben Floridába költöztek, ahol 1832-től 1842-ig az Unió hadseregével is szembeszálltak, bár csak 1600 harcosuk volt. – *342*

[259] Theodor Mundt „Spaziergänge und Weltfahrten" c. háromkötetes művéről van szó. – *345*

[260] Gutzkow: „Julius Mosens Ahasver"; „Telegraph für Deutschland", 1838 aug. – *345*

[261] Creizenach: „Gutzkow über Ahasver"; „Zeitung für die elegante Welt", 1838 szept. 27. – *345*

[262] „Morgenblatt für gebildete Leser" – német irodalmi napilap, alapították 1807-ben („Morgenblatt für gebildete Stände" címmel), újabb nevén 1839-től 1865-ig jelent meg Stuttgartban és Tübingenben. – „Literaturblatt" – a „Morgenblatt..." melléklete; 1820-tól 1852-ig jelent meg Stuttgartban és Tübingenben, W. Menzel, H. Voss és A. Möllner szerkesztésében. – *346*

[263] E. Duller „Die Wittelsbacher" című kötete a bajor uralkodóházról szóló balladákat tartalmaz; egy részük G. K. A. Hülstett német irodalmi szöveggyűjteményében is szerepel. – *346*

[264] Julius Caesarnak tulajdonított mondás. – *348*

[265] V. ö. Cicero: In Verrem, IV. 25, 56; In Catilinam, I., 1, 2. Engels tréfásan eltorzította a szöveget. – *348 432*

[266] „Zeichen der Zeit" címmel a „Telegraph" 1838 dec., 208. számában jelent meg ismertetés Winkler „Harfenklänge" c. kötetéről. – *350*

[267] V. ö. Biblia, Lukács, 8, 43–48. – *350*

[268] V. ö. Biblia, Énekek én., 7, 6. – *350*

[269] Engels „Vihar" („Sturm") c. verse eddig nem került elő, ugyanígy „St. Hanor" című verse sem. – *351 380*

[270] Engels verse megjelent a „Bremer Stadtbote" 1839 márc. 24-i, 8. számában. – *354*

[271] Szójáték Hengstenberg nevére (Hengst: mén, csődör). Lucus a non lucendo – Quintilianustól származó tréfás példa a helytelen szómagyarázatokra: eszerint a berek latinul azért *lucus*, mert nem világít (*non lucet*). – *357*

[272] Trombitz eredeti neve Witzleben volt. – *358*

[273] Pierre Marteau (Peter Hammer, Pieter Hamer), Párizs – ezzel a fiktív cégjelzéssel francia, holland és német nyelvű könyvek és röpiratok jelentek meg a XVII. sz. közepétől a XIX. sz. elejéig; a nyomda és a kiadó valójában Kölnben volt. – Berlinieken itt az „Ifjú Németország" „Rajnán inneni" szárnya értendő (H. Laube, F. G. Kühne, Th. Mundt), amely Heine és a „Zeitung für die elegante Welt" körül csoportosult. Náluk valamivel radikálisabb és nagyobb közéleti érdeklődésű volt a „Rajnán túli" szárny (élén Gutzkow-val és lapjával, a „Telegraph für Deutschland"-dal). – *358*

[274] Átalakított idézet Hans Adolf von Thümmel tábornoknak, a hesseni választófejedelem udvarnagyának verséből; a „nagy költő" kifejezés ironikusan értendő. – *361*

[275] Lásd Biblia, Máté, 1, 1–17., másfelől: Lukács, 3. 23–28. (V. ö. 292. jegyz.) – *362*

[276] Lásd Biblia, Máté, 26, 28. és Márk, 14, 24., másfelől: Lukács, 22, 20 és Korinth, I. 11, 25. – *362 391*

[277] Lásd Biblia, Lukács, 8, 33., Márk, 5, 13. és Máté 8, 32., másfelől: Máté, 17, 18., Márk, 9, 26., valamint Márk, 1, 26. és Lukács, 4, 35. – *362*

[278] Lásd Biblia, Lukács, 1, 26–38., uo. 2, 41–50., Márk 3, 21. – *362*

[279] A Miatyánk kétféle szövegét lásd Biblia, Máté, 6, 9–13. és Lukács, 11, 2–4. Jézus csodatételeinek sorrendje a szinoptikusoknál (Máté, Márk, Lukács) is különböző, János evangéliumának teológiája pedig jelentős mértékben eltér ezekétől. – *362*

[280] Engels „Wuppertali levelek" c. cikkéről van szó (1. köt., 411–431. old.). – *363*

[281] „Der Menschenfreund. Eine religiöse Zeitschrift" – német vallásos folyóirat, megjelent 1824-től 1847-ig Berlinben. – *363*

[282] Valószínűleg Hermann Ludwig Wolframnak F. Marlow álnéven írt és akkoriban (1839) megjelent, „Faust" című drámai költeményéről van szó. – *363*

[283] R. Heller „Die Schwestern des Lazarus" c. írását a „Rosen" c. lap közölte. – „Rosen. Eine Zeitschrift für die gebildete Welt" – liberális német irodalmi folyóirat, megjelent Lipcsében, 1838-tól 1844-ig R. Heller, 1845-től 1848-ig G. Hesekiel szerkesztésében. –*369*

[284] „Der Komet. Ein Unterhaltungsblatt für die gebildete Lesewelt" – liberális német irodalmi lap, megjelent 1830-tól 1848-ig, előbb Altenburgban, majd Lipcsében, Herloßsohn szerkesztésében. – *369*

[285] „Berliner Konversationsblatt für Poesie, Literatur und Kunst" – német folyóirat; e címmel 1827-től 1829-ig jelent meg F. Ch. Förster és W. Häring (W. Alexis) szerkesztésében, majd 1836-tól 1838-ig H. Marggraff szerkesztésében. (1830-tól 1836-ig a „Freimütiger"-rel egyesülve, „Der Freimütige oder Berliner Konversationsblatt" címmel jelent meg, W. Häring szerkesztésében.) – „Der Gesellschafter oder Blätter für Geist und Herz" – német liberális folyóirat, megjelent 1817-től 1848-ig Berlinben, F. W. Gubitz szerkesztésében. – *383*

[286] „A Luziádák" („Os Lusiadas", Lusus fiai, vagyis a portugálok) Luiz Vaz de Camões 1572-ben megjelent, portugál nemzeti eposszá vált könyve, amely Vasco da Gama indiai felfedező útjáról szól. – *383*

[287] „Über den Charakter des Wilhelm Tell in Schillers Drama" c. tanulmányában Börne azt bizonyította, hogy Schillernél Tell inkább kispolgár, mint paraszt. – *386 405*

[288] Immermann „Das Trauerspiel in Tyrol" c. 1828-ban megjelent drámája átdolgozva „Andreas Hofer, der Sandwirt von Passeyer" címmel kapott helyet Műveinek 3. kötetében, 1835-ben. – *386*

[289] Biblia, Máté, 21, 9. – *387*

290 Az „Athenäum" 1839 márciusi számában a következő jegyzet jelent meg: „A »*Telegraph*« f. év márciusi több számában az elberfeldi és barmeni vallási állapotok igen pontos leírása található. Krummacher alakja néhány jellemző vonással élethíven van benne megrajzolva." – *388*

291 Celanói Tamás: „Dies irae" (lásd 54. jegyz.). – *388*

292 A Bibliában Máté evangéliuma szerint József apját Jákobnak hívták, Lukács evangéliuma szerint viszont József „Éli fia" volt (v. ö. 275. jegyz.). Fr. Graeber nyilván azzal igyekezett kimagyarázni ezt az ellentmondást, hogy Lukács kitétele – a nyelvi szabályok ellenére – így értendő: „József, Éli veje", így a Lukács szerinti családfa nem Józsefé, hanem Máriáé. – *390*

293 Biblia, Péter I. lev., 2, 2. – *393*

294 V. ö. Schiller: „Die Worte des Glaubens". – *393*

295 A Lukács-evangélium szerzője bizonyos Theophilusnak ajánlotta művét (v. ö. 1, 3.). – *395*

296 Biblia, Máté, 7, 7–9, 11, Lukács, 11, 9–11, 13. – *398*

297 Biblia, János, II. lev., 10. – *399*

298 Egy ónémet monda szerint a „vad hajszában" az elhaltak szellemei a „vad vadász" (Wotan) vezetésével, szörnyű robajjal és vadászkiáltásokkal száguldanak el a levegőben, s aki ezzel a kísértetsereggel találkozik, annak örök időkig együtt kell robognia vele. – *403 422*

299 A mannheimi városi bíróság 1835 nov. 30-án kezdte meg a Gutzkow ellen „Wally, die Zweiflerin" c. regénye miatt (lásd 15. jegyz.) indított per tárgyalását. Gutzkow-t ekkor vizsgálati fogságba helyezték, az ítéletet 1836. jan. 13-án mondták ki: „istenkáromlás, a keresztény vallás és az egyház gyalázása és erkölcstelen tárgyak ábrázolása" miatt egyhavi fogházra ítélték, a vizsgálati fogság idejének beszámítása nélkül. Gutzkow 1836 jan. 14-től febr. 10-ig töltötte le büntetését, összesen tehát 73 napot volt fogságban. – *403*

300 Börne 1837 febr. 12-én halt meg. – *404*

301 Christian Hermann Weisse: „Die evangelische Geschichte kritisch und philosophisch bearbeitet". – *404*

302 Lásd Karl Beck „Nächte. Gepanzerte Lieder", Lipcse 1838; „Erstes Märchen, Abenteuer eines Leipziger Studenten: Dritte Nacht. Gang um Leipzig" (17. old.) és „Fünfte Nacht. Schillers Haus in Gohlis" (27–28. old.). (V. ö. még 19. jegyz.) – *405*

303 Engels Shelley-versfordításai eddig nem kerültek elő. – *405*

304 Az ún. Freiligrath-egyletet a 30-as évek második felében alakították a költő fiatal elberfeldi tisztelői. Az egylet tizenöt tagból állt, költőkből, irodalmárokból (Freiligrath, H. Püttmann, G. Weerth, W. Langewiesche stb.) és kispolgári értelmiségiekből; fő feladatuknak azt tekintették, hogy német és külföldi drámaírók (főként Shakespeare) műveit felolvassák, egymás között elosztva a szerepeket. – *406*

305 Lásd K. Beck „Der fahrende Poet. Dichtungen", Lipcse 1838: „Dritter Gesang. Weimar" (188. old.). – *406*

[306] Suetonius szerint Julius Caesar mondta ezt, amikor i. e. 49-ben átkelt csapataival a Rubicon határfolyón és ezzel polgárháborút indított meg. – *410*

[307] A Smitt könyve első részének 137. oldalán található görög mottó forrása: Thuküdidész III. c. 39. – *411*

[308] Soltyk „La Pologne. Précis historique, politique et militaire de sa révolution", I–II. köt. (Párizs 1833) c. könyve német fordításban 1834-ben, Stuttgartban jelent meg, két különböző kiadásban; az egyik névtelenül, „Polen, geographisch und historisch geschildert..." címmel, a második „Polen und seine Helden im letzten Freiheitskampfe... von dem Grafen Soltyk" címmel. – *411*

[309] Sem az „Odysseus Redivivus" (A feltámadott Odüsszeusz), sem Engels említett novellája nem került eddig elő. – *411 428*

[310] A kotta alá írt Goethe-sorok magyar fordítása:

Élvezve boldog órát,
Ha bor és szerelem
Fűti kedvünk, e nótát
Fújjuk együttesen!
Összetartónk az isten,
Kitől frigyünk eredt,
Szítsuk új lángra frissen,
Mit csiholt, a tüzet. – *412*

[311] Okt. 18-án ünnepelték az évfordulóját az 1813. évi lipcsei csatának, amelyben az európai hatalmi koalíció csapatai döntő győzelmet arattak I. Napóleon hadserege fölött. – *414*

[312] Friedrich Leopold Graf zu Stolberg: „Lied eines schwäbischen Ritters an seinen Sohn..." c. versének átalakított szövege. Az eredeti így kezdődik: „Fiam, íme, itt a lándzsám...". – *414*

[313] V. ö. egyfelől Biblia, Mózes, 15, 16. másfelől Gal. 3, 17. – *416*

[314] Biblia, Józsué, 10, 12–13. – V. ö. még 9. old. – *417*

[315] Gnózis – megismerés. – Agnoszticizmus – az i. sz. I–III. században kialakult misztikus idealista filozófiai irányzat, amely a megismerés célját a világ magasabbrendű szellemi, isteni lényegének feltárásában látta. Újplatonista elemeket kevert különféle – keresztény, zsidó, babilóniai, perzsa stb. – vallási tanokkal. Éles dualizmust hirdetett isten és a világ, szellem és anyag között. Tanítása szerint az anyag rabságába esett szellemet egy vagy több megváltó szabadítja ki. – *419*

[316] Engels itt a „Darlegung der Hauptresultate aus den wegen der revolutionären Komplotte der neueren Zeit in Deutschland geführten Untersuchungen..." c. könyvre utal. Ez a könyv azokat a dokumentumokat tartalmazza, amelyeket a Metternich kezdeményezésére 1819-ben a Német Szövetség által létrehozott és a „demagóg üzelmeket" vizsgáló különbizottság gyűjtött össze. (V. ö. 122. jegyz.) – *420*

[317] Biblia, Mózes, II. 21, 24. – *423*

[318] Creizenach „Der schwäbische Apoll" címmel szatírát írt a sváb költői iskola képviselőiről (lásd 20. jegyz.); ez először Siegmund Geissler álnév alatt, 1836-ban jelent meg, majd Creizenach „Dichtungen" c. kötetében, 1839-ben. – *423*

319 Lásd Börne: „Briefe aus Paris, 1832–1833". V. rész, 10. lev. – *425*

320 A hagyomány szerint Diogenész fényes nappal égő lámpással járt Athénban, s ha megkérdezték, mit csinál, ezt felelte: „Embert keresek". – *425*

321 Pelaszgoszok – Görögország őslakói. – *425*

322 E hír alapja Varnhagen von Ensének a lapot kiadó társaság ülésén 1839 nov. 7-én tett azon indítványa volt, hogy a cenzúraviszonyok miatt az év végén szüntessék be a lapot; de a „Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik" 1839 dec. elején hirdetésben közölte, hogy a szerkesztőség el van szánva a folyóirat további megjelentetésére. – *427*

323 Az „Evangelische Kirchenzeitung" 1840 jan. 1., 4., 8., 11., 15., 18., 22 és 25-i (1–8.) számában megjelent „Vorwort" bírálta Christian Märklin „Darstellung und Kritik des modernen Pietismus" c. könyvét. – *430*

324 Párszik – Zoroaszter indiai és iráni követői, akiknek ősei a VIII. században vándoroltak ki Perzsiából; tanításuk szerint a világ két egymással küzdő részre oszlik: a fény világa, a legfőbb és egyetlen isten, Ormuzd küzd a sötétség világa, a gonosz lélek, Ahriman ellen. – Libertinusok – demokratikus jellegű panteista vallási szekta a XVI. sz. közepén Svájcban és Franciaországban; a libertinusok harcoltak Calvin szigorú teokratikus rendszere ellen, de vereséget szenvedtek. – *430*

325 A kánai mennyegzőn Jézus borrá változtatta a vizet. Lásd Biblia, János, 2, 1–11. – *431*

326 Ezt a beszédet Eylert 1840 jan. 19-én mondotta a berlini királyi palota lovagtermében tartott koronázási és rendi ünnepségen; szövegét az „Allgemeine Preussische Staatszeitung" jan. 20-i száma közölte; Engels ezt idézi később. – *433*

327 Eylertnél: „Senki sem varr új posztóból foltot a ruhára"; lásd Biblia, Márk, 2, 21. – *434*

328 VII. Ferdinánd feudális abszolutizmusa a második spanyol forradalomra (1820–1823) vezetett, de 1823-ban a Szent Szövetség határozata alapján expedíciós hadtest vonult be Spanyolországba és visszaállította az abszolutista rendszert. – *434*

329 Carbonarók (szénégetők) – a XIX. sz. elején alakult titkos társaság Itáliában; a nemzeti egységért, a függetlenségért és szabadelvű állami reformokért küzdött. – *434*

330 Schücking recenziója Annette Elisabeth von Droste-Hülshoff verseskötetéről a „Telegraph für Deutschland" 1838 októberi, 170. számában jelent meg. – *435*

331 Mikor Engels 1840 májusban Münsterben járt, megbeszélte Levin Schückinggel és Hermann Püttmann-nal, hogy német fordításban kiadják Shelley költeményeit. A Shelley-fordítás Engelsnek már régebbi terve volt (v. ö. 405. old.). – *435*

332 Gutzkow „Tagebuch aus Berlin" c. cikkének VI. részéről van szó, amely a „Telegraph für Deutschland" 1840 júniusi, 97. számában jelent meg. – *437 439*

333 Shelley összegyűjtött művei Ludwig Herrig és Ferdinand Prössel fordításában jelentek meg 1840-ben, Meyer kiadásában. – *438*

334 Püttmann tollából megjelent 1839-ben „Die Düsseldorfer Malerschule" és 1840-ben „Chatterton". – *439*

335 „Blätter zur Kunde der Literatur des Auslands" – német irodalmi folyóirat; megjelent 1836-tól 1840-ig, Stuttgartban, 1838-tól Gustav Pfizer szerkesztésében. – A lap 1840 jún. 7-i kettős (68–69). száma közölte Schücking fordításában Shelley két és Coleridge három költeményét. – *439*

336 Banko-márka (Mark Banko) – hamburgi számolópénz, mint nagykereskedelmi érték 1770-től 1873-ig volt használatban; képzelt értékegység $8\,^1/_2$ g színezüst-tartalommal. – *446*

337 Matthias Claudius „Rheinweinlied"-jének első sora. Az eredetiben Engels a francia ember rossz német kiejtését utánozza. – *450*

338 Ezt a mellékelt spanyol levelet szintén Engels írta, elferdített kézírással, reá vallanak a nyelvtani hibák is; mint a Marie-hoz írt levél elejéből látható, meg akarta tréfálni vele húgát. – *467*

339 Biblia, Mózes, I, 1, 1–2. – *471*

340 1840 nov. 18-án Geilenkirchenben fáklyásmenetet rendeztek Nikolaus Becker tiszteletére. „Der deutsche Rhein" c. nacionalista versének megjelenése után Becker a porosz királytól 1000 tallért, a bajor királytól egy díszserleget kapott ajándékul. – *473*

341 Lacrime di Christo (Lacrimae Christi, Krisztus könnyei). – Nápoly-vidéki híres vörös bor. – *475*

342 Engels 1841 márc. végén Brémából hazatért Barmenba. – *477*

343 „Ó, Drikes!" – Drikes (gyakrabban: Drickes) – eredetileg a Hendricus keresztnév rövidítése, az esetlen, lomha, lusta, együgyű ember csúfneve. – *478*

344 Engels 1841 szept. második felében Berlinbe ment, hogy letöltse egyéves kötelező katonai szolgálatát (az „önkéntesi évet"). Emellett vendéghallgatóként a berlini egyetem előadásait látogatta. – *480 481*

345 Karl Werder „Columbus" c. szomorújátékának ősbemutatója 1842 jan. 7-én volt a berlini Királyi Operaházban. – *485*

346 Utalás Alain-René Le Sage ilyen című regényére. – *494*

347 Felső osztálynak (Prima) a régi német középiskola nyolcadik és kilencedik osztályát nevezték. Engels csak a nyolcadik osztályt (Unterprima) végezte el, a kilenceediket (Oberprima) nem, mert apja kívánságára kereskedelmi pályára kellett lépnie. – *503*

Mutató

*(Nevek – idézett művek; hatóságok közleményei, újságok és folyóiratok)**

A

»*Abendzeitung*« (Esti Újság), 1805–1806 és 1817–1857 Drezda és Lipcse. – *346 369*

»*Acta Sanctorum*« (Szentek Élete). – *325* (252)

ADAM, Charles-Adolphe (1803–1856) – francia zeneszerző. – *122*

»Adelszeitung« *lásd* »Zeitung für den Deutschen Adel«

AISZKHÜLOSZ (i. e. 525–456) – görög drámaíró. – *381*

ALEXIS, Willibald (Georg Wilhelm Häring) (1798–1871) – német lapszerkesztő és történelmi regényíró; egy olvasókör és egy könyvkiadó alapítója. – *356*

»*Allgemeine Theaterchronik*« (Általános Színházi Krónika), Lipcse. – *24* (31)

– 1839. nov. 25. (143.) sz.: J. P. Lyser: *Episoden. Karl Beck als Dramatiker* (Epizódok. Karl Beck mint drámaíró). – *24*

»*Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten*« (A porosz államok általános országos joga). – *245 256–257 262 421* (197 213)

ALTENSTEIN, Karl, Freiherr von Stein zum (1770–1840) – 1808–1810 porosz pénzügyminiszter, 1817–1838 vallás-, közoktatás- és egészségügyi miniszter. – *116 165*

ALVENSLEBEN, Ludwig von (álneve: Gustav Sellen) (1800–1868) – német író és publicista; 1840–1842 a „Zeitung für den Deutschen Adel" c. lap egyik szerkesztője. – *43 119*

D'ALVIELLA, Louis Coblet, comte – A.-J. Coblet, comte d'Alviella belga tábornok és államférfi fia; 1841–1842-ben a bonni egyetemen hallgatott filozófiát. – *493*

AMBURGH, Isaac van (szül. 1811) – állatszelídítő. – *66*

ANDREÄ, Friedrich Wilhelm – német heraldikai művek szerzője. – *300*

– *Das Wissenwürdigste der Heraldik und der Wappenkunde* (A legfontosabb tudnivalók a heraldikáról és a címertanról), Erfurt 1842. – *300*

„Annolied" *lásd* „Das Hannolied"

ARIOSTO, Lodovico (1474–1533) – olasz költő. – *381*

---

* Az idegen nyelvű szövegeket itt és mindenütt – nyelvi sajátszerűségeiket érintetlenül hagyva – mai helyesírásuk szerint adtuk. A művek kiadási adatait csak ott tüntettük fel, ahol Marx és Engels az általuk használt kiadást megjelölik, vagy az kétséget kizáróan megállapítható.

ARISZTOPHANÉSZ (i. e. 445–kb. 385) – görög vígjátékíró. – *58*

ARISZTOTELÉSZ, sztageirai (i. e. 384–322) – görög filozófus. – *425*

ARKHIMÉDÉSZ (i. e. kb. 287–212) – görög matematikus és fizikus. – *102*

ARNDT, Ernst Moritz (1769–1860) – német romantikus író, történész és filológus; aktívan részt vett a Napóleon elleni és a német nemzeti egység megteremtéséért vívott küzdelmekben; 1815 után a feudális reakció üldözte, 1820-ban elmozdították bonni egyetemi katedrájáról; 1840-ben rehabilitálták; 1848–1849 a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép). – *110–112 114 116–121 473*

– *Erinnerungen aus dem äusseren Leben* (Emlékezések a külső életből), Lipcse 1840. – *110* (124)

ARNIM, Bettina von (szül. Elisabeth Brentano) (1785–1859) – német romantikus írónő; aktívan részt vett kora társadalmi és politikai küzdelmeiben. – *26 345*

ASPASIA (szül. i. e. kb. 470) – szépségéről és okosságáról híres görög hetéra, Pheidiasz, Szókratész és Alkibiadész barátnője, Periklész második felesége. – *214*

»*Athenäum für Wissenschaft, Kunst und Leben. Eine Monatsschrift für das gebildete Deutschland*« (Athenäum. Tudományos, művészeti és tájékoztató folyóirat a művelt Németország számára), Nürnberg. – *161 388* (168)

– 1839 március: *Notizen* (Jegyzetek). – *388* (290)

B

BACH, Johann Sebastian (1685–1750) – német zeneszerző. – *139*

BADE, Carl – porosz tüzértiszt, katonai író. – *112*

– *Napoleon im Jahre 1813, politisch-militärisch geschildert* (Napóleon 1813-ban, politikai-katonai jellemzés), 4 részben, Altona 1839–1841. – *112*

BALL, Hermann (1804–1860) – német református lelkész Wülfrathban, majd Elberfeldben. – *363*

BARMBY, John Godwin (1820–1881) – angol lelkész; kereszténységszocialista. – *313*

BAUER, Bruno (1809–1882) – német filozófus, vallástörténész és bibliakritikus; ifjúhegeliánus; 1866 után nemzeti liberális. – *235 264–271 273 275 276 279 282 284 286–287 290 292 294–299* (187 221 226 229)

– *Die Posaune des jüngsten Gerichts über Hegel den Atheisten und Antichristen. Ein Ultimatum* (Az utolsó ítélet harsonája az ateista és antikrisztus Hegel felett. Ultimátum), Lipcse 1841. – *164 293–294 298 299* (173)

BAUER, Caroline (1807–1877) – német színésznő. – *77*

BAUER, Edgar (1820–1886) – német filozófus és publicista; ifjúhegeliánus; az 1848–1849-es forradalom után Altonában, Flensburgban és Londonban élt; többször változtatta politikai felfogását; 1861 után porosz államigazgatási tisztviselő; B. Bauer öccse. – *283–284 286–287 294–295* (221 229)

BÄRMANN, Georg Nicolas (1785–1850) – német író; felnémet és alnémet nyelven írt. – *438*

BECK, Karl Isidor (1817–1879) – magyar származású német kispolgári költő; a 40-es években „igazi szocialista". – *20–24 28–29 47 57 64 66–67 345 357 386–387 403–407 412 428*

– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Zeitung für die elegante Welt", 1839. nov. 25. (231.) sz. – *66* (88)

– *Der fahrende Poet. Dichtungen* (Az utazó költő. Költemények), Lipcse 1838. – *21–22 47 66–67 387 405–407* (27 305)

– *Literatur in Ungarn* (Irodalom Magyarországon); „Zeitung für die elegante Welt", 1837. szept. 5., 7–9., 11., 12., 14–16. (173–181.) sz. – *57* (72)

– *Nächte. Gepanzerte Lieder* (Éjszakák. Páncélos dalok), Lipcse 1838. – *20–22 54 66–67 386–387* (18 19 29 302)

– *Novellistische Skizzen* (Novellavázlatok); „Zeitung für die elegante Welt", 1839. szept. 2., 3., 5–7. (171–175.) sz. – *22*

– *Das Röslein* (A rózsabimbó). – *23*

– *Saul. Trauerspiel in fünf Aufzügen. Erster Aufzug* (Saul. Szomorújáték öt felvonásban. Első felvonás); „Zeitung für die elegante Welt", 1839. nov. 4., 5., 7. és 8. (216–219.) sz. – *23–24*

– *Saul. Tragödie in fünf Aufzügen* (Saul. Tragédia öt felvonásban) (Színpadi kézirat), Lipcse 1840. – *66–67*

– *Schlaf wohl!* (Aludj jól); „Zeitung für die elegante Welt", 1838. jún. 30. (126.) sz. – *23*

– *Die Schöpfung* (A teremtés). – *387*

– *Stille Lieder. Erstes Bändchen* (Halk dalok. Első kötetke), Lipcse 1840. – *22 64 66–67* (28)

– *Eine Träne* (Egy könny). – *23*

– *Ein ungarisches Wachthaus* (Egy magyar őrház). – *23*

– *Der Zigeunerkönig* (A cigánykirály). – *23*

BECKER, Nikolaus (1809–1845) – német költő. – *121 473*

– *Der deutsche Rhein* (A német Rajna). – *121 461 473* (141 340)

BEETHOVEN, Ludwig van (1770–1827) – német zeneszerző. – *22 122 139 432 475*

BELLINI, Vincenzo (1801–1835) – olasz zeneszerző. – *22 122*

BERGMANN, Joh. H. – brémai cukoralkusz. – *433*

»*Berliner Allgemeine Kirchenzeitung*« (Berlini Általános Egyházi Újság). – *162* (170)

»*Berliner Konversationsblatt für Poesie, Literatur und Kunst*« (Berlini költészeti, irodalmi és művészeti társalkodó). – *382* (285)

»*Berliner politisches Wochenblatt*« (Berlini politikai hetilap). – *39 44 117* (49)

»*Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen*« (Berlini hírek állami és tudós ügyekről). – *252 253* (207)

– 1842. jún. 16. és 17. (137. és 138.) sz.: *Aufsätze über inländische Zustände. XVI. Ein Rückblick* (Cikkek a hazai állapotokról. XVI. Visszapillantás). – *252–253*

BERNHARD – Engels rokona vagy fiatalkori ismerőse Barmenban. – *477*

BEURMANN, Eduard (1804–1883) – német publicista és kritikus; kapcsolatban állt az „Ifjú Németországgal", de ugyanakkor Metternich ügynöke volt. – *138 357 404 410*

– *Deutschland und die Deutschen* (Németország és a németek), 1–4. köt., Altona 1838–1840. – *138 410*

– *Skizzen aus den Hanse-Städten* (Vázlatok a Hanza-városokból), Hanau 1836. – *138*

– (Névtelenül:) *Paulus in Bremen. Von einem Candidaten der Theologie aus Stade* (Pál Brémában. Egy stadei teológusjelöltről), Hanau 1841. – *137* (153)

BÉRANGER, Pierre-Jean de (1780–1857) – francia költő. – *58*

Biblia. – *9 12 42–43 50 102 135–137 194 198 200 213 216 218 222 224–226 264 279 350 359 362 372 387 390–395 398–399 404 416–417 423 431 434 471* (106 109 111 118 169 181 182 188 204 223 224 225 251 267 268 275 276 277 278 279 289 292 293 296 297 313 314 317 325 327 339)

BINDER, Robert – könyvkiadó Lipcsében (1863-ban szűnt meg). – *159*

BLANK, Wilhelm (1821–1892) – német kereskedő; Engels ifjúkori barátja. – *328 350 359 363 383–384 388 416 457 475 481*

BLEEK, Friedrich (1793–1859) – német protestáns teológus, bibliakutató. – *472*

BLUM, Karl Ludwig (1785–1844) – német zeneszerző és színpadi szerző. – *77*

– *Theater. Dritter Band: Schwärmerei nach der Mode. Erziehungs-Resultate* (Színház. Harmadik kötet: A divatos érzelgősség. Nevelési eredmények), Berlin 1844. – *77–78*

BLÜCHER, Gebhard Leberecht, (1814-től) Fürst von Wahlstatt (1742–1819) porosz vezértábornagy; részt vett a francia köztársaság elleni 1793–1794-es hadjáratban; 1806-ban és 1813–1815-ben vezető szerepe volt a Napóleon elleni felszabadító harcokban. – *280 287 291 294*

BOILEAU-DESPRÉAUX, Nicolas (1636–1711) – francia költő és kritikus. – *58*

– *Les Satires* (Szatírák). – *58*

BOUILLON, Gottfried (Godefroy de Bouillon) (kb. 1058–1100) – Alsó-Lotaringia hercege 1089–1100; 1096–1099 az első keresztes háború egyik vezére; 1099-ben megválasztják jeruzsálemi királynak. – *14*

BÖHME, Jacob (1575–1624) – német misztikus filozófus; autodidakta, eredetileg csizmadia volt. – *326*

BÖRNE, Karl Ludwig (Baruch Löb) (1786–1837) – német publicista és kritikus, a kis polgári radikalizmus képviselője, az „Ifjú Németország" ideológusa; élete végén a kereszténységszocializmus híve. – *18 21 24 28 31 42 48 57 61 83 110 114 115–116 231 245 356 386 392 404–406 411–412 417 421 425–427* (5 300)

– *Gesammelte Schriften* (Összegyűjtött munkái). 14 részben; első kiad. Hamburg 1829–1831, Párizs 1833–1834. – *386*

1. és 2. rész: *Dramaturgische Blätter* (Dramaturgiai levelek), Hamburg 1829. – *386 425* (61)

– *Das Bild, Trauerspiel von Houwald* (A kép, Houwald szomorújátéka). – *386*

– *Cardenio und Celinde, Trauerspiel von Immermann* (Cardenio és Celinde, Immermann szomorújátéka). – *386*

– *Über den Charakter des Wilhelm Tell* (Wilhelm Tell jelleméről). – *386 405* (287)

– *Hamlet, von Shakespeare* (Shakespeare Hamletja). – *48 386* (61)

– *Isidor und Olga, Trauerspiel von Raupach* (Izidor és Olga, Raupach szomorújátéka). – *386*

– *Der Leuchtturm, Drama von Houwald* (A világítótorony, Houwald drámája). – *386*

– *Das Trauerspiel in Tyrol, von Immermann* (A tiroli szomorújáték, Immermanntól). – *386*

– *Der Wollmark, Lustspiel von Clauren* (A gyapjúpiac, Clauren vígjátéka). – *386*

5. rész: *Schilderungen aus Paris* (Párizsi vázlatok), Hamburg 1829. – *425*

6. rész: *Fragmente und Aphorismen* (Töredékek és aforizmák), Hamburg 1829. – *425*

7. rész: *Kritiken* (Bírálatok), Hamburg 1829. – *425*

9. és 10. rész: *Briefe aus Paris. 1830–1831.* (Párizsi levelek. 1830–1831), Hamburg 1831. – *18 57 115 425–426*

11. és 12. rész: *Briefe aus Paris. 1831–1832* (Párizsi levelek. 1831–1832), Párizs 1833. – *18 57 115 425–426*

13. és 14. rész: *Briefe aus Paris. 1832–1833* (Párizsi levelek. 1832–1833), Párizs 1834. – *18 57 115 425–426* (319)

– *Menzel, der Franzosenfresser* (Menzel, a franciafaló), Párizs 1837. – *21 110 411 421 425–426* (26)

BRANDIS, Christian August (1790–1867) – német filozófiatörténész, filozófiai szövegkiadások sajtó alá rendezője. – *277*

BREDT, Wilhelm August (1817–1895) – 1855-től 1879-ig barmeni polgármester, majd főpolgármester; Engels ismerőse. – *494*

»*Bremer Kirchenbote. Eine Zeitschrift*« (Brémai Egyházi Híradó. Folyóirat). – *80 430 432* (100)

»*Der Bremer Stadtbote*« (Brémai Városi Híradó). – *5–6 352 354–355 382* (2 270)

»*Bremer Zeitung für Staats- Gelehrten- und Handelssachen*« (Brémai újság állami, tudós és kereskedelmi ügyekről). – *80* (98)

»*Bremisches Konversationsblatt*« (Brémai Társalkodó). – *80* (1 98)

»*Bremisches Unterhaltungsblatt*« (Brémai Mulattató). – *80 352* (2)

BRINCKMEIER, Eduard (1811–1897) – német író, a „Mitternachtzeitung" szerkesztője. – *438*

BRUTUS, Marcus Junius (i. e. 85–42) – római államférfi; a Julius Caesar elleni összeesküvés egyik kezdeményezője. – *214*

BUHL, Ludwig Heinrich Franz (1814–kb. 1882) – német publicista; ifjúhegeliánus. – *284 294–295* (229)

BUNSEN, Carl (szül. 1821) – 1841–1842-ben a bonni egyetemen hallgatott jogot; később diplomata; Chr. K. J. Bunsen (1791–1860) német diplomata fia. – *493*

BÜLOW-CUMMEROW, Ernst Gottfried Georg von (1755–1851) – porosz konzervatív publicista és politikus. – *326*

– *Preussen, seine Verfassung, seine Verwaltung, sein Verhältnis zu Deutschland* (Poroszország és alkotmánya, közigazgatása, Németországhoz való viszonya), Berlin 1842. – *236*

Bundeslied *lásd* Goethe, Johann Wolfgang von: In allen guten Stunden

BYRON, George Noel Gordon, Lord (1788–1824) – angol költő. – *387 439*

– *Childe Harold's Pilgrimage* (Herold lovag zarándokútja). – *387*

C

CABET, Etienne (1788–1856) – francia jogász és publicista, utópikus kommunista. – *310–312*

CAESAR, Cajus Julius (i. e. kb. 100–44) – római hadvezér és államférfi. – *381* (264 306)

CALCAR, Jan van (Jan Joest) (kb. 1460–1519) – holland festő. – *107*

CALDERÓN, Pedro de la Barca (1600–1681) – spanyol költő és drámaíró. – *82 85* (103)

– *Comedias* (Vígjátékok). – *82*

CALVIN, Jean (Cauvin, Kálvin János) (1509–1564) – a svájci, francia és holland protestantizmus megalapítója. – *430*

CAMPE, Johann Julius Wilhelm (1792–1867) – német kiadó és könyvkereskedő, 1823-tól a hamburgi Hoffmann és Campe kiadóvállalat egyik tulajdonosa; Heine, Gutzkow, Börne és más haladó német írók műveinek kiadója. – *127*

CAPELLE, Ernst Friedrich Conrad (1790–1847) – brémai evangélikus lelkész, Paniel híve. – *458*

CARRIÈRE, Moritz (1817–1895) – német idealista filozófus és esztéta, ifjúhegeliánus. – *68*

CATO, Marcus Porcius, sen. (i. e. 234–149) – római politikus és történetíró, az arisztokrácia kiváltságainak védelmezője; i. e. 184-ben censor. – *214*

CERVANTES Saavedra, Miguel de (1547–1616) – spanyol író. – *387*

– *El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha* (Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha). – *54 387*

CHAMISSO, Adalbert von (1781–1838) – német költő; természetkutató. – *30*

CHAPEAU – 1842-ben a bonni egyetem hallgatója. – *493*

»*Der Christenbote. Ein kirchlich-religiöses Sonntagsblatt*« (A keresztény híradó. Egyházi-vallásos vasárnapi lap), Stuttgart. – *293* (235)

CICERO, Marcus Tullius (i. e. 106–43) – római ügyvéd, szónok és államférfi, eklektikus filozófus. – *243* (265)

CID (Rodrigo Diaz de Vivar) (kb. 1040–1099) spanyol nemzeti hős; a mórok felett aratott győzelmeiért a „Campeador" (Bátor harcos) jelzőt kapta. – *115 349*

CLAUREN, Heinrich (Karl Gottlieb Samuel Heun) (1771–1854) – német író. – *386*

– *Der Wollmarkt oder das Hotel de Wibourg* (A gyapjúpiac vagy a Hotel de Wibourg). Drezda és Lipcse 1826. – *386*

CLENERS – az Engels család ismerőse Barmenban. – *378*

COLERIDGE, Samuel Taylor (1772–1834) – angol költő és kritikus. – *439*

CONSIDERANT, Prosper-Victor (1808–1893) – francia utópikus szocialista, Fourier tanítványa. – *311*

CONSTANT, Alphonse-Louis (álneve: d'Eliphas Lévy) (1816–1875) – francia abbé, író, vallásos szocialista, az 50-es évek végétől okkultista. – *313*

CONSTANT de Rebecque, Henri-Benjamin (1767–1830) – francia liberális politikus, publicista és író. – *311 313*

CORNEILLE, Pierre (1606–1684) – francia drámaíró. – *132*

CREIZENACH, Theodor (1818–1877) – német költő és kritikus, liberális. – *20 57 345–346 410 423*

– *Dichtungen* (Költemények), Mannheim 1839. – *410* (318)

– *Gutzkow über Ahasver* (Gutzkow Ahasvérről); „Zeitung für die elegante Welt", 1838 szept. 27. (189.) sz. – *345* (261)

– *Der schwäbische Apoll* (A sváb Apollón), Mannheim 1839. – *57 423* (72 318)

CUVIER, Georges-Léopold-Chrétien-Frédéric-Dagobert, baron de (1769–1832) – francia zoológus, anatómus és paleontológus; az összehasonlító anatómia megalapítója. – *189*

– *Discours sur les révolutions de la surface du globe etc.* (Értekezés a föld felszínének forradalmairól stb.), Párizs és Amszterdam 1826, 8. kiad. Párizs 1840. – *189* (175)

D

DANTE ALIGHIERI (1265–1321) – olasz költő. – *8*

– *La Divina Commedia* (Az isteni színjáték). – *8*

DANTON, Georges-Jacques (1759–1794) – francia ügyvéd; a francia forradalomban a jakobinusok jobbszárnyának vezére. – *270 290 296*

DAUB, Karl (1765–1836) – német protestáns teológus. – *426 431*

DELIUS, Nikolaus (1813–1888) – német filológus, Shakespeare-kutató, bonni egyetemi tanár. – *80*

»*La Démocratie pacifique, Journal des intérets des gourvernements et des peuples*« (A békés demokrácia, a kormányok és a népek érdekeinek lapja), Párizs. – *311* (250)

DERKHIEM – a brémai Leupold-cég alkalmazottja. – *444 447 452*

DESCARTES (Cartesius), René (1596–1650) – francia dualista filozófus, matematikus és fizikus. – *165*

»Deutsche Jahrbücher« *lásd* »Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst«

»*Deutscher Kurier. Europäische Wochenschrift für Politik und konstitutionelle Interessen*« (Német Futár. Európai politikai és alkotmányos hetilap), Stuttgart. – *56* (70)

»*Deutscher Musenalmanach*« (Német Múzsaalmanach) (az 1840. és az 1841. esztendőre), Berlin. – *280 374 383* (227)

DIEST, Otto Karl Erich Heinrich – 1841–1842-ben joghallgató a bonni egyetemen. – *493*

DIEZ, Christian Friedrich (1794–1876) – német nyelvész, romanista, számos romanisztikai mű szerzője. – *451*

– *Grammatik der romanischen Sprachen* (A román nyelvek grammatikája), 2 részben, Bonn 1836–1838. – *451*

DINGELSTEDT, Franz, (1876-tól) Freiherr von (1814–1881) – német költő és publicista; kezdetben a német kispolgári ellenzéki költészet képviselője; a 40-es évektől monarchista; a stuttgarti udvari színház dramaturgja. – *20 357*

DIOGENÉSZ, szinopéi (i. e. kb. 404–kb. 323) – görög filozófus. – *425*

DOMBROWSKI (Dabrowski), Jan Henryk (1755–1818) – lengyel tábornok; az 1806-os lengyel felkelés szervezője; részt vett I. Napóleon hadjárataiban. – *126*

Dom Miguel *lásd* Miguel, Dom Maria Evaristo

DONIZETTI, Gaetano (1797–1848) – olasz zeneszerző. – *103 122*

DÖRING, Karl August (1783–1844) – elberfeldi evangélikus lelkész, vallásos költeményeket írt. – *10 363*

DROSTE-HÜLSHOFF, Annette Elisabeth von (1797–1848) – német költőnő. – *75–76 435 439*

– *Gedichte* (Költemények), Münster 1838. – *75* (94)

– *Der graf von Thal* (A völgy grófja). – *435*

DUCHÂTEL, Charles-Marie-Tanneguy, comte (1803–1867) – francia politikus, orléanista; a júliusi monarchia idején kereskedelmi, majd belügyminiszter; malthusiánus. – *236*

DULLER, Eduard (1809–1853) – német költő és regényíró. – *28 346 358*

– *Der Antichrist* (Az Antikrisztus), Lipcse 1833 (2. kiad. 1836). – *28*

– *Grabbe's Leben* (Grabbe élete), Düsseldorf 1838; a Grabbe, Christian Dietrich: Die Hermannsschlacht c. kötetben. – *347*

– *Kaiser und Papst* (Császár és pápa), Lipcse 1838. – *28 346*

– *Kronen und Ketten* (Koronák és láncok), Majna-Frankfurt 1835. – *28*

– *Loyola*, Majna-Frankfurt 1836. – *28 346*

– *Die Wittelsbacher* (A Wittelsbachok), München 1831. – *346* (263)

DUMAS, Alexandre (Dumas père) (1803–1870) – francia regényíró. – *27*

DUNTZE – brémai polgármester (1839-ben). – *360*

DÜRHOLT – az unterbarmeni Wittenstein-cég alkalmazottja. – *363*

E

EBERLEIN – a brémai Leupold-cég alkalmazottja. – *319 451 454*

EBERT, Karl Egon (1872-től) Ritter von (1801–1882) – osztrák költő. – *358*

EDELMANN, Johann Christian (1698–1767) – német teológus és író, a felvilágosodás egyik előharcosa Németországban. – *270 296*

Edgar *lásd* Bauer, Edgar

EDVÁRD (1841–1910) – VII. Edvárd néven Nagy-Britannia és Írország királya, India császára 1901–1910. – *484*

EGEN, Peter Casper Nicolaus (1783–1849) – az elberfeldi reál- és ipariskola igazgatója 1830–48; az iparosodás és vasútépítés kezdeményezője Wuppertalban. – *7* (6)

»*Die Eisenbahn. Zeitschrift zur Beförderung geistiger und geselliger Tendenzen*« (A vasút. Folyóirat a szellemi és a társas irányzatok előmozdítására), Lipcse. – *67* (89)

EISENBART (Eysenbarth), Johann Andreas (1661–1727) – német vándororvos, a néphagyomány szerint csodadoktor. – *249*

»*Elberfelder Zeitung*« (Elberfeldi Újság). – *384* (4)

ELIAS, Wilhelm – hallei pietista. – *436*

– *Glaube und Wissen* (Hit és tudás), Bréma 1839. – *436*

ENGELKE – brémai levélhordó. – *326*

ENGELMANN, Wilhelm (1808–1878) – 1811-ben Lipcsében alapított könyvkiadó és -kereskedő cég. – *436 438–439*

ENGELS, Adeline (1827–1901) – Engels unokahúga, Caspar Engels leánya. – *317 442*

ENGELS, Anna (1825–1853) – Engels húga; A. von Griesheim felesége. – *322 332 461 478 481*

ENGELS, August (1797–1874) – Engels nagybátyja; a barmeni Caspar Engels és Fiai cég társtulajdonosa. – *481*

ENGELS, August (1824–1855) – Engels unokaöccse. – *332 378–379 477*

ENGELS, Caspar (1792–1863) – Engels nagybátyja; 1849-től a Caspar Engels és Fiai cég tulajdonosa. – *317*

ENGELS, Elisabeth Franziska Mauritia (szül. van Haar) (1797–1873) – Engels anyja. – *318–319 332 340 376–379 454 465 481*

ENGELS, Elise (1834–1912) – Engels húga; nővére, Anna halála után A. von Griesheim második felesége. – *478 481*

ENGELS, Emil (1828–1884) – Engels öccse; az engelskircheni Ermen & Engels cég társtulajdonosa; az ottani evangélikus egyházközség presbitere. – *376–378 478 481*

ENGELS Emilie (1825–1906) – Engels unokahúga; Caspar Engels leánya. – *317*

ENGELS, Friedrich (senior) (1796–1860) – Engels apja; barmeni, engelskircheni, ill. manchesteri gyártulajdonos. – *318 319 335 378–379 478*

ENGELS, Hedwig (1830–1904) – Engels húga; F. W. Boelling barmeni kereskedő felesége. – *376–378 478 481*

ENGELS, Hermann (1822–1905) – Engels öccse; barmeni gyáros. – *322 332 340 352–353 354 379 477–478 481 491*

ENGELS, Ida (1822–1884) – Engels unokahúga; August Engels leánya, A. Molineus felesége. – *336 450 456 482 489*

ENGELS, Julie (1821–1875) – Engels unokahúga; Caspar Engels leánya. – *336*

ENGELS, Karl (1817–1840) – Engels unokabátyja, Caspar Engels fia. – *336*

ENGELS, Marie (1824–1901) – Engels húga; K. E. Blank felesége. – *317–319 322–323 331–333 335–340 353 354–355 360–361 375–379 385 408–409 440–456 460–470 474–495*

ENGELS, Rudolf (1831–1903) – Engels öccse; engelskircheni gyáros. – *332 376–378 478 481*

ERDMANN, Johann Eduard (1805–1892) – német filozófus, hegeliánus. – *472*

ERNŐ ÁGOST (1771–1851) – hannoveri király 1837–1851. – *244 402* (185)

»*Europa. Chronik der gebildeten Welt*« (Európa. A művelt világ hírmondója), Stuttgart, Karlsruhe, Lipcse. – *358* (144)

»*Evangelische Kirchenzeitung*« (Evangélikus Egyházi Lap), Berlin. – *162 247 357–358 389 392 397 399 420 430* (170)

– 1839. márc. 20., 23. és 27. (23–25.) sz.: *Die Grenzen der Naturbetrachtung* (A természetkutatás határai). – *392*

– 1840. jan. 1., 4., 8., 11., 15., 18., (22. és 25.) (1–8.) sz.: *Vorwort* (Előszó). – *430* (323)

EVERAERT – kölni könyvnyomda és -kiadóvállalat. – *326*

EWICH, Johann Jakob (1788–1863) – a barmeni városi iskola tanára; pedagógiai író. – *406*

EYLERT, Rulemann Friedrich (1770–1852) – III. Frigyes Vilmos porosz király udvari lelkésze, majd 1818-tól evangélikus püspök. – *433–434* (326 327)

EYSSENHARDT, A. – berlini kiadó, 1835-től 1863-ig állt fenn. – *209*

F

FABER – a drezdai „Abendzeitung" egyik munkatársának álneve. – *369*

FEISTKORN, G. W. – német festő; Engels baráti köréhez tartozott Brémában. – *321 331 337 463*

FELDMANN, Gustav (szül. 1820) – Engels elberfeldi iskolatársa és barátja; jogász. – *327*

FERDINÁND, VII. (1784–1833) – spanyol király 1808 és 1814–1833. – *434* (328)

FERENC, I. (1768–1835) – osztrák császár 1804–1835 és magyar király 1792–1835, II. Ferenc néven német-római császár 1792–1806. – *434*

FEUERBACH, Ludwig (1804–1872) – német filozófus. – *156 164 177 187 204–205 285 287 288 290 293*

– *Das Wesen des Christentums* (A kereszténység lényege), Lipcse 1841. – *164 187*

FICHTE, Immanuel Hermann von (1795–1879) – német idealista filozófus; J. G. Fichte filozófus fia; egyetemi tanár Bonnban, majd Tübingenben; sajtó alá rendezte apja műveit. – *162 277* (152)

FICHTE, Johann Gottlieb (1762–1814) – német filozófus. – *131 152 154 166 181 277*

FLORENCOURT, Franz von (François-Chassot de) (1803–1886) – német publicista, több folyóirat munkatársa és szerkesztője; kezdetben liberális, majd konzervatív. – *114 115*

FOUQUÉ, Friedrich Freiherr de la Motte (1777–1843) – német költő. – *44–45 118 368 406* (54)

– *Vorwort an unsere Leser* (Előszó olvasóinkhoz); „Zeitung für den Deutschen Adel", 1840 jan. 1. (1.). sz. – *44*

FOURIER, François-Marie-Charles (1772–1837) – francia utópikus szocialista. – *310 311*

FRANKL, Ludwig August, Ritter von Hochwart (1810–1894) – osztrák költő. – *358*

»*Der Freihafen. Galerie von Unterhaltungsbildern aus den Kreisen Literatur, Gesellschaft und Wissenschaft*« (A szabadkikötő. Szórakoztató képgyűjtemény az irodalom, a társadalom és a tudomány köréből), 1838–1844 Altona. – *61 138*

FREILIGRATH, Ferdinand (1810–1876) – német forradalmár költő; 1848–1849 a „Neue Rheinische Zeitung" egyik szerkesztője, a Kommunisták Szövetségének tagja; az 50-es évektől kispolgári radikális, majd teljesen visszavonult a politikai élettől. – *20–21 23 29 72 75 127 345 358 363 406 439 473* (6 304)

– *Gedichte* (Költemények), Stuttgart és Tübingen 1838. (2. kiad. 1839). – *20*

– *Freistuhl zu Dortmund* (Vértörvényszék Dortmundban). – *29* (43)

– *Das malerische und romantische Westphalen* (A festői és romantikus Vesztfália), 1. kiad. Barmen–Lipcse 1839. (2. kiad. Barmen–Lipcse 1840, Levin Schückinggel együtt). – *72* (43 93)

FRIGYES, II. (Nagy) (1712–1786) – porosz király 1740–1786. – *129* (147 148)

FRIGYES VILMOS, III. (1770–1840) – porosz király 1797–1840. – *259 411 434 484* (110 154)

FRIGYES VILMOS, IV. (1795–1861) – porosz király 1840–1861. – *108 167 302 472 484 486* (110 123 164 220)

FRY, Elisabeth (1780–1845) – angol filantróp; a börtönrendszer reformjáért és a letartóztatottak, illetve gyermekeik sorsának könnyítéséért küzdött. – *106*

G

GABLER, Georg Andreas (1786–1853) – német filozófiaprofesszor, Hegel utóda a berlini egyetem filozófiai tanszékén. – *235*

GALILEI, Galileo (1564–1642) – olasz fizikus és csillagász, a mechanika alapjainak megteremtője. – *35*

GANS, Eduard (kb. 1777–1839) – német filozófus, Hegel tanítványa, a jogtudományok professzora Berlinben; Hegel műveinek egyik kiadója. – *116 156 161 389 405 432*

GERASIMI (megh. 475) – palesztinai apát, neki tulajdonítják az „Andronicus rabszolga történeté"-t. – *14*

»*Der Gesellschafter oder Blätter für Geist und Herz*« (A társalkodó vagy lélek- és szívnemesítő lapok), Berlin. – *383* (285)

GESENIUS, Heinrich Friedrich Wilhelm (1786–1842) – német protestáns teológus, bibliakutató és orientalista. – *427*

GLUCK, Christoph Willibald, Ritter von (1714–1787) – német zeneszerző. – *139*

GOETHE, Johann Wolfgang von (1749–1832) – német költő és tudós. – *31 48 53 57 63 79 103 127 325 329 332 345 346 356 364 368 383 386–387 403 407 411–412 465*

– *Faust.* – *15 48 63 103 346* (63 83 222)

– *Der Gott und die Bajadere* (Az isten és a bajadér). – *111* (128)

– *Götz von Berlichingen mit der eisernen Hand* (Götz von Berlichingen, a vaskezű). – *403*

– *In allen guten Stunden* (Bundeslied) (Szövetséges dal). – *412*

– *Für junge Dichter* (Fiatal költőkhöz). – *325* (253)

– *Noch ein Wort für junge Dichter* (Még néhány szó fiatal költőkhöz). – *325* (253)

– *Wandrers Nachtlied* (Vándor éji dala). – *329* (254)

– *Die Wahlverwandschaften* (Vonzások és választások). – *465*

– *Sämtliche Werke in vierzig Bänden* (Összes művei negyven kötetben), Stuttgart és Tübingen 1840. – *332 465*

GOLDMANN, Karl Eduard (megh. kb. 1863) – német publicista; a cári kormányzat ügynöke. – *31* (47)

– *Die europäische Pentarchie* (Az európai pentarchia), Lipcse 1839. – *31* (47)

GORRISSEN – Engels brémai ismerőse. – *320*

GOSSNER, Johann (1773–1858) – német katolikus pap, később buzgó pietista. – *411*

GOTTFRIED, Gesina (Gesche) (1785–1831) – brémai méregkeverőnő, gyilkosságért kivégezték. – *458*

GOTTFRIED VON STRASSBURG (XII. sz. vége–XIII. sz. eleje) – középfelnémet költő. – *17*

– *Tristan und Isolde* (Trisztán és Izolda). – *17*

GOTTSCHED, Johann Christoph (1700–1766) – német író, irodalomtörténész és esztéta; a korai német felvilágosodás képviselője. – *29*

GÖRRES, Joseph von (1776–1848) – német író, történész és filológus; a német népkönyvek kiadója; kezdetben a haladás híve és a német nemzeti állam megteremtésének egyik előharcosa, majd reakciós, ultramontán, miszticizmusra hajló katolikus. – *13–14 19 39 40 389*

– *Die teutschen Volksbücher* (A német népkönyvek), Heidelberg 1807. – *13 18*

GRABBE, Christian Dietrich (1801–1836) – német drámaíró. – *347*

GRAEBER – a Graeber fivérek unokatestvére. – *335*

GRAEBER, Franz Friedrich (1784–1857) – a barmen-gemarkei evangélikus egyházközség lelkésze 1820–1846; a Graeber fivérek apja. – *335*

GRAEBER, Friedrich Christian Ludwig (1822–1895) – Engels iskolatársa és ifjúkori barátja; 1845-től lelkész Issumban (Geldern). – *320 324–330 336 341–351 362–374 383 390–402 404 406 414 416–421 428–434 457 471–473* ([292])

GRAEBER, Hermann (1814–1904) – Friedrich és Wilhelm Graeber bátyja; görög és latin nyelvet tanított a barmeni iskolában, majd lelkész Meiderichben. – *414*

GRAEBER, Wilhelm (1820–1895) – Friedrich Graeber bátyja, Engels ifjúkori barátainak egyike; később lelkész Elberfeldben, majd Eickelben és Essenben. – *320–321 324–330 335 349 363 380–384 386–389 401 403–407 410–415 420 422–427 457–459*

GRAVE – a brémai Leupold-cég alkalmazottja. – *323*

GREL – Engels ifjúkori barátja. – *457*

GRIESHEIM, Adolf Friedrich Leonhard Ludwig Wilhelm von (1820–1894) – barmeni gyáros, az Ermen & Engels cég társtulajdonosa; Engels húgának, Annának, majd Anna halála után Elise húgának férje. – *477*

GRIESHEIM, Friderike von (szül. van Haar) (1789–1880) – Engels nagynénje. – *317*

GRILLPARZER, Franz von (1791–1872) – osztrák költő, drámaíró és kritikus. – *358 432*

– *Weh' dem, der lügt!* (Jaj a hazugnak!). – *432*

GRIMM, Jacob Ludwig Karl (1785–1863) – német filológus, a germanisztika és az összehasonlító néprajz úttörője, a berlini egyetem professzora; mérsékelt liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja. – *18 320* ([185])

– *Jacob Grimm über seine Entlassung* (Jacob Grimm az elbocsátásáról), Bázel 1838. – *320*

– és GRIMM, Wilhelm Karl: *Kinder- und Hausmärchen* (Gyermekmesék). – *71*

GRIMM, Wilhelm Karl (1786–1859) – német filológus, a berlini egyetem professzora, az előző öccse; kettőjük nevéhez fűződik a német szókincs, a mese- és mondavilág feldolgozása. – *18 105*

– *Die Deutsche Heldensage* (A német hősmonda), Göttingen 1829. – *105*

GROENING, Heinrich (1774–1839) – brémai polgármester. – *360*

GROSSCREUTZ, A. von – a drezdai „Abendzeitung" munkatársa. – *369*

GRÜN, Anastasius (Anton Alexander, Graf von Auersperg) (1806–1876) – osztrák költő, a 30-as években egy sor névtelen gyűjteményes kötetben bírálta a németországi feudális és katolikus reakciót. – *69 357*

– *Apostasie* (Hittagadás); „Zeitung für die elegante Welt", 1838 febr. 8. (28.) sz. – *69*

GRÜN, Karl (álneve: Ernst von der Haide) (1817–1887) – német publicista; a 40-es években az „igazi szocializmus" egyik fő képviselője; 1848–1849-ben kispolgári demokrata. – *20 59 69 356 423*

– *Buch der Wanderungen. Ostsee und Rhein* (Vándorlások könyve. Keleti-tenger és Rajna), Cassel és Lipcse 1839. – *423*

GUIZOT, François-Pierre-Guillaume (1787–1874) – francia történész és politikus; orléanista; a 40-es években Franciaország bel- és külpolitikájának irányítója; a finánctburzsoázia érdekeinek képviselője. – *304 461*

GUTENBERG, Johann (kb. 1400–1468) – a könyvnyomtatás feltalálója. – *33 36–37 78–79 292 295*

GUTZKOW, Karl Ferdinand (1811–1878) – német író, az „Ifjú Németország" vezető képviselője; 1838–1843 a „Telegraph für Deutschland" szerkesztője; 1847–1850 a drezdai színház dramaturgja. – *47–68 77 345 350 356–358 363 384 387 392–393 399 403–404 410–412 422 426 428 437 439* (5 81)

– *Blasedow und seine Söhne* (Blasedow és fiai), Stuttgart 1838. – *54 59 65 70 387*

– *Hamlet in Wittenberg* (Hamlet Wittenbergben), Cassel és Lipcse 1839. – *48*

– *Julius Mosens Ahasver* (Julius Mosen Ahasvérja); „Telegraph für Deutschland", 1838 aug. (121.) sz. – *345* (260)

– *König Saul* (Saul király), Hamburg 1839. – *47 49–50 52 55 65 410* (67 68 84)

– *Literarische Elfenschicksale. Ein Märchen ohne Anspielung* (Irodalmi tündérsorsok. Mese célzás nélkül); „Telegraph für Deutschland", 1838 febr. és ápr. 31., 32., 35., 36. és 65–68. sz. – *63* (82)

– *Die literarische Elfen. Ein Märchen ohne Anspielung* (Az irodalom tündérei. Mese célzás nélkül), Cassel és Lipcse 1839. – *63*

– *Marino Falieri*, Cassel és Lipcse 1839. – *47*

– *Zur Philosophie der Geschichte* (A történelem filozófiájához), Hamburg 1836. – *25* (34)

– álnéven: Falk, Leonhard: *Richard Savage oder: Der Sohn einer Mutter* (Richard Savage vagy: Egy anya fia). – *47 49 56 66 77*

– *Seraphine*, Hamburg 1837. – *64–65*

– *Skizzenbuch* (Vázlatkönyv), Cassel és Lipcse 1839. – *47 410* (60)

– *Tagebuch aus Berlin* (Berlini napló), VI. rész; „Telegraph für Deutschland", 1840 jún. 97. sz. – *437 439* (332)

– *Vergangenheit und Gegenwart. 1830–1838.* (Múlt és jelen. 1830–1838) „Jahrbuch der Literatur", I. évf. Hamburg 1839. – *35 60 65 358* (58)

– *Wally, die Zweiflerin* (Wally, a kételkedő), Mannheim 1835. – *18 49 54 59 65 356* (15 299)

– *Werner, oder Herz und Welt* (Werner, vagy szív és világ). – *56*

H

HAAR, Bernhard van (1760–1837) – a hammi gimnázium tanára; Engels nagyapja. – *477*

HAAR, Franziska Christina van – Engels nagyanyja. – *317*

Haide, Ernst von der *lásd* Grün, Karl

HALLER, Carl Ludwig von (1768–1854) – svájci jogász és történész; 1848 előtt a német feudális monarchista reakció ideológusa. – *293*

»*Hallische Jahrbücher für deutsche Wissenschaft und Kunst*« (Hallei német tudományos és művészeti évkönyvek), 1838–1841. – *28 68 77 114 116 156 161 164 280 281 287 292 294 299 437 439 472* (133)

– 1840. ápr. 20., 22–24. (95., 97–99.) sz.: *Richard Savage in Leipzig. Korrespondenz* (Richard Savage Lipcsében. Tudósítás). – *77*

HAMMERICH, Johann Friedrich – kiadó Altonában, 1789-ben alapították és 1882-ig állt fenn. – *436 438*

HANNO (Anno, II.) (kb. 1010–1075) – kölni püspök 1056–1075; 1083-ban szentté avatták. – *105*

„*Das Hannolied*" (A Hanno-dal). – *105* (120)

HANTSCHKE, Johann Carl Leberecht (1796–1856) – az elberfeldi gimnázium tanára; majd ideiglenesen igazgatója; Engelst latin és héber nyelvre tanította. – *441 466*

HASE – a 30-as évek végén brémai szenátor. – *360*

HAYDN, Franz Joseph (1732–1809) – osztrák zeneszerző. – *139*

HÄNDEL, Georg Friedrich (1685–1759) – német zeneszerző. – *139 468*

HEGEL, Georg Wilhelm Friedrich (1770–1831) – német filozófus. – *20 28 39 40 42 44 58 63 65 81 96 114–116 131 137 151–158 162–164 166 169 174 177–185 187 190 192 193 203–205 208 215 221 234 235 236 269–271 273 277 296–298 372 389 417 426–427 430 432* (152)

– *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse* (A filozófiai tudományok enciklopédiája alapvonalakban), „Werke" (Művei), kiadta L. Henning, VI. köt., Berlin 1833. – *115 154 157*

– *Grundlinien der Philosophie des Rechts etc.* (A jog filozófiájának alapvonalai stb.), „Werke" (Művei), kiadta E. Gans, VIII. köt., Berlin 1833. – *164*

– *Die Phänomenologie des Geistes* (A szellem fenomenológiája), „Werke" (Művei), kiadta J. Schulze, II. köt., Berlin 1832. – *166 185*

– *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* (Előadások a filozófia történetéről), „Werke" (Művei), kiadta K. L. Michelet, XIII–XV. köt., Berlin 1833–1836. – *152 182 426 431*

– *Vorlesungen über die Philosophie der Religion etc.* (Előadások a vallás filozófiájáról stb.), „Werke" (Művei), kiadta Ph. Marheineke, XI–XII. köt., Berlin 1832. – *164*

– *Werke. Vollst. Ausg.* (Műveinek teljes kiadása), 23 kötetben, Berlin 1831–1845. – *163*

HEINE, Heinrich (1797–1856) – német költő és író. – *20–22 26 42 57 60 62 66 68 110 132 345 356 411–412 429* (5 63 81)

– *Der Schwabenspiegel* (Sváb tükör); „Jahrbuch der Literatur", I. évf. Hamburg 1839. – *66* (20 85)

– *Der Tannhäuser. Eine Legende* (Tannhäuser. Legenda). – *110* (125)

HEINEKEN, H. A. – brémai alkusz. – *360*

HELL, Theodor (Karl Gottlieb Theodor Winkler) (1775–1856) – német költő és újságíró, rendező és színigazgató. – *356 358 370–371*

HELLER, Wilhelm Robert (1812–1871) – német liberális író és publicista. – *358 369*

– *Die Schwestern des Lazarus* (Lázár nővérei); „Rosen. Eine Zeitschrift für die gebildete Welt", 1839. jan. 1–febr. 15. (1–35.) sz. – *369* (283)

HENGSTENBERG, Ernst Wilhelm (1802–1868) – német teológus; az ortodox luteránusok vezére; a berlini egyetem tanára. – *151 264 282 293–295 298 357 391 397 420 427 430 471–472* ([271])

HENNING, Leopold Dorotheus von (1791–1866) – német filozófiaprofesszor; óhegeliánus. – *236* ([171])

HENRIK, XII. (Oroszlán) (1129–1195) – 1142-től szász, 1156-tól bajor herceg; egy német népkönyv hőse. – *14*

HERLOßSOHN, Karl Georg Reginald (1804–1849) – német író és költő. – *358 369*

HERMANN, Reinhard (1806–1839) – protestáns lelkész Orsoyban, majd Elberfeldben. – *350 363*

HERÓDES ANTIPAS (uralkodott i. e. 4–i. sz. 39) – Galilea és Perea tetrarchája. – *216*

HERWEGH, Georg Friedrich (1817–1875) – német forradalmár költő; 1842-től Marx barátja; az 1848-as februári forradalom után a párizsi Német Demokrata Társaság egyik vezető alakja; évekig Svájcban élt emigránsként; 1865-ig lassalleánus, 1869-től a Német Szociáldemokrata Munkáspárt (eisenachiak) tagja. – *144*

HESS, Johann Friedrich – a Zürich melletti Neumünsterben működő Julius Fröbel-féle kiadó e név alatt jelentette meg azokat a műveket, amelyeket a cenzúra nem engedélyezett volna Svájcban. – *265*

HESSEL, Johann Jakob (1806–1891) – lelkész a Kreuznach melletti Münster am Steinben. – *337*

HEUSER, Gustav – Engels ifjúkori barátja Elberfeldben. – *383 412–414 428 432 457*

HINRICHS, Hermann Friedrich Wilhelm (1794–1861) – német filozófiaprofesszor; óhegeliánus. – *430*

HIPPOKRATÉSZ (i. e. kb. 460–kb. 377) – görög orvos és természettudós. – *425*

HIRZEL, Bernhard (1807–1847) – svájci orientalista; lelkész Pfäffikonban. – *294*

Hoffmann és Campe *lásd* Campe, Julius Wilhelm

HOFMANNSWALDAU, Christian Hofmann von (1617–1679) – német költő, az ún. „második szilériai iskola" feje. – *29*

HOHENSTAUFOK – sváb eredetű német császári ház 1138–1254. – *451*

HOLBEIN, Hans (ifjabb) (1497–1543) – német festő és grafikus. – *107 141*

HOLLER – az Engels család ismerőse. – *336*

HOMÉROSZ – legendás görög költő, akinek többek között az „Iliász" és az „Odüsszeia" c. eposzokat tulajdonítják (keletkezési idejük i. e. kb. IX–VII. sz.). – *15 89 245 381*

Ἰλιάς (Iliász). – *15*

HORATIUS, Flaccus, Quintus (i. e. 65–8) – római költő. – *58 405*

HOTHO, Heinrich Gustav (1802–1873) – német művészettörténész, az esztétika professzora a berlini egyetemen, hegeliánus; Hegel műveinek egyik kiadója. – *28*

HOUBEN, Philipp (megh. kb. 1855) – xanteni városi jegyző; ókorkutató és régész. – *107*

HOUWALD, Christoph Ernst Freiherr von (1778–1845) – német regény- és drámaíró. – *386*

– *Das Bild* (A kép), Lipcse 1821. – *386*

– *Der Leuchtturm. Die Heimkehr* (A világítótorony. A hazatérés), Lipcse 1821. – *386*

HÖLLER – Engels brémai ismerőse. – *443*

HÖSTEREY – az Engels család barmeni ismerőse. – *486*

HUB, Ignaz (álneve: Frank von Steinach) (1810–1880) – német költő és publicista. – *358* (6)

HUGO, Victor (1802–1885) – francia író; az alkotmányozó és a törvényhozó nemzetgyűlés tagja, Louis Bonaparte ellenfele; ennek államcsínye után emigrált. – *27*

HUS, Jan (Husz János) (kb. 1369–1415) – a cseh reformáció és függetlenségi mozgalom vezére; eretnekként megégették. – *422*

HUSKISSON, William (1769–1830) – angol államférfi; tory; kereskedelmi miniszter 1823–1827; az ipari burzsoázia támogatója. – *236*

HUTTEN, Ulrich von (1488–1523) – német humanista költő, a reformáció egyik vezéralakja, az 1522-es lovagi felkelés ideológusa. – *144*

HÜHNERBEIN, F. W. – német szabó; az 1849-es elberfeldi felkelés idején az ottani biztonsági bizottság katonai bizottságának tagja. – *378*

HÜLLSTETT, G. Karl Anton – düsseldorfi tanár, írói tevékenységet is folytatott. – *346*
– *Sammlung ausgewählter Stücke aus den Werken deutscher Prosaiker und Dichter, zum Erklären und mündlichen Vortragen für die unteren und mittleren Klassen von Gymnasien* (Német prózaírók és költők válogatott műveinek gyűjteménye, magyarázat és szóbeli előadás céljaira a gimnáziumok alsó és középső osztályai számára), 2 részben, Düsseldorf 1830–1831. – *346* (263)

I

IMMERMANN, Karl (1796–1840) – német költő, dráma- és regényíró, kritikus. – *30 59 97–98 127–133 356 386*

– *Cardenio und Celinde* (Cardenio és Celinde), Berlin 1826. – *386*

– *Die Epigonen* (Az epigonok), Düsseldorf 1836. – *98 128 132 133*

– *Ghismonda oder die Opfer des Schweigens* (Ghismonda vagy a hallgatás áldozata), Lipcse 1839. – *133*

– *Memorabilien* (Emlékiratok), Hamburg 1840. – *127–128* (145 146 149)

– *Merlin*. – *133*

– *Münchhausen*. – *128 133*

– *Das Trauerspiel in Tyrol* (Szomorújáték Tirolban). – *386* (288)

– *Tristan und Isolde* (Trisztán és Izolda). – *133*

J

JACHMANN, Karl Reinhold (megh. 1873) – német publicista és egyetemi magántanár. – *242*

JACOBI, Friedrich Heinrich (1743–1819) – német író; sajátos hit- és érzelmi filozófiát hirdetett. – *185*

JACOBY, Franz Carl Joel- (1810–1863) – német író, konvertista, hitbuzgó katolikus. – *39–41*

– *Kampf und Sieg* (Harc és győzelem), Regensburg 1840. – *39* (50 52)

JACOBY, Johann (1805–1877) – német orvos, publicista és politikus; demokrata; 1848-ban az előparlament tagja, a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; 1849-ben a frankfurti nemzetgyűlés és a második kamara tagja (szélsőbaloldal); később szembeszállt Bismarck politikájával; 1872-től szociáldemokrata. – *257*

– (Névtelenül:) *Vier Fragen beantwortet von einem Ostpreussen* (Egy keletporosz válasza négy kérdésre), Mannheim 1841. – *257 259–261* (214 216)

JAHN, Friedrich Gustav Ludwig (1778–1852) – német nyelvész, tanár, majd katona; számos tornaegyesületet létesített; részt vett a Napóleon elleni háborúkban. – *111 113 131*

»*Jahrbuch der Literatur*« (Irodalmi Évkönyv), 1839 Hamburg. – *47 60 66 358*

»*Jahrbücher für wissenschaftliche Kritik*« (Tudományos Kritikai Évkönyvek), Stuttgart és Tübingen (Berlin). – *163 427* (171 322)

JARCKE, Karl Ernst (1801–1852) – német publicista; ultramontán. – *39*

JEAN PAUL (Jean Paul Friedrich Richter) (1763–1825) – német kispolgári szatirikus író. *57 411–412*

JOHN – Neviandt angol ismerőse. – *361*

JONGHAUS, Peter (1816–1884) – Engels iskolatársa és ifjúkori barátja; később lelkész Essenben. – *321 344–345 363 383 401 406 414*

Julius van der Sünden *lásd* Müller, Julius

JUNG, Georg Gottlob (1814–1886) – német publicista; kispolgári demokrata, ifjúhegeliánus; 1842-ben a „Rheinische Zeitung" társkiadója; 1848-ban a porosz nemzetgyűlés baloldalának egyik vezetője; később nemzeti liberális. – *284 295*

JUNG kisasszony – a mannheimi leánynevelő intézet vezetője; Marie Engels egy évet töltött intézetében. – *440 489 491*

Jüngling *lásd* Jung, Georg Gottlob

K

KAMPERMANN, Laura (szül. 1827) – Kampermann leánya. – *319 376–377*

KAMPERMANN, Peter (1784–1839) – unterbarmeni selyem- és posztógyáros; családjával Engelsék kapcsolatot tartottak. – *319*

KANT, Immanuel (1724–1804) – német filozófus és természettudós. – *20 45 96 103 135 152 157 169 185 392*

– *Zum ewigen Frieden* (Az örök béke), Königsberg 1795. – *45* (56)

KÁROLY, I. (Nagy) (kb. 742–814) – frank király 768–814, római császár 800–814. – *17 26*

KÁROLY, X. (1757–1836) – francia király 1824–1830. – *167 434*

KIRCHNER – az Engels család ismerőse. – *321*

KLOPSTOCK, Friedrich Gottlieb (1724–1803) – német költő, a német felvilágosodás egyik úttörője. – *264 345*

KNAPP, M. Albert (1798–1865) – német pietista pap, költő. – *76 264 329*

– *Evangelischer Liederschatz für Kirche und Haus* (Evangélikus énekek kincsestára, egyházi és otthoni használatra), Stuttgart és Tübingen 1837. – *329*

KOHL, Albert (1802–1882) – elberfeldi protestáns lelkész. – *350 363*

KOHLMANN, Johann Melchior (1795–1864) – protestáns lelkész a Bréma melletti Hornban. – *458*

»*Der Komet. Ein Unterhaltungsblatt für die gebildete Lesewelt*« (Az üstökös. Szórakoztató lap a művelt olvasóközönség számára), Altenburg, Lipcse. – *369* (284)

KOPERNIKUSZ (Kopernik, Coppernicus), Nicolaus (1473–1543) – lengyel csillagász; a heliocentrikus felfogás kidolgozásával megteremtette a tudományos asztronómiát. – *35*

Korán (Al-Ku'rán). – *391*

KOSSMALY, Carl (1812–1873) – német karmester, zenetanár és zeneíró. – *139*

KOTZEBUE, August Friedrich Ferdinand von (1761–1819) – német színműíró; az orosz cár ügynöke; a liberális mozgalom ellensége; politikai gyilkosság áldozata lett. – *3 103 324 327 329*

»*Königlich privilegierte Preussische Staats-, Kriegs- und Friedenszeitung*« (Királyi kiváltságos porosz állami, háborús és békeújság), Königsberg. – *262* (219)

»Königsberger Zeitung« *lásd* »Königlich privilegierte Preussische Staats-, Kriegs- und Friedenszeitung«

KÖPPEN, Carl Friedrich (1808–1863) – német radikális publicista és történész; ifjúhegeliánus. – *116 283 285 287 292 294–295*

– *Friedrich der Grosse und seine Widersacher. Eine Jubelschrift. Meinem Freunde Karl Heinrich Marx aus Trier gewidmet* (Nagy Frigyes és ellenfelei. Ünnepi irat. Barátomnak, a trieri Karl Heinrich Marxnak), Lipcse 1840. – *292*

KÖSTLIN, Christian Reinhold (1813–1856) – német jogász és író. – *127*

– *Die deutschen Dichter und ihr Publikum* (A német költők és közönségük); „Europa. Chronik der gebildeten Welt", 1. köt., Stuttgart 1840. – *127* (144)

KÖTTGEN (Koettgen), Gustav Adolf (1805–1882) – német festő és költő; a 40-es években részt vett a munkásmozgalomban, az „igazi szocializmus" híve. – *482*

KRABBE – stuttgarti könyvkiadó cég. – *436*

»*Kriminalistische Zeitung für die Preussischen Staaten*« (A porosz államok kriminalisztikai újsága), Berlin. – *254 255* (210)

KRISTINE – Leupoldék szolgálója Brémában. – *447*

KRUMMACHER, Friedrich Adolf (1768–1845) – brémai lelkész; vallásos művek szerzője. – *81 100*

KRUMMACHER, Friedrich Wilhelm (1796–1868) – német protestáns lelkész, a wuppertali pietisták vezére. – *9–11 95–96 100–102 135–138 264 294 350 359 363 384 411 457–458* (290)

– *Das letzte Gericht* (Az utolsó ítélet), Bréma 1840. – *95 100* (111)

– *Paulus kein Mann nach dem Sinne unsrer Zeit* (Pál nem felel meg korunk felfogásának), Bréma 1840. – *95 100* 111

– *Theologische Replik an Herrn Doktor Paniel in Bremen* (Teológiai válasz a brémai Paniel doktor úrnak), Elberfeld 1840. – *101 135*

KRUSBECKER, Jan – brémai alkusz. – *385*

KÜHNE, Ferdinand Gustav (1806–1888) – német író, az „Ifjú Németország" egyik képviselője; a „Zeitung fur die elegante Welt" és az „Europa" c. lapok szerkesztője. – *21 28 47 53 56–59 63–67 345 357 358 411–412*

– *Klosternovellen* (Kolostori novellák), Lipcse 1838. – *66*

– *Eine Quarantane im Irrenhause* (Vesztegzár az őrultek házában), Lipcse 1835. – *28 64 65*

– *Weibliche und mannliche Charaktere* (Női és férfi jellemek), Lipcse 1838. – *21 28 57 64* (23)

– (Névtelenul:) *Gutzkow's neueste Romane* (Gutzkow legújabb regényei), „Zeitung fur die elegante Welt", 1838 okt. 1. és 2. (192. és 193.) sz. – *65*

– (Névtelenul:) *Deutsche Lyrik. Karl Beck, Ferdinand Freiligrath* (Német költészet. Karl Beck, Ferdinand Freiligrath), „Zeitung fur die elegante Welt", 1838. nov. 13. és 15. (223. és 224.) sz. – *21* (23)

L

LAISZ – két híres gorog hetéra neve, akik az i. e. V. sz. második felében, ill. az i. e. IV. sz. elején éltek. – *214*

LAJOS, I. (1786–1868) – bajor király 1825–1848. – *302 473*

– *Walhalla's Genossen* (Walhalla-társak), Munchen 1842. – *302*

LAJOS, XIV. (1638–1715) – francia király 1643–1715. – *26 27*

LANGE – vegesacki hajotulajdonos. – *79*

LANGEWIESCHE, Wilhelm (álneve: W. Jemand) (1807–1872) – német konyvkereskedő, 1830-ban könyvkereskedést nyitott Iserlohnban, 1837-ben Barmenba helyezte át és 1872-ig vezette; kulonféle álneveken szépirodalmi tevékenységet is folytatott. – *406* (304)

LAUBE, Heinrich (1806–1884) – német író, az „Ifjú Németország" egyik képviselője; később rendező bécsi és lipcsei színházakban. – *57 60 62 64 71 345 357 412* (5 81)

– *Reisenovellen* (Útinovellák), Mannheim 1834–1836. – *345*

– *Neue Reisenovellen* (Új útinovellák), Mannheim 1837. – *345*

LAVATER, Johann Kasper (1741–1801) – svájci teológus, filozófus és költő; az ember jellemére arcvonásaiból kovetkeztető, nem tudományos tan megalapítója. – *391*

»*Leipziger Allgemeine Zeitung*« (Lipcsei Általános Újság). – *224 260 302* (183)

LENAU, Nikolaus (Nikolaus Franz Niembsch, Edler von Strehlenau) (1802–1850) – osztrák költő. – *23 356 358 451*

– *Faust*, Stuttgart és Tubingen 1836. – *451*

LEO, Heinrich (1799–1878) – német történész és publicista; ortodox teológus. – *40 158 164 235 247–249 264 289–291 295 299 372–374 388–389 405 417 430 471–472*

– *Die Hegelingen* (A hegelencek), Halle 1838. – *164 235 388–389 430* (51)

– *Lehrbuch der Universalgeschichte, zum Gebrauch in höheren Unterrichtsanstalten* (Az egyetemes történelem tankonyve magasabb oktatási intézmények számára), 6 kotetben, Halle 1835–1844. – *293* (232)

– *Sendschreiben an J. Gorres* (Nyílt levél J. Gorreshez), Halle 1838. – *389*

– (H. L.) *Geschichte der Gesundheit und der Krankheiten von Dr. Joh. Mich. Leupoldt. Erlangen 1842* (Az egészség és a betegségek története, Dr. Joh. Mich. Leupoldt könyve. Erlangen 1842), „Evangelische Kirchenzeitung", 1842. máj. 4. és 7. (36. és 37.) sz. – *247–249*

LEO, Leonardo (1694–1744) – olasz zeneszerző. – *412*

– *Miserere...* (Könyörülj...). – *412*

LESSING, Gotthold Ephraim (1729–1781) – német drámaíró, költő és kritikus. – *58 345 387 412*

– *Briefe, antiquarischen Inhalts* (Régészeti levelek), 2 részben, Berlin 1768–1769. – *58* (74)

Leu *lásd* Leo, Heinrich

LEUPOLD, Heinrich (megh. 1865) – szász konzul, brémai kereskedőcég tulajdonosa, nála dolgozott Engels 1838 júliusától 1841 márciusáig. Engels leveleiben említett gyermekei: Elisabeth, Ludwig (Loin), Siegfried, Sophie. – *318 323 328 337 340 352 441 444 450 454 465 468–470 474*

LEUPOLD, Karl – H. Leupold fia; Engels „fiatal főnöke". – *318 337*

LEUPOLD, Wilhelm – H. Leupold fia; apja cégénél dolgozott. – *318 337 447 451 469*

LEUPOLDNÉ – H. Leupold brémai kereskedő, szász konzul felesége. – *329 333*

LEUPOLDT, Johann Michael (1794–1874) – német orvosprofesszor; szaktudományi írásaiban vallásos felfogást képviselt. – *247*

– *Geschichte der Gesundheit und der Krankheiten* (Az egészség és a betegségek története), Erlangen 1842. – *247* (203)

LEWALD, Johann Karl August (1792–1871) – német író és dramaturg; az „Europa" c. folyóirat alapítója és szerkesztője. – *358*

„Lieder eines heimgegangenen Freundes" (Egy elköltözött barát dalai), Elberfeld 1839. – *10*

LISZT Ferenc (1811–1886) – zongoraművész és zeneszerző. – *487*

»Literarische Zeitung« (Irodalmi Újság), Berlin. – *247* (202)

– 1842 márc. 2. (9.) sz.: *Naturphilosophie* (Természetfilozófia). – *247*

»Literarischer Anzeiger für christliche Theologie und Wissenschaft überhaupt" (Általános keresztény teológia és tudományos irodalmi tájékoztató), Halle. – *162 431* (170)

– 1840 jan. 2. és 6. (1. és 2.) sz.: *Vorwort des Herausgebers zum zehnten Jahrgange* (A kiadó előszava a tizedik évfolyamhoz). – *431*

»Literaturblatt« (Irodalmi Lap), a „Morgenblatt für gebildete Stände" melléklete, Stuttgart és Tübingen. – *346 356* (262)

LOHENSTEIN, Daniel Caspar von (Daniel Caspers) (1635–1683) – német költő, regény- és drámaíró. – *28*

– *Grossmüthiger Feldherr Arminius oder Hermann* (A nagylelkű hadvezér, Arminius vagy Hermann), Lipcse 1689–1690. – *28*

LOYOLA, Ignacio de (Inigo López de Recalde) (1491–1556) – a jezsuiták rendjének megalapítója (1540) és első generálisa; szentté avatták. – *40*

„Das Ludwigslied" (Lajos-ének). – *20* (22)

LUISE – szolgálólány az Engels családnál. – *377*

LUTHER, Martin (1483–1546) – a német reformáció vezére, a paraszthábor*úval szemben szövetkezett a katolikus ellenforradalommal, a Biblia fordítója. – *42 427* ([256])

– *Ein' fester Burg ist unser Gott...* (Erős vár a mi Istenünk...). – *337*

M

Maien *lásd* Meyen, Eduard

MAINTENON, Françoise d'Aubigné, marquise (1635–1719) – XIV. Lajos francia király kegyencnője, 1684-től titokban a felesége. – *26 28*

MALLET, Friedrich Ludwig (1792–1865) – német protestáns lelkész; több egyházi folyóirat kiadója. – *136 293 432 458–459*

– *Vorwort* (Előszó); „Bremer. Kirchenbote", 1840 jan. 12. és 19. (1. és 2.) sz. – *81 432* ([101])

MANZ, Georg Joseph (1808–1894) – német kiadó; Landshutban létesített vállalatot (1830), amely 1835-től Regensburgban működött. – *39*

MARAT, Jean-Paul (1743–1793) – francia természettudós és publicista; a francia forradalomban a jakobinusok egyik legkövetkezetesebb vezetője. – *39 290 296*

MARBACH, Oswald (1810–1890) – német író és publicista; hegeliánus; számos német népkönyvet adott ki; 1848 után a „Leipziger Zeitung" főszerkesztője, majd bankigazgató. – *13–15 19 431–432* ([10])

– *An das gesamte deutsche Volk* (Az egész német néphez); „Intelligenzblatt zu den »Hallischen Jahrbüchern«", 1838. 1. sz. – *13*

– *Deutsche Volksbücher* (Német népkönyvek), Lipcse 1838–1839. – *13–14 18–19* ([10])

MARCUS AURELIUS (121–180) – római császár 161–180. – *214*

MARGGRAFF, Hermann (1809–1864) – német író és irodalomtörténész; több szépirodalmi lapot szerkesztett. – *63 412*

MARHEINEKE, Philipp Konrad (1780–1846) – német protestáns teológus, hegeliánus. – *233–235 389*

– *Einleitung in die öffentlichen Vorlesungen über die Bedeutung der Hegelschen Philosophie in der christlichen Theologie* (Bevezetés a „Hegeli filozófia jelentősége a keresztény teológiában" c. nyilvános előadásokhoz), Berlin 1842. – *235*

Marseillaise. – *121* ([230])

Marteau *lásd* 273. jegyz. – *358*

MARTIN, Henri (1793–1882) – francia állatszelídítő. – *66*

MARX, Karl Heinrich (1818–1883). – *284 286–287 295 298* ([229])

MÄRKLIN, Christian (1807–1849) – német protestáns teológus; hegeliánus, a pietizmus ellenfele. – *397 430*

– *Darstellung und Kritik des modernen Pietismus* (A modern pietizmus elemzése és bírálata), Stuttgart 1839. – *397* ([323])

MEHMED (Mohamed) Ali (1769–1849) – Egyiptom örökös helytartója 1805–1849; számos haladó reformot vezetett be; 1831–1833 és 1839—1840 háborút viselt Törökország ellen Egyiptom függetlenségéért. – *120*

MENDELSSOHN-BARTHOLDY, Felix (1809–1847) – német zeneszerző. – *139 468*

MENGS, Anton Raphael (1728–1779) – német festő. – *410*

MENKEN, Gottfried (1768–1831) – brémai protestáns lelkész és pietista író. – *458*

»*Der Menschenfreund. Eine religiöse Zeitschrift*« (Az emberbarát. Vallásos folyóirat), Berlin. – *363* (281)

MENZEL, Wolfgang (1798–1873) – német író, irodalomtörténész és kritikus. – *40 114 356–357 368 389 423 437*

– *Wally, die Zweiflerin. Roman von Karl Gutzkow* (Wally, a kételkedő. Karl Gutzkow regénye), „Literaturblatt", a „Morgenblatt für gebildete Stände" melléklete, 1835 szept. 11. és 14. (93. és 94.) sz. – *18* (15)

MERCADANTE, Saverio (1797—1870) – olasz operaszerző; egyházi zeneműveket is írt. – *103*

MEYEN, Eduard (1812–1870) – német publicista; ifjúhegeliánus; kispolgári demokrata; az 1848–1849-es forradalom leverése után Angliába emigrált; később nemzeti liberális. – *283 294–295* (229)

– *Heinrich Leo, der verhallerte Pietist* (Heinrich Leo, az elhallerosodott pietista), Lipcse 1839. – *293* (233)

MEYER, Albertus – a „Bremer Stadtbote" szerkesztője; a 40-es években a brémai Demokrata Egylet vezetőségi tagja. – *352*

MEYER, G. C. A. – braunschweigi kiadó. – *438*

MEYER (Stock-Meyer) – hamburgi kereskedő; Therese Meyer apja. – *469*

MEYER, Therese – W. Leupold menyasszonya. – *469*

MEYERBEER, Giacomo (Jakob Liebmann Meyer Beer) (1791–1864) – német zeneszerző. – *482*

MICHELET, Jules (1798–1874) – francia történész és író; kispolgári demokrata; 1848-ban demokratikus és antiklerikális nézetei miatt megfosztották katedrájától. – *310*

MICHELET, Karl Ludwig (1801–1893) – német filozófus, berlini egyetemi tanár; hegeliánus; Hegel műveinek egyik kiadója. – *161 372–374 388–389 405*

MIESEGANS, Timoleon. – *456*

MIGUEL, Dom Maria Evaristo (1802–1866) – portugál herceg; Portugália királya 1828–1834. – *434*

MIKLÓS, I. (1796–1855) – orosz cár 1825–1855. – *432 434*

»*Mitternachtzeitung für gebildete Leser*« (Éjjeli újság művelt olvasók számára), Braunschweig (1826–1829 „Mitternachtzeitung für gebildete Stände" címmel). – *438–439* (57)

MOHAMED Abul Kaszim ibn Abdallah (kb. 570–632) – az iszlám megalapítója. – *204*

MOHR, Carl Friedrich Gottlieb (1803–1888) – a brémai szenátus tagja, Bréma polgármestere 1857–1873. – *360*

MOLINEUS, Albert (1814–1889) – barmeni gyártulajdonos; Engels unokahúgának, Ida Engelsnek a férje. – *482 489*

MONTHOLON, Charles-Tristan de (1783–1853) – francia tábornok; elkísérte Napóleont Szent Ilona szigetére; 1822–1824 Gourgaud-val együtt kiadta Napóleon memoárjait. – *126*

»*Morgenblatt für gebildete Leser*« (Reggeli lap művelt olvasók számára), Stuttgart és Tübingen. – *346* (262)

MORISON, James Robert (1770–1840) – angol kereskedelmi vállalkozó; növényi kivonatokat tartalmazó piluláit egyetemes gyógyszerként propagálta és nagy vagyont szerzett velük. – *244* (195)

MORVELL, C. (C. F. Vollmer) (megh. 1864) – német író. – *358*

MOSEN, Julius (1803–1867) – német író és költő, majd dramaturg. – *345*

– *Ahasver*, Drezda és Lipcse 1838. – *345*

MOZART, Wolfgang Amadeus (1756–1791) – osztrák zeneszerző. – *122 410* (255)

MUNDT, Theodor (1808–1861) – német író és irodalomtörténész; az „Ifjú Németország" mozgalmához tartozott. – *16 21 28 55 57–65 67 345 356–358 399 404 412 429* (5 79 81)

– *Görres und die katholische Weltanschauung* (Görres és a katolikus világnézet); „Der Freihafen", 2. füz., Altona 1838. – *62*

– *Die Komödie der Neigungen* (A hajlandóságok komédiája); „Der Delphin", 1839. – *61* (77)

– *Madonna*, Lipcse 1835. – *60–63*

– *Moderne Lebenswirren* (A modern élet zűrzavarai), Lipcse 1834. – *60*

– *Spaziergänge und Weltfahrten* (Séták és világutazások), Altona 1838–1839. – *61 64* (259)

– (Névtelenül:) *Lebenserinnerungen von Münch* (Münch visszaemlékezései); „Der Freihafen", 2. füz., Altona 1838. – *61* (79)

MURAT, Joachim (1767–1815) – francia tábornagy, részt vett Napóleon hadjárataiban; 1808-ban a spanyolországi francia csapatok főparancsnoka; nápolyi király 1808–1815. – *126*

»Musenalmanach« *lásd* »Deutscher Musenalmanach«

MÜGGE, Theodor (1806–1861) – német író és publicista; ifjúhegeliánus; 1848-ban a „Nationalzeitung" egyik alapítója. – *281*

– *Toussaint*, Stuttgart 1840. – *281* (228)

MÜLLER – lelkészjelölt; 1839-ben Treviranus lelkésznél lakott Brémában. – *411*

MÜLLER, Julius (1801–1878) – ortodox evangélikus teológus. – *293 295* (234)

MÜLLNER, Amadeus Gottfried Adolf (1774–1829) – német író és kritikus. – *437*

MÜNCH, Ernst Hermann Joseph von (1798–1841) – német történész és publicista. – *61*

– *Erinnerungen, Lebensbilder und Studien aus den ersten sieben und dreissig Jahren eines teutschen Gelehrten etc.* (Visszaemlékezések, életképek és tanulmányok egy német tudós életének első harminchét esztendejéből stb.), Karlsruhe 1836–1838. – *61*

N

„*Das Nachtlager von Granada*" (A granadai éjjeli szállás) – Konradin Kreutzer operája, szövege Fr. Kind azonos című drámája alapján készült. – *332* (255)

NAPÓLEON, I. (Bonaparte) (1769–1821) – francia császár 1804–1814 és 1815. – *27 42 111–113 125–126 132 249 270 296 306 360 434 461* (14 130 134 143 311)

»*Le National*« (Nemzeti Újság), Párizs. – *309 310* (244)

NEANDER, Johann August Wilhelm (1789–1850) – német protestáns teológus és egyháztörténész. – *151 202 391–392 399 404 427 432 472*

– *Das Leben Jesu Christi in seinem geschichtlichen Zusammenhange und seiner geschichtlichen Entwickelung* (Jézus Krisztus élete történeti összefüggésében és történeti fejlődésében), Hamburg 1837. – *427*

Német népkönyvek (a Marbach-, Simrock-, Schwab-, Görress stb. gyűjteményekben, valamint külön is megjelentek. – *12–19* ([10])

Ahasver *lásd* Der ewige Jude
Eulenspiegel. – *13 16 326*
Der ewige jude (A bolygó zsidó). – *15*
Faust. – *15 326*
Fierabras. – *18*
Fortunatus und seine Söhne (Fortunatus és fiai). – *13 17*
Genovefa. – *13 16*
Glücksrad (Szerencsekerék). – *18*
Griseldis. – *16 18*
Die Haimonskinder (A Haimon-fiak). – *13 17 326*
Heinrich der Löwe (Oroszlán Henrik). – *14* ([13])
Helena. – *17 326*
Herzog Ernst (Ernő herceg). – *15*
Hirlanda. – *16*
Hundertjähriger Kalander (Százéves kalendárium). – *18*
Kaiser Octavianus (Octavianus császár). – *13 17 326*
Magelone *lásd* Die schöne Magelone
Melusina. – *13 17*
Der Pfaff von Kalenberge (A kalenbergi pap). – *16*
Pontus und Sidonia (Pontus és Sidonia). – *18*
Salomon und Morolf (Salamon és Morolf). – *16*
Die Schildbürger (A rátótiak). – *13 16 326*
Die schöne Magelone (A szép Magelone). – *17*
Silbyllenweissagungen (Szibilla-jóslatok). – *326*
Die sieben Schwaben (A hét sváb). – *16*
Siegfried *lásd* Eine wunderschöne Historie...
Spielmann (A lantos). – *403*
Traumbuch (Álmoskönyv). – *18*
Der treue Eckart (A hűséges Eckart). – *403*
Tristan und Isalde (Trisztán és Izolda). – *17 18 383*
Der wilde Jäger (A vad vadász). – *422*
Eine wunderschöne Historie von dem gehörnten Siegfried (Csontos Siegfried csodálatos története). – *14 16–18 326* ([12])

NERO, Lucius Domitius Claudius Drusus (37–68) – római császár 54–68. – *245 305*

NEUBURG – a brémai W. Langewiesche-féle könyvkereskedés alkalmazottja. – *406*

»*Neue Zeitschrift für Musik*« (Új Zenei Folyóirat), Lipcse. – *139* ([155])

NEVIANDT – Engels ismerőse Brémában. – *361*

»*The New Moral World*« (Az új erkölcsi világ), Leeds, majd London. – *309 313* ([241])

NEWTON, Sir Isaac (1642–1727) – angol fizikus, csillagász és matematikus, a mechanika tudományának megteremtője. – *31*

NEY, Michel, duc d'Elchingen, prince de la Moskova (1769–1815) – francia tábornagy; részt vett a Francia Köztársaság és Napóleon hadjárataiban. – *126*

„*Das Nibelungenlied*" (A Nibelung-ének). – *105* (119)

NITZSCH, Karl Immanuel (1787–1868) – német protestáns teológus. – *293 472*

NOLTENIUS, J. Daniel (1779–1852) – brémai polgármester 1839-től. – *360 383*

›*Nordlicht*‹ (Északi fény), Lipcse. – *67* (89)

NORK, Friedrich (Friedrich Korn) (1803–1850) – szatirikus író, mitológus. – *369*

O

OTTO, Fr. Wilh. – erfurti kiadó, 1797-ben alapították és 1874-ig állt fenn. – *300*

OTTÓ, I. (1815–1867) – bajor herceg; görög király 1832–1862. – *425*

P

PALESTRINA, Giovanni Pierluigi da (1525–1594) – olasz zeneszerző. – *468*

PANIEL, Karl Friedrich Wilhelm (1803–1856) – protestáns teológus; evangélikus lelkész Brémában. – *101–102 135–138 457–459*

– *Drei Sonntagspredigten, mit Bezug auf eine besondere Veranlassung, am 12., 19. und 26. Juli 1840 gehalten* (Három vasárnapi prédikáció rendkívüli alkalomra, megtartatott 1840 júl. 12-én, 19-én és 26-án), Bréma 1840. – *101–102* (113)

– *Unverhohlene Beurteilung der von dem Herrn Pastor Dr. Philos. Krummacher von Elberfeld, zur Verteidigung seiner Bremischen Verfluchungssache herausgegebenen, sogenannten „Theologischen Replik"* (Az elberfeldi Dr. phil. Krummacher lelkész úr brémai rágalmazási perében saját védelmére kiadott úgynevezett „Teológiai válasz"-ának nyílt bírálata), Bréma 1840. – *102 135* (117)

›*Der Patriot. Zeitschrift für Deutschland*‹ (A hazafi. Folyóirat Németország számára), Bréma. *80* (99)

PAULUS, Heinrich Eberhard Gottlob (1761–1851) – német teológus. – *101–102*

PERGOLESI (Pergolese), Giovanni Battista (1710–1736) – olasz zeneszerző. – *468 475*

PERIKLÉSZ (i. e. kb. 490–429) – athéni politikus, az athéni demokrácia vezetője annak virágkorában. – *425*

Peter *lásd* Jonghaus, Peter

PETRARCA, Francesco (1304–1374) – olasz költő. – *143 381*

– *Canzoniere* (Daloskönyv). – *143* (161)

PFIZER, Gustav (1807–1890) – német költő és kritikus, a sváb költőiskola tagja. – *439* (24 335)

Pfizer lapja *lásd* ›Deutscher Kurier‹

›*La Phalange. Revue de la science sociale*‹ (A phalanx. A társadalmi tudomány szemléje), Párizs. – *311* (250)

PHILIPPI, Friedrich Adolph (1809–1882) – protestáns teológus és író. – *272–273 418*

PLATEN, Karl August Georg, Graf von Platen-Hallermünde (1796–1835) – német költő. – *30–31 70 356*

– *Gedichte aus dem ungedruckten Nachlasse des Grafen August von Platen-Hallermünde. Als Anhang zu den bei Cotta erschienenen Gedichten Platens* (Költemények August von Platen-Hallermünde gróf ki nem nyomatott hagyatékából. Függelék Platen Cottánál megjelent költeményeihez), Strassburg 1839 (2. kiad. 1841). – *31*

– *An Karl den Zehnten* (X. Károlyhoz). – *31*

– *Der romantische Oedipus* (A romantikus Oidipusz), Stuttgart és Tübingen 1839. – *70*

PLÜMACHER, Friedrich (1819–1905) – Engels ifjúkori barátja; később lelkész Otzenrathban és Nevigesben. – *321 344 363 398 457*

Poema del Cid. – *115*

POITIERS, Guillaume de (1071–1127) – francia költő és trubadúr. – *118*

POL, Johann (Jan) – evangélikus lelkész az Iserlohn melletti Heedfeldben; vallási tárgyú költeményeket írt. – *10 350*

PONIATOWSKI, Józef (1763–1813) – lengyel tábornagy; 1792-ben a lengyel hadsereg főparancsnoka; részt vett a Kosciuszko vezette lengyel felkelésben; 1807-től a Lengyel Nagyhercegség hadügyminisztere; az 1812. évi oroszországi napóleoni hadjárat idején a francia hadsereg kötelékében harcoló lengyel csapatok fővezére. – *126*

PROUDHON, Pierre-Joseph (1809–1865) – francia publicista, kispolgári szocialista, az anarchizmus egyik megalapítója; 1848-ban az alkotmányozó nemzetgyűlés tagja. – *311*

PRUTZ, Robert Eduard (1816–1872) – német költő és irodalomtörténész; kapcsolatban állt az ifjúhegeliánusokkal; az 1848-as forradalomban polgári demokrata. – *280 473*

– *Der Rhein* (A Rajna). – *473*

PÜTTMANN, Hermann (1811–1894) – német költő és újságíró, könyvkiadó; a 40-es években „igazi szocialista"; a forradalom leverése után kivándorolt Melbourne-be és ott német újságot alapított. – *436 438–439* (304 331)

– *Die Düsseldorfer Malerschule und ihre Leistungen seit der Errichtung der Kunstvereines im Jahre 1829. Ein Beitrag zur modernen Kunstgeschichte* (A düsseldorfi festőiskola és alkotásai a művészegylet 1829-ben történt alapításától fogva. Adalék a modern művészettörténethez), Lipcse 1839. – *439* (334)

– *Chatterton*, Barmen 1840. – *439* (334)

Q

QUINET, Edgar (1803–1875) – francia költő és író; ultramontán; 1852-ben száműzték Franciaországból. – *310*

R

RACHEL (Elisabeth Félix) (1820–1858) – híres francia színésznő. – *27*

RACINE, Jean Baptiste (1639–1699) – francia drámaíró. – *27*

RANKE, Leopold von (1795–1886) – német történész. – *432*

RAUMER, Friedrich Ludwig Georg von (1781–1873) – német történész, liberális; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (jobbközép); német birodalmi követ Párizsban. – *451*

– *Geschichte der Hohenstaufen und ihrer Zeit* (A Hohenstaufok és koruk története), 1–6. köt., Lipcse 1823–1825. – *451*

RAUPACH, Ernst Benjamin Salomo (1784–1852) – német költő és drámaíró. – *29 103 364 386*

– *Die Fürsten Chawansky* (A Chawansky hercegek). – *386*

– *Die Leibeigenen, oder Isidor und Olga* (A jobbágyok, vagy Isidor és Olga). – *386*

REICHARDT, Johann Friedrich (1752–1814) – német zeneszerző. – *412*

„*Reineke Vos*" (Reineke róka). – *140*

REINHOLD – brémai orvos. – *483*

»*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*« (Rajnai újság – politika, kereskedelem és ipar), Köln. – *262* (219)

»*Rheinisches Jahrbuch für Kunst und Poesie*« (Rajnai művészeti és irodalmi évkönyv), 1840–1841 Köln. – *54 57 127 439*

– 1840. I. évf. Köln: *Moderne Romane: Blasedow, Münchhausen etc.* (Modern regények: Blasedow, Münchhausen stb.). – *54 57* (66)

»*Rheinisches Odeon*« (Rajnai Odeon), Düsseldorf. – *7* (6)

RIEDEL, Carl (1804–1878) – német publicista; radikális; ifjúhegeliánus. – *156*

– (Névtelenül:) *v. Schellings religionsgeschichtliche Ansicht etc.* (Schelling vallástörténeti nézetei), Berlin 1841. – *156*

RIEM, Friedrich Wilhelm (1779–1857) – német zenész; ének- és zenetanár Barmenban. – *139*

RIEPE, Rudolf – a barmeni városi iskolában tanított 1835–1858, majd az elberfeldi felsőbb leányiskolában. – *332 352*

RINGSEIS, Johann Nepomuk (1785–1880) – német orvosprofesszor. – *248*

RIPOLL, Cayetano Antonio (megh. 1826) – tanító a spanyolországi Rizaffóban; ő volt az utolsó eretnek, akit megégettek. – *434*

ROBESPIERRE, Maximilien-Marie-Isidore de (1758–1794) – a francia forradalom politikusa, a jakobinusok vezetője, 1793–1794 a forradalmi kormány feje. – *290 296*

»*Rosen. Eine Zeitschrift für die gebildete Welt*« (Rózsák. Folyóirat a művelt világ számára), Lipcse. – *369* (283)

ROSENKRANZ, Johann Karl Friedrich (1805–1879) – német filozófus és irodalomtörténész; óhegeliánus. – *28 242 432*

ROSSINI, Gioacchino (1792–1868) – olasz zeneszerző. – *122*

ROTH, Richard (1821–1858) – Engels ifjúkori barátja; gyártulajdonos. – *361 385 408 443 446 449 451 459 474–475 481*

ROTHE, Moritz (1800–1888) – brémai protestáns lelkész. – *459*

ROTHSCHILDOK – osztrák bankárcsalád; 1822-től: Freiherr von Rothschild. – *45*

ROTTECK, Carl Wenzeslaus Rodecker von (1775–1840) – német történész és liberális politikus. – *434*

– *Allgemeine Weltgeschichte für alle Stände etc.* (Egyetemes világtörténet az összes rendek számára stb.), Stuttgart 1832–1833. – *434*

ROUSSEAU, Jean-Jacques (1712–1778) – francia író, filozófus, a felvilágosodás képviselője; a forradalmi kispolgárság ideológusa. – *101*

RÖTSCHER, Heinrich Theodor (1803–1871) – német kritikus és drámaíró; hegeliánus. – *28*

Rtb. *lásd* Rutenberg, Adolf

RUGE, Arnold (1802–1880) – német publicista; kispolgári demokrata, ifjúhegeliánus; 1826-ban 26 évi várfogságra ítélik, 1830-ban szabadul; 1832-ben egyetemi magántanár, majd lapszerkesztő és kiadó; 1848-ban a frankfurti nemzetgyűlés tagja (balszárny); az 50-es években az angliai német kispolgári emigráció egyik vezetője; 1866-tól nemzeti liberális. – *116 156 164 280 283 286 288 290 293 298 427 432 471*

– *Friedrich von Florencourt und die Kategorieen der politischen Praxis* (Friedrich von Florencourt és a politikai gyakorlat kategóriái); „Hallische Jahrbücher", 1840 nov. 23. és 24. (281. és 282.) sz. – *114* (133)

– *Der Novellist* (Az elbeszélő), Lipcse 1839. – *293*

RUNKEL, Martin – német publicista; 1835–1843 az „Elberfelder Zeitung" szerkesztője; pietista. – *7–8 384* (6)

– *Elberfeld;* „Elberfelder Zeitung", 1839 ápr. 12. (101.) sz. – *7*

– *Zu Grabbe's Bildnis* (Grabbe képéhez); „Rheinisches Odeon", II. évf., Düsseldorf 1838. – *7* (6)

RUTENBERG, Adolf (1808–1869) – német publicista; ifjúhegeliánus, egyetemi évei alatt Marx barátja, később nemzeti liberális, Bismarck híve. – *285–286 294*

RUYTER – hajóskapitány. – *94*

RÜCKERT, Friedrich (1788–1866) – német költő; a keleti költészet tolmácsolója. – *329 356 358 484*

S

SACK, Karl Heinrich (1789–1875) – német protestáns teológus, bonni professzor. – *264 277–279 281 282 290 294–298*

SAND, George (Amandine-Lucie-Aurore Dupin, baronne Dudevant) (1804–1876) – francia írónő. – *76*

SÁNDOR, I. (1777–1825) – orosz cár 1801–1825. – *434*

SÁNDOR, Nagy (i. e. 356–323) – makedón király i. e. 336–323. – *126*

SASS, Friedrich (álneve: Alexander Soltwedel) (1819–1851) – német publicista; ifjúhegeliánus, „igazi szocialista"; 1848-tól emigrációban élt. – *138*

– *Hanseatische Briefe* (Hanza-levelek); „Der Freihafen", 1839. 3. és 4. füz. és 1840. 1. füz. – *138*

SCHADOW, Wilhelm (1788–1862) – német festő; a berlini Művészeti Akadémia tanára; J. G. Schadow szobrász fia. – *107*

SCHEBEST, Agnese (1813–1869) – német operaénekesnő. – *77*

SCHELLING, Friedrich Wilhelm Joseph von (1775–1854) – német filozófus. – *131 151–158 161 162 165–169 173–187 189–193 195–198 202–204 208 211 212 214–221 223–225 234 485* (152 164 177 236)

– *Schelling's erste Vorlesung in Berlin, 15. November 1841* (Schelling első előadása Berlinben, 1841 nov. 15.). – *152 166*

SCHILLER, Friedrich von (1759–1805) – német költő és drámaíró. – *3 13 79 90 98 103 324 327 329 345 364 386–387 403 405 480* (11 63)

– *Don Carlos.* – *103* (196)

– *Die Götter Griechenlands* (Görögország istenei). – *13* (11)

– *Die Jungfrau von Orleans* (Az orléans-i szűz). – *52* (65)

– *Die Räuber* (A haramiák). – *387 403*

– *Der Taucher* (A búvár). – *91* (107)

– *Wilhelm Tell.* – *386 405*

– *Die Worte des Glaubens* (A hit szavai). – *329* (254 294)

SCHLEIERMACHER, Friedrich Ernst Daniel (1768–1834) – német protestáns teológus és filozófus. – *234 394 399–400 426 431*

SCHLICHTHORST, J. D. – német lelkész. – *102*

SCHLIPPENBACH, grófnő. – *487*

SCHMITT, Jacob – az Engels család ismerőse. – *409*

SCHNEZLER, Ferdinand Alexander August (1809–1853) – német költő és publicista. – *358* (6)

SCHORNSTEIN, Johannes – az elberfeldi evangélikus egyházközség orgonistája és az ottani gimnázium ének- és zenetanára. – *340 442 490*

SCHRÖDER-DEVRIENT, Wilhelmine (1804–1860) – német énekesnő. – *77*

SCHUBART, Karl Ernst (1796–1861) – német publicista, gimnáziumi tanár Hirschbergben; baráti kapcsolatban állt Goethével. – *42 158 389*

– *Über die Unvereinbarkeit der Hegel'schen Staatslehre mit dem obersten Lebens- und Entwickelungsprinzip des Preussischen Staats* (A hegeli államelmélet és a porosz állam magasabb élet- és fejlődési elvének összeegyeztethetetlenségéről), Breslau 1839. – *42 389*

SCHUMACHER, Balthasar Gerhard (1755–1801) – német jogász. – *117*

– *Heil Dir im Siegerkranz!* (Üdv Neked, diadalkoszorús!). – *117* (136)

SCHUMANN, Robert (1810–1856) – német zeneszerző; a „Neue Zeitschrift fur Musik" c. folyóirat kiadója 1834–1844. – *139*

SCHÜCKING, Levin (1814–1883) – német író; a „Kölnische Zeitung" munkatársa. – *75 357 435–439* (331)

– *Gedichte von Annette Elisabeth D...H...* (Annette Elisabeth D...H... költeményei); „Telegraph für Deutschland", 1838 októberi (170.) sz. – *435* (330)

– *Gedichte von Shelley und Coleridge* (Shelley és Coleridge költeményei); „Blätter zur Kunde der Literatur des Auslands", 1840 jún. 7. (68. és 69.) sz. – *439* (333)

SCHÜNEMANN, Carl – brémai könyvkiadó cég tulajdonosa 1817-től. – *435–436 439*

SCHWAB, Gustav (1792–1850) – német író és költő. – *14 137 351*

– *Buch der schönsten Geschichten und Sagen für Alt und Jung wiedererzählt* (A legszebb történetek és mondák könyve, felnőttek és gyermekek számára elmondva), 2 részben, Stuttgart 1836–1837. – *14*

SCOTT, Walter, Sir (1771–1832) – angol költő és író. – *368*

SCRIBE, Eugène (1791–1861) – francia író és színműíró. – *122*

SEYDELMANN, Carl (1793–1843) – német színész. – *103*

SEYFFERT – porosz kormányfőtanácsos. – *260*

SHAKESPEARE, William (1564–1616) – angol drámaíró és költő. – *48 52–53 75 352 386 423*

– *Hamlet, Prince of Denmark* (Hamlet, dán királyfi). – *48 52 54 328 386*

– *King Lear* (Lear király). – *54*

– *A Midsummer Night's Dream* (Szentiványéji álom). – *75*

– *Romeo and Juliet* (Rómeó és Júlia). – *75*

SHELLEY, Mary Wollstonecraft (1797–1851) – angol írónő; P. B. Shelley második felesége. – *76*

SHELLEY, Percy Bysshe (1792–1822) – angol költő. – *75–76 82 405 435–436 438–439* (331 333)

– *Queen Mab* (Mab királynő). – *436 438* (102)

– *Sensitive Plant* (Érző pláma). – *439*

»*The Shipping and Mercantile Gazette*« (Hajózási és kereskedelmi hírlap), London. – *90* (105

SIEBEL, Christian Hermann (1808–1879) – barmeni gyártulajdonos; második felesége Luise Snethlage, Engels unokahúga. – *477 489*

SIMONS – német hadnagy; Engels ismerőse. – *383*

SIMROCK, Karl Joseph (1802–1876) – német költő és germanista, több ónémet költeményt és népkönyvet jelentetett meg. – *13 15 19* (10)

– *Deutsche Volksbücher nach den echtesten Ausgaben hergestellt* (Német népkönyvek, a legeredetibb kiadások alapján), Berlin 1839. – *13 19* (10)

– *Deutsche Volksbücher, neu gereimt* (Német népkönyvek, felújítva), Berlin 1839. – *13 19* (10)

SMIDT, Johann (1773–1857) – brémai polgármester 1821–1848 és 1853–1857. – *360 458*

SMITH, Adam (1723–1790) – angol közgazdász. – *236*

SMITT, Friedrich von (Fjodor Ivanovics) (1787–1865) – livlandi származású orosz történész; 1859-től az orosz törzskar történetírója. – *410–411*

– *Geschichte des polnischen Aufstandes und Krieges in den Jahren 1830 und 1831* (Az 1830–1831-es lengyel felkelés és háború története), 3 részben, Berlin 1839. – *410–411*

SNETHLAGE, Carl Wilhelm Moritz (1792–1871) – Engels apjának sógora, unterbarmeni evangélikus lelkész; 1842-től berlini udvari lelkész. – *487*

SNETHLAGE, Luise (1822–1878) – C. W. M. Snethlage leánya, Engels unokahúga, Chr. H. Siebel felesége. – *477 489*

Soltwedel, Alexander *lásd* Sass, Friedrich

SOLTYK, Roman, gróf (1791–1843) – lengyel tábornok; részt vett az 1830–1831-es lengyel felkelésben. – *411*

– *Polen und seine Helden im letzten Freiheitskampfe* (Lengyelország és hősei a legutolsó szabadságharcban), 2. kötetben, Stuttgart 1834. – *411* (308)

– (Névtelenül:) *Polen, geographisch und historisch geschildert* (Lengyelország földrajzi és történelmi leírása), 2 részben, Stuttgart 1834. – *411* (308)

SOULT, Nicolas-Jean-de-Dieu, duc de Dalmatie (1769–1851) – francia államférfi; több ízben volt hadügy- és külügyminiszter, valamint miniszterelnök. – *461*

SPENER, Johann Carl Philipp (1749–1827) – német könyvkereskedő; a „Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen" c. lap szerkesztője. – *252–253*

»Spenersche Zeitung« *lásd* »Berlinische Nachrichten von Staats- und gelehrten Sachen«

SPINOZA, Benedictus de (Baruch) (1632–1677) – németalföldi filozófus, matematikus és bibliakritikus. – *188 190 392*

Stabat mater dolorosa . . . (Álla a fájdalmas anya. . .) – *339 468 475* ([257])

STAËL-HOLSTEIN, Germaine de, baronne (Madame de Staël) (1766–1817) – francia írónő; Jacques Necker bankár és politikus leánya; kapcsolatban állt Goethével, Schillerrel és a Schlegel fivérekkel. – *311*

STAHL, Friedrich Julius (1802–1861) – német jogfilozófus és politikus. – *151*

STAHR, Adolf Wilhelm Theodor (1805–1876) – német író. – *80*

STAMM – bonni vendéglős. – *493*

STEFFENS, Henrik (1773–1845) – norvég származású német természetkutató, költő és filozófus; Schelling követője; berlini egyetemi tanár; részt vett a Napóleon elleni mozgalmakban. – *114*

STEGMAYER, Ferdinánd (1803–1863) – német zeneszerző és karmester. – *139*

STEPHAN, Martin (1777–1846) – a drezdai cseh egyházközség lelkésze; 1838-ban 700 hívével kivándorolt Amerikába. – *78*

Sternberg *lásd* Ungern-Sternberg

STIEGLITZ, Heinrich (1801–1849) – német költő és író. – *345*

STIER, Ewald Rudolf (1800–1862) – német teológiai író. – *7–8 363 416*

STIRNER, Max (Johann Caspar Schmidt) (1806–1856) – német filozófus és író; ifjúhegeliánus; a polgári individualizmus és anarchizmus ideológusa. – *284 287* ([229])

STRAUSS, David Friedrich (1808–1874) – német filozófus és teológus; ifjúhegeliánus; széles körű publicisztikai tevékenységet folytatott; 1866 után nemzeti liberális. – *50 81 96 137 144 156 164 187 202 205 271 294 362 391–392 397–399 410–411 420 426–427 430–431 471–472* ([160])

– *Charakteristiken und Kritiken* (Jellemzések és bírálatok), Lipcse 1839. – *426 431*

– *Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft* (A keresztény hit tana történeti fejlődésében és a modern tudománnyal való harcában), 2 kötetben, Tübingen és Stuttgart 1840–1841. – *164 471–472* ([172])

– *Das Leben Jesu, Kritisch bearbeitet* (Jézus élete, kritikailag feldolgozva), 2 kötetben, Tübingen 1835–1836. – *187 392 426 472*

STRÜCKER, F. W. – Engels ifjúkori barátja Elberfeldben. – *323 325 327 329 332 340 363 406 444 490*

STUHR, Peter Feddersen (1787–1851) – német történész; a berlini egyetem filozófiaprofesszora. – *196*

STÜVE, Johann Karl Bertram (1798–1872) – német liberális politikus; 1848–1850 hannoveri belügyminiszter, később polgármester. – *124*

SZ

SZCZEPANSKY, Gustav L. Fr. H. W. von – 1839–1842 a bonni egyetem hallgatója. – *493*

SZOPHOKLÉSZ (i. e. kb. 497–kb. 406) – görög drámaíró. – *49 423*

– *'Αντιγόνη* (Antigoné). – *49*

SZÓKRATÉSZ (i. e. kb. 469–kb. 399) – görög filozófus. – *131 185 322*

T

TACITUS, Publius Cornelius (kb. 55–kb. 120) – római történetíró. – *303*

TAGLIONI, Maria (1804–1884) – olasz balett-táncosnő. – *345*

»*Telegraph für Deutschland*« (Németországi Távíró), Majna-Frankfurt, Hamburg. – *7 47 49 63 66 346 350 363 383 388 406 411 429 437 439 473* ([4 57 88])

– 1838 dec. (208.) sz.: *Zeichen der Zeit* (Az idők jelei); J. Ch. F. Winkler „Harfenklänge" c. verseskötetének recenziója. – *350* ([268])

– 1839 nov. (190.) sz.: *Kleine Chronik* (Kis krónika); K. Beck „Saul" c. szomorújátékának recenziója. – *23–24*

THIERSCH, Bernhard (1794–1855) – német filológus, gimnáziumigazgató. – *71*

– *Ich bin ein Preusse. . .* (Porosz vagyok. . .). – *71*

THOLUCK, Friedrich August Gottreu (1799–1877) – német protestáns teológus. – *137 427 431–432 471–472*

– *Die Glaubwürdigkeit der evangelischen Geschichte, zugleich eine Kritik des Lebens Jesu von Strauss* (Az evangéliumi történet hihetősége, továbbá Strauss „Jézus életé"-nek bírálata stb.), 2. kiad. Hamburg 1838. – *427*

THUKÜDIDÉSZ (i. e. 460–kb. 400) – görög történetíró. – *411* ([307])

THURINGUS – a drezdai „Abendzeitung" egyik munkatársának álneve. – *369*

TICHATSCHEK, Joseph Alois (1807–1886) – német operaénekes. – *77*

TIECK, Ludwig (1773–1853) – német költő, író és drámaíró. – *14 19 345 356*

– *Kaiser Octavianus* (Octavianus császár), Berlin 1828. – *17* ([16])

TIELE, Johann Nikolaus (1804–1856) – német protestáns pap. – *101 417*

– *Sendschrieben an Herrn Dr. theol. et phil. Paniel, Pastor zu St. Ansgarii in Bremen etc.* (Nyílt levél dr. theol. és phil. Paniel úrhoz, a brémai Szent Ansgarius templom lelkipásztorához stb.), Bréma (1840). – *101* ([114])

»*The Times*« (Az idők), London. – *309 312 313* ([241])

TORSTRICK, Johann Adolf (1821–1877) – Engels ifjúkori barátja, hegeliánus. – *412 414–415 426*

TREVIRANUS, Georg Gottfried (1788–1868) – német evangélikus lelkész; Engels nála lakott Brémában. – *317–319 331 340 383 442–444 468* ([100])

TREVIRANUS, Marie – G. G. Treviranus brémai lelkész leánya. – *317 337 467–468*

TREVIRANUS, Mathilde – G. G. Treviranus brémai lelkész felesége. – *317 331 337 442 467–468*

TRIPSTEERT, Crischan – a „Bremer Unterhaltungsblatt" egyik munkatársának álneve. – *80*

TROMLITZ, August von (Karl August Freiherr von Witzleben) (1773–1839) – német író. – *358 368* ([272])

TROOST, Henriette (Jettchen) (1826–1853) – Marie Engels fiatalkori ismerőse. – *331*

U

UHLAND, Ludwig (1787–1862) – német költő. – *49 345 368* ([20])

UNGERN-STERNBERG, Alexander, Freiherr von (1806–1868) – német író. – *26–27 119*

„Unpietistische Reime, erbaulich und gut zu lesen für Jedermann" (Nem-pietista rímek, épületes és hasznos olvasmány mindenki számára), Bréma 1841. – *136*

»Unterhaltungsblatt« *lásd* »Bremisches Unterhaltungsblatt«

V

VARNHAGEN VON ENSE, Karl August (1785–1858) – német katonatiszt, majd diplomata, író és irodalomtörténész; támogatta az „Ifjú Németország" mozgalmát. – *61 63 412* ([322])

VARNHAGEN VON ENSE, Rahel (szül. Levin) (1771–1833) – K. A. Varnhagen von Ense felesége; irodalmi szalonja a korabeli német liberális művészek találkozóhelye volt. – *345*

VENEDEY, Jakob (1805–1871) – német radikális publicista és író. – *420 425*

– *Preussen und Preussenthum* (Poroszország és poroszság), Mannheim 1839. – *420–421 425*

VERNET, Horace (1789–1863) – francia csataképfestő. – *482*

VIKTOR, I. (Szent) – pápa; a pápai trónon 189–198. – *105*

VOIGT, H. L. – königsbergi könyvkiadó. – *242*

VOLTAIRE (François-Marie Arouet) (1694–1778) – francia író, filozófus és történész, a francia felvilágosodás kiemelkedő képviselője. – *101 228 270 296 298*

W

WACHSMANN, Karl Adolf von (1787–1862) – német író. – *358 368*

Walesi herceg *lásd* Edvárd, VII.

WALESRODE, Ludwig Reinhold (1810–1889) – német publicista; polgári demokrata; a „Demokratische Studien" kiadója. – *242–243 245–246*

– *Glossen und Randzeichnungen zu Texten aus unserer Zeit. Vier öffentliche Vorlesungen, gehalten zu Königsberg* (Glosszák és széljegyzetek korunkbeli szövegekhez. Négy nyilvános előadás Königsbergben), 2. kiad. Königsberg 1842. – *242–246* ([194 198 199 200])

WALLENSTEIN, Albrecht Wenzel Eusebius von, Herzog von Friedland (1583–1634) – német császári hadvezér, a harmincéves háború egyik kiemelkedő katonai egyénisége. – *349*

WALLMÜLLER – berlini vendéglős. – *486*

WALLRAF, Ferdinand Franz (1748–1823) – kölni műgyűjtő, a Wallraf–Richarts-múzeum (képtár) alapítója. – *107*

WEBER, Wilhelm Ernst (1790–1850) – német pedagógus, főiskolai tanár Brémában; filozófiai, pedagógiai és esztétikai műveket írt, klasszikus szerzőket fordított németre; liberális. – *78 80 137*

– (Névtelenül:) *Die Verfluchungen* (Az átkozódások), Bréma 1840. – *137* (115)

WEDELL, von – porosz százados; Engels parancsnoka önkéntesi ideje alatt. – *491*

WEGSCHEIDER, Julius August Ludwig (1771–1849) – német protestáns teológus. – *427*

WEINBRENNER, August – német zenetanár; az elberfeldi evangélikus egyházközség orgonistája. – *482*

WEISSE, Christian Hermann (1801–1866) – német filozófiaprofesszor. – *404*

– *Die evangelische Geschichte kritisch und philosophisch bearbeitet* (Az evangéliumi történet kritikai és filozófiai szempontból), 2 kötetben, Lipcse 1838. – *404* (301)

WEITLING, Christian Wilhelm (1808–1871) – német szabó; az első német munkásíró, az utópikus egyenlősítő kommunizmus ideológusa. – *309 311–312* (242)

– *Garantien der Harmonie und Freiheit* (A harmónia és szabadság garanciái), Vivis 1842. – *311*

WEMHÖNER, Emil – a barmeni városi iskola diákja, később kereskedő. – *477*

WEMHÖNER, Mathilde – a barmeni Wemhöner család tagja. – *481*

WENDEL – Engels apjának alkalmazottja. – *377–378*

WERDER, Karl (1806–1893) – német filozófus, irodalomtörténész és költő; Hegel követője – *485*

– *Columbus* – *485* (345)

WICHELHAUS, Johannes (1819–1858) – német protestáns teológus; 1835-ig Engels iskolatársa az elberfeldi gimnáziumban. – *403*

WIELAND, Christoph Martin (1733–1813) – német költő és műfordító. – *325 345*

– (Névtelenül:) *Σωκράτης μαινόμενος oder die Dialogen der Diogenes von Sinope* (Az őrjöngő Szókratész avagy a szinopéi Diogenész párbeszédei), Lipcse 1770. – *325*

WIENBARG, Ludolf (1802–1872) – német író és kritikus; az „Ifjú Németország" mozgalmához tartozott. – *20 49 57 60 62 80 357 404 410–412* (5 81)

– »*Die Dramatiker der Jetztzeit*« (A jelenkor drámaírói), 1. füz., Altona 1839. – *57 410* (24 64)

– *Ludwig Uhland als Dramatiker* (Ludwig Uhland, a drámaíró); „Die Dramatiker der Jetztzeit", 1. füz., Altona 1839. – *49*

WIGAND, Otto (1795–1870) – lipcsei könyvkiadó és -kereskedő. – *280–281 287–288 291–292 294–296*

WIHL, Ludwig (1807–1882) – német költő és kritikus. – *57 66 357*

– *Erklärung* (Nyilatkozat); „Zeitung für die elegante Welt", 1839 máj. 28. (102.) sz. – *66* (87)

WINKLER, J. Ch. F. – német misszionárius, Kelet-Indiában működött, később Brémában élt; vallásos költeményeket írt. – *350*

– *Harfenklänge* (Hárfahangok), Barmen 1838. – *350* (266)

Winkler, Karl Gottlieb Theodor *lásd* Hell, Theodor

WITTELSBACH-HÁZ – német uralkodócsalád; 1180-ban megkapták a bajor hercegséget, majd a bajor választófejedelemséget; 1806–1918 bajor királyok. – *346*

WITTENSTEIN – unterbarmeni cég. – *363*

WOLFF (Wolf), Christian, Freiherr von (1679–1754) – német filozófus és matematikus; Leibniz követője. – *135*

WURM, Gustav (1819–1888) – Engels ifjúkori barátja; később filológus. – *321 326 328 330 332 344 351 374 383 388 390 401–403 413 415 457 459*

Z

Zacskó *lásd* Sack, Karl Heinrich

ZEDLITZ, Josef Christian Freiherr von Zedlitz-Nimmersatt (1790–1862) – osztrák költő és drámaíró. – *358*

»*Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie*« (Filozófiai és elméleti teológiai folyóirat), Bonn. – *162* (170)

»*Zeitschrift für spekulative Physik*« (Elméleti fizikai folyóirat), Jéna, Lipcse. – *153* (166)

»*Zeitung für den Deutschen Adel*« (A német nemesség lapja), Lipcse, majd Altenburg. – *42–45* (54 55)

»*Zeitung für die elegante Welt*« (Az elegáns világ lapja), 1801–1859 Lipcse, majd Erfurt. – *21–24 64 66–67 69 345 406* (23)

– 1838 máj. 21. (99.) sz.: *Mundt's Spaziergänge und Weltfahrten* (Mundt sétái és világutazásai), 2. köt. – *63*

– 1839 júl. 13. (135.) sz.: *Richard Savage, oder: grosse Geister begegnen sich* (Richard Savage, vagy: nagy szellemek találkoznak). – *66* (87)

Zensuredikt vom 18. Oktober 1819 (Cenzúrarendelet, kelt 1819 október 18-án), Berlin (1820). – *257–259* (215)

Zensurinstruktion der Preussischen Regierung vom 24. Dezember 1841. (A porosz kormány cenzúrautasítása, kelt 1841 december 24-én); „Allgemeine Preussische Staatszeitung", 1842 jan. 14. (14.) sz. – *252 262* (209)

ZIEGLER UND KLIPHAUSEN, Heinrich Anselm von (1663–1696) – német író. – *28*

– *Die asiatische Banise* (Az ázsiai Banise), Lipcse 1688. – *28*

Irodalmi, bibliai és mitológiai nevek mutatója

ABNER – a Bibliában Saul király vitéz hadvezére; K. Beck „Saul" c. tragédiájának és K. Gutzkow „König Saul" c. szomorújátékának egyik szereplője. – *24 52*

ACHILLE – Racine „Iphigénie en Aulide" c. tragédiájának egyik szereplője (lásd még Akhilleusz). – *27*

ÁDÁM (héberül: ember) – a Bibliában az első ember. – *59 418–419*

AHASVÉR – a bolygó zsidó; a legenda szerint megütötte Jézust, és ezért örök bolyongásra van ítélve. – *15 346 422*

AKHILLEUSZ (Achilles) – a görög hősmonda szerint Péleusz thesszáliai király és Thetisz tengeri istennő fia. Az „Iliász"-ban a trójai háború legnagyobb görög hőse.

ALBERICH – a „Nibelung-ének"-ben a Nibelungok kincsét őrző törpe, akit Siegfried megölt. – *105*

ANDRONICUS, Livius (megh. i. e. kb. 220) – rabszolga; történetét a hagyomány szerint Gerasimi palesztinai apát dolgozta fel. – *14*

ANTIGONÉ – Oidipusz thébai király leánya; Szophoklész „Antigoné Kolónoszban" és „Antigoné" c. tragédiáinak szereplője. – *49*

ARETHUSZA – a görög monda szerint egy forrás nimfája, akit Alpheiosz folyóisten üldözött szerelmével. – *135*

ARIADNÉ – a görög monda szerint Minosz krétai király leánya; az általa ajándékozott fonalgombolyag segítségével jutott ki Thészeusz a knósszoszi útvesztőből. – *194*

ARMINIUS – D. C. von Lohenstein „Grossmüthiger Feldherr Arminius" c. regényének hőse. – *28*

ARTHUR – K. Gutzkow „Seraphine" c. regényének egyik szereplője. – *64*

ASTHAROTH – K. Gutzkow „König Saul" c. szomorújátékának egyik szereplője. – *55*

ATHALIE – Juda trónját bitorló királynő, aki, hogy uralmát biztosítsa, meggyilkoltatta egész rokonságát; Racine azonos című szomorújátékának hősnője. – *27*

BAÁL – az i. e. első és második évezredben az égbolt, a nap és a termékenység isteneként tisztelték Föníciában, Karthágóban, Szicíliában és Palesztinában. – *162*

Bacchus (Bakkhosz) *lásd* Dionüszosz

BANISE – v. Zi(e)gler und Kliphausen „Asiatische Banise" c. regényének hősnője. – *28*

BÉLIAL – a zsoltárokban a gonosz szellem, az ördög egyik neve. – *213*

BLASEDOW – K. Gutzkow „Blasedow und seine Söhne" c. regényének hőse. – *54 59 65 70 387*

Bolygó zsidó *lásd* Ahasvér

BUSZIRISZ – a görög monda szerint kegyetlen egyiptomi király, akit Héraklész (Hercules) ölt meg. – *245*

CARDENIO – K. Immermann „Cardenio und Celinde" c. szomorújátékának hőse. – *386*

CELINDE – K. Gutzkow „Blasedow und seine Söhne" c. regényének egyik szereplője. – *65*

CHILDE HAROLD – Byron „Childe Harold's Pilgrimage" c. eposzának hőse. – *387*

CID (Rodrigo Diaz de Vivar) (1040–1099) – spanyol nemzeti hős; tetteit a XII. sz. közepén keletkezett „Poema del Cid" c. hőskölteményben és Corneille „Le Cid" c. tragédiája is megörökíti. – *27 115 349*

CLAUDIUS – a „Kaiser Octavianus" c. német népkönyvben Clemensnek, a jámbor zarándoknak a fia. – *17*

CLEMENS – a „Kaiser Octavianus" c. német népkönyv egyik szereplője. – *17*

COLUMBUS – K. Werder azonos című szomorújátékának főszereplője. – *485*

DAMOKLÉSZ – az ifjabb Dionüsziosz szürakuszai zsarnok udvari embere, akit a király úgy figyelmeztetett szerencséje forgandóságára, hogy a számára rendezett lakomán lószőrszálon éles kardot függesztett a feje fölé. – *123*

DÁVID – legendás zsidó király, a filiszteusok legyőzője (i. e. a XI. sz. végétől kb. 950-ig); K. Beck „Saul" c. tragédiájának és K. Gutzkow „König Saul" c. szomorújátékának szereplője. – *24 50–55 267 350*

DIANA – a római mitológiában az erdők és a vadászat, a fény és a szülés szűz istennője. – *107*

DIONÜSZOSZ (Bakkhosz, Bacchus) – a görög-római mitológiában a termés, a szőlőtermesztés és a bor istensége. – *196 239*

DON CARLOS de Austria (1545–1568) – II. Fülöp spanyol király fia; Schiller azonos című drámájának hőse. – *103*

DON QUIJOTE (Quixote, Quichotte) de la Mancha – „a búsképű lovag", Cervantes regényének hőse. – *17 54 343 387*

ECKART (Eckehart) – középkori német mondák alakja; a hű szolga megtestesítője a német irodalomban. – *110 403 406*

EDMUND – K. Gutzkow „Seraphine" c. regényének szereplője. – *64*

ÉLI – az Újtestamentum egyik alakja. – *395*

ELIA(S) (Illés) – Izrael egyik legjelentősebb prófétája. – *161 222 297 369*

ÉNAK GYERMEKEI – az Ótestamentum szerint Kánaán déli részén élő óriás termetű nép. – *349*

EULENSPIEGEL – tréfacsináló; csínyeit és tetteit először egy 1512-ből való népkönyv beszéli el. – *13 16 322*

EZÉKIEL – ótestamentumi próféta. – *267*

ÉZSAIÁS – ótestamentumi próféta az i. e. VIII. században. – *216*

FAUST, Johannes dr. (kb. 1480–1539) – német polihisztor; iskolamester, majd mágus; mondai alakká lett, az ördöggel kötött szövetségben lelkéért életet és tudományt kapott; ezt a történetet egy 1587-ben megjelent német népkönyv után Simrock, Lessing, Goethe, Lenau és K. Gutzkow is feldolgozta (Gutzkow drámai művének címe „Hamlet in Wittenberg"). – *15 48 326 346 363 422 451*

FEKETE LOVAG – Schiller „Die Jungfrau von Orleans" c. drámájának szereplője. – *52*

FIERABRAS – pogány óriás a Karoling-mondakörből; egy francia előzmények alapján írott német népkönyv hőse. – *18*

FLORENS – Octavianus császár fia a „Kaiser Octavianus" c. német népkönyvben. – *17*

FORTUNA – a „Fortunatus und seine Söhne" c. német népkönyv egyik szereplője. – *17*

FORTUNATUS (a szerencsés) – német népi monda és népkönyv hőse, akinek feneketlen pénzeszacskója s minden kívánságot teljesítő sipkája volt; a „Fortunatus und seine Söhne" c. német népkönyv hőse. – *13 17*

FÜLÖP, II. (1527–1598) – spanyol király; Schiller „Don Carlos" c. drámájának szereplője. – *103 244*

GANÜMÉDÉSZ – a görög monda szerint Trósz király fia, akinek szépsége az isteneket is elbűvölte; Zeusz sas képében felvitte magához az Olümposzra, ahol az istenek pohárnoka lett. – *412*

GENOVEFA – egy francia előzmények alapján készült német népkönyv hősnője. – *13 16*

GHISMONDA – K. Immermann „Das Opfer des Schweigens" c. szomorújátékának hősnője. – *133*

GIDEON – ótestamentumi alak; a bírák korának híres hadvezére, valószínűleg történeti alak az i. e. XII. században. – *294*

GISELHER – Engels „Rekviem a német »Adelszeitung«-ért" c. cikkében szereplő parodisztikus figura. – *43*

GÖTZ VON BERLICHINGEN (1480–1562) – német lovag; 1525-ben a paraszthábor egyik vezére; elárulta a parasztok ügyét; Goethe azonos című történelmi drámájának főhőse. – *403*

GRAF VON THAL – Anette von Droste-Hülshoff balladájának hőse. – *435*

GRISELDIS – egy német népkönyvnek és F. Halm azonos című drámájának hősnője. – *16 18 56*

GUSTAV – Th. Mundt „Madonna. Unterhaltungen mit einer Heiligen" c. regényének egyik szereplője. – *63*

HAIMON-FIAK – Haimon mondabeli herceg négy fia; egy francia eposz mintájára készült német népkönyv hősei. – *13 17 326*

HAMLET – Shakespeare tragédiájának és K. Gutzkow „Hamlet in Wittenberg" c. drámájának hőse. – *48 52 54 55 61 328 386*

HELENA – a „Die schöne Helena" c. német népkönyv, más felfogás szerint a „Kaiser Octavianus" c. német népkönyv egyik alakja. – *17 326*

HENRIK, XII. (Oroszlán) (1129–1195) – 1142-től szász, 1156-tól bajor herceg; egy német népkönyv hőse. – *14*

HÉRAKLÉSZ (Hercules) – a görög-római mondavilágban Zeusz-Jupiter fia, félisten, az erő és a kitartás megszemélyesítője. – *323 349 426*

HERMÉSZ – a görög mitológiában az istenek hírnöke, a közlekedés, a kereskedelem és a tolvajlás istene. – *93*

HERZOG ERNST – egy német népkönyv hőse. – *15*

HIÓB (Jób) – egy ókori keleti népkönyv hőse, aki jámborságával tűnt ki; e történetet később bonyolult filozófiai költeményekkel bővítették, így ma az eredeti népkönyv az ószövetségi Jób könyvének csupán keret-elbeszélése. – *322*

HIRLANDA – egy német népkönyv hősnője. – *16*

HOFER ANDREAS (1767–1810) – tiroli szabadsághős; K. Immermann „Das Trauerspiel in Tyrol" c. drámai költeményének hőse. – *386*

INAKHOSZ – a görög monda szerint a hasonnevű argoszi folyó istene, Argosz megalapítója és első királya.– *425*

IPHIGÉNIE – Racine tragédiájának hősnője. – *27*

ISIDOR – E. Raupach „Die Leibeigenen, oder Isidor und Olga" c. szomorújátékának hőse. – *386*

ISOLDE (Isalde) – Gottfried von Strassburg „Tristan und Isolde" c. eposzának, az eposz mintájára keletkezett német népkönyvnek és K. Immermann azonos című verses regényének hősnője. – *17*

JAKAB – apostol. – *202 221–222*

JÁKOB – pátriárka; Izráel mitikus 12 törzsének ősapja. – *293 295*

JÁNOS – apostol (János evangélista). – *202 221–222 225–226 264 276 285 292 298 311 362 369 399 410 416 419–420 435*

János, Keresztelő *lásd* Keresztelő János

JANOSSYK, (Janosík) Juraj (1688–1713) – szlovák népi hős; rablóként K. Beck „Ein ungarische Wachthaus" (Ungarische Melodien) c. költeményének szereplője. – *23*

JEHOVA (Jahve) – a zsidók istenének neve. – *50 198*

JÉZUS KRISZTUS. – *10 107 177 194 196–202 208 211–213 216–222 225 276 302 350 362 391 398–399 404 417–419*

JOHN BULL (Bika János) – az angolok gúnyneve, az angol jellem humoros megszemélyesítője; J. Arbuthnot pamfletja (1712) után terjedt el a közhasználatban. – *105*

JÓNÁS – ószövetségi zsidó próféta. A legenda szerint Isten parancsára a bűnös Ninive lakóit kellett megtérítenie; e megbízatása elől elmenekült, s büntetésképpen elnyelte egy cet, partra került és teljesítette Isten parancsát. – *291*

JONATHAN – a bibliai Saul király fia; K. Beck „Saul" c. tragédiájának és K. Gutzkow „König Saul" c. szomorújátékának egyik szereplője. – *52–53*

JÓZSEF – ótestamentumi alak. – *362 390–391 395 404*

JÓZSUÉ – ótestamentumi alak; a honfoglaló háborúk legendás vonásokkal felruházott hadvezére. – *9 417*

JÚDÁS – újtestamentumi alak. – *216*

JÚDÁS ISKARIÓT – a Biblia szerint az apostolok egyike, aki Jézust 30 ezüstpénzért elárulta, és csókjával felfedte az üldözők előtt. – *15*

JUDITH – ótestamentumi alak, aki a monda szerint a zsidó népek megmentése érdekében megölte Holofernesz asszír hadvezért. – *53*

JULIA – Shakespeare „Romeo és Julia" c. tragédiájának hősnője. – *75*

KERESZTELŐ JÁNOS – a Biblia szerint Zakariás és Erzsébet fia; bűnbánatot hirdetett és a Messiás közelgő országát jövendölte, a bűnbánókat megkeresztelte a Jordán folyóban; Herodes Antipas lefejeztette. – *222 285 435*

LÁZÁR – R. Heller „Die Schwestern des Lazarus" c. novellájának szereplője. – *369*

LEAR – Shakespeare „Lear király" c. drámájának főhőse. – *54 349*

LÓT – ótestamentumi alak; Ábrahám unokaöccse, akit Szodoma pusztulásakor az angyalok jámborságáért családjával együtt megmentettek. – *72*

LUCREZIA BORGIA (1480–1519) – VI. Sándor pápa leánya; Victor Hugo azonos című drámájának hősnője. – *27*

LUKÁCS – evangélista. – *208 298 311 369 390–391 395 404 410 416*

MAB KIRÁLYNŐ (Queen Mab) – Shelley poémájának hősnője. – *437 439*

MADEMOISELLE DE BELLE-ISLE – Alexandre Dumas père drámájának hősnője. – *27*

MAGELONE – a „Die schöne Magelone" c. német népkönyv főszereplője. – *17*

MAJA – a görög monda szerint Atlasz titán legidősebb leánya, Hermész isten anyja. – *191*

MÁRIA – ótestamentumi alak; Jézus anyja. – *219 298 362 395 419*

MARINO FALIERI – K. Gutzkow azonos című, befejezetlenül maradt drámájának főhőse. – *47*

MÁRK – evangélista. – *298 311 369 410 416*

MARKGRAF WALTER – az azonos című német népkönyv főszereplője. – *16*

MÁTÉ – evangélista. – *215–216 226–228 298 311 369 391 404 410 416*

MELUSINA – egy francia költemény nyomán készült azonos című német népkönyv főszereplője. – *13 17*

MENELAOSZ – a görög monda szerint Spárta királya; az ő felesége, Helené miatt tört ki a trójai háború. – *326*

MEPHISTO(PHELES) – az ördög neve a régi német népmondában, Goethe „Faust"-jában és K. Gutzkow „Hamlet in Wittenberg" c. drámai vázlatában. – *48 64 103*

MERLIN – varázsló az óangol mondában; K. Immermann azonos című művének hőse. – *133*

MEROB – K. Beck „Saul" c. tragédiájának egyik szereplője. – *24*

MICHAL – K. Gutzkow „König Saul" c. szomorújátékának egyik szereplője. – *52–53*

MIHÁLY – az ótestamentum három arkangyalának egyike (*lásd* Szent Mihály).

MOÁB – K. Beck „Saul" c. tragédiájának egyik szereplője. – *24*

MOLOCH – asszír, föníciai és kánaánita istenség, tiszteletére emberáldozatokat hoztak. – *24 274*

MOROLF (Marcolf) – egy XII–XIII. sz.-i német népi ének hőse és a „Salomon und Morolf" c. német népkönyv egyik szereplője; fortélyos paraszt. – *13 16*

MÓZES – a Biblia szerint ószövetségi zsidó törvényhozó és próféta. – *43 61 94 222 272 274 276*

MÜNCHHAUSEN – K. Immermann „Münchhausen, eine Geschichte in Arabesken" c. regényének főszereplője. – *128 133*

NIBELUNGOK – a rajnai német mondakörben szereplő törpék népe. – *51*

OCTAVIANUS (Oktavian) – a „Kaiser Octavianus" és a „Helena" c. német népkönyvek, valamint L. Tieck azonos című vígjátékának hőse. – *13 17 326*

ODÜSSZEUSZ – agyafúrt görög mondai hős, a homéroszi költemények egyik főszereplője; Engels „Odysseus Redivivus" c. elveszett drámájának főhőse. – *411 428*

OLGA – E. Raupach „Die Leibeigenen, oder Isidor und Olga" c. szomorújátékának hősnője. – *386*

OPHELIA – K. Gutzkow „Hamlet in Wittenberg" c. drámai vázlatának egyik szereplője. – *48*

ORLÉANS-I SZŰZ – (Jeanne d'Arc) (1412–1431) – francia hősnő, a százéves háború idején vezette a francia nép felszabadító harcát az angolok ellen; Schiller „Die Jungfrau von Orleans" c. drámájának hősnője. – *52*

Oroszlán Henrik *lásd* Henrik, XII.

OEDIPUS – A. von Platen „Der romantische Oedipus" c. komédiájának főszereplője. – *70*

Ördög *lásd* Sátán

PÁL – apostol. – *100 196–197 202 208 222–225 416*

PALLASZ ATHÉNÉ – a görög mitológiában az ipar, a művészet és a tudomány istennője. – *240*

PÁN – a görög mitológiában Hermész isten fia; a pásztorok, nyájak, vadászok és erdők istene. – *70*

PEGAZUS – a görög mitológiában szárnyas ló, a múzsák lova; később: a költők lova, amely ihletettségükben az ég felé emeli őket. – *449*

PÉTER – apostol. – *202 221–222 225 393 482*

PHAIDRA (Phaedra) – a görög monda szerint Minosz krétai király leánya; Racine „Phaedra" c. tragédiájának hősnője. – *27*

PONTUS – a „Pontus und Sidonia" c. német népkönyv szereplője. – *18*

POSA márki – Schiller „Don Carlos" c. drámájának egyik szereplője. – *244*

PROMÉTHEUSZ – titán a görög mitológiában, aki ellopta Zeusztól a tüzet és megtanította az embereket használatára. Zeusz büntetésül a Kaukázus szikláihoz láncoltatta, ahol máját egy saskeselyű marcangolja. – *104*

PÜTHON – a görög mitológiában kígyó, amely Delphoi közelében lakott és amelyet aztán Apollón megölt. – *412*

REINALD – „Die vier Haimonskinder" c. német népkönyvben a Haimon-fiak egyike. – *16*

ROLAND – a frank mondakör egyik alakja; roppant erejű dalia Nagy Károly udvarában. – *90 162 349 458*

ROMEO – Shakespeare „Romeo és Julia" c. tragédiájának hőse. – *75*

RUY BLAS – Victor Hugo azonos című drámájának főhőse. – *27*

SALOMO(N) – a „Salomon und Morolf" c. német népkönyv szereplője. – *13 16*

SÁMSON – legendás, nagyerejű hős a Bibliában; amikor megfosztották hosszú hajától, elvesztette az erejét és a filiszteusok rabságába esett. – *295*

SÁMUEL – K. Gutzkow „König Saul" c. szomorújátékának szereplője. – *50–53*

SANCHO PANZA (Pansa) – Cervantes „Don Quijote" c. regényének szereplője, a „búskképű lovag" fegyverhordozója. – *387*

SÁTÁN. – *202 214 216 218 219 225 227 265–271 273–275 279 281 283 290–291 295–298 348*

SATURNUS – a római mitológiában a földművelés istene. – *32*

SAUL – K. Beck „Saul" c. tragédiájának és K. Gutzkow „König Saul" c. szomorújátékának szereplője. – *23–24 45 47 49–55 65–67 410*

SAVAGE – K. Gutzkow „Richard Savage oder der Sohn einer Mutter" c. szomorújátékának szereplője. – *47 49 56 66 77*

SERAPHINE – K. Gutzkow azonos című regényének főszereplője. – *64–65*

SHYLOCK – Shakespeare „A velencei kalmár" c. drámájának szereplője; a szívtelen uzsorás megtestesítője. – *103*

SIEGFRIED – a germán hősmondák és a „Nibelung-ének" egyik központi alakja; a „Der gehörnte Siegfried" c. német népkönyv és Engels azonos című, töredékben maradt tragikomédiájának főszereplője. – *14 16–18 105 107–109 349 364–374*

SIEGHARD – Engels „Der gehörnte Siegfried" c. töredékben maradt tragikomédiájának szereplője. – *364–366*

SI(E)GLINT – a „Nibelung-ének"-ben Siegfried anyja. – *105*

SIEGMUNT – a „Nibelung-ének"-ben Siegfried apja. – *105*

SIEGWART VON DER NEIGE – Engels „Rekviem a német »Adelszeitung«-ért" c. cikkének parodisztikus alakja. – *43*

SZENT GYÖRGY – keresztény szent, nevéhez sok legenda fűződik, többek között egy vérszomjas sárkány megölése. – *471*

SZENT MIHÁLY arkangyal – az Újszövetség szerint a sárkány alakot öltött Sátán legyőzője. – *100 298*

TANNHÄUSER (kb. 1205–1270) – délnémet dalnok, aki egy ideig az osztrák udvarban élt, majd vándorénekesként számos helyen megfordult. A monda szerint Venus istennőnél élvezte az érzéki szerelem gyönyöreit, s ezért később vezeklésül Rómába zarándokolt. Történetét (a német népmondán kívül) Heine is megírta, Wagner pedig operában dolgozta fel. – *110*

TELL, WILHELM – legendás hős, a svájci népek Habsburg-ellenes felszabadulási harcának (a XII. sz. végétől a XIV. sz. elejéig) vezére; Schiller „Wilhelm Tell" c. drámájának főszereplője. – *405*

THEODERICH VON DER NEIGE – Engels „Rekviem a német »Adelszeitung«-ért" c. cikkének parodisztikus alakja. – *43*

THEOPHILUS – újtestamentumi alak. – *396*

THUSNELDA – D. C. von Lohenstein „Grossmüthiger Feldherr Arminius" c. könyvének szereplője. – *28*

TIMÓT – újtestamentumi alak. – *227*

TOBIANUS – K. Gutzkow „Blasedow und seine Söhne" c. regényének szereplője. – *387*

TRISTAN – Gottfried von Strassburg „Tristan und Isolde" c. eposzának, egy német népkönyvnek és K. Immermann „Tristan und Isolde" c. verses regényének egyik főszereplője. – *17–18 133 383*

URÁNOSZ – a görög mitológia szerint az ég istene, az istenek ősapja, akit gyermekei megfosztottak trónjától. – *198*

VENUS – a római mitológiában a szerelem istennője; a Tannhäuser-monda tündérkirálynője, aki szerelmi varázslatával rabságában tartja Tannhäusert. – *74 406*

WALLY – K. Gutzkow „Wally, die Zweiflerin" c. regényének főszereplője. – *18 48 54 59 65 356*

WERNER – K. Gutzkow „Werner, oder Herz und Welt" c. színdarabjának szereplője. – *56*

WITTELSBACHOK – Bajorországban uralkodó fejedelmi család, E. Duller „Die Wittelsbacher" c. balladafüzérének szereplői. – *346*

ZERUJA – K. Gutzkow „König Saul" c. szomorújátékának szereplője. – *53 55*

ZEUSZ (gör.) Jupiter (lat.) – a görög-római mitológiában a legfőbb isten, Homérosznál „az emberek és a világ atyja". – *61 287*

Tartalom

Előszó a negyvenegyedik kötethez V

Friedrich Engels cikkei és versei 1838—1844

A beduinok 3
Ellenségeinkhez 5
A Stadtbotéhoz 6
Nyílt levél dr. Runkelhoz 7
F. W. Krummacher prédikációja Józsuáról 9
Elberfeldből 10
A német népkönyvek 12
Karl Beck 20
Retrográd kortünetek 25
Platen 30
A könyvnyomtatás feltalálója 32
Joel Jacoby 39
Rekviem a német „Adelszeitung"-ért 42
Modern irodalmi élet 47
I. Karl Gutzkow mint drámaíró 47
II. Modern polémia 56
Anastasius Grünről 69
Tájak 70
Brémai tudósítások 77
Színház — Nyomdászünnepély 77
Irodalom 79
Egy este 82
Brémai tudósítások 87
Utazás Bremerhavenba 87

F. W. Krummacher két hitszónoklata 95
Immermann halálakor 97
Brémai tudósítások 100
Racionalizmus és pietizmus 100
Hajózási terv — Színház — Hadgyakorlat 102
Szent Ilona 104
Siegfried szülőföldjén 105
Ernst Moritz Arndt 110
Éjjeli utazás 123
A császári bevonulás 125
Immermann: „Memorabilien" 127
Első kötet. Hamburg, Hoffmann és Campe, 1840 127
Brémai tudósítások 135
Egyházi viszály 135
Az irodalomhoz való viszony — Zene 138
A plattdeutsch 139
Lombardiai barangolások 141
I. Át az Alpokon 141
Schelling Hegelről 151
Schelling és a kinyilatkoztatás 161
A szabad filozófia elleni legújabb reakciós kísérlet kritikája 161
Schelling, a Krisztusban való filozófus avagy a világi bölcsesség átszellemülése isteni bölcsességgé 208
Hivő keresztények számára, akik nem ismerik a filozófiai nyelvhasználatot 208
Északnémet és délnémet liberalizmus 230
Egy vendéghallgató naplója 233
I 233
II 236
Rajnai ünnepélyek 239
I 239
„Glossen und Randzeichnungen zu Texten aus unserer Zeit" 242
Ludwig Walesrode Königsbergben tartott négy nyilvános előadása. Königsberg, H. L. Voigt, 1842 242
Polémia Leóval 247

Részvétel a badeni kamara tanácskozásain 250
A „Spenersche Zeitung" szabadelvűsége 252
A „Kriminalistische Zeitung" megszűnése 254
A porosz sajtótörvények bírálatához 256
Az arcátlanul fenyegetett, de csodálatos módon megszabadított Biblia avagy: A hit diadala 264
Első ének 264
Második ének 275
Harmadik ének 282
Negyedik ének 292
F. W. Andreä és „Germánföld főnemessége" 300
Mindenfélék Berlinből 302
Centralizáció és szabadság 304
A „Times" a német kommunizmusról 309
Francia kommunizmus 313

Friedrich Engels
Levelek 1838 augusztus—1842 augusztus

1838

1. Marie Engelshez. Augusztus 28. 317
2. Friedrich és Wilhelm Graeberhez. Szeptember 1. 320
3. Marie Engelshez. Szeptember 11. 322
4. Friedrich és Wilhelm Graeberhez. Szeptember 17–18. 324
5. Marie Engelshez. Október 9. 331
6. Marie Engelshez. November 13. 335
7. Marie Engelshez. December végén 337

1839

8. Marie Engelshez. Január 7. 339
9. Friedrich Graeberhez. Január 20. 341
10. Friedrich Graeberhez. Február 19. 348

11. Hermann Engelshez. Március 11. 352
12. Marie Engelshez. Március 12. 354
13. Friedrich Graeberhez. Április 8. 356
14. Marie Engelshez. Április 10. 360
15. Friedrich Graeberhez. Április 23–május 1. 362
16. Marie Engelshez. Április 28. 375
17. Marie Engelshez. Április 28. után 376
18. Wilhelm Graeberhez. Április 29. előtt–30. 380
19. Marie Engelshez. Május 23. 385
20. Wilhelm Graeberhez. Május 24–június 15. 386
21. Friedrich Graeberhez. Június 15. 390
22. Friedrich Graeberhez. Július 12–27. 394
23. Friedrich Graeberhez. Július 27. után 401
24. Wilhelm Graeberhez. Július 30. 403
25. Marie Engelshez. Szeptember 28. 408
26. Wilhelm Graeberhez. Október 8. 410
27. Wilhelm Graeberhez. Október 20–21. 414
28. Friedrich Graeberhez. Október 29. 416
29. Wilhelm Graeberhez. November 13–20. 422
30. Friedrich Graeberhez. December 9–1840 február 5. 428

1840

31. Levin Schückinghez. Június 18. 435
32. Levin Schückinghez. Július 2. 438
33. Marie Engelshez. Július 7–9. 440
34. Marie Engelshez. Augusztus 4. 443
35. Marie Engelshez. Augusztus 20–25. 446
36. Marie Engelshez. Szeptember 18. 450
37. Marie Engelshez. Október 29. 454
38. Wilhelm Graeberhez. November 20. 457
39. Marie Engelshez. December 6–9. 460
40. Marie Engelshez. December 21–28. 464

1841

41. Marie Engelshez. Február 18. 468
42. Friedrich Graeberhez. Február 22. 471
43. Marie Engelshez. Március 8–11. 474
44. Marie Engelshez. Április 5. 477
45. Marie Engelshez. Május eleje 478
46. Marie Engelshez. Augusztus vége 480
47. Marie Engelshez. Szeptember 9. 481

1842

48. Marie Engelshez 483
49. Marie Engelshez. Április 14–16. 486
50. Marie Engelshez. Július 2. 489
51. Marie Engelshez. Augusztus 2–8. . . . . . *491*

Mellékletek

1. Friedrich Engels születési bizonyítványa (Kivonat a barmeni születési anyakönyvből) 499
2. Friedrich Engels keresztlevele (Kivonat az elberfeldi evangélikus egyházközség keresztelési anyakönyvéből) 500
3. Id. Friedrich Engels levele feleségéhez. 1835. augusztus 27. 501
4. Friedrich Engels [gimnáziumi] végbizonyítványa 503
5. Friedrich Engels katonai magatartási bizonyítványa 505

Jegyzetek 509
Mutató 536
Irodalmi, bibliai és mitológiai nevek mutatója 571

Képmellékletek

Friedrich Engels 1839-ben 34/35
A „Schelling és a kinyilatkoztatás" című brosúra címoldala 159
A „Schelling, a Krisztusban való filozófus" című brosúra borítólapja 209
Egy oldal a „Porosz sajtótörvények bírálatához" kéziratából 258/259
A „Hit diadala" című brosúra borítólapja 265
Friedrich Engels egyéves önkéntes korában (Berlin 1841) 482/483

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE
A MARXIZMUS—LENINIZMUS KLASSZIKUSAINAK
SZERKESZTŐSÉGE

39/1979. Franklin Nyomda, Budapest. Felelős vezető: Vágó Sándorné igazgató